Rig-veda Text with Sayana's commentary vol.-6
1898

श्री

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे।
यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननं॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं॥

पंचमे मंडले प्रथमेऽनुवाके पूर्वमष्टौ सूक्तानि व्याख्यातानि। त्वामग्ने हविष्मंत इति सप्तर्चं नवमं सूक्तमात्रेयस्य गयस्यार्षं। सप्तमीपंचम्यौ पंक्ती शिष्टा अनुष्टुभः। अग्निर्देवता। तथा चानुक्रम्यते। त्वामग्ने गयोऽन्त्यापंचम्यौ पंक्ती इति॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे चाग्नेये क्रतौ इदं सूक्तं शंसनीयं। सूत्रितं च। त्वामग्ने हविष्मंत इति सूक्ते। आ० ४. १३. इति॥

॥ तत्रैषा प्रथमा॥

[redacted]विष्मंतो देवं मर्तास ईडते।
मन्ये त्वा जातवेदसं स हव्या वक्ष्यानुषक्॥१

त्वां। अग्ने। हविष्मंतः। देवं। मर्तासः। ईडते।
मन्ये। त्वा। जातऽवेदसं। सः। हव्या। वक्षि।
आनुषक्॥१

हे अग्ने त्वां देवं दीप्यमानं हविष्मंतो सोमसाधनहव्ययुक्ता मर्तासो मर्ता ईडते। स्तुवंति। अहं च जातवेदसं। जातप्रज्ञं चराचरं भूतजातं वेत्तीति जातवेदाः। अथवा जातानि ... विंदतीति जातवेदाः। सहा

विद इति भवनाय। जातं सर्वं विदो धनं यस्मात्सो जातवेदाः। एवंविधं त्वा त्वां [illegible] जोषि। अनिरत्र स्तुत्यर्थे वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात्। स त्वं कृध्या। कृष्ण-व्यावनानि [illegible] व्यत्ययेन [illegible] यथा तथा वक्षि। वहसि॥ कविक्रतुः। कविः। [illegible] औणादिक इप्रत्ययान्तात्प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः। [illegible] कतुप्। [illegible] अपवादत्वेन [illegible] मत्वर्थे इति [illegible]। [illegible] प्रत्ययस्वर एव शिष्यते। देवं। [illegible] अन्तोदात्तः। [illegible]। [illegible] आदिना [illegible]। मर्तः। [illegible]। मर्तासः। [illegible]। ईडते। ईड स्तुतौ। अदादिभ्यः शपो लुक्। आत्मने-पदेष्वनतो [illegible]। [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] निघातः। [illegible]। [illegible] निघाताद्युदात्तत्वं। त्वा। [illegible]। [illegible] प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः। त्वमावेक-वचन इति [illegible] त्वादेशः। द्वितीयायां च। पा० ७, २, ८७। इत्याकारः। एकादेश [illegible] द्वितीयायां इति त्वादेशः। [illegible]। जातवेदसं। जनी प्रादुर्भावे। [illegible] निष्ठायामिति [illegible] [illegible] विधानं। प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः। [illegible] [illegible]। कर्म-धारयत्वे समासान्तोदात्तत्वापवादत्वेन [illegible] पूर्वपदप्रकृतिस्वरे प्राप्ते [illegible] उत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं [illegible] पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। बहुव्रीहिपक्षे बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदमिति। कृध्या। [illegible] छंदसि चेति [illegible]। [illegible] अपि। [illegible]। [illegible] लोपः। [illegible]। [illegible]। प्रत्य-यस्वरेणान्तोदात्तः। वि। [illegible]। [illegible] छंदसीति। [illegible]। [illegible]। [illegible] निघाताद्युदात्तत्वे प्राप्ते निघातः। [illegible]। [illegible] क्विप्। नकारलोपः [illegible]। [illegible] [illegible] इत्यादिना [illegible]। [illegible]। उत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्निर्होता दास्वतः क्षयस्य वृक्तबर्हिषः।

सं यज्ञासश्चरन्ति यं सं वाजासः श्रवस्यवः॥ २

अग्निः। होता। दास्वतः। क्षयस्य। वृक्तऽबर्हिषः।

सं। यज्ञासः। चरंति। यं। सं। वाजासः। श्रवस्यवः॥ २

यमग्निं यज्ञासः यज्ञाः संचरंति संगच्छंति। श्रवस्यवो यजमानस्य प्रभूतां कीर्तिं संपादयंतो वाजासो हवींषि यमग्निं संचरंति प्राप्नुवंति। एवं विधोऽग्निर्दास्वतो हविःप्रदानादि दानवंतो वृक्तबर्हिषः। वृक्तानि लूनानि बर्हींषि दर्भा येन। सो वृक्तबर्हिः। तस्य क्षयस्य। क्षियंति निवसंत्यस्मिन् सर्वसाधनफलानीति क्षयः। तस्य यजमानस्य यागे होता देवानामाह्वाता भवति॥ दास्वतः। दा दाने। औणादिकः। मतुपोऽसुगागमश्छांदसः। क्षयस्य। क्षि निवासगत्योः। एरच् इत्यच्। वृक्तबर्हिषः। वृजी वर्जने। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। यज्ञासः। आज्जसेरसुक्। चरंति। चर गतिभक्षणयोः। वाजासः। श्रवस्यवः। छंदसि परेच्छायामिति क्यच्।

॥ अथ तृतीया॥

उत स्म यं शिशुं यथा नवं जनिष्टारणी।

धर्तारं मानुषीणां विशामग्निं स्वध्वरं॥ ३

उत। स्म। यं। शिशुं। यथा। नवं। जनिष्ट। अरणी इति।

धर्तारं। मानुषीणां। विशां। अग्निं। सुऽअध्वरं॥ ३

उत स्म अपि च मानुषीणां मनोर्जातानां विशां। विशंति प्रविशंति गर्भावस्थामिति विशः प्रजाः। तासां धर्तारमाहारादिपाकद्वारेण शरीरधारकं शोभनाध्वरं शोभनयज्ञं यमग्निमरणी द्वे अरणी नवं नूतनं शिशुं यथा जनिष्ट अजनिषातां। अरणी प्रजानां पोषणार्थं चैतमग्निमजनयतामित्यर्थः॥

यिष्ठं । यो लघूकरण । आदेचेत्यादिना आत्वं । यः किञ्चित्कान्दस्य प्रत्यय. तस्य दद्भा-
वश्च । ह्रस्वोऽभ्यासस्य ह्रस्वश्च । छन्दस इतीत्वं । आतो धातोरित्याकारलोपः ।
विभक्त्युदात्तत्वं । यथा । यथेति पदात् इति सर्वानुदात्त. । अनिष्ट । अनौ
हेर्भाव । लुक् । छान्दसत्वाद्वचनव्यत्यय. । अरणौ गतौ । अर्तिसृधृधम्यश्यवि-
तृभ्योऽनिरित्यनिप्रत्यय आद्युदात्तः । आभ्यामसि गच्छत्यग्निरित्यरणी । कथमपादा-
नार्थं आपादिकोऽनि. । ताभ्यामन्यत्रोणादय. । पा० ३, ४, ७५, । इति नियमाज्जो-
पादित्वादित्यर्थं । पातुषोदां । मनोज्ञातावरूपतरे वृकचेत्यच्प्रत्यय. वृगागमश्च ।
ञ्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं । विशां । विश प्रवेशने । कर्तरि क्विप् । सावेकाच
इति विभक्तेरुदात्तत्वं । अध्वरं । हिंसार्थस्य ध्वरतेः पचाद्यच् । न विद्यते ध्वरो
यागहिंसा यस्मिन्नित्यध्वरः । नञोऽजरमरमित्रमृता इत्युत्तरपदान्तोदात्तः ॥ ३

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत स्म दुरगृभीयसे पुत्रो न ह्वार्याणाम् ।

पुरू यो दग्धासि वनाग्ने पशुर्न यवसे ॥ ४

उत । स्म । दुःऽगृभीयसे । पुत्रः । न । ह्वार्याणाम् ।

पुरु । यः । दग्धा । असि । वना । अग्ने । पशुः । न ।

यवसे ॥ ४

उत स्म अपि च ह्वार्याणां कुटिलं गच्छतां सर्पाणां । यद्वा ह्वार्याणामिति गति-
विशेषेण गच्छतामश्वानां पुत्रो न पुत्र इव बालरूप इव । अपरिच्छिन्नबालाश्व
इव त्वं दुरगृभीयसे । दुःखेन गृह्यसे । हे अग्ने यस्त्वं पुरु बहूनि वना वनानि दग्धासि
दाहको भवसि । कथमिव । यवसे तृणे पशुर्न पशुरिव । अयमर्थः । यथा तृणभक्षणं
पशुस्तृणविषये नियुक्तः सन् यथा सर्वं भक्षयति तद्वदित्यर्थः ॥ दुर्गृभीयसे । ग्रह
उपादाने । यक् । गृभ ईडित्यनुवृत्तौ बहुलं छन्दसीतीडागम. । ग्रहीज्यादिना
संप्रसारणं । हृग्रहोर्भश्छन्दसीति भकारः निघात. । ह्वार्याणां । ह्वृ कौटिल्ये ।
ऋहलोर्ण्यत् । आदिरुदात्त. । तित्स्वरितमिति स्वरितत्वं । पुरु । पॄ पालनपूरणयोः ।
पॄभिदिव्यधिगृधिधृषिहृषिभ्य इति कुप्रत्ययः । उदोष्ठ्यपूर्वस्येत्युत्वं । प्रत्ययस्वरेणान्तो-
दात्तत्वं । असि । तङ्ङतिङ इति न निघातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध स्म यस्यार्चयः सम्यक् संयंति धूमिनः।

यदीमह त्रितो दिव्युप ध्मातेव धमति शिशीते ध्मातरी यथा॥ ५

अध। स्म। यस्य। अर्चयः। सम्यक्। संऽयंति। धूमिनः।

यत्। ईं। अह। त्रितः। दिवि। उप। ध्माताऽइव। धमति।

शिशीते। ध्मातरि। यथा॥ ५

अध स्म अपि च धूमिनो धूमवतो यस्याग्नेरर्चयोऽर्चींषि सम्यक् शोभनं संयंति सर्वतः प्राप्नुवंति निर्गच्छंतु स्थानेषु ततो व्याप्तः सोऽपि स्थानानि यातीत्थं त्रितो दिव्यंत-रिक्षे यद्यदा ईमयमात्मानमुपधमति उपधर्षति तदा ध्माताः कर्मको निर्मथयती-त्यर्थः। कथमिव। ध्मातेव। कर्मारो यथा भस्त्रादिभिरग्निं संधर्षति तद्वदात्मानं वर्धयतीत्यर्थः। किंच ध्मातरि यथा। यथा च तस्योपि शिक्षमाणोऽग्निस्तेन ध्मायमान आत्मानं शिशीते तीक्ष्णीकरोति तद्वदयमेव आत्मानं तीक्ष्णीकरोतीत्यर्थः। अहेति पादपूरणः॥ यंति। इण् गतौ। यद्वृत्तयोगान्निघाताभावः। शिशीते। शो तनूकरणे। व्यत्ययेनात्मनेपदी। श्यनित्यनुवृत्तावाथे बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः। आदेच उपदेशे शितीत्यात्वं। श्लाविति द्विर्वचनं। बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं। उभे अभ्यस्तसंज्ञायामात ई हल्यघोरितीत्वं। तिङ उत्तरत्वान्निघाताभावः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तवाहमग्न ऊतिभिर्मित्रस्य च प्रशस्तिभिः।

द्वेषोयुतो न दुरिता तुर्याम मर्त्यानां॥ ६

तव। अहं। अग्ने। ऊतिऽभिः। मित्रस्य। च। प्रशस्तिऽभिः।

द्वेषःऽयुतः। न। दुःऽइता। तुर्याम। मर्त्यानां॥ ६

हे अग्ने मित्रस्य सर्वेषां मित्रभूतस्य तवोतिभिर्युष्मत्कर्तृकरक्षणैः प्रशस्ति-भिश्चात्मकृतैः स्तोत्रैश्च मर्त्यानां मनुष्याणां बहुत्वाच्च दुरिता दुरितानि पाप्मानं-

कानि पापसाधनकर्माणि द्वेषोयुतो न द्वेषयुक्तान् शत्रूनिव तुर्याम। तरेम। वाजयंतः। त्वद्भक्तैस्स्तवैर्धीभिस्स्तुतिभिश्च वाङ्मयांतरयतून् तरेमेत्यर्थः॥ ऊतिभिः। अव रक्षणे। क्तिन्। ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्चेत्यूठ्। ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्चेत्यंतोदात्तो निपातितः। प्रशस्तिभिः। शंसु स्तुतौ। क्तिन्। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरापवादत्वेन तादौ च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। द्वेषोयुतः। द्विष अप्रीतौ। असुन्प्रत्ययः। यु मिश्रणे। कर्तरि क्विप्। तुक्। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। तुर्याम। तॄ प्लवनतरणयोः। प्रार्थनायां लिङ्। यासुट्। लिङः सलोपोऽनंत्यस्येति सकारलोपः। बहुलं छंदसीति शपो लुक्। उदोष्ठ्यपूर्वस्य बहुलं छंदसीत्युत्वं। यासुडागमस्योदात्तत्वाच्छेषनिघातः। अपादादाविति प्रतिषेधान्निघाताभावः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं नो अग्ने अभी नरो रयिं सहस्व आ भर।
स क्षेपयत्स पोषयद्भुवद्वाजस्य सातय उतैधि पृत्सु नो वृधे ॥७

तं। नः। अग्ने। अभि। नरः। रयिं। सहस्वः। आ। भर।
सः। क्षेपयत्। सः। पोषयत्। भुवत्। वाजस्य। सातये।
उत। एधि। पृत्ऽसु। नः। वृधे॥७

हे अग्ने सहस्वो बलवन्नरो हविषां नेतारो नोऽस्माकं तं रयिं लोके प्रसिद्धं पश्वादिलक्षणं धनमभ्याभर धनमस्माभर। आभिमुख्येनाहर। पूर्वोक्तः सोऽग्निः क्षेपयत्। अस्मदीयान् शत्रून् क्षेपयतु। सोऽग्निः पोषयत्। अस्मान्पोषयतु। वाजस्यान्नस्य सातये लाभाय भुवत्। भवतु। उत अपि च हे अग्ने पृत्सु पृतनासु युद्धेषु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय एधि। भव। संग्रामे शत्रुविजयार्थं स त्वं सहायं कुर्वित्यर्थः॥ सहस्वः। षह मर्षणे। असुन् सहत्यनेन शत्रूनिति सहो बलं। मतुप्। मादुपधाया इति मत्वं। मतुवसो रुः संबुद्धौ छंदसीति रुत्वं। आमंत्रितस्य चेति निघातः। क्षेपयत्। क्षिप प्रेरणे। णिजंताल्लेट्। इतश्च लोपः। लेटोऽडाटावित्यडागमः। लघूपधगुणायाहेतौ परस्मैपदं च। पोषयत्। पुष पुष्टौ। भुवत्। भू सत्तायां। भूसुवो-स्तिङीति गुणप्रतिषेधः। उवङ्। एधि। अस भुवि। घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्चेत्येत्वं।

मन्त्रस्वरसत्वादृगन्त्यो हेर्धिरिति धिरादेशः । निघातः । इत्वं यद्वादिभिरित्यादिना इतनादेशस्य इदादेशः । आवेश्वात् तिडंतादुदात्तत्वं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे प्रथमो वर्गः ॥

अग्न ओजिष्ठमिति सप्तर्चं दशमं सूक्तं । ऋष्यादि विनियोगश्च पूर्ववत् । चतुर्थी-सप्तम्यौ पंक्ती । अग्न ओजिष्ठं सप्ताद्यचतुर्थ्यौ चेत्यनुक्रांतं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्न ओजिष्ठमा भर द्युम्नमस्मभ्यमध्रिगो ।

प्र नो राया परीणसा रत्सि वाजाय पंथां ॥ १

अग्ने । ओजिष्ठं । आ । भर । द्युम्नं । अस्मभ्यं । अध्रिगो इत्यध्रिऽगो ।

प्र । नः । राया । परीणसा । रत्सि । वाजाय । पंथां ॥ १

हे अग्ने ओजिष्ठं बलवत्तमं द्युम्नं । द्योतते कटकमुकुटादिरूपेण सर्वं प्रकाशत इति द्युम्नं धनं । अस्मभ्यमाभर । आहर । हे अध्रिगो अहतगमन । अहनन-प्रतिहतं गमनं यस्येत्यहता अनिवारिता गावो रश्मयो यस्येति वाहतगुरध्रिगुः । तस्य संबोधनं । नोऽस्मान् परीणसा परितो व्यापकेन राया धनेन प्रकर्षेण योजय । वाजायान्नलाभाय पंथां पंथानं गमनस्य मनुष्योपप्राप्तिसाधनं मार्गं रत्सि विलिख । कुर्वित्यर्थः । ओजिष्ठं ॥ उब्ज आर्जवे । उब्जेर्बलोपश्चेत्यसुन् बलोपश्च । गुणः । ओजः । तदस्यास्तीत्यर्थेऽस्मायामेधेत्यादिना विनि । अतिशायने इष्ठन् । विन्मतोर्लुक् । टेरिति टिलोपः । नित्स्वरेणाद्युदात्तः । द्युम्नं । द्युत दीप्तावित्य-स्माद्धातोः द्युम्नमित्यादिना । मक्प्रत्ययो मकारश्चांतादेशो निपात्यते । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्त । अध्रिगो । अहतशब्दस्य अध्रादेशः । गोशब्दस्योपसर्जनह्रस्वत्व । आमंत्रितस्य निघातः । परीणसा । णस कौटिल्ये । अत्र व्याप्त्यर्थो धातूनामनेकार्थत्वात् । संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । परि प्राप्तं नस् व्यापनं यस्य तत्परीणं । उपसर्गादसमासेऽपीति णत्वं । अत्र प्रादयः क्रियायोगे गत्युपसर्गसंज्ञा इत्यत्र । पा० १. ४. ६०. ३. । इति व्याख्यानात् । अतः कथं णत्वं । एवं तर्ह्युपसर्गादृदुत्तरमिति वचनात् णत्वं भविष्यति । निपातस्य चेति पूर्वपदस्य दीर्घः । गतिकारकोपपदात्कृदिति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । रत्सि ।

रद विलेखने । औणादिकः । बहुलं छंदसीति यणो लुक् । पादादित्वान्निघाताभावः । पंथा । द्वितीयैकवचन इतोऽत् सर्वनामस्थान इत्यत् । नकारलोपश्छांदसः । पथिमथोः सर्वनामस्थान इत्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं नो अग्ने अद्भुत क्रत्वा दक्षस्य मंहना ।
त्वे असुर्य१मारुहत्क्राणा मित्रो न यज्ञियः ॥ २

त्वं । नः । अग्ने । अद्भुत । क्रत्वा । दक्षस्य । मंहना ।
त्वे इति । असुर्यं । आ । अरुहत । क्राणा । मित्रः । न ।
यज्ञियः ॥ २

हे अग्ने अद्भुत सामर्थ्यातिशयेन सर्वेषामाश्चर्यभूत त्वं नोऽस्माकं क्रत्वा कर्मणात्मकेन यज्ञादिव्यापारेण प्रीतः सन् दक्षस्य बलस्य धनस्य वा मंहना मंहनं दानं कुर्विति शेषः । यतः कारणात् त्वय्यसुर्यमसुरत्वं बलमारुहत् आरूढं अतो मित्रो न सूर्य इव यज्ञियो यज्ञार्हस्त्वं क्राणा यज्ञघातकराक्षसापनोदनलक्षणानि कर्माणि कुर्वाणो भव ॥ अद्भुत । आमंत्रितत्वादाद्युदात्तत्वं । क्रत्वा । डुकृञ् करणे । कृञः कतुरिति कतुप्रत्ययः । ककारो गुणवृद्धिप्रतिषेधार्थः । यणादेशः । क्रतुः कर्म । तृतीयैकवचने जसादिषु वावचनमिति वचनान्नाभावाभावः । दक्षस्य । दक्ष गतिहिंसनयोः दक्ष्यंते हिंस्यंतेऽनेन शत्रव इति दक्षं बलं । करणाधिकरणयोश्चेति घञ् । ञित्वादाद्युदात्तः । मंहना । मंहतिर्दानकर्मा । सुपां सुलुगित्याकारादेशः । त्वे । सुपां सुलुगित्यादिना ङेः शेआदेशः । शेआदेशत्वादनुदात्तः । त्वमदः प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशस्योदात्तत्वं । आरुहत् । रुहेर्धातोर्लुङि कृमृदृरुहिभ्यश्छंदसीति च्लेरङादेशः । [illegible] । क्राणा । डुकृञ् करणे । शानच् । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । यणादेशः । सुपां सुलुगित्याकारः । चित इत्यंतोदात्तः । यज्ञियः । यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञाविति घः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं नो अग्न एषां गयं पुष्टिं च वर्धय ।
ये स्तोमेभिः प्र सूरयो नरो मघान्यानशुः ॥ ३

त्वं । नः । अग्ने । एषां । गयं । पुष्टिं । च । वर्धय ।
ये । स्तोमेभिः । प्र । सूरयः । नरः । मघानि । आनशुः ॥ ३

हे अग्ने त्वमेषां नः स्तोतॄणामस्माकं गयं । गम्यते निवासार्थेति गयं गृहं गीयते स्तूयत इति वा गयं धनं । पुष्टिं च गवादिविषयां पुष्टिं च वर्धय । प्रापय । वृद्धिं प्रापय । ये लोके प्रसिद्धाः सूरयो मेधाविनो नरः स्तोतारो मनुष्याः स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रैर्मघानि मंहनीयानि गवादिधनानि यथा आनशुः प्राप्नुः अशू व्याप्तौ तद्वद्वयमपीत्यर्थः ॥ गयं । गृहपक्षे गमेरन्यादयश्चेति यत्प्रत्ययांतो मकारलोपश्च निपात्यते । धनपक्षे गा स्तुतौ । अघ्न्यादयत्प्रत्ययः । तित्स्वरं । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । पुष्टिं । पुष पुष्टौ । स्त्रियां क्तिन् । आद्युदात्तत्वं । स्तोमेभिः । ष्टुञ् स्तुतौ । अर्तिस्तुसु इत्यादिना मन् । सूरयः । निघातादाद्युदात्तः । आनशुः अशू व्याप्तौ । लिट् । द्विर्वचनं । हलादिशेषः । अत आदेरित्यात्वं । अश्नोतेश्चेति नुडागमः । निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये अग्ने चंद्र ते गिरः शुंभंत्यश्वराधसः ।
शुष्मेभिः शुष्मिणो नरो दिवश्चिद्येषां बृहत्सुकीर्तिर्बोधति त्मना ॥ ४

ये । अग्ने । चंद्र । ते । गिरः । शुंभंति । अश्वऽराधसः ।
शुष्मेभिः । शुष्मिणः । नरः । दिवः । चित् । येषां । बृहत् । सुऽकीर्तिः । बोधति । त्मना ॥ ४

हे अग्ने चंद्र सर्वेषां प्राणिनामाह्लादकर ये नरस्ते गिरस्त्वत्संबंधिस्तोत्ररूपा वाचः शुंभंति शोभनाः कुर्वंति तेऽश्वराधसोऽश्वधना भवंति । एतेन स्तुतिविषयत्वमुच्यते । किंच शुष्मिणो बलवंतः संत शुष्मेभिः शुष्मैः स्वकीयैर्बलैः सर्वैः मनुष्योपका

अर्चंति। येषां मनुष्यंबर्हिषं स्तवं कुर्वतां दिनविहानानामपि बृहस्पतौ सुकीर्ति-र्भवति। सर्वदिक्षुं तरायतिनो वीर्यसंभवनीत्यर्थः। एवंविधं त्वा गयवतया आत्मना अवशेष बोधति। बोधयति॥ द्युमंति। द्युत द्युता दीप्तौ। सदादिः। पादादित्वा-न्निघाताभावः। "अदादिभ्योद्ग्रहणादुदात्तत्" प्राप्ते सति पिदत्वादधिकरणस्वर एव। अवदाघमः। अनूब्याप्तौ। अभूसुवोत्यादिना कन्। अस्य तेव्याप्तव्याधिरत्यर्थः। लिङादाद्युदात्तः। राध साध संसिद्धौ। असुन्। राधूर्वंति साधयंत्यनेन धर्मादी-नीति। राधो धनं। बहुव्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। बृहत्। बृह वृद्धौ। बह। लोपो व्योर्वलीति। प्रत्ययस्वरः। बोधति। बुध अवगमने। ण्यंतात् यपि सति तस्य छंदस्युभयथेति सार्वधातुकसंज्ञायां णिलोपः। यद्वृत्तान्नित्यमिति निघाता-भावः। धातुस्वरेणाद्युदात्तः। त्मना। मंत्रेष्वाङ्यादेरात्मन इत्याकारलोपः॥

॥ अथ पंचमी ॥

तव त्ये अग्ने अर्चयो भ्राजंतो यंति धृष्णुया ।
परिज्मानो न विद्युतः स्वानो रथो न वाजयुः ॥ ४

तव । त्ये । अग्ने । अर्चयः । भ्राजंतः । यंति । धृष्णुऽया ।
परिऽज्मानः । न । विऽद्युतः । स्वानः । रथः । न ।
वाजऽयुः ॥ ५

हे अग्ने धृष्णुया धृष्णवोऽत्यंतप्रगल्भा भ्राजंतो दीप्यमानास्त्ये ते प्रसिद्धा अर्च-यस्त्वदीया रश्मयो यंति। सर्वतो गच्छंति। कथमिव। परिज्मानः परितो गंतारः सर्वतो व्याप्ता विद्युतो माध्यमिकाः प्रभा इव। अनेन प्रकाशातिशय उक्तः। स्वानः शब्दाय-मानो रथो न रथ इव। अनेनार्चिषां स्वनाभिव्यक्तिरुक्ता। वाजयुर्वाजकाम इत्याजौ युद्धे गमनेच्छाव यथा प्रवर्तते तद्वदित्यर्थः। अनेनाकृतनिश्चयोऽभिलाष उक्तः॥ यंति। इण् गतौ। धृष्णुया। ञिधृषा प्रागल्भ्ये। त्रसिगृधिधृषीत्यादिना क्नुप्रत्ययः। आदितश्च। पा० ७. २. १६.। इतीट्प्रतिषेधः। बहुवचने सुपां सु-लुगित्यादिना याजादेशः। चित इत्यंतोदात्तत्वं। परिज्मानः। अज व्रज गतौ। परिपूर्वाद्धातोरन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन्। अकारलोपश्छांदसः। नित्वादाद्यु-दात्तः। वाजयुः। वाजमात्मन इच्छतीति क्यच्। न छंदस्यपुत्रस्येतीत्वदीर्घयोः प्रतिषेधः। क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू नो अग्न ऊतये सबाधसश्च रातये ।

अस्माकासश्च सूरयो विश्वा आशास्तरीषणि ॥ ६

नु । नः । अग्ने । ऊतये । सऽबाधसः । च । रातये ।

अस्माकासः । च । सूरयः । विश्वाः । आशाः । तरीषणि ॥ ६

हे अग्ने नोऽस्माकं नु क्षिप्रमूतये रक्षायै भव । सबाधसश्च हविर्भिर्निर्बाधमान-सहितस्य च रातये धनानां दानाय भव । किंच अस्माकासोऽस्माकाः सुम्नमिच्छवः सूरयः स्तोतारो विश्वाः सर्वा आशा दिशस्तरीषणि । तासां तरणे समर्था भवन्तु । अथवा आशाः कामाः । अयमर्थः । स्वाभिलषितप्रयत्नसाधनस्तुतिसंपादनं कुर्विति अर्थः । सबाधसः । बाधेरसुन् । बाधसा सह वर्तत इति सबाधाः । वोपसर्जनस्येति सहस्य सभावः । तद्धुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । रातये । रा दाने । क्तिन् । मंत्रे वृषेषपचमन-विदभूवीरा उदात्त इत्युदात्तः । अस्माकासः । तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकाविति कृतेऽस्माकादेशः । आज्जसेरसुक् इति लोपः । बहुवचनेऽसुगागमः । मतो बहुवचने उभो-दात्तत्वेन स्वरस्याप्यभावादेशत्वापि कृतमानाभावः । विश्वाः । विशेर्बिलुपीत्यादि कम् । नित्वादाद्युदात्तः । तरीषणि । तॄ । प्लवनतरणयोः कृत्यार्थेषु । पा० ३. ४. २६. । इतीषन् । बहुवचनमन्तोऽसुगागमः । अन्तोदात्त- त्वादिदः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वं नो अग्ने अंगिरः स्तुतः स्तवान आ भर ।

होतर्विभ्वासहं रयिं स्तोतृभ्यः स्तवसे च न उतैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ७

त्वं । नः । अग्ने । अंगिरः । स्तुतः । स्तवानः । आ । भर ।

होतः । विभ्वऽसहं । रयिं । स्तोतृऽभ्यः । स्तवसे । च । नः ।

उत । एधि । पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ७

हे अग्ने अंगिरः। कार्यकारणयोरभेदोपचारादंगिरसां प्रकृतिभूतोऽग्निरंगिरा इत्युच्यते। हे अंगिरः पूर्वैः पुरातनैर्महर्षिभिः स्तुतः स्तवान इदानीतनैश्च स्तूयमानस्त्वं विभ्वासहं महतामप्यभिभवितारं। अभिभवहेतुत्वादभिभवितृ इत्युच्यते। रयिं धनं नोऽस्मभ्यमाभर। आहर। हे होतर्देवानामाह्वातः स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं स्तवसे स्तोतुं सामर्थ्यं च प्रयच्छ। उत अपि च पृत्सु युद्धेषु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय एधि। भव॥ स्तवानः। ष्टुञ् स्तुतौ। शानचि कर्मणि व्यत्ययेन शप् प्रत्यय आद्युदात्तश्च। विभ्वासहं। संहितायां विभूनामिति षष्ठीबहुवचनस्य सुपां सुलुगित्यादिना आकारादेशः। सत्सूद्विषेति बहुलमिति वचनात् ण्वुक्। पदकारास्तु विपूर्वात्सहतेर्णमेऽन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घत्वं च मत्वावग्रहं कुर्वन्ति। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। स्तवसे। ष्टुञ् स्तुतौ। तुमर्थेऽसेन्प्रत्ययः। नित्त्वादाद्युदात्तः॥

॥ इति पञ्चमस्य प्रथमे द्वितीयो वर्गः॥

जनस्य गोपा इति षडृचमेकादशं सूक्तमात्रेयस्य सुतंभरस्यार्षं जागतमाग्नेयं। तथा चानुक्रान्तं। जनस्य षट् सुतंभरो जागतमिति॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे चास्य सूक्तस्य विनियोगः। जनस्य गोपास्त्वामग्न ऋतायवः। आ० ४. १३. इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरग्निः सुदक्षः सुविताय नव्यसे।
घृतप्रतीको बृहता दिविस्पृशा द्युमद्वि भाति भरतेभ्यः शुचिः॥ १

जनस्य। गोपाः। अजनिष्ट। जागृविः। अग्निः। सुऽदक्षः। सुऽविताय। नव्यसे।
घृतऽप्रतीकः। बृहता। दिविऽस्पृशा। द्युऽमत्। वि। भाति। भरतेभ्यः। शुचिः॥ १

जनस्य गोपा गोपायिता रक्षिता जागृविर्जागरणशीलः सदा प्रबुद्धः सुदक्षः सुबलः अग्निः इदानीतनः सोऽग्निर्नव्यसे नवतराय सुविताय लोकानां कल्याणायाजनिष्ट। जातः। घृतप्रतीको घृतेन प्रज्वलिताङ्गो बृहता महता दिविस्पृशाद्युवि-

देवातेजसा शुक्रः शुचिः शुभ्र एव विभोऽग्निर्बृहद्भिस्तेजोभिः अरिमन्तुसदन्वे द्युभ्यद्योति-
र्बृहता भवति तथा विभाति। प्रकाशते॥ गोपाः। गुपू रक्षणे। आयप्रत्ययः।
गोपायतेः क्विप्। परस्मादतो लोपः। अत्र परत्वादल्लोपे कृते वलाश्रयत्वात्
प्रत्ययलक्षणाभावेन यलोपो न स्यात्। लोपो व्योर्वलीति प्रथमं लोपस्य प्रवृत्तत्वा-
पकाद्यलोप एव भवति। लोपाजादेशस्य यलोपविधिं प्रति न स्थानिवद्भावः।
प्रत्ययस्वरः। जागृविः। जागृ निद्राक्षये। जॄशॄस्तॄजागृभ्यः क्विनिति क्विन्प्रत्ययः।
जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्स्विति प्रतिषेधाद्गुणाभावः। नित्त्वादाद्युदात्तः। सुदक्षः।
आद्युदात्तं द्व्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। सुविताय। तन्वादीनां छन्दसि बहुलमुपसं-
ख्यानमिति उवङादेशः। सुपनामात् स उत्तरपदान्तोदात्तत्वं। नव्यसे।
नवशब्दादातिशायनेऽर्थे ईयसुन्प्रत्ययः। ईकारलोपश्छान्दसः। अतो लोपः।
आद्युदात्तः। दिविस्पृशा। स्पृशोऽनुदके क्विन्। इत्यलुक्। कृदुत्तरपदप्रकृति-
स्वरत्वं। द्युमत्। ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति ह्रस्वात्परस्य मतुपोऽदात्तत्वं॥

॥ अथ द्वितीया॥

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरोहितमग्निं नरस्त्रिषधस्थे समीधिरे।
इन्द्रेण देवैः सरथं स बर्हिषि सीदन्नि होता यजथाय
सुक्रतुः॥ २

यज्ञस्य। केतुं। प्रथमं। पुरःऽहितं। अग्निं। नरः।
त्रिऽसधस्थे। सं। ईधिरे।
इन्द्रेण। देवैः। सऽरथं। सः। बर्हिषि। सीदत्। नि।
होता। यजथाय। सुऽक्रतुः॥ २

नर ऋत्विजो यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकं पुरोहितं यजमानैः पुरस्तान्निहितमिन्द्रेण
देवैश्च सरथं तेषां सख्यत्वात्समानरथमग्निं त्रिषधस्थे त्रिस्थाने विस्तारप्रदेशे प्रथमं
समीधिरे। समैन्धत। सुक्रतुः शोभनकर्मा होता देवानामाह्वाता सोऽग्निरिति
बर्हिषि तस्मिन् स्थाने यजथाय यागाय निषीदत्। प्रतिष्ठितोऽभवदित्यर्थः॥

केतुं । चित ज्ञाने । औणादिक उप्रत्ययः । अंतोदात्तः । पुरोहितं । पुरोऽव्ययमिति गतिसंज्ञायां गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । त्रिषधस्थे । आच्छनीयादि-स्थानत्रयेन त्रिप्रकारमग्निरूपेण सह तिष्ठतीति त्रिषधस्थः । कप्रत्ययः । सधमादस्थ-योश्छंदसीति सधादेशः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । सीदत् । सदेः पाघ्रादिना सीदादेशः । बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः । पादादित्वान्निघाताभावः । ऋत्वियं । ऋतेरीयादिकोऽयप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अवंशष्टो जायसे मात्रोः शुचिर्मंद्रः कविरुदतिष्ठो विवस्वतः ।

घृतेन त्वावर्धयन्नग्न आहुत धूमस्ते केतुरभवद्दिवि श्रितः ॥ ३

अव ऽऽ: । जायसे । मात्रोः । शुचिः । मंद्रः । कविः ।

उत् । अतिष्ठः । विवस्वतः ।

घृतेन । त्वा । अवर्धयन् । अग्ने । आऽहुत । धूमः । ते ।

केतुः । अभवत् । दिवि । श्रितः ॥ ३

हे अग्ने मात्रोररण्योः । जननमनिमित्तादरण्यौ मातरावित्युच्येते । ताभ्या-मवंशब्देऽबाधित एव जायसे । प्रादुर्भूतो भवसि । मंद्रः सर्वैः स्तुत्यः कविः क्रांतः कर्मा प्राप्तः । अथवा मेधावी शुचिस्त्वं विवस्वतोऽग्निहोत्रादियुक्ते यष्टुं विशेषेण वसतो यजमानादुदतिष्ठः । उदितोऽभवः । पूर्वं ऋत्विजस्त्वा त्वां घृतेनावर्धयन् । हविषमवन् । हे आहुत आहुतिभिर्हुत ते तव दिव्यंतरिक्षे श्रितो व्याप्तो धूमः केतुः प्रज्ञापकोऽभवत् । अग्न्युत्पादकत्वात्कृत्य ॥ मात्रोः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं । मंद्रः । मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिगतिषु । अस्य स्तुत्यर्थादस्मा-त्स्फायितंचीत्यादिना रक् । अंतोदात्तः । कविः क्रमेरिन् सर्वधातुभ्य इतीग्प्रत्ययः । बाहुलकात्सकारस्य वर्णं रेफलोपश्च । व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं । उदतिष्ठः । उत्पूर्वा-त्तिष्ठ कर्मव्यतिहारनिष्ठेरात्मनेपदाभावः । विवस्वतः । विपूर्वाद्वसतेः संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । तदस्यास्तीति मतुप् । मादुपधायाश्चेति वत्वं । मतुपोऽनुदात्त-त्वाद्याद्युदात्तः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निर्नो यज्ञमुप वेतु साधुयाग्निं नरो वि भरन्ते गृहेगृहे ।

अग्निर्दूतो अभवद्धव्यवाहनोऽग्निं वृणाना वृणते कविक्रतुम् ॥ ४

अग्निः । नः । यज्ञं । उप । वेतु । साधुऽया । अग्निं । नरः ।

वि । भरन्ते । गृहेऽगृहे ।

अग्निः । दूतः । अभवत् । हव्यऽवाहनः । अग्निं । वृणानाः ।

वृणते । कविऽक्रतुं ॥ ४

साधुया सर्वपुरुषार्थानां साधकोऽग्निर्नो यज्ञमस्मदीयं यागं प्रत्युपवेतु । आगच्छतु । नरो मनुष्या गृहेगृहे गृहेऽगृहे प्रत्येकमग्निं विभरन्ते । विहरन्ति । विहरणं कुर्वन्तीत्यर्थः । हव्यवाहनो हव्यानां हविषां वोढाग्निर्दूतो देवानां दूतोऽभवत् वृणानाः संभजमानाः यंत कविक्रतुं क्रान्तप्रज्ञमग्निं वृणते । संभजन्ते ॥ साधुया । सुपां सुलुगित्यादिना विभक्तेर्यादेशः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।

त्वां गिरः सिंधुमिवावनीर्महीरा पृणंति शवसा

वर्धयंति च ॥ ५

तुभ्य । इदं । अग्ने । मधुमत्ऽतमं । वचः । तुभ्यं । मनीषा ।

इयं । अस्तु । शं । हृदे ।

त्वां । गिरः । सिंधुंऽइव । अवनीः । महीः । आ ।

पृणंति । शवसा । वर्धयंति । च ॥ ५

हे अग्ने तुभ्य तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तममत्यंतमधुरमिदं वचः क्रियते। हृदे हृदि शं सुखं कुर्वतीयं मनीषा स्तुतिरस्तु। गिरः स्तुतिरूपा वाचस्त्वामाप्याययंति। पूरयंति। शवसा बलेन वर्धयंति च। कथमिव। महीर्महत्योऽवनीरवन्यो नद्यः सिंधुमिव समुद्रमिव॥

॥ अथ षष्ठी॥

त्वामग्ने अंगिरसो गुहा हितमन्वविंदञ्छिश्रियाणं वनेवने।
स जायसे मथ्यमानः सहो महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमंगिरः॥ ६

त्वां। अग्ने। अंगिरसः। गुहा। हितं। अनु। अविंदन्।
शिश्रियाणं। वनेऽवने।
सः। जायसे। मथ्यमानः। सहः। महत्। त्वां। आहुः।
सहसः। पुत्रं। अंगिरः॥ ६

अग्नेऽंगिरस ऋषयो गुहा गुहायां हितं निहितं निगूढं वने वने वृक्षे वृक्षे शिश्रियाणमाश्रितं त्वामन्वविंदन्। अलभंत। मथनकृता सहः सहसा बलेन युक्तः स त्वं मथ्यमानो जायसे। हे अंगिरोऽंगिरसां प्रकृतिभूतस्त्वां सहसः पुत्रमाहुः॥ शिश्रियाणं। श्रिञ् सेवायां। लिटः कानच्। अपः श्लुः। आमिति द्विर्वचनं। इयङादेशः। चितादंतोदात्त.॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे तृतीयो वर्गः॥

प्राग्नये बृहत इति षड्चं द्वादशं सूक्तं सुतंभरस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। प्राग्नय इत्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाके आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं विनियुक्तं। सूत्रितं च। प्राग्नये बृहते प्र वेधसे। आ० ४, १३,। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्राग्नये बृहते यज्ञियाय ऋतस्य वृष्णे असुराय मन्म।
घृतं न यज्ञ आस्ये सुपूतं गिरं भरे वृषभाय प्रतीचीं॥ १

प्र। अग्नये। बृहते। यज्ञियाय। ऋतस्य। वृष्णे। असुराय। मन्म।
घृतं। न। यज्ञे। आस्ये। सुऽपूतं। गिरं। भरे। वृषभाय। प्रतीचीं॥ १

बृहते सामर्थ्यातिशयेन महते यज्ञियाय यज्ञार्हाय ऋतस्योदकस्य वृष्णे वर्षित्रे। ऋतमित्युदकनामसु पाठात्। असुराय। बलवते॥ असेरौणादिक उरन्प्रत्ययः॥ वृषभाय कामानां वर्षित्रेऽग्नये मन्म ज्ञानसाधनं प्रतीचीमभिमुखीं गिरं स्तुतिरूपां वाचं प्रभरे। प्रणयामि। कथमिव। सुपूतं सम्यक्शुद्धमास्ये प्रक्षिप्तं यज्ञे घृतं न घृतमिव। आस्ये प्रक्षिप्तं घृतं यथा प्रीतिकरं भवति तथा प्रीतिकरीं स्तुतिमित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

ऋतं चिकित्व ऋतमिच्चिकिद्ध्यृतस्य धारा अनु तृन्धि पूर्वीः।
नाहं यातुं सहसा न द्वयेन ऋतं सपाम्यरुषस्य वृष्णः॥ २

ऋतं। चिकित्वः। ऋतं। इत्। चिकिद्धि। ऋतस्य। धाराः। अनु। तृन्धि। पूर्वीः।
न। अहं। यातुं। सहसा। न। द्वयेन। ऋतं। सपामि। अरुषस्य। वृष्णः॥ २

ऋतं स्तोत्रं हे चिकित्वो ज्ञानवन्नग्ने त्वं ऋतं मया क्रियमाणमिदं स्तोत्रं चिकिद्धि। जानीहि॥ कित ज्ञाने। जुहोत्यादिः। लोटि रूपं। इदिति पूरणः। ऋतमिति पदस्य परस्मिन्नार्षत्विते विद्यमानेऽपि छांदसत्वात्पराङ्गवद्भावाभावः॥ किंच पूर्वीर्बह्वीरृतस्योदकस्य धारास्तस्य प्रीणयितृत्वाद्यनुतृंधि। मेघाननुविध्य। सहसा बलेन युक्तोऽहं यातुं कर्मणां मायकरां हिंसां न सपामि। न स्पृशामि। न

करोमीति यावत् । द्वयेन च सत्यानृताभ्यां यत्किंचिदवैदिकं तत्सर्वं न सपामि ॥ षप समवाय इति धातुः ॥ किंच अरुषस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां वर्षितुरग्नेः व्रतं श्रौतमेव सपामि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कथा नो अग्न ऋतयन्नृतेन भुवो नवेदा उचथस्य नव्यः ।

वेदा मे देव ऋतुपा ऋतूनां नाहं पतिं सनितुरस्य रायः ॥ ३

कथा । नः । अग्ने । ऋतयन् । ऋतेन । भुवः । नवेदाः ।

उचथस्य । नव्यः ।

वेद । मे । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतूनां । न । अहं । पतिं ।

सनितुः । अस्य । रायः ॥ ३

हे अग्ने ऋतयन् सर्वप्राणिनां जीवनहेतुकमुदकं कुर्वन् कथा केनाप्यृतेन सत्येन क्रियमाणेन कर्मणा नः उचथस्यास्मदीयस्य स्तोत्रस्य नवेदा भुवः । भवेः । नव्यः स्तुत्य ऋतूनां ऋतुपाः । द्वितीय ऋतशब्दोऽनुवादकः । देवो द्योतमानोऽग्निर्मां वेद । वेत्तु । सनितुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्वादिलक्षणस्य पतिं स्वामिनं तमग्निमहं न जानामि ॥ भुवः । भू सत्तायां लिङर्थे लेट्यडागमः । उपश्लेषः । नवेदाः । न न वेत्तीति वेत्तीत्यस्मिन्नर्थे वर्तते । कथमेतल्लभ्यते । निपातनात् । द्विनञ्पूर्वस्यासुन्प्रत्ययान्तस्य वेदेरेकस्य नञो लोपोऽन्यस्य प्रकृतिभावश्च छान्दसाभिमा निपातितः । पाणिनिना तु नभ्राण्नपादिति सूत्रेण वेत्तीत्येतस्मिन्नर्थे निपातितः । अत्रार्थस्यानुपपन्नत्वात् छान्दसनिपात एवाश्रीयते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

के ते अग्ने रिपवे बन्धनासः के पायवः सनिषन्त द्युमन्तः ।

के धासिमग्ने अनृतस्य पान्ति क आसतो वचसः सन्ति

गोपाः ॥ ४

के। ते। अग्ने। रिपवे। बंधनासः। के। पायवः।

सनिषंत। द्युऽमंतः।

के। धासिं। अग्ने। अनृतस्य। पांति। के। असंतः।

वचसः। संति। गोपाः॥ ४

हे अग्ने ते रिपवे त्वदीयस्य शत्रोः बंधनासो बंधकाः स्तुत्ये त्वदर्थं विस्तृते पुरुषाः के कीदृशाः। सामर्थ्यातिशयाद्देवविधा इति केनापि ज्ञातुं न शक्यंत इत्यर्थः। ये पायवो जनानां रक्षितारो द्युमंतो दीप्तिमंतः सनिषंत होमेभ्यो धनं प्रयच्छंति त्वदीयाः के कीदृशाः। येऽनृतस्यासत्यस्य धासिं धारकं अन्नं पांति रक्षंति ते त्वदीया जनाः के संति। न केऽपीत्यर्थः। येऽसतो दुष्टस्याभिशापादि-लक्षणस्य वचसो गोपा गोपायितारो रक्षितारस्ते त्वदीयाःके संति। न कोऽपीत्यर्थः। अथवा ये के जना रिपोर्बंधकाः। ये के पायवो रक्षितारः सनिषंत धनं प्रयच्छंति द्युमंतः। ये केऽनृतस्यासत्यस्य धासिं धारकं अन्नं पांति अन्नृतजनितपापात्परिहृत्य सन्मार्गप्रदानेन रक्षंति। ये केऽसतोऽभिशापादिलक्षणाद्वचसो गोपायितारः संति ते सर्वे त्वदीयाः। त्वदुपासका इत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

सखायस्ते विषुणा अग्न एते शिवासः संतो अशिवा अभूवन्।

अधूर्षत स्वयमेते वचोभिर्ऋजूयते वृजिनानि ब्रुवंतः॥ ५

सखायः। ते। विषुणाः। अग्ने। एते। शिवासः। संतः।

अशिवाः। अभूवन्।

अधूर्षत। स्वयं। एते। वचःऽभिः। ऋजुऽयते। वृजिनानि।

ब्रुवंतः॥ ५

हे अग्ने तव सखायः स्तोतारो विषुणा विप्रकीर्णाः सर्वत्र व्याप्ता एते पूर्वमविषयाः परनिंदादिकुर्वाणास्त्वत्परिचर्यां त्यक्तवंतोऽभक्ताः संत इदानीं त्वत्परिचर्यां कुर्वंत शिवासः शिवा व्याप्ता अभूवन्। किंच य ऋजूयत ऋजु सन्मार्गमाचरतेऽपि मह्यं वचो-

भिरसाधूक्तिभिर्वृजिनानि कुटिलानि कुर्वंतस्त एते मम सपत्नाः स्वयमेवाभूवंस्त। अहिंसंत। भूवंतेर्हिंसाकर्मण इदं रूपं॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्ते॑ अग्ने॒ नम॑सा य॒ज्ञमीट्ट॑ ऋ॒तं स पा॑त्यरु॒षस्य॒ वृष्णः॑।

तस्य॒ क्षयः॑ पृ॒थुरा सा॒धुरे॑तु प्र॒सर्स्रा॑णस्य॒ नहु॑षस्य॒ शेषः॑॥ ६

यः। ते॒। अ॒ग्ने॒। नम॑सा। य॒ज्ञं। ईट्टे॑। ऋ॒तं। सः।

पा॒ति॒। अ॒रु॒षस्य॑। वृष्णः॑।

तस्य॑। क्षयः॑। पृ॒थुः। आ। सा॒धुः। ए॒तु॒। प्र॒ऽसर्स्रा॑णस्य।

नहु॑षस्य। शेषः॑॥ ६

हे अग्ने यो मनुष्यो यज्ञं यजनीयं ते त्वां नमसा स्तोत्रेणेट्टे स्तौति। यद्वा ते तुभ्यं यज्ञं यागं नमसान्नरूपेण हविषेट्टे यजति॥ अस्मिन् पक्षे यजेर्बहुलं छंदसीति शपः लुक्। व्रश्चेति षत्वं। ष्टुत्वं। बहुलं छंदसीति संप्रसारणं। सवर्णदीर्घः। जकारस्य डकारः॥ अरुषस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां वर्षितुस्तस्यर्तं स्तोत्रं पाति रक्षति तस्य यजमानस्य क्षयो गृहं पृथुर्विस्तीर्णं भवति। पश्वादिलक्षणैर्धनैः संपूर्णं भवतीत्यर्थः। प्रसर्स्राणस्य प्रकर्षेण परिचर्यां गच्छतो नहुषस्य मनुष्यस्य साधुः कामानां साधकः शेषः। शिष्यत इति शेषः। पुत्र एतु। आगच्छतु। भवत्वित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्थो वर्गः ॥

अर्चंतस्त्वेति षड़्चं त्रयोदशं सूक्तं सुतंभरस्यार्षं गायत्रमाग्नेयं। अनुक्रांतं च। अर्चंतो गायत्रं त्विति॥ प्रातरनुवाक आग्नेयक्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे च इदमादिके द्वे सूक्ते। सूत्रितं च। अर्चंतस्त्वेति सूक्ते। आ० ४. १३.। इति॥ आश्वमीयोपस्थाने त्वमग्ने सप्रथा असीत्येका। सूत्रितं च। सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या त्वमग्ने सप्रथा असीत्येका। सूत्रितं च। सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या त्वमग्ने सप्रथा असीति च। आ० ३. १०.। इति॥ अश्वमेधे पौष्णेष्टौ त्वमग्ने सप्रथा इति प्रथमस्याज्यभागस्यानुवाक्या। त्वमग्ने सप्रथा असि सोम यास्ते मयोभुव इति खंडौ। आ० १०. ६.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अर्चन्तस्त्वा हवामहेऽर्चन्तः समिधीमहि ।

अग्ने अर्चन्त ऊतये ॥ १

अर्चन्तः । त्वा । हवामहे । अर्चन्तः । सं । इधीमहि ।

अग्ने । अर्चन्तः । ऊतये ॥ १

हे अग्ने त्वा त्वामर्चन्तः पूजयन्तो वयं हवामहे । आह्वयामः । अर्चन्तः स्तुवन्तो वयमूतये रक्षणाय तर्पणाय वा त्वां समिधीमहि । समिन्धः संदीपयामः । अर्चन्त इति तृतीयं पदमादरातिशयार्थं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्नेः स्तोमं मनामहे सिध्रमद्य दिविस्पृशः ।

देवस्य द्रविणस्यवः ॥ २

अग्नेः । स्तोमं । मनामहे । सिध्रं । अद्य । दिविऽस्पृशः ।

देवस्य । द्रविणस्यवः ॥ २

द्रविणस्यवो द्रविणं धनमिच्छन्तो वयं दिविस्पृशः स्वर्गं आकाशं व्याप्नुवतो देवस्य द्योतमानस्याग्नेः सिध्रं पुरुषार्थानां साधकं स्तोमं स्तोत्रमद्यास्मिन्दिने मनामहे । ब्रूमः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्निर्जुषत नो गिरो होता यो मानुषेष्वा ।

स यक्षद्दैव्यं जनं ॥ ३

अग्निः । जुषत । नः । गिरः । होता । यः । मानुषेषु । आ ।

सः । यक्षत् । दैव्यं । जनं ॥ ३

होता देवानामाह्वाता सोऽग्निरस्तोतृभ्यो वदति सोऽग्निरस्माकं गिरः शृणोतु। देवता। सोऽग्निरेवं मनं देवसंबंधिनं जनं यच्छतु। वहतु॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वम॑ग्ने सप्रथा॑ असि॒ जुष्टो॒ होता॒ वरे॑ण्यः।

त्वया॑ यज्ञं वि त॑न्वते॥ ४

त्वं। अग्ने॑। सऽप्रथाः॑। असि। जुष्टः॑। होता॑। वरे॑ण्यः।

त्वया॑। यज्ञं॑। वि। तन्वते॥ ४

हे अग्ने जुष्टः सर्वदा प्रीतो वरेण्यः सर्वैर्वरणीयो होता त्वं सप्रथाः सर्वतः पृथुरसि। भवसि। तथाच यास्कः। सप्रथाः सर्वतः पृथुः। नि० ६. ७.। इति। किंच सर्वे यजमानास्त्वया साधनेन यज्ञं वितन्वते॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वाम॑ग्ने वाजसात॑मं विप्रा॑ वर्धंति सुष्टु॑तं।

स नो॑ रास्व सुवीर्यं॑॥ ५

त्वां। अग्ने॑। वाजऽसात॑मं। विप्राः॑। वर्धंति। सुऽस्तु॑तं।

सः नः। रास्व। सुऽवीर्यं॑॥ ५

हे अग्ने विप्रा मेधाविनः स्तोतारो वाजसातमं। वाजोऽन्नं। तद्दतं सुष्टुतं पूर्वैर्महर्षिभिः सम्यक् स्तुतं तं त्वां वर्धंति। स्तोत्रैर्वर्धंतंति। स त्वं नोऽस्माभ्यं सुवीर्यं सर्वैः श्लाघनीयं बलं रास्व। देहि॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्ने॑ नेमिर॒राँ इ॑व दे॒वाँस्त्वं प॑रि॒भूर॑सि।

आ राध॑श्चित्रमृ॑ञ्जसे॥ ६

अग्ने॑। नेमिः॑। अ॒राँ॒ऽइ॑व दे॒वान्। त्वं। प॒रि॒ऽभूः। अ॒सि॒।

आ। राधः॑। चि॒त्रं। ऋ॒ञ्ज॒से॒ ॥ ६

हे अग्ने त्वं देवान् परिभूरसि। स्वतेजसा परिभवसि। कथमिव। नेमिः प्रकाशमानचक्रस्य बाह्यो वलयोऽरानिव नाभ्यर्पितान् सूक्ष्मान् स्वाश्रकानिव। किंच त्वं चित्रं नानाविधं राधः। साधयत्यनेन पुरुषार्थानिति राधो धनं। आ ऋंजसे। स्तोतृभ्यः प्रसाधय। धननामसु पाठाद्राधो धनमित्युक्तं॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचमो वर्गः ॥

अग्निं स्तोमेनेति षडृचं चतुर्दशं सूक्तं सुतंभराख्यमार्षं गायत्रमाग्नेयं। अग्निं स्तोमेनेत्यनुक्रमणिका॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अ॒ग्निं स्तोमे॑न बोधय समिधा॒नो अम॑र्त्यं।

ह॒व्या दे॒वेषु॑ नो दधत् ॥ १

अ॒ग्निं। स्तोमे॑न। बो॒ध॒य॒। स॒म्ऽइ॒धा॒नः। अम॑र्त्यं।

ह॒व्या। दे॒वेषु॑। नः॒। द॒ध॒त् ॥ १

हे स्तोतरमर्त्यममरणधर्माणमग्निं स्तोमेन स्तोत्रेण बोधय। स्वाभिमतार्थसिद्धये प्रबोधय। योऽग्निः समिधानः स्तोत्रैः सम्यक् प्रकाशमानः स नो हव्यास्मदीयानि हव्यानि हवींषि देवेषु दधत्। निदधातु॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तम॑ध्व॒रेष्वी॑ळते दे॒वं मर्ता॒ अम॑र्त्यं।

यजि॑ष्ठं॒ मानु॑षे॒ जने॑ ।

तं। अ॒ध्व॒रेषु॑। ई॒ळ॒ते॒। दे॒वं। मर्ताः॑। अम॑र्त्यं।

यजि॑ष्ठं। मानु॑षे। जने॑ ॥ २

अतो मनुष्या देवं द्योतमानममर्त्यंमरणधर्मोभ्यं मानुषे मनुष्याणां संबंधिनि जने
लोके यजिष्टं यष्टृतमं तमग्निमध्वरेषु यज्ञेषु ईडते । स्तुवंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं हि शश्वंत ईडते स्रुचा देवं घृतश्चुता ।

अग्निं हव्याय वोळ्हवे ॥ ३

तं । हि । शश्वंतः । ईडते । स्रुचा । देवं । घृतऽश्चुता ।

अग्निं । हव्याय । वोळ्हवे ॥ ३

शश्वंतो बहवः स्तोतारस्तं देवमग्निमीडते । स्तुवंति । कीदृशास्ते । घृतश्चुता
घृतं क्षरंत्या स्रुचा सहिताः । किमर्थं स्तुवंति । हव्याय हव्यमर्हनार्थं यद्वपुरोडा-
शादिलक्षणं हविर्वोढवे वोढुं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निर्जातो अरोचत घ्नन्दस्यून् ज्योतिषा तमः ।

अविंदद्गा अपः स्वः ।

अग्निः । जातः । अरोचत । घ्नन् । दस्यून् । ज्योतिषा । तमः ।

अविंदत् । गाः । अपः । स्वरिति स्वः ॥ ४

जातोऽरण्योर्मंथनेन प्रादुर्भूतोऽग्निर्दस्यून् यज्ञविघ्नकारिणः शत्रून् घ्नन् हिंसन्
ज्योतिषा स्वेन तेजसा तमो घ्नन्नरोचत । अदीप्यत । किंच गा अप उदकानि स्वः
स्वर्गं चाविंदत् । अवेदयत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निमीळेन्यं कविं घृतपृष्ठं सपर्यत ॥

वेतु मे शृणवद्धवं ॥ ५

अग्निं । ईळेन्यं । कविं । घृतऽपृष्ठं । सपर्यत ।

वेतु । मे । शृणवत् । हवं ॥ ५

हे जना ईळेन्यं स्तुत्यं कविं क्रांतदर्शिनं घृतपृष्ठं दीप्तोपरिभागमग्निं सपर्यत । पूजयत । सोऽग्निर्मे हवं मदीयमाह्वानं वेतु । कामयतां । शृणवत् शृणोतु च ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निं घृतेन वावृधुः स्तोमेभिर्विश्वचर्षणिं ।

स्वाधीभिर्वचस्युभिः ॥ ६

अग्निं । घृतेन । ववृधुः । स्तोमेभिः । विश्वऽचर्षणिं ।

सुऽआधीभिः । वचस्युऽभिः ॥ ६

ऋत्विजो विश्वचर्षणिं विश्वस्य द्रष्टारं स्वाधीभिः शोभनाध्यानैर्वचस्युभिः स्तुतिकामैर्देवैः समेतमग्निं घृतेन स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रैर्ववृधुः । अवर्धयन् ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र प्र वेधस इति पंचर्चं प्रथमं सूक्तमांगिरसस्य धरुणस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वेधसे पंचांगिरसो धरुण इति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । प्र वेधसे कवये त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् । आ० ४, १३, । इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

प्र वेधसे कवये वेद्याय गिरं भरे यशसे पूर्व्याय ।

घृतप्रसत्तो असुरः सुशेवो रायो धर्ता धरुणो वस्वो

अग्निः ॥ १

प्र। वेधसे। कवये। वेद्याय। गिरं। भरे। यशसे।

पूर्व्याय।

घृतऽप्रसत्तः। असुरः। सुऽशेवः। रायः। धर्ता। धरुणः।

वस्वः। अग्निः॥ १

योऽग्निर्घृतप्रसत्तो हवीरूपेण घृतेन प्रसन्नोऽसुरो बलवान् सुशेवः। शोभनं शेवं सुखं यस्मात्सो सुशेवः शेवमिति सुखनामसु पाठात्। रायो धनस्य धर्ता पोषको धरुणो हविषां धारको वस्वो वासकोऽग्निर्भवति वेधसे विधात्रे कवये क्रांतदर्शिने वेद्याय स्तुत्याय। विदिरयं जनिना समानार्थो जनिश्च स्तुतिकर्मा। यशसे यशस्विने पूर्व्याय मुख्याय तस्मा अग्नये गिरं स्तुतिं प्रभरे। प्रयच्छामि॥

॥ अथ द्वितीया॥

ऋतेन ऋतं धरुणं धारयंत यज्ञस्य शाके परमे व्योमन्।

दिवो धर्मन्धरुणे सेदुषो नॄञ्जातैरजाताँ अभि ये ननक्षुः॥ २

ऋतेन। ऋतं। धरुणं। धारयंत। यज्ञस्य। शाके। परमे।

विऽओमन्।

दिवः। धर्मन्। धरुणे। सेदुषः। नॄन्। जातैः।

अजातान्। अभि। ये। ननक्षुः॥ २

ये यजमाना दिवो द्युलोकस्य धरुणे धारके धर्मन्धर्मणि सेदुष आसीनान् नॄन्जातान्देवान् जातैर्मनुष्यैः स्तुतिभिरभिननक्षुः अभिप्राप्नुवंति ते यजमाना यज्ञस्य धरुणं धारकमृतं सत्यरूपमग्निं शाके कर्माणि निमित्ते परम उत्कृष्टे व्योमन् स्थाने उत्तरवेद्याख्ये ऋतेन स्तोत्रेण च धारयंत। धारयंति॥

॥ अथ तृतीया ॥

अंहोयुवस्तन्वस्तन्वते वि वयो महद्दुष्टरं पूर्व्याय ।
स संवतो नवजातस्तुतुर्यात्सिंहं न क्रुद्धमभितः परि ष्ठुः ॥ ३

अंहःऽयुवः । तन्वः । तन्वते । वि । वयः । महत् । दुस्तरं ।
पूर्व्याय ।
सः । संऽवतः । नवऽजातः । तुतुर्यात् । सिंहं । न । क्रुद्धं ।
अभितः । परि । स्थुः ॥ ३

हे यजमानाः पूर्व्याय मुख्यायास्मा अग्नये महदधिकं दुष्टरं राक्षसैर्दुःप्रापं वयो हवोलक्षणमन्नं प्रयच्छंति ते यजमानास्तन्वः स्वात्मनूरंहोयुवोऽंहसां वियोजिका वितन्वते । विस्तारयंति । नवजातः सोऽग्निः संवतः संगतान् शत्रून् तुतुर्यात् । तरतु । किंचाभितः सर्वतो वर्तमानाः शत्रवो मां परिवर्जयित्वा स्थुः । तिष्ठेयुः । कथमिव । मृगाः क्रुद्धं सिंहं न सिंहमिव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मातेव यद्भरसे पप्रथानो जनंजनं धायसे चक्षसे च ।
वयोवयो जरसे यद्दधानः परि त्मना विषुरूपो जिगासि ॥ ४

माताऽइव । यत् । भरसे । पप्रथानः । जनंऽजनं । धायसे ।
चक्षसे । च ।
वयःऽवयः । जरसे । यत् । दधानः । परि । त्मना ।
विषुऽरूपः । जिगासि ॥ ४

पप्रथानः सर्वत्र प्रथमानो यद्यस्त्वं मातेव जननीव जनं जनं सर्वं जनं भरसे बिभर्षि । किंच धायसे धारणाय चक्षसे दर्शनाय च सर्वैः प्रार्थ्यसे । यद्यदा दधानो

दधानो धार्यमाणो भवति तदा महो महः सर्वमन्नं अरते । गच्छति । अपि च विषुरूपो नानारूपः सन् त्मना आत्मना परिज्मा । परिगन्ता । सर्वभूतानि परिगच्छति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वाजो नु ते शवसस्पात्वन्तमुरुं दोघं धरुणं देव रायः ।
पदं न तायुर्गुहा दधानो महो राये चितयन्नत्रिमस्पः ॥ ५

वाजः । नु । ते । शवसः । पातु । अन्तं । उरुं । दोघं । धरुणं । देव । रायः ।
पदं । न । तायुः । गुहा । दधानः । महः । राये । चितयन् । अत्रिं । अस्परित्यस्पः ॥ ५

हे देव द्योतमानाग्ने उरुं पृथुं दोघं कामानां दोग्धारं रायो धनस्य धरुणं धारकं वाजो हविर्लक्षणमन्नं ते त्वदीयस्य शवसो बलस्यान्तं समाप्तिं संपूर्तिं नु अद्य पातु । रक्षतु । तायुर्न तस्करो यथा गुहायां पदं स्थानं दधानो धारयन् रक्षति तद्वत् महो महते राये धनाय धनलाभार्थं चितयन् सन्मार्गं प्रकाशयन् अत्रिमस्पः । अत्रिमृषिमप्रीणयः । स्पृ प्रीणनपालनयोरिति धातुः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तमो वर्गः ॥

बळृत्था इति पंचर्चं द्वितीयं सूक्तमात्रेयस्य पुरोरार्षं । अंत्या पंक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रांतं । बळृत्थाः पंचांतं पंक्तीति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावानुष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादीनि दश सूक्तानि चतुर्थनवमवर्जितानि । आदितस्त्विषु सूक्तेष्वंत्यास्त्यजेत् । तथा च सूत्रितं । बळृत्था इति दशानां चतुर्थनवमे उद्धरेदुत्तमासूत्तमा आदितस्तिसृणां । आ० ४. १३. इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

बळृत्था हि भानवेऽर्चा देवायाग्नये ।
यं मित्रं न प्रशस्तिभिर्मर्तासो दधिरे पुरः ॥ १

बृहत्। वयः। हि। भानवे। अर्च। देवाय। अग्नये।
यं। मित्रं। न। प्रशस्तिऽभिः। मर्तासः। दधिरे। पुरः॥ १

वयो भानवे दीप्तिमतेऽग्नये बृहद्वयो हवीरूपमन्नं दीयते हि। अतस्त्वमपि देवाय द्योतमानायाग्नये वयोऽर्च। प्रयच्छ। मर्तासो मनुष्या यमग्निं मित्रं न सखायमिव प्रशस्तिभिः प्रकृष्टाभिः स्तुतिभिः पुरो दधिरे पुरस्कुर्वन्ति॥

॥ अथ द्वितीया॥

स हि द्युभिर्जनानां होता दक्षस्य बाह्वोः।
वि हव्यमग्निरानुषग्भगो न वारमृण्वति॥ २

सः। हि। द्युऽभिः। जनानां। होता। दक्षस्य। बाह्वोः।
वि। हव्यं। अग्निः। आनुषक्। भगः। न। वारं।
ऋण्वति॥ २

योऽग्निर्हव्यं हविर्देवेभ्यानुषक् देवेष्वनुषक्तं करोति बाह्वोर्भुजयोर्दक्षस्य बलस्य द्युभिर्द्युतिभिर्युक्तः सोऽग्निर्जनानां यजमानानां होता देवानामाह्वाता भवति। भगो न सूर्य इव वारं वरणीयं धनं व्यृण्वति। विशेषेण प्रयच्छति मनुष्येषु॥

॥ अथ तृतीया॥

अस्य स्तोमे मघोनः सख्ये वृद्धशोचिषः।
विश्वा यस्मिन्तुविष्वणि समर्ये शुष्ममादधुः॥ ३

अस्य। स्तोमे। मघोनः। सख्ये। वृद्धऽशोचिषः।
विश्वा। यस्मिन्। तुविऽस्वनि। सं। अर्ये। शुष्मं। आऽदधुः॥ ३

मघोनो मघवतो धनवतो वृद्धशोचिषः। वृद्धानि शोचींषि तेजांसि यस्यासौ वृद्धशोचिः। तस्यैवंविधस्याग्नेः स्तोमे स्तोत्रे सख्ये च स्याम। तुविष्वणि बहुशब्देऽर्ये स्वामिनि यस्मिन्नग्नौ विश्वा॥ सुपां सुलुगिति डादेशः॥ विश्वे सर्व ऋत्विजः शुष्मं बलं हविर्भिः स्तोत्रैश्च समादधुः सम्यगादधति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अधा ह्यग्न एषां सुवीर्यस्य मंहना ।

तमिद्यह्वं न रोदसी परि श्रवो बभूवतुः ॥ ४

अध । हि । अग्ने । एषां । सुऽवीर्यस्य । मंहना ।

तं । इत् । यह्वं । न । रोदसी इति । परि । श्रवः ।

बभूवतुः ॥ ४

हे अग्ने अध अथैषामस्माकं यजमानानां सुवीर्यस्य सर्वैः स्पृहणीयस्य बलस्य मंहना मंहनायै दानाय भव ॥ मंहतिर्दानकर्मा ॥ रोदसी द्यावापृथिव्यौ यह्वं न महांतं पुत्रमिव श्रवः सर्वैः श्रवणीयं तमित्तमग्निमेव परिबभूवतुः । परिगृह्णीतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू न एहि वार्यमग्ने गृणान आ भर ।

ये वयं ये च सूरयः स्वस्ति धामहे सचोतैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ५

नु । नः । आ । इहि । वार्यं । अग्ने । गृणानः । आ । भर ।

ये । वयं । ये । च । सूरयः । स्वस्ति । धामहे । सचा ।

उत । एधि । पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ५

हे अग्ने गृणानः स्तूयमानः सन् नु क्षिप्रमेहि । यज्ञं प्रत्यागच्छ । आगत्य च ऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनमाभर । संपादय । ये वयं यजमाना ये च सूरयः स्तोतारः सचा ऋत्विग्भिः सहिता उभे ये वयं स्वस्ति स्तोत्रं धामहे । कुर्मः । उत अपि च पृत्सु पृतनासु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय एधि । भव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टमो वर्गः ॥

आ यज्ञैरिति पंचर्चं सप्तमं सूक्तमाग्नेयस्य पुरोडाशस्याग्नेयं । अंत्या पंक्तिः शिष्टा पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः । आ यज्ञैरित्यनुक्रमणिका ॥ अंत्यावर्जं प्रातरनु-वाकाश्विनशस्त्रयोर्नुष्टुभ इत्यादिदशखंडमध्ये विनियोग उक्तः ॥

तत्रेयं प्रथमा ॥

आ यज्ञैर्देव मर्त्य इत्था तव्यांसमूतये ।

अग्निं कृते स्वध्वरे पूरुरीळीतावसे ॥ १

आ । यज्ञैः । देव । मर्त्यः । इत्था । तव्यांसं । ऊतये ।

अग्निं । कृते । सुऽअध्वरे । पूरुः । ईळीत । अवसे ॥ १

हे देव मर्त्यो मनुष्य ऋत्विगित्थेत्थं तव्यांसं प्रवृद्धमग्निमूतये तर्पणाय यज्ञैः स्तोत्रैराह्वयति । किंच पूरुर्मनुष्यः स्तोता कृते स्वध्वरे शोभने क्रतौ तमग्निमवसे रक्षणायेळीत । स्तौति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्य हि स्वयशस्तर आसा विधर्मन्मन्यसे ।

तं नाकं चित्रशोचिषं मन्द्रं परो मनीषया ॥ २

अस्य । हि । स्वयशःऽतरः । आसा । विऽधर्मन् । मन्यसे ।

तं । नाकं । चित्रऽशोचिषं । मन्द्रं । परः । मनीषया ॥ २

हे विधर्मन् । विविधो धर्मो यस्यासौ विधर्मा स्तोता । तस्य संबोधनं । हे स्तोतः स्वयशस्तरः स्वयशसां मध्येऽतिशयेन स्वयशास्त्वं मनीषया महत्या बुद्ध्या साधनेन प्रसिद्धमस्यास्य ह्यग्निमासास्येन भाषा मन्यसे । स्तौषि । किंविशिष्टमग्निं । नाकं सुखं । अकं दुःखं । न विद्यतेऽकं यस्य सः । तं चित्रशोचिषं चित्रतेजसं मन्द्रं स्तुत्यं परः परस्तात्स्थितं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अस्य वासा उ अर्चिषा य आयुक्त तुजा गिरा ।

दिवो न यस्य रेतसा बृहच्छोचन्त्यर्चयः ॥ ३

अस्य। वै। असौ। ऊं इति। अर्चिषा। यः। अयुक्त। तुजा। गिरा।

दिवः। न। यस्य। रेतसा। बृहत्। शोचंति। अर्चयः॥ ३

योऽग्निस्तुजा जगद्व्यापनसमर्थेन बलेन गिरा स्तुत्यायुक्त संबद्धो भवति दिवो न द्योतमानस्यादित्यस्येव यस्याग्ने रेतसा प्रभया कृत्स्नं जगद्व्याप्तं यस्याग्नेर्बृहद्बृंहितोऽर्चयो दीप्तयः शोचंति प्रकाशंते अस्य वै असावग्निरर्चिषा प्रभयासावादित्योऽर्चिष्मान्भवति। उ इति पूरणः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्य क्रत्वा विचेतसो दस्मस्य वसु रथ आ।

अधा विश्वासु हव्योऽग्निर्विक्षु प्र शस्यते॥ ४

अस्य। क्रत्वा। विऽचेतसः। दस्मस्य। वसु। रथे। आ।

अध। विश्वासु। हव्यः। अग्निः। विक्षु। प्र। शस्यते॥ ४

विचेतसः सुमनस ऋत्विजोऽस्य दस्मस्य दर्शनीयस्यास्याग्नेः क्रत्वा कर्मणा यज्ञादिना वसु वसूनि धनानि रथ आ दधति। हव्यो यज्ञार्थमाह्वातव्यः सोऽग्निरध अथ तदनंतरमेव विश्वासु सर्वासु विक्षु प्रजासु प्रशस्यते। स्तूयते॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू न इद्धि वार्यमासा सचंत सूरयः।

ऊर्जो नपादभिष्टये पाहि शग्धि स्वस्तय उतैधि पृत्सु नो वृधे॥ ५

नु। नः। इत्। हि। वार्यं। आसा। सचंत। सूरयः।

ऊर्जः। नपात्। अभिष्टये। पाहि। शग्धि। स्वस्तये। उत।

एधि। पृत्ऽसु। नः। वृधे॥ ५

हे अग्ने नोऽस्माकं वार्यं वरणीयं धनं नु क्षिप्रं आसा। आस्येनेति पूर्वत्र। अतः सूरयः स्तोतारस्त्वतः आसा आस्येन स्तोत्रेण सचंत धनं लभंते। किंच हे ऊर्जो नपाद्बलस्य न पातयितर्बलस्य पुत्र वा अभिष्टयेऽभीष्यते अस्मभ्यं प्रयच्छेति शेषः। पाहि अस्मानापद्भ्यो रक्ष। स्वस्तये क्षेमाय धनादिलाभाय धनस्य क्षेमार्थं शग्धि। त्वां याचे ॥ व्यत्ययेन मध्यमः ॥ शक्तो भवेति वा। हे अग्ने उत अपि च पृत्सु पृतनासु नो ऽस्माकं वृधे वर्धनाय एधि। भव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे नवमो वर्गः ॥

प्रातरग्निरिति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं। अत्र अनुक्रमणिका। प्रातर्मृक्तवाहा द्वित इति। मृक्तवाहा इति विशेषणविशिष्ट आत्रेयो द्वित ऋषिः। पंक्त्यंतं चेति त्रिष्टुबादस्यापि सूक्तस्य पंचमी पंक्तिः। पंक्त्यंतपरिभाषया शिष्टा अनुष्टुभः॥ अस्य विनियोगः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

प्रातर॒ग्निः पु॑रुप्रि॒यो वि॒शः स्त॑वे॒ताति॑थिः ।
विश्वा॑नि॒ यो अम॑र्त्यो ह॒व्या मर्ते॑षु॒ रण्य॑ति ॥ १

प्रा॒तः । अ॒ग्निः । पु॒रु॒ऽप्रि॒यः । वि॒शः । स्त॒वे॒त॒ । अति॑थिः ।
विश्वा॑नि । यः । अम॑र्त्यः । ह॒व्या । मर्ते॑षु । रण्य॑ति ॥ १

पुरुप्रियो बहुप्रियो विशो यजमानो धनस्य निवेशकोऽतिथिः। यजमानानां गृहान्प्रति तिथिरभ्येतोऽत्यतिथिः। तथाह यास्कः। अतिथिरभ्यतितो गृहान्भवत्यभ्येति तिथिषु परकुलानीति वा परगृहाणीति वेति ॥ एवंविधोऽग्निः प्रातः स्तवेत। स्तूयते। अमर्त्योऽमरणधर्मा योऽग्निर्मर्तेषु मनुष्येषु यजमानेषु स्थितानि विश्वानि सर्वाणि हव्या हव्यानि हवींषि रण्यति कामयते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

द्वि॒ताय॑ मृ॒क्तवा॑हसे॒ स्वस्य॒ दक्ष॑स्य मं॒हना॑ ।
इन्दुं॒ स ध॑त्त आनु॒षक्स्तो॒ता चि॑त्ते अमर्त्य ॥ २

हिताय। अश्वऽदाव्ने। सख्ये। दक्षस्य। मंहना।

भुवः। सः। अग्ने। आनुषक्। स्तोता। चित्। ते। अमर्त्य॥२

हे अग्ने हिताय हितयुक्ताय अश्वदाव्ने। अश्वं युवं हविर्देवेभ्यो वहति प्रापय-तीति अश्वदावा। तस्मै सख्युःस्तोतव्य दक्षस्य बलस्य धनस्य वा मंहना मंहनाये दानाय भव। हे अमर्त्य नित्याग्ने यतः कारणात्ते तव्यं स अश्वदावा आनुषक् सर्वदानुषक्तमिदं स्तोत्रं धत्ते। धारयति। स्तोता चित् स्तोता च भवति॥

॥ अथ तृतीया॥

तं वो दीर्घायुशोचिषं गिरा हुवे मघोनाम्।

अरिष्टो येषां रथो व्यश्वदावन्नीयते॥३

तम्। वः। दीर्घायुऽशोचिषम्। गिरा। हुवे। मघोनाम्।

अरिष्टः। येषाम्। रथः। वि। अश्वऽदावन्। ईयते॥३

हे अग्ने दीर्घायुशोचिषं दीर्घगमनदीप्तिं तं वः। पूजायां बहुवचनं। त्वां मघोनां धनिनां कृते गिरा स्तोत्रेण हुवे। आह्वयामि। हे अश्वदावन्नश्वानां दातर्येषां धनिनां रथो युद्धेष्वरिष्टः शत्रुभिरहिंसितो वीयते विगच्छतु॥

॥ अथ चतुर्थी॥

चित्रा वा येषु दीधितिरासन्नुक्था पान्ति ये।

स्तीर्णं बर्हिः स्वर्णरे श्रवांसि दधिरे परि॥४

चित्रा। वा। येषु। दीधितिः। आसन्। उक्था। पान्ति। ये।

स्तीर्णम्। बर्हिः। स्वःऽनरे। श्रवांसि। दधिरे। परि॥४

येषु यजमानेषु चित्रा नानाविधा दीधितिर्यज्ञविषया क्रिया भवति। ये चासन्नास्ये उक्थान्युक्थानि स्तोत्राणि पान्ति रक्षन्ति तैर्ऋत्विग्भिः स्तीर्णं स्तीर्णं च बर्हिर्येर्ऋत्विग्भिः पर्यपरि श्रवांस्यन्नानि हवींषि स्थापिते। स्वः स्वर्गं नरं यजमानं नयतीति स्वर्णरो यज्ञः। तस्मिन्दधिरे। निधीयन्ते॥

॥ अथ पंचमी ॥

ये मे पंचाशतं ददुरश्वानां सधस्तुति ।

द्युमदग्ने महि श्रवो बृहत्कृधि मघोनां नृवदमृत नृणां ॥ ५

ये । मे । पंचाशतं । ददुः । अश्वानां । सधऽस्तुति ।

द्युऽमत् । अग्ने । महि । श्रवः । बृहत् । कृधि । मघोनां ।

नृऽवत् । अमृत । नृणां ॥ ५

ये मघवानो दातारो मे मह्यं सधस्तुति स्तुत्या सहितं अश्वानां पंचाशतं ददुः हे अमृताग्ने त्वं तेषां मघोनां नृणां द्युमत् दीप्तिमत् महि महद् बृहत् महत्परिचारकमनुष्ययुक्तं श्रवोऽन्नं कृधि । कुरु । देहीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे दशमो वर्गः ॥

अभ्यवस्था इति चतुर्ऋचं पंचमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अभ्यवस्था वव्रिरात्रेयस्त्वानुष्टुभो विराड्रूपेति । आत्रेयो वव्रिर्ऋषिः । प्रथमाद्वितीये गायत्र्यौ तृतीयाचतुर्थ्यावनुष्टुभौ पंचमी विराड्रूपा एकादशिनश्चत्वारोऽष्टक विराड्रूपेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अभ्यवस्थाः प्र जायंते प्र वव्रेर्वव्रिश्चिकेत ।

उपस्थे मातुर्वि चष्टे ॥ १

अभि । अवऽस्थाः । प्र । जायंते । प्र । वव्रेः । वव्रिः । चिकेत ।

उपऽस्थे । मातुः । वि । चष्टे ॥ १

यद्येष्टं येरभ्युत्तरमवस्था अयोभका इमाः प्रजायंते । तासां वव्रिरावरणिका संवत्सरोऽग्निः प्रचिकेत । प्रजानीयात् । मात्रा पालयत्विति भावः । सोऽग्निर्मातुः पृथिव्या उपस्थे समीपे स्थितं पदार्थजातं विचष्टे पश्यति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

जुहुरे वि चितयंतोऽनिमिषं नृम्णं पांति ।

आ दृळ्हां पुरं विविशुः ॥ २

जुहुरे । वि । चितयंतः । अनिऽमिषं । नृम्णं । पांति ।

आ । दृळ्हां । पुरं । विविशुः ॥ २

ये विचितयंतस्तव प्रभावं जानंतो जनास्त्वामनिमिषं सर्वदा जुहुरे यज्ञार्थं स्थानात्प्रच्यावयंति आहूय च नृम्णं तव बलं हविर्भिः स्तोत्रैश्च पांति रक्षंति ते दृळ्हां मत्कृभिः शत्रुभिरनभिगम्यां पुरं पुरीमाविविशुः। प्रविशंति। यत्स पूर्भिरायसीभिर्नि पाहि। ऋग्वे० ७, ३, ७। इति निगमः॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ श्वैत्रेयस्य जंतवो द्युमद्वर्धंत कृष्टयः ।

निष्कग्रीवो बृहदुक्थ एना मध्वा न वाजयुः ॥ ३

आ । श्वैत्रेयस्य । जंतवः । द्युऽमत् । वर्धंत । कृष्टयः ।

निष्कऽग्रीवः । बृहत्ऽउक्थः । एना । मध्वा । न । वाजऽयुः ॥ ३

जायंत इति जंतवः। कृष्टयो मनुष्या ऋत्विजो मध्वा न मधुनेव एनेना स्तुत्या। यद्वा नकारश्चार्थः। मधुना च श्वैत्रेयस्य। विभक्तिव्यत्ययः। तत्र भवस्य श्वैत्रेयस्य द्युमद्दीप्तिमद्बलमावर्धंत। अभिवर्धयंति। किंविधाः कृष्टयः। निष्कग्रीवो निष्कोऽलंकारः ... । वचनव्यत्ययेनैकवचनं। बृहदुक्थो बृहत्स्तोत्रा वाजयुरन्नकामाः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्रियं दुग्धं न काम्यमजामि जाम्योः सचा ।

घर्मो न वाजजठरोऽदब्धः शश्वतो दभः ॥ ४

प्रियं। दुग्धं। न। काम्यं। अजामि। जाम्योः। सचा।

घर्मः। न। वाजऽजठरः। अदब्धः। शश्वतः। दभः॥ ४

जाम्योर्द्यावापृथिव्योः सचा सहायभूतोऽग्निर्दुग्धं न पय इव काम्यं कमनीयमजामि दोषरहितं प्रियमस्मदीयं स्तोत्रं शृणोतु। किंविधोऽग्निः। घर्मो न प्रवृद्धं इव वाजजठरः। वाजोऽन्नं जठरे यस्य सः। घर्मो यथा दुह्यमानेन पयसाभिपूर्णो वाजजठरस्तद्वत्। छान्दसो जठर इत्यर्थः। अदब्धः शत्रुभिः अवमर्हिंसितः शश्वतः शश्वतो नित्यो दभः शत्रूणां हिंसकः।

॥ अथ पंचमी॥

क्रीळन्नो रश्म आ भुवः सं भस्मना वायुना वेविदानः।

ता अस्य सन्धृषजो न तिग्माः सुसंशिता वक्ष्यो वक्षणेस्थाः॥ ५

क्रीळन्। नः। रश्मे। आ। भुवः। सं। भस्मना। वायुना।

वेविदानः।

ताः। अस्य। सन्। धृषजः। न। तिग्माः। सुऽसंशिताः।

वक्ष्यः। वक्षणेऽस्थाः॥ ५

हे रश्म रश्मिमन्नग्ने क्रीळन् वनेषु क्रीडन् भस्मना स्वकार्येण भस्मितेन वायुना प्रेरकेण महता च संवेविदानः सम्यक् ज्ञायमानस्त्वं नोऽस्माकमाभुवः अभिमुखो भव। वक्षणेस्था वक्षणे वक्षौ स्थिता वक्ष्यः। वहिर्वहंतीति वक्ष्यो ज्वालाः। सुसंशिताः सुतीक्ष्णा धृषजः शत्रूणां धर्षकास्ता ज्वाला अस्य यजमानस्य मम न तिग्मा न तीक्ष्णाः सनु। संतु॥ अन्तोदात्तं रूपं॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे एकादशो वर्गः॥

वनेष्विति पंचर्चं षष्ठं सूक्तमनौचां पराशरस्यार्षमाग्नेयं। अंत्या पंक्तिः शिष्टाश्चतुष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। वनेषु चतुष्कं पराशरः पंक्त्यंतं वेति॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥ अत्र चतुर्विंशत्ययोमे द्वितीयेऽहन्याज्यं शस्त्रं ... यस्तं। सूत्रितं च। वनेषु जायुर्मर्तेषु मित्र इति द्वितीयेऽहन्याज्यं। आ० १०, २, । इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यमग्ने वाजसातम त्वं चिन्मन्यसे रयिं।

तं नो गीर्भिः श्रवाय्यं देवत्रा पनया युजं॥ १

यं। अग्ने। वाजऽसातम। त्वं। चित्। मन्यसे। रयिं।

तं। नः। गीःऽभिः। श्रवाय्य। देवऽत्रा। पनय। युजं॥ १

हे अग्ने हे वाजसातमान्नतमवत् त्वं यं रयिं धनमन्याभिर्दीव्यमानं चतीरूपं धनं मन्यसे बुध्यसे। चिदिति पादपूरणः। श्रवाय्यं श्रवणीयं यशं गीर्भिः स्तुतिभिर्युक्तं युजं योऽस्मदीयं हविर्लक्षणं धनं तं देवत्रा देवेषु पनय। प्रापयेत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

ये अग्ने नेरयन्ति ते वृद्धा उग्रस्य शवसः।

अप द्वेषो अप ह्वरोऽन्यव्रतस्य सश्चिरे॥ २

ये। अग्ने। न। ईरयन्ति। ते। वृद्धाः। उग्रस्य। शवसः।

अपं। द्वेषः। अपं। ह्वरः। अन्यऽव्रतस्य सश्चिरे। २

हे अग्ने ये जना वृद्धाः पुत्रादिवृद्धिमेधितैः सम्बद्धाः सन्तस्ते तुभ्यं नेरयन्ति हवींषि न प्रयच्छन्ति त उग्रस्याधिकेन शवसो बलेनात्मनेन चापनीताः। बलाधीना भवन्तीत्यर्थः। किंचान्यव्रतस्यान्यदैदिकाद्विभक्तं व्रतं कर्म यस्य तस्मात् द्वेषस्तत्संबन्धिनं विरोधं ह्वरःऽतिकुटिलं चापसश्चिरे। आत्मानं प्रापयन्ति॥

॥ अथ तृतीया ॥

होतारं त्वा वृणीमहेऽग्ने दक्षस्य साधनं।

यज्ञेषु पूर्व्यं गिरा प्रयस्वन्तो हवामहे॥ ३

होतारं। त्वा। वृणीमहे। अग्ने। दक्षस्य। साधनं।

यज्ञेषु। पूर्व्यं। गिरा। प्रयस्वन्तः। हवामहे॥ ३

हे अग्ने प्रयस्वंतोऽन्नवंत एतन्नामका वयं दक्षस्य बलस्य साधकं साधयितारं त्वां होतारं देवानामाह्वातारं वृणीमहे । किंच यज्ञेषु पूर्व्यं मुख्यं त्वां गिरा स्तुतिरूपया वाचा हवामहे । स्तुमः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इत्था यथा त ऊतये सहसावन्दिवेदिवे ।

राय ऋताय सुक्रतो गोभिः ष्याम सधमादो वीरैः स्याम सधमादः ॥ ४

इत्था । यथा । ते । ऊतये । सहसाऽवन् । दिवेऽदिवे ।

राये । ऋताय । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । गोभिः । स्याम ।

सधऽमादः । वीरैः । स्याम । सधऽमादः ॥ ४

हे सहसावन् बलवन्नग्ने दिवे दिवेऽहरहः वयं ते तवोतये रक्षणाय यथा स्याम तथेत्थं कुरु । हे सुक्रतो राये धनाय ऋताय यज्ञाय च यथा स्याम तथा कुरु । किंच वयं गोभिः सधमादः सह माद्यंतः स्याम । वीरैः पुत्रैश्च सधमादः सह माद्यंतः स्याम । तथा कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वादशो वर्गः ॥

मनुष्वदिति चतुर्ऋचं सप्तमं सूक्तमात्रेयस्य सस्यस्यार्षं । मनुष्वत्त्वेत्यनुक्रमणिका पंक्त्यंतं चेति पूर्वत्रोक्तत्वादिदमादीनि त्रीणि सूक्तानि पंक्त्यंतानि । शिष्टा अनुष्टुभः । अग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोश्चोक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

मनुष्वत्त्वा नि धीमहि मनुष्वत्समिधीमहि ।

अग्ने मनुष्वदंगिरो देवान्देवयते यज ॥ १

मनुष्वत् । त्वा । नि । धीमहि । मनुष्वत् । सं । इधीमहि ।

अग्ने । मनुष्वत् । अंगिरः । देवान् । देवऽयते । यज ॥ १

हे अग्ने त्वा त्वां मनुष्वन्मनुरिव निधीमहि । मनुःशब्दो मनुपर्यायः ॥ सर्वोऽङ्गिरोमनुषां वत्युपसंख्यानमिति असंज्ञायां वत्याभावः ॥ मनुष्वन्मनुरिव त्वा समिधीमहि । समिद्धिः संदीप्यमानः । हे अंगिरोऽङ्गिरात्मकाग्ने देवयते देवकामाय यजमानाय मनुष्वन्मनवे मनोरपत्याय देवान् यज ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं हि मानुषे जनेऽग्ने सुप्रीत इध्यसे ।

स्रुचस्त्वा यंत्यानुषक्सुजात सर्पिरासुते ॥ २

त्वं । हि । मानुषे । जने । अग्ने । सुऽप्रीतः । इध्यसे ।

स्रुचः । त्वा । यंति । आनुषक् । सुऽजात । सर्पिःऽआसुते ॥ २

हे अग्ने त्वं मानुषे जने मनुष्यलोके सुप्रीतः स्तोत्रैः सुष्ठु प्रीतः सन् इध्यसे । दीप्यसे । स्रुचो हविर्भिः संपूर्णा आनुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथा त्वा त्वां यंति । प्राप्नुवंति । हे सुजात हे सर्पिरासुते घृतयुक्तान्नेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वां विश्वे सजोषसो देवासो दूतमक्रत ।

सपर्यंतस्त्वा कवे यज्ञेषु देवमीळते ॥ ३

त्वां । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । दूतं । अक्रत ।

सपर्यंतः । त्वा । कवे । यज्ञेषु । देवं । ईळते ॥ ४

सजोषसः सह प्रीयमाणा विश्वे सर्वे देवासो देवास्त्वां दूतमक्रत । अकुर्वन् । अतः कारणात् हे कवे क्रांतदर्शिन् देवं द्योतमानं त्वा त्वां सपर्यंतः परिचरंतो यजमाना यज्ञेष्वीळते । देवानाह्वातुं याचंते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

देवं वो देवयज्ययाग्निमीळीत मर्त्यः ।

समिद्धः शुक्र दीदिह्यृतस्य योनिमासदः ससस्य योनिमासदः ॥

देवम् । वः । देवऽयज्यया । अग्निम् । ईळीत । मर्त्यः ।

सम्ऽइद्धः । शुक्र । दीदिहि । ऋतस्य । योनिम् । आ । असदः ।

ससस्य । योनिम् । आ । असदः ॥ ४ ॥

मर्त्यो मनुष्यः देवं द्योतमानमग्निम् युष्मदर्थं देवयज्यया देवयज्ञार्थं देवयागार्थमीळीत । स्तोतुमर्हति । हे शुक्र शोचिष्मन् समिद्धो हविर्भिः सम्यक् दीदिहि । दीप्यस्व । ऋतस्य सत्यभूतस्य ससस्य सर्वेषां योनिं स्थानं ... आसदः । देवताह्वानार्थमासीद । आसद इति पदद्योतनार्थं पुनर्वचनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयोदशो वर्गः ॥

प्र विश्वसामन्निति चतुर्ऋचमष्टमं सूक्तं । आत्रेयो विश्वसामा ऋषिः । चतुर्थी पंक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रान्तं । प्र विश्वसामाग्निमनुष्टुभमेति ॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

प्र विश्वसामन्नत्रिवदर्चा पावकशोचिषे ।

यो अध्वरेष्वीड्यो होता मन्द्रतमो विशि ॥ १

प्र । विश्वऽसामन् । अत्रिऽवत् । अर्च । पावकऽशोचिषे ।

यः । अध्वरेषु । ईड्यः । होता । मन्द्रऽतमः । विशि ॥ १

हे विश्वसामन् । ऋषेः संबोधनमेतत् । त्वमत्रिवदत्रिरिव पावकशोचिषे शोधकदीप्तये तस्मा अग्नये वाचं । प्रगाय । योऽग्निरध्वरेष्वीड्यः सर्वैर्ऋत्विग्भिः स्तुत्यो होता देवानामाह्वाता विशि जने मन्द्रतमः स्तुत्यतमः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न्य१ग्निं जातवेदसं दधाता देवमृत्विजं ।

प्र यज्ञ एत्वानुषगद्या देवव्यचस्तमः ॥ २

नि। अग्निं। जातऽवेदसं। दधात। देवं। ऋत्विजं।

प्र। यज्ञः। एतु। आनुषक्। अद्य। देवव्यचःऽतमः॥ २

हे यजमाना जातवेदसं जातप्रज्ञं जातधनं वा देवं द्योतमानमृत्विजमृतुयष्टारम् अग्निं निदधात। निधत्त। किंच देवव्यचस्तमो देवानामाप्ततमो यज्ञो यज्ञसाधन-भूताभिर्दीप्यमानं हविरानुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथाग्निमभिलक्ष्य तमग्निं प्रैतु। गच्छतु॥

॥ अथ तृतीया ॥

चिकित्विन्मनसं त्वा देवं मर्तास ऊतये।

वरेण्यस्य तेऽवस इयानासो अमन्महि॥ ३

चिकित्वित्ऽमनसं। त्वा। देवं। मर्तासः। ऊतये।

वरेण्यस्य। ते। अवसः। इयानासः। अमन्महि॥ ३

हे अग्ने चिकित्विन्मनसं। चिकित्विज्ज्ञानवन्मनो यस्यासौ चिकित्विन्मनाः। तं देवं त्वा त्वामियानास उपगच्छन्तो मर्तासो मनुष्या वयमूतये रक्षणार्थं वरेण्यस्य संभजनीयस्य ते तवावसोऽवसे तर्पणायामन्महि। स्तुमः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्ने चिकिद्ध्यस्य न इदं वचः सहस्य।

तं त्वा सुशिप्र दम्पते स्तोमैर्वर्धन्त्यत्रयो गीर्भिः शुम्भन्त्यत्रयः॥ ४

अग्ने। चिकिद्धि। अस्य। नः। इदं। वचः। सहस्य।

तं। त्वा। सुऽशिप्र। दंऽपते। स्तोमैः। वर्धन्ति। अत्रयः।

गीःऽभिः। शुंभन्ति। अत्रयः॥ ४

हे अग्ने हे सहसस्सहसो बलस्य पुत्र योऽस्मदीयमस्येदं परिचरणमिदं वचः स्तोत्रं चिकिद्धि । जानीहि । हे सुशिप्र । शोभने शिप्रे हनू नासिके वा यस्यासौ सुशिप्रः । तस्य संबोधनं । सुशिप्र सुहनो दंपते गृहपते तं त्वामत्रयोऽत्रिगोत्राः स्तोमैः स्तोत्रैर्वर्धंति । वर्धयंति । अत्रयो गीर्भिः शुंभंति । अलंकुर्वंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्दशो वर्गः ॥

अग्ने सहंतमिति चतुर्ऋचं नवमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने द्युम्नो विश्व-चर्षणिरिति । द्युम्न ऋषिः । चतुर्थी पंक्तिः । आद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः । अग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्दैवसूक्तांतःपातित्वादुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अग्ने सहंतमा भर द्युम्नस्य प्रासहा रयिं ।

विश्वा यश्चर्षणीरभ्याइसा वाजेषु सासहत् ॥ १

अग्ने । सहंतं । आ । भर । द्युम्नस्य । प्रऽसहा । रयिं ।

विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि । आसा । वाजेषु ।

ससहत् ॥ १

हे अग्ने प्रासहा प्रकृष्टेन बलेन सहंतं शत्रूनभिभवंतं रयिं पुत्रं द्युम्नस्य द्युम्नाय मम ऋषय आभर । आहर ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ एतदेव विवृणोति । यः पुत्र आसा-स्येन स्तोत्रेण युक्तः सन् वाजेषु युद्धेष्वभि आभिमुख्येन गतान् विश्वाः सर्वान् चर्षणीर्मनुष्यान् शत्रून् सासहत् अभिभवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमग्ने पृतनाषहं रयिं सहस्व आ भर ।

त्वं हि सत्यो अद्भुतो दाता वाजस्य गोमतः ॥ २

तं । अग्ने । पृतनाऽसहं । रयिं । सहस्वः । आ । भर ।

त्वं । हि । सत्यः । अद्भुतः । दाता । वाजस्य । गोऽमतः ॥ २

हे अग्ने सहस्वो बलवन् पृतनाषहं पृतनाः सेनाः अभिभवितारं रयिं पुत्रं अस्माभर। आहर। त्वं हि सत्यः सत्यभूतोऽद्भुतो महान् गोमतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्य दाता ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वे हि त्वा सजोषसो जनासो वृक्तबर्हिषः ।

होतारं सद्मसु प्रियं व्यन्ति वार्या पुरु ॥ ३

विश्वे । हि । त्वा । सऽजोषसः । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः ।

होतारं । सद्मऽसु । प्रियं । व्यन्ति । वार्या । पुरु ॥ ३

हे अग्ने सजोषसः सह प्रीयमाणा वृक्तबर्हिषो लूनबर्हिषो विश्वे सर्वे जनासो जना ऋत्विजः सद्मसु यज्ञगृहेषु होतारं देवानामाह्वातारं प्रियं सर्वेषां प्रीतिकरं त्वा त्वां पुरु पुरूणि बहूनि वार्या वरणीयानि धनानि व्यन्ति । याचन्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स हि ष्मा विश्वचर्षणिरभिमाति सहो दधे ।

अग्न एषु क्षयेष्वा रेवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक दीदिहि ॥ ४

सः । हि । स्म । विश्वऽचर्षणिः । अभिऽमाति । सहः । दधे ।

अग्ने । एषु । क्षयेषु । आ । रेवत् । नः । शुक्र । दीदिहि ।

द्युऽमत् । पावक । दीदिहि ॥ ४

हे अग्ने स लोकेषु प्रविष्टो विश्वचर्षणिरभिमाति शत्रूणां हिंसकं सहो बलं दधे । धारयति । हि स्मेति पूरणौ । हे शुक्र दीप्तिमन् त्वं नोऽस्मदीयेषु क्षयेषु गृहेषु रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा दीदिहि । दीप्यस्व । हे पावक पापानां शोधकाग्ने त्वं द्युमद्दीप्तियुक्तं यशोयुक्तं च दीदिहि । दीप्यस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचदशो वर्गः ॥

अग्ने त्वं न इति चतुर्ऋचं दशमं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। अग्ने त्वं गौपायना लौपायना वा बंधुः सुबंधुः श्रुतबंधुर्विप्रबंधुश्चैकर्चा द्वैपदमिति। विंशतिका द्विपदा द्विपदा विराज इत्युक्तत्वात्। अग्निर्देवता॥ महापितृयज्ञ आहवनीयं प्रति गच्छंत ऋत्विज इदं सूक्तं जपेयुः। तथा च सूत्रितं। अथैनमभिव्रजंतीति ता प्रत्यागाग्ने त्वं न इति जपंतः। आ० २. १९. इति॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवने वैश्वदेवशस्त्रेऽग्ने त्वमिति द्वे तं त्वा शोचिष्ठेत्येका। एवं चैकत्रिंशतो द्वैपदतृचः शंसितव्यः। तथैव सूत्रितं। अग्ने त्वं नो अंतमोऽग्ने भव सुषमिधा। आ० ८. १. इति॥

॥ तत्रेमे प्रथमाद्वितीये॥

अग्ने त्वं नो अंतम उत त्राता शिवो भवा वरूथ्यः।
वसुरग्निर्वसुश्रवा अच्छा नक्षि द्युमत्तमं रयिं दाः॥ १ ॥ २

अग्ने। त्वं। नः। अंतमः। उत। त्राता। शिवः। भव। वरूथ्यः॥
वसुः। अग्निः। वसुऽश्रवाः। अच्छ। नक्षि। द्युमत्ऽतमं। रयिं। दाः॥ १ ॥ २

हे अग्ने वरूथ्यो वरणीयः संभजनीयः। यद्वा वरूथैः परिधिभिर्युक्तस्त्वं नोऽस्माकमंतमोऽन्तिकतमो भव। अपि च त्राता रक्षकः शिवः सुखकरश्च भव। वसुर्वासकोऽग्निः सर्वं व्याप्नोति वसुश्रवा व्याप्तान्नः सन्नस्मानच्छाभिमुख्येन नक्षि। अस्मान्प्राप्नुहि। द्युमत्तमतिशयेन दीप्तिमत्तमं रयिं पश्वादिलक्षणं धनं दाः। अस्मभ्यं देहि॥

॥ अथ तृतीयाचतुर्थ्यौ॥

स नो बोधि श्रुधि हवमुरुष्या णो अघायतः समस्मात्।
तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुम्नाय नूनमीमहे सखिभ्यः॥ २ ॥ ४

सः । नः । बोधि । श्रुधि । हवं । उरुष्य । नः । अघऽयतः ।

समस्मात् ।

तं । त्वा । शोचिष्ठ । दीदिऽवः । सुम्नाय । नूनं । ईमहे ।

सखिऽभ्यः ॥ २ ॥ ४

हे अग्ने स त्वं नोऽस्मान् बोधि । बुध्यस्व । अस्मदीयमाह्वानं श्रुधि । शृणु । अघायतोऽघमिच्छतः समस्मात्सर्वस्माज्जनान्नोऽस्मानुरुष्य । रक्ष । हे शोचिष्ठातिशोचिष्मन् दीदिवः स्तोतृभिर्दीप्ताग्ने तं त्वा सुम्नाय सुखाय । सुम्नमिति सुखनाम । तदर्थं सखिभ्यः समानख्यातिभ्यः पुत्रेभ्यस्तदर्थं च नूनमीमहे । याचामहे ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षोडशो वर्गः ॥

अच्छा वोऽग्निमिति नवर्चमेकादशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अच्छा वो नव वसूयव आत्रेय आनुष्टुभमिति । आत्रेया वसूयुनामान ऋषयः । अनुष्टुप् । मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥ प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र इत्युक्तेऽच्छा वोऽग्निमवस इत्यृचमनुब्रूयात् । तथा च सूत्रितं । अच्छा वोऽग्निमवस इत्यृचमन्वाह । आ० ५. ७. । इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अच्छा वो अग्निमवसे देवं गासि स नो वसुः ।

रासत्पुत्र ऋषूणामृतावा पर्षति द्विषः ॥ १

अच्छ । वः । अग्निं । अवसे । देवं । गासि । सः । नः ।

वसुः ।

रासत् । पुत्रः । ऋषूणां । ऋतऽवा । पर्षति । द्विषः ॥ १

हे वसूयवो वो यूयं देवमग्निमवसे रक्षणायाच्छा गासि । अभिप्रगायत । वसुरग्निहोत्रादीनां यजमानानां वासयिता सोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं रासत् । कामान्ददातु । ऋषूणामृषीणां पुत्रः । ऋषिभिर्मथनेन जनितत्वात्पुत्र इत्युपचर्यते । ऋतावा सत्यवानुदकवान्वा सोऽग्निर्द्विषोऽस्मत्शत्रून्पर्षति । पारयतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि सत्यो यं पूर्वे चिद्देवासश्चिद्यमीधिरे ।
होतारं मंद्रजिह्वमित्सुदीतिभिर्विभावसुं ॥ २

सः । हि । सत्यः । यं । पूर्वे । चित् । देवासः । चित् । यं ।
ईधिरे ।
होतारं । मंद्रऽजिह्वं । इत् । सुदीतिऽभिः । विभाऽवसुं ॥ २

पूर्वे चित्पूर्वे महर्षयो होतारं देवानामाह्वातारं मंद्रजिह्वं । हविषां प्रदानेन देवानां मादयित्री जिह्वा यस्य सः । तं । यद्वा मोदनजिह्वं । तथाच यास्कः । मंद्रजिह्वं मंदनजिह्वं मोदनजिह्वमिति वा । नि० ६. २३. । इति । सुदीतिभिः शोभनदीप्तिभिर्युक्तं विभावसुं प्रभाधनं यमग्निमीधिरे समैंधत । देवाश्चिद्देवा अपि यमग्निमीधिरे समैंधत । स ह्यग्निः सत्यो भवति । सत्यप्रतिज्ञो भवति । इदिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स नो धीती वरिष्ठया श्रेष्ठया च सुमत्या ।
अग्ने रायो दिदीहि नः सुवृक्तिभिर्वरेण्य ॥ ३

सः । नः । धीती । वरिष्ठया । श्रेष्ठया । च । सुऽमत्या ।
अग्ने । रायः । दिदीहि । नः । सुवृक्तिऽभिः । वरेण्य ॥ ३

सुवृक्तिभिः स्तुतिभिः स्तूयमान वरेण्य वरणीय हे अग्ने स त्वं वरिष्ठया वरतमेन श्रेष्ठयातिशयेन प्रशस्येन नो धीती धीत्याऽऽध्यानेन परिचरणात्मकेन कर्मणा सुमत्या च । सुमतिरिति यज्ञ उच्यते । यज्ञेन च प्रीतः सन् रायो धनानि नोऽस्मभ्यं दीदिहि । देहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निर्देवेषु राजत्यग्निर्मर्तेष्वाविशन्।

अग्निर्नो हव्यवाहनोऽग्निं धीभिः सपर्यत ॥ ४

अग्निः। देवेषु। राजति। अग्निः। मर्तेषु। आऽविशन्।

अग्निः। नः। हव्यऽवाहनः। अग्निं। धीभिः। सपर्यत ॥ ४

योऽग्निर्देवेषु देवानां मध्ये राजति देवतारूपेण प्रकाशते। योऽग्निर्मर्तेषु मनुष्येष्वाविशन् आहवनीयादिरूपेण प्रविष्टो भवति। योऽग्निर्नोऽस्माकं हव्यवाहनो भवति अस्मदीयेषु यज्ञेषु देवतार्थं हव्यानां वोढा भवति हे यजमानास्तमग्निं धीभिः स्तुतिभिः सपर्यत। परिचरत॥

पुत्रकामेष्ट्यामग्निस्तुविश्रवस्तममिति द्वे त्रिष्टुभौ याज्यानुवाक्ये सूत्रितं च। अग्निस्तुविश्रवस्तममिति द्वे संयाज्ये। आ० २. १०। इति॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निस्तुविश्रवस्तमं तुविब्रह्माणमुत्तमं।

अतूर्तं श्रावयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुषे ॥ ५

अग्निः। तुविश्रवःऽतमं। तुविऽब्रह्माणं। उत्ऽतमं।

अतूर्तं। श्रावयत्ऽपतिं। पुत्रं। ददाति। दाशुषे ॥ ५

अग्निस्तुविश्रवस्तममतिशयेन बहुधनं तुविब्रह्माणं बहुस्तोत्रमुत्तममुत्कृष्टमतूर्तं शत्रुभिरहिंसितं श्रावयत्पतिं। श्रावयति विश्रुतान् करोति पतीन् पालयितॄन् पितॄनिति स्वकर्मणा पितृणां प्रख्यापक इति श्रावयत्पतिः। तथाविधं पुत्रं दाशुषे दत्तवते यजमानाय ददाति। ददातु॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निर्ददाति सत्पतिं सासाह यो युधा नृभिः।

अग्निरत्यं रघुष्यदं जेतारमपराजितं ॥ ६

अग्निः । ददाति । सत्ऽपतिं । ससाहं । यः । युधा । नृऽभिः ।

अग्निः । अत्यं । रघुऽस्यदं । जेतारं । अपराऽजितं ॥ ६

यः पुत्रो युधा युद्धेन नृभिः परिजनैः ससाह शत्रूनभिभवति सत्पतिं सतां पालयितारं तथाविधं पुत्रमग्निर्ददाति । अत्यमश्वं ददातु । किंभूतं रघुष्यदं । रघुर्लघुः स्यदो गमो यस्य तं । जेतारं शत्रूणामपराजितं शत्रुभिरजय्यं । अतति सततं गच्छतीत्यत्योऽश्वः । तं ददातु ॥

अश्वमेधे पौष्ण्यामिष्टौ यद्वाहिष्ठमिति स्विष्टकृतो याज्या । सूत्रितं च । यद्वाहिष्ठं तदग्नय इति संयाज्ये । आ० १०. ६. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

यद्वाहिष्ठं तदग्नये बृहदर्च विभावसो ।

महिषीव त्वद्रयिस्त्वद्वाजा उदीरते ॥ ७

यत् । वाहिष्ठं । तत् । अग्नये । बृहत् । अर्च ।

विभावसो इति विभाऽवसो ।

महिषीऽइव । त्वत् । रयिः । त्वत् । वाजाः । उत् । ईरते ॥ ७

वाहिष्ठं वोढृतमं यत्स्तोत्रं तदग्नये क्रियते । अतो हे विभावसो प्रभाधनाग्ने बृहद्बहुलं धनं अर्च । अस्मभ्यं प्रयच्छ । कथमस्माकं धनप्रदानमित्यपेक्षायामाह । अतस्त्वत्तः सकाशान्महिषीव महती रयिर्धनमुदीरते उद्गच्छति । वाजा अन्नानि च त्वत्त उदीरते उद्गच्छंति । इवेति पूरणः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तव द्युमंतो अर्चयो ग्रावेवोच्यते बृहत् ।

उतो ते तन्यतुर्यथा स्वानो अर्त त्मना दिवः ॥ ८

तव । द्युऽमंतः । अर्चयः । ग्रावाऽइव । उच्यते । बृहत् ।

उतो इति । ते । तन्यतुः । यथा । स्वानः । अर्त । त्मना ।

दिवः ॥ ८

हे अग्ने तवार्चयो रश्मयो द्युमंतो दीप्तिमंतो भवंति । बृहन्महान् त्वं ग्रावेव ग्राभिषवग्रावेवोच्यते । स्तूयते । उतापि च त्मनात्मना दिवो द्योतमानस्य ते तव स्वानः शब्दस्तन्यतुर्यथा मेघगर्जितमिवार्तं । उद्गच्छति ॥

॥ अथ नवमी ॥

एवाँ अग्निं वसूयवः सहसानं ववंदिम ।

स नो विश्वा अति द्विषः पर्षन्नावेव सुक्रतुः ॥ ९

एव । अग्निं । वसुऽयवः । सहसानं । ववंदिम ।

सः । नः । विश्वाः । अति । द्विषः । पर्षत् । नावाऽइव ।

सुऽक्रतुः ॥ ९

वसूयवो वसुकामा वयं सहसानमस्माकं बलमिच्छंतमग्निमेवमुक्तप्रकारेण ववंदिम । स्तुमः । सुक्रतुः शोभनकर्मा सोऽग्निर्नोऽस्मान् विश्वा सर्वान् द्विषः शत्रूनतिपर्षतु । अतिपारयतु । कथमिव । नावा साधनेन सिंधुमिव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टादशो वर्गः ॥

अग्ने पावकेति नवर्चं द्वादशं सूक्तं । वसूयव ऋषयः । गायत्री छंदः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रांतं । अग्ने गायत्रमिति ॥ प्रातरनुवाके आग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदस्याग्निमध्ये चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । अग्ने पावक दूतं व इति सूक्ते । आ० ४, १३. । इति ॥ आधाने द्वितीयायामिष्टौ प्रथमस्य हविषोऽग्ने पावकेत्येषा याज्या । सूत्रितं च । स नः पावक दीदिवोऽग्ने पावक रोचिषा ॥ आ० २, १. । इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा॥

अग्ने पावक रोचिषा मंद्रया देव जिह्वया।

आ देवान्वक्षि यक्षि च॥ १

अग्ने। पावक। रोचिषा। मंद्रया। देव। जिह्वया।

आ। देवान्। वक्षि। यक्षि। च॥ १

हे पावक शोधक रोचिषा स्वदीप्त्या मंद्रया देवानां मादयित्र्या जिह्वया च हे देव द्योतमानाग्ने देवानावक्षि। यज्ञार्थमावह। यक्षि च। तान्यज॥

॥ अथ द्वितीया॥

तं त्वा घृतस्नवीमहे चित्रभानो स्वर्दृशं।

देवाँ आ वीतये वह॥ २

तं। त्वा। घृतस्नो इति घृतऽस्नो। ईमहे।

चित्रभानो इति चित्रऽभानो। स्वःऽदृशं।

देवान्। आ। वीतये। वह॥ २

हे घृतस्नो घृतस्य प्रेरक। यद्वा घृतेन जनित। हे चित्रभानो। चित्रा नानाविधा भानवो रश्मयो यस्यासौ चित्रभानुः। तस्य संबोधनं। स्वर्दृशं सर्वस्य द्रष्टारं तं त्वा त्वामीमहे। याचामहे। अतो वीतये हविषां भक्षणाय देवानावह॥

॥ अथ तृतीया॥

वीतिहोत्रं त्वा कवे द्युमंतं समिधीमहि।

अग्ने बृहंतमध्वरे॥ ३

वीतिऽहोत्रं। त्वा। कवे। द्युऽमंतं। सं। इधीमहि।

अग्ने। बृहंतं। अध्वरे। ३

हे कवे क्रांतदर्शिन्नग्ने वीतिहोत्रं क्रांतयज्ञं द्युमंतं दीप्तिमंतं बृहंतं महांतं त्वा त्वामध्वरे यज्ञे समिधीमहि। समिद्धिः संदीपयामः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्ने विश्वेभिरा गहि देवेभिर्हव्यदातये ।

होतारं त्वा वृणीमहे ॥ ४

अग्ने । विश्वेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये ।

होतारं । त्वा । वृणीमहे ॥ ४

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वैर्देवेभिर्देवैः सह त्वं हव्यदातये हविषां दात्रे यजमानाय तद्यज्ञमागहि। यज्ञं प्रत्यागच्छ। यतो होतारं देवानामाह्वातारं त्वा त्वां वृणीमहे प्रार्थयामहे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यजमानाय सुन्वत आग्ने सुवीर्यं वह ।

देवैरा सत्सि बर्हिषि ॥ ५

यजमानाय । सुन्वते । आ । अग्ने । सुऽवीर्यं । वह ।

देवैः । आ । सत्सि । बर्हिषि ॥ ५

हे अग्ने सुन्वतेऽभिषवं कुर्वते यजमानाय सुवीर्यं शोभनं वीर्यमावह। प्रापय। किंच देवैः सह बर्हिषि यज्ञ आसत्सि। आसीदेति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

समिधानः सहस्रजिदग्ने धर्माणि पुष्यसि ।

देवानां दूत उक्थ्यः ॥ ६

संऽइधानः । सहस्रऽजित् । अग्ने । धर्माणि । पुष्यसि ।

देवानां । दूतः । उक्थ्यः ॥ ६

हे सहस्रजित् सहस्रस्य जेतरग्ने समिधानो हविर्भिः समिध्यमानः स्तुत्यः प्रशस्तस्त्वं देवानां दूतः सन् धर्माणि नः कर्माणि यज्ञादिक्रियाः पुष्यसि। पोषयसि॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न्य१ग्निं जातवेदसं होत्रवाहं यविष्ठ्य।
दधाता देवमृत्विजं॥ ७

नि। अग्निं। जातऽवेदसं। होत्रऽवाहं। यविष्ठ्य।
दधात। देवं। ऋत्विजं॥ ७

हे यजमानाः जातवेदसं। जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः। तं होत्रवाहं होत्रस्य यज्ञस्य वोढारं यविष्ठ्यं युवतमं देवं द्योतमानमृत्विजमृतौ यष्टारमग्निं निदधात। निधत्त॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्र यज्ञ एत्वानुषगद्या देवव्यचस्तमः।
स्तृणीत बर्हिरासदे॥ ८

प्र। यज्ञः। एतु। आनुषक्। अद्य। देवव्यचःऽतमः।
स्तृणीत। बर्हिः। आऽसदे॥ ८

अद्यास्मिन्नहनि देवव्यचस्तमो देवैः व्याप्यमानैः स्तोतृभिर्व्याप्ततमो यज्ञो यज्ञसाधनं हविरानुषगानुषक्तं यथा भवति तथा प्रैतु। देवान् गच्छतु। हे ऋत्विजः आसदेऽग्नेरासदनार्थं बर्हिः स्तृणीत॥

॥ अथ नवमी ॥

एदं मरुतो अश्विना मित्रः सीदन्तु वरुणः।
देवासः सर्वया विशा॥ ९

आ । इदं । मरुतः । अश्विना । मित्रः । सीदंतु । वरुणः ।

देवासः । सर्वया । विशा ॥ ८

मरुतो मरुद्गणा अश्विनावश्विनौ देवानां भिषजौ मित्रः सूर्यो वरुणश्च देवाश्च एते सर्वे देवाः सर्वया विशा सर्वेण प्रजेन परिजनेन सार्धमिदं बर्हिः सीदंतु । आसीदंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रिंशो वर्गः ॥

अनस्वंतेति षडृचं त्रयोदशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अनस्वंता षट् त्रैवृष्ण्योऽरुणस्त्रसदस्युः राजानौ भारतश्चाश्वमेधोऽत्र्याश्चिबोऽनुष्टुभौ मातरमन्ने दद्यादिति सतोबृहतीं कश्चिदत्र्येंद्राग्नीति । त्रिवृष्णस्य पुत्रस्त्र्यरुणः पुरुकुत्सस्य पुत्रस्त्रसदस्युर्भरतस्य पुत्रोऽश्वमेध एते त्रयोऽपि राजानः संभूयास्य सूक्तस्य ऋषयः । अत्रिरेव ऋषिः । आद्यास्तिस्त्रस्त्रिष्टुभश्चतुर्थ्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः । मरुदिंद्राग्निदेवत्या त्रिष्टुः पंचाग्नेयः ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अनस्वंता सत्पतिर्मामहे मे गावा चेतिष्ठो असुरो मघोनः ।

त्रैवृष्णो अग्ने दशभिः सहस्रैर्वैश्वानर त्र्यरुणश्चिकेत ॥ १

अनस्वंता । सत्ऽपतिः । ममहे । मे । गावा । चेतिष्ठः ।

असुरः । मघोनः ।

त्रैवृष्णः । अग्ने । दशऽभिः । सहस्रैः । वैश्वानर ।

त्रिऽअरुणः । चिकेत ॥ १

अत्रो राजर्षीणां दानमग्नेः पुरतोऽनेन सूक्तेनास्तौत् । हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरग्ने सत्पतिः सतां साधूनां पालयिता चेतिष्ठो ज्ञातृतमोऽसुरो बलवान्मघोनो मघवा धनवान् ॥ प्रथमार्थे कर्म ॥ त्रैवृष्णस्त्रिवृष्णपुत्रस्त्र्यरुणस्त्र्यरुण इति नाम राजर्षिरनस्वंतानस्वंतावनसा शकटेन संयुक्तौ गावा गावावनडुहौ गवां हिरण्यादीनां दशभिः सहस्रैः सह मे मह्यं ममहे । ददौ ॥ महि दाने ॥ स राजर्षिश्चिकेत । सर्वैर्जनैरनेन दानेन ज्ञायते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यो मे शता च विंशतिं च गोनां हरी च युक्ता सुधुरा ददाति ।
वैश्वानर सुष्टुतो वावृधानोऽग्ने यच्छ त्र्यरुणाय शर्म ॥ २

यः । मे । शता । च । विंशतिं । च । गोनां । हरी इति । च । युक्ता । सुऽधुरा । ददाति ।
वैश्वानर । सुऽस्तुतः । ववृधानः । अग्ने । यच्छ । त्रिऽअरुणाय । शर्म ॥ २

यस्त्र्यरुणः शता च शतानि सुवर्णानां गोनां गवां विंशतिं च युक्ता रथेन युक्तौ सुधुरा सुधुरौ सुष्ठु धुरं वहन्तौ हरी अश्वौ च मे मह्यं ददाति अददात् हे वैश्वानराग्ने सुष्टुतोऽस्माभिः सम्यक्स्तुतो वावृधानो हविर्भिर्वर्धमानस्त्वं तस्मै त्र्यरुणाय शर्म सुखं यच्छ । प्रयच्छ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एवा ते अग्ने सुमतिं चकानो नविष्ठाय नवमं त्रसदस्युः ।
यो मे गिरस्तुविजातस्य पूर्वीर्युक्तेनाभि त्र्यरुणो गृणाति ॥ ३

एव । ते । अग्ने । सुऽमतिं । चकानः । नविष्ठाय ।
नवमं । त्रसदस्युः ।
यः । मे । गिरः । तुविऽजातस्य । पूर्वीः । युक्तेन । अभि ।
त्रिऽअरुणः । गृणाति ॥ ३

यस्त्र्यरुणस्तुविजातस्य बहुप्रज्ञस्य मे पूर्वीर्बह्वीर्गिरः स्तुतीः श्रुत्वा प्रीतः सन् युक्तेनाभियुक्तेन मनसाभिगृणाति इदं गृहाणेदं गृहाणेति तथा मां ब्रवीति एवैवं हे अग्ने नविष्ठायात्यन्तं स्तुत्याय ते तुभ्यं नवमं नवतमां सुमतिं स्तुतिं चकानः कामयमानस्त्रसदस्युरपीदं गृहाणेदं गृहाणेति मां प्रार्थितवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो म इति प्रवोचत्यश्वमेधाय सूरये।

दददृचा सनिं यते ददन्मेधामृतायते ॥ ४

यः। मे। इति। प्रऽवोचति। अश्वऽमेधाय। सूरये।

ददत्। ऋचा। सनिं। यते। ददत्। मेधां। ऋतऽयते ॥ ४

यो मित्रभावमाप्तोऽर्थी सूरये प्रेरकाय धनानां दात्रे बाला अश्वमेधाय राजर्षये मे मह्यं देहीति प्रवोचति प्रब्रवीति। योऽश्वमेधं धनानि भिक्षत इत्यर्थः। ऋचाग्नेः स्तोत्रेण सह यत आत्मनः समीपं गच्छते तस्मा अर्थिनेऽश्वमेधः सनिं धनं ददत्। ददाति। हे अग्ने ऋतायते यज्ञमिच्छते तस्मा अश्वमेधाय मेधां यज्ञविषयां प्रज्ञां ददत्। देहि॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्य मा परुषाः शतमुद्धर्षयंत्युक्षणः।

अश्वमेधस्य दानाः सोमा इव त्र्याशिरः ॥ ५

यस्य। मा। परुषाः। शतं। उत्ऽहर्षयंति। उक्षणः।

अश्वऽमेधस्य। दानाः। सोमाःऽइव। त्रिऽआशिरः ॥ ५

यस्य येनाश्वमेधेनाश्वमेधेन दाना दत्ताः परुषाः कामानां पूरकाः शतसंख्या उक्षाणो बलीवर्दा मा मामुद्धर्षयंति अत्यर्थं हर्षयंति हे अग्ने त उक्षाणस्त्र्याशिरः। दधिसक्तुपयोरूपाशिराः आशिरोऽभिश्रयणसाधनभूता येषां ते त्र्याशिरः। सोमा इव तव प्रीणनाय भवंतु॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्राग्नी शतदाव्न्यश्वमेधे सुवीर्यं।

क्षत्रं धारयतं बृहद्दिवि सूर्यमिवाजरं ॥ ६

इंद्राग्नी इति। शतऽदाव्नि। अश्वऽमेधे। सुऽवीर्यं।

क्षत्रं। धारयतं। बृहत्। दिवि। सूर्यंऽइव। अजरं ॥ ६

हे इन्द्राग्नी अवस्युः। अन्नमिच्छन्नर्थिभ्यो धनं ददातीति मतदाता। तस्मिन्नश्वमेधे राजनि सुवीर्यं शोभनवीर्यमहिषं बृहन्महदजरं जरारहितं क्षत्रं धनं धारयतं। निधारयतं। कथमिव। दिव्यन्तरिक्षे सूर्यमिव॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे एकविंशो वर्गः॥

समिद्धो अग्निरिति षळृचं चतुर्थं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। समिद्धो विश्ववारात्रेयी त्रिष्टु जगती त्रिष्टुबनुष्टुब्गायत्र्याविति। अत्रिगोत्रोत्पन्ना विश्ववारानामिकास्य सूक्तस्य ऋषिः। आद्यातृतीये त्रिष्टुभौ द्वितीया जगती चतुर्थ्यनुष्टुप् अन्त्ये गायत्र्यौ॥ अग्निर्देवता॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

समिद्धो अग्निर्दिवि शोचिरश्रेत्प्रत्यङ्ङुषसमुर्विया वि भाति।

एति प्राची विश्ववारा नमोभिर्देवाँ ईळाना हविषा घृताची॥१

सम्ऽइद्धः। अग्निः। दिवि। शोचिः। अश्रेत्। प्रत्यङ्।

उषसं। उर्विया। वि। भाति।

एति। प्राची। विश्वऽवारा। नमःऽभिः। देवान्। ईळाना।

हविषा। घृताची॥१

समिद्धः सम्यग्दीप्तोऽग्निर्दिवि द्युलोकान्तरिक्षे शोचिस्तेजोऽश्रेत्। श्रयति। तथोषसं प्रत्यङ् अभिमुखः सन् उर्विया उरु विस्तीर्णं विभाति। विशेषेण भ्राजते। नमोभिः स्तोत्रैर्देवानिन्द्रादीनीळाना स्तुवती हविषा पुरोडाशादिलक्षणेन युक्ता घृताची घृतवती स्रुचा सहिता विश्ववारा सर्वमपि पापरूपं यस्याः वारयित्री तन्नामिका प्राची प्राङ्मुखी सत्येति। एवंभूतमग्निं गच्छति॥

॥ अथ द्वितीया॥

समिध्यमानो अमृतस्य राजसि हविष्कृण्वन्तं सचसे स्वस्तये।

विश्वं स धत्ते द्रविणं यमिन्वस्यातिथ्यमग्ने नि च धत्त

इत्पुरः॥२

संऽइध्यमानः। अमृतस्य। राजसि। हविः। कृण्वंतं।
सचसे। स्वस्तये।
विश्वं। सः। धत्ते। द्रविणं। यं। इन्वसि। आतिथ्यं।
अग्ने। नि। च। धत्ते। इत्। पुरः॥ २

हे अग्ने समिध्यमानः सम्यगिध्यमानस्त्वममृतस्योदकस्य राजसि। ईशिषे। तथा हविष्कृण्वंतं पुरोडाशादिहविष्कर्तारं यजमानं स्वस्तयेऽविनाशाय सचसे। सेवसे। किंच यं यजमानमिन्वसि गच्छसि स यजमानो विश्वं समस्तं द्रविणं पश्वादिलक्षणं धनं धत्ते। धारयति। अपि च हे अग्ने आतिथ्यमतिथिरूपस्य तव योग्यं हविः पुर इत् तव पुरस्तादेव निधत्ते च। स्थापयति च॥

पवित्रेष्ट्यां स्विष्टकृतोऽग्ने शर्धेति याज्या। सूत्र्यते हि। जुष्टो दमूना अग्ने शर्ध महते सौभगायेति संयाज्ये। आ० २, १२,। इति॥ साकमेधेषु मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः पुरोडाशं सप्तकपालमित्यत्रास्यैव स्विष्टकृतो याज्या। सूत्रितं च। जुष्टे दमूना अग्ने शर्ध महते सौभगायेति संयाज्ये। आ० २, १८,। इति॥

॥ सैषा तृतीया ॥

अग्ने शर्ध महते सौभगाय तव द्युम्नान्युत्तमानि संतु।
सं जास्पत्यं सुयममा कृणुष्व शत्रूयतामभि तिष्ठा महांसि॥ ३

अग्ने। शर्ध। महते। सौभगाय। तव। द्युम्नानि।
उत्ऽतमानि। संतु।
सं। जाःऽपत्यं। सुऽयमं। आ। कृणुष्व। शत्रुऽयतां।
अभि। तिष्ठ। महांसि॥ ३

हे अग्ने त्वं महते प्रभूताय सौभगायास्माकं शोभनधनत्वाय शर्ध। शत्रून् सहस्व। तथा तव संबंधीनि द्युम्नानि धनानि तेजांसि वा उत्तमान्युत्कृष्टानि संतु। भवंतु। किंच हे अग्ने त्वं जास्पत्यं। जाया च पतिश्च जायापती। तयोः

कर्मं आचरन्'। सुयमं सुष्ठु नियमनोपेतं। अन्योन्यसंश्लिष्टमित्यर्थः। आ कृणुष्व। आकुरुष्व। अपि च शत्रूयतां शत्रूनात्मन इच्छतां शत्रूणां महांसि तेजांस्यभितिष्ठ। आक्रमस्व ॥

। अथ चतुर्थी ।

समिद्धस्य प्रमहसोऽग्ने वंदे तव श्रियं।

वृषभो द्युम्नवाँ असि समध्वरेष्विध्यसे ॥ ४

संऽइद्धस्य । प्रऽमहसः । अग्ने । वंदे । तव । श्रियं ।

वृषभः । द्युम्नऽवान् । असि । सं । अध्वरेषु । इध्यसे ॥ ४

हे अग्ने समिद्धस्य प्रवृद्धस्य प्रमहसः प्रकृष्टतेजस्कस्य तव संबंधिनीं श्रियं दीप्तिं वंदे। अहं यजमानः स्तौमि। वृषभः कामानां वर्षिता त्वं द्युम्नवानसि। धनवानसि। अध्वरेषु यज्ञेषु समिध्यसे। सम्यग्दीप्यसे ॥

दर्शपूर्णमासयोः समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे सामिधेन्यौ। सूत्रितं च। समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे। आ० १, २, । इति ॥

। सैषा पंचमी ।

समिद्धो अग्न आहुत देवान्यक्षि स्वध्वर।

त्वं हि हव्यवाळसि ॥ ५

संऽइद्धः । अग्ने । आऽहुत । देवान् । यक्षि । सुऽअध्वर ।

त्वं । हि । हव्यऽवाट् । असि ॥ ५

हे आहुत यजमानैरा समंताद्धुत हे स्वध्वर शोभनयज्ञोपेत हे अग्ने समिद्धः सम्यग्दीप्तस्त्वं देवान्द्योतमानानिंद्रादीन्यक्षि। यजस्व। हि यस्मात्कारणात् हे अग्ने त्वं हव्यवाडसि हव्यानां वोढा भवसि। अतः कारणाद्देवान्यजस्वेति संबंधः ॥

। अथ षष्ठी ।

आ जुहोता दुवस्यताग्निं प्रयत्यध्वरे।

वृणीध्वं हव्यवाहनं ॥ ६

आ । जुहोत । दुवस्यत । अग्निं । प्रऽयति । अध्वरे ।

वृणीध्वं । हव्यऽवाहनं ॥ ६

हे ऋत्विजो यूयमध्वरेऽस्मदीययागे प्रयति प्रवृत्ते सति हव्यवाहनं हविषां वोढारमेनमग्निमाजुहोत। आ समंताज्जुहोत। तथा दुवस्यत। परिचरत। वृणीध्वं संभजध्वं च हव्यवाहनं। हव्यवाहनामकमेवाग्निं देवतात्वेन भजध्वं। अग्नेर्हव्यवाहनत्वं च तैत्तिरीये समाम्नातं। त्रयो वा अग्नयो हव्यवाहनो देवानां कव्यवाहनः पितॄणां सहरक्षा असुराणां। त एतर्ह्याशंसंते मां वरिष्यते मामिति वृणीध्वं हव्यवाहनमित्याह य एव देवानां तं वृणीते। तै० सं० २. ५. ८. । इति॥

इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वाविंशो वर्गः॥

त्र्यर्यमेति पंचदशर्चं पंचदशं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। त्र्यर्यमा पंचोना गौरिवीतिः शाक्त्य ऐंद्रं तु ... वा पाद इति। शक्तिगोत्रोत्पन्नो गौरिवीतिर्नाम ऋषिः। अनुक्रांतत्वात्त्रिष्टुप्। इंद्रो देवता। मंडलादिपरिभाषया सिद्धत्वात्। उशना ... इति पाद औशनस ऐंद्रो वा। आभिप्लविके तृतीयेऽहनि मरुत्वतीय एतद्विनियोगं। सूत्रितं च। तृतीयस्य त्र्यर्यमा मनो जातं ब्रवीमि मध्यंदिनः। आ० ७. ७. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्र्यर्यमा मनुषो देवताता त्री रोचना दिव्या धारयंत ।

अर्चंति त्वा मरुतः पूतदक्षास्त्वमेषामृषिरिंद्रासि धीरः ॥ १

त्री । अर्यमा । मनुषः । देवऽताता । त्री । रोचना । दिव्या ।

धारयंत ।

अर्चंति । त्वा । मरुतः । पूतऽदक्षाः । त्वं । एषां । ऋषिः ।

इंद्र । असि । धीरः ॥ १

मनुषो मनोर्मनुष्याः संबंधिनि देवताता देवताती यज्ञे त्री त्रीण्यर्यमादीनि त्रीणि तेजांसि संति। तथा त्री त्रीणि रोचना रोचमानानि च ...

दिवः। दिव्यान्यंतरिक्षे भवानि तानि तेजांसि धारयंत। मरुतो धारयंति। वृतदक्षाः युक्तबला बद्धतपसः स्तोत्रमर्चंति। स्तुवंति। हे इंद्र वीरो वीर्यवानेषां मरुतामधिपतिः। इंद्रो भवति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अनु यदीं मरुतो मंदसानमार्चन्निंद्रं पपिवांसं सुतस्य।
आदत्त वज्रमभि यदहिं हन्नपो यह्वीरसृजत्सर्तवा उं॥ २

अनु। यत्। ईं। मरुतः। मंदसानं। आर्चन्। इंद्रं।
पपिऽवांसं। सुतस्य।
आ। अदत्त। वज्रं। अभि। यत्। अहिं। हन्। अपः।
यह्वीः। असृजत्। सर्तवै। ऊं इति॥ २

यद्यदा मरुतो मंदसानं हृष्यंतं सुतस्याभिषुतं सोमं पपिवांसं पीतवंतमीमेनमिंद्रमन्वार्चन् अन्वस्तुवन् तदेंद्रो वज्रमादत्त। आददौ। ततो यद्यदाहिं वृत्रमभिहन् अभ्यघ्नन् अभिहतवान् तदा यह्वीर्महतीरपो वृत्रेण निरुद्धान्युदकानि सर्तवै सरणाय सर्तुं उ असृजत्। निरोधाद्मुंचत्॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत ब्रह्माणो मरुतो मे अस्येंद्रः सोमस्य सुषुतस्य पेयाः।
तद्धि हव्यं मनुषे गा अविंददहन्नहिं पपिवाँ इंद्रो अस्य॥ ३

उत। ब्रह्माणः। मरुतः। मे। अस्य। इंद्रः। सोमस्य।
सुऽसुतस्य। पेयाः।
तत्। हि। हव्यं। मनुषे। गाः। अविंदत्। अहन्। अहिं।
पपिऽवान्। इंद्रः। अस्य॥ ३

उतापि च हे मघवानो वृषंतो हे मरुतो यूयमिंद्रेण सहिताः सहभिरुताः मे मदीयस्याः कामस्य इमं सोमं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ पिबतः । पिबत ॥ प्रियतेराशीर्लिङि छांदसत्वाच्छपश्च व्यत्ययेनाक्षेकवचनं ॥ तदि तस्याह यूयं युष्माभिः पीतं सोमात्मकं हविरंतुगे महत्याय यजमानाय गा धेनू हिरण्यवास्तुहकाणि गा अविंदत् । वेत्तविं । यजमानं गा अंभवतीत्यर्थः । किंचास्येमं सोमं अपिबात् पीतवानिंद्रोऽहिं हतमाकृत् । अवधीत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आद्रोदसी वितरं वि ष्कंभायत्संविव्यानश्चिद्भियसे मृगं कः ।
जिगर्तिमिंद्रो अपजर्गुराणः प्रति श्वसंतमव दानवं हन् ॥ ४

आत् । रोदसी इति । विऽतरं । वि । स्कभायत् ।
संऽविव्यानः । चित् । भियसे । मृगं । करिति कः ।
जिगर्तिं । इंद्रः । अपऽजर्गुराणः । प्रति । श्वसंतं । अव ।
दानवं । हन्निति । हन् ॥ ४

इंद्रः परमैश्वर्ययुक्त आत्सोमपानानंतरं रोदसी द्यावापृथिव्यौ वितरमतिशयेन ॥ अत्र च छंदसीति वेतरपि तमेऽतुमन्त्ययः ॥ विष्कभायत् । व्यस्तभ्नात् । अवनरक्षिति अकरोत् । संविव्यानश्चित् संवृण्वानः संगच्छमानो वेंद्रः ॥ व्ययतेर्वा संवरणकर्मणो वेतेर्वा गतिकर्मणो रूपं । चिदित्यवेत्यस्यार्थे वर्तते ॥ मृगं मृगवत्प्रवाधमानं वृत्रं भियसे भयाय कः । अकार्षीत् ॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसह्वरेत्यादिना च्लेर्लुक् । बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः ॥ इंद्रो जिगर्तिं गिरंतमाच्छादयंतं वृत्रं सर्वं भक्षयंतं दानवं दनोः पुत्रं हन्तमपजर्गुराण आच्छादनात्पृथक् करोतीत्यर्थः प्रति श्वसंतं प्रत्युच्छ्वसंतमवहन् । अवहतवान् ॥

॥ अथ पंचमी ।

अध क्रत्वा मघवन्तुभ्यं देवा अनु विश्वे अददुः सोमपेयं ।
यत्सूर्यस्य हरितः पतंतीः पुरः सतीरुपरा एतशे कः ॥ ५

अर्ध। क्रत्वा। मघऽवन्। तुभ्यं। देवाः। अनु। विश्वे।
अदुः। सोमऽपेयं।
यत्। सूर्यस्य। हरितः। पतंतीः। पुरः। सतीः। उपराः।
एतशे। कः॥ ५

अधापि च हे मघवन् धनवन्निंद्र क्रत्वा क्रतुना त्वदीयेन कर्मणा विश्वे सर्वे देवा द्योतमाना मरुतादयस्तुभ्यं त्वदर्थं सोमपेयं सोमपानमन्वददुः। आनुपूर्व्येण दत्तवंतः। अतः प्रभृतींद्रो देवेभ्यः सर्वेभ्योऽधिकोऽभवदित्यर्थः। तथा च श्रूयते। स महान्भूत्वा देवता अब्रवीदुद्धारं म उद्धरतेत्यादि। हे इंद्र यद्यस्त्वं पतंतीरागच्छंतीः पुरः सतीः पुरस्तात्प्रवर्तमानाः सूर्यस्य संबंधिनीर्हरितो वडवा उपरा उपरता मंदगतीरेतशे एतशाख्याय ऋषये कः अकार्षीः। एतशो हि स्वपुत्रेण सूर्येण सह स्पर्धामकरोदिति यावत्। तथा च निगमांतरे। प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानं सौवश्व्ये सुष्विमावदिंद्रः। ऋग्वे० १. ६१. १५. । इति॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयोविंशो वर्गः।

॥ अथ षष्ठी ॥

नव यदस्य नवतिं च भोगान्त्साकं वज्रेण मघवा विवृश्चत्।
अर्चंतींद्रं मरुतः सधस्थे त्रैष्टुभेन वचसा बाधत द्यां॥ ६

नव। यत्। अस्य। नवतिं। च। भोगान्। साकं। वज्रेण।
मघऽवा। विऽवृश्चत्।
अर्चंति। इंद्रं। मरुतः। सधऽस्थे। त्रैस्तुभेन। वचसा।
बाधत। द्यां॥ ६

यद्यदा मघवा धनवानिंद्रः। अस्येत्यनेन शंबर उच्यते। अस्य शंबरस्य संबंधीनि नव नवसंख्याकानि नवतिं च नवतिसंख्याकानि च भोगान्पुराणि। भोगानित्यंतो-दात्तः पुरवचनः। साकं युगपदेव वज्रेण विवृश्चत् अच्छिनत् तदा मरुतः सधस्थे

मघवन्नामे युधे वा क्षिप्रमिंद्रं वैदर्भेन विदथ्यंदस्तोन मघवा। याम्य पिब सोमस्येति।
अह्वयन्। इंद्र एवं स्तुतः सन् स्वां मद्रिक् प्रयुज्यमानेन मनेव दीप्तं संवराख्यमसुरं
बाधत। अबाधत। पिपीडे॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सखा सख्ये अपचत्तूयमग्निरस्य क्रत्वा महिषा त्री शतानि।
त्री साकमिंद्रो मनुषः सरांसि सुतं पिबद्वृत्रहत्याय सोमं॥ ७

सखा। सख्ये। अपचत्। तूयं। अग्निः। अस्य। क्रत्वा।
महिषा। त्री। शतानि।
त्री। साकं। इंद्रः। मनुषः। सरांसि। सुतं। पिबत्।
वृत्रऽहत्याय। सोमं॥ ७

सखेंद्रस्य मित्रभूतोऽग्निर्महिषा महिषाणां पशूनां त्री त्रीणि शतानि शतसंख्याकानि सख्ये सख्युर्मित्रभूतस्येंद्रस्य क्रत्वा कर्मणा निमित्तभूतेन तूयं क्षिप्रमपचत्। पपाच। किंच इंद्रः परमैश्वर्ययुक्तो मनुषो मनोः संबंधीनि त्री त्रीणि सरांसि पात्राणि। अत्र सरःशब्देन पूर्णत्वादधिकसंख्याकानि पात्राण्युच्यंते। तेषु स्थितं सुतमभिषुतं सोमं साकं युगपदेव वृत्रहत्याय वृत्रहननाय पिबत्। अपिबत्। पपौ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्री यच्छता महिषाणामघो मास्त्री सरांसि मघवा सोम्यापाः।
कारं न विश्वे अह्वंत देवा भरमिंद्राय यदहिं जघान॥ ८

त्री। यत्। शता। महिषाणां। अघः। माः। त्री।
मघऽवा। सोम्या। अपाः।
कारं। न। विश्वे। अह्वंत। देवाः। भरं। इंद्राय। यत्।
अहिं। जघान॥ ८

हे इंद्र त्वं यद्यदा त्री त्रयाणां सता शतसंख्याकानां महिषाणां पशूनां मांसान्यघः भक्षितवानसि ॥ घस्लृ अदने। यदा च मघवा धनवांस्त्वं सोम्या सोममयानि त्री त्रीणि सरांसि पात्राण्यपाः पीतवानसि। यद्यदेंद्रोऽहिं वृत्रं जघान हतवान् तदा विश्वे सर्वे देवा भरं सोमपानादिना पूर्णमिंद्रमिंद्रं युद्धार्थमह्वंत। आह्वयंत। भरत इत्यादिना। कारं न। कारिणः कर्मकरमिव तद्वत् ॥

उशनसः साम उशना यत्सहस्यैरिति सप्तम्यर्थे सूक्तस्त्रोत्रा। सूचितं च। उशनसः स्तोमेन गच्छतोऽभिमतानां मन्यमानो अजैतोशना यत्सहस्यैरयातं। आ० ८. ५.। इति ॥

॥ तत्रैषा नवमी ॥

उशना यत्सहस्यैरयातं गृहमिंद्र जूजुवानेभिरश्वैः।
वन्वानो अत्र सरथं ययाथ कुत्सेन देवैरवनोर्ह शुष्णं ॥ ९

उशना। यत्। सहस्यैः। अयातं। गृहं। इंद्र।
जूजुवानेभिः। अश्वैः।
वन्वानः। अत्र। सरथं। ययाथ। कुत्सेन। देवैः।
अवनोः। ह। शुष्णं ॥ ९

यद्यदा हे इंद्र त्वमुशना काव्यश्च सहस्यैरभिभवनशीलैर्जूजुवानेभिर्जवनैर्गंतृभिरश्वैः कुत्सस्य गृहमयातं आगच्छतं तदा हे इंद्र त्वमत्रास्मिन्काले वन्वानः शत्रून् हिंसन् कुत्सेन देवैश्च सह सरथं समानमेकं रथं ययाथ। अगमः। किंच शुष्णमेतन्नामकमसुरमवनोर्ह। अहिंसीः खलु ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्रान्यच्चक्रमवृहः सूर्यस्य कुत्सायान्यद्वरिवो यातवेऽकः।
अनासो दस्यूँरमृणो वधेन नि दुर्योण आवृणङ्मृध्रवाचः ॥ १०

प्र। अन्यत्। चक्रं। अवृहः। सूर्यस्य। कुत्साय। अन्यत्।
वरिवः। यातवे। अकरित्यकः।

अनासः । दस्यून् । अमृणः । वधेन । नि । दुर्योणे ।

आवृणक् । मृध्रऽवाचः ॥ १०

हे इंद्र पूर्वं हिषक्रस्य सूर्यस्यान्यदेकं चक्रं प्राबृहः । पृथक् चकर्थ । अन्यदेकं चक्रं कुत्साय कुत्सस्य वरिवो धनं यातवे प्राप्नुमकः । अकार्षीः । किंच अनास आस्यरहितान् । आस्यशब्देन शब्दो लक्ष्यते । अशब्दान्मूकान् दस्यूनसुरान् वधेनायुधेन वज्रेणामृणः । अहिंसीः । दुर्योणे संग्रामे मृध्रवाचो हिंसितवागिंद्रियानसुरानावृणक् । नितरां छिन्नवानसि । अमृणो न्यवृणगिति हिर्भिन्नादरार्थौ ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स्तोमासस्त्वा गौरिवीतेरवर्धन्नरंधयो वैदथिनाय पिप्रुं ।

आ त्वामृजिश्वा सख्याय चक्रे पचन्पक्तीरपिबः सोममस्य ॥ ११

स्तोमासः । त्वा । गौरिऽवीतेः । अवर्धन् । अरंधयः ।

वैदथिनाय । पिप्रुं ।

आ । त्वां । ऋजिश्वा । सख्याय । चक्रे । पचन् । पक्तीः ।

अपिबः । सोमं । अस्य ॥ ११

हे इंद्र गौरिवीतेरेतन्नामकस्य मंत्रद्रष्टुर्मम संबंधीनि स्तोमासः स्तोत्राणि त्वा त्वामवर्धन् । वर्धयंतु । वैदथिनाय विदथिनः पुत्राय ऋजिश्वनाम्ने पिप्रुमेतन्नामकमसुरमरंधयः । वशमनयः । हे इंद्र ऋजिश्वनामा कश्चिदृषिः सख्याय तव सखित्वाय पक्तीः पक्तव्यानि पुरोडाशादीनि पचन् पाकं कुर्वन् त्वा त्वामा चक्रे । अभिमुखीचकार । किंच त्वमस्य ऋजिश्वनः संबंधिनं सोममपिबः । अपाः ॥

दशपेयेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे नवग्राम इति सूक्तमुखीया । सूत्रितं च । नवग्रामः सुतसोमास इंद्रं सखा ह यत्र सखिभिर्नवग्वैरिति निविद्धानयोरादी । आ० ९.९. । इति ॥

॥ तत्रैषा द्वादशी ॥

नवग्वासः सुतसोमास इंद्रं दशग्वासो अभ्यर्चंत्यर्कैः ।
गव्यं चिदूर्वमपिधानवंतं तं चिन्नरः शशमाना अप व्रन् ॥ १२

नवऽग्वासः । सुतऽसोमासः । इंद्रं । दशऽग्वासः । अभि । अर्चंति । अर्कैः ।
गव्यं । चित् । ऊर्वं । अपिधानऽवंतं । तं । चित् । नरः । शशमानाः । अप । व्रन् ॥ १२

नवग्वासः । सत्त्रयागमनुतिष्ठंतो ये नवभिर्मासैः समाप्य गतास्ते नवग्वाः दशभिर्मासैः समाप्य ये गतास्ते दशग्वाः । एत उभयविधा अंगिरसः सुतसोमासोऽभिषुतसोमाः संत इंद्रमर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चंति । अभिष्टुवंति । तथा शशमानाः स्तुवंतो नरो नेतारोऽंगिरसोऽपिधानवंतं वलेनासुरेणाच्छादितवंतं तं चित् बहुषु प्रदेशेषु प्रसिद्धमपि गव्यं चित् गोसंबंधिनमूर्वं समूहमप व्रन् । अपावृण्वन् ॥

परिक्रीनाम्न्येकाहे मरुत्वतीयनिष्केवल्ययोः सूक्तमुखीये कथो नु त इत्याद्ये द्वे ऋचौ । सूत्रितं च । कथो नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे । आ० ८. ५. । इति ॥

॥ तत्रैषा त्रयोदशी ॥

कथो नु ते परि चराणि विद्वान्वीर्या मघवन्या चकर्थ ।
या चो नु नव्या कृणवः शविष्ठ प्रेदु ता ते विदथेषु ब्रवाम ॥ १३

कथो इति । नु । ते । परि । चराणि । विद्वान् । वीर्या । मघऽवन् । या । चकर्थ ।
या । चो इति । नु । नव्या । कृणवः । शविष्ठ । प्र । इत् । ऊं इति । ता । ते । विदथेषु ॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र त्वं या यानि वीर्या वीर्याणि चकर्थ चकृषे कृतवान् तानि वीर्याणि विद्वान् जानन् ते तुभ्यं कथो नु कथं नु परिचरामि। [illegible] करवाणि। हे शविष्ठ बलवत्तमेंद्र त्वं या नो यानि चैव नव्या नव्यानि नूतनानि वीर्याणि नु क्षिप्रं कृणवः कुर्याः ते त्वदीयानि ता तानि वीर्याणि विदथेषु यज्ञेषु प्रब्रवाम। प्रैव वदाम॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

एता विश्वा चकृवाँ इंद्र भूर्यपरीतो जनुषा वीर्येण।

या चिन्नु वज्रिन्कृणवो दधृष्वान्न ते वर्ता तविष्या अस्ति

तस्याः॥ १४

एता। विश्वा। चकृवान्। इंद्र। भूरि। अपरिऽइतः।

जनुषा। वीर्येण।

या। चित्। नु। वज्रिन्। कृणवः। दधृष्वान्। न। ते।

वर्ता। तविष्याः। अस्ति। तस्याः॥ १४

हे इंद्र अपरीतः शत्रुभिरपरिगतस्त्वं जनुषा जन्मनैव सहजेनैव वीर्येण बलेन भूरी करोषि बहून्येतानि प्रत्यक्षेण दृश्यमानानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि यत्न-साध्यानि चकृवान्। कृतवान्। हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र दधृष्वान् शत्रून् धर्षयंस्त्वं नु क्षिप्रं या चित् यानि च विश्वानि कृणवः कुर्याः ते त्वदीयस्य तस्यास्तविष्याः बलस्य वर्ता निवारयिता न कोऽप्यस्ति॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इंद्र ब्रह्म क्रियमाणा जुषस्व या ते शविष्ठ नव्या अकर्म।

वस्त्रेव भद्रा सुकृता वसूयू रथं न धीरः स्वपा अतक्षं॥ १५

इंद्र । ब्रह्म । क्रियमाणा । जुषस्व । या । ते । शविष्ठ ।
नव्याः । अकर्म ।
वस्त्राऽइव । भद्रा । सुऽकृता । वसुऽयुः । रथं । न ।
धीरः । सुऽअपाः । अतक्षं ॥ १५

हे शविष्ठ बलवत्तम सूरतम इंद्र ते तुभ्यं या यानि स्तोत्राणि नव्या नूतना अद्यतना वयमकर्म अकार्ष्म हे इंद्र त्वं क्रियमाणा क्रियमाणानि ब्रह्म ब्रह्माणि तानि स्तोत्राणि जुषस्व। सेवस्व। धीरो धीमान् स्वपाः शोभनकर्मा वसूयुर्धनकामोऽहं वस्त्रेव वस्त्राणीव भद्रा भद्राणि भजनीयानि सुकृता सुष्ठु कृतानि स्तोत्राणि रथं न रथमिवातक्षं। अकरवं। स्तोत्राणामलंकारवत्त्वं वस्त्रदृष्टांतेन दर्शितं रथदृष्टांतस्त्वागमनसाधनत्वप्रतिपादनाय। स्तोत्राणि स्वीकृत्य मह्यं धनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचविंशो वर्गः ॥

क्व स्य वीर इति पंचदशर्चं षोडशं सूक्तं। तत्रानुक्रमणिका। क्व स्य बभ्रुर्ऋणंचयोऽत्र राजा स्तुत इति। बभ्रुर्ऋषिः। अनुष्टुबंतास्त्रिष्टुप्। इंद्रो देवता। ऋणंचयनामा राजापि स्तुतित्वेन श्रूयते। अतः सोऽपि देवता ॥ तीव्रसोमाख्य एकाहे मरुत्वतीयशस्त्र इदं सूक्तं निविद्धानं। सूत्रितं च। तीव्रसोमेनान्नाद्यकामः क्व स्य वीरः। आ० ९. ७। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

क्व१ स्य वीरः को अपश्यदिंद्रं सुखरथमीयमानं हरिभ्यां ।
यो राया वज्री सुतसोममिच्छन्तदोको गंता पुरुहूत ऊती ॥ १

क्व । स्यः । वीरः । कः । अपश्यत् । इंद्रं । सुखऽरथं ।
ईयमानं । हरिऽभ्यां ।
यः । राया । वज्री । सुतऽसोमं । इच्छन् । तत् । ओकः ।
गंता । पुरुऽहूतः । ऊती ॥ १

वज्री वज्रवान् पुरुहूतो बहुभिराहूतो य इंद्रो राया देयेन धनेन सह सुतसोममिच्छन् अभिषुतसोमं यजमानमन्विच्छन् ऊती ऊत्यै रक्षायै तत्तस्य दयमानस्यौको

रथं गंता प्राप्तो भवति वीरो विक्रांतः स स इंद्रः क कुत्र विद्यते। सुखरथं शोभनाश्वद्वारो रथो यस्य स सुखरथः। सुख खनति लिखति भूमिमिति वा सुखं। तादृशरथं। सुहितं खेभ्यः खं पुनः खनतेरिति यास्कः। नि० ३, १३,। हरिभ्यां अश्वाभ्यामायमानं गच्छंतमिंद्रं कोऽपश्यत्। कश्च ददृशे॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अवाचचक्षं पदमस्य सस्वरुग्रं निधातुरन्वायमिच्छन्।
अपृच्छमन्याँ उत ते म आहुरिंद्रं नरो बुबुधाना अशेम॥ २

अव। अचचक्षं। पदं। अस्य। सस्वः। उग्रं। निऽधातुः।
अनु। आयं। इच्छन्॥ १
अपृच्छं। अन्यान्। उत। ते। मे। आहुः। इंद्रं। नरः।
बुबुधानाः। अशेम॥ २

अस्येंद्रस्य पदं स्थानमवाचचक्षं। अवगमद्राक्षं। कीदृशं। सस्वोऽंतर्हितमुग्रमुद्गूर्णं। किंच इच्छन्निंद्रमन्विच्छन्नहं निधातुः स्थापयितुरस्येंद्रस्य पदमन्वायं। अन्वगमं। अन्यानुतान्यान्विदुषोऽपि मार्गं इंद्रमपृच्छं। पृष्टवानस्मि। पृष्टास्ते मे मह्यमिंद्रमाहुः। किमाहुरित्युच्यते। नरो यज्ञानां नेतारो बुबुधाना बुध्यमाना वयमशेम। इंद्रं प्राप्नवाम। यद्यपींद्रो विद्यते तथापि दुर्लभ एवेदमुपगंतव्य इति बुद्धिमानः स्वभावमहमपृच्छत् पृष्टैश्च तुभ्यम इत्युक्त इंद्रमस्यैव ऋतमपश्यदित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र नु वयं सुते या ते कृतानींद्र ब्रवाम यानि नो जुजोषः।
वेददविद्वाञ्छृणवच्च विद्वान्वहतेऽयं मघवा सर्वसेनः॥ ३

प्र। नु। वयं। सुते। या। ते। कृतानि। इंद्र। ब्रवाम।
यानि। नः। जुजोषः।
वेदत्। अविद्वान्। शृणवत्। च। विद्वान्। वहते। अयं।
मघऽवा। सर्वऽसेनः॥ ३

हे इंद्र ते त्वदीयानि यानि क्रतानि कर्माणि संति तु अद्य वयं स्तोतारः सुते सोमेऽभिषुते सति तानि कर्माणि प्र ब्रवाम । प्रकर्षेण वदाम । त्वमपि मोऽस्माकं यानि कर्माणि शृणोषः अशृणुयाः तानि कर्माण्यविद्वान् इतः पूर्वमजानन् जनो वेदत् । जानातु । विद्वान् शृणवत् । शृणुयात् । यद्वा विद्वान् जानन् पुरुषः शृणवत् । अजानंतमपि जनं श्रावयेत् । सर्वं जनः सर्वाणि तानि कर्माणि जानातु । विद्वान् जानस्यमिंद्रो जानतश्च शृण्वतश्च तान् जनान् प्रति वहते । अभ्यैद्यति ॥ व्यत्ययेन कर्मप्रत्ययः ॥ प्रापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स्थिरं मनश्चकृषे जात इंद्र वेषीदेको युधये भूयसश्चित् ।

अश्मानं चिच्छवसा दिद्युतो वि विदो गवामूर्वमुस्रियाणां ॥ ४

स्थिरं । मनः । चकृषे । जातः । इंद्र । वेषि । इत् । एकः । युधये । भूयसः । चित् ।

अश्मानं । चित् । शवसा । दिद्युतः । वि । विदः । गवां । ऊर्वं । उस्रियाणां ॥ ४

हे इंद्र जात उत्पन्नमात्र एव त्वं स्थिरं चलनरहितं मनश्चित्तं चकृषे । चकर्थ । सर्वान् बलिष्ठान् जयेयमितीदृशं । तथा हे इंद्र एक इदसहाय एव त्वं युधये युद्धाय भूयसश्चित् बहुतरान् राक्षसादीनपि वेषि । व्येषि । गच्छसि । किंच अश्मानं चित् गवामावरकं पर्वतमपि शवसा बलेन विदिद्युतः । व्यभिनः । किंच उस्रियाणां क्षीरमुत्पादयंतीनां गवां धेनूनामूर्वं समूहं विदः । अवेदयः । अलंभयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

परो यत्त्वं परम आजनिष्ठाः परावति श्रुत्यं नाम बिभ्रत् ।

अतश्चिदिंद्रादभयंत देवा विश्वा अपो अजयद्दासपत्नीः ॥ ५

परः । यत् । त्वं । परमः । आऽजनिष्ठाः । पराऽवति ।
श्रुत्यं । नाम । बिभ्रत् ।
अतः । चित् । इंद्रात् । अभयंत । देवाः । विश्वाः । अपः ।
अजयत् । दासऽपत्नीः ॥ ५

तद्यदा हे इंद्र परः परस्तादुपरिष्टात्स्थितः परम उत्कृष्टतमस्त्वं परावति दूरे श्रुत्यं श्रवणीयं नाम नामधेयं बिभ्रत् धारयन्नाजनिष्ठाः आ समंतादजायथाः। शेषः परोक्षकृतः। अतश्चिदत आरभ्यैव देवा द्योतमाना अग्न्यादय इंद्रादभयंत। बिभ्युः। विश्वा अपः सर्वाण्युदकानींद्रोऽजयत्। अजैषत्। कीदृशीः। दासपत्नीः। दासो वृत्रः पतिः पालयिता यासामपां ता इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तुभ्येदेते मरुतः सुशेवा अर्चंत्यर्कं सुन्वंत्यंधः ।
अहिमोहानमप आशयानं प्र मायाभिर्मायिनं सक्षदिंद्रः ॥ ६

तुभ्यं । इत् । एते । मरुतः । सुऽशेवाः । अर्चंति । अर्कं ।
सुन्वंति । अंधः ।
अहिं । ओहानं । अपः । आऽशयानं । प्र । मायाभिः ।
मायिनं । सक्षत् । इंद्रः ॥ ६

एते मरुतः। मरुद्रवंति वदंतीति मरुतः स्तोतारः। सुशेवाः। शेवमिति सुखनामैतत्। शोभनसुखाः संतः। स्तोत्रेण शोभनं सुखमुत्पादयंत इत्यर्थः। हे इंद्र तुभ्येत्तुभ्यमेवार्कमर्चनीयं स्तोत्रमर्चंति। स्तुवंति कुर्वंतीत्यर्थः। अंधः सोमलक्षणमन्नं सुन्वंति। अभिषवं कुर्वंति। इंद्रः परमैश्वर्ययुक्तो मायाभिः स्वकीयाभिः शक्तिभिरहिं वृत्रं प्रसक्षत्। अभ्यभवत्। कीदृशं। ओहानं देवान्बाधमानमप उदकान्याशयानमाहृत्य शयनं कुर्वंतं मायिनं कपटवंतमिति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि षू मृधो जनुषा दानमिन्वन्नहन्गवा मघवन्त्संचकानः।

अत्रा दासस्य नमुचेः शिरो यदवर्तयो मनवे गातुमिच्छन्॥ ७

वि। सु। मृधः। जनुषा। दानं। इन्वन्। अहन्। गवा।

मघऽवन्। संऽचकानः।

अत्र। दासस्य। नमुचेः। शिरः। यत्। अवर्तयः। मनवे।

गातुं। इच्छन्॥ ७

हे मघवन्धनवन्निंद्र संचकानोऽस्माभिः स्तूयमानस्त्वं ॥ संपूर्वः कायतिः स्तुतिकर्मा। तस्य लडर्थे लिटि रूपं ॥ दानं देवानां साधकं हविर्लक्षणं गवा गवां पोषणेन्वन् प्रेरयन् हिंसन् जनुषा जन्मना स्वभावादसुरान्मृधादीन् शत्रून् सु सुष्ठु अहन्। विजघंथ। इंद्रस्यासुरा जन्मारभ्य वध्या इत्यर्थः। हे इंद्र त्वमत्रास्मिन्काले मनवे मनुचितयजमानाय वा मह्यं गातुं सुखमिच्छन् अभिलषन् नमुचेरेतन्नामकस्योपक्षयितुरसुरस्य संबंधि शिरः शीर्षं यद्यदावर्तयः अचूर्णयः तदा शत्रून् विजघंथेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

युजं हि मामकृथा आदिदिंद्र शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन्।

अश्मानं चित्स्वर्यं१ वर्तमानं प्र चक्रियेव रोदसी मरुद्भ्यः॥ ८

युजं। हि। मां। अकृथाः। आत्। इत्। इंद्र। शिरः।

दासस्य। नमुचेः। मथायन्।

अश्मानं। चित्। स्वर्यं। वर्तमानं। प्र। चक्रियाऽइव।

रोदसी इति। मरुत्ऽभ्यः॥ ८

हे इंद्र त्वं यदा यदा शिरो वर्तमानं अश्मानमिव चित् मेघमिव स्थितं दासस्योपक्षपयितुर्नमुचेरसुरस्य शिरो मथायन् चूर्णयन् आदिदनंतरमेव मां नमुचिं सखायमकृथा हि। चकर्थ खलु। तदानीं मरुद्भ्यस्तत्सहायेभ्यो रोदसी द्यावापृथिव्यौ चक्रियेव चक्रे इव प्रादात्॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः॥

॥ अथ नवमी ॥

स्त्रियो हि दास आयुधानि चक्रे किं मा करन्नबला अस्य सेनाः।
अंतर्ह्यख्यदुभे अस्य धेने अथोप प्रैद्युधये दस्युमिंद्रः॥ ९

स्त्रियः। हि। दासः। आयुधानि। चक्रे। किं। मा।
करन्। अबलाः। अस्य। सेनाः।
अंतः। हि। अख्यत्। उभे इति। अस्य। धेने इति। अथ।
उप। प्र। ऐत्। युधये। दस्युं। इंद्रः॥ ९

दास उपक्षपयिता नमुचिरसुरः स्त्रियः स्त्रीरायुधानि युद्धसाधनानि चक्रे हि। कृतवान् खलु। इंद्रेण सह योद्धुं प्रतिनिश्चितवानित्यर्थः। अस्यासुरस्य संबंधिन्योऽबलाः स्त्रीरूपाः सेना मा मां किं करन् किं कुर्युरिति मन्यमान इंद्रस्तासां मध्येऽस्यासुरस्य धेने प्रीणयित्र्यौ स्त्रीरूपे उभे द्वे स्त्रियावंतरख्यद्धि। गृहमध्ये निदधे खलु। अथानंतरमिंद्रो दस्युं नमुचिं युधये युद्धायोपप्रैत्। उपप्रागच्छत्॥

॥ अथ दशमी ॥

समत्र गावोऽभितोऽनवंतेहेह वत्सैर्वियुता यदासन्।
सं ता इंद्रो असृजदस्य शाकैर्यदीं सोमासः सुषुता अमंदन्॥ १०

सं। अत्र। गावः। अभितः। अनवंत। इहऽइह। वत्सैः।
विऽयुताः। यत्। आसन्।
सं। ताः। इंद्रः। असृजत्। अस्य। शाकैः। यत्। ईं।
सोमासः। सुऽसुताः। अमंदन्॥ १०

यदा गावो वत्सैर्वियुता आसन् वियुक्ता अभवन् अत्राग्निकाष्ठेऽभितः सर्वतो वत्सविनाकृता गाव इतश्चेतश्च सर्वतः समनयंत। आत्मसमागच्छन्। यद्यदा ऋतुना रुशमाख्याः ऋत्विग्भिरभिषुताः सोमासः सोमा इंद्रमिंद्रममंदन् अमादयन् तदेंद्रः याभिः शक्तैर्मरुद्भिः सहायैः बभ्रोः संबंधिनीर्वत्सविनाकृतास्ता गाः समगमयत्। वत्सैः सह समयोजयत्॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तविंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

यदीं सोमा बभ्रुधूता अमंदन्नरोरवीद्वृषभः सादनेषु।

पुरंदरः पपिवाँ इंद्रो अस्य पुनर्गवामददादुस्रियाणां॥ ११

यत्। ईं। सोमाः। बभ्रुऽधूताः। अमंदन्। अरोरवीत्।

वृषभः। सदनेषु।

पुरंऽदरः। पपिऽवान्। इंद्रः। अस्य। पुनः। गवां।

अददात्। उस्रियाणां॥ ११

यद्यदा बभ्रुधूता बभ्रुणाभिषुताः सोमा इंद्रमिंद्रममंदन् अमादयन् तदा वृषभः कामानां वर्षितेंद्रः सदनेषु यज्ञगृहेषु अरोरवीत्। अत्यर्थं शब्दमकरोत्। पुरंदरः पुरां दारयितास्येमं सोमं पपिवान् पीतवानिंद्रः पुनरुस्रियाणां क्षीरस्रावित्रीणां गवां गा अददात्। बभ्रवे ददौ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

भद्रमिदं रुशमा अग्ने अक्रन्गवां चत्वारि ददतः सहस्रा।

ऋणंचयस्य प्रयता मघानि प्रत्यग्रभीष्म नृतमस्य नृणां॥ १२

भद्रं। इदं। रुशमाः। अग्ने। अक्रन्। गवां। चत्वारि।

ददतः। सहस्रा।

ऋणंऽचयस्य। प्रऽयता। मघानि। प्रति। अग्रभीष्म।

नृऽतमस्य। नृणां॥ १२

रुशम इति कश्चिज्जनपदविशेषः अत्र रुशमशब्देन तत्रस्था जना उच्यंते। रुशमा ऋणंचयनाम्नो राज्ञः किंकरा हे अग्ने भद्रं कल्याणमिदं कर्माक्रन्। अकुर्वन्। कीदृशाः। गवां धेनूनां चत्वारि चतुःसंख्यायुक्तानि सहस्रा सहस्राणि ददतो मह्यं प्रयच्छंतः। राज्ञा हि दीयमानानि धनानि राजपुरुषा एव प्रयच्छंतीत्यर्थः। नरां नेतॄणां मध्ये नृतमस्यातिशयेन नेतृतमस्य ऋणंचयस्यैतन्नामकेन राज्ञा प्रयता प्रयतानि दत्तानि मघानि मंहनीयानि धनानि वयं प्रत्यग्रभीष्म। प्रतिगृहीतवंतः स्मः। पूजार्थं बहुवचनं॥

अथ त्रयोदशी।

सुपेशसं मावं सृजंत्यस्तं गवां सहस्रै रुशमासो अग्ने।

तीव्रा इंद्रममंदुः सुतासोऽक्तोर्व्युष्टौ परितक्म्यायाः॥ १३

सुऽपेशसं। मा। अवं। सृजंति। अस्तं। गवां। सहस्रैः।

रुशमासः। अग्ने।

तीव्राः। इंद्रं। अममंदुः। सुतासः। अक्तोः। विऽउष्टौ।

परिऽतक्म्यायाः॥ १३

हे अग्ने रुशमासो रुशमा ऋणंचयस्य किंकराः सुपेशसं सुरूपमलंकाराच्छादनादिभिः संस्कृतं मा मामस्तं गृहं गवां धेनूनां सहस्रैः सहावसृजंति। प्रापयंति च। तदनंतरमेव तीव्रा रसवंतः सुतासो अभिषवणेन मयाभिषुताः सोमाः परितक्म्यायाः। तक्मा भूतानि परितक्मकानि गच्छंतीति परितक्म्या। तस्या अक्तो रात्रेर्व्युष्टौ व्युच्छने सति। उषःकाल इत्यर्थः। इंद्रममंदुः। अमादयन्। यद्वा गवां प्राप्त्यनंतरमिवर्तितमेव सोमेनेत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

औच्छत्सा रात्री परितक्म्या याँ ऋणंचये राजनि रुशमानां।

अत्यो न वाजी रघुरज्यमानो बभ्रुश्चत्वार्यसनत्सहस्रा ॥ १४

औच्छत्। सा। रात्री। परिऽतक्म्या। या। ऋणंऽचये।

राजनि। रुशमानां।

अत्यः। न। वाजी। रघुः। अज्यमानः। बभ्रुः। चत्वारि।

असनत्। सहस्रा ॥ १४

रुशमानां रुशमनाम्नां जनानां राजनि प्रभावृणंचये एतत्संज्ञके तत्समीप एव या रात्रिः परितक्म्या परितो गन्त्री भवति सा रात्र्यौच्छत्। व्युष्टाभवत्। अत्यः सततगामी वाजी न अश्व इव रघुः शीघ्रगाम्यज्यमानः प्रेर्यमाणो बभ्रुरेतन्नामक ऋषिश्चत्वारि चतुःसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि गोरूपाणि धनान्यसनत्। अलभत ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

चतुःसहस्रं गव्यस्य पश्वः प्रत्यग्रभीष्म रुशमेष्वग्ने।

घर्मश्चित्तप्तः प्रवृजे य आसीदयस्मयस्तम्वादाम विप्राः ॥ १५

चतुःऽसहस्रं। गव्यस्य। पश्वः। प्रति। अग्रभीष्म।

रुशमेषु। अग्ने।

घर्मः। चित्। तप्तः। प्रऽवृजे। यः। आसीत्। अयस्मयः।

तं। ऊं इति। आदाम। विप्राः ॥ १५

हे अग्ने वयं रुशमेष्वेतत्संज्ञकेषु जनेषु गव्यस्य गवात्मकस्य पश्वः पशोः वस्तुनो जातस्यैकवचनं। चतुःसहस्रं चत्वारि सहस्राणि प्रत्यग्रभीष्म। प्रतिगृहीतवन्तः

षः । मह्वी मघंनमार्थं तप्तः संतप्तः शोभनवर्णो वर्णविश्लाघीर हिरण्मयोऽयोमयो हिरण्मयो वा कलशः आसीत् अभात् तद्र दोग्धुमाय कलशं च विप्रा मेधाविनो वयं हयमेधादाम । आदम्बंतः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

इंद्रो रथायेति त्रयोदशर्चं सप्तदशं सूक्तं । अवस्यूनामात्रेय ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । इंद्रो देवता । अवमयासं इंद्र यद्वामिति पादयोः क्रमेण कुत्सोशनसौ विकल्पेन देवता । इंद्राकुत्सा वहमानेत्यस्या इंद्रः कुत्सश्च । तथा चानुक्रांतं इंद्रो रथाय सप्तोनावस्यूरात्रेयमिति कौत्स्योशनसौ वा पादौ परैंद्राकौत्सीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रो रथाय प्रवतं कृणोति यमध्यस्थान्मघवा वाजयंतं ।

यूथेव पश्वो व्युनोति गोपा अरिष्टो याति प्रथमः सिषासन् ॥१

इंद्रः । रथाय । प्रऽवतं । कृणोति । यं । अधिऽअस्थात् ।

मघऽवा । वाजऽयंतं ।

यूथाऽइव । पश्वः । वि । उनोति । गोपाः । अरिष्टः ।

याति । प्रथमः । सिसासन् । १

मघवा धनवानिंद्रो वाजयंतमन्नमिच्छंतं यं रथमध्यस्थात् अधितिष्ठति तस्मै रथाय प्रवतं प्रवणमार्गं कृणोति । करोति । अपि च गोपा गोपालः पश्वो यूथेव पशोः पशूनां यूथानि यथा व्युनोति प्रेरयति तथा शत्रुसैन्यानि प्रेरयति । अरिष्टः शत्रुभिः अपरिहिंसितः प्रथमो देवानां मुख्य इंद्रः सिषासन् शत्रुधनानीच्छन् याति । गच्छति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ प्र द्रव हरिवो मा वि वेनः पिशंगराते अभि नः सचस्व ।

नहि त्वदिंद्र वस्यो अन्यदस्त्यमेनांश्चिज्जनिवतश्चकर्थ ॥ २

आ। प्र। द्रव। हरिऽवः। मा। वि। वेनः। पिशंगऽराते।
अभि। नः। सचस्व।
नहि। त्वत्। इंद्र। वस्यः। अन्यत्। अस्ति। अमेनान्।
चित्। जनिऽवतः। चकर्थ॥ २

हे हरिवो हरिवन्निंद्र त्वमस्मानभिमुखं प्र द्रव। प्रकर्षेण गच्छ। किंतु मा विवेनः। वेनतिः कांतिकर्मा। अस्मासु विगतकामो मा भूः। किंच हे पिशंगराते बहुरूपधनेंद्र नोऽस्मानभिसचस्व। अभिभजस्व। अपि च हे इंद्र वस्यो वसीयः श्रेयस्करं त्वत्तोऽन्यच्च नह्यस्ति। अन्यद्वस्तुजातं नास्ति। अमेनांश्चित्। मेनाशब्दः स्त्रीवाची। अपगतस्त्रीकांश्चित् जनिवतो जायावतश्चकर्थ। करोषि॥

॥ अथ तृतीया ॥

उद्यदहः सहस आजनिष्ट देदिष्ट इंद्र इंद्रियाणि विश्वा।
प्राचोदयत्सुदुघा वव्रे अंतर्वि ज्योतिषा संववृत्वत्तमोऽवः॥ ३

उत्। यत्। सहः। सहसः। आ। अजनिष्ट। देदिष्टे।
इंद्रः। इंद्रियाणि। विश्वा।
प्र। अचोदयत्। सुऽदुघाः। वव्रे। अंतरिति। वि। ज्योतिषा।
संऽववृत्वत्। तमः। अवरित्यवः॥ ३

यद्यदा अहः सूर्यसंबंधि तेजः सहस उषःसंबंधिनस्तेजस उदाजनिष्ट उपरिष्टात् प्रादुर्बभूव तदेंद्रो विश्वा विश्वानि सर्वाणींद्रियाणि धनानि। इंद्रियमिति धननामैतत्। देदिष्टे। यजमानेभ्यो दिशति। वव्रे निवारके पर्वतांतर्मध्ये वर्तमाना निरुद्धाः सुदुघाः सुष्ठु दोग्ध्रीर्गाः प्राचोदयत्। प्रैरयत्। ज्योतिषा तेजसा संववृत्वत् संवरणशीलं तमो विवः। निवारितवान्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अतक्षन्ते रथमश्वाय तक्षन्त्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमन्तं ।
ब्रह्माण इंद्रं महयंतो अर्कैरवर्धयन्नहये हंतवा उ ॥ ४

अतक्षन् । ते । रथं । अश्वाय । तक्षन् । त्वष्टा । वज्रं ।
पुरुऽहूत । द्युऽमंतं ।
ब्रह्माणः । इंद्रं । महयंतः । अर्कैः । अवर्धयन् । अहये ।
हंतवै । ऊं । इति ॥ ४

हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र ते त्वदीयं रथमश्वायाश्वाभ्यां संयोगायर्भवः । अनवो मनुष्याः । अतक्षन् । अतक्षन् । अकुर्वन् । त्वष्टा च त्वदीयं वज्रं द्युमंतं दीप्तिमंतमकरोत् । उ अपि च महयंत इंद्रं पूजयंतो ब्रह्माणोऽगिरसः परिवृढा मरुतो वा अहयेऽहिं वृत्रं हंतवै हंतुमर्कैः स्तोत्रैरवर्धयन् । वर्धितवंतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृष्णे यत्ते वृषणो अर्कमर्चानिंद्र ग्रावाणो अदितिः सजोषाः ।
अनश्वासो ये पवयोऽरथा इंद्रेषिता अभ्यवर्तंत दस्यून् ॥ ५

वृष्णे । यत् । ते । वृषणः । अर्कं । अर्चान् । इंद्र ।
ग्रावाणः । अदितिः । सऽजोषाः ।
अनश्वासः । ये । पवयः । अरथाः । इंद्रऽइषिताः । अभि ।
अवर्तंत । दस्यून् ॥ ५

हे इंद्र यद्यदा वृषणः सेचनसमर्था मरुतो वृष्णे कामानां वर्षित्रे ते तुभ्यमर्कं स्तोत्रमर्चान् अस्तुवन् । अर्चन्नित्यर्थः । तदादिनिर्दीनाः वचनव्यत्ययः । ग्रावाणोऽभिषवपाषाणाः सजोषाः संगता बभूवुरिति शेषः । अनश्वासोऽश्ववर्जिता अरथा रथहीना इंद्रेषिताः इंद्रेण प्रेषिताः पवयः पवन्तः पवमाना गच्छंतो ये मरुतो दस्यून् शत्रून् अभ्यवर्तंत अभिभूतान् कुर्वंति स्म ते मरुतोऽर्चानिति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थे प्रथम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि वोचं प्र नूतना मघवन्या चकर्थ।
शक्तीवो यद्विभरा रोदसी उभे जयन्नपो मनवे दानुचित्राः॥ ६

प्र। ते। पूर्वाणि। करणानि। वोचं। प्र। नूतना।
मघऽवन्। या। चकर्थ।
शक्तिऽवः। यत्। विऽभराः। रोदसी इति। उभे इति।
जयन्। अपः। मनवे। दानुऽचित्राः॥ ६

हे इंद्र ते त्वदीयानि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माणि प्रवोचं। अहं प्रकर्षेण ब्रवीमि। नूतना नूतनानि नवानि कर्माणि प्रवोचं। प्रब्रवीमि। हे मघवन् धनवन्निंद्र या यानि कर्माणि चकर्थ कृतवानसि तानि प्रवोचमिति संबंधः। हे शक्तीवः शक्तिमन्। शक्तिः प्रज्ञा कर्म वा। तद्विंद्र यत् यस्त्वमुभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ जयन्वशीकुर्वन् अप उदकानि मनवे मनुष्याय विभराः विविच्य बिभर्षि। कीदृशीः। दानुचित्राः चित्रदानाः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तदिन्नु ते करणं दस्म विप्राहिं यद्घ्नन्नोजो अत्रामिमीथाः।
शुष्णस्य चित्परि माया अगृभ्णाः प्रपित्वं यन्नप दस्यूँरसेधः॥ ७

तत्। इत्। नु। ते। करणं। दस्म। विप्र। अहिं। यत्।
घ्नन्। ओजः। अत्र। अमिमीथाः।
शुष्णस्य। चित्। परि। मायाः। अगृभ्णाः। प्रऽपित्वं।
यन्। अप। दस्यून्। असेधः॥ ७

हे दस्म दर्शनीय विप्र मेधाविन्निंद्र त्वमत्रास्मिंल्लोकेऽहिं वृत्रमसुरं घ्नन् हिंसन् यदोजो यद्बलमभिमीथाः प्रकाशितवानसि तदिन्नु तत्खलु ते त्वदीयं करणं कर्म

विद्यते । अपि च शुष्णस्य विरेतन्नामकस्याप्यसुरस्य संबंधिनीर्मायाः युवतीः पर्य-स्तथाः । परिस्कतीतवानसि । हे इंद्र त्वं प्रपित्वं संग्रामं समीपं वा यन् प्राप्नुवन् दस्यूनसुरानपासेधः । अपगमितवान् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वमपो यदवे तुर्वशायारमयः सुदुघाः पार इंद्र ।

उग्रमयातमवहो ह कुत्सं सं ह यद्वामुशनारंत देवाः ॥ ८

त्वं । अपः । यदवे । तुर्वशाय । अरमयः । सुऽदुघाः ।

पारः । इंद्र ।

उग्रं । अयातं । अवहः । ह । कुत्सं । सं । ह । यत् । वां ।

उशना । अरंत । देवाः ॥ ८

हे इंद्र त्वं पारे नदीनां तीरे । प्रहव इति शेषः । सुदुघा ओषधिवनस्पतीन् दुह्न् दुग्धानि उदकानि यदवे यदुनामकाय राज्ञे तुर्वशायेतन्नामकाय राज्ञे चारमयः । रमितवानसि । हे इंद्र युवां । त्वं कुत्सश्चेति शेषः । उग्रादस्यूनपि युध्यमयातं । आगच्छतं । तदनंतरं त्वं युध्यं कृत्वा कुत्समवहो ह । अवहंः प्रापितवानसि खलु । यद्यदा वां युवामिंद्राकुत्सावुशना भार्गवो देवाश्च समरंत च वर्धितरे खलु ॥

। अथ नवमी ॥

इंद्राकुत्सा वहमाना रथेना वामत्या अपि कर्णे वहंतु ।

निः षीमद्भ्यो धमथो निः षधस्थान्मघोनो हृदो वरथस्तमांसि ।

इंद्राकुत्सा । वहमाना । रथेन । आ । वां । अत्याः ।

अपि । कर्णे । वहंतु ।

निः । सीं । अत्ऽभ्यः । धमथः । निः । सधऽस्थात् । मघोनः ।

हृदः । वरथः । तमांसि ॥ ९

हे इंद्राकुत्सेंद्राकुत्सौ रथेन वहमाना वहमानावुह्यमानौ वां युवामत्या अश्वाः कर्णेऽपि। स्तोत्राणि कृणोति करोतीति कर्णः स्तोता यजमानो वा। तत्समीपेऽपीति यावत्। आवहंतु। आ समंताद्वाहका भवंतु। युवामप्स्वद्भ्योऽप्सु प्रविष्टं सोमेन शुष्णासुरं निर्धमथः। अपाधेथां। सोमिति शुष्णासुरो वृत्रस्थः सहास्मश्यते। सधस्थात्सकीयात्स्थानान्निरबाधेथां। मघोनो मघवतो हविष्मतो यजमानस्य हृदो हृदयात्तमांस्यज्ञानरूपाणि पापानि वरथः। निवारयथः॥

॥ अथ दशमी॥

वातस्य युक्तान्त्सुयुजश्चिदश्वान्कविश्चिदेषो अजगन्नवस्युः।

विश्वे ते अत्र मरुतः सखाय इंद्र ब्रह्माणि तविषीमवर्धन्॥ १०

वातस्य। युक्तान्। सुऽयुजः। चित्। अश्वान्। कविः।

चित्। एषः। अजगन्। अवस्युः।

विश्वे। ते। अत्र। मरुतः। सखायः। इंद्र। ब्रह्माणि।

तविषीं। अवर्धन्॥ १०

कविश्चित्प्राज्ञोऽप्यवस्युरेतन्नामक एष मंत्रद्रष्टा वातस्य वायोर्वेगेन युक्तान् संयुक्तान् सुयुजश्चित्सुष्ठु योजनीयानश्वानजगन्। प्राप्नोत्। अवस्योः सखायो विश्वे सर्वे मरुतो बहवः स्तोतारो हे इंद्र अत्रास्मिंल्लोके ते त्वदीयां तविषीं बलं ब्रह्माणि ब्रह्मभिः स्तोत्रैरवर्धन्। अवर्धयन्॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

सूरश्चिद्रथं परितक्म्यायां पूर्वं करदुपरं जूजुवांसं।

भरच्चक्रमेतशः सं रिणाति पुरो दधत्सनिष्यति क्रतुं नः॥ ११

सूरः। चित्। रथं। परिऽतक्म्यायां। पूर्वं। करत्। उपरं।

जूजुऽवांसं।

भरत्। चक्रं। एतशः। सं। रिणाति। पुरः। दधत्।

सनिष्यति। क्रतुं। नः॥ ११

इंद्रः परितक्म्यायां संग्रामे। परितो गच्छंत्यस्यां भय इति परितक्म्या संग्रामः। एतशाख्येन ऋषिणा सह योद्धुः सूरश्चित्सूर्यस्यापि संबंधिनं जूजुवांसं वेगेन गच्छंतं रथमुपरमुपरतव्यापारं पूर्वं करत्। पुरोऽकरोत्। एतश एतशाय॥ विभक्तिव्यत्ययः। इंद्रः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैकं चक्रं भरत्। अहरत्। स इंद्रस्तेन चक्रेणासुरान् संरिणाति। हिनस्ति। अपि च पुरो दधदस्मान्पुरस्कुर्वन् नोऽस्मदीयं क्रतुं यज्ञं सनिष्यति। संभजतु॥

॥ अथ द्वादशी॥

आयं जना अभिचक्षे जगामेंद्रः सखायं सुतसोममिच्छन्।

वदन्ग्रावाव वेदिं भ्रियाते यस्य जीरमध्वर्यवश्चरंति॥ १२

आ। अयं। जनाः। अभिऽचक्षे। जगाम। इंद्रः।

सखायं। सुतऽसोमं। इच्छन्।

वदन्। ग्रावा। अव। वेदिं। भ्रियाते। यस्य। जीरं।

अध्वर्यवः। चरंति॥ १२

हे जना अभिचक्षे युष्मानभिद्रष्टुमयमिंद्रः सखायं स्तोतारं सुतसोममभिषुतसोमं यजमानमिच्छन्नभिलषन्नाजगाम। आगच्छति। अध्वर्यवो यस्य ग्राव्णो जीरं क्षेपणं प्रेरणं चरंति स ग्रावा सोमाभिषवप्रगल्भो वदन् शब्दं कुर्वन् वेदिमवभ्रियाते। अभिह्रियते॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ये चाकनंत चाकनंत नू ते मर्ता अमृत मो ते अंह आरन् ।
वावंधि यज्यूँरुत तेषु धेह्योजो जनेषु येषु ते स्याम ॥ १३

ये । चाकनंत । चाकनंत । नु । ते । मर्ताः । अमृत ।
मो इति । ते । अंहः । आ । अरन् ।
ववंधि । यज्यून् । उत । तेषु । धेहि । ओजः । जनेषु ।
येषु । ते । स्याम ॥ १३

हे इंद्र धनार्थं ये जनास्त्वां चाकनंत अकामयंत । पुनश्च ते नु क्षिप्रमेव त्वां चाकनंत हे अमृत अमरणधर्मेंद्र मर्ता मरणधर्माणस्ते जना अंहोऽनर्थं मो आरन् । मा गमन् ॥ मा उ इति निपातसमुदायो मेत्येकनिपातार्थे वर्तते । उत अपि च यज्यून्यजमानान्ववंधि । संभजस्व । येषु जनेषु येषां जनानां मध्ये वयं स्तोतारस्ते त्वदीयाः स्याम भवाम हे इंद्र त्वं तेषु जनेष्वोजो बलं धेहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकत्रिंशो वर्गः ॥

अदर्दरुत्समिति द्वादशर्चमष्टादशं सूक्तं । गातुर्नामात्रेय ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । अदर्दर्द्वादश गातुरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अदर्दरुत्समसृजो वि खानि त्वमर्णवान्बद्बधानाँ अरम्णाः ।
महांतमिंद्र पर्वतं वि यद्वः सृजो वि धारा अव दानवं हन् ॥ १

अदर्दः । उत्सं । असृजः । वि । खानि । त्वं । अर्णवान् ।
बद्बधानान् । अरम्णाः ।
महांतं । इंद्र । पर्वतं । वि । यत् । वरिति वः । सृजः ।
वि । धाराः । अव । दानवं । हन्निति हन् ॥ १

हे इंद्र त्वमुत्समुत्स्यंदमानं मेघमदर्दः । विदारितवानसि । तदनंतरं खानि मेघस्थोदकानां निर्गमनद्वाराणि व्यसृजः । विशेषेण सृष्टवानसि । किंच बद्बधानान्बाध्यमानानर्णवानुदकवतो मेघानरंह्णाः । विसर्जयसि । धारयसीत्यर्थः ॥ अत्र रंहणातिर्विसर्जनकर्मा ॥ हे इंद्र वज्रस्त्वं । यदिति लिंगव्यत्ययः ॥ महांतं प्रभूतं पर्वतं मेघं विवः । विवृतवानसि । धारा अस्यां विसृजः । विसृष्टवानसि । अपि च दानवं दनोः पुत्रं वृत्रमसुरं बह्वोदकस्य दातारं मेघं वावहन् । अभिहतवानसि । अत्र निरुक्तं । अदर्दा उत्सं । उत्स उत्सदनाद्वोत्स्यंदनाद्वोनत्तेर्वा स्यात् । व्यसृजोऽस्य खानि त्वमर्णवानर्णस्वत एतानित्यादि । नि० १०. ९. ॥

। अथ द्वितीया ।

त्वमुत्सां ऋतुभिर्बद्बधानाँ अरंह ऊधः पर्वतस्य वज्रिन् ।
अहिं चिदुग्र प्रयुतं शयानं जघन्वाँ इंद्र तविषीमधत्थाः ॥ २

त्वं । उत्सान् । ऋतुऽभिः । बद्बधानान् । अरंहः । ऊधः ।
पर्वतस्य । वज्रिन् ॥
अहिं । चित् । उग्र । प्रऽयुतं । शयानं । जघन्वान् । इंद्र ।
तविषीं । अधत्थाः ॥ २

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र त्वमृतुभिरृतुषु वृष्टिकालेषु बद्बधानान्प्रतिबध्यमानानुत्सान्मेघान्प्रतिबंधनादमोचय इति शेषः । अपि च पर्वतस्य मेघस्य संबंध्यूधो जलमरंहः । अगमयः । हे उग्र उद्गूर्णबलेंद्र प्रयुतमुद्युक्तं शयानं जले शयनं कुर्वंतमहिं । वृत्रं च जघन्वान् हतवानसि । हे इंद्र त्वं तविषीं बलमधत्थाः । अधारयः । वृत्रवधानंतरमिंद्रो लोके प्रख्यातो भवतीत्यर्थः ॥

। अथ तृतीया ।

त्यस्य चिन्महतो निर्मृगस्य वधर्जघान तविषीभिरिंद्रः ।
य एक इदप्रतिर्मन्यमान आदस्मादन्यो अजनिष्ट तव्यान् ॥ ३

त्यस्य॑ । चित् । मह॒तः । निः । मृ॒गस्य॑ । वधः॑ । ज॒घा॒न॒ ।
त॒वि॒षीभिः॑ । इन्द्रः॑ ।
यः । एकः॑ । इत् । अ॒प्र॒तिः । मन्य॑मानः । आत् । अ॒स्मा॒त् ।
अ॒न्यः । अ॒ज॒नि॒ष्ट॒ । तव्या॑न् ॥ ३ ॥

निजघानायुधं शक्रो वृत्रेण क्षिप्तमोजसा। वृत्रस्य गात्रादन्यो यः प्रादुर्भूतो महासुरः॥ वृत्रं पूर्वं निहत्येंद्रो द्वितीयं शुष्णसंज्ञकं। पुनर्जघानेंद्र इति पराभिः कीर्तयत्यृषिरिति॥ इंद्रो महतः प्रभूतस्य मृगस्य मृगयमाणस्याभिगामिनस्त्यस्य चित् तस्य वृत्रस्य संबंधि वधरायुधं तविषीभिः स्वकीयैर्बलैर्निर्जघान। निःशेषेणावधीत्। एक इदसहाय एवाप्रतिः प्रतिद्वंद्विरहितो मन्यमान आत्मानं योऽस्तीति शेषः। आत्तदानीमस्माद्वृत्रात्तव्यान्प्रवृद्धतरोऽन्योऽसुरोऽजनिष्ट। प्रादुरभूत्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्यं चि॑दे॒षां स्व॒धया॒ मद॑न्तं मि॒हो नपा॑तं सु॒वृधं॑ तमो॒गाम् ।
वृष॑प्रभर्मा दान॒वस्य॒ भामं॒ वज्रे॑ण व॒ज्री नि ज॑घान॒ शुष्ण॑म् ॥ ४ ॥

त्यम् । चि॒त् । ए॒षाम् । स्व॒धया॑ । मद॑न्तम् । मि॒हः । नपा॑तम् ।
सु॒ऽवृध॑म् । त॒मः॒ऽगाम् ।
वृष॑ऽप्रभर्मा । दान॒वस्य॑ । भाम॑म् । वज्रे॑ण । व॒ज्री । नि ।
ज॒घा॒न॒ । शुष्ण॑म् ॥ ४ ॥

एषां प्राणिनां स्वधयान्नेन मदंतं मोदमानं सर्वप्राणिनामन्नं स्वयमेव भुंजानं मिहः सेचनसमर्थस्य मेघस्य नपातं पातारं रक्षितारं। अत्र नपाच्छब्दः पातरि वर्तते। प्राणो वै तनूनपात्स हि तन्वः पातीति ब्राह्मणं। सुवृधं प्रवृद्धं तमोगां तमोऽन्धकारं गच्छंतं त्यं चित्तं च वृत्रं निजघानेति शेषः। वृषप्रभर्मा वर्षणशीलस्य मेघस्य प्रहर्ता वज्री वज्रवानिंद्रो वज्रेण स्वकीयेनायुधेन दानवस्य दनुजस्य भामं। अत्र क्रोधवाचिभामशब्देन क्रोधादुत्पन्नः शुष्णासुरो लक्ष्यते। तं शुष्णासुरं तथानृशंसं निजघान। ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं चिदस्य क्रतुभिर्निषत्तममर्मणो विददिदस्य मर्म ।

यदीं सुक्षत्र प्रभृता मदस्य युयुत्संतं तमसि हर्म्ये धाः ॥ ५

त्वं । चित् । अस्य । क्रतुऽभिः । निऽसत्तं । अमर्मणः ।

विदत् । इत् । अस्य । मर्म ।

यत् । ईं । सुऽक्षत्र । प्रऽभृता । मदस्य । युयुत्संतं । तमसि ।

हर्म्ये । धाः ॥ ५

अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्यास्य वृत्रस्य निषत्तं निषसं त्वं चित् त्वत्तदेव ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ मर्म प्राणस्थानं । यत्र स्थाने विद्धो म्रियते तन्मर्मेत्युच्यते । अस्य वृत्तस्य क्रतुभिः प्रज्ञानैर्हे इंद्र त्वं विददित् । अज्ञासीरेव । यद्यदा हे सुक्षत्र सुबलेंद्र त्वं मदस्य मादकस्य सोमस्य प्रभृता प्रभृतौ संभरणे सति युयुत्संतं योद्धमिच्छंतमीमेनं वृत्रं हर्म्ये घातके तमसि धाः न्यदधाः । वृत्र इंद्रस्य भयात्तमसि प्राविशदित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं चिदित्था कत्पयं शयानमसूर्ये तमसि वावृधानं ।

तं चिन्मंदानो वृषभः सुतस्योच्चैरिंद्रो अपगूर्या जघान ॥ ६

त्वं । चित् । इत्था । कत्पयं । शयानं । असूर्ये । तमसि ।

ववृधानं ।

तं । चित् । मंदानः । वृषभः । सुतस्य । उच्चैः । इंद्रः ।

अपऽगूर्य । जघान ॥ ६

सुतस्याभिषुतेन सोमेन मंदानो मोदमानो वृषभः कामानां वर्षितेंद्र उच्चैः-
अपगूर्य वज्रमुद्यम्य तं चित्तमेव वृत्रासुरं जघान । अवधीत् । कीदृशं । इत्थाऽमु-
त्रांतरिक्षलोके कत्पयं । कत्सुखकरं पयो यस्य तं । शयानमसूर्ये सूर्यं कुर्वंतमसूर्ये
सूर्यरहिते तमस्यंधकारे वावृधानं वर्धमानं । त्यं चिदिति पुनर्वचनं पूरणार्थं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उद्यदिंद्रो महते दानवाय वधर्यमिष्ट सहो अप्रतीतं ।
यदीं वज्रस्य प्रभृतौ ददाभ विश्वस्य जंतोरधमं चकार ॥ ७

उत् । यत् । इंद्रः । महते । दानवाय । वधः । यमिष्ट ।
सहः । अप्रतिऽइतं ।
यत् । ईं । वज्रस्य । प्रऽभृतौ । ददाभ । विश्वस्य । जंतोः ।
अधमं । चकार ॥ ७

यद्यदेंद्रो महते प्रवृद्धाय दानवाय वृत्रासुराय सहः शत्रूणामभिभवितृ अप्रतीतं
केनाप्यप्रतिगतं वधर्वज्रमुद्यमिष्ट उदयच्छत् । यद्यदा वज्रस्य प्रभृतौ प्रहृतौ प्रहरणे
सति ॥ सुपचंभीर्थं इति मतं ॥ ईमेनं वृत्रं ददाभ अहिंसीत् तदा विश्वस्य सर्वस्य
जंतोः प्राणिनोऽधमं नीचं चकार । अकरोत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्यं चिदर्णं मधुपं शयानमसिन्वं वव्रं मह्याददुग्रः ।
अपादमत्रं महता वधेन नि दुर्योण आवृणङ्मृध्रवाचं ॥ ८

त्यं । चित् । अर्णं । मधुऽपं । शयानं । असिन्वं । वव्रं ।
महि । आदत् । उग्रः ।
अपादं । अत्रं । महता । वधेन । नि । दुःऽयोणे । आवृणक् ।
मृध्रऽवाचं ॥ ८

अन्यच्च एवम् इंद्रो महते महांतं त्वं चित्तमेव हस्तमादत्। आददौ। प्रत्यपश्यत्। कीदृशं। अपां गंतारं जलं मेघं वातस्य यथावद् गमनं कुर्वंतं। स्थितवंतमित्यर्थः। मधुपं मधुनोऽमृतः पातारं पालयितारमप्तिन्वं सपत्नानामवक्षेप्तारं॥ अत्र श्रुतिरिदं वृत्तं॥ यद्वृत्रं इयंतं सर्वमप्याच्छादयंतं। स इमांल्लोकानवृणोत्तद्वृत्रस्य वृत्रत्वं। तै० सं० २. ५. २. २.। इति तैत्तिरीयकं। तदनंतरमिंद्रो दुर्योधे संग्रामे वज्रता प्रभूतेन वधेन वज्रेणापादं पादरहितममत्रमात्रं परिमाणरहितं अप्रमाणं किंचित्-कारिणिंद्रियं। अंधाभिभूतमित्यर्थः। हत्वं न्याहृणक्। नितरामहिंसीत्। तथाच-समाम्नानादग्नीषोमौ निरक्रामतां प्राणापानौ वा एनं तदजहितां। तै० सं० २. ५. २. ४.। इति तैत्तिरीयकं॥

॥ अथ नवमी ॥

कोऽस्य शुष्मं तविषीं वरात एको धना भरते अप्रतीतः।
इमे चिदस्य ज्रयसो नु देवी इंद्रस्यौजसो भियसा जिहाते॥ ९

कः। अस्य। शुष्मं। तविषीं। वराते। एकः। धना।
भरते। अप्रतिऽइतः।
इमे इति। चित्। अस्य। ज्रयसः। नु। देवी इति।
इंद्रस्य। ओजसः। भियसा। जिहाते इति॥ ९

अस्येंद्रस्य संबंधिनीं शुष्मं शोषणीं तविषीं बलं को वराते। निवारयेत्॥ शुष्मशब्दस्य स्त्रीलिंगविशेषणत्वेऽपि नियतलिंगत्वात्पुंल्लिंगत्वमेव॥ अप्रतीतः केनाप्यप्रतिगत इंद्र एकोऽसहाय एव धना धनानि शत्रूणां वसूनि भरते। बिभर्ति हरते वा। देवी देव्यौ द्योतमाने इमे चिदेव द्यावापृथिव्यौ ज्रयसो वेगवतोऽस्येंद्रस्य संबंधिन ओजसो बलादुद्भूतेन भियसा भयेन नु क्षिप्रं जिहाते। गच्छतः। चलत इत्यर्थः॥

॥ अथ दशमी ॥

न्यस्मै देवी स्वधितिर्जिहीत इंद्राय गातुरुशतीव येमे।
सं यदोजो युवते विश्वमाभिरनु स्वधाव्ने क्षितयो नमंत॥ १०

नि। अस्मै। देवी। स्वऽधितिः। जिहीते। इंद्राय। गातुः।

उशतीऽइव। येमे।

सं। यत्। ओजः। युवते। विश्वं। आभिः। अनु।

स्वधाऽव्ने। क्षितयः। नमंत॥ १०

स्वधितिः स्वधृतिः स्वेन धृता देवी द्योतमाना द्यौरस्मा इंद्राय निजिहीते। नीचत्वेन याति। गातुर्भूमिरुशतीव कामयमाना योषिदिवेंद्राय येमे। आत्मानं नियच्छति। यथेष्टमात्मानं विनियोक्तुं योग्या भवतीत्यर्थः। यद्यदेंद्रो विश्वं समस्तमोजो बलमाभिः प्रजाभिः संयुवते संयोजयति। इंद्रः स्वकीयं बलं सर्वासु प्रजासु निहितवानित्यर्थः। अनु आनुकूल्येन वर्तमानाः क्षितयो मनुष्याः। क्षितय इति मनुष्यनामैतत्। स्वधाव्ने बलवत इंद्राय नमंत। संनमंति। प्रह्वीभवंति॥

॥ अथैकादशी ॥

एकं नु त्वा सत्पतिं पांचजन्यं जातं शृणोमि यशसं जनेषु।
तं मे जगृभ्र आशसो नविष्ठं दोषा वस्तोर्हवमानास इंद्रं॥ ११

एकं। नु। त्वा। सत्ऽपतिं। पांचऽजन्यं। जातं। शृणोमि।

यशसं। जनेषु।

तं। मे। जगृभ्रे। आऽशसः। नविष्ठं। दोषा। वस्तोः।

हवमानासः। इंद्रं॥ ११

हे इंद्र त्वा त्वामेकं मुख्यत्वेन जनेषु सर्वेषु मनुष्येषु मध्येऽहं मंत्रद्रष्टा शृणोमि ऋषिमुखेभ्यः। कीदृशं। सत्पतिं सतां साधूनां पालकं पांचजन्यं पंचजनेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं जातमुत्पन्नं यशसं यशोयुक्तं। दोषा रात्रौ वस्तोर्वासरे च ह्वयमानाः स्तुवंत आशसः कामाः शंसमाना मे मदीयाः प्रजा नविष्ठमतिशयेन स्तुत्यं तमिंद्रं जगृभ्रे। जगृहुः। स्वीकुर्वंतु॥

॥ अथ द्वादशी ॥

एवा हि त्वामृतुथा यातयंतं मघा विप्रेभ्यो ददतं शृणोमि।
किं ते ब्रह्माणो गृहते सखायो ये त्वाया निदधुः काममिंद्र ॥१२

एव। हि। त्वां। ऋतुऽथा। यातयंतं। मघा। विप्रेभ्यः।
ददतं। शृणोमि।
किं। ते। ब्रह्माणः। गृहते। सखायः। ये। त्वाऽया।
निऽदधुः। कामं। इंद्र ॥ १२

एवैवमुक्तप्रकारेण हि ऋतुथा काले काले यातयंतं जंतून्प्रेरयंतं हे इंद्र त्वां विप्रेभ्यः स्तोतृभ्यो मघा मघानि धनानि ददतं प्रयच्छंतं शृणोमि। निशामयामि। एतन्मुखेनैव प्रतिभाति। हे इंद्र त्वाया त्वयि ये स्तोतारः कामं स्वकीयाभिलाषं निदधुः स्थापितवंतः ब्रह्माणो बृंहकास्त्वदीयाः सखायः स्तोतारः किं गृहते। त्वत्तः किं गृह्णंते। ऋषिः स्वकीयाभिलाषप्राप्तिविलंबनादेवमुक्तवानित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥
॥ इति पंचमे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
चतुर्थे प्रथमाध्यायं व्याख्याय व्यक्तयिक्रमः।
सुधीः श्रीसायणाचार्यो द्वितीयं व्याचिकीर्षति ॥

तत्रास्मिन् पंचमे मंडले तृतीयेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्र महि मह इति दशर्चं प्रथमं सूक्तं प्रजापतिपुत्रस्य संवरणस्यार्षं। इंद्रो देवता। त्रिष्टुप् छंदः। महि दश प्राजापत्यः संवरण इत्यनुक्रांतं। विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महि महे तवसे दीध्ये नॄनिंद्रायेत्था तवसे अतव्यान्।
यो अस्मै सुमतिं वाजसातौ स्तुतो जने समर्यश्चिकेत ॥ १

महि। महे। तवसे। दीध्ये। नॄन्। इंद्राय। इत्था। तवसे।
अतव्यान्।
यः। अस्मै। सुऽमतिं। वाजऽसातौ। स्तुतः। जने।
सऽमर्यः। चिकेत ॥ १

अयं संवरणोऽतव्यानत्यंतमपि दुर्बलः सन् महि महत् प्रभूतं स्तोत्रं महे महते तवसे बलवत इंद्रायेत्थमनेन वक्ष्यमाणप्रकारेण दीध्ये। दीपयामि। प्रकाशयामि। किमर्थं। नॄन्॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया॥ मनुष्याणामस्मदीयानां तवसे बलाय। यद्वा नॄनस्मदीयान्रोधिनामभिभवायेति शेषः। तदर्थं तवसेऽबलाय। य इंद्रोऽस्मै जने जनाय संवरणाय वाजसातौ संग्रामे वाजस्यान्नस्य वा लाभे निमित्ते सति स्तुतः सन् सन् सुमतिं समर्यो मर्त्यैः स्तोतृभिः सहितो यद्वा सह म्रियमाणैर्धनैर्गृहादि-भिर्यद्वा समरार्थश्चिकेत जानाति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स त्वं न इंद्र धियसानो अर्कैर्हरीणां वृषन्योक्त्रमश्रेः।

या इत्था मघवन्ननु जोषं वक्षो अभि प्रार्यः सक्षि जनान् ॥ २

सः। त्वं। नः। इंद्र। धियसानः। अर्कैः। हरीणां।
वृषन्। योक्त्रं। अश्रेः।

याः। इत्था। मघऽवन्। अनु। जोषं। वक्षः। अभि। प्र।
अर्यः। सक्षि। जनान् ॥ २

हे वृषन् वर्षकेंद्र स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्धियसानो ध्यायन् अर्कैरर्चनसाधनैः स्तोत्रैर्निमित्तभूतैर्हरीणां रथे नियोज्यानामश्वानां योक्त्रं नियोजनरज्जुमश्रेः। आश्रयसि। याः॥ लिंगव्यत्ययः॥ यानस्मान् हे मघवन् इत्थेत्थं जोषं प्रीतिमनु वक्षोऽवहः तैर्निमित्तैर्योक्त्रमश्रेरिति। तथा कृत्वार्योऽस्मदरीन् जनानभि आभिमुख्येन प्र प्रकर्षं सक्षि। पराभव॥

॥ अथ तृतीया ॥

न ते त इंद्राभ्य१स्मदृष्वायुक्तासो अब्रह्मता यदसन्।

तिष्ठा रथमधि तं वज्रहस्ता रश्मिं देव यमसे स्वश्वः॥ ३

न। ते। ते। इंद्र। अभि। अस्मत्। ऋष्व। अयुक्तासः।
अब्रह्मता। यत्। असन्।

तिष्ठ। रथं। अधि। तं। वज्रऽहस्त। आ। रश्मिं। देव।
यमसे। सुऽअश्वः॥ ३

हे ऋष्व महन्निंद्र यत् येऽस्मदन्यास्त्वत्तोऽन्येऽयुक्तास्त्वयासंयुक्ता असन् आसन् अभवन् अब्रह्मता। ब्रह्म परिवृढं कर्म। तद्रहितत्वात् ते नरास्ते त्वदीया न भवंति। अतोऽस्मदनुग्रहार्थमभ्यागंतुं तं प्रसिद्धं रथमधितिष्ठ। हे वज्रहस्तेंद्र देव स्वश्वस्त्वं यं रथमारोढुं रश्मिं प्रग्रहमायमसे नियमयसि तमधितिष्ठ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पुरु यत्तं इंद्र संत्युक्था गवे चकर्थोर्वरासु युध्यन्।
ततक्षे सूर्याय चिदोकसि स्वे वृषा समत्सु दासस्य नाम चित् ॥ ४

पुरु। यत्। ते। इंद्र। संति। उक्था। गवे। चकर्थ।
उर्वरासु। युध्यन्।
ततक्षे। सूर्याय। चित्। ओकसि। स्वे। वृषा। समत्ऽसु।
दासस्य। नाम। चित् ॥ ४

हे इंद्र ते तव यद्यदा स्तभूतानि पुरु पुरूणि बहून्युक्थान्युक्थानि शस्त्राणि संति तदोर्वरासु सस्योपेतासु भूमिषु निमित्तभूतासु गवे वृष्ट्युदकाय युध्यन् जलप्रतिबंधकान् (संहरन् चकर्थ। करोषि भेदनं। कुत्सेति। सूर्याय सूर्यस्य स्वे स्वकीय ओकसि स्थाने। वृषा वर्षिता सन्) ततक्षे। संपादयसि समत्सु संग्रामेषु दासस्य वृष्टिप्रतिबंधकर्तुरेतन्नामकस्यासुरस्य नाम चिन्नामापि ततक्षे। नाशयसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वयं ते तं इंद्र ये च नरः शर्धो जज्ञाना याताश्च रथाः।
आस्माञ्जगम्यादहिशुष्म सत्वा भगो न हव्यः प्रभृथेषु चारुः ॥ ५

वयं। ते। ते। इंद्र। ये। च। नरः। शर्धः। जज्ञानाः।
याताः। च। रथाः।
आ। अस्मान्। जगम्यात्। अहिऽशुष्म। सत्वा। भगः। न।
हव्यः। प्रऽभृथेषु। चारुः ॥ ५

हे इंद्र ये च नरः कर्मणां नेतार ऋत्विग्यजमाना वयं स्मः ते वयं ते त्वदीयाः कीदृशा वयं। मघोनि बलं जनाना उत्पादयंतः स्तुतिभिर्यातवे होतुं त्वां प्राप्ताय रया रंहणशीलाय। किंच हे अहिहन्। अहिरयनात्। सर्वतो व्याप्नवनेंद्र त्वद्-प्रसादाद्यज्ञः स्तुभः प्रतिष्ठैराह्वानव्यो वा वाहः संगंता सत्वा भत्यादिः प्रक्षियेषु संग्रामेषु यज्ञेषु वाह्वानाजगम्यात्। आगच्छेत्। भगो इव हव्यवाहः। भगदेवो यथा स्वजाय आगच्छति तथा भज्याहिरागच्छेदित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये प्रथमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

पप्टचेण्यमिंद्र त्वे ह्योजो नृम्णानि च नृतमानो अमर्तः।

स न एनीं वसवानो रयिं दाः प्रार्यः स्तुषे तुविमघस्य दानं॥६

पप्टचेण्यं। इंद्र। त्वे इति। हि। ओजः। नृम्णानि। च।

नृतमानः। अमर्तः।

सः। नः। एनीं। वसवानः। रयिं। दाः। प्र। अर्यः।

स्तुषे। तुविऽमघस्य। दानं॥६

हे इंद्र पप्टचेण्यं संपर्चनीयं पूज्यं ओजो बलं त्वे हि त्वयि खलु। त्वदधीन-मित्यर्थः। नृतमानो नृत्यन् अमर्तोऽमरधर्मा स त्वं वसवान आच्छादयन् अनेकमा जगत् नृम्णानि नृमणानि द्रविणानि। नच्चमाणरथ्यपेक्षया चशब्दः। एनीमेनवर्णां श्वेतवर्णां रयिं धनं दाः। देहि। अहं च अर्यः ईश्वरस्य तुविमघस्य प्रभूतधनस्य च दानं प्रस्तुवे। स्तौमि॥

॥ अथ सप्तमी॥

एवा नं इंद्रोतिभिरव पाहि गृणतः शूर कारून्।

उत त्वचं ददंतो वाजसातौ पिप्रीहि मध्वः सुषुतस्य चारोः॥७

एव । नः । इंद्र । ऊतिऽभिः । अव । पाहि । गृणतः ।
शूर । कारून् ।
उत । त्वचं । ददतः । वाजऽसातौ । पिप्रीहि । मध्वः ।
सुऽसुतस्य । चारोः ॥ ७

हे शूरेंद्र एवैवं नोऽस्मान् गृणतः स्तुवतः कारून् कर्मणां कर्तॄन् ऊतिभी रक्षणैरव । पालय । उतापि च वाजसातौ संग्रामे त्वचमाच्छादकं रूपं ददतः प्रयच्छतः सुषुतस्य सुष्ठ्वभिषुतस्य चारोः शोभनस्य मध्वः सोमस्य पिप्रीहि । प्रीणयात्मानं । द्वितीयार्थे षष्ठी । उक्तलक्षणं सोमं पिबेत्यर्थः । अथवा तृतीयार्थे षष्ठी । उक्तलक्षणेन सोमपानेन प्रीणय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत त्ये मा पौरुकुत्स्यस्य सूरेस्त्रसदस्योर्हिरणिनो रराणाः ।
वहंतु मा दश श्येतासो अस्य गैरिक्षितस्य क्रतुभिर्नु सश्चे ॥ ८
उत । त्ये । मा । पौरुऽकुत्स्यस्य । सूरेः । त्रसदस्योः ।
हिरणिनः । रराणाः ।
वहंतु । मा । दश । श्येतासः । अस्य । गैरिऽक्षितस्य ।
क्रतुऽभिः । नु । सश्चे ॥ ८

त्रसदस्युश्च विदथो ध्वन्यश्चेति त्रयो नृपाः । अस्मा स्वर्णानि मासादुक्तं यदे शब्दद्युचिः । उतापि च त्ये ते मा । चतुर्थ्यर्थे द्वितीया । मह्यमित्यर्थः । रराणाः ॥ रातिर्दानार्थस्य कर्मणि लिटः कानचि रूपं ॥ दत्ता इत्यर्थः । पौरुकुत्स्यस्य पुरुकुत्सापत्यस्य सूरेः प्रेरकस्य हिरणिनो हिरण्यवतोऽस्य त्रसदस्योरेतन्नामकस्य राजर्षेर्गैरिक्षितस्य गिरिक्षितगोत्रोत्पन्नस्य श्येतासः शुभ्रवर्णा दश अश्वा मा मां वहंतु । प्रापयंतु । अहं च क्रतुभिः कर्मभी रथनियोजनादिभिर्यज्ञादिभिर्वा नु क्षिप्रं सश्चे गच्छेयं ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत त्ये मा मारुताश्वस्य शोणाः क्रत्वामघासो विदथस्य रातौ।
सहस्रा मे च्यवतानो ददान आनूकमर्यो वपुषे नार्चत्॥ ९

उत। त्ये। मा। मारुतऽअश्वस्य। शोणाः। क्रत्वाऽमघासः।
विदथस्य। रातौ।
सहस्रा। मे। च्यवतानः। ददानः। आनूकं। अर्यः।
वपुषे। न। आर्चत्॥ ९

उतापि च त्ये तेऽश्वा वक्ष्यमाणा मारुताश्वस्य। मरुत्सदृशवेगाश्वस्य मारुताश्वः। तदपत्यस्य विदथस्यैतन्नामकस्य राज्ञः शोणाः शोणवर्णाः क्रत्वामघासः क्रतुना कर्मणा शीघ्रगमनादिलक्षणेन मंहनीया अश्वा रातौ दाने विनियुक्ता मा वहन्तीति शेषः। किंच सहस्रा सहस्राण्यपरिमितानि धनान्यर्यः पूज्यश्च मे। चतुर्थ्यर्थे षष्ठी। पूज्याय मह्यं च्यवमानश्चावयन् ददानः प्रयच्छन् स आनूकमाभरणं च वपुषे स्वशरीरालंकारायार्चत्। प्रायच्छत्। नेति चार्थे॥

॥ अथ दशमी ॥

उत त्ये मा ध्वन्यस्य जुष्टा लक्ष्मण्यस्य सुरुचो यतानाः।
मह्ना रायः संवरणस्य ऋषेर्व्रजं न गावः प्रयता अपि ग्मन्॥ १०

उत। त्ये। मा। ध्वन्यस्य। जुष्टाः। लक्ष्मण्यस्य।
सुऽरुचः। यतानाः।
मह्ना। रायः। संऽवरणस्य। ऋषेः। व्रजं। न। गावः।
प्रऽयताः। अपि। ग्मन्॥ १०

उतापि च त्ये ते वक्ष्यमाणा रायो ध्वन्यस्य ध्वन्यनामकस्य लक्ष्मणस्य लक्ष्मण्यपुत्रस्य राज्ञः संबंधिनोऽश्वा मा जुष्टा मां प्राप्ताः सुदृशः शोभनदीप्तयो यताना यजमानाय यतमानाः। रायो मह्ना महत्त्वेन युक्ता रायः प्रयता दयता दत्ताः सत्यः संवरणस्य ऋषेरपि अग्मन्। अपिताः। प्राप्ता महर्षिमिति शेषः। व्रजं न गावो गोष्ठं गाव इव। यद्वा नेति चार्थे। गावश्च मम व्रजमापन्न्। अस्मिन् सूक्ते प्रायेण महतो राज्ञां च दानस्तुतयः। अनु० १. २. इत्युक्तत्वाद्राज्ञां दानस्तुतिरविरुद्धा॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वितीयो वर्गः॥

अजातशत्रुमिति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं प्राजापत्यस्य संवरणस्यार्षमैंद्रं। नवमी त्रिष्टुप् शिष्टाश्चाष्टौ अंतपरिभाषया जगत्यः। अजातशत्रुं नव त्रिष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

अजातशत्रुमजरा स्वर्वत्यनु स्वधामिता दस्ममीयते।

सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे पुरुष्टुताय प्रतरं दधातन॥ १

अजातऽशत्रुं। अजरा। स्वःऽवती। अनु। स्वधा।

अमिता। दस्मं। ईयते।

सुनोतन। पचत। ब्रह्मऽवाहसे। पुरुऽस्तुताय। प्रऽतरं।

दधातन॥ १

अजातशत्रुं। अनुत्पन्नाः शातयितारो यस्य तं। दस्मं शत्रूणामुपक्षपयितारमजराक्षीणा स्वर्वती स्वरणवत्यमितापरिमिता स्वधान्नं हविरन्वीयते। अनुप्राप्नोति। तदर्थं हे ऋत्विजः सुनोतन। अभिषुणुत। पचत पुरोडाशादिकं। कस्मै। ब्रह्मवाहसे ब्रह्मणः परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय पुरुष्टुताय बहुभिः स्तुतायेंद्राय। प्रतरं प्रकृष्टतरं दधातन। धारयत च चित्तकर्म॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यः सोमेन जठरमपिप्रतामंदत मघवा मध्वो अंधसः ।

यदीं मृगाय हंतवे महावधः सहस्रभृष्टिमुशना वधं यमत् ॥ २

आ । यः । सोमेन । जठरं । अपिप्रत । अमंदत । मघऽवा ।

मध्वः । अंधसः ।

यत् । ईं । मृगाय । हंतवे । महाऽवधः । सहस्रऽभृष्टिं ।

उशना । वधं । यमत् ॥ २

यो मघवा सोमेन जठरं स्वकीयोदरम् सर्वतोऽपिप्रत अपूरयत् मध्वो मधुरस्यांधसः सोमस्य पानेनामंदत् । अमाद्यत् । यदीमेनं मृगायेतस्मात्कायाद्धिंसकाय हंतवे तं हंतुं महावधो महायुधः सहस्रभृष्टिरपरिमिततेजा उशना काव्यः यत् यदोशनसा वज्रं वधं वज्रं यमत् उदयच्छत् तदापिबन् अमंदत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यो अस्मै घ्रंस उत वा य ऊधनि सोमं सुनोति भवति द्युमाँ अह ।

अपाप शक्रस्ततनुष्टिमूहति तनूशुभ्रं मघवा यः कवासखः ॥ ३

यः । अस्मै । घ्रंसे । उत । वा । यः । ऊधनि । सोमं ।

सुनोति । भवति । द्युऽमान् । अह ।

अपऽअप । शक्रः । ततनुष्टिं । ऊहति । तनूऽशुभ्रं ।

मघऽवा । यः । कवऽसखः ॥ ३

यो यजमानोऽस्मा इंद्राय घ्रंसे । अहर्नामैतत् । अहनि दीप्तेऽह्नि वा इति घ्रंसः । तस्मिन् । उत वा अथवा यो यजमान ऊधनि । ऊधस्तरं भवत्यूध इति रात्रिः

रात्रिः। स्वेच्छप्रदानरक्षाभ्यामुभयत्र रात्रौ च समन्ताद्राविरभूश्च उच्यते। अपि च रात्रौ च सोमं सुनोति स भवति द्युमान् दीप्तिमान्। अहेति विनिग्रहार्थीयः। किंच शक्रः शक्तोऽयमिंद्रस्तत्तनुशुभ्रं। ततं धर्मसंततिं तुदति यष्टि कामयते कामानिति ततनुष्टिः। तं तनूशुभ्रं। तनूः शुभ्रा शोभनीयालंकारादिभिर्यस्य तं। तादृशं अपोषकमयज्वानमपोहति। अपरोऽपशब्दः पूरणार्थः॥ अथवा धनवान्यः कदाचन कुत्सितपुरुषसहायस्तमपोहतीति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्यावधीत्पितरं यस्य मातरं यस्य शक्रो भ्रातरं नात ईषते।

वेतीद्वस्य प्रयता यतंकरो न किल्बिषादीषते वस्व आकरः॥ ४

यस्य। अवधीत्। पितरं। यस्य। मातरं। यस्य। शक्रः।

भ्रातरं। न। अतः। ईषते।

वेति। इत्। ऊं इति। अस्य। प्रऽयता। यतंऽकरः। न।

किल्बिषात्। ईषते। वस्वः। आऽकरः॥ ४

शक्रो शक्तोऽयं यस्यायज्वनः पितरमवधीत् हतवान्। यस्य च मातरमवधीत्। यस्य च भ्रातरं अतोऽस्मादयज्वनः सकाशान्नेषते। न बिभेति न गच्छति वा। किंत्वस्य प्रयता दत्तानि हवींषि वेतीदु। कामयत एव। अयज्वानं शिक्षयित्वा नियोजयतीत्यर्थः। यतंकरो यमनकर्ता वस्वो वसुनो धनस्याकर आभिमुख्यकर्ता यः किल्बिषात्पित्रादिवधयुक्तात्सेषते न चलति न बिभेति वा। इंद्रस्यास्तोतृणां हंतिरिंद्रो यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छत् अंतरिक्षे पौलोमान्पृथिव्यां कालकांज्यानहन्नरुखान्यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छदित्यादिश्रुतिषु प्रसिद्धा॥

॥ अथ पंचमी ॥

न पंचभिर्दशभिर्वष्ट्यारभं नासुन्वता सचते पुष्यता चन।

जिनाति वेदमुया हंति वा धुनिरा देवयुं भजति गोमति

व्रजे॥ ५

न । पंचऽभिः । दशऽभिः । वष्टि । आऽरभं । न ।
असुन्वता । सचते । पुष्यता । चन ।
जिनाति । वा । इत् । अमुया । हंति । वा । धुनिः ।
आ । देवऽयुं । भजति । गोऽमति । व्रजे ॥ ५

अयमिंद्रः पंचभिर्दशभिर्वा सहायैरारभमारंभं युद्धादावालंबनं न वष्टि। साहाय्यं नापेक्षत इत्यर्थः। यद्वायमिंद्रः पंचभिर्दशभिर्वा यज्ञादन्यैरुपायैरारभमाणस्य स्तुत्योगं कर्तुं न वष्टि। न कामयते। असुन्वताभिषवमकुर्वता सह पुष्यता धन संपन्नादीनपोषकतापि न सचते। न संगच्छते। असुन्वंतमभिषवमकुर्वाणमदातारमपुष्यंतं च न प्राप्नोतीत्यर्थः। न केवलमप्राप्तिमात्रं किंतु जिनाति वा। वाशब्दश्चार्थे। जिनाति च। बाधते। इदिति पूरणः। हंति वामुयाऽमुयहारं धुनिः कंपकः सन्। देवयुं देवमिंद्रं कामयमानं यजमानं गोमति व्रज आभजति। योजयतीत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वित्वक्षणः समृतौ चक्रमासजोऽसुन्वतो विषुणः सुन्वतो वृधः ।
इंद्रो विश्वस्य दमिता विभीषणो यथावशं नयति दासमार्यः ॥ ६

विऽत्वक्षणः । संऽऋतौ । चक्रऽआसजः । असुन्वतः ।
विषुणः । सुन्वतः । वृधः ।
इंद्रः । विश्वस्य । दमिता । विऽभीषणः । यथाऽवशं ।
नयति । दासं । आर्यः ॥ ६

समृतौ संग्रामे वित्वक्षणो विशेषेण तनूकर्ता शत्रूणां तदर्थं चक्रमासजो रथचक्रस्यासंजयितासुन्वतोऽयजमानस्य विषुणः पराङ्मुखः सुन्वतो यजमानस्य वृधो वर्धयितेंद्रो विश्वस्य दमिता शिक्षयिता विभीषणो भयजनक आर्यः स्वामी यथावशं यथेच्छं दासं दासकर्माणं जनं नयति स्ववशं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

समीं पणेरजति भोजनं मुषे वि दाशुषे भजति सूनरं वसु ।
दुर्गे चन ध्रियते विश्व आ पुरु जनो यो अस्य तविषीमचु-
क्रुधत् ॥ ७

सं । ईं । पणेः । अजति । भोजनं । मुषे । वि । दाशुषे ।
भजति । सूनरं । वसु ।
दुःऽगे । चन । ध्रियते । विश्वः । आ । पुरु । जनः । यः ।
अस्य । तविषीं । अचुक्रुधत् ॥ ७

ईमयमिंद्रः पणेर्वणिज इव लुब्धकस्यादातुर्भोजनं धनमस्य वा मुषे अपहर्तुं समजति। सम्यक् गच्छति। तथा दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय विभजति सूनरं शोभननरमनुष्यं वसु धनं अपहृतधनमाहृत्य यच्छति प्रयच्छतीत्यर्थः। न केवलं पणिधनप्रदानमात्रं किंतु पुरु पुरूणि दुर्गे चन दुःखेन गंतव्ये स्थानेऽपि विश्वः सर्वोऽपि तादृशो जन आध्रियते। आस्थाप्यते। यो जनोऽस्येंद्रस्य तविषीं बलमचुक्रुधत् विक्षिप्ताकरणादिना तस्य पणेरजतीति पूर्वेणान्वयः। यद्वा योऽस्य तविषीमचुक्रुधत् स सर्वोऽपि जनो दुर्गे चनाध्रियत इंद्रेण। चनेत्येकपदमप्येकसंप्रदायमाह ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सं यज्जनौ सुधनौ विश्वशर्धसाववेदिंद्रो मघवा गोषु शुभ्रिषु ।
युजं ह्यन्यमकृत प्रवेपन्युदीं गव्यं सृजते सत्वभिर्धुनिः ॥ ८

सं । यत् । जनौ । सुऽधनौ । विश्वऽशर्धसौ । अवेत् ।
इंद्रः । मघऽवा । गोषु । शुभ्रिषु ।
युजं । हि । अन्यं । अकृत । प्रऽवेपनी । उत् । ईं । गव्यं ।
सृजते । सत्वऽभिः । धुनिः ॥ ८

समवेतं जानाति यद्यदा जनौ परस्परं प्रतिद्वंद्विनौ सुधनौ शोभनधनौ विश्वशर्धसौ व्याप्तबलौ बहुबलौ वा मघवा धनवानिंद्रो गोषु शुभ्रिषु शोभनासु गोषु निमित्तभूतासु अन्यं यष्टारं युजं सहायमकृत अकृतवान् प्रवेपनी शत्रूणां प्रवेपनवान् । ईमस्मै गव्यं गोसमूहमुत्सृजते सत्वभिर्मरुद्भिः सह धुनिर्मेघानां कंपयिता । इंद्रो यजमानमयजमानं वा यं जानाति गोनिमित्तं ज्ञात्वा यज्वने गोसमूहं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सहस्रसामाग्निंवेशिं गृणीषे शत्रिमग्न उपमां केतुमर्यः ।
तस्मा आपः संयतः पीपयंत तस्मिन्क्षत्रममवत्त्वेषमस्तु ॥ ९

सहस्रऽसां । आग्निंऽवेशिं । गृणीषे । शत्रिं । अग्ने । उपऽमां ।
केतुं । अर्यः ।
तस्मै । आपः । संऽयतः । पीपयंत । तस्मिन् । क्षत्रं ।
अमंऽवत् । त्वेषं । अस्तु ॥ ९

अग्निवेशसुतं शत्रिनामानं राजानमत्र प्रदं । अथाह ऋषिरंत्यपो प्रजापतिसुतः सुतो: ॥ अर्थोऽहं सहस्रसामपरिमितधनप्रदमाग्निवेशिमग्निवेशसुतं शत्रिसंज्ञामकं राजर्षिं गृणामि । गृणे । स्तौमि । हे अग्ने अंगनादिगुणविशिष्टेंद्र । कीदृशं तं । उपमामुपमानभूतं केतुं प्रज्ञापकं । अर्यः स्वामिनमित्यर्थः । तस्मा आपः संयतः सम्यग्गच्छंत्यः पीपयंत । प्यायंतां । तस्मिन्नाग्निवेशौ क्षत्रं धनममवद्बलसहितं त्वेषं दीप्तमस्त्विति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्थो वर्गः ॥

यस्ते साधिष्ठ इत्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं । अंगिरोगोत्रः प्रभूवसुर्नाम ऋषिः । अंत्या पंक्तिः । पंचम्यंतपरिभाषयाशिष्टा अनुष्टुभः । इंद्रो देवता । यस्तेऽष्टौ प्रभूवसुरांगिरसः पंक्त्यंतमित्यनुक्रांतं ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवन आच्छावाकशस्त्रेऽच्छावाकस्य वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च । यस्ते साधिष्ठोऽवसे पुरां भिंदुर्युवा कविः । आ० ७, ८ । इति ॥ द्वितीयतृतीययोः स्वरसाम्नोश्चाद्यौ तृचा-वनुरूपौ । यस्ते साधिष्ठोऽवस इति षडनुष्टुभः । आ० ८, ५ । इति हि सूत्रितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्ते साधिष्ठोऽवस इंद्र क्रतुष्टमा भर ।

अस्मभ्यं चर्षणीसहं सस्निं वाजेषु दुष्टरं ॥ १

यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । इंद्र । क्रतुः । तं । आ । भर ।

अस्मभ्यं । चर्षणिऽसहं । सस्निं । वाजेषु । दुस्तरं ॥ १

हे इंद्र ते तव यः साधिष्ठोऽतिशयेन साधकः क्रतुः कर्म प्रज्ञा वास्ति तं क्रतुं नोऽस्माकमवसे रक्षणायास्मभ्यमाभर । आहर । कीदृशं तं । चर्षणीसहं सर्वेषां मनुष्याणामभिभवितारं सस्निं संस्नातं शुद्धं वाजेषु संग्रामेषु दुष्टरं शत्रुभिरनभिभाव्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदिंद्र ते चतस्रो यच्छूर संति तिस्रः ।

यद्वा पंच क्षितीनामवस्तत्सु न आ भर ॥ २

यत् । इंद्र । ते । चतस्रः । यत् । शूर । संति । तिस्रः ।

यत् । वा । पंच । क्षितीनां । अवः । तत् । सु । नः ।

आ । भर ॥ २

हे इंद्र ते तव यत् या अवयस्तत्रः चतसृषु दिक्षु संस्थिताः संति याश्च हे शूर तिसृषु त्रिषु लोकेषु वर्तमानाः । यद्वा । अथवा । यदूतयः पंच क्षितीनां पंचजनसंबंधिन्य ऊतयः संति तत्सर्वमवनं रक्षणं सु सुष्ठु नोऽस्मभ्यमाभर । आहरेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ तेऽवो वरेण्यं वृषंतमस्य हूमहे ।

वृषजूतिर्हि जज्ञिष आभूभिरिंद्र तुर्वणिः ॥ ३

आ । ते । अवः । वरेण्यं । वृषन्ऽतमस्य । हूमहे ।

वृषऽजूतिः । हि । जज्ञिषे । आऽभूभिः । इंद्र । तुर्वणिः ॥ ३

हे इंद्र वृषंतमस्य फलानां वर्षकतमस्य ते तवावो रक्षणं गमनं वा वरेण्यं वरणीयमाहुमहे। आह्वयामः। हे इंद्र वृषजूतिर्वर्षणगमनस्तुवर्षितृणामभिहिंसको वा त्वमाभूभिः सर्वतो भवद्भिर्व्याप्तैर्मरुद्भिः सहायो हि जज्ञिषे। उत्पादयसि खलु। तेऽव आह्वयाम इति। यद्वा वृषगमनः सन् अद्य यज्ञमागत्य फलं जज्ञिषे तस्मात्तेऽवो हूमह इति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वृषा ह्यसि राधसे जज्ञिषे वृष्णि ते शवः।

स्वक्षत्रं ते धृषन्मनः सत्राहमिंद्र पौंस्यं॥ ४

वृषा। हि। असि। राधसे। जज्ञिषे। वृष्णि। ते। शवः।

स्वऽक्षत्रं। ते। धृषत्। मनः। सत्राऽहं। इंद्र। पौंस्यं॥ ४

हे इंद्र राधसे यजमानानां फलस्य वृषा ह्यसि। फलस्य वर्षकोऽसि खलु। यद्वा वृषा खरवसि। राधसे धनार्थं जज्ञिषे। उत्पन्नोऽसि। ते शवो बलं वृष्णि वर्षितृ। ते मनः स्वक्षत्रं स्वायत्तबलं धृषत् धर्षकं विरोधिनां। हे इंद्र ते पौंस्यं पुरुषत्वं सत्राहं संघहंतृ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं तमिंद्र मर्त्यममित्रयंतमद्रिवः।

सर्वरथा शतक्रतो नि याहि शवसस्पते॥ ५

त्वं। तं। इंद्र। मर्त्यं। अमित्रऽयंतं। अद्रिऽवः।

सर्वऽरथा। शतक्रतो इति शतऽक्रतो। नि। याहि।

शवसः। पते॥ ५

हे इंद्र त्वं तममित्रयंतं शत्रुत्वमाचरंतं शत्रुं वेच्छंतं मर्त्यं हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र सर्वरथा सर्वत्र व्याप्तेन रथेन॥ सुपां सुलुगित्याकारः॥ हे शतक्रतो हे शवसस्पते बलस्य पालकेंद्र नि याहि। नितरां गच्छाभिभवितुं॥

॥ इति चतुर्थे द्वितीये पंचमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामिद्वृत्रहन्तम जनासो वृक्तबर्हिषः ।

उग्रं पूर्वीषु पूर्व्यं हवन्ते वाजसातये ॥ ६

त्वां । इत् । वृत्रहन्ऽतम । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः ।

उग्रं । पूर्वीषु । पूर्व्यं । हवन्ते । वाजऽसातये ॥ ६

हे वृत्रहंतमातिशयेन वृत्राणां हंतरिंद्र त्वामित्त्वामेव जनासो जना वृक्तबर्हिष आच्छादितदर्भाः । प्रवृत्तयज्ञा इत्यर्थः । उग्रमुद्गूर्णबलं पूर्वीषु बह्वीषु प्रजासु मध्ये पूर्व्यं पुरातनं हंतं वाजसातये संग्रामाय हवंते । आह्वयंते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अस्माकमिन्द्र दुष्टरं पुरोयावानमाजिषु ।

सयावानं धनेधने वाजयन्तमवा रथम् ॥ ७

अस्माकं । इन्द्र । दुस्तरं । पुरःऽयावानं । आजिषु ।

सऽयावानं । धनेऽधने । वाजऽयन्तं । अव । रथं ॥ ७

हे इंद्र अस्माकं रथं रक्षणस्वभावं पा । पुरस्तात् रक्ष । कीदृशं रथं । दुष्टरं दुःखेन तरणीयमाजिषु संग्रामेषु पुरोयावानं पुरतो गच्छंतं । सयावानमनुचरैः सह गंतारं धने धने सर्वेषु धनेषु वाजयंतं संग्रामं गच्छंतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्माकमिन्द्रेहि नो रथमवा पुरंध्या ।

वयं शविष्ठ वार्यं दिवि श्रवो दधीमहि दिवि स्तोमं

मनामहे ॥ ८

अस्माकं । इंद्र । आ । इहि । नः । रथं । अव । पुरंऽध्या ।

वयं । शविष्ठ । वार्यं । दिवि । श्रवः । दधीमहि । दिवि ।

स्तोमं । मनामहे ॥ ८

हे इंद्र अस्माकमस्मदीय एव सन् एहि । आगच्छ । आगत्य च पुरंध्या शोभनबुद्ध्या नोऽस्माकं रथमव । रक्ष । वयं च हे शविष्ठ अतिशयेन बलवन् त्वदनुग्रहाद्वार्यं वरणीयं श्रवोऽन्नं कीर्तिं वा दिवि द्योतमाने त्वयि दधीमहि । स्थापयामः । तथा दिवि त्वयि स्तोमं स्तोत्रं मनामहे । करवामेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षष्ठो वर्गः ॥

स आ गमदिति षड्चं चतुर्थं सूक्तं । आंगिरसः प्रत्यक्षोऋषिः । तृतीया जगती शिष्टा अनुक्तत्वात् त्रिष्टुभः । इंद्रो देवता । अनुक्रांतं च । स आ गमत् षट् तृतीया जगतीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स आ गमदिंद्रो यो वसूनां चिकेतद्दातुं दामनो रयीणां ।

धन्वचरो न वंसगस्तृषाणश्चकमानः पिबतु दुग्धमंशुं ॥ १

स । आ । गमत् । इंद्रः । यः । वसूनां । चिकेतत् ।

दातुं । दामनः । रयीणां ।

धन्वऽचरः । न । वंसगः । तृषाणः । चकमानः । पिबतु ।

दुग्धं । अंशुं ॥ १

स इंद्रोऽस्मदीयं यज्ञमागमत् । आगच्छतु । यो देवो वसूनां धनानां । कर्मणि षष्ठी । वसूनि धनानि चिकेतत् जानाति प्रदातुं स कीदृशः । दामनो दाता दानमना वा रयीणां धनानां । गमने दृष्टांतः । धन्वचरो न मरुषु संचरन् धावन्निव वंसगो वननीयगमनस्तृषाणोऽत्यंतं तृषितश्चकमानः कामयमानश्च सन् दुग्धमभिषुतमंशुं सोमं पिबतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ ते हनू हरिवः शूर शिप्रे रुहत्सोमो न पर्वतस्य पृष्ठे ।

अनु त्वा राजन्नर्वतो न हिन्वन् गीर्भिर्मदेम पुरुहूत विश्वे ॥ २

आ । ते । हनू इति । हरिऽवः । शूर । शिप्रे इति । रुहत् ।

सोमः । न । पर्वतस्य । पृष्ठे ।

अनु । त्वा । राजन् । अर्वतः । न । हिन्वन् । गीःऽभिः ।

मदेम । पुरुऽहूत । विश्वे ॥ २

हे इंद्र हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन् शूर ते तव हनू हननसाधने यद्यप्ययं शिप्रा-शब्दस्तथापि पुनः शिप्राभिधानाच्छब्दोऽवगंतव्यः । उन्नतरूपे संयते वा शिप्रे आरुहत् आरोहतु प्राप्नोतु सोमोऽस्मद्दत्तः । पर्वतस्य पृष्ठं न रुहत् । नारोहति । तत्र न तिष्ठतीत्यर्थः । यद्वा नकारः पुरस्तादुपचारस्त्वौपम्यार्थः । पर्वतस्य पृष्ठे उपरिप्रदेशे सोमो न । तत्र यथा शिखरेभ्यः प्रसरति तद्वत् । हे राजन् राजमानेंद्र त्वा त्वामनु त्वया सह ॥ तृतीयार्थे ह्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ विश्वे वयमर्वतो नाश्वानिव स्तुत्यादिभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्हिन्वन् हिन्वंतस्त्वां प्रीणयंतः संतो मदेम । हृष्येम । हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र ॥

॥ अथ तृतीया ॥

चक्रं न वृत्तं पुरुहूत वेपते मनो भिया मे अमतेरिदद्रिवः ।

रथादधि त्वा जरिता सदावृध कुविन्नु स्तोषन्मघवन्पुरूवसुः ॥ ३

चक्रं । न । वृत्तं । पुरुऽहूत । वेपते । मनः । भिया । मे ।

अमतेः । इत् । अद्रिऽवः ।

रथात् । अधि । त्वा । जरिता । सदाऽवृध । कुवित् । नु ।

स्तोषत् । मघऽवन् । पुरुऽवसुः ॥ ३

हे पुरुहूत बहुभिराहूत हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र मे ममोऽमतेर्दारिद्र्यादस्तोतुर्वा सकाशाज्जिह्वा भीत्या वेपते। कंपते। तृष्टं चक्रं न भूमो वर्तमानं चक्रमिव। यस्मादेवं तस्माद्दारिद्र्यादप्युपरि स्थितं त्वा त्वां हे सदावृध सर्वदा वर्धमान हे मघवन्निंद्र जरिता स्तोता पुरुवसुरहमृषिः कुविद्बहु तु शिग्रं स्तोषत्। स्तोष्यति। स्तुयात्॥ अत्र कुविच्छब्दयोगेऽप्याख्यातस्य सकुल्लधपत्वाभिघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एष ग्रावेव जरिता त इंद्रेयर्ति वाचं बृहदाशुषाणः।
प्र सव्येन मघवन्यंसि रायः प्र दक्षिणिद्धरिवो मा वि वेनः ॥४

एषः। ग्रावाऽइव। जरिता। ते। इंद्र। इयर्ति। वाचं।
बृहत्। आशुषाणः।
प्र। सव्येन। मघऽवन्। यंसि। रायः। प्र। दक्षिणित्।
हरिऽवः। मा। वि। वेनः॥ ४

एष जरिता गरिता स्तोता ग्रावेवाभिषवग्रावेव। स यथा रवं जनयति तद्वत् हे इंद्र ते तुभ्यं वाचं स्तुतिमियर्ति। प्रेरयतीत्यर्थः। बृहन्महत्प्रभूतं फलमाशुषाण आशु संभक्ता सन् हे मघवन् सव्येन हस्तेन रायो धनानि प्रयंसि। प्रयच्छसि। दक्षिणाद्दक्षिणेनापि प्रयंसीति शेषः। मा विवेनः। अपगतकामं मा कार्षीः॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृषा त्वा वृषणं वर्धतु द्यौर्वृषा वृषभ्यां वहसे हरिभ्यां।
स नो वृषा वृषरथः सुशिप्र वृषक्रतो वृषा वज्रिन्भरे धाः ॥ ५

वृषा। त्वा। वृषणं। वर्धतु। द्यौः। वृषा। वृषऽभ्यां।
वहसे। हरिऽभ्यां।

सः । नः । वृषा । वृषऽरथः । सुऽशिप्र । वृषक्रतो इति वृषंऽक्रतो । वृषा । वज्रिन् । भरे । धाः ॥ ५

हे इंद्र त्वा त्वां वृषा वर्षिता द्यौर्द्योतयिता स्तुतिः ॥ द्योततेर्दीव्यतेर्वा स्तुत्यर्थस्येदं रूपं ॥ वृषणं कामानां वर्षकं त्वां वर्धतु । वर्धयतु । वृषा त्वं वृषभ्यां सेक्तृभ्यां हरिभ्यां वहसि । यद्वा प्रत्यक्षकृतं । हे सुशिप्र शोभनहनो वृषक्रतो वर्षणकर्मन् हे वज्रिन् वज्रयुक्तेंद्र स त्वं वृषा वृषरथश्च सन् नोऽस्मान् भरे संग्रामे भरणवति यज्ञे वा धाः । धारय ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो रोहितौ वाजिनौ वाजिनीवान्त्रिभिः शतैः सचमानावदिष्ट ।

यूने समस्मै क्षितयो नमंतां श्रुतरथाय मरुतो दुवोया ॥ ६

यः । रोहितौ । वाजिनौ । वाजिनीऽवान् । त्रिऽभिः । शतैः । सचमानौ । अदिष्ट ।

यूने । सं । अस्मै । क्षितयः । नमंतां । श्रुतऽरथाय । मरुतः दुवोया ॥ ६

इयं श्रुतरथस्य राज्ञो दानस्तुतिः । यो राजा वाजिनीवानन्नवान् श्रुतरथो रोहितौ रोहितवर्णौ वाजिनौ वेजनवंतावश्वौ त्रिभिः शतैर्गवां धनानां वा एतत्संख्याभिः सचमानौ संगच्छमानावदिष्ट ॥ ददातेर्दिशतेर्वा लुङीदं रूपं ॥ यूने सर्वत्र मिश्रयित्रे नित्यतरुणाय वाऽस्मै श्रुतरथाय क्षितयः सर्वाः प्रजा दुवोया ॥ तृतीयैकवचनस्य याजादेशः ॥ परिचर्यया संनमंतां । प्रणता भवंतु । सेवंतु इत्यर्थः । हे मरुत इतीदृशकार्यभूतानां मरुतां संबोधनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये सप्तमो वर्गः ॥

सं भानुनेति पंचर्चं पंचमं सूक्तमत्रेरार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । सं भानुना पंचात्रिरित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं भानुना यतते सूर्यस्याजुह्वानो घृतपृष्ठः स्वञ्चाः ।

तस्मा अमृध्रा उषसो व्युच्छान्य इन्द्राय सुनवामेत्याह ॥ १

सं । भानुना । यतते । सूर्यस्य । आऽजुह्वानः । घृतऽपृष्ठः ।

स्वऽअंचाः ।

तस्मै । अमृध्राः । उषसः । वि । उच्छान् । यः । इन्द्राय ।

सुनवाम । इति । आह ॥ १

सूर्यस्य भानुना तेजसा सह आजुह्वानः सर्वत्र हूयमानः ॥ कर्तरि कर्मप्रत्ययः ॥ घृतपृष्ठः प्रदीप्तज्वालो घृतयुक्तपृष्ठप्रदेशो वा स्वंचाः स्वंचनोऽग्निः संयतते । सम्यक् प्रयत्नं करोति । उदयकाले ह्यग्नयः प्रज्वाल्यंते । तस्मात्कारणाद्यो यजमान इंद्राय सुनवामेत्याह ब्रूतेऽध्वर्युं प्रति तस्मै यजमानायामृध्रा अहिंसिता उषसो व्युच्छान् । व्युच्छंतु । उदयकालेऽग्निं प्रज्वालितस्तथा सोमयागं कुर्म इति यो ब्रूते तस्य सुदिनानि भवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

समिद्धाग्निर्वनवत्स्तीर्णबर्हिर्युक्तग्रावा सुतसोमो जराते ।

ग्रावाणो यस्येषिरं वदंत्ययदध्वर्युर्हविषाव सिंधुं ॥ २

समिद्धऽअग्निः । वनवत् । स्तीर्णऽबर्हिः । युक्तऽग्रावा ।

सुतऽसोमः । जराते ।

ग्रावाणः । यस्य । इषिरं । वदंति । अयत् । अध्वर्युः ।

हविषा । अव । सिंधुं ॥ २

समिद्धाग्निर्दीप्ताग्निः स्तीर्णबर्हिः प्रस्तृतदर्भोऽयं यजमानो वनवत् । संभजते । युक्तग्रावा नियुक्ताभिषवग्रावा सुतसोमोऽभिषुतसोमो जराते । जरतिः । स्तौति । यस्याध्वर्यौ ग्रावाणोऽभिषवसाधना इषिरमेषणीयं गमनशीलं वा शब्दं वदंति सोऽध्वर्युर्हविषा सहावायत् सिंधुं । [illegible]मवगच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वधूरियं पतिमिच्छंत्येति य ईं वहाते महिषीमिषिरां ।
आस्य श्रवस्याद्रथ आ च घोषात्पुरु सहस्रा परि वर्तयाते ॥ ३

वधूः । इयं । पतिं । इच्छंती । एति । यः । ईं । वहाते । महिषीं । इषिरां ।
आ । अस्य । श्रवस्यात् । रथः । आ । च । घोषात् । पुरु । सहस्रा । परि । वर्तयाते ॥ ३

इयं वधूरिंद्रस्य पत्नी पतिमिच्छंती स्वप्रियं यज्ञगमनाय प्रवृत्तमिच्छंत्येति अनुगच्छति । य इंद्र ईमेनां महिषीं वहाते वहतीषिरा गमनवती अस्येंद्रस्य रथ आ अर्वागस्मदभिमुखं श्रवस्यात् । अन्नमिच्छति । आ च घोषात् । आघुष्यति । शब्दयति । पुरूण्यधिकं सहस्रा सहस्राणि धनानि परि परितो वर्तयाते । वर्तयति । प्रापयति । श्रवस्यादा च घुष्य इति वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न स राजा व्यथते यस्मिन्निंद्रस्तीव्रं सोमं पिबति गोसखायं ।
आ सत्वनैरजति हंति वृत्रं क्षेति क्षितीः सुभगो नाम पुष्यन् ॥ ४

न । सः । राजा । व्यथते । यस्मिन् । इंद्रः । तीव्रं । सोमं । पिबति । गोऽसखायं ।
आ । सत्वनैः । अजति । हंति । वृत्रं । क्षेति । क्षितीः । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ॥ ४

स राजा न व्यथते। व्यथितो न भवति। यस्मिन् राजनि तदीये यज्ञ इंद्रस्तीव्रं मदजनकं सोमं पिबति गोसखायं। विकारे प्रकृतिशब्दः। क्षीरादिमिश्रणयुतं। स राजा सत्वनैः सत्वभिरनुचरैरा सर्वतोऽजति। गच्छति। हंति च वृत्रं पापं वैरिणं वा। क्षेति गच्छति क्षितीः प्रजाः। अथवा क्षितीर्निवासान्निवसते। सुभगः शोभनधनो नाम नामकं धनमिंद्रस्य स्तोत्रं वा पुष्यन् पोषयन्॥

॥ अथ पंचमी ॥

पुष्यात्क्षेमे अभि योगे भवात्युभे वृतौ संयती सं जयाति।
प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवाति य इंद्राय सुतसोमो ददाशत्॥ ५

पुष्यात्। क्षेमे। अभि। योगे। भवाति। उभे इति।
वृतौ। संयती इति संऽयती। सं। जयाति।
प्रियः। सूर्ये। प्रियः। अग्ना। भवाति। यः। इंद्राय।
सुतऽसोमः। ददाशत्॥ ५

पुष्यात् पोषयेद्गवादीन्। क्षेमे प्राप्तस्य धनस्य रक्षणे योगेऽलब्धस्य प्राप्तौ चाभिभवाति। भवति। अभीत्यनर्थको धात्वर्थानुवादी वा। प्रभुर्भवतीत्यर्थः। तथोभे वृतौ वर्तमाने संयती नियते अहोरात्रे सं जयाति। सम्यक् जयति। ते सुखकरे स्यातामित्यर्थः। किंच स प्रियो भवति सूर्ये तथाग्नावग्नौ प्रियो भवति य इंद्राय सुतसोमो ददाशत् सोमं ददाति॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टमो वर्गः॥

उरोष्ट इति पंचर्चं षष्ठं सूक्तमत्रेरार्षमानुष्टुभमैंद्रं। उरोरानुष्टुभमित्यनुक्रांतं॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उरोष्ट इंद्र राधसो विभ्वी रातिः शतक्रतो।
अधा नो विश्वचर्षणे द्युम्ना सुक्षत्र मंहय॥ १

यदिंद्र चित्रेति पंचर्चं सप्तमं सूक्तमत्रेरार्षमैंद्रं । अंत्या पंक्तिः शिष्टाः पंचत्-परिभाषयानुष्टुभः । यदिंद्र पंचांत्यंतमित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवन आच्छावाकस्य वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । यदिंद्र चित्र मेहना यस्ते साधिष्ठोऽवसे । आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदिंद्र चित्र मेहनास्ति त्वादातमद्रिवः ।

राधस्तन्नो विदद्वस उभयाहस्त्या भर ॥ १

यत् । इंद्र । चित्र । मेहना । अस्ति । त्वाऽदातं । अद्रिऽवः ।

राधः । तत् । नः । विदद्वसो इति विदत्ऽवसो ।

उभयाहस्ति । आ । भर ॥ १

हे इंद्र हे चित्र चायनीय हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र यन्मेहना मंहनीयं त्वादातं त्वया दातव्यं राधो धनमस्ति तद्धनं हे विदद्वसो लब्धधनेंद्र नोऽस्मभ्यमुभयाहस्त्युभाभ्यां हस्ताभ्यामाभर । आहर । अत्र यदिंद्र चित्र चायनीय मंहनीयं धनमस्तीत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं । नि० ४. ४. ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यन्मन्यसे वरेण्यमिंद्र द्युक्षं तदा भर ।

विद्याम तस्य ते वयमकूपारस्य दावने ॥ २

यत् । मन्यसे । वरेण्यं । इंद्र । द्युक्षं । तत् । आ । भर ।

विद्याम । तस्य । ते । वयं । अकूपारस्य । दावने ॥ २

हे इंद्र यत् द्युक्षमन्नं वरेण्यं वरणीयं मन्यसे तत् द्युक्षमाभराहर । ते तव संबंधिनो वयं तस्य तादृशस्योक्तलक्षणस्याकूपारस्य । अकुत्सितो पारोऽंतो यस्य तादृशस्यान्नस्य दावने दाने विद्याम । स्याम ॥

वाजपेयेऽतिरिक्तोक्थ्ये यस्ते दित्सेषा । सूत्रितं च । यत्ते दित्सु प्रराध्यं त्वामिच्छवसस्पते । आ० ९. ९. । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यत्ते॑ दित्सु प्र॒राध्यं॒ मनो॒ अस्ति॑ श्रु॒तं बृ॒हत् ।

तेन॑ दृ॒ळ्हा चि॑दद्रिव॒ आ वाजं॑ दर्षि सा॒तये॑ ॥ ३

यत् । ते॒ । दि॒त्सु । प्र॒ऽराध्य॑म् । मनः॑ । अस्ति॑ । श्रु॒तम् । बृ॒हत् ।

तेन॑ । दृ॒ळ्हा । चि॒त् । अ॒द्रि॒ऽवः॒ । आ । वाज॑म् । द॒र्षि॒ ।

सा॒तये॑ ॥ ३

हे इंद्र ते तव यद्दित्सु दानेषु प्राराध्यं प्रकर्षेण स्तुत्यं श्रुतं विश्रुतं बृहन्महन्मनोऽस्ति तेन मनसा हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र दृळ्हा चिद्दृढमपि वाजमन्नमादर्षि । आदरयसि सातयेऽस्मत्संभजनाय लाभाय वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मंहि॑ष्ठं वो म॒घोनां॒ राजा॑नं चर्षणी॒नाम् ।

इंद्र॒मुप॒ प्रश॑स्तये पू॒र्वीभि॑र्जुजुषे॒ गिरः॑ ॥ ४

मंहि॑ष्ठम् । वः॒ । म॒घोना॑म् । राजा॑नम् । च॒र्ष॒णी॒नाम् ।

इंद्र॑म् । उप॑ । प्र॒ऽश॑स्तये । पू॒र्वीभिः॑ । जु॒जु॒षे॒ । गिरः॑ ।

मघोनां हविर्लक्षणधनवतां वो युष्माकं मंहिष्ठमतिशयेन पूज्यं चर्षणीनां मनुष्याणां राजानमिंद्रमुपोपेत्य प्रशस्तये प्रशंसितुं पूर्वीभिः पुरातनीभिर्वाग्भिर्गिरः स्तोतारो जुजुषे । सेवंते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मा इत्काव्यं॒ वच॑ उ॒क्थमिंद्रा॑य॒ शंस्य॑म् ।

तस्मा॑ उ ब्रह्म॑वाहसे॒ गिरो॑ वर्धं॒त्यत्र॑यो॒ गिरः॑ शुंभं॒त्यत्र॑यः ॥ ५

अस्मै । इत् । काव्यं । वचः । उक्थं । इंद्राय । शंस्यं ।

तस्मै । ऊं इति । ब्रह्मऽवाहसे । गिरः । वर्धंति । अत्रयः ।

गिरः । शुंभंति । अत्रयः ॥ ५

अस्मा इदस्मा एवेंद्राय काव्यं कवेः स्तोतुः संबंधि । यद्वा कुमर्के । मद्नीयं वचो वाग्रूपमुक्थं शस्त्रं शंस्यं शंसनीयं । यस्मादेवं तस्मात्तस्मा उ तस्मा इंद्रायैव ब्रह्मवाहसे परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय गिरः स्तुतीरत्रयोऽत्रिगोत्रा वर्धंति । वर्धयंति । अत्रयो गिरः शुंभंति । दीपयंति । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये दशमो वर्गः ॥

आ याह्यद्रिभिरिति नवर्चमष्टमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ याहि नव त्व्यृगाद्यंत्यानुष्टुप् मध्ये च सा सौरी तदादीतिहासः स्तुतिकर्मत्वादत्रिरेव द्रष्टेति । तत्रस्थं षरिमन्यान्यस्मादिति परिभाषयात्रिऋषिः । आद्यात्रिस्र उष्णिहः पंचमीनवम्यावनुष्टुभौ शिष्टास्त्रिष्टुभः । अत्रेः स्तूयमानत्वात् षष्ठ्याद्या अत्रिदेवताका अत्यार्थ्यायाश्च पंचमी सूर्यदेवत्या शिष्टा ऐंद्र्यः ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे आद्यस्तृच ऐंद्रः पंचमः । सूत्रितं च । आ याह्यद्रिभिः सुतं सजूर्विश्वेभिर्देवेभिः । आ० ७, १० । इति ॥ मध्यान्दिनेऽप्योर्यामहस्त्राचोतावयं तृचः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ याह्यद्रिभिः सुतं सोमं सोमपते पिब ।

वृषन्निंद्र वृषभिर्वृत्रहंतम ॥ १

आ । याहि । अद्रिऽभिः । सुतं । सोमं । सोमऽपते । पिब ।

वृषन् । इंद्र । वृषऽभिः । वृत्रहन्ऽतम ॥ १

हे इंद्र आयाहि । अस्मद्यज्ञमागच्छ । आगत्य च हे सोमपते सोमस्य स्वामिन्निंद्र अद्रिभिर्ग्रावभिः सुतमभिषुतं सोमं पिब । हे वृषन् फलस्य वर्षयितर्वृत्रहंतम अतिशयेन वृत्राणां हंतृतम वृषभिर्वर्षकैर्मरुद्भिः सहागाहि पिब च ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वृषा ग्रावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः।

वृषन्निंद्र वृषभिर्वृत्रहंतम॥ २

वृषा। ग्रावा। वृषा। मदः। वृषा। सोमः। अयं। सुतः।

वृषन्। इंद्र। वृषऽभिः। वृत्रहन्ऽतम॥ २

ग्रावाभिषवसाधनः पाषाणो वृषा वर्षकः सोमरसस्य फलस्य वा। मदः सोमपानेन जनितो हर्षो वर्षकः। अयं सुतोऽभिषुतः सोमो वृषा। तं सोमं वृषभिः सह पिब॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिंचित्राभिरूतिभिः।

वृषन्निंद्र वृषभिर्वृत्रहंतम॥ ३

वृषा। त्वा। वृषणं। हुवे। वज्रिन्। चित्राभिः। ऊतिऽभिः।

वृषन्। इंद्र। वृषऽभिः। वृत्रहन्ऽतम॥ ३

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र वृषा सोमरसस्य सेक्तारं वृषणं त्वा हुवे। आह्वयामि। किमर्थं। चित्राभिश्चायनीयाभिरूतिभी रक्षाभिर्निमित्तभूताभिः। शिष्टं गतं॥

ऋजीषी वज्रीत्येषा ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रस्थितयाज्या। ऋजीषी वज्री वृषभस्तुराषाडिति याज्या। आ० ५. १६. । इति हि सूत्रितं॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

ऋजीषी वज्री वृषभस्तुराषाट्छुष्मी राजा वृत्रहा सोमपावा।

युक्त्वा हरिभ्यामुप यासदर्वाङ्माध्यंदिने सवने मत्सदिंद्रः॥ ४

ऋजीषी । वज्री । वृषभः । तुराषाट् । शुष्मी । राजा ।

वृत्रऽहा । सोमऽपावा ।

युक्त्वा । हरिऽभ्यां । उप । यासत् । अर्वाङ् । माध्यंदिने ।

सवने । मत्सत् । इंद्रः ॥ ४

ऋजीषी । सवनद्वयेऽभिषुतस्य गतसारस्य सोमरसस्य तृतीयसवने आप्यायाभिषुतो योऽस्ति स ऋजीषः सोमः । सोऽस्यास्तीत्यृजीषी । वज्री वज्रवान् वृषभो वर्षिता तुराषाट् तुराणां त्वरमाणानां शत्रूणां सोढा शुष्मी बलवान् राजेश्वरः सर्वस्य वृत्रहा वृत्रस्य हंता सोमपावा सोमरसस्य पाता एवं महानुभाव इंद्रो हरिभ्यां युक्त्वा रथं योजयित्वोपयासत् । उपगच्छतु । अर्वागस्मदभिमुखमागच्छतु । माध्यंदिने सवने मत्सत् । माद्यतु । सोमेनेंद्रः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यत्त्वा सूर्य स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः ।

अक्षेत्रविद्यथा मुग्धो भुवनान्यदीधयुः ॥ ५

यत् । त्वा । सूर्य । स्वःऽभानुः । तमसा । अविध्यत् ।

आसुरः ।

अक्षेत्रऽवित् । यथा । मुग्धः । भुवनानि । अदीधयुः ॥ ५

इदमादिचतुर्भिर्मंत्रैरत्रेर्वा कर्म कीर्त्यंते । हे सूर्य प्रेरक देव त्वा त्वां यद्यदासुरोऽसुरस्य मायाप्रवर्तयिता पुत्रः स्वर्भानुः स्वर्भानुसंज्ञकस्तमसा मायानिर्मितेनाविध्यत् । आवृणोदित्यर्थः । तदा भुवनानि सर्वाण्यदीधयुः । दृश्यंते । यथा तत्रस्थः सर्वो जनोऽक्षेत्रवित् स्वस्थानमजानन् मुग्धो मूढो भवति तथा ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स्वर्भानोरध यदिंद्र माया अवो दिवो वर्तमाना अवाहन्।

गूळ्हं सूर्यं तमसापव्रतेन तुरीयेण ब्रह्मणाविंददत्रिः॥ ६

स्वःऽभानोः। अध। यत्। इंद्र। मायाः। अवः। दिवः।

वर्तमानाः। अवऽअहन्।

गूळ्हं। सूर्यं। तमसा। अपऽव्रतेन। तुरीयेण। ब्रह्मणा।

अविंदत्। अत्रिः॥ ६

अधाथ यज्ञगमनानंतरं स्वर्भानोरसुरस्य यद् या मायाः संति। कीदृश्यस्ताः। दिवो द्योतमानादादित्यादवोऽवस्ताद्वर्तमानाः। तदुपरि तिरोधानासामर्थ्यादिति भावः। हे इंद्र ताः सर्वा अवाहन्। अवहंसि। अथात्रैव परोक्षवादः। तमसांधकारेणापव्रतेनापगतकर्मणा गूळ्हं सूर्यं। अंधकारस्यावरणरूपत्वादपव्रतत्वं। तथाविधं तुरीयेण ब्रह्मणा मायानां ब्रह्मत्वेनात्रिरविंदत्। लब्धवान् आवरणापगमोपायं निवारणं युक्तं वा सूर्यमिति। पूर्वमंत्रापेक्षयास्य तुरीयत्वं। एकैकां मायामेकैकेन मंत्रेणापनोद्य चतुर्थेन मंत्रेण निलीनं तमोऽप्यनुददादित्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा मामिमं तव संतमत्र इरस्या द्रुग्धो भियसा नि गारीत्।

त्वं मित्रो असि सत्यराधास्तौ मेहावतं वरुणश्च राजा॥ ७

मा। मां। इमं। तव। संतं। अत्रे। इरस्या। द्रुग्धः।

भियसा। नि। गारीत्।

त्वं। मित्रः। असि। सत्यऽराधाः। तौ। मा। इह। अवतं।

वरुणः। च। राजा॥

इदं सूर्यवाक्यं। हे अत्रे मामिममीदृगवस्थं मां तव सन्तं तव अभूतमिरस्याभिक्षया दुग्धो द्रुग्धान्तुरो विषया भयजनकेन तमसान्धकारेण मा निगारीत्। मा गिरतु। किंच हे मित्र त्वं मित्रोऽसि। प्रतीतेः सकाशाज्ज्ञाता भवसि। सत्यराधाः सत्यधनश्च। तौ राजा वरुणश्च त्वं च तौ युवां मा मामिहावतं। रक्षतं। यद्वात्रिरेव मित्र उच्यते। वरुणश्च युवां॥

॥ अथाष्टमी ॥

ग्राव्णो ब्रह्मा युयुजानः सपर्यन् कीरिणा देवान्नमसोपशिक्षन्।
अत्रिः सूर्यस्य दिवि चक्षुराधात्स्वर्भानोरप माया अघुक्षत्॥ ८

ग्राव्णः। ब्रह्मा। युयुजानः। सपर्यन्। कीरिणा। देवान्।
नमसा। उपऽशिक्षन्।
अत्रिः। सूर्यस्य। दिवि। चक्षुः। आ। अधात्।
स्वःऽभानोः। अप। मायाः। अघुक्षत्॥ ८

ब्रह्मा ब्राह्मणोऽत्रिरभिषवार्थमित्युपशिक्षन् ग्राव्णोऽभिषवसाधनाय युयुजानो युञ्जन्। इन्द्रार्थं सोममभिषुण्वन्नित्यर्थः। तथा कीरिणा। कीर्त्यते विक्षिप्यत इति कीरि स्तोत्रं। तेन देवान् सपर्यन् पूजयन्नमसा नमोभिः साधनैः सूर्यस्य सर्वप्रेरकस्य चक्षुः सर्वस्य व्यापकं मंडलं दिव्यंतरिक्षे आधात्। निस्तमस्कं कृतवानित्यर्थः। तदेव स्पष्टयति। स्वर्भानोरेतन्नामकस्यासुरस्य मायाः। आत्मीयमसत्तां मोहयंतो परांस्तथा कुर्वंतो माया इत्युच्यते। तादृशीर्मायाः। तुरीयेण ब्रह्मणेत्युक्तं। तदेतदुक्तं यत्तुरीयं ब्रह्म। तेनाभिषवाय इन्द्रोऽपाघुक्षत्। अपजुगोप। व्यनाशयदित्यर्थः। अथवा तृतीयपाद एवं व्याख्येयः। सूर्यस्य दिवि पूर्वमावृतं प्रकाशं तदपनीय स्वकीयं चक्षुराधात्। निवारणं तेजःसंस्थापनं कृतवानित्यर्थः। स्वर्भानुनावृतस्य सूर्यस्यावृतिरत्रिणा निवर्तिता। स्वर्भानुर्ह वा आसुरः सूर्यं तमसाविध्यत्तस्मै देवाः प्रायश्चित्तिमैच्छन् तस्य यत्प्रथमं तमोऽपाघ्नन् सा कृष्णाविरभवत् यद्द्वितीयं सा फाल्गुनी यत्तृतीयं सा बलक्षी यदध्यस्थ्नादपाकृन्तन्नित्यादि॥

॥ अथ नवमी ॥

यं वै सूर्यं स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः।

अत्रयस्तमन्वविन्दन्नह्य१ न्ये अशक्नुवन् ॥ ९

यं। वै। सूर्यं। स्वः॒ऽभानुः। तमसा। अविध्यत्। आसुरः।

अत्रयः। तं। अनु। अविन्दन्। नहि। अन्ये। अशक्नुवन् ॥९

अत्रिकृतं सामर्थ्यमनुवदति यं वै सूर्यमिति। निगदसिद्धैषा। अत्रयस्तं सूर्यमन्वविन्दन्। इन्द्रार्थं सोमयागदेवतास्तुतिनमस्कारैरनुक्रमेणेषदीयसयो विद्यत्वा ... अन्ये नह्यशक्नुवन्। न शक्नुवन्तः खलु ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वादशो वर्गः ॥

को नु वामिति षडृचं नवमं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं। षोडशीसप्तदश्यावति-जगत्यौ विंशैकपदा विराट् शिष्टाः सप्तदश त्रिष्टुभः। विश्वे देवा देवता। तथा चानुक्रान्तं। को नु विंशतिर्वैश्वदेवं वै तत् षोडश्याद्यतिजगत्यावन्त्यैकपदेति ॥ विनियोगो लैङ्गिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा।

को नु वां मित्रावरुणावृतायन्दिवो वा महः पार्थिवस्य वा दे।

ऋतस्य वा सदसि त्रासीथां नो यज्ञायते वा पशुषो न

वाजान् ॥ १

कः। नु। वां। मित्रावरुणौ। ऋतऽयन्। दिवः। वा।

महः। पार्थिवस्य। वा। दे।

ऋतस्य। वा। सदसि। त्रासीथां। नः। यज्ञऽयते। वा।

पशुऽसः। न। वाजान् ॥ १

हे मित्रावरुणौ देवौ वां युवां को नु कः खलु यजमान ऋतायन्यज्ञमिच्छन् यक्षद्यजेदिति शेषः । तस्मात्कृतं मयैव । दिवः सदसि द्युलोकसंबंधिनि स्थाने महो महतः पार्थिवस्य सदस्युदकस्योत्पादकस्यांतरिक्षस्य सदसि । तदेतेषु त्रिषु स्थानेषु नोऽस्मान् त्रासीथां । रक्षतं । पाथस्वार्थे । किंच यज्ञायते हे वा हविर्दात्रे च मह्यं पशुषो न वाजान् पशुषु सीदतो अन्नानामानि क्षीरदध्यादीनीव । तानि यथा प्रयच्छथः तद्वदन्नमिति । यद्वा नयत्वार्थे । पशुषः पशुमतो यजमानाय दत्तमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते नो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिंद्र ऋभुक्षा मरुतो जुषंत ।
नमोभिर्वा ये दधते सुवृक्तिं स्तोमं रुद्राय मीढ़ुषे सजोषाः ॥ २

ते । नः । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । आयुः । इंद्रः ।
ऋभुक्षाः । मरुतः । जुषंत ।
नमःऽभिः । वा । ये । दधते । सुऽवृक्तिं । स्तोमं । रुद्राय ।
मीढ़ुषे । सऽजोषाः ॥ २

ते मित्रादयो देवा नोऽस्माकं सुवृक्तिं स्तोत्रं शोभनपापादिवर्जनवत्स्तोत्रं नमोभिर्वा हविर्भिश्च जुषंत । सेवंतां । ये दधते धारयंत्युक्तलक्षणं स्तोत्रं । देवा द्विविधाः स्तोत्रभाजो हविर्भाजश्च । अत्र स्तोत्रभाज उच्यंते । आयुः सततगतिर्वायुरुच्यते । अथ मरुत एव विशुध्य विशेष्यंते । रुद्राय मीढ़ुषे ॥ तृतीयार्थे चतुर्थी ॥ रुद्रेण सह सजोषाः सजोषसः सह प्रीयमाणाः । तेषां पुत्रत्वादिति भावः । केवलं रुद्राय सजोषा इत्येतस्मात्स्वादिसर्वदेवताविशेषणमिति कथयंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वां येष्ठाश्विना हुवध्यै वातस्य पत्मन्रथ्यस्य पुष्टौ ।
उत वा दिवो असुराय मन्म प्रांधांसीव यज्यवे भरध्वं ॥ ३

आ। वां। येष्ठा। अश्विना। हुवध्यै। वातस्य। पत्मन्।
रथ्यस्य। पुष्टौ।
उत। वा। दिवः। असुराय। मन्म। प्र। अंधांसिऽइव।
यज्यवे। भरध्वं ॥ ३

अनयाश्विनौ स्तूयेते। हे अश्विनाश्विनौ येष्ठा कामानां यंतृतमौ वां युवां वातस्य पत्मन्। धर्मसाम्यादर्गिंगमनं। वायुसमानगतेरश्वस्य गमने प्राप्ते रथ्यस्य रथस्य पुष्टौ च निमित्ते सति हुवध्यै। हुवे। आह्वयामि। आह्वातुं प्रभवामि। अथवा वायुवन्नृवयोः शीघ्रगमनसाधनरथस्य पोषे च निमित्ते सति। उत वा किंचेत्यर्थः। दिवो द्योतमानाय॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी॥ असुराय प्राणापहर्त्रे रुद्राय। यद्वा द्युलोकसंबंधिनेऽसुराय प्राणदात्रे सूर्याय वायवे वा यज्यवे यागसाधकाय मन्म मननीयं स्तोत्रं प्रभरध्वं। संपादयत हे ऋत्विजः। अंधांसीवान्नानि हवि-र्लक्षणानि यथोँदि स्तोत्रं चेत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र सक्षणो दिव्यः कण्वहोता त्रितो दिवः सजोषा वातो अग्निः।
पूषा भगः प्रभृथे विश्वभोजा आजिं न जग्मुराश्वश्वतमाः॥ ४

प्र। सक्षणः। दिव्यः। कण्वऽहोता। त्रितः। दिवः।
सऽजोषाः। वातः। अग्निः।
पूषा। भगः। प्रऽभृथे। विश्वऽभोजाः। आजिं। न।
जग्मुः। आश्वश्वऽतमाः॥ ४

अत्र लिंगोक्तदेवताः। प्र जग्मुरिति संबंधः। सक्षणो धर्म्यं सहमानः सम्भूयां वोढा वा दिव्यो दिवि भवः कण्वहोता। कण्वा मेधाविनो वा होतार आह्वातारो यस्य स तथोक्तः। त्रितस्त्रिषु स्थित्यादिस्थानेषु तायमानो दिवः अर्यंच सह सजोषाः देवानगतिः समानप्रीतिवो वात वञ्चलचनको वायुरग्निः पूषा पोषक

एतन्नामा मरुद्गणः प्रभृथे प्रभरणवत्यन्निन्वस्य उक्थाः सर्वदेवा विश्वभोजा विश्वरक्षकाः क्षात्त्राक्षारो वा आश्वश्वतमाः प्रकृष्टगमनाश्ववतां श्वेता संत आर्तिं न संग्रामजिव प्रजग्मुः। प्रगच्छंति॥

॥ अथ पंचमी॥

प्र वो॑ र॒यिं यु॒क्ताश्वं॑ भरध्वं रा॒य ए॒षेऽव॑से दधीत धीः।

सु॒शेव॒ एवै॑रौशि॒जस्य॒ होता॒ ये व॒ एवा॑ मरुतस्तु॒राणा॑म्॥ ५

प्र। वः। र॒यिम्। यु॒क्तऽअ॑श्वम्। भ॒र॒ध्व॒म्। रा॒यः। ए॒षे। अव॑से।
द॒धी॒त। धीः।

सु॒ऽशेवः॑। एवैः॑। औ॒शि॒जस्य॑। होता॑। ये। वः॒। एवाः॑।
म॒रु॒तः॒। तु॒राणा॑म्॥ ५

हे मरुतो वो यूयं रयिं धनं युक्ताश्वमश्वसहितमश्वयोग्यं पुत्रं वा प्रभरध्वं। संपादयत। रायो धनानि गवाश्वादिलक्षणान्येषे प्राप्तुं अवसे। अव इत्यन्नाम। अन्नाय प्राप्तानां धनानां रक्षणाय वा धीः स्तोता दधीत। धारयति स्तुतिं। स औशिजस्य कक्षीवतो होताह्विरेवैर्गंतव्यैः कामैरंगनस्य धनैरश्वैर्वा सुशेवः। शेवमिति सुखनाम। सुसुखो भवतु। हे मरुतस्तुराणां त्वरमाणानां वो युष्माकं ये एवाः कामा अश्वा वा संति तैरिति॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये त्रयोदशो वर्गः॥

प्र वो वायुमिति षष्ठी वायव्ये पशौ हविषो याज्या। प्र वो वायुं रथयुजं कृणुध्वमुत त्वामदिते मह्य। आ० ३.८। इति सूत्रितं। तत्पाठस्तु॥

प्र वो॑ वा॒युं र॑थ॒युजं॑ कृणुध्वं॒ प्र दे॒वं विप्रं॑ पनि॒तार॑म॒र्कैः।

इ॒षु॒ध्यव॑ ऋत॒साप॒ः पुरं॑धी॒र्वस्वी॑र्नो॒ अत्र॒ पत्नी॒रा धि॒ये धुः॥ ६

प्र । वः । वायुं । रथऽयुजं । कृणुध्वं । प्र । देवं । विप्रं ।
पनितारं । अर्कैः ।
इषुध्यवः । ऋतऽसापः । पुरंऽधीः । वस्वीः । नः । अत्र ।
पत्नीः । आ । धिये । धुरिति धुः ॥ ६

हे मदीया ऋत्विजो वो यूयं वायुं वायुदेवं रथयुजं यज्ञगमनाय रथसंबद्धं कृणुध्वं । कुरुध्वं । प्र देवं द्योतमानं विप्रं विशेषेण कामानां पूरकं विप्रवत्पूज्यं वा पनितारं ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ स्तुत्यमित्यर्थः फलप्रदातारं वा अर्कैरर्चनसाधनैर्मंत्रैः प्रकृणुध्वं । स्तुत । किंचेषुध्यवो गंत्र्य ऋतसापो यज्ञस्पृशः पुरंधीः पुरंध्यः स्तोत्रूपा बहुरूपवत्यो वा वस्वीः प्रशस्ताः पत्नीर्देवपत्न्योऽत्रास्मिन्यज्ञे नोऽस्मदीयाय धिये कर्मणे तत्सिध्यर्थम् आधुः । आगतवत्यः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उप व एषे वंद्येभिः शूषैः प्र यह्वी दिवश्चितयद्भिरर्कैः ।
उषासानक्ता विदुषीव विश्वमा हा वहतो मर्त्याय यज्ञं ॥ ७

उप । वः । एषे । वंद्येभिः । शूषैः । प्र । यह्वी इति ।
दिवः । चितयत्ऽभिः । अर्कैः ।
उषसानक्ता । विदुषी इवेति विदुषीऽइव । विश्वं । आ । ह ।
वहतः । मर्त्याय । यज्ञं ॥ ७

हे उषासानक्ता अहोरात्राभिमानिदेवते यह्वी महत्यौ वंद्येभिर्वंदनार्हैरितरैर्देवैः सह दिवोऽतरिक्षाद्विशेषेण सर्वप्रदेशाद्वा युष्मभ्यमुपमेषे । उपप्रापयामि हविः ॥ ईषिः प्रापणकर्मा स्यादुपप्राभ्यां समन्वितः ॥ शूषैः सुखकरैः चितयद्भिर्बोधयद्भि-रर्कैर्मंत्रैः सहोपप्रापयामि । हे नक्तदेवते विश्वं सर्वं कर्तव्यजातं विदुषी इव जानं-त्याविव मर्त्याय यजमानाय यज्ञमावहतः । अभिमुखं प्रापयतः । हेति पूरणः । यद्वा शूषैरित्यादीनि स्त्रीलक्षणवचनांतानि वंद्येभिरित्यस्य विशेषणानीति केचिदाहुः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अभि वो अर्चे पोष्यावतो नॄन्वास्तोष्पतिं त्वष्टारं रराणः ।
धन्या सजोषा धिषणा नमोभिर्वनस्पतीँरोषधी राय एषे ॥ ८

अभि । वः । अर्चे । पोष्यऽवतः । नॄन् । वास्तोः । पतिं । त्वष्टारं । रराणः ।
धन्या । सऽजोषाः । धिषणा । नमःऽभिः । वनस्पतीन् । ओषधीः । रायः । एषे ॥ ८

अहं पोष्यावतो बहुपोष्यजनयुक्तान् नॄन् कर्मनेतॄन् यो युष्मानभ्यर्चे । अभिपूजयामि । स्तौमीत्यर्थः । के पुनस्ते यूयं । उच्यते । वास्तोष्पतिं त्वष्टारं रराणः स्तोत्रादिभिः क्रीडन् हविर्ददद्वाहं । धन्या धनकरी सजोषा इतरदेवैः सह गच्छंती प्रीणयंती वा धिषणा । वाङ्मैतत् । वाग्देवता ॥ एना द्वितीयार्थे प्रथमा ॥ उक्तलक्षणां वाचीं वनस्पतीनोषधीश्च नमोभिः स्तौमि इति संबंधः । किमर्थं । राय एषे धनानि प्राप्तुं ॥

॥ अथ नवमी ॥

तुजे नस्तने पर्वताः संतु स्वैतवो ये वसवो न वीराः ।
पनित आप्त्यो यजतः सदा नो वर्धान्नः शंसं नर्यो अभिष्टौ ॥ ९

तुजे । नः । तने । पर्वताः । संतु । स्वऽएतवः । ये । वसवः । न । वीराः ।
पनितः । आप्त्यः । यजतः । सदा । नः । वर्धात् । नः । शंसं । नर्यः । अभिष्टौ ॥ ९

पर्वताः पर्ववंतः पूरणवंतो वा मेघास्तने विस्तृते तुजे दाने । यद्वा तनेति पुत्रनाम ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ पुत्रस्य दान इत्यर्थः । अथवा नस्तुजे पुत्रे तने तत्पुत्रे च स्वैतवः शोभनगमनाः संतु । भवंतु । कीदृशास्ते । ये वसवो जगतो वासयितारो वीरा न

धीरा इव। किंच पनितः स्तुत आप्त्य आप्त्यः समर्यजितो यजनीय आदित्याः सदा सर्वदा नः अस्मदीयां स्तुतिं नर्यो नरेभ्यो हितो देवोऽभिष्टावभिगमन एवयोऽभिगमने वा सति वर्धात्। वर्धयेत्॥

॥ अथ दशमी॥

वृष्णो अस्तोषि भूम्यस्य गर्भं त्रितो नपातमपां सुवृक्ति।
गृणीते अग्निरेतरी न शूषैः शोचिष्केशो नि रिणाति
वना॥ १०

वृष्णः। अस्तोषि। भूम्यस्य। गर्भं। त्रितः। नपातं।
अपां। सुऽवृक्ति।
गृणीते। अग्निः। एतरि। न। शूषैः। शोचिःऽकेशः।
नि। रिणाति। वना॥ १०

भूम्यस्य। भूमिरन्तरिक्षं। तदर्हस्य। तादृशस्य वृष्णो वर्षकस्य पर्जन्यस्य। अथवा भूम्यो भूमेरंशः। तदुचितवृष्टिप्रदानात्। तादृशस्य मेघस्य गर्भं गर्भस्थानीयमपां नपातं रक्षकं वैद्युतमग्निं सुवृक्ति। शोभनकर्मवत्। शोभनपापादिवर्जनवता स्तोत्रेणास्तोषि। स्तुतवानस्मि। स त्रितस्त्रीण्यग्नित्रयु स्थानेषु त्रिधा व्याप्तेषु तायमानोऽग्निरेतरि गन्तरि मयि शूषैः सुखकरै रश्मिभिर्न गृणीते। न गतिं कुरुते। न क्रुध्यतीत्यर्थः। किंतु शोचिष्केशः प्रदीप्तरश्मिः सन् वना वनानि निरिणाति। छिनत्ति। दहतीत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्दशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

कथा महे रुद्रियाय ब्रवाम कद्राये चिकितुषे भगाय।
आप ओषधीरुत नोऽवन्तु द्यौर्वना गिरयो वृक्षकेशाः॥ ११

कथा। महे। रुद्रियाय। ब्रवाम। कत्। राये। चिकितुषे।

भगाय।

आपः। ओषधीः। उत। नः। अवंतु। द्यौः। वना।

गिरयः। वृक्षऽकेशाः॥ ११

वयमत्रयः कथा केन प्रकारेण महे महते रुद्रियाय रुद्रपुत्राय मरुद्गणाय ब्रवाम स्तुतीः। कत् किं च स्तोत्रं राये धनलाभाय चिकितुषे सर्वं जानते भगायैतन्नामकाय देवाय ब्रवाम। उतापि चापोऽब्देवता ओषधीरोषधयो द्यौर्द्युदेवता वना वनानि गिरयो वृक्षकेशाः। वृक्षा एव केशस्थानीया येषां ते। एता उक्ता देवता नोऽस्मान-वंतु एत। रक्षंतु॥

॥ अथ द्वादशी ॥

शृणोतु न ऊर्जां पतिर्गिरः स नभस्तरीयाँ इषिरः परिज्मा।

शृण्वंत्वापः पुरो न शुभ्राः परि स्रुचो बबृहाणस्याद्रेः॥ १२

शृणोतु। नः। ऊर्जां। पतिः। गिरः। सः। नभः।

तरीयान्। इषिरः। परिऽज्मा।

शृण्वंतु। आपः। पुरः। न। शुभ्राः। परि। स्रुचः।

बबृहाणस्य। अद्रेः॥ १२

नोऽस्माकं गिरः स्तुतीः शृणोतु। कः ऊर्जां बलानां पतिर्वायुः। अथवा ऊर्जा-मन्नानां पतिः। प्राणोपाधिकस्य वायोः तारकत्वात्तत्त्वं प्रसिद्धं। श्रुतिश्च भवति। प्राणस्यावमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयदिति। स नभो नभसि चारी तरीयान्तरितव्य इषिरो गमनशीलः परिज्मा परितो गंता। किंचापः शृण्वंतु गिरः। कीदृश्यस्ताः। पुरो न पुराणीव शुभ्रा दीप्ता बबृहाणस्य वर्धमानस्याद्रेर्मेघस्य वा पर्वतस्य वा परि परितः स्रुचः सरणशीलाः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विदा चिन्नु महांतो ये व एवा ब्रवाम दस्मा वार्यं दधानाः ।
वयश्चन सुभ्व आव यंति क्षुभा मर्तमनुयतं वधस्नैः ॥ १३

विद । चित् । नु । महांतः । ये । वः । एवाः । ब्रवाम ।
दस्माः । वार्यं । दधानाः ।
वयः । चन । सुऽभ्वः । आ । अव । यंति । क्षुभा । मर्तं ।
अनुऽयतं । वधऽस्नैः ॥ १३

हे महांतो मरुतो नु क्षिप्रं यूयं विद । जानीथ स्तोत्रं । हे दस्मा दर्शनीया ये युष्मान्य एवा गंतारो युष्मान्भजमाना वार्यं वरणीयं हविर्दधाना ददाना धारयंतो वा वयं ब्रवाम स्तुतिं । यद्वा ये वो यूयमित्यर्थः । ये यूयमेवा अस्मान्प्रत्यभिगंतारस्ते विद । चिदिति पूरणः । वयश्चन गंतारश्चैते मरुतः सुभ्वः सुष्ठु भवंतः महत्त्वा आ अस्मदभिमुखमवयंति । गच्छंति । किं कुर्वंतः । क्षुभा क्षोभकेण सहितं मर्तं मरणधर्माणं वैरिणमनुयतमभिगतं वधस्नैरायुधैः परिहरंतोऽवयंति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ दैव्यानि पार्थिवानि जन्मापश्चाच्छा सुमखाय वोचं ।
वर्धंतां द्यावो गिरश्चंद्राग्रा उदा वर्धंतामभिषाता अर्णाः ॥ १४

आ । दैव्यानि । पार्थिवानि । जन्म । अपः । च । अच्छ ।
सुऽमखाय । वोचं ।
वर्धंतां । द्यावः । गिरः । चंद्रऽअग्राः । उदा । वर्धंतां ।
अभिऽसाताः । अर्णाः ॥ १४

दैव्यानि देवसंबंधीनि पार्थिवानि पृथिवीसंबंधीनि च जन्म जन्मान्यपश्चापश्चादभिमुखं सुमखाय शोभनयज्ञाय मरुद्गणाय वोचं । ब्रवीमि । गिरः स्तुतयो

वर्धतां । द्यावो दीप्यमानाः सुप्रतिपाद्यार्थप्रकाशिन्यस्तंद्राप्याः । आह्लादनं हिरण्यं चाग्रे यासां ताः । तादृश्यः सत्यो वर्धतां । अपो नद्यश्चाभियाता मरुद्भिः संगता उदोदकेन वर्धतां । सम्यक् भवंतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

पदेपदे मे जरिमा नि धायि वरूत्री वा शक्रा या पायुभिश्च ।

सिषक्तु माता मही रसा नः । स्मत् सूरिभिर्ऋजुहस्त

ऋजुवनिः ॥ १५

पदेऽपदे । मे । जरिमा । नि । धायि । वरूत्री । वा ।

शक्रा । या । पायुऽभिः । च ।

सिषक्तु । माता । मही । रसा । नः । स्मत् । सूरिऽभिः ।

ऋजुऽहस्ता । ऋजुऽवनिः ॥ १५

जरिमा स्तुतिर्मे मदीया पदे पदे सदा सदा भूमौ निधायि । निधीयते । स्थाप्यते । क्रियत इत्यर्थः । या च शक्रा शक्ता सती पायुभी रक्षणैर्वरूत्र्यस्मदुपद्रववारयित्री भवति । वाशब्दश्चार्थे । माता सर्वस्य निर्मात्री मही महती पूज्या रसा सारभूता भूमिः सिषक्तु सेवतां नोऽस्माकं स्तुतिं । अथवा स्तुता नोऽस्मान् सिषक्तु । स्मच्छब्दः प्रशस्तवचनः । प्रशस्तैः सूरिभिर्मेधाविभिः स्तोतृभिर्निमित्तैः तेषां परिचर्यया प्रीतेत्यर्थः । ऋजुहस्तास्मदनुकूलहस्ता ऋजुवनिः कल्याणदाना भवतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

कथा दाशेम नमसा सुदानूनेवया मरुतो अच्छोक्तौ प्रश्रवसो

मरुतो अच्छोक्तौ ।

मा नोऽहिर्बुध्न्यो रिषे धादस्माकं भूदुपमातिवनिः ॥ १६

कथा । दाशेम । नमसा । सुऽदानून् । एवऽया । मरुतः ।

अच्छऽउक्तौ । प्रऽश्रवसः । मरुतः । अच्छऽउक्तौ ।

मो । नः । अहिः । बुध्न्यः । रिषे । धात् । अस्माकं । भूत् ।

उपमातिऽवनिः ॥ १८

अयं कथा केन प्रकारेण दाशेम परिचरेम नमसा स्तोत्रेणान्नेन वा सुदानून् शोभनदानान्मरुतः । एवयैवं क्रियमाणप्रकारेणाच्छोक्तावभिमुख्येन वचने निमित्ते सति तान्मरुतः कथं परिचरेम । तेषां दुराराध्यत्वादिति भावः । कथं । प्रश्रवसः प्रकृष्टान्ना भवंति । अच्छोक्तौ । अभिगंतृभिः स्तुतिर्यस्य तादृशे सति । यद्वा प्रश्रवसः प्रकृष्टान्नस्य ममाच्छोक्तौ स्तोत्रनिमित्ते सति मरुतः कथा केन प्रकारेण दाशेम । पुनरुक्तिरादरार्था । अहिर्बुध्न्यो देवो नोऽस्मान् रिषे हिंसकाय मा धात् । मा स्थापयतु । स देवोऽस्माकं भूत् भवतूपमातिवनिः शत्रूणां हंता ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इति चिन्नु प्रजायै पशुमत्यै देवासो वनते मर्त्यो व आ

देवासो वनते मर्त्यो वः ।

अत्रा शिवां तन्वो धासिमस्या जरां चिन्मे

निर्ऋतिर्जग्रसीत ॥ १७

इति । चित् । नु । प्रऽजायै । पशुऽमत्यै । देवासः । वनते ।

मर्त्यः । वः । आ । देवासः । वनते । मर्त्यः । वः ।

अत्र । शिवां । तन्वः । धासिं । अस्याः । जरां । चित् । मे ।

निःऽऋतिः । जग्रसीत ॥ १७

हे देवासो देवा वो युष्मानिति चिदित्थमेव नु क्षिप्रं प्रजायै पशुमत्यै पशुयुक्ताया अपत्याय वनते भजते मर्त्यो मनुष्यो यजमानः । आ देवास इति पुनरुक्तिराद-

रायो। अत्राभिमन्यते पितां मातिमन्तं मे नमाश्वासन्यो देवैरनुमतोऽस्मि पुनश्च करोतु निर्ऋतिर्देवता। जरां विज्जरां च अपाकरोतु । ग्रसतु ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तां वो देवाः सुमतिमूर्जयन्तीमिषमश्याम वसवः शसा गोः ।
सा नः सुदानुर्मृळयन्ती देवी प्रति द्रवन्ती सुविताय गम्याः ॥ १८

ताम् । वः । देवाः । सुऽमतिम् । ऊर्जयन्तीम् । इषम् । अश्याम ।
वसवः । शसा । गोः ।
सा । नः । सुऽदानुः । मृळयन्ती । देवी । प्रति । द्रवन्ती ।
सुविताय । गम्याः ॥ १८

हे देवा हे वसवो वासयितारो वो युष्माकं स्वभूतां तां प्रसिद्धां सुमतिं शोभनमननसाधनां। अनेन नमिसूक्तिरसमर्थं हि सेव्य मनः। ऋ० सं० ६. ५. ४. । इत्यादिषु प्रसिद्धा। ऊर्जयन्तीं बलकरीमिषमेषणसाधनमन्नं क्षीरदध्यादिलक्षणं वयं स्तुत्या गोः सकाशादश्याम। प्राप्नुयाम। सा देवी नोऽस्मान् सुविताय सुखाय प्रति गम्याः। गम्यात्। अभिगच्छेत्। सैट् देवता विशेष्यते। सुदानुः शोभनदाता मृळयन्ती सुखयन्ती द्रवन्त्यस्मदभिमुखं गच्छन्ती ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अभि न इळा यूथस्य माता स्मन्नदीभिरुर्वशी वा गृणातु ।
उर्वशी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्यूर्ण्वाना प्रभृथस्यायोः ॥ १९

अभि । नः । इळा । यूथस्य । माता । स्मत् । नदीभिः ।
उर्वशी । वा । गृणातु ।
उर्वशी । वा । बृहत्ऽदिवा । गृणाना । अभिऽऊर्ण्वाना ।
प्रऽभृथस्य । आयोः ॥ १९

अभिस्तृणातु गोऽश्वानिडा भूमिर्यूथस्य गोसंघस्य माता निर्मात्री। यद्वेडा गोरूपधरा मनोः पुत्रीत्याहुः। यद्वा यूथस्य मरुद्गणस्य निर्मात्रीडा माध्यमिका वाक्। अथवोर्वशी माध्यमिका वाक्। नदीभिर्गंगादिभिः सह स्तृणातु। कक्ष्यः प्रथम-यवन इत्युक्तं। प्राभस्यं स्तृणातु। वाचरोर्वशी बृहद्दिवा प्रभूतदीप्तिरभिष्टगृणाना अस्म-दंत्यच्चदीयं कर्म प्रयंसत्यभ्यूर्णुवानाच्छादयंती। कं आयोरायुं मनुष्यं यजमानं। केन प्रभृथस्य तेजसो वोदकस्य वा दानेन। प्रभृथस्य वा तेजसो वोदकस्येति निरुक्तं। ११, ४९,। अथवा प्रभृथस्य प्रभरणवत आयोर्यज्ञमभ्यूर्णुवानाच्छादयंती॥

॥ अथ विंशी॥

सिषक्तु न ऊर्जव्यस्य पुष्टेः॥ २०

सिसक्तु। नः। ऊर्जव्यस्य। पुष्टेः॥ २०

ऊर्जव्यस्यैतन्नामकस्य राज्ञः पुष्टेः पोषकाय संबंधिनो नोऽस्मान् सिषक्तु। सेवतां। सामर्थ्याद्वैवसंध इति गम्यते। अथवोर्वशी मरुतां वा स्तुते प्रकृतत्वादिति॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षोडशो वर्गः॥

प्र शंतमेत्यष्टादशर्चं द्वयमं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं त्रैष्टुभं। पूर्वसूक्ते वै तदित्युक्त-त्वादिदमपि वैश्वदेवं। तत्र इत्योत्येकादशी रुद्रदेवत्या। सप्तदश्येकपदैतयोरुपांत्यै-कपदेत्यनुक्रमिष्यमाणत्वात्। अत्रानुक्रमणिका। प्र शंतमा ह्यू नैकादशी रौद्रीति॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्र शंतमा वरुणं दीधिती गीर्मित्रं भगमदितिं नूनमश्याः।
पृषद्योनिः पंचहोता शृणोत्वतूर्तपंथा असुरो मयोभुः॥ १

प्र। शंऽतमा। वरुणं। दीधिती। गीः। मित्रं। भगं।
अदितिं। नूनं। अश्याः।
पृषत्ऽयोनिः। पंचऽहोता। शृणोतु। अतूर्तऽपंथाः।
असुरः। मयःऽभुः॥ १

प्र यंतमात्मानं सुखकरी गोः स्तुतिरूपा वाग्वयं मित्रं अगमदिति च दीधितो धोधितया कर्मणा हविःप्रक्षेपणात्मकेन सह नूनमवितथं प्राप्नुयाः । प्राप्नोतु । किंच ऋतयोनिः ऋतस्य यज्ञस्य कारणभूतः पंचहोता पंचविधस्य प्राणापानादिहोतस्य साधको वायुः । यद्वा पंचहोतेति वायोर्नाम । वायुः पंचहोता स प्राण इति हि श्रुतेः । स चातुलपंथाः अप्रतिहतगतिरत्वरः प्राणस्य दाता मयोभुः सुखस्यासद्भूतः । एव-ंभूतलक्षणो वायुः इत्योत स्तोत्रमिति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रतिं मे स्तोममदितिर्जगृभ्यात्सूनुं न माता हृद्यं सुशेवं ।

ब्रह्मं प्रियं देवहितं यदस्त्यहं मित्रे वरुणे यन्मयोभु ॥ २

प्रतिं । मे । स्तोमं । अदितिः । जगृभ्यात् । सूनुं । न ।

माता । हृद्यं । सुऽशेवं ।

ब्रह्मं । प्रियं । देवऽहितं । यत् । अस्ति । अहं । मित्रे ।

वरुणे । यत् । मयःऽभु ॥ २

मे मदीयं स्तोमं स्तोत्रमदितिर्देवता प्रतिजगृभ्यात् । प्रतिगृह्णातु । सूनुं न माता स्वतनुजं जननीव । सा यथा प्रतिगृह्यालिंग्य परितुष्यति तद्वदित्यर्थः । कीदृशं तं । हृद्यं हृदयंगमं सुशेवं शोभनसुखकरं । एतद्द्वयं साधारणं । किंच ब्रह्म मंत्रजातं प्रियं प्रियकरं देवहितं देवैः प्रार्थ्यं यदस्ति यद्ब्रह्म मयोभु सुखसाधनं तदहं मित्रे वरुणे च प्रापयामीति शेषः । यद्वा मित्रे वरुणे चाहोरात्राभिमानिदेवयोर्यदुक्त-लक्षणं ब्रह्म परिवृढं यज्ञादिरूपं कर्मास्ति तदहं धारयामीति ॥

उदोरयेत्यृचैकादशिने सावित्रे पशौ वपायाज्या । सूत्रितं च । उदोरय कवितमं कवीनां भगं धियं वाजयंतः पुरंधिमिति द्वे । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

उदोरय कवितमं कवीनामुनत्तैनमभि मध्वा घृतेनं ।

स नो वसूनि प्रयंता हितानि चंद्राणिं देवः सविता सुवाति ॥ ३

उत्। ईरय। कविऽतमं। कवीनां। उनत्त। एनं। अभि।
मध्वा। घृतेन।

सः। नः। वसूनि। प्रऽयता। हितानि। चंद्राणि। देवः।
सविता। सुवाति॥

अनया सविता च स्तूयते। हे ऋत्विजः कवीनां कवितमं क्रांतदर्शिनमस्तु पुरोवर्तिनमग्निं सवितारं चोदीरय। ऊर्ध्वं प्रापयत। अर्चयतेत्यर्थः। एनं देवं मध्वा मधुरेण सोमरसेन घृतेन चाभ्युनत्त। अभिषिंचत। तर्पयतेत्यर्थः। स सविता देवो नोऽस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि गवादिधनानि प्रयता प्रयतानि हितानि चंद्राण्याह्लादकानि हिरण्यानि सुवाति। प्रयच्छत्वित्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

समिंद्र णो मनसा नेषि गोभिः सं सूरिभिर्हरिवः सं स्वस्ति।
सं ब्रह्मणा देवहितं यदस्ति सं देवानां सुमत्या यज्ञियानां॥ ४

सं। इंद्र। नः। मनसा। नेषि। गोभिः। सं। सूरिऽभिः।
हरिऽवः। सं। स्वस्ति।

सं। ब्रह्मणा। देवऽहितं। यत्। अस्ति। सं। देवानां।
सुऽमत्या। यज्ञियानां॥ ४

हे इंद्र नोऽस्मान्मनसा प्रकृष्टेन चेतसा गोभिः सं च संनेषि। नयसि। अस्मभ्यं गा दापयसीत्यर्थः। एवं सर्वत्र। हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन्निंद्र सूरिभिर्मेधाविभिः पुत्रैश्च स्वस्तिमता संनेषि। तथा स्वस्तिभिः क्षेमैः संनेषि। ब्रह्मणा प्रभूतेनान्नेन संनेषि। यदन्नं देवहितमस्ति तेन। किंच यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानां सुमत्यानुग्रहबुद्ध्या संनेषि॥

॥ अथ पंचमी ॥

देवो भगः सविता रायो अंश इंद्रो वृत्रस्य संजितो धनानां ।
ऋभुक्षा वाज उत वा पुरंधिरवंतु नो अमृतासस्तुरासः ॥ ५

देवः । भगः । सविता । रायः । अंशः । इंद्रः । वृत्रस्य ।
संऽजितः । धनानां ।
ऋभुक्षाः । वाजः । उत । वा । पुरंऽधिः । अवंतु । नः ।
अमृतासः । तुरासः ॥ ५

अत्र लिंगोक्ता देवताः । भगो देवः सविता च रायो धनस्यांशः [illegible] वृत्रस्य हंतेंद्रश्च एते देवा धनानां संजितः सम्यग्जेतारः ऋभुक्षा ऋभूणां [illegible] वापि च पुरंधिः । बहुधीर्विश्वोच्यते । एते चामृतासोऽमरणाः । अथवा [illegible] भगादिदेवास्तुरासोऽस्मद्यज्ञं प्रति त्वरमाणाः संतो नोऽस्मानवंतु । रक्षंतु ॥

१ इति चतुर्थे द्वितीये सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

मरुत्वंतो अप्रतीतस्य जिष्णोरजूर्यतः प्र ब्रवामा कृतानि ।
न ते पूर्वे मघवन्नापरासो न वीर्यं नूतनः कश्चनाप ॥ ६

मरुत्वंतः । अप्रतिऽइतस्य । जिष्णोः । अजूर्यतः । प्र ।
ब्रवाम । कृतानि ।
न । ते । पूर्वे । मघऽवन् । न । अपरासः । न । वीर्यं ।
नूतनः । कः । चन । आप ॥ ६

वयं यजमाना मरुत्वतो मरुद्भिर्युक्तस्येंद्रस्य कृतानि कर्माणि प्रब्रवाम । प्रख्यापयाम । कीदृशस्य तस्य । अप्रतीतस्याप्रतिगतस्य युद्धेऽपलायमानस्य । न [illegible] सामर्थ्यात् । जिष्णोर्जयनशीलस्याजूर्यतोऽजीर्यमाणस्य । सर्वदा युव इत्यर्थः । अथ

प्राप्यमेवोच्यते। हे मघवन्निंद्र ते तव वीर्यं पराक्रमं पूर्वे पुरातनाः पुरुषा नापुः। नापराजोऽपरेऽपि नापुः। किं बहुना। नूतनः कश्चनाश्चर्यभूतो यः कोऽपि वीर्यं नाप। न प्राप्नोति॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उपं स्तुहि प्रथमं रंत्नधेयं बृहस्पतिं सनितारं धनांनां।

यः शंसंते स्तुवते शंभंविष्ठः पुरुवसु'रागमज्जोहुंवानं॥ ७

उपं। स्तुहि। प्रथमं। रत्नऽधेयं। बृहस्पतिं। सनितारं।

धनांनां।

यः। शंसंते। स्तुवते। शंऽभंविष्ठः। पुरुऽवसुः। आऽगमंत्।

जोहुंवानं॥ ७

हे अंतरात्मन् त्वं प्रथमं मुख्यं। प्रकृष्टतममित्यर्थः। रत्नधेयं रमणीयधनदातारं धनानां हविर्लक्षणानां सनितारं संभक्तारं। अथवा रत्नशब्देन मणिमुक्तादयो लक्ष्यंते इह धनशब्देन गवादयः। गवादिदातारं बृहस्पतिं बृहतो मंत्रस्य पतिं स्वामिनं देवमुपस्तुहि। यो देवः शंसते मंत्रैः स्तुवते सामभिर्यजमानाय शंभविष्ठः सुखस्य भावयितृतमो भवति। यश्च जोहुवानमाह्वयंतं यजमानं पुरुवसुः प्रभूतधनः सन्नागमत् आगच्छति तमुपस्तुहि॥

॥ अथाष्टमी ॥

तवोतिभिः सचंमाना अरिष्टा बृहंस्पते मघवांनः सुवीराः।

ये अश्वदा उत वा संति गोदा ये वंस्त्रदाः सुभगास्तेषु रायः॥ ८

तवं। ऊतिऽभिंः। सचंमानाः। अरिष्टाः। बृहंस्पते।

मघऽवानः। सुऽवीराः।

ये। अश्वऽदाः। उत। वा। संति। गोऽदाः। ये। वस्त्रऽदाः।

सुऽभगाः। तेषुं। रायः॥ ८

हे बृहस्पते तवोतिभी रक्षाभिः सचमानाः संगच्छमाना अरिष्टा अहिंसिता मघवानो धनवंतः सुवीराः शोभनपुत्राश्च भवंति । ये त्वदनुष्ठिता अश्वदा बहूनामश्वानां दातारः संति । उत वाऽथवा गोदा संति । ये च वस्त्रदाः सुभगाः शोभनधनाः संति तेषु सर्वेषु रायो धनानि संभवंत्विति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

विसर्माणं कृणुहि वित्तमेषां ये भुंजते अपृणंतो न उक्थैः ।
अपव्रतान्प्रसवे वावृधानान्ब्रह्मद्विषः सूर्याद्यावयस्व ॥ ९

वि॒ऽसर्माणं । कृणुहि । वित्तं । एषां । ये । भुंजते ।
अपृणंतः । नः । उक्थैः ।
अपऽव्रतान् । प्रऽसवे । ववृधानान् । ब्रह्मऽद्विषः । सूर्यात् ।
यवयस्व ॥ ९

एषां वक्ष्यमाणानां वित्तं धनं विसर्माणं विसरणशीलं कृणुहि । कुरु । हे ब्रह्मणस्पते । एषामित्युक्तं केषामित्याह । ये भुंजतेऽपृणंतोऽप्रयच्छंतः । केभ्यः । उक्थैः स्तुतिप्रतिपादकैः शस्त्रैर्विशिष्टेभ्यो नोऽस्मभ्यं । तानपव्रतानपगतकर्मणः प्रसवे उत्पत्तिमति मनुष्यलोके वावृधानान् वर्धमानान्ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणद्वेष्टॄन्मंत्रद्वेष्टॄन् वा सूर्याद्यावयस्व । पृथक्कुरु । अंधकारे स्थापयेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

य ओहते रक्षसो देववीतावचक्रेभिस्तं मरुतो नि यात ।
यो वः शमीं शशमानस्य निंदात्तुच्छ्यान्कामान्करते सिष्विदानः ॥ १०

यः। ओहते। रक्षसः। देवऽवीतौ। अचक्रेभिः। तं।

मरुतः। नि। यात।

यः। वः। शमीं। शशमानस्य। निंदात्। तुच्छ्यान्।

कामान्। करते। सिस्विदानः॥ १०

यो यजमानो रक्षसो बलिनो राक्षसानोहते प्रापयति देववीतौ। देवानां वीतिः प्राप्तिर्भक्षणं वा यत्र स तथोक्तः। तस्मिन्यज्ञे। अन्ययानुष्ठानादिनासुरं करोतीत्यर्थः। तं यजमानमचक्रेभिरचक्रै रथैर्हे मरुतो नि यात। नितरां प्राप्नुतायक्कारं। यद्वाचक्रेभिरिति पूर्वत्रान्वयः। चक्रशब्देनांगान्युच्यंते। पुनःपुनरंगरहितैः केवलैरेव प्रधानै रोहते प्रापयति। सांगं हि कर्म देवानभ्येति। यश्च वो युष्माकं शमीं कर्म स्तुतिलक्षणं शशमानस्य मम संबंधि निंदात् निंदेत् वैदिकं ज्योतिष्टोमादिरूपं कर्म निंदति स्वयं च तुच्छ्यानश्वरान् कामान् स्त्र्यादिजनितभोगान् करते कुरुते सिस्विदानः स्विद्यन्नात्मानं क्लेशयन्। अथवा युष्मासु कमनीयभोगान् तुच्छ्यान् करोति॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टादशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

तमु ष्टुहि यः स्विषुः सुधन्वा यो विश्वस्य क्षयति भेषजस्य।

यक्ष्वा महे सौमनसाय रुद्रं नमोभिर्देवमसुरं दुवस्य॥ ११

तं। ऊं इति। स्तुहि। यः। सुऽइषुः। सुऽधन्वा। यः।

विश्वस्य। क्षयति। भेषजस्य।

यक्ष्व। महे। सौमनसाय। रुद्रं। नमःऽभिः। देवं।

असुरं। दुवस्य॥ ११

हे आत्मन् तमु तमेव रुद्रं स्तुहि। स्तुतिं कुरु। यः स्विषुः शोभनवाणः सुधन्वा च। शिरोधिवंशत्वात् सर्वे। यश्च विश्वस्य भेषजस्यौषधस्य क्षयति ईश्वरो भवति।

शारीरस्य सांसारिकस्य वा रोगस्य शमनायेश्वरस्य व्यतिरिक्तस्यौषधस्याभावाद्रु-द्रस्य भेषजत्वाच्चास्य भेषजस्त्वामित्वं । भिषक्तमं त्वा भिषजां शृणोमि । ऋग्वे० २. ३३. ४. । इत्यादिश्रुतेः । किंच तमेव रुद्रं दुःखात्तत्साधनाद्दुरिताद्वा मोचयितारं देवं यक्ष्व यज च यक्षे यजते सौमनसाय सुमनस्त्वाय । ईश्वराराधनाच्चित्तशांतिः प्रसिद्धा । किंच नमोभिर्बहुविधैर्नमस्कारैर्वा देवं स्तोतमानमसुरं प्रकृष्टासुं । बलवंतमित्यर्थः । यद्वा प्राणदातारं रुद्रं दुवस्य । परिचरेति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

दमूनसो अपसो ये सुहस्ता वृष्णः पत्नीर्नद्यो विभ्वतष्टाः ।
सरस्वती बृहद्दिवोत राका दशस्यंतीर्वरिवस्यंतु शुभ्राः ॥ १२

दमूनसः । अपसः । ये । सुऽहस्ताः । वृष्णः । पत्नीः । नद्यः ।
विभ्वऽतष्टाः ॥
सरस्वती । बृहत्ऽदिवा । उत । राका । दशस्यंतीः ।
वरिवस्यंतु । शुभ्राः ॥ १२

अत्र लिंगोक्तदेवताः । दमूनसो दानमनसो दांतमनसो वापसश्चमसाश्वरथगवादि-शोभनकर्मवंतः ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ अत एव सुहस्ताः कुशलहस्ता ये संति त ऋभवो वृष्णो वर्षकस्येंद्रस्य पत्नीः पत्न्यः पालयित्र्यो नद्यो नदनशीला गंगाद्या विभ्वतष्टा ऋभूणां मध्यमेन कृताः । सरस्वत्यभिमानिका नदी वाग्देवी वा बृहद्दिवा प्रभूतदीप्तिरुतापि च राका देवी च दशस्यंतीर्दशस्यंत्यः कामानयच्छंत्यः शुभ्रा दीप्ताः ताश्च वरिवस्यंतु । अस्मभ्यं धनमिच्छंतु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र सू महे सुशरणाय मेधां गिरं भरे नव्यसीं जायमानां ।
य आहना दुहितुर्वक्षणासु रूपा मिनानो
अकृणोदिदं नः ॥ १३

प्र। सु। मह्ने। सुऽशरणाय। मेधां। गिरं। भरे। नव्यसीं।

जायमानां।

यः। आहनाः। दुहितुः। वक्षणासु। रूपा। मिनानः।

अकृणोत्। इदं। नः॥ १३

सु सुष्ठु प्र भरे प्रकर्षेण संपादयामि मह्ने महते सुशरणाय शोभनरक्षकायेंद्राय पर्जन्याय वा रुद्राय वा। किं। मेधां मतौ धीयमानां गिरं स्तुतिं। कीदृशीं। नव्यसीं नवतरामतिशयेन स्तुत्यां वा जायमानामिदानीमुत्पद्यमानां। नूतनामित्यर्थः। य इंद्रः पर्जन्यो वा आहना आहंता सेक्ता दुहितुर्दुहितृस्थानीयायाः पृथिव्या हिताय वक्षणासु नदीषु रूपा रूपाणि मिनानः कुर्वाण इदमुदकं नोऽस्मभ्यमकृणोत् करोतु॥

॥ अथ चतुर्दशी॥

प्र सुष्टुतिः स्तनयंतं रुवंतमिळस्पतिं जरितर्नूनमश्याः।

यो अब्दिमाँ उदनिमाँ इयर्ति प्र विद्युता रोदसी उक्षमाणः॥ १४

प्र। सुऽस्तुतिः। स्तनयंतं। रुवंतं। इळः। पतिं। जरितरिति।

नूनं। अश्याः।

यः। अब्दिऽमान्। उदनिऽमान्। इयर्ति। प्र। विऽद्युता।

रोदसी इति। उक्षमाणः॥ १४

अत्र पर्जन्यः स्तूयते। सुष्टुतिः शोभना स्तुतिः स्तनयंतं गर्जंतं रुवंतं वर्षणध्वनिं मदं कुर्वाणमिळायाऽन्नस्योदकस्य वा पतिं स्वामिनं हे जरितः स्तोतस्त्वदीया स्तुतिर्नूनं प्राप्नोतु। प्रकर्षेण व्याप्नोतु। यश्च पर्जन्योऽब्दिमान्। अब्दरूपां दानवाक्यैः। मतद्वान्। उदनिमानुदकवान्विद्युता तडिता रोदसी द्यावापृथिव्यावुक्षमाणः सिंचन् प्रेयर्ति गच्छति॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एष स्तोमो मारुतं शर्धो अच्छा रुद्रस्य सूनूँर्युवन्यूँरुदश्याः।

कामो राये हवते मा स्वस्त्युप स्तुहि पृषदश्वाँ अयासः॥ १५

एषः। स्तोमः। मारुतं। शर्धः। अच्छ। रुद्रस्य। सूनून्।

युवन्यून्। उत। अश्याः।

कामः। राये। हवते। मा। स्वस्ति। उप। स्तुहि।

पृषत्ऽअश्वान्। अयासः॥ १५

एष मया संपादितः स्तोमः स्तोत्रं मारुतं शर्धो मरुतां बलमच्छाभिमुखमश्याः। प्राप्नोतु। समुदायरूपेण स्तुत्वा समुदायिरूपेणाह। रुद्रस्य सूनून्। एषां रुद्रस्य पुत्रत्वेन परिकल्प्यैतदुक्तं। युवन्यून्यूनो मिश्रणेच्छून्वा उदुत्तमन्यधिकमश्याः। व्याप्नुहि हे मनः। कामः संकल्पो राये धनार्थं मामां स्वस्त्यविनश्वरं हवते। आह्वयति। प्रेरयतीत्यर्थः। यस्मादेवं तस्मात्पृषदश्वान्पृषद्वर्णाश्वोपेतानयासो गम- न्तॄनुपोपेत्य स्तुहि॥

॥ अथ षोडशी ॥

प्रैष स्तोमः पृथिवीमन्तरिक्षं वनस्पतीँरोषधी राये अश्याः।

देवोदेवः सुहवो भूतु मह्यं मा नो माता पृथिवी दुर्मतौ

धात्॥ १६

प्र। एषः। स्तोमः। पृथिवीं। अंतरिक्षं। वनस्पतीन्।

ओषधीः। राये। अश्याः।

देवःऽदेवः। सुऽहवः। भूतु। मह्यं। मा। नः। माता।

पृथिवी। दुःऽमतौ। धात्॥ १६

एष स्तोमः स्तुतिः पृथिव्यादिदेवता अश्याः। प्राप्नोतु। किमर्थं। राये धनार्थं। देवो देवः सर्वोऽपि देवो मह्यं मदर्थं सुहवो भूतु। स्वाह्वानो भवतु। नोऽस्माकं माता सर्वस्य निर्मात्री। अस्मदीयोत्पत्त्यादिहेतुत्वेन माता। तादृशी पृथिवी मा धात्। मा स्थापयतु॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उरौ देवा अनिबाधे स्याम ॥ १७

उरौ । देवाः । अनिऽबाधे । स्याम ॥ १७

हे देवा युष्माकं संबन्धिन्युरौ महत्यनिबाधे नितरां बाधरहिते सुखे स्याम। भवेम वयमत्रयः॥

॥ अथाष्टादशी ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ १८

सं । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा ।
सुऽप्रनीती । गमेम ।
आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ ।
विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ १८

वयमश्विनोर्नूतनेन पूर्वैरन्यैरननुभूतेन मयोभुवा सुखस्य भावयित्रा सुप्रणीती शोभनप्रणयनवतावसा रक्षणेन संगमेम। संगच्छेमहि। हे अमृतामरणावश्विनौ नोऽस्मभ्यं रयिं धनमावहतं। प्रापयतं। उत वीरान् सुवीर्यवतः पुत्रानप्यावहतं। विश्वानि सौभगान्यप्यावहतं॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये एकोनविंशो वर्गः॥

आ धेनव इति सप्तदशर्चमेकादशं सूक्तमत्रेरार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं। अत्रानुक्रमणिका। आ धेनवस्सप्तोनैतयोदर्श्यैकपदेति॥ विनियोगो लैंगिकः॥ अपोनप्त्रीय एकधनासु चरितार्थं प्रति नीयमानास्वाद्यानुवचनीया। सूत्रितं च। आ धेनवः पयसा तूर्ण्यर्थाः समन्या यन्त्युप यन्त्यन्याः। आ० ५, १, । इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ धेनवः पयसा तूर्ण्यर्था अमर्धन्तीरुप नो यन्तु मध्वा ।

महो राये बृहतीः सप्त विप्रो मयोभुवो जरिता जोहवीति ॥१

आ । धेनवः । पयसा । तूर्णिऽअर्थाः । अमर्धन्तीः । उप ।

नः । यन्तु । मध्वा ।

महः । राये । बृहतीः । सप्त । विप्रः । मयःऽभुवः । जरिता ।

जोहवीति ॥ १

धेनवः प्रीणयित्र्यो नद्यो मध्वा मधुरेण पयसा रसेन सहितास्तूर्ण्यर्थास्त्वरमाणगमनाः । अर्थोऽर्तेरिति यास्कः । अमर्धन्तीरहिंसन्त्यः सत्यो नोऽस्मानुपायन्तु । उपागच्छन्तु । तदर्थं महे महते राये धनाय बृहतीर्महतीः सप्त सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्याका इमं मे गंगे । ऋग्० १० ७५, ५, । इति मंत्रोक्ता गंगाद्या वा । तत्र हि प्राधान्येन सप्तैवोक्ताः । मयोभुवः सुखस्य भावयित्रीर्विप्रो विशेषेण प्रीणयिता जरिता स्तोता जोहवीति । आह्वयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ सुष्टुती नमसा वर्तयध्यै द्यावा वाजाय पृथिवी अमृध्रे ।

पिता माता मधुवचाः सुहस्ता भरेभरे नो यशसावविष्टां ॥ २

आ । सुऽस्तुती । नमसा । वर्तयध्यै । द्यावा । वाजाय

पृथिवी इति । अमृध्रे इति ।

पिता । माता । मधुऽवचाः । सुऽहस्ता । भरेऽभरे । नः ।

यशसौ । अविष्टां ॥ २

अहं सुष्टुती सुष्टुत्या शोभनस्तोत्रेण नमसा हविषा चामृध्रे हिंसारहिते द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावाभिमुख्येन वर्तयध्यै । आवर्तयितुमिच्छामि वाजायान्नाय । अपि च ते

भाज इति हि श्रुतिः। पिता पालयित्री द्यौर्माता निर्मात्री पृथिवी मधुवचाः
प्रियवचना शब्दाभिमतदानेन शोभनवचना। एते उभयविशेषणे। अयमौ अयो-
मुक्तौ द्यावापृथिव्यौ भरे भरे सर्वेषु संग्रामेषु यज्ञेषु वा नोऽस्माकमविता रक्षतां॥

॥ अथ तृतीया॥

अध्वर्यवश्चकृवांसो मधूनि प्र वायवे भरत चारु शुक्रं।

होतेव नः प्रथमः पाह्यस्य देव मध्वो ररिमा ते मदाय॥ ३

अध्वर्यवः। चकृऽवांसः। मधूनि। प्र। वायवे। भरत।

चारु। शुक्रं।

होताऽइव। नः। प्रथमः। पाहि। अस्य। देव। मध्वः।

ररिम। ते। मदाय॥ ३

हे अध्वर्यवोऽध्वरं युञ्जाना मधूनि मधुररसानि सोमाख्यादीनि चकृवांसः कुर्वाणा यूयं वायवे प्रथमं प्र भरत प्रकर्षेण संपादयत चारु चरणीयं शुक्रं दीप्तं सोमं। हे वायो त्वं च होतेव होता यथा प्रथमं। पिबति तद्वदोऽस्मदीयमस्य सोमं प्रथम इतरदेवेभ्यः पूर्वं पाहि। पिब। हे देव वायो मध्वो मधुरं सोमरसं। ते मदाय ररिम। ददाम। वायोः पूर्वपानमत्रापि दर्शितं॥

॥ अथ चतुर्थी॥

दश क्षिपो युञ्जते बाहू अद्रिं सोमस्य या शमितारा सुहस्ता।

मध्वो रसं सुगभस्तिर्गिरिष्ठां चनिश्चदद्दुदुहे शुक्रमंशुः॥ ४

दश। क्षिपः। युञ्जते। बाहू इति। अद्रिं। सोमस्य। या।

शमितारा। सुऽहस्ता।

मध्वः। रसं। सुऽगभस्तिः। गिरिऽस्थां। चनिश्चदत्।

दुदुहे। शुक्रं। अंशुः।

नानाभिषवस्य प्रतिपाद्यमानत्वात्सोमो देवता । यद्वा ऐंद्री । अद्रिभिरभिषवमा- णायं इव क्षिपो हर्यश्वाभ्याः सोमस्योऽंशवो युंजते । अश्नुवंति । यद्वा परस्परं युक्ता भवंति । बाहू अध्वर्युसंबंधिनाविंद्रं युंजाते । या वो सुष्ठु सोमकरणको सोमस्य पवितारावभिषोतारौ तौ बाहू युंजाते । अध्वर्यु मधुरस्य सोमस्य रसं गिरिष्ठां गिरिस्थानिनं गिरिवद्दुन्नतप्रदेशस्थितं वा सुभर्भिः शोधनांगुलिरध्वर्यु- रभिषवदाच्छादयन् ॥ यदि आच्छादन इत्यस्माद्धातोर्लुङि च्लेरङ् रूपं ॥ दुदुहे । दोग्धि । स चांशुः शुक्रं निर्मलं रसं दुदुहे । दुग्धे । यद्वैकं वाक्यं । अंशुरंशोः सुगभस्तिः शुद्धोऽध्वर्युर्मध्वो रसं दुदुहे । दोग्धि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

असांवि ते जुजुषाणाय सोमः क्रत्वे दक्षाय बृहते मदाय ।
हरी रथे सुधुरा योगे अर्वागिंद्र प्रिया कृणुहि हूयमानः ॥ ५

असांवि । ते । जुजुषाणायं । सोमः । क्रत्वे । दक्षाय । बृहते ।
मदाय ।
हरी इति । रथे । सुऽधुरा । योगे । अर्वाक् । इंद्र ।
प्रिया । कृणुहि । हूयमानः ॥ ५

हे इंद्र ते तुभ्यं जुजुषाणाय सेवमानाय सोमोऽसावि । अभिषुतः । किमर्थं । क्रत्वे क्रतवे वृत्रवधादिकर्मणे दक्षाय बलाय बृहते मदाय च । यस्मादेवं तस्मात् हे इंद्र त्वं हूयमानः सन् सुधुरा शोभनायां धुरि नियुक्तौ प्रिया प्रियौ हरी अश्वौ योगे योगार्थं युक्ते वा रथे योजयित्वा तं रथमर्वागस्मदभिमुखं कृणुहि । कुरु ॥

इति चतुर्थस्य द्वितीये विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ नो महीमरमतिं सजोषा ग्नां देवीं नमसा रातहव्यां ।
मधोर्मदाय बृहतीमृतज्ञामाग्ने वह पथिभिर्देवयानैः ॥ ६

आ । नः । मही॑म् । अरम॑तिम् । सऽजोषाः॑ । ग्नाम् । दे॒वीम् ।
नम॑सा । रातऽह॑व्याम् ।
मध्वः॑ । मदा॑य । बृ॒हतीम् । ऋ॒तऽज्ञाम् । आ । अग्ने॑ । व॒ह ।
प॒थिऽभिः॑ । दे॒व॒ऽयानैः॑ ॥

अत्राग्निं संबोध्य ग्नादेवताया आवाहनत्वाद्ग्नाग्निन्यौ वा देवता। हे अग्ने सजोषा अस्माभिः सह प्रीयमाणस्त्वं ग्नां देवीं सर्वैर्गन्तव्यामेतन्नामिकां देवताम्। मेना ग्ना इति स्त्रीणामिति यास्कः। सोऽस्मदर्थं देवयानैर्देवैर्गन्तव्यैः पथिभिर्मार्गैरा अभिमुखमावह। कीदृशीम्। महतीमरमतिमा समन्ताद्रममाणां सर्वत्र गन्त्रीं वा नमसा स्तोत्रेण सह रातहव्याम्। रातं दत्तं दानाय संकल्पितं हव्यं यस्यास्ताम्। दत्तहविष्कामित्यर्थः। किमर्थम्। मध्वो मधुरस्य सोमस्य मदाय। पुनः कीदृशीम्। बृहतीं एतद्वाक्तत्त्वां यज्ञमभिजानतीं ॥

प्रवर्ग्ये महावीरेऽभ्यज्यमानेऽञ्जन्ति इति विनियोगः। सूत्रितं च। अञ्जन्ति यं प्रथयन्तो न विप्रा इत्यभ्यज्यमाने। आ० ४. ६.। इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

अ॒ञ्जन्ति॒ यं प्र॒थय॑न्तो॒ न विप्रा॑ व॒पाव॑न्तं॒ नाग्निना॒ तप॑न्तः ।
पि॒तुर्न पु॒त्र उ॒पसि॒ प्रेष्ठ॒ आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॒तय॑न्नसादि ॥ ७

अ॒ञ्जन्ति॑ । यम् । प्र॒थय॑न्तः । न । विप्राः॑ । व॒पाऽव॑न्तम् । न ।
अ॒ग्निना॑ । तप॑न्तः ।
पि॒तुः । न । पु॒त्रः । उ॒पसि॑ । प्रेष्ठः॑ । आ । घ॒र्मः । अ॒ग्निम् ।
ऋ॒तय॑न् । अ॒सा॒दि॒ ॥ ७

यं घर्मं महावीरं प्रथयन्तो न। नेति संप्रत्यर्थीयः। उपरुपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः॥ इदानीं प्रथयन्तो विप्रा मेधाविन ऋत्विजोऽध्वर्य्वादयो वपावन्तं न। वपावन्तं प्रभूतं पशुं यथाग्नौ तपन्ति तद्वदग्निना तपन्तोऽञ्जन्ति। पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठः पितुरुपस्थे प्रियतमः पुत्र इव घर्मो महावीरः। अत्र इत्थंतपसाहुर्णैव ऋतम्-

मिति हि श्रुतिः । स वृतयच्चवृश्चिद्दृश्चिन्नमन्नायत्याहि । आयादितः । अत्र पिप्लुमद्दष्टांतः स्फोटादिरोगिभ्येन सुखस्य अव्यापनार्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अच्छा मही बृहती शंतमा गीर्दूतो न गंत्वश्विना हुवध्यै ।
मयोभुवा सरथा यातमर्वाग्गंतं निधिं धुरमाणिर्न नाभिं ॥ ८

अच्छ । मही । बृहती । शंऽतमा । गीः । दूतः । न । गंतु । अश्विना । हुवध्यै ।
मयःऽभुवा । सऽरथा । आ । यातं । अर्वाक् । गंतं । निऽधिं । धुरं । आणिः । न । नाभिं ॥ ८

अच्छाभिमुखमश्विनावश्विनौ हुवध्या आह्वातुं गीरस्मदीया स्तुतिर्दूतो न दूत इवाह्वातेव गंतु । गच्छतु । गौर्विशेष्यते । मही पूज्या बृहती महती शंतमा सुखतमा । हे अश्विनौ मयोभुवा सुखस्य भावयितारौ सरथैकरथौ निधिं निहितं सोमलक्षणमन्नमभिमुखं यातं । गच्छतं । धुरं भारवाहिकां नाभिमाणिर्न कील इव । यथा [निष्कीला नाभी रथं न निर्वहति तद्वत् युवाभ्यां वियुक्तः सोमो यागं न निर्वहतीति प्राधान्यमेवं दृष्टांतितं ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र तव्यसो नमउक्तिं तुरस्याहं पूष्ण उत वायोरदिक्षि ।
या राधसा चोदितारा मतीनां या वाजस्य द्रविणोदा उत त्मन् ॥ ९

प्र । तव्यसः । नमःऽउक्तिं । तुरस्य । अहं । पूष्णः । उत । वायोः । अदिक्षि ।
या । राधसा । चोदितारा । मतीनां । या । वाजस्य । द्रविणःऽदौ । उत । त्मन् ॥ ९

अथवाधिकरणभूतः मरुतगणस्य तुरस्य त्वरमाणस्य पूष्णः पोषकस्य देवस्य। अहं- बुधन्याय देवाय वनापि च वायोरन्नवसथाय च मनसा ऋक्थिं। नम इति नमनं। स्तोमं आदिदि प्रहिणोमि। या यौ पूषणम्‌ राधसा हविर्दानेन निमित्तेन स्तोतॄणां चोदितारा प्रेरयितारौ। यद्वा राधसेति षष्ठ्यर्थे तृतीया। राधसो धनस्य स्तोतॄणां च चोदयितारौ। यौ च वाजस्यान्नस्य संग्रामस्य वा चोदयितारौ तौ देवावुतापि च अयातामस्मदभिप्रेरयावेव हविर्योद्गौ भवतमिति शेषः ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ नामभिर्मरुतो वक्षि विश्वाना रूपेभिर्जातवेदो हुवानः।
यज्ञं गिरो जरितुः सुष्टुतिं च विश्वे गंत मरुतो विश्व ऊती ॥१०

आ। नामऽभिः। मरुतः। वक्षि। विश्वान्। आ। रूपेभिः।
जातऽवेदः। हुवानः।
यज्ञं। गिरः। जरितुः। सुऽस्तुतिं। च। विश्वे। गंत।
मरुतः। विश्वे। ऊती ॥१०

हे जातवेदो जातप्रज्ञाग्ने हुवानोऽस्माभिराहूयमानः सन् विश्वान्मरुतः सर्वानपि स्तोतृभ्यो हविर्भाजश्च देवान् नामभिर्दूतत्वेत्यादिलक्षणैरावह। आवहेति। रूपेभिः लक्षणैः रूपैरावह। वहसि अग्ने। किंच हे मरुतो विश्वे सर्वे यूयं यज्ञमस्मदीयं यज्ञसंबंधि हविषो जरितुः स्तोतुः संबंधिनीर्गिरः स्तुतिवाचि सुष्टुतिं तत्प्राप्तां शोभनरूपां स्तुतिं च ॥ अथवा गिरः स्तुतेरेकत्वा- देकवचनं। अवयवानां बहुत्वाद्बहुवचनं॥ उभे यज्ञस्तुती अभिलक्ष्य गंत। आगच्छत। विश्वे च यूयमूती अस्या रक्षया च सह गंत ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये एकविंशो वर्गः ॥

आ नो दिव इत्येकादशर्चं सूक्तं दशरात्रे नवमेऽहनि प्रउगशस्त्रे सारस्वततृचे द्वितीया। सूत्रितं च। आ नो दिव बृहतः पर्वतादा सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यः। आ० ७. ११. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती यजता गंतु यज्ञं ।
हवं देवी जुजुषाणा घृताची शग्मां नो वाचमुशती शृणोतु ॥ ११

आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् । आ । सरस्वती ।
यजता । गंतु । यज्ञं ।
हवं । देवी । जुजुषाणा । घृताची । शग्मां । नः । वाचं ।
उशती । शृणोतु ॥ ११

नोऽस्माकं यज्ञं यजता यष्टव्या देवी सरस्वती दिवो द्योतमानाद्द्युलोकादागंतु। आगच्छतु। तथा बृहतो महतः पर्वतात्पर्ववतः पूरणवतः प्रीणनवतो वांतरिक्षान्मेघाद्वा सरस्वत्यागंतु। आगच्छतु। अनेन माध्यमिकी वागुच्यते। यद्वैतद्दिव इत्यस्य विशेषणं। संति हि द्युलोकस्य त्रीणि पर्वाणि तिस्रो दिवः पृथिवीरित्यादि श्रुतेः। अस्मिन्पक्षे द्वितीय आकारः पूरणः। तदर्थं हवमस्मदीयमाह्वानं देवी सरस्वती जुजुषाणा स्तुतिं सेवमाना घृताची घृतमुदकमंचती नोऽस्मदीयां शग्मां सुखकरीं वाचं स्तुतिमुशती कामयमाना सती शृणोतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहंतं बृहस्पतिं सदने सादयध्वं ।
सादद्योनिं दम आ दीदिवांसं हिरण्यवर्णमरुषं सपेम ॥ १२

आ । वेधसं । नीलऽपृष्ठं । बृहंतं । बृहस्पतिं । सदने ।
सादयध्वं ।
सादत्ऽयोनिं । दमे । आ । दीदिऽवांसं । हिरण्यऽवर्णं ।
अरुषं । सपेम ॥ १२

एषा बार्हस्पत्या। हे ऋत्विजो यूयं बृहस्पतिं बृहतो मंत्रस्य पालकं देवं सदनेऽस्मद्यागगृहे आसादयध्वं। स्थापयध्वं। कीदृशं देवं। वेधसं विविधकर्तारं नीलपृष्ठं स्निग्धांगं बृहंतं महांतं। तथा संतं वयमृत्विग्यजमानाः सपेम। परिचरेम। स एव विशेष्यते। सादद्योनिं योनौ सीदंतं दमे यागगृहे आ सर्वतो दीदिवांसं दीप्यमानं हिरण्यवर्णमरुषमारोचमानं। अथवेयमाग्नेयी। बृहतः परिवृढस्य कर्मणः स्वामीति बृहस्पतिरग्निरुच्यते। तथा नीलवर्णधूमपृष्ठत्वसदनसादन-हिरण्यवर्णत्वादिलिंगैरयमग्निरेव बृहस्पतिः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

आ धर्णसिर्बृहद्दिवो रराणो विश्वेभिर्गंत्वोमभिर्हुवानः।
ग्ना वसान ओषधीरमृध्रस्त्रिधातुशृंगो वृषभो वयोधाः॥ १३

आ। धर्णसिः। बृहत्ऽदिवः। रराणः। विश्वेभिः। गंतु।
ओमंऽभिः। हुवानः।
ग्नाः। वसानः। ओषधीः। अमृध्रः। त्रिधातुऽशृंगः।
वृषभः। वयःऽधाः॥ १३

इदमाद्यृक्त्रयमाग्नेयं। अग्निरागंतु आगच्छत्वस्मद्यज्ञं धर्णसिः सर्वस्य धारको बृहद्दिवः प्रभूतदीप्तिः रराणो रममाणः कामान् प्रयच्छन् आ विश्वेभिः सर्वैरोमभी रक्षणैः सह हुवान आह्वयमानः। ग्ना गंत्रीर्ज्वाला ओषधीश्च वसानोऽमृध्रोऽहिंसितस्त्रिधातुशृंगस्त्रिप्रकारशृंगः शृंगवदुन्नताभिर्युक्तकृष्णवर्णज्वालो वृषभो वर्षिता वयोधा अन्नस्य दाता हविषो वा धारकः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

मातुष्पदे परमे शुक्र आयोर्विपन्यवो रास्पिरासो अग्मन्।
सुशेव्यं नमसा रातहव्याः शिशुं मृजंत्यायवो न वासे॥ १४

मातुः। पदे। परमे। शुक्रे। आयोः। विपन्यवः।

रास्पिरासः। अग्मन्।

सुऽशेव्यं। नमसा। रातऽहव्याः। शिशुं। मृजंति।

आयवः। न। वासे॥ १४

आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य विपन्यवः। स्तोतृनामैतत्। स्तोतारो होत्रादयो रास्पिरासः। रास्पं हविर्लक्षणं। तत्स्पृशंति रास्पा जुह्वादयः। तद्वान् रास्पी। तद्वंतो रास्पिरासः॥ ऋत्विजो मातुर्निर्मातुः पृथिव्याः शुक्रे दीप्ते परमे पदे उत्तरवेद्याख्ये स्थानेऽग्मन्। अगमन्। भजंते। तदर्थं सुशेव्यं सुखाय सेवितं शिशुवदुत्पन्नमात्रं वासे वासाय नमसा स्तोत्रेण रातहव्या दत्तहव्याः। हविष्मंत इत्यर्थः। तादृशास्ते मृजंति संमार्जयंति। तत्र दृष्टांतः। आयवो न लौकिका मनुष्या इव। ते यथा शिशुं वासाय मृजंति तद्वत्॥

॥ अथ पंचदशी॥

बृहद्वयो बृहते तुभ्यमग्ने धियाजुरो मिथुनासः सचंत।

देवोदेवः सुहवो भूतु मह्यं मा नो माता पृथिवी दुर्मतौ

धात्॥ १५

बृहत्। वयः। बृहते। तुभ्यं। अग्ने। धियाऽजुरः।

मिथुनासः। सचंत।

देवऽदेवः। सुऽहवः। भूतु। मह्यं। मा। नः। माता।

पृथिवी। दुःऽमतौ। धात्॥

बृहत्प्रभूतं वयोऽन्नं हे अग्ने बृहते तुभ्यं धियाजुरः कर्मणा जीर्णा मिथुनाः पत्नीभिः सहिताः सचंत। सचंते। आश्रयंतो अग्निमादधीरन्नित्यादिश्रुतेः। अधिकाराध्याये षष्ठे स्थिता अयमधिकारः स च पत्न्या सहेति हि प्रतिपादितं। अर्थमिदं गतं॥

॥ अथ षोडशी ॥

अरौ देवा अनिबाधे स्याम ॥ १६

अरौ । देवाः । अनिऽबाधे । स्याम ॥ १६

॥ अथ सप्तदशी ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीरानाविश्वान्यमृता सौभगानि ॥ १७

सं । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा ।

सुऽप्रनीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ ।

विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ १७

व्याख्याते द्वे ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वाविंशो वर्गः ॥

तं प्रत्नथेति पंचदशर्चं द्वादशं सूक्तं । अवत्सारो नाम ऋषिः स च काश्यपगोत्रः । याश्च सदापृणबाहुवृक्तादयः श्रुतास्तास्तु तेऽपि समुच्चीयंते । चतुर्दशीपंचदश्यौ त्रिष्टभौ शिष्टाश्चाष्टकंसपरिभाषया जगत्यः । विश्वे देवा देवता । अनुक्रांतं च । तं प्रत्नथा पंचोना काश्यपोऽवत्सारोऽन्ये च ऋषयोऽत्र दृष्टलिंगा द्वित्रिष्टुबंतमिति ॥ दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आदितस्त्रयोदशर्चः शंसनीयाः । सूत्रितं च । तं प्रत्नथेति त्रयोदशानामेकां पिब्यास्य दूरोहणं रोहेत् । आ० ८.८ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदं ।

प्रतीचीनं वृजनं दोहसे गिराशुं जयंतमनु यासु वर्धसे ॥ १

तं। प्रत्नऽथा। पूर्वऽथा। विश्वऽथा। इमऽथा। ज्येष्ठऽतातिं।

बर्हिऽसदं। स्वःऽविदं।

प्रतीचीनं। वृजनं। दोहसे। गिरा। आशुं। जयंतं।

अनु। यासु। वर्धसे॥ १

इयमुत्तरा च द्वे ऐंद्र्यावित्याहुः। तत्रोपपत्तिमेवाहुः। तं प्रत्नथेत्येषा शुक्रामं-थिप्रचरणे विनियुक्ता। ऐंद्रौ च शुक्रामंथिनौ। यदिंद्रं यजति तेन शुक्रामंथिना-वुक्थ्यंतौ। ऐ० ब्रा० ३. १.। इति हि ब्राह्मणं। अध्वर्युसंप्रैषोऽपि भवति। प्रातः प्रातः सवस्य शुक्रवतो मधुश्चुत इंद्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्य। शतप० ब्रा० ४. २. १. २१.। इति प्रयाजप्रैषश्च भवति। होता यक्षदिंद्रं प्रातः प्रातः सावस्य। आ० ५. ५.। इत्यादि। प्रस्थिता इंद्राय सोमा इति याज्या चैंद्री। इदं ते सोम्यं मधु। आ० ५. ५.। इति। तस्मादैंद्र्यौ॥ तमिंद्रं प्रत्नथा पुरातना यजमाना इव पूर्वथास्मदीयाः पूर्वे यथा विश्वथा विश्वे सर्वे प्राणिनो यथेमथेम इदानीं वर्तमाना यजमानाः। ते यथेंद्रस्य स्तुत्या फलमलभंत तद्वदयमपि हे अंतरात्मन् त्वमपि ज्येष्ठतातिं ज्येष्ठं बर्हिषदं बर्हिषि सीदंतं स्वर्विदं सर्वज्ञं सर्वस्य लंभयितारं वा प्रतीचीनं प्रत्यगभिमुखमंचंतं वृजनं। बलनामैतद्बलमिति यतंते। बलवंत-माशुं शीघ्रगामिनं व्याप्तं वा जयंतं सर्वमभिभवंतमिंद्रं गिरा स्तुत्या साधनेन दोहसे। पुष्णु सर्वदा सर्वान् कामान्। इत्यंतरात्मनः प्रैषः। यासु स्तुतिषु वर्धसे प्रवृद्धो भवसि वर्धयसि चेंद्रं यथा स्तुत्येति। यास्विति व्यत्ययेन बहुवचनं॥

॥ अथ द्वितीया॥

श्रिये सुदृशीरुपरस्य याः स्वर्विरोचमानः ककुभामचोदते।

सुगोपा असि न दभाय सुक्रतो परो मायाभिर्ऋत आस

नाम ते॥ २

श्रिये। सुऽदृशीः। उपरस्य। याः। स्वः। विऽरोचमानः।

ककुभां। अचोदते।

सुऽगोपाः । असि । न । दभाय । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ।

परः । मायाभिः । ऋते । आस । नाम । ते ॥ २

हे इंद्र त्वं सर्वं विरोचमानस्त्वमवोदतेऽप्रेरयितुः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ उपरस्य मेघस्य संबंधिन्यः सुदुघीः सुदोग्ध्र्यमाना वा आपः संति तासामपां क्षुधां सर्वासां दिशां मध्ये भिवे प्राणिनां अन्नाय प्रेरको भवेति शेषः । हे सुक्रतो शोभनहविप्रदानादिकर्मकेंद्र त्वं सुगोपाः प्राणिनां सुष्ठु गोपायितासि । अतो न दभाय न हिंसनाय भवाय प्राणिनां नासि । प्रभवसि । त्वं च मायाभिरासुरीभिः परो मायाभ्यः परस्तादृतेमान । यज्ञस्ते त्वदीयं नाम नामकं रूपमृते सत्यलोक आस आस्ते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अत्यं हविः सचते सच्च धातु चारिष्टगातुः स होता सहोभरिः ।

प्रसर्स्राणो अनु बर्हिर्वृषा शिशुर्मध्ये युवाजरो विस्रुहा हितः ॥ १

अत्यं । हविः । सचते । सत् । च । धातु । च । अरिष्टऽगातुः ।

सः । होता सहःऽभरिः ।

प्रऽसर्स्राणः । अनु । बर्हिः । वृषा । शिशुः । मध्ये । युवा ।

अजरः । विऽस्रुहा । हितः ॥ १

दृश्यमानेयो होतृत्वयुवत्वादिलिंगैः । अयमग्निरत्यं सततगमनार्थं हविराज्यादिकं सचते । सेवते । कीदृशं हविः । सत् । स्वर्गफलसाधनत्वाद्धविरपि सत् । धातु च धारकं सर्वस्य । ह्रूयमानस्य हविष आदित्यद्वारा वृष्टिसाधनत्वात् तथा च वृष्ट्या प्रजोत्पत्तेर्धारकत्वं । तथा हि । अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति । अरिष्टगातुरहिंसितगमनः । कृति गम

गमने यज्ञनिष्पत्त्या फलसिद्धेरिष्टगमनत्वं। तदेवाह। स खलु होता होमनिष्पादकः सद्योभरिवंशस्य भर्ता बर्हिःस्तु प्रसस्रोथः प्रकर्षेण सरन् वृषा वर्षकः वत्सश्च शिशुः स इव रथवीयोऽप्रौढो वा युवा सर्वस्य निश्रयितासतो जरादहितो विभुतया शिशु-श्चाप्यामोषधीनां मध्ये हितो निहितः स्थापितः। एवंभूतः सचते॥

॥ अथ चतुर्थी॥

प्र वं एते सुयुजो यामन्निष्टये नीचीरमुष्मै यम्यं ऋतावृधः।
सुयंतुंभिः सर्वशासैरभीशुंभिः क्रिविर्नामानि प्रवणे
मुंषायति॥ ४

प्र। वः। एते। सुऽयुजंः। यामंन्। इष्टये। नीचीः।
अमुष्मै। यम्यंः। ऋतऽवृधंः।
सुयंतुंऽभिः। सर्वऽशासैः। अभीशुंऽभिः। क्रिविः।
नामानि। प्रवणे। मुषायति॥ ४

प्र वः। एते रश्मयः सुयुजः सह परस्परं संयुक्ताः यामन्यज्ञगमने इष्टये एषणाय नीचीः। नीचं गच्छन्तीति शेषः। अमुष्मै यजमानाय यम्यो यन्तारः गमनाद्याः अथवा यमो नियन्तादित्यः। तस्य संबंधिनः। ऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारश्च। अयमादित्यः सुयंतुभिः सुगमनैः सर्वशासैः सर्वस्य शासकैरभीशुभी रश्मिभिः क्रिविः कर्ता नामानि नामकान्युदकानि प्रवणे निम्ने भूप्रदेशे मुषायति। मुष्णाति। आदत्त इत्यर्थः। अथवाग्निर्व्याख्यायतेऽनेनेनेऽस्या इष्टये यज्ञगमनाय यामनि रथे सुयुजः प्रगच्छन्ति। शिष्टं समानं। क्रिविः क्रिविर्दहनोऽग्निः प्रवणे नामानि रूपाण्युदकान्यभिभ्योऽभिमुषायति। आदत्ते॥

॥ अथ पंचमी॥

संजर्भुराणस्तरुंभिः सुतेगृभं वयाकिनं चित्तगर्भासु सुस्वरुः।
धारवाकेष्वृंजुगाथ शोभसे वर्धस्व पत्नीरभि जीवो अध्वरे॥ ५

सं॒ऽज॒र्भु॒रा॒णः। तरु॑ऽभिः। सु॒ते॒ऽगृभं॑। व॒या॒किनं॑।
चि॒त्तऽग॑र्भासु। सु॒ऽस्वरुः॑।
धा॒र॒ऽवा॒केषु॑। ऋ॒जु॒ऽगा॒थ॒। शो॒भ॒से॒। वर्ध॑स्व। पत्नीः॑। अ॒भि।
जी॒वः। अ॒ध्व॒रे॥ ५

हे ऋजुगाथ शोभनस्तुतिकाग्ने तरुभिस्तद्विकारैर्यूपैः सुतेगृभमभिषुतेन रसेन गृहीतं वयाकिनं। कुत्सिता वयाः शाखा वयाका लताः। तद्वंतं सोमं चित्तगर्भासु चित्तव्यापिनीषु स्तुतिभिः सह संजर्भुराणो गृह्णन् गृह्णन् सुस्वरुः शोभनगमनः शोभनस्तुतिको वा त्वं धारवाकेषु। धारयंति वाकान् स्तोत्राणीति धारवाका ऋत्विग्यजमानाः। तेषु मध्ये शोभसे। किंचाध्वरे जीवः सर्वस्य जीवयिता पत्नीः पालयित्रीरोषधीर्ज्वाला वा अभि अभिमुखं वर्धस्व। अभिवर्धय॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये त्रयोविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

या॒दृगे॒व ददृ॑शे ता॒दृगु॑च्यते॒ सं छा॒यया॑ दधिरे सि॒ध्रया॒प्स्वा।
म॒हीम॒स्मभ्य॑मुरु॒षामु॒रु ज्रयो॑ बृ॒हत्सु॒वीर॒मन॑पच्युतं॒ सहः॑॥ ६

या॒दृक्। ए॒व। ददृ॑शे। ता॒दृक्। उ॒च्य॒ते॒। सं। छा॒यया॑।
द॒धि॒रे॒। सि॒ध्रया॑। अ॒प्ऽसु। आ।
म॒हीं। अ॒स्मभ्यं॑। उ॒रु॒ऽसां। उ॒रु। ज्रयः॑। बृ॒हत्। सु॒ऽवीरं॑।
अन॑पऽच्युतं। सहः॑॥ ६

एषा वैश्वदेवी। यादृगेव ददृशे यादृग्रूपमेव दृश्यते तादृगुच्यते। तादृग्रूपमेवोच्यते। यथादृष्टमेव स्तूयते न तु परवचनप्रत्ययेन। यद्वाच्छायया दीप्त्या सिध्रया साधिकया सहाप्सु व्यापिकासु स्तुतिषु आस्येन वा संदधिरे। सम्यग्धारयंति स्वीयं रूपं स्तुतिं वा। ते देवा मही महतीं पूज्यामुरुषां बहुदात्रीं रयिमुरु प्रभूतं ज्रयो वेगं बृहत्सुवीरं शोभनवीर्यमपत्यमनपच्युतमनुपक्षीणं सहो बलं चाभिभावुकमस्मभ्यं प्रयच्छंत्वित्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वेत्यग्रुर्जनिवान्वा अति स्पृधः समर्यता मनसा सूर्यः कविः ।

घ्रंसं रक्षन्तं परि विश्वतो गयमस्माकं शर्म वनवत्स्वावसुः ॥ ७

वेति । अग्रुः । जनिऽवान् । वै । अति । स्पृधः ।

सऽमर्यता । मनसा । सूर्यः । कविः ।

घ्रंसम् । रक्षन्तम् । परि । विश्वतः । गयम् । अस्माकम् । शर्म ।

वनवत् । स्वऽवसुः ॥ ७

इयं सौरी । सूर्यो देवोऽग्रुरग्रगामी जनिवान्वै जन्मवान् जायावान्वा । उषा सूर्यस्य जाया । वा इति प्रसिद्धौ । कविः क्रान्तदर्शी समर्यता समरमिच्छता मनसा स्पृधः संग्रामानतिवेति । अतिगच्छति देवानसुराञ्जेतुं । घ्रंसं दीप्तं गयमस्माकं गृहं वा विश्वतः सर्वतो रक्षन्तं । परिश्चार्थे इत्यर्थः । स देवोऽस्माकं शर्म सुखं परि सर्वतो वनवत् । दद्यात् । स्वावसुः स्वायत्तधनः सन् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ज्यायांसमस्य यतुनस्य केतुन ऋषिस्वरं चरति यासु नाम ते ।

यादृश्मिन्धायि तमपस्यया विदद्य उ स्वयं वहते सो अरं करत् ॥ ८

ज्यायांसम् । अस्य । यतुनस्य । केतुना । ऋषिऽस्वरम् । चरति ।

यासु । नाम । ते ।

यादृश्मिन् । धायि । तम् । अपस्यया । विदत् । यः ।

ऊं इति । स्वयम् । वहते । सः । अरम् । करत् ॥ ८

इयमाग्नेयी सौरी वा । हे देव ज्यायांसमतिशयेन प्रवृद्धमस्य वहनस्य ॥ वततिर्गतिकर्मा ॥ गंतुरस्य सूर्यस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ यज्ञं गंतारं केतुना प्रज्ञापकेन कर्मणोदयादिलक्षणेन निमित्तभूतेनोपलक्षितः स्तुत्यर्थं त्वां चरति । गच्छति । भजते यजमानः । केन साधनेन । याद्युः स्तुतिषु ते त्वदीयं नाम नमनं नामकं वा रूपं वर्तते तन्नाम्ना स्तुतिरित्यर्थः । यद्वास्य वहनस्य गमनशीलस्य तव केतुना तमोनिवारणादिकर्मणा ज्ञापितं त्वां चरति । याहशि यादृशे कामे धायि यत्रे ये कर्तार इत्यर्थः । समर्थ्योद्यमो गम्यते । तां । अथानि नियतं प्रतिनिर्दिष्टव्यत्यासादथशब्दार्थो ग्रामव्यः । तादृशं स्तोतृकाम्यया तोषितेन कर्मणा स्तुत्यादिलक्षणेन विदत् । विंदते । य उ य एव स्वतपन-शीलोऽग्निः सन् स्वमनीषयैव वहते धारयति फलं सोऽस्मत्काममर्थं करत् । करोतीति शेषः । अथवा य उ य एव स्वयं वहते स्वयमेवानुतिष्ठति सोऽस्यर्थं कुर्यात् । न ह्यन्येन कारितं फलवद्भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

समुद्रमासामव तस्थे अग्रिमा न रिष्यति सवनं यस्मिन्नायता ।
अत्रा न हार्दि क्रवणस्य रेजते यत्रा मतिर्विद्यते पूतबंधनी ॥ ९

समुद्रं । आसां । अव । तस्थे । अग्रिमा । न । रिष्यति ।
सवनं । यस्मिन् । आऽयता ।
अत्र । न । हार्दि । क्रवणस्य । रेजते । यत्र । मतिः ।
विद्यते । पूतऽबंधनी ॥

इयमपि सौरी । आसां स्तुतीनां समुद्रं समुद्रवत्पर्याप्तस्थानभूतं सूर्यमग्निमात्मीयं श्रेष्ठाग्रदीया स्तुतिरवतस्थे । अवगच्छति । यद्वा अग्रिमा प्रधानाऽस्मदीया स्तुतिरिति संबंधः । सवनं । सूयते सोमोऽस्मिन्निति सवनं यज्ञकर्म । न रिष्यति । न हिंस्यते । किंतु प्रवर्धत इत्यर्थः । यस्मिन्नायता विस्तीर्णानि कर्माणि वर्तमानमिति । अत्रास्मिन्यजमानगृहे क्रवणस्य स्तुतिकर्तुर्हार्दि हृदयसंबंधि हृदयगतं काम्यं फलं न रेजते । न विचलति । न वृथा भवति । यत्र यस्मिन् गोगृहे मतिः पूतं सूर्यमनु-बध्नंती विद्यते अत्र न रेजत इति ॥

॥ अथ दशमी ॥

स हि क्षत्रस्य मनसस्य चित्तिभिरेवावदस्य यजतस्य सध्रेः।

अवत्सारस्य स्पृणवाम रण्वभिः शविष्ठं वाजं विदुषा चिदर्ध्यम् ॥१०॥

सः। हि। क्षत्रस्य। मनसस्य। चित्तिऽभिः। एवऽवदस्य।

यजतस्य। सध्रेः।

अवऽत्सारस्य। स्पृणवाम। रण्वऽभिः। शविष्ठं। वाजं।

विदुषा। चित्। अर्ध्यं ॥ १०॥

इयमपि सौरी। स हि स खलु वर्तिता देवः सर्वैः स्तुत्यः। सर्वकामपूरक इत्यर्थः। हिशब्दो लोकद्वयप्रसिद्धिद्योतनार्थः। तस्मात् स्तौमि। अत्रान्ये च ऋषयोऽत्र इष्टलिङ्गा इत्युक्तत्वात् अत्रादय ऋषयः। क्षत्रस्य मनसस्यैवावदस्य यजतस्य सध्रे रवत्सारस्य चैतःकपोतानामार्षं रण्वभी रमणीयाभिश्चित्तिभिः स्पृणवाम। पूरयाम। किं। शविष्ठं बलमतिशयेन बलवदन्नं। अन्नं वै वाज इति श्रुतेः। विदुषा चिद्विदुषापि प्रज्ञावतार्ध्यं समर्धनीयं स्पृणवाम। अस्मादयं वयमिति संबंध ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

श्येन आसामदितिः कक्ष्यो३ मदो विश्ववारस्य यजतस्य मायिनः।

समन्यमन्यमर्थयन्त्येतवे विदुर्विषाणं परिपानमन्ति ते ॥ ११

श्येनः। आसां। अदितिः। कक्ष्यः। मदः। विश्वऽवारस्य।

यजतस्य। मायिनः।

सं। अन्यंऽअन्यं। अर्थयंति। एतवे। विदुः। विऽसानं।

परिऽपानं। अंति। ते ॥ ११॥

सदृशेषामेवं। विश्ववारादीनां सप्तानामृषीणां समूह आशानामपां सौमरस-
अवधानां मदः श्येनः संक्रमीयगमनः सोम पालककार्यं गंतादितिरदीनोऽति-
मदनः कल्पः कल्पपूरकश्च भवतीति शेषः। ते विश्ववारादयः सख्ये महत्ता एतमे
सोमं प्राप्य तत्त्वामायाम्यमर्थ्यं परस्परं समर्थयंति। आचंतऽनुष्णां। ते विचार्य
विवेचेय महस्य दातारं परिपानमंत्थंतिके विदुः। जानंति लभंते वा॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सदापृणो यजतो वि द्विषो वधीद्बाहुवृक्तः श्रुतवित्तर्यो वः
सचा।
उभा स वरा प्रत्येति भाति च यदीं गणं भजते सुप्रयावभिः॥१२

सदाऽपृणः। यजतः। वि। द्विषः। वधीत्। बाहुऽवृक्तः।
श्रुतऽवित्। तर्यः। वः। सचा।
उभा। सः। वरा। प्रति। एति। भाति। च। यत्। ईं।
गणं। भजते। सुप्रयावऽभिः॥ १२

सदापृणः सर्वदा दानशील एतन्नामा यजनीयो यष्टा च बाहुवृक्तो बाहुभ्यां
कृतदर्भच्छेदनश्च श्रुतवित् श्रुतस्य वेत्ता च तर्यश्च। एतेषां पंचानां परस्परापेक्षया
प्रत्येकमेकवचनं। स स ऋषिर्वि द्विष शत्रून्वधीत् हिंस्यात् यो युष्माकं सचा सहितः।
युष्माभिः संगत इत्यर्थः। स ऋषिर्वरा श्रेष्ठावुभावैहिकलोकपरलोकविषयौ कामौ
प्रत्येति। प्राप्नोति। भाति च। यद्यस्मादीमिमं गणं देवसंघं सुप्रयावभिः सुष्ठु
प्रकर्षेण निश्चयद्भिः स्तोतृभिर्भजते तस्माद्देवं भागीति॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

सुतंभरो यजमानस्य सत्पतिर्विश्वासामूधः स धियामुदंचनः।
भरद्धेनू रसवच्छिश्रिये पयोऽनुब्रुवाणो अध्येति न स्वपन्॥१३

सुत॒ऽभ॒रः । यज॑मानस्य । स॒त्ऽप॑तिः । विश्वा॑साम् । ऊधः॑ ।
स॒ः । धि॒याम् । उ॒त्ऽअ॒ञ्च॑नः ।
भर॑त् । धे॒नुः । रस॑ऽवत् । शि॒श्रि॒ये । पयः॑ । अ॒नु॒ऽब्रु॒वा॒णः ।
अधि॑ । ए॒ति॒ । न । स्व॒पन् ॥ १३ ॥

यजमानस्याध्वरस्य मध्ये सुतंभरो यागनिर्वाहक एतन्नामा ऋषिः सत्पतिः सतां विद्यमानानां फलानां पालयिता होता भवतीत्यर्थः । स च विश्वासां विश्वासां धियां सर्वेषां कर्मणामूधः उत्कृष्टं फलस्यंदनमूध उदंचयिता । फलप्रापक इत्यर्थः । धेनुर्गौ रसवत्सारवद्यो भरत् । आहरत् । तत्र पयः शिश्रिये । आश्रितं भवति । सामर्थ्यात् । तत्सर्वमनुब्रुवाणो ऽनुक्रमेण संकीर्तयन् न स्वपन् स्वापमकुर्वन् अनवरतमध्येति । अधीते । सुतंभरस्याहमस्मीति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यो जा॒गार॒ तमृचः॑ कामयन्ते॒ यो जा॒गार॒ तमु॒ सामा॑नि यन्ति ।
यो जा॒गार॒ तम॒यं सोम॑ आह॒ तवा॒हम॑स्मि स॒ख्ये न्यो॑काः ॥ १४ ॥

यः । जा॒गार॑ । तम् । ऋचः॑ । का॒म॒य॒न्ते॒ । यः । जा॒गार॑ । तम् ।
ऊं॒ इति॑ । सामा॑नि । य॒न्ति॒ ।
यः । जा॒गार॑ । तम् । अ॒यम् । सोमः॑ । आ॒ह॒ । तव॑ । अ॒हम् ।
अ॒स्मि॒ । स॒ख्ये । नि॒ऽओ॑काः ॥ १४ ॥

यो देवो जागार सर्वदा विनिद्रो जागरूको भवति तमृचः सर्वा ऋगात्मिकाः कामयंते । यश्च जागार तमु तमेव सामानि स्तोत्ररूपाणि यंति । प्राप्नुवंति । यो जागार तमयमभिषुतः सोम आह वक्ति मां स्वीकुर्विति । हे अग्ने तावकस्य तव सख्ये समानख्याने हितकरणो न्योका नितरामोको यस्य सो ऽहमस्मि । भवामि ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अग्निर्जागार तमृचः कामयंतेऽग्निर्जागार तमु सामानि यंति ।

अग्निर्जागार तमयं सोम आह तवाहमस्मि सख्ये न्योकाः ॥ १५

अग्निः । जागार । तं । ऋचः । कामयंते । अग्निः ।

जागार । तं । ऊं इति । सामानि । यंति ।

अग्निः । जागार । तं । अयं । सोमः । आह । तव । अहं ।

अस्मि । सख्ये । निऽओकाः ॥ १५

पूर्ववत् निगदितव्याख्या । य इत्यस्य स्थानेऽग्निरिति विशेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये पंचविंशो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र विदा दिव इत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं । सदापृणो नामात्रेय ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । वै तदित्यनुवृत्त्वादिदमपि वैश्वदेवं । विदा एकादश सदापृण इत्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

विदा दिवो विष्यन्नद्रिमुक्थैरायत्या उषसो अर्चिनो गुः ।

अपावृत व्रजिनीरुत्स्वर्गाद्वि दुरो मानुषीर्देव आवः ॥ १

विदाः । दिवः । विऽस्यन् । अद्रिं । उक्थैः । आऽयत्याः ।

उषसः । अर्चिनः । गुः ।

अप । अवृत । व्रजिनीः । उत् । स्वः । गात् । वि । दुरः ।

मानुषीः । देवः । आवरित्यावः ॥ १

अत्रेंद्रादयो लिंगोक्तदेवताः । अत्रांगिरसां पणिभिरपहृत्य गिरेरंतः स्थापितानां गवामिंद्रेण विमोक्ष प्रतिपाद्यते । विदाः [illegible] अयंदर्थविदः । दिवः । गा निगूढा

इति संबंधः । किं कुर्वन् । उक्थैरंगिरस्य स्तुतिभिर्निमित्तभूताभिरद्रिं मक्षु शिक्षन् प्रक्षिपन् । रश्मीनामुपरि गिरिभेदनाय च विध्यन् । आकृत्या आगामिन्या अपद संबंधिनोऽर्चिनो रश्मयो द्युः । अगच्छन् । सर्वत्र प्रसृता अभवन् आगत्य अथ उषोद्वाजिनीस्तमःपुंजवर्तिनीः । स्वः स्वर्गाणीष आदित्य अनक् । तद् तथा दृढा मानुषीर्मनुष्यसंबंधिनीर्दुरो द्वाराणि देवः सूर्यो अपावः । व्यपावृत् । अंधकारापनयनेन मनुष्यादिव्यवहारायाकरोदित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि सूर्यो अमतिं न श्रियं सादोर्वाद्गवां माता जानती गात् ।

धन्वर्णसो नद्यः खादोअर्णाः स्थूणेव सुमिता दृंहत द्यौः ॥

वि । सूर्यः । अमतिं । न । श्रियं । सात् । आ । ऊर्वात् ।

गवां । माता । जानती । गात् ।

धन्वऽअर्णसः । नद्यः । खादःऽअर्णाः । स्थूणाऽइव ।

सुऽमिता । दृंहत । द्यौः ॥ २

सूर्यो देवः श्रियं दीप्तिं विसात् । विभजते । प्रकाशयतीत्यर्थः । अमतिं न । रूपनामैतत् । रूपमिव द्रव्यं । यथा द्रव्याणि घटपटादीनि नीलपीतादिरूपं लभंते तद्वत् । तथा गवां रश्मीनां मातोषा जानती सूर्यं उद्यंतमिति मत्वा अग्र आ स्वकर्तव्यमिति जानत्यूर्वादाच्छादकात् अंतरिक्षाद्गात् । आगच्छति । [illegible] धन्वर्णसः ॥ धन्वतिर्गतिकर्मा । धन्वंति गच्छंत्यर्णांसि [illegible] दीर्घाभावश्छांदसः ॥ खादोअर्णाः भक्षितकूलोदकाः । कूलंकषा इत्यर्थः । नद्यश्चैवं-रूपा भवंति । किंच द्यौश्च सुमिता सुष्ठु स्थापिता स्थूणेव स्तंभाधारस्तंभ इव दृंहत । दृढाभवत् । एतत्सर्वं सूर्यश्चायतीति भावः ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

अस्मा उक्थाय पर्वतस्य गर्भो महीनां जनुषे पूर्व्याय ।

वि पर्वतो जिहीत साधत द्यौराविवासन्तो दसयन्त भूम ॥ ३

अश्मे । उत्ऽस्थाय । पर्वतस्य । गर्भः । महीनाम् । जनुषे ।
पूर्व्याय ।
वि । पर्वतः । जिहीत । साधत । द्यौः । आऽविवासन्तः ।
दसयन्त । भूम ॥ ५ ॥

अश्मे महदुत्स्थाय स्तोत्रे पर्वतस्य पर्ववतो मेघस्य गर्भो गर्भस्थानीयमुदकं जिहीत । चलति । साधयति वेंद्रः । कोऽयमाथाश्मे । महीनां महतीनां स्तुतीनां जनुष उत्पादयित्रे पूर्व्याय प्रत्नाय । तदेव पुनरुच्यते । पर्वतो मेघो विजिहीत । द्यौश्च साधत । साधयति वृष्टिं । आविवासन्तः सर्वतः परिचरन्तोऽङ्गिरसो भूमात्यधिकं दसयन्त । उपक्षपयन्त्यात्मानं कर्मभिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सूक्तेभिर्वो वचोभिर्देवजुष्टैरिन्द्रा न्वग्नी अवसे हुवध्यै ।
उक्थेभिर्हि ष्मा कवयः सुयज्ञा आविवासन्तो मरुतो यजन्ति ॥ ४ ॥

सुऽउक्तेभिः । वः । वचःऽभिः । देवऽजुष्टैः । इन्द्रा । नु ।
अग्नी इति । अवसे । हुवध्यै ।
उक्थेभिः । हि । स्म । कवयः । सुऽयज्ञाः । आऽविवासन्तः ।
मरुतः । यजन्ति ॥ ४ ॥

हे इन्द्रा हे अग्नी ॥ परस्परापेक्षया प्रत्येकं द्विवचनं । यद्वात्रैकमेव पदं मध्ये व्यवधानं छांदसं ॥ हे इन्द्राग्नी वो युवां व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ देवजुष्टैर्देवैः सेवनीयैः सूक्तेभिः सूक्तैः सुवचनैः शोभनगुणप्रकाशनपरैर्वचोभिर्वचोभिरवसेऽस्मद्रक्षणाय हुवध्यै । आह्वयामि । नु क्षिप्रं युवामुक्थेभिः स्तोत्रैः कवयः मेधाविनो पूर्वे कवयः सुयज्ञाः शोभनयागा आविवासन्तः स्तुत्यादिना परिचरन्तो मरुतो मरुत्सदृशाः कर्मसु शोभा यजन्ति । पूजयन्ति ॥ हि स्मेति पूरणौ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एतो न्व१द्य सुध्यो३ भवाम प्र दुच्छुना मिनवामा वरीयः।
आरे द्वेषांसि सनुतर्दधामायाम प्रांचो यजमानमच्छ॥ ५

एतो इति। नु। अद्य। सुऽध्यः। भवाम। प्र। दुच्छुनाः।
मिनवाम। वरीयः।
आरे। द्वेषांसि। सनुतः। दधाम। अयाम। प्रांचः।
यजमानं। अच्छ॥ ५

अयमंगिरसां वाक्यः। अद्यास्मिन्नहनि नु क्षिप्रमेव। गच्छत। सुध्यः शोभनकर्माणो भवाम। दुच्छुना दुःखं प्र मिनवाम। प्रकर्षेण हिंसाम वरीयः। अत्यंतमित्यर्थः। तद्देवाच्यते। सनुतः अंतर्हितानि द्वेषांसि यजमानस्य द्वेष्टॄनारे दूरे दधाम। स्थापयाम। यद्वा सनुतरित्यंतर्हितनाम। पूर्वं प्रकाशयैरिष्वां वध भक्त इदानीं प्रच्छयामामिति। विवक्षः। तदर्थं यजमानं प्रांचः सदाप्रवणन्तारं यामच्छाभिमुख्येन यथाम। गच्छाम॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षड्विंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एता धियं कृणवामा सखायोऽप या माताँ ऋणुत व्रजं गोः।
यया मनुर्विशिशिप्रं जिगाय यया वणिग्वंकुरापा पुरीषं॥ ६

आ। इत। धियं। कृणवाम। सखायः। अप। या। माता।
ऋणुत। व्रजं। गोः।
यया। मनुः। विशिऽशिप्रं। जिगायं। यया। वणिक्।
वंकुः। आप। पुरीषं॥ ६

इदमंगिरसां वाक्यं। एत। आगच्छत। आगत्य च धियं स्तुतिं कृणवाम।
करवाम। हे सखायः परस्परं सखिभूता अंगिरस इत्यंगिरसां वचनं। या धीर्माता
गवां निर्मात्री गोमयं व्रजं पणिभिरपहृतमप वृणुत अपावृणोत्। यया च मनुः शि-
शिप्रं विगतच्छन्नं शत्रुं जिगाय जितवान्। यद्वा मनुः सर्वस्य मंतेंद्रो शिशिप्रो
हनुः। स तमस्माभिः कृतया स्तोमलक्षणया धिया जिगाय। यया च वणिक् वणि-
ग्भावरूपेण कर्मणा बहुफलाकांक्षी कक्षीवान् वंकुर्नेलेच्छया वनगामी पुरीषं पूरक-
मुदकमाप। याभिः सुदानू औशिजाय वणिजे दीर्घश्रवसे मधु कोशः। ऋग्वे०
१, ११२, ११। इति हि श्रुतं॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

अनूनोदत्र हस्तयतो अद्रिरार्चन्येन दश मासो नवग्वाः।
ऋतं यती सरमा गा अविंदद्विश्वानि सत्यांगिराश्चकार॥ ७

अनूनोत्। अत्र। हस्तऽयतः। अद्रिः। आर्चन्। येन। दश।
मासः। नवऽग्वाः।
ऋतं। यती। सरमा। गा। अविंदत्। विश्वानि। सत्या।
अंगिराः। चकार॥ ७

अत्रास्मिन्कर्मण्यद्रिरभिषवग्रावा हस्तयतो हस्तेन संयतः सन् अनूनोत्। नौति-
रत्र शब्दमात्रे वर्तते। अशब्दयत्। येन ग्राव्णा तदभिषवेण दश मासो मासान् दश-
मासपर्यंतं नवग्वाः। नवमासपर्यंतं गवार्थमनुतिष्ठंतोऽगिरसो नवग्वाः। नवगोयुक्ता
वार्चन् अपूजयन्निंद्रं। यद्वा दशसंख्याकमासोपेता दशमासानुष्ठाना अंगिरसोऽपरे
नवग्वाश्चैते सर्वेऽपि येनार्चंति। नवग्वासः सुतसोमास इंद्रं। ऋग्वे० ५, १९, १२।
इति हि निगमः। ऋतं सत्यं यज्ञं वा यती प्राप्नुवती सरमा सरणशीला स्तुतिरूपा
वागंगिरसां गवार्थमिंद्रेण प्रहिता देवशुनी वा गा अविंदत् पणिभिरपहृताः।
विश्वानि सर्वाणि स्तुत्यादिलक्षणानि सत्या सत्यानि चकारांगिराः॥

॥ अथाष्टमी ॥

विश्वे अस्या व्युषि माहिनायाः सं यद्गोभिरङ्गिरसो नवन्त ।
उत्स आसां परमे सधस्थ ऋतस्य पथा सरमा विदद्गाः ॥ ८

विश्वे । अस्याः । विऽउषि । माहिनायाः । सम् । यत् ।
गोभिः । अङ्गिरसः । नवन्त ।
उत्सः । आसाम् । परमे । सधऽस्थे । ऋतस्य । पथा ।
सरमा । विदत् । गाः ॥ ८

विश्वे सर्वेऽङ्गिरसो माहिनाया मंहनीयाया अस्या उषसो व्युषि व्युच्छने सति गवामासरकैर्यज्ञार्थमपहृते अपि यद्यदा गोभिः संनवन्त संगच्छन्ते तदानीं गवामुत्सः क्षीराद्युत्पत्तिस्थानः परमे उत्कृष्टे सधस्थे सहस्थाने वर्तते उपयुक्तोऽभवदित्यर्थः । ऋतस्य पथा मार्गेण सरमा नाम देवशुनी या गा निगूढा अविदत् । अलभत् । यद्वासां गवां परमे सधस्थे सहस्थाने ऋतस्य निगूहनाद्देव उत्स उदकस्य प्रस्रवणो भवति । विस्तीर्णमित्यर्थः । तेन ऋतस्योदकस्य पथा मार्गेण सरमा गा अविदत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ सूर्यो यातु सप्ताश्वः क्षेत्रं यदस्योर्विया दीर्घयाथे ।
रघुः श्येनः पतयदन्धो अच्छा युवा कविर्दीदयद्गोषु गच्छन् ॥ ९

आ । सूर्यः । यातु । सप्तऽअश्वः । क्षेत्रम् । यत् । अस्य ।
उर्विया । दीर्घऽयाथे ।
रघुः । श्येनः । पतयत् । अन्धः । अच्छ । युवा । कविः ।
दीदयत् । गोषु । गच्छन् ॥ ९

सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवः सप्ताश्वः सर्पणस्वभावाश्वोपेतः सप्तसंख्याकाश्वो वा आयातु । अस्मदभिमुखमागच्छतु । यद्यस्मादस्य सूर्यस्य दीर्घयाथे दीर्घगमने क्षेत्रं गन्तव्यप्रदेश उर्वियोरु अतिप्रभूतमासीत् । स एव देवो रघुर्लघुगमनः स श्येनः

यंत्रमीयमानमो ऽंधो दीयमानं हविरच्छाभिमुखं पतयत् । आगच्छति । युवा तरुण नित्यबिता कविः क्रांतदर्शी सन् गोषु रश्मिषु गच्छन्मध्ये वर्तमान् दीदयत् । दीप्यते । रघु। श्येनः सुपर्णो ऽंधोऽच्छ पतयत् । द्युलोकस्थं सोमलक्षणं देवानामन्नमाहर्तुमभि- मानेन तदभिमुखमगात् । युवेत्यादि शिष्टं समानं ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ सूर्यो॑ अरुहच्छु॒क्रमर्णोऽयु॑क्त य॒द्ध॒रितो॑ वी॒तपृ॑ष्ठाः ।
उ॒द्ना न नाव॑मनयंत धीरा॑ आशृ॒ण्वती॒राप॑ अ॒र्वाग॑तिष्ठन् ॥ १०

आ । सूर्यः॑ । अ॒रु॒ह॒त् । शु॒क्रं । अर्णः॑ । अयु॑क्त । यत् ।
ह॒रितः॑ । वी॒तऽपृ॑ष्ठाः ।
उ॒द्ना । न । नाव॑ं । अ॒न॒यं॒त॒ । धीराः॑ । आ॒ऽशृ॒ण्वतीः॑ ।
आपः॑ । अ॒र्वाक् । अ॒ति॒ष्ठ॒न् ॥ १०

सूर्यो देवः शुक्रं दीप्तमर्णः उदकं अभ्यारुहत् । सर्वतः प्रादुर्भवति । यदा ह्यश्वा हरितोऽश्वान्वीतपृष्ठाः कांतपृष्ठानयुक्त रथेऽयोजयत् तदा तं सूर्यं धीरा धीमंतो यजमानानाकाद उद्नोदकेन नावं न नावमिवानयंत । तदाशृण्वतीः सर्वतोऽनुशृण्वत्यो आपोऽर्वागभिमुखा अतिष्ठन् । अभवन् ॥

॥ अथैकादशी ॥

धियं॑ वो अ॒प्सु द॑धिषे स्व॒र्षां यया॑तर॒न्दश॑ मा॒सो नव॑ग्वाः ।
अ॒या धि॒या स्या॑म दे॒वगो॑पा अ॒या धि॒या तु॑तु॒र्यामात्यंह॑ः ॥ ११

धियं॑ । वः॒ । अ॒प्ऽसु । द॒धि॒षे॒ । स्वः॒ऽसाम् । यया॑ । अत॑रन् ।
दश॑ । मा॒सः । नव॑ऽग्वाः ।
अ॒या । धि॒या । स्या॒म॒ । दे॒वऽगो॑पाः । अ॒या । धि॒या ।
तु॒तु॒र्या॒म॒ । अति॑ । अंह॑ः ॥ ११

हे देवा वो युष्माकं धियं स्तुतिवाक्यमप्सु निमित्तेषु स्वर्षां स्वर्गस्य दात्रीं दधिषे धारयामि ॥ अत्ययेन मध्यमः ॥ यया धिया नवग्वा अङ्गिरसो दश मासो-ऽतरन् समतुतिष्ठन् देवानया धिया देवगोपा देवैर्गोपायितारः स्याम । अंहः । अया धियांहः पापमतितुतुर्याम । अतितरेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये सप्तविंशो वर्गः ॥

हयो नेत्यष्टर्चं द्वितीयं सूक्तं प्रतिक्षत्रस्यार्षं । अष्टमी द्वितीया च त्रिष्टुभौ शिष्टाः षट् जगत्यः । आदितः षड्भिर्ऋग्भिः सप्तम्यष्टम्योर्देवपत्न्यो देवता । तथा चानुक्रान्तं । हयोऽष्टौ प्रतिक्षत्रोऽन्त्ये द्वे देवपत्नीस्तयोरन्त्या त्रिष्टुप् द्वितीया चेति ॥ सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हयो न विद्वाँ अयुजि स्वयं धुरि तां वहामि प्रतरणीमवस्युवं ।

नास्या वश्मि विमुचं नावृतं पुनर्विद्वान्पथः पुरएत

ऋजु नेषति ॥ १

हयः । न । विद्वान् । अयुजि । स्वयं । धुरि । तां । वहामि ।

प्रऽतरणीं । अवस्युवं ।

न । अस्याः । वश्मि । विऽमुचं । न । आऽवृतं । पुनः ।

विद्वान् । पथः । पुरःऽएता । ऋजु । नेषति ॥ १

हयो न अश्व इव विद्वान् सर्वज्ञः प्रतिक्षत्रः स्वयमनन्यप्रेरितः सन् धुरि रथात्मिकायामयुजि । युक्तोऽभवत् । तां धुरं प्रतरणीं प्रकर्षेण तारयित्रीमवस्युवं रक्षयित्रीं वहामि । धारयाम्यहमध्वर्युर्होता वा । अस्या धुरो विमुचं विमोचनं परित्यागं न वश्मि । न कामये । नावृतं पुनः पुनरावर्तनं धारणमपि न च वश्मि । भरं को भार इति तदेवोच्यते । विद्वान्मार्गाभिज्ञोऽन्तर्यामी देवः पुरएता पुरतो गन्ता सन् पथा यज्ञमार्गान्ऋज्वकुटिलं नेषति । प्रापयति ॥

॥ अथ द्वितीया॥

अग्न इंद्र वरुण मित्र देवाः शर्धः प्र यंत मारुतोत विष्णो।
उभा नासत्या रुद्रो अध ग्नाः पूषा भगः सरस्वती जुषंत॥ २

अग्ने। इंद्र। वरुण। मित्र। देवाः। शर्धः। प्र। यंत।
मारुत। उत। विष्णो इति।
उभा। नासत्या। रुद्रः। अध। ग्नाः। पूषा। भगः।
सरस्वती। जुषंत॥ २

हे अग्न इंद्र वरुण मित्र देवा यूयं शर्धो बलं मारुतं प्रयंत। प्रयच्छत॥ अत्र सर्वत्र पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनामंत्रितस्य पादादित्वादनिघातः। प्रथमस्य तु स्वत एव पादादित्वं॥ उतापि च उ मारुत मारुतानि मरुतां बलानि हे विष्णो यूयं शर्धं प्रयंत॥ विष्णो इत्यस्योतेत्यनेन व्यवधानान्निघातः॥ किंचोभा नासत्या सत्यभूतौ रुद्रोऽध अथ ग्ना एतेषां देवानां स्त्रियश्च पूषा भगः सरस्वती च जुषंत। सेवंतामस्मदीयं यज्ञं स्तुतिं वा॥

॥ अथ तृतीया॥

इंद्राग्नी मित्रावरुणादितिं स्वः पृथिवीं द्यां मरुतः पर्वताँ अपः।
हुवे विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं भगं नु शंसं सवितारमूतये॥ ३

इंद्राग्नी इति। मित्रावरुणा। अदितिं। स्वरिति स्वः।
पृथिवीं। द्यां। मरुतः। पर्वतान्। अपः।
हुवे। विष्णुं। पूषणं। ब्रह्मणः। पतिं। भगं। नु। शंसं।
सवितारं। ऊतये॥

इंद्रादिदेवानेतान् अत्रस्थ देवनूतयेऽस्मद्रक्षणाय हुवे। आह्वयामि स्तौमि वा आदित्यादित्य वक्ष्यं स्वरवात्

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत नो विष्णुरुत वातो अस्रिधो द्रविणोदा उत सोमो मयस्करत् ।
उत ऋभव उत राये नो अश्विनोत त्वष्टोत विभ्वानु मंसते ॥ ४

उत । नः । विष्णुः । उत । वातः । अस्रिधः । द्रविणःऽदाः ।
उत । सोमः । मयः । करत् ।
उत । ऋभवः । उत । राये । नः । अश्विना । उत ।
त्वष्टा । उत । विऽभ्वा । अनु । मंसते ॥

उतापि च नोऽस्माकं विष्णुर्व्यापको देवो मयस्करत्। किंच मयः सुखनाम। सुखं करोतु। उतापि च वातो वायुरस्रिधोऽहिंसकः सन् मयस्करत्। किंच द्रविणोदा धनस्य दाता सोमोऽपि मयस्करत्। उतापि च ऋभवो नोऽस्माकं राये धनायानुमंसते। अनुमन्यंतां। उताश्विनाश्विनौ च उत त्वष्टा देव उत विभ्वा ऋभूणामन्यतमो देवः। एते सर्वेऽप्यनुमंसते। यद्वा अनुमंसत इति प्रत्येकं संबंधनीयं॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत त्यन्नो मारुतं शर्ध आ गमद्दिविक्षयं यजतं बर्हिरासदे।
बृहस्पतिः शर्म पूषोत नो यमद्वरूथ्यं वरुणो मित्रो अर्यमा ॥ ५

उत । त्यत् । नः । मारुतं । शर्धः । आ । गमत् ।
दिविऽक्षयं । यजतं । बर्हिः । आऽसदे ।
बृहस्पतिः । शर्म । पूषा । उत । नः । यमत् । वरूथ्यं ।
वरुणः । मित्रः । अर्यमा ॥ ५

उतापि च त्यमसुमाहृतं मध्वी महतां यज्ञं संपे नोऽस्मानागमत्। आगच्छतु। कीदृशं सप्तधं। दिविषदं द्युलोके वर्तमानं यजतं पूज्यं। विमर्शमागमनमिति द्रुतमायै। अर्हवर्हिषः सह उपवह्। उपविशतु हविः स्वीकारायेत्यर्थः। किंच यज्ञ इंभितेभिः। शर्म सुखं भवतु। भवतु। उत नोऽस्मभ्यं पूषापि शमन्। कीदृशं शर्मं। वरूथ्यं। वारयति शीतवातादिकमिति वरूथं गृहं। तदर्हं वरूथ्यं। किंच वरुणादयश्चयोऽपि प्रत्येकं शर्म यच्छंतु॥

॥ अथ षष्ठी॥

उत त्ये नः पर्वतासः सुशस्तयः सुदीतयो नद्यस्त्रामणे
भुवन्।
भगो विभक्ता शवसावसा गमदुरुव्यचा अदितिः श्रोतु मे
हवं॥ ६

उत। त्ये। नः। पर्वतासः। सुऽशस्तयः। सुऽदीतयः। नद्यः।
त्रामणे। भुवन्।
भगः। विऽभक्ता। शवसा। अवसा। आ। गमत्।
उरुऽव्यचाः। अदितिः। श्रोतु। मे। हवं॥ ६

उतापि च त्ये ते पर्वतासः पर्वतोऽद्रयः सुशस्तयः शोभनस्तुतयः किंच सुदीतयः सुदाना नद्यश्च त्रामणे पालनेऽस्माकं भुवन्। भवंतु। भगो देवो विभक्ता भजनीयानां विभागकर्ता दाता सन् शवसा बलेनावसा रक्षणेन च सहागमत्। आगच्छतु। उरुव्यचाः प्रभूतव्याप्तिरदितिरदीना देवमाता मे हवं स्तुतिमाह्वानं वा श्रोतु। शृणोतु॥

पत्नीसंयाजेषु देवपत्नीनां देवानां पत्नीरित्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये। सूत्रितं च। देवानां पत्नीरुशतीरवंतु न इति द्वे। आ० १. १०. इति॥ आग्निमारुतशस्त्रेऽप्येते देवानां पत्नीरुशतीरवंतु न इति द्वे राकामहमिति द्वे। आ० ५. २०. इति॥

॥ तयोर्मध्ये प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

देवानां पत्नीरुशतीरवंतु नः प्रावंतु नस्तुजये वाजसातये ।

याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते ता नो देवीः सुहवाः शर्म

यच्छत ॥ ७

देवानां । पत्नीः । उशतीः । अवंतु । नः । प्र । अवंतु । नः ।

तुजये । वाजऽसातये ।

याः । पार्थिवासः । याः । अपां । अपि । व्रते । ताः । नः ।

देवीः । सुऽहवाः । शर्म । यच्छत ॥ ७

देवानामिंद्रादीनां पत्नीः पत्न्य उशतीरुशत्योऽस्मदीयां स्तुतिं कर्म वा कामयमाना नोऽस्मानवंतु । रक्षंतु । तथा नोऽस्माकं तुजये बलवते पुत्राय वाजसातयेऽन्नलाभाय संग्रामाय वा प्रावंतु । प्रकर्षेण रक्षंतु गच्छंतु वा । याः पार्थिवासः पृथिवीसंबंधिन्यो याश्चापामुदकानां व्रते कर्मण्यंतरिक्षे वर्तंते ता हे देवीर्देव्यो हे सुहवाः शोभनाह्वाना यूयं नोऽस्मभ्यं शर्म यच्छत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत ग्ना व्यंतु देवपत्नीरिंद्राण्यग्नाय्यश्विनी राट् ।

आ रोदसी वरुणानी शृणोतु व्यंतु देवीर्य

ऋतुर्जनीनां ॥ ८

उत । ग्नाः । व्यंतु । देवऽपत्नीः । इंद्राणी । अग्नायी ।

अश्विनी । राट् ।

आ । रोदसी इति । वरुणानी । शृणोतु । व्यंतु । देवीः ।

यः । ऋतुः । जनीनां ॥ ८

उतापि च ग्नाः स्त्रियो देवपत्नीर्देवपत्न्यो देवाः पतयो यासां ताः । ताइह्यो व्यंतु । हविर्भक्षयंतु । ता विविच्योच्यंते । इंद्राणी इंद्रस्य पत्न्यग्नाय्यग्नेः पत्न्यश्विन्यश्विनोः पत्नी राट् राजमाना । किंच रोदसी । रुद्रस्य पत्नीति यास्केनोक्तं । एवं सति त्विषितस्तुका रोदसी । ऋग्वे० १. १६७. ५. । इत्यत्र यथाद्युदात्तप्रसक्तिर्न न तद्वदत्रापि भाव्यं । तथापि शाकल्येन महर्षिणैवमुक्तत्वात्तथैव द्रष्टव्यं । वरुणानी वरुणस्य पत्न्या सर्वतः प्रत्येकं शृणोतु । किंच देवीः पत्नीसंयाजदेव्यो व्यंतु । खादंतु हविः । यो जनीनां देवजायानामृतुः कालस्तदभिमाना देव्योऽपि शृण्वंतु व्यंतु च । अत्रापि च ग्ना व्यंतु देवपत्न्यः । नि० १२. ४६. । इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणामात्येन विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ तृतीयोऽध्याय आरभ्यते। तत्र प्रयुंजतीति सप्तर्चं तृतीयं सूक्तं प्रतिरथ-स्यार्षं त्रैष्टुभं। पूर्वत्र वैश्वदेवं वै तदित्युक्तत्वादिदमपि वैश्वदेवं। प्रयुंजती सप्त प्रतिरथ इत्यनुक्रमणिका॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रयुंजती दिव एति ब्रुवाणा मही माता दुहितुर्बोधयंती।
आविवासंती युवतिर्मनीषा पितृभ्य आ सदने जोहुवाना॥ १

प्रऽयुंजती। दिवः। एति। ब्रुवाणा। मही। माता।
दुहितुः। बोधयंती।
आऽविवासंती। युवतिः। मनीषा। पितृऽभ्यः। आ।
सदने। जोहुवाना॥ १

एषोषस्था। प्रयुंजती प्राणिनः प्रस्तुतेषु कर्मसु दिवो द्युलोकादेति। आगच्छति ब्रुवाणा स्तूयमाना॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः॥ मही महती माता प्रकाशस्य देवानां वा निर्मात्री दुहितुर्भूम्या बोधयंती बोधं कुर्वाणा। तदुपजीव्यत्वाद् दुहितृत्व-मुपचर्यते। यद्वा दुहितुर्दिव इति संबंधः॥ उषसो दिवो दुहितृत्वं व्यक्तं दुहितर्दिव इत्यादिषु प्रसिद्धं। अन्यत्र च दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी। ऋग्वे० ७. ७५. ४.। इत्युषसो द्युदुहितृत्वमाम्नातं। अत इदमभिगम्यते। कदाचिद्द्यौरुषसो जायन भावाय दिव इति। प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमभ्यध्यायद्दिवमित्यन्य आहुरुषसमित्यन्ये।

तै० ब्रा० २. २२. । इति हि श्रूयते । लिंगं च दृश्यते कार्यकारणभावव्यत्ययेऽदिते- र्दक्षोऽजायत दक्षाद्वदितिरिति ॥ किंच आविशमाना परिचरंती युवतिर्मंडयंती स्वयं नित्यतरुणी वा मनीषा स्तुतिमती पितृभ्यः ॥ तृतीयार्थे पंचमी ॥ पितृभिः पालकै- र्देवैः सह सदने यागस्थाने आ समंतात् जोहुवाना ह्वयमाना । यद्वा पितृभ्यः कर्मणां पालकेभ्यो यजमानेभ्य इष्टप्रापणेन पालकेभ्यो वा तेषामर्थाय जोहुवाना ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अजिरासस्तदप ईयमाना आतस्थिवांसो अमृतस्य नाभिं ।

अनंतास उरवो विश्वतः सीं परि द्यावापृथिवी यंति

पंथाः ॥ २

अजिरासः । तत्ऽअपः । ईयमानाः । आतस्थिऽवांसः ।

अमृतस्य । नाभिं ।

अनंतासः । उरवः । विश्वतः । सीं । परि ।

द्यावापृथिवी इति । यंति । पंथाः ॥ २

अजिरासो गमनशीलाः ॥ अजिरशिशिरशिथिलेत्यादिना निपा- तितः ॥ तदपस्तदेव प्रकाशनरूपं कर्म यस्य तत्तादृशमपः ईयमाना गच्छंतोऽमृतस्य सूर्यस्य नाभिं संनाहकं मंडलं अमृतस्योदकस्य वा नाभिमंतरिक्षमातस्थिवांस आस्थि- तवंतोऽनंतासोऽपरिमिता उरवो व्याप्ताः पंथाः पतनशीला रश्मयो द्यावापृथिवी परि दिवं च पृथिवीं चांतरिक्षं च विश्वतः परितो यंति । गच्छंति । सीमिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उक्षा समुद्रो अरुषः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुरा विवेश ।

मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा वि चक्रमे रजसस्पात्यंतौ ॥ ३

उक्षा। समुद्रः। अरुषः। सुऽपर्णः। पूर्वस्य। योनिं। पितुः।
आ। विवेश।
मध्ये। दिवः। निऽहितः। पृश्निः। अश्मा। वि। चक्रमे।
रजसः। पाति। अंतौ॥ ३

सोऽयं। उक्षा। सेचकः। उदकस्य कामानां वा सेक्ता समुद्रः समुंदनः। यद्वा संमोदंते तस्मिन्देवा इति समुद्रः। अरुषः आरोचमानः सुपर्णः सुगमनः पूर्वस्य। अवयवलक्षणार्थं। पूर्वदिगवयवस्य पितुः पालकस्यांतरिक्षस्य योनिं स्थानमुदकस्थानं वा। आविवेश। आविशत्। पश्चाद्दिवो मध्ये निहितः पृश्निः। प्राश्नुत एनं वर्ण इति पृश्निरादित्यः। अश्मा सर्वत्र व्याप्तः शुभ्रोपमो वा। अयमश्मयो रजसोऽन्तरिक्षस्यांतौ पूर्वापरभागौ विचक्रमे। विक्रमते। पाति च जगत्। जगद्रक्षार्थं क्रमत इत्यर्थः।

अथ चतुर्थी॥

चत्वार ईं बिभ्रति क्षेमयंतो दश गर्भं चरसे धापयंते।
त्रिधातवः परमा अस्य गावो दिवश्चरंति परि सद्यो अंतान्॥४
चत्वारः। ईं। बिभ्रति। क्षेमऽयंतः। दश। गर्भं। चरसे।
धापयंते।
त्रिऽधातवः। परमाः। अस्य। गावः। दिवः। चरंति।
परि। सद्यः। अंतान्॥ ४

चत्वार ऋत्विज ईमेनमादित्यं क्षेमयंतः क्षेममात्मन इच्छंतो बिभ्रति। धारयंति हविर्भिः स्तुतिभिश्च। किंच दश दिशो गर्भं गर्भवद्धार्यं उत्पन्नमेनं चरसे चरणायो-दयास्तमयव्यवहाराय धापयंते। गमयंति। त्रिधातवस्त्रिप्रकाराः शीतोष्णवर्षलक्षण-त्रिविधा अस्यादित्यस्य परमा उत्कृष्टा गावो रश्मयो दिवोऽन्तरिक्षस्यांतान्पर्यंतान् परितः सद्यः उदयानंतरमेव चरंति। गच्छंति॥

॥ अथ पंचमी ॥

इदं वपुर्निवचनं जनासश्चरंति यन्नद्यस्तस्थुरापः।

द्वे यदीं बिभृतो मातुरन्ये इहेह जाते यम्या३ सबंधू॥ ५

इदं। वपुः। निऽवचनं। जनासः। चरंति। यत्। नद्यः।

तस्थुः। आपः।

द्वे इति। यत्। ईं। बिभृतः। मातुः। अन्ये इति।

इहऽइह। जाते इति। यम्या। सबंधू इति सऽबंधू॥ ५

जनासो हे जना ऋत्विज इदं पुरतो दृश्यमानं वपुः शरीरं मंडलं निवचनं स्तुत्यं भवतीति शेषः। यन्मंडलमुपजीव्य नद्यश्चरंति प्रवहंति। आपश्च यन्मंडलमधितस्थुः। मंडलाधीनत्वात्तासां। ईमेतदुक्तलक्षणं यन्मंडलं द्वे अहोरात्रे मातुर्निर्मातुरुत्पादकस्यांतरिक्षादन्ये इहेह जाते इह चेह च लोके जाते निष्पन्ने यम्या यमिनी नियमनीये युग्मभूते वा सबंधू समानबले समानबंधने उभयोरप्येक एव सूर्यो बंधकोऽन्योन्ययोस्तादृशौ बिभृतः धारयतः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि तन्वते धियो अस्मा अपांसि वस्त्रा पुत्राय मातरो वयंति।

उपप्रक्षे वृषणो मोदमाना दिवस्पथा वध्वो यंत्यच्छ॥ ६

वि। तन्वते। धियः। अस्मै। अपांसि। वस्त्रा। पुत्राय।

मातरः। वयंति।

उपऽप्रक्षे। वृषणः। मोदमानाः। दिवः। पथा। वध्वः।

यंति। अच्छ॥ ६

यस्मै सूर्याय धियः स्तुतीरपांसि कर्माणि च वितन्वते। विस्तारयंति यजमानाः। पुत्राय पुत्रस्थानीयाय मातरो निर्मात्र्य उषसो दिवो वा वस्त्रा वस्त्राणि वयंति। निष्पादयंति। वस्त्रसदृशानि तेजांसि निर्मितानि संपादयंतीत्यर्थः। वृषणः सेक्तारः सूर्यस्योपप्रक्ष उपपर्चने संपर्के सति मोदमाना हृष्यन्तो वध्वो वधूस्थानीया रश्मयो दिवस्पथा सूर्यसंबंधिना मार्गेणाच्छाभिमुख्यं यंति। गच्छंति। प्रसरंति॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तद॑स्तु मित्रावरुणा तद॑ग्ने शं योर॒स्मभ्य॑मि॒दम॑स्तु श॒स्तं।
अ॒शी॒महि॑ गा॒धमु॒त प्र॑ति॒ष्ठां नमो॑ दि॒वे बृ॑ह॒ते साद॑नाय ॥ ७

तत्। अ॒स्तु॒। मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒। तत्। अ॒ग्ने॒। शं। योः।
अ॒स्मभ्यं॑। इ॒दं। अ॒स्तु॒। श॒स्तं।
अ॒शी॒महि॑। गा॒धं। उ॒त। प्र॒ति॒ऽस्थां। नमः॑। दि॒वे।
बृ॒ह॒ते। सद॑नाय ॥ ७

अत्र लिंगोक्तदेवताः। हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ तदिदं सूक्तं शस्तं स्तुतमस्तु। भवतु। हे अग्ने तत्सूक्तं शस्तमस्तु। अस्मभ्यं शं सुखाय योर्दुःखानामभिश्रवणायेदं शस्तमस्तु। वयं चाशीमहि प्राप्नुयाम गाधं स्थितिं। उतापि च प्रतिष्ठां स्थितेरविच्छित्तिं चाशीमहि। नमो नमस्करोमि दिवे द्योतमानाय सूर्याय बृहते महते सादनायाश्रयाय विश्वस्य॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये प्रथमो वर्गः॥

कदु प्रियायेति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं। प्रतिभानुर्नामात्रेय ऋषिः। जगती छंदः। विश्वे देवा देवताः। तथा चानुक्रमणिका। कदु पंच प्रतिभानुर्जागतमिति॥ आभिप्लविके पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं निविद्धानं। सूत्रितं च। कदु प्रियायेति वैश्वदेवं। आ० ७.७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कदु प्रियाय धाम्ने मनामहे स्वक्षत्राय स्वयशसे महे वयं।

आमेन्यस्य रजसो यदभ्र आँ अपो वृणाना वितनोति

मायिनी। १

कत्। ऊं इति। प्रियाय। धाम्ने। मनामहे। स्वऽक्षत्राय।

स्वऽयशसे। महे। वयं।

आऽमेन्यस्य। रजसः। यत्। अभ्रे। आ। अपः। वृणाना।

विऽतनोति। मायिनी॥ १

अत्र वैद्युताग्निसंस्तवः कदु कदा। उ इति पूरणः। प्रियाय सर्वेषां प्रियभूताय। वृष्टिद्वारा जनिरादिप्रयोजकत्वादस्य प्रियत्वमस्य प्रसिद्धं। तादृशाय धाम्ने तेजसे वैद्युताय। उत्तरवाक्ये ऽभ्रे ऽपो वितनोतीति वक्ष्यमाणत्वादिदं लभ्यते। कीदृशाय स्वक्षत्राय स्वभूतबलाय किंच स्वयशसे स्वभूतान्नाय। सर्वमप्यन्नं ह्यस्य स्वं। महे महते पूज्याय वयं कद मनामहे। स्तवाम। यत्॥ उत्तरत्र स्त्रीलिंगनिर्देशाद्येति विपरिणामयितव्यं॥ आग्नेयी यद्विद्युदामेन्यस्य समंतान्मातव्यस्य रजसो ऽन्तरिक्षस्य। अपरिमितमपि नभ इयदिति सर्वैर्मीयते। संबंधिन्यभ्रे मेघ आ अधि मेघस्योपर्येव उदकानि वृष्टिलक्षणानि वितनोति विस्तारयति वृणानाच्छादयंती मेघानां वः मायिनी। मायेति प्रज्ञानाम। प्रज्ञावती सती। यद्वास्य संबंधिनी माध्यमिका वागिति वा योज्यं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता अंत्नत वयुनं वीरवंक्षणं समान्या वृतया विश्वमा रजः।

अपो अपाचीरपरा अपेजते प्र पूर्वाभिस्तिरते देवयुर्जनः॥ २

ताः। अत्नत। वयुनं। वीरऽवक्षणं। समान्या। वृतया।

विश्वं। आ। रजः।

अपो इति। अपाचीः। अपराः। अप। ईजते। प्र।

पूर्वाभिः। तिरते। देवऽयुः। जनः॥ २

इयमुषस्या। ता उषसोऽत्नत। विस्तारयन्ति। किं। वयुनं प्रज्ञानं। कीदृशं। वीरवक्षणं वीरैः स्तोतृभिर्वहनीयं। यद्वा वक्षणाः कार्यवोढारो येन प्रेर्यन्ते तत्तादृशं। किंच समान्यैकरूपया वृतयावरकया दीप्त्या विश्वमा सर्वमपि रजो जगदत्नत। एवं सति देवयुर्देवकामो जनोऽपाचीरपाञ्चनाः प्रतिनिवृत्ता उषसोऽपरा अन्या आगामिनीरुषसोऽपेजते। अपगमयति। अपो इत्यपशब्दः पूरणः। पूर्वाभिस्ताभिः प्रतिरते। प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः। वर्धयति स्वमनीषां वर्धते वा स्वयं॥

॥ अथ तृतीया॥

आ ग्रावभिरहन्येभिरक्तुभिर्वरिष्ठं वज्रमा जिघर्ति मायिनि।
शतं वा यस्य प्रचरन्त्स्वे दमे संवर्तयन्तो वि च वर्तयन्नहा॥ ३

आ। ग्रावऽभिः। अहन्येभिः। अक्तुऽभिः। वरिष्ठं। वज्रं।

आ। जिघर्ति। मायिनि।

शतं। वा। यस्य। प्रऽचरन्। स्वे। दमे। सम्ऽवर्तयन्तः।

वि। च। वर्तयन्। अहा॥ ३

अत्र पूर्वार्धे इन्द्र उच्यते उत्तरार्धे इन्द्रात्मा सूर्यः। आ कृञ्चन इति शेषः। कैः। अहन्येभिरहनि संपादितैरक्तुभी रात्रिभिः। तत्र निष्पन्नैरित्यर्थः। तथा ग्रावभिः। ग्राव्णे साधनशब्दः। ग्रावसाध्यैरभिषवैर्निमित्तभूतैः। आगत्यात्र सोमो सनु मायिनि वृत्रे निमित्ते सति वरिष्ठमुरुतरं वज्रमा सर्वतो जिघर्ति। दीपयति। वा किंच। वाशब्दश्चार्थे। यस्येन्द्रात्मकस्यादित्यस्य शतं शतसंख्याका रश्मयः स्वे दमे स्वकीये गृह आकाशे प्रचरन् प्रचरन्ति। किं कुर्वन्तः। संवर्तयन्तः प्राणिनो

गमयंतः। यद्वा अहोरात्राणि दिवसान् संवर्तयंतः सम्यक् प्रवर्तयंतो वि च वर्तयन् अहोरात्राणि निवर्तयंति गतान्येव पुनः प्रापयंति च। तपनपरिस्पंदाधीनत्वात्प्राणिनामायुः अवस्थापोरात्रादिप्रवर्तकस्य॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तामं॑स्य री॒तिं प॑र॒शोरि॑व प्र॒त्यनी॑कमख्यं भु॒जे अ॑स्य॒ वर्प॑सः।

सचा॒ यदि॑ पितु॒मंत॑मिव॒ क्षयं॒ रत्नं॒ दधा॑ति॒ भर॑हूतये वि॒शे॥ ४

ताम्। अ॒स्य॒। री॒तिम्। प॒र॒शोःऽइ॑व। प्रति॑। अनी॑कम्। अ॒ख्य॒म्।

भु॒जे। अ॒स्य॒। वर्प॑सः।

सचा॑। यदि॑। पि॒तु॒मन्तं॑ऽइव। क्षय॑म्। रत्न॑म्। दधा॑ति।

भर॑ऽहूतये। वि॒शे॥ ४

इयमाग्नेयी। तां प्रसिद्धामस्याग्ने रीतिं स्वभावं गतिं वा परशोरिव प्रति परशोः प्रतिनिधिमिव पश्यामि। परशुर्यथा स्वाभिमुखमभिगतं सादयति तद्वदित्यर्थः। अस्य वर्पसो रूपवतोऽस्यादित्यस्यानीकं रश्मिसमूहं भुजे भोगायाख्यं। कथयाम्यहं। यदि यस्मात् च देवः सचा सहायः सन् पितुमंतमन्नवंतं क्षयमिव निवासमिव भरहूतये संग्रामे यज्ञे वाह्वानयुक्ताय विशे यजमानाय रत्नं रमणीयं धनं दधाति धारयति। उभयमपि ददातीत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

स जि॒ह्वया॒ चतु॑रनीक ऋंजते॒ चारु॒ वसा॑नो॒ वरु॑णो॒ यत॑न्न॒रिं।

न तस्य॑ वि॒द्म पु॑रुष॒त्वता॑ व॒यं यतो॒ भगः॑ सवि॒ता दाति॒ वार्यं॑॥ ५

सः। जि॒ह्वया॑। चतुः॑ऽअनीकः। ऋं॒ज॒ते॒। चारु॑। वसा॑नः।

वरु॑णः। यत॑न्। अ॒रिम्।

न। तस्य॑। वि॒द्म। पु॒रु॒ष॒त्वता॑। व॒यम्। यतः॑। भगः॑। स॒वि॒ता।

दाति॑। वार्य॑म्॥ ५

सोऽग्निश्चतुरनीकश्चतुर्दिक्षु प्रवृत्तज्वालः सन् जिह्वया मंक्ते । गच्छति घृतादिकं । यद्वा जिह्वया चतुरनीकः सन् मंक्ते । अलंकरोति आत्मानं । किं कुर्वन् । चारु रमणीयं तेजो वसान आच्छादयन् वरुणस्तमोनिवारकः सन् अरिमनितं यतन् उद्धरन् । नश्यं । तमित्यर्थः । तं न विद्म । न जानीमो वयं पुरुषत्वता पुरुषत्वेन कामानां पूरकत्वेन वा युक्तं ॥ अपरो भावप्रत्ययः पूरणः ॥ यतोऽयं भगो भजनीयः सविता प्रेरको देवो दाति यच्छति वार्यं वरणीयं धनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वितीयो वर्गः ॥

देवं व इति पंचर्चं सूक्तमात्रेयस्य प्रतिप्रभस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । देवं वः प्रतिप्रभोऽंत्या तृणपाणिरित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

देवं वो अद्य सवितारमेषे भगं च रत्नं विभजंतमायोः ।

आ वां नरा पुरुभुजा ववृत्यां दिवेदिवे चिदश्विना सखीयन् ॥ १

देवं । वः । अद्य । सवितारं । आ । ईषे । भगं । च ।

रत्नं । विऽभजंतं । आयोः ।

आ । वां । नरा । पुरुऽभुजा । ववृत्यां । दिवेऽदिवे । चित् ।

अश्विना । सखिऽयन् ॥ १

देवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्याभ्यनुज्ञातारं वः । त्वामित्यर्थः । यद्वा होतुरिदं वाक्यं । वो यजमानेभ्यो युष्मभ्यमद्येदानीमीषे । उपगच्छामि । भगं च भजनीयं देवगयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य रत्नं रमणीयं हविर्विभजंतं । भगो वा विभजतीति हि भगस्य विभजनं प्रसिद्धं । रायो विभक्ता संभरश्च वस्वः । ऋग्वे० ४. १७. ११. । भगो विभक्ता शवसा । ऋग्वे० ५. ४६. ६. । इति च श्रुतिः । यद्वा चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । यजमानार्थं रत्नं रमणीयं धनं विभजंतं । हे नरा नेतारौ हे पुरुभुजा । पुरु भुंजाते इति पुरुभुजौ ॥ हे अश्विनाश्विनौ वां युवां दिवे दिवे प्रतिदिनमागमनार्थं । आवर्तयाम्यस्मदभिमुखं । सखीयन् युवयोः सखित्वमिच्छन् । चिदिति पूरणः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रति प्रयाणमसुरस्य विद्वान्त्सूक्तैर्देवं सवितारं दुवस्य ।
उप ब्रुवीत नमसा विजानञ्ज्येष्ठं च रत्नं विभजन्तमायोः ॥ २

प्रति । प्रऽयानं । असुरस्य । विद्वान् । सुऽउक्तैः । देवं ।
सवितारं । दुवस्य ।
उप । ब्रुवीत । नमसा । विऽजानन् । ज्येष्ठं । च । रत्नं ।
विऽभजन्तं । आयोः ॥ २

असुरस्य प्रज्ञानां निरसितुः सवितुः प्रति प्रयाणं प्रत्यागमनं विद्वान् जानन् सूक्तैः सवितारं देवं दुवस्य । हे अंतरात्मन् । किंचायोर्मनुष्याय ज्येष्ठं रत्नं धनं च विभजन्तं । ददतमित्यर्थः । नमसा नमस्कारेण हविषा वा विजानन् विशेषेण भावयन्नित्यर्थः ॥ यद्वांतर्णीतण्यर्थोऽयं ॥ ज्ञापयन् उपब्रुवीत स्तौतु भवान् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अदत्रया दयते वार्याणि पूषा भगो अदितिर्वस्त उस्रः ।
इंद्रो विष्णुर्वरुणो मित्रो अग्निरहानि भद्रा जनयंत दस्माः ॥ ३

अदत्रऽया । दयते । वार्याणि । पूषा । भगः । अदितिः । वस्ते ।
उस्रः ।
इंद्रः । विष्णुः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । अहानि । भद्रा ।
जनयंत । दस्माः । ३

अदनमन्निरदत्रमदनीयानि ॥ अदेरौणादिकस्त्रप्रत्ययः । सुपां सुलुगिति याजादेशः ॥ अथवा अत्यदत्रा जिह्वा । तया वार्याणि वरणीयानि काष्ठानि दयते । दयतिरनेककर्मास दहने वर्तते । दहतीत्यर्थः । सामर्थ्यादग्निरिति गम्यते । यद्वा-दनीयानि वरणीयान्यन्नानि दयते । ददाति यजमानाय ॥ दय दानगतिहिंसा-

वख्यानेषु ॥ कीदृशोऽग्निः। पूषा पोषको भगो भजनीयोऽदितिरखंडनीयः। यद्वा पूषादयस्त्रयोऽपि प्रत्येकमभजनीयानि वार्याणि वसूनि दयते। उस्रः यौः वस्ते। आच्छादयति। सामर्थ्यात्तेजांसि। इंद्रादयः पंचापि देवा दस्रा दर्शनीया अह्नानि सर्वोत्तमागंतॄणि भद्रा शोभनीयानि जनयंत। जनयंति। दिवसानां यागदानादिक्रि- यार्हत्वमेव भद्रत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तन्नो॑ अन॒र्वा स॑वि॒ता वरू॑थं॒ तत्सिंध॑व इ॒षयं॑तो॒ अनु॑ ग्मन्।

उप॒ यद्वोचे॑ अध्व॒रस्य॒ होता॑ रा॒यः स्या॑म॒ पत॑यो॒ वाज॑रत्नाः ॥ ४

तत्। नः। अनर्वा। सविता। वरूथं। तत्। सिंधवः।

इषयंतः। अनु। ग्मन्।

उप। यत्। वोचे। अध्वरस्य। होता। रायः। स्याम।

पतयः। वाजऽरत्नाः ॥ ४

तत्प्रसिद्धं वरूथं वरणीयमस्मदभिमतं धनं नोऽस्मभ्यमनर्वाप्रत्यृतः केनाप्यनिरस्कृतः सविता देवः प्रयच्छत्विति शेषः। तद्धनं सिंधवः स्यंदनशीला इषयंतो गच्छंत्यो नद्योऽनु अनुसृत्य ग्मन्। गच्छंतु। धनं दातुं गच्छंत्वित्यर्थः। यद्यस्मादध्वरस्य यागस्य होता होमनिष्पादकोऽहमुपवोचे उपेत्य ब्रवीमि तस्मात्तत्प्रयच्छंत्विति शेषः। वयं चात्मीयो रायो धनस्य बहुविधस्य पतयः स्वामिनः स्याम। भवेम। वाजरत्ना अन्नेन बलेन वा रमणीयाः। अथवा यद्यस्मादहं ब्रवीमि तस्मात्सविता नो वरूथमागच्छतु। तस्मादेव च नो वरूथं प्रसृतमनुग्मन् अनुगच्छंत्विति वा योज्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र ये वसु॑भ्य॒ ईव॒दा नमो॒ दुर्ये मि॒त्रे वरु॑णे सू॒क्तवा॑चः।

अवै॒त्वभ्वं॑ कृणु॒ता वरी॑यो दि॒वस्पृ॑थि॒व्योरव॑सा मदेम ॥ ५

प्र। ये। वसुऽभ्यः। ईवंत्। आ। नमः। दुः। ये। मित्रे।
वरुणे। सूक्तऽवाचः।
अवं। एतु। अभ्वं। कृणुत। वरीयः। दिवः। पृथिव्योः।
अवसा। मदेम॥ ४

ये यजमाना वसुभ्यो यज्ञनिवासेभ्यो देवेभ्य ईवद्गमनवन्नमोऽन्नं पन्नात्मकं प्र दुराहुः। ये च मित्रे देवे वरुणे च सूक्तवाचः सूक्तवचसो भवंति तानस्मानभ्वं महद्भयं तेभ्यो चावैतु। अपगच्छतु। हे देवाः कृणुत कुरुत च एतेभ्यो वरीय उरुतरं सुखं। दिवस्पृथिव्योर्द्यावापृथिव्योरवसा रक्षणेन मदेम। हृष्येम॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये तृतीयो वर्गः॥

विश्वो देवस्येति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं स्वस्त्यात्रेयस्यार्षं वैश्वदेवं। पंचमी पंक्ति-राद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः। तदनुक्रांतमनुक्रमण्यां। विश्वः स्वस्त्यात्रेयः पंचांत्या पंक्तिरिति। द्व्यूह्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे विश्वो देवस्येति प्रतिपत्तृचस्याद्याः सूत्रितं च। विश्वो देवस्य नेतुरित्येका। आ० ७. ६.। इति॥ आभिप्लविकेषु द्वितीयचतुर्थषष्ठेष्वहःस्वेवैव वैश्वदेवस्य शस्त्रस्य प्रतिपत्। युंक्ष्वेत्थमभिप्लवे। आ० ७. ६.। इति सूत्रितत्वात्॥

॥ तत्र प्रथमा॥

विश्वो देवस्य नेतुर्मर्तो वुरीत सख्यं।
विश्वो राय इषुध्यति द्युम्नं वृणीत पुष्यसे॥ १

विश्वः। देवस्य। नेतुः। मर्तः। वुरीत। सख्यं।
विश्वः। राये। इषुध्यति। द्युम्नं। वृणीत। पुष्यसे॥ १

विश्वः सर्वो मर्तो नेतुर्देवस्य। सवितुरित्यर्थः। तस्य सख्यं वुरीत। वृणीत। विश्वो जनो राये धनलाभायेषुध्यति॥ पंचमलकारः॥ ईयोत। तस्मात्तदनुग्रहात् सर्वो जनो द्युम्नं धनं वृणीत सविचारं पुष्यसे पुष्ट्यै पर्याप्तं धनं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते ते देव नेतर्ये चेमाँ अनुशसे ।

ते राया ते ह्या३पृचे सचेमहि सचथ्यैः ॥ २

ते । ते । देव । नेतः । ये । च । इमान् । अनुऽशसे ।

ते । राया । ते । हि । आऽपृचे । सचेमहि । सचथ्यैः ॥ २

हे नेतर्देव ते तव स्वभूतास्ते वयं यजमाना ये चान्य इमान् ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ इमे होत्रादयोऽनुशसे शंसितुं प्रभवंति तेऽपि त्वदीयाः । यद्वेमानन्यानिंद्रादीननुशसे क्रमेण शंसितुं प्रभवंति । एकैव वा महानात्मा देवता स सूर्यः स हि सर्वभूतात्मेत्युक्तत्वादितरासां देवतानां तदंतर्भावादिति भावः । न केवलं त्वद्भक्ता एवेत्यर्थः । ते उभये वयं राया धनेन सचेमहीति संबंधः । ते हि ते खल्वापृच आपर्चनीयाः ॥ कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः । कृन्मेजंत इत्यव्ययत्वाद्विभक्तेरदर्शनं ॥ सचथ्यैः सर्वैः कार्यैः सचेमहि । संगच्छेमहि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अतो न आ नॄनतिथीनतः पत्नीर्दशस्यत ।

आरे विश्वं पथेष्ठां द्विषो युयोतु यूयुविः ॥ ३

अतः । नः । आ । नॄन् । अतिथीन् । अतः । पत्नीः ।

दशस्यत ।

आरे । विश्वं । पथेऽस्थां । द्विषः । युयोतु । यूयुविः ॥ ३

अतोऽस्मिन्यज्ञे ॥ सार्वविभक्तिकस्तसिः ॥ नोऽस्माकमृत्विजां नॄन्नेतॄनतिथीन् तद्वत्पूज्यान्देवाना दशस्यत । सर्वतः परिचरत । अतोऽस्मिन्यज्ञे पत्नीर्देवानां पत्नीर्यूयं दशस्यत हविःप्रदानादिना । यद्वा नोऽस्मभ्यं नॄन् पुत्रभृत्यादीनतिथीन् पत्नीश्चैतत्सर्वमत्र दशस्यत । हे देवाः प्रयच्छत । आरे दूरे विश्वं सर्वं पथेष्ठां मार्गे भवतामं वैरिणां द्विषोऽस्मानपि द्विषो द्वेष्टॄन्युयोतु पृथक्करोतु देवसंघः सविता वा युयुविः सर्वेषामिश्रयिता पृथक्कर्ता ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यत्र वह्निरभिहितो दुद्रवद्द्रोण्यः पशुः।

नृमणा वीरपस्त्योऽर्णा धीरेव सनिता॥ ४

यत्र। वह्निः। अभिऽहितः। दुद्रवत्। द्रोण्यः। पशुः।

नृऽमनाः। वीरऽपस्त्यः। अर्णा। धीराऽइव। सनिता॥ ४

यत्र यस्मिन्यज्ञे वह्निर्यज्ञस्य वोढाभिहितो यूपं प्रापितो द्रोण्यो यूपार्हः पशुर्दुद्रवत् गच्छति यूपं प्रति तत्र नृमणा यजमानमनाः सविता वीरपस्त्यः। वीरा ऋत्विग्यजमानाः पुत्रभृत्यादयो वा तद्वत्पस्त्यं गृहं यस्य स तादृशः। प्रेरितगृहो वा। पुत्राद्युपेतगृहप्रद इत्यर्थः। सनिता संभक्ता भवति। अर्णा अरणकुशला धीरेव योषिदिव। यद्वार्णानि सर्वोऽप्यभिलक्ष्य सनिता भवति॥

॥ अथ पंचमी ॥

एष ते देव नेता रथस्पतिः शं रयिः।

शं राये शं स्वस्तय इषःस्तुतो मनामहे देवस्तुतो मनामहे॥ ५

एषः। ते। देव। नेतरिति। रथःपतिः। शं। रयिः।

शं। राये। शं। स्वस्तये। इषःऽस्तुतः। मनामहे।

देवऽस्तुतः। मनामहे॥ ५

हे नेतर्देव सवितस्ते तवैष रथःपतिः सर्वस्य पालको रयिर्दातव्यधनवान्॥ मत्वर्थो लुप्यते॥ शं करोत्विति शेषः। वयं च राये धनस्य शं सुखाय। यद्वा राये धनाय शं सुखाय च स्वस्तयेऽविनाशायेषःस्तुत एषणीयस्य सवितुः स्तोतारो वयं मनायहे। स्तुमः। देवस्तुतो देवानां देवस्य वा सवितुः स्तोतारो मनामहे। स्तुमः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्थो वर्गः॥

अग्ने सुतस्येति पंचदशर्चं सप्तमं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। अग्ने पंचोना आद्यास्तिस्रो गायत्र्यः षडुष्णिहस्तिस्रो जगत्यस्त्रिष्टुभौ चान्त्येऽनुष्टुभाविति। ऋषिश्चान्वादिति परिभाषया स्वस्त्यात्रेय ऋषिः। आदितस्तिस्रो गायत्र्यः पंचम्याद्याः षडुष्णिह एकादश्याद्यास्तिस्रो जगत्यस्त्रिष्टुभौ वा चतुर्दशी पंचदश्यावनुष्टुभौ। विश्वे देवा देवता॥

॥ तत्र प्रथमा॥

अग्ने सुतस्य पीतये विश्वैरूमेभिरा गहि।

देवेभिर्हव्यदातये॥ १

अग्ने। सुतस्य। पीतये। विश्वैः। ऊमेभिः। आ। गहि।

देवेभिः। हव्यऽदातये॥ १

हे अग्ने त्वं सुतस्य सोमस्य पानाय विश्वैरूमेभिः सर्वैरपि रक्षकैर्देवैरिन्द्रादिभिः सह हव्यदातये हविर्दानाय यजमानाय वा आगहि। आगच्छ॥

॥ अथ द्वितीया॥

ऋतधीतय आ गत सत्यधर्माणो अध्वरं।

अग्नेः पिबत जिह्वया॥ २

ऋतऽधीतयः। आ। गत। सत्यऽधर्माणः। अध्वरं।

अग्ने। पिबत। जिह्वया॥ २

हे ऋतधीतयः सत्यस्तुतयोऽबाध्यकर्माणो वा देवा अध्वरमस्मदीयमागत। आगच्छत। आगत्य च हे सत्यधर्माणः सत्यस्य धारयितारो यूयमग्नेर्जिह्वया पिबत। हविरादिकं॥

॥ अथ तृतीया ॥

विप्रेभिर्विप्र संत्य प्रातर्यावभिरा गहि ।
देवेभिः सोमपीतये ॥

विप्रेभिः । विप्र । सत्य । प्रातर्यावंऽभिः । आ । गहि ।
देवेभिः । सोमंऽपीतये ॥ ३

हे विप्र मेधाविन् विविधकामानां वा पूरक हे संत्य संभजनीयाग्ने विप्रेभिर्मेधाविभिः प्रातर्यावभिः प्रातःकाल आगंतृभिर्देवेभिर्देवैः सार्धमागहि । आगच्छ । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं सोमंश्चमू सुतोऽमंत्रे परिं षिच्यते ।
प्रिय इंद्राय वायवे ॥ ४

अयं । सोमंः । चमू इतिं । सुतः । अमंत्रे । परिं । सिच्यते ।
प्रियः । इंद्राय । वायवे ॥ ४

अयं पुरतो वर्तमानः सोमश्चमू चम्वोरन्योरधिषवणफलकयोः सुतोऽभिषुतः सन् अमत्रे पात्रे परिषिच्यते पूयते । स चेंद्राय वायवे च प्रियः । तं पातुं हे इंद्रवायू आगच्छतमिति शेषः ॥

वायवा याहीत्येषा द्वृच्यस्य तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्याद्या । सूत्रितं च । वायवा याहि वीतय इत्येका वायो याहि शिवा दिव इति द्वे । आ० ७. १० । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

वायवा याहि वीतये जुषाणो हव्यदातये ।
पिबा सुतस्यांधसो अभि प्रयः ॥ ५

वायो इति । आ । याहि । वीतये । जुषाणः । हव्यऽदातये ।

पिब । सुतस्य । अंधसः । अभि । प्रयः ॥ ५

हे वायो प्रयोऽन्नं सोमाख्यमभि अभिलक्ष्य आ याहि वीतये भक्षणाय जुषाणः प्रीयमाणो हव्यदातये हविर्दात्रे यजमानाय तदर्थं । आगत्य च सुतस्याभिषुतस्य अंधसोऽन्नं सोमलक्षणं पिब ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचमो वर्गः ॥

इन्द्रश्च वायवित्यनयोः इति प्रउगगतस्य ऐंद्रवायवस्य इंद्रवायू इत्यादिके द्वे ऋचौ अंतेत् । तयोः प्रथमा द्वितीया चाप्रथमे तृचं संपादयेत् । तथा च सूत्रितं । इंद्रश्च वायवेषां सुतानामिति द्वयोरन्यतरां त्रिः । आ० ७. १०. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते षष्ठी ॥

इंद्रश्च वायवेषां सुतानां पीतिमर्हथः ।

ताञ्जुषेथामरेपसावभि प्रयः ॥ ६

इंद्रः । च । वायो इति । एषां । सुतानां । पीतिं । अर्हथः ।

तान् । जुषेथां । अरेपसौ । अभि । प्रयः ॥ ६

हे वायो त्वं चेंद्रश्चैवं युवां एषां सुतानामभिषुतानां सोमानां पीतिं पानमर्हथः । यस्मादेवं तस्मात्तान् सोमरसान् जुषेथां सेवेथामरेपसावहिंसकौ । तदर्थं प्रयः सोमाख्यमन्नमभिलक्ष्यागच्छतमिति शेषः । यद्वा प्रयोऽन्नवान् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सुता इंद्राय वायवे सोमासो दध्याशिरः ।

निम्नं न यंति सिंधवोऽभि प्रयः ॥ ७

सुताः । इंद्राय । वायवे । सोमासः । दधिऽआशिरः ।

निम्नं । न । यंति । सिंधवः । अभि । प्रयः ॥ ७

इंद्राय वायवे च सोमासः सोमा दध्याशिरो दध्याश्रयणाः सुताः। अभिषुताः। संपादिताः। ते च निम्नं गमं सिंधवो न नद्य इव हे इंद्रवायू युवामभियंति प्रयोऽवक्षणाः ॥

तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे सजूर्विश्वेभिरिति वैश्वदेवस्तृचः। सूत्रितं च। सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरिह नः प्रिया प्रियाणि। आ० ७. १०। इति ॥

॥ सैषा तृचे प्रथमा सूक्तेऽष्टमी ॥

सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरश्विभ्यामुषसा सजूः ।
आ याह्यग्ने अत्रिवत्सुते रण ॥ ८

सऽजूः । विश्वेभिः । देवेभिः । अश्विऽभ्याम् । उषसा । सऽजूः ।
आ । याहि । अग्ने । अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ ८

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वैर्देवेभिर्देवैः सजूः संगतः सन् अश्विभ्यामुषसा च सजूः समानप्रीतिः सन् आयाहि । आगच्छ । अत्रिवदत्रिमिव । [illegible] यथा महेश्वरं । महाप्रियं यथा रमते तद्वत्सुतेऽभिषुते सोमे रण । रमस्व ॥

॥ अथ नवमी ॥

सजूर्मित्रावरुणाभ्यां सजूः सोमेन विष्णुना ।
आ याह्यग्ने अत्रिवत्सुते रण ॥ ९

सऽजूः । मित्रावरुणाभ्याम् । सऽजूः । सोमेन । विष्णुना ।
आ । याहि । अग्ने । अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ ९

॥ अथ दशमी ॥

सजूरादित्यैर्वसुभिः सजूरिन्द्रेण वायुना ।
आ याह्यग्ने अत्रिवत्सुते रण ॥ १०

सऽजूः । आदित्यैः । वसुंऽभिः । सऽजूः । इन्द्रेण । वायुना ।
आ । याहि । अग्ने । अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ १०

उसारे हि नवनीदृशक्यो सहे ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये षष्ठो वर्गः ॥

एकादश पञ्चऽर्चानि वैश्वदेवमस्त्वे स्वस्ति न इति हृचः । कृतिनं च । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति हृच इति वैश्वदेवं । आ० ८.१ । इति ॥ तथा हृक्सूक्तिसवं वैश्वदेवमितिनिवृत्तानार्थोऽयं हृचः । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति वैश्वदेवं । आ० ६.५ । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्त एकादशी ॥

स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्वणः ।
स्वस्ति पूषा असुरो दधातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुना ॥ ११

स्वस्ति । नः । मिमीताम् । अश्विना । भगः । स्वस्ति । देवी । अदितिः । अनर्वणः ।
स्वस्ति । पूषा । असुरः । दधातु । नः । स्वस्ति । द्यावापृथिवी इति । सुऽचेतुना ॥ ११

नोऽस्माकमश्विनावश्विनौ सकलविनाशं क्षेमं मिमीतां । कुरुतां । भगश्च स्वस्ति क्षेमं मिमीतां । तथा देव्यदितिश्च स्वस्ति मिमीतां । अनर्वणोऽप्रत्यृतः पूषा असुरः शत्रूणां निरसिता प्राणानां बलानां दाता वा नः स्वस्ति दधातु । नोऽस्माकं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावपि सुचेतुना शोभनेन प्रज्ञानेन विशिष्टे स्वस्ति मिमीतां ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स्वस्तये वायुमुप ब्रवामहै सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः ।
बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तय आदित्यासो भवन्तु नः ॥ १२

स्वस्तये । वायुं । उप । ब्रवामहै । सोमं । स्वस्ति ।
भुवनस्य । यः । पतिः ।
बृहस्पतिं । सर्वऽगणं । स्वस्तये । स्वस्तये । आदित्यासः ।
भवन्तु । नः ॥ १२

स्वस्तये क्षेमाय वायुमुपब्रवामहै । स्तुम इत्यर्थः सोमं चोपब्रवामहै । यश्च सोमो भुवनस्य पतिः पालकः । सर्वलोकजीवनस्य सोमायत्तत्वात् । तथा सर्वगणं सर्वदेवगणोपेतं बृहस्पतिं बृहतः कर्मणो मंत्रस्य पालयितारं स्वस्तये स्तुमः । आदित्यास आदित्या अदितेः पुत्राः सर्वे देवा अथवाऽदशा द्वादश वा तेऽस्माकं स्वस्तये भवन्तु ॥

सत्रमध्ये दीक्षिते व्याधिते सति तन्निष्कृतिनि वैश्वदेवपशोरयं तृचो निमित्ता-र्थः। सूत्रितं च। स्वस्त्यात्रेयेमिमिदं दद्यात्। आ० ६.८.। इति। स्वस्त्यात्रेयपद-जातं तृचो विवक्षित इति तत्र व्याख्यातं। तथा रूपादिके सत्यप्ययं तृचो ज्ञेयः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विश्वे देवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुरग्निः स्वस्तये ।
देवा अवन्त्वृभवः स्वस्तये स्वस्ति नो रुद्रः पात्वंहसः ॥ १३

विश्वे । देवाः । नः । अद्य । स्वस्तये । वैश्वानरः । वसुः ।
अग्निः । स्वस्तये ।
देवाः । अवन्तु । ऋभवः । स्वस्तये । स्वस्ति । नः । रुद्रः ।
पातु । अंहसः ॥ १३

विश्वे सर्वेऽपि देवा नोऽस्मानद्याग्निमाभिर्दिते स्वस्तये क्षेमायाविंतु । वैश्वानरः । विश्व एवं नरा नयंतीति वैश्वानरः । स्तुः सर्वस्य याबापितर्गिनः । अयमेव।ग्नि. वैश्वानरः इति याबप्रुषिः । नि० ७. २१. । इति याज्ञः । सोऽपि स्वस्तयेऽस्तु । देवा कभयोऽपि स्वस्तयेऽवंतु । ब्रह्मो दुःखाद्रावयिता देवोऽस्मानंहसः पापात् स्वस्ति पातु नोऽस्मान् ॥

। अथ चतुर्दशी ।

स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति ।
स्वस्ति न इंद्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि ॥ १४

स्वस्ति । मित्रावरुणा । स्वस्ति । पथ्ये । रेवति ।
स्वस्ति । नः । इंद्रः । च । अग्निः । च । स्वस्ति । नः ।
अदिते । कृधि ॥ १४

हे मित्रावरुणा अहोरात्राभिमानिदेवौ स्वस्ति कुरुतं । हे पथ्ये हे पथ्यास्वस्ति-देवि । पंथा अंतरिक्षमार्गः । तत्र स्थिता मार्गाभिमानिनी देवी । हे तादृशि रेवति धनवति देवि स्वस्ति कृधि । इंद्रश्चाग्निश्च प्रत्येकं नोऽस्मभ्यं स्वस्ति कृधि । हे अदिते देवि नः स्वस्ति कृधि । कुरु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स्वस्ति पंथामनु चरेम सूर्याचंद्रमसाविव ।
पुनर्ददताघ्नता जानता सं गमेमहि ॥ १५

स्वस्ति । पंथां । अनु । चरेम । सूर्याचंद्रमसौऽइव ।
पुनः । ददता । अघ्नता । जानता । सं । गमेमहि ॥ १५

पंथां पंथानं स्वस्ति क्षेमेणानुचरेम सूर्याचंद्रमसाविव । तौ यथा निरालंबे मार्गे राक्षसादिभिरक्षुण्णौ संचरतस्तद्वत् । किंच वयं प्रवसंतः पुनर्ददताभिमतमघ्नता विरकाभविद्यकोपेनाघ्नता जानताभिज्ञरता बहोश्चिरकालं गतः कोऽयमिति

छंदेष्वनकुर्वता। नद्योऽत्रमिति वृध्यमानेनेत्यर्थः। पक्षावहूपेन बंधुकमेन संगमे-महि। यद्वा पूर्वार्धं पथस्तृतीं वाक्यमुत्तरार्धं बंधूनां। यद्वं बंधवो ददताभिमतमुपार्जितं अघ्नता प्रयाणकोपेनाहिंसता जानता सर्वं कर्माधि गच्छता प्रवसता संगमेमहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तमो वर्गः ॥

प्र श्यावाश्वेति सप्तदशर्चं सप्तमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। प्र श्यावाश्व सप्तोना श्यावाश्वो मारुतं ह तत्पंक्तिः षळंत्या चेति। आत्रेयः श्यावाश्व ऋषिः। ह तदिति प्रयोगादिदमादीनि दश सूक्तानि मरुद्देवत्यानि। षष्ठी सप्तदशी च पंक्त्यौ शिष्टाः पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः॥ गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र श्यावाश्व धृष्णुयार्चा मरुद्भिर्ऋक्वभिः।

ये अद्रोघमनुष्वधं श्रवो मदंति यज्ञियाः॥ १

प्र। श्यावऽअश्व। धृष्णुऽया। अर्च। मरुत्ऽभिः। ऋक्वऽभिः।

ये। अद्रोघं। अनुऽस्वधं। श्रवः। मदंति। यज्ञियाः॥ १

हे श्यावाश्व एतन्नामक ऋषे धृष्णुया धृष्णुत्वयुक्तैः स्तुत्यान्मरुद्भिर्मरुतः प्रार्च॥ द्वितीयार्थे तृतीया॥ एवं स्वयमेव मंत्रेण प्रेष्यति। यद्वा यजमानो होतारं श्यावाश्वं ब्रूते। यद्वा मरुद्भिर्मरुत्सबंधिभिर्ऋक्वभिः स्तोत्रैः सह स्तोत्रैर्वार्च। स्तुहीत्यर्थः। ये मरुतो यज्ञिया यज्ञार्हा अनुष्वधं प्रत्यहं। हविर्लक्षणान्नप्रदानं स्वधा। अनु पश्चाद्वा। अद्रोघदहिंसकं श्रवोऽन्नं स्वाध्वा मदंति हृष्यंति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते हि स्थिरस्य शवसः सखायः संति धृष्णुया।

ते यामन्ना धृषद्विनस्त्मना पांति शश्वतः॥ २

ते। स्थिरस्य। शवसः। सखायः। संति। धृष्णुऽया।

ते। यामन्। आ। धृषत्ऽविनः। त्मना। पांति। शश्वतः॥२

ते हि ते खलु स्थिरस्यापि चलितस्य यवसो वलस्य सम्राजः संति । अर्चंति महत् । पूजया पूजयथः । ते च यामस्य । यान् इति चार्थे । गमनेऽपि भूपहिनो चर्षणयंत-स्तनानात्मनाल्पच्छेद्यैवाद्भुतकारमनपेक्ष्यैव मरुतो मनुनस्याऽपुत्रमस्त्यादोऽपांति । रक्षंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते स्यंद्रासो नोक्षणोऽति ष्कंदंति शर्वरीः ।

मरुतामधा महो दिवि क्षमा च मन्महे ॥ ३

ते । स्यंद्रासः । न । उक्षणः । अति । स्कंदंति । शर्वरीः ।

मरुतां । अध । महः । दिवि । क्षमा । च । मन्महे ॥ ३

ते मरुतः स्यंद्रासः स्यंदनशीला उक्षणो जलस्य सेक्तारश्च । नेति चार्थे । यस्मात्स्कंद्रा अस्मान्तां तस्मात् शर्वरीः । शर्वरी रात्रयः । कालावयवानित्यर्थः । तानति स्कंदंति । अतिक्रम्य गच्छंति । नित्या इत्यर्थः । यस्मादेवं एवं विधास्तस्मान्म-रुतामधामुना महस्तेजो दिवि द्युलोके क्षमा क्षमायां भूमौ च वर्तमानं मन्महे । स्तुमः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मरुत्सु वो दधीमहि स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया ।

विश्वे ये मानुषा युगा पांति मर्त्यं रिषः ॥ ४

मरुत्ऽसु । वः । दधीमहि । स्तोमं । यज्ञं । च । धृष्णुऽया ।

विश्वे । ये । मानुषा । युगा । पांति । मर्त्यं । रिषः ॥ ४

हे अध्वर्युहोत्रादयो वो यूयं मरुत्सु धृष्णुया धर्षकेषु दधीमहि ॥ व्यत्ययेनोत्तमः ॥ धत्त । किं । स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च । इज्यतेऽनेनेति यज्ञं हविः । तदुभयं क्रियार्थं दोग्धत इति । ये मरुतो विश्वे सर्वेऽपि मानुषा मानुषाणि युगा युगानि । सर्वेषु कालेष्वित्यर्थः । मर्त्यं मरणधर्माणं यजमानं रिषो हिंसकात्पापात्पांति रक्षंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अर्हंतो ये सुदानवो नरो असामिशवसः।

प्र यज्ञं यज्ञियेभ्यो दिवो अर्चा मरुद्भ्यः॥ ५

अर्हंतः। ये। सुऽदानवः। नरः। असामिऽशवसः।

प्र। यज्ञं। यज्ञियेभ्यः। दिवः। अर्च। मरुत्ऽभ्यः॥ ५

हे स्तोतः हे आत्मन् वा येऽर्हंतः पूज्याः सुदानवः शोभनदाना नरो नेतारः कर्मणामसामिशवसोऽनल्पबलाः संति तेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञार्हेभ्यो दिवो द्योतमानेभ्यो मरुद्भ्यः॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः॥ यद्वा कर्मणि षष्ठी॥ दीप्तं यज्ञं यज्ञसाधनं हविः प्रार्च। पूजय। प्रयच्छेत्यर्थः। अथवा दिवोऽन्तरिक्षादागतेभ्य इति संबंधः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ रुक्मैरा युधा नर ऋष्वा ऋष्टीरसृक्षत।

अन्वेनाँ अह विद्युतो मरुतो जझ्झतीरिव भानुरर्त त्मना दिवः॥

आ। रुक्मैः। आ। युधा। नरः। ऋष्वाः। ऋष्टीः।

असृक्षत।

अनु। एनान्। अह। विऽद्युतः। मरुतः। जझ्झतीःऽइव।

भानुः। अर्त। त्मना। दिवः॥ ६

नरो नेतार ऋष्वा महांतो मरुतो रुक्मै रोचमानैराभरणविशेषैरा रोचंत इति शेषः॥ उपसर्गश्रुतेः संगतक्रियाध्याहारः॥ तथा युधा प्रहरणसाधनेनायुधेना रोचंते। एते मरुत ऋष्टीरायुधविशेषानसृक्षत। प्रक्षिपंति मेघभेदार्थं एतान्मरुतो विद्युतोऽपि जझ्झतीरिव शब्दकारिण्य आप इव। जझ्झतीरापो भवंति शब्दकारिण्यः। निरु० ६, १६, इति निरुक्तं। अन्वह अनुगच्छंत्येव। दिवो द्योतमानस्य मरुद्गणस्य भानुर्दीप्तिस्त्मना स्वयमेवार्त। निरगात्॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ये वावृधंत पार्थिवा य उरावंतरिक्ष आ ।

वृजने वा नदीनां सधस्थे वा महो दिवः ॥ ७

ये । ववृधंत । पार्थिवा । ये । उरौ । अंतरिक्षे । आ ।

वृजने । वा । नदीनां । सधऽस्थे । वा । महः । दिवः ॥ ७

ये मरुतः पार्थिवाः पृथिवीसंबद्धाः संतो ववृधंत वर्धंते । ये चोरौ महत्यंतरिक्षे च ववृधंत । आ इति चार्थे । नदीनां नदनवतीनां वृजने वा बले ववृधंत । महो महतो दिव द्युलोकस्य सधस्थे सहस्थाने च ववृधंत । उभयत्रो वाशब्द चार्थे । एवं सर्वत्र वर्तमान मरुतो ऋच्युत्तरस्थामिति पूर्वत्र संबंध ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शर्धो मारुतमुच्छंस सत्यशवसमृभ्वसं ।

उत स्म ते शुभे नरः प्र स्पंद्रा युजत त्मना ॥ ८

शर्धः । मारुतं । उत् । शंस । सत्यऽशवसं । ऋभ्वसं ।

उत । स्म । ते । शुभे । नरः । प्र । स्यंद्राः । युजत । त्मना ॥ ८

हे स्तोतर्मारुतं शर्धो बलयुत् उत्कृष्टं शंस । स्तुहि । कीदृशं शर्धः । सत्यशवसं सत्यवेगमृभ्वसं महदतिप्रवृद्धं । उत स्मापि च नरो नेतारस्ते मरुतः शुभ उदकार्थं प्रायुंजत प्रयुंजत प्रयुजत समयोजयन् त्मनात्मनैव जगदनुग्रहबुद्ध्येव स्यंद्राः स्यंदनस्वभावाः पृषतीरित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत स्म ते परुष्ण्यामूर्णा वसत शुंध्यवः ।

उत पव्या रथानामद्रिं भिंदंत्योजसा ॥ ९

उत । स्म । पक्ष्णायाः । अर्वाः । वसत । शुंध्यवः ।

उत । पव्या । रथानां । अद्रिं । भिंदंति । ओजसा ॥ ८

उत अपि च ते मरुतः पक्ष्णायमिताभिकायां नद्यां वर्तंते । ये अर्वा दीप्ताः शुंध्यवः शोधिका वसत आच्छादयंति ते । उतापि च पव्या नेम्या रथानां स्वकीयानां रथचक्रे ओजसा बलेन अद्रिं भिंदंति । मेघं गिरिं वा विदारयंति ॥

॥ अथ दशमी ॥

आपथयो विपथयोऽतंस्पथा अनुपथाः ।

एतेभिर्मह्यं नामभिर्यज्ञं विष्टार ओहते ॥ १०

आऽपथयः । विऽपथयः । अंतःऽपथाः । अनुऽपथाः ।

एतेभिः । मह्यं । नामऽभिः । यज्ञं । विऽस्तारः । ओहते ॥ १०

आपथयः । अस्मदभिमुखा मार्गा येषां ते तादृशाः । विपथयो विरुद्धमार्गा अंतस्पथा दरीसुषिरादिमार्गा अनुपथा अनुकूलमार्गाश्च ये मरुतः संति ते एतेभिरतैश्चतुर्विधैर्नामभिर्नामकैः स्वरूपैर्मह्यं मदर्थं यज्ञं विस्तारो विस्तृताः संत ओहते । वहंति । यद्वैतैर्नामभिरुक्तैः सार्धं यज्ञमोहते ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अधा नरो न्योहतेऽधा नियुत ओहते ।

अधा पारावता इति चित्रा रूपाणि दर्श्या ॥ ११

अधं । नरः । नि । ओहते । अधं । निऽयुतः । ओहते ।

अधं । पारावताः । इति । चित्रा । रूपाणि । दर्श्या ॥ ११

अधाथ नरोऽभिमतस्यादिनेतारो न्योहते । नितरां वहंति जगत् । अथ नियुतः स्वयमेव मिश्रयितारः संत ओहते । अथाथ पारावताः परावद्दूरदेशः ।

तत्संबंधिनद्यांतरिक्षादिदूरदेशे यच्छंतोऽपि तारकाः संत ओषन्त इत्यर्थः । इत्थंभूत-प्रकारेण तेषां रूपाणि चित्रा नानाविधानि चायनीयानि वा दर्शां स्वव्यापारैर्दर्श-नीयानि भवंतीति शेषः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

छंदःस्तुभं कुभन्यव उत्समा कीरिणो नृतुः ।
ते मे के चिन्न तायव ऊमा आसन्दृशि त्विषे ॥ १२

छंदःऽस्तुभः । कुभन्यवः । उत्सं । आ । कीरिणः । नृतुः ।
ते । मे । के । चित् । न । तायवः । ऊमाः । आसन् ।
दृशि । त्विषे ॥ १२

छंदःस्तुभश्छंदोभिः स्तोतारः कुभन्यव उदकेच्छवः कीरिणः स्तोतारः उत्सं कूपमपि च तृषिताय गोतमाय यान्मरुत आनृतुः सर्वतोऽकुर्वन् अनयन्त । स्तोत्रं । यद्वा ये छंदःस्तुभश्छंदोभिः स्तुत्याः ॥ स्तोभतिः स्तुतिकर्मा ॥ कुभन्यवः । इकारो इच्छार्थकः ॥ कुभिरुदककर्मा ॥ कीरिणः स्तोतुर्गोतमस्य पानार्थमवतं कूपमानृतुः आनीतवन्तः । असिंचन्नुत्सं गोतमाय तृष्णजे । ऋग्वे० १. ८५. ११ । इति ह्युक्तं ॥ नृतुः नय इत्यस्य वा नर्तनेर्वा विक्षेपणार्थस्येदं रूपं ॥ ते मरुतः के चित्त्वेके महान्तः तायवो न कदाचिदप्यदृ-श्यास्तस्करा इव स्थिताः ऊमा रक्षका दृशि दर्शने आसन् । विषयभूता अभवन् । केचित्त्वे शरीरदीप्त्यै बलाय वाऽऽसन् । प्राणरूपिणोऽपीति भावः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

य ऋष्वा ऋष्टिविद्युतः कवयः संति वेधसः ।
तमृषे मारुतं गणं नमस्या रमया गिरा ॥ १३

ये । ऋष्वाः । ऋष्टिऽविद्युतः । कवयः । संति । वेधसः ।
तं । ऋषे । मारुतं । गणं । नमस्य । रमय । गिरा ॥ १३

ये मरुत ऋष्वा दर्शनीया ऋष्टिविद्युत आयुधैर्विद्योतमानाः कवयो मेधाविनो वेधसः सर्वस्य विधातारः संति तं तेषां मारुतं गणं नमया रमणीयया गिरा स्तुत्या हे ऋषे श्यावाश्व नमस्य । परिचर । स्तुहि ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अच्छ॑ ऋषे॒ मारु॑तं ग॒णं दा॒ना मि॒त्रं न यो॒षणा॑ ।

दि॒वो वा॑ धृष्णव॒ ओज॑सा स्तु॒ता धी॒भिरि॑षण्यत ॥ १४

अच्छ॑ । ऋ॒षे॒ । मारु॑तम् । ग॒णम् । दा॒ना । मि॒त्रम् । न । यो॒षणा॑ ।

दि॒वः । वा॒ । धृ॒ष्ण॒वः॒ । ओज॑सा । स्तु॒ताः । धी॒भिः ।

इ॒ष॒ण्य॒त॒ ॥ १४

हे ऋषे मारुतं गणं मरुत्संघं मित्रं न आदित्यमिव दाना हविर्दानेन योषणा ॥ योतेरिदं रूपं । योषीति योषा स्तुतिः ॥ तया अच्छ आ गच्छेति शेषः ऋषेर्वचनं (?) राद्धः प्रत्यक्षवादः । ओजसा बलेन हे धृष्णवो धर्षका मरुतो दिवो वा द्युलोकाद्वा । आयन्द्रसृतेरितरलोकद्वयाद्वा । धीभिरुदोयाभिः स्तुतिभिः स्तुता इषण्यत । गच्छत यज्ञं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नू म॑न्वा॒न ए॑षां दे॒वाँ अच्छा॒ न व॒क्षणा॑ ।

दा॒ना स॑चेत सू॒रिभि॒र्याम॑श्रुतेभिर॒ञ्जिभिः॑ ॥ १५

नु । म॒न्वा॒नः । ए॒षा॒म् । दे॒वान् । अच्छ॑ । न । व॒क्षणा॑ ।

दा॒ना । स॒चे॒त॒ । सू॒रिऽभिः॑ । याम॑ऽश्रुतेभिः । अ॒ञ्जिऽभिः॑ ॥ १५

नु क्षिप्रमेषां मरुतां । सुपांसुलुगिति षष्ठ्यर्थः । मन्वानः स्तुवन् देवान्मरुद्भिरिन्द्रा(?)-दीन् । वक्षणेन निमित्तेनाच्छ अभिप्राप्तुं न मनुते । स स्तोता सूरिभिर्मेधाविभिर्याम-श्रुतेभिः यामगमनेन विश्रुतैरंजिभिः फलस्य व्यंजकैर्मरुद्भिः ॥ सर्वाः पंचम्यर्थे तृतीयाः ॥ वक्षणेभ्यो मरुद्भ्यो दानाभिमतदानानि सचेत । संगच्छते ॥

॥ अथ षोडशी ॥

प्र ये मे बंध्वेषे गां वोचंत सूरयः पृश्निं वोचंत मातरं।

अधा पितरमिष्मिणं रुद्रं वोचंत शिक्वसः॥ १६

प्र। ये। मे। बंधुऽएषे। गां। वोचंत। सूरयः। पृश्निं।

वोचंत। मातरं।

अध। पितरं। इष्मिणं। रुद्रं। वोचंत। शिक्वसः॥ १६

ये मरुतो मे मह्यं बंध्वेषे स्वेषां बंधूनामन्वेषणे सति सूरयः प्रेरका गां माध्यमिकां वाचं गोदेवतां वा प्रवोचंत प्रावोचन्॥ अर्धर्चमिष्टत्वेनाक्तं। ऋषिर्मरुद्वाक्यमनुवदति। तस्मादुत्तरयोरप्यर्धर्चयोर्मरुद्वाक्यानन्वयाभिधानात्॥ ते पृश्निं पृश्निदेवतां पृश्निवर्णां गां वा मातरं वोचंत। अब्रुवन्। पृश्न्यै वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतेः। अधाथ पितरं स्वकीयमिष्मिणं गमनवंतमन्नवंतं वा रुद्रं वोचंत शिक्वसः शक्ताः। मरुतां रुद्रेण पुत्रत्वपरिग्रहो बहुशस्त उपपादितः॥

॥ अथ सप्तदशी॥

सप्त मे सप्त शाकिन एकमेका शता ददुः।

यमुनायामधि श्रुतमुद्राधो गव्यं मृजे नि राधो अश्व्यं मृजे॥ १७

सप्त। मे। सप्त। शाकिनः। एकंऽएका। शता। ददुः।

यमुनायां। अधि। श्रुतं। उत्। राधः। गव्यं। मृजे।

नि। राधः। अश्व्यं। मृजे॥ १७

सप्त सप्तसंख्याकाः संघाः। सप्तगणा वै मरुत इति श्रुतेः। अदितिगर्भे वर्तमानं वायुमिंद्रः प्रविश्य सप्तधा विदार्य पुनरेकैकं सप्तधा व्यदारयत् त एकोनपंचाशन्मरुद्गणा अभवन्निति पुराणेषु प्रसिद्धं। ते च सप्तसंख्याकाः शाकिनः सर्वमपि कर्तुं शक्ताः। ते चैकमेकैकैको गणो मे मह्यं शता शतसंख्याकानि गवाश्वरूपाणि ददुः। दत्तवंतः।

प्रवर्त्कांतिथिति वाग्रोः । नैदंस्त्तं यत्नतायां नदायनधि । अयं सप्तम्यर्थानुवादी । यत्र सूतं प्रसिद्धं गव्यं गोसमूहात्मकं गोसंबंधि वा राधो धनमुन्मृजे । उन्मार्जयामि । तथा नैदंस्तनमश्वमश्वसमूहात्मकं तत्संबंधि वा राधो धनं निमृजे । निमार्जिम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये दशमो वर्गः ॥

को वेद जानमिति षोडशर्चं नवमं सूक्तं । श्यावाश्व ऋषिः । आद्यापंचमीदशम्ये-कादशीपंचदश्यः ककुभः षष्ठीसप्तमीनवमीत्रयोदशीचतुर्दशीषोडश्यः सतोबृहत्योऽष्टमी द्वादशी च गायत्र्यौ द्वितीया बृहती तृतीयानुष्टुप् चतुर्थी पुरउष्णिक् । मरुतो देवता । तथा चानुक्रांतं । को वेद षोळश ककुब्बृहत्यनुष्टुप् पुरउष्णिक् ककुभ्सतो-बृहत्यौ गायत्री सतोबृहती ककुभौ गायत्री सतोबृहत्यौ ककुप्सतोबृहतीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

को वेद जानमेषां को वा पुरा सुम्नेष्वास मरुतां ।

यद्युयुज्रे किलास्यः ॥ १

कः । वेद । जानं । एषां । कः । वा । पुरा । सुम्नेषु ।

आस । मरुतां ।

यत् । युयुज्रे । किलास्यः ॥ १

एषां ॥ मरुतां पूर्वसूक्ते प्रस्तुतत्वाद्वात्वाद्देवविषयत्वाद्देवानित्यस्य निपातता ॥ जानमुत्पत्तिं को वेद । जानाति कः पुमान् । को वा पुरा पूर्वमप्येषां मरुतां सुम्नेषु सुखेष्वास । भवति । यद्यदैते किलास्यः किलासीः । पृषतीरित्यर्थः । ता युयुज्रे रथे योजितवन्तः तदैषां स्थितिं बललक्षणानि सुखानि च को जानातीत्यर्थः । वेग-विषये सर्वत्र वायोरुपमास्पदत्वादिति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऐतान्रथेषु तस्थुषः कः शुश्राव कथा ययुः ।

कस्मै सस्रुः सुदासे अन्वापय इळाभिर्वृष्टयः सह ॥ २

आ । एतान् । रथेषु । तस्थुषः । कः । शुश्राव । कथा ।
ययुः ।
कस्मै । ससुः । सुऽदासे । अनु । आपयः । इळाभिः । वृष्टयः ।
सह ।

एतान्मरुतो रथेषु तस्थुषः स्थितवतः क आशुश्राव । आ समन्तादित्यर्थः । यद्वैतेषां घोषध्वनिं रथध्वनिं च क आशृणुयात् । कथा कथं ययुर्गच्छन्ति तदपि को जानाति । यद्वा जान् कथमन्ये देशादयोऽनुगच्छेयुः । कस्मै सुदासे सुदानायापयो बन्धुभूता मरुतः वृष्टयो वर्षकाः ॥ ससुः सर्तेर्लिट् ॥ इळाभिरन्नैर्विविधैरन्नैः सह वर्षिता अनुससुः । अनुक्रमेणावतेरुः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते म आहुर्य आययुरुप द्युभिर्विभिर्मदे ।
नरो मर्या अरेपस इमान्पश्यन्निति ष्टुहि ॥ ३

ते । मे । आहुः । ये । आऽययुः । उप । द्युऽभिः । विऽभिः ।
मदे ।
नरः । मर्याः । अरेपसः । इमान् पश्यन् । इति । स्तुहि ॥ ३

ऋषिरह रथ्याभ्यां मरुद्भ्यो दुर्भाव्यमाख्याय एतया प्रादुर्भूतानपश्यत् । ते मरुत इत्थं मामाहुः ये आययुः ये मरुतो मां प्राप्ताः । कैः साधनैः । द्युभिर्द्योतमानैर्विभिर्गमनशीलैरश्वैः । किमर्थं । मदे मदाय सोमपानजनिताय । किमाहुरिति तदनुभूते । नरो नेतारो मर्या मनुष्येभ्यो हिता अरेपसोऽपापाः । हे ऋषे इमानस्मान् पश्यन् तथा स्थितान् चक्षुषावलोकयन् स्तुहीत्याहुः । यद्वेत्थं पश्यन् स्तुहीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये अञ्जिषु ये वाशीषु स्वभानवः स्रक्षु रुक्मेषु खादिषु ।
श्राया रथेषु धन्वसु ॥ ४

ये । अञ्जिषु । ये । वाशीषु । स्वऽभानवः । स्रक्षु । रुक्मेषु ।
खादिषु ।
श्रायाः । रथेषु । धन्वऽसु ॥ ४

अनया मरुतां स्वरूपं निरूपयति । हे मरुतो युष्माकं ये प्रसिद्धाः स्वभानवः स्वदीप्तयोऽञ्जिष्वाभरणेषु श्रायाः आश्रयभूताः संति । ये च वाशीष्वायुधेषु । ये च स्रक्षु माल्येषु । ये रुक्मेषूरोभूषणेषु । तं च खादिषु हस्तपादस्थितकटकेषु । हस्तेषु खादिश्च कृतिश्च । ऋग्वे० १. १६८. ३. । पत्सु खादयः । ऋग्वे० ५. ५४. ११. । इति हि श्रुती भवतः । रथेषु धन्वसु च ये च स्वभानवः श्रायाः संति । सुधन्वान इषुमंतः सुरथाः पृश्निमातरः । ऋग्वे० ५. ६७. २ । इति च निगमः । तान् सर्वान् स्तुम इति शेषः । यद्वा ये स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयो मरुतोऽञ्जिष्वाभरणेषु निमित्तेषु श्रायाः आश्रया भविष्यामः । ये च वाशीषु निमित्तेषु । एवं सर्वत्र योज्यं । तादृग्विधान्मागधस्तान् स्तुणोति पूर्वत्र संबंधः । तेषामिदं वाक्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

युष्माकं स्मा रथाँ अनु मुदे दधे मरुतो जीरदानवः ।
वृष्टी द्यावो यतीरिव ॥ ५

युष्माकं । स्म । रथान् । अनु । मुदे । दधे । मरुतः ।
जीरऽदानवः ।
वृष्टी । द्यावः । यतीःऽइव ॥

हे जीरदानवः क्षिप्रदाना हे मरुतो युष्माकं रथाननु हृष्य मुदे मोदाय दधे । धारयामि । करोमीत्यर्थः । सामर्थ्यात्स्तुतीरिति गम्यते ॥ स्मेति पूरणः ॥ वृष्टी वृष्ट्या यतीः सर्वत्र गच्छंतीर्द्यावो दीप्तीरिव दृश्यमानान् रथानिति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये एकादशो वर्गः ॥

कारीर्यां तिस्रः पिण्डीर्होतव्याः । तत्र द्वितीयाया आ यं नर इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । आ यं नरः सुदानवो ददाशुषं विद्युन्महसो मरुतो अश्मदिद्यवः । आ० २, १७, । इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

आ यं नरः सुदानवो ददाशुषे दिवः कोशमचुच्यवुः ।
वि पर्जन्यं सृजन्ति रोदसी अनु धन्वना यन्ति वृष्टयः ॥ ६

आ । यं । नरः । सुऽदानवः । ददाशुषे । दिवः । कोशं ।
अचुच्यवुः ।
वि । पर्जन्यं । सृजन्ति । रोदसी इति । अनु । धन्वना ।
यन्ति । वृष्टयः ॥ ६

नरो नेतारः सुदानवः शोभनदाना मरुतो यं कोशं । मेघनामैतत् । अपां कोशवत्स्थापकं मेघं ददाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दिवोऽन्तरिक्षादचुच्यवुः आच्यावयन्ति पर्जन्यं मेघं रोदसी अनु द्यावापृथिव्यावनुसृत्य विसृजन्ति । विमोचयन्ति । पश्चात् धन्वना सर्वत्र गच्छतोदकेन सह वृष्टयो वृष्टिप्रदा मरुतो यन्ति । सर्वत्र व्याप्नुवन्ति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ततृदानाः सिन्धवः क्षोदसा रजः प्र सस्रुर्धेनवो यथा ।
स्यन्ना अश्वा इवाध्वनो विमोचने वि यद्वर्तन्त एन्यः ॥ ७

ततृदानाः । सिन्धवः । क्षोदसा । रजः । प्र । सस्रुः ।
धेनवः । यथा ।
स्यन्नाः । अश्वाःऽइव । अध्वनः । विऽमोचने । वि । यत् ।
वर्तन्ते । एन्यः ॥ ७

सिंधवः स्यंदमाना अपश्चहदाना निर्भिंदंतो मेघान् मरुतः ओदन्नोदकेन सह रजो ऽंतरिक्षं प्रवर्तुः । प्रवरंति । धेनवो यथा पथः संबंध्यो नवप्रसूता गाव इव । किंच इत्यांतरं । यथा आशुगतयोऽश्वा इव यथाध्वनो विमोचने मनुष्याणा-मध्वविमोकाय संचरंति तथेत्यर्थः । मरुद्भ्यः । नदे न । मैतत् । नद्यो वि वर्तंते विविधं संचरंति । अथवा प्रतिनिवृत्त्य वर्तंते । प्रवर्धंत इत्यर्थः । तद्वैवं कुर्वंतीति पूर्वत्रान्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ यात मरुतो दिव आंतरिक्षादमादुत ।

माव स्थात परावतः ॥ ८

आ । यात । मरुतः । दिवः । आ । अंतरिक्षात् । अमात् ।

उत ।

मा । अव । स्थात । पराऽवतः ॥ ८

हे मरुतः परावतोऽत्यंतदूरदेशात् दिवो द्युलोकादायात तथांतरिक्षादायात । उतापि चामादस्माल्लोकादायात । परावत इत्यत्र वा योज्यं । परावतो दूरदेशे तत्र तत्र द्युलोकादौ मावस्थात । अवस्थितिं मा कुरुत ॥

॥ अथ नवमी ॥

मा वो रसानितभा कुभा क्रुमुर्मा वः सिंधुर्नि रीरमत् ।

मा वः परि ष्ठात्सरयुः पुरीषिण्यस्मे इत्सुम्नमस्तु वः ॥ ९

मा । वः । रसा । अनितभा । कुभा । क्रुमुः । मा । वः ।

सिंधुः । नि । रीरमत् ।

मा । वः । परि । स्थात् । सरयुः । पुरीषिणी । अस्मे इति ।

इत् । सुम्नं । अस्तु । वः ॥ ९

हे मरुतो वो युष्मान् रसा । अन्हीनामैतत् । रसा नदी भवति । नि० ११ . २५ । इति निरुक्तं । रसनवती शब्दवती । अनितभा । एतन्नाम्नी या नद्यस्ति सा च कुभा । अनितभानामधेया । कुभा । कुभितनदीप्रसिद्धा मा नि रीरमत् । मा निवर्तयतु । क्रुमुः सर्वत्रक्रमणः सिंधुः स्यंदनशीला च मा नि रीरमत् । तथा पुरीषिणी । पुरीषमुदकं । तद्वती सरयुरपि मा परि ष्ठात् । परितस्तिष्ठतु । मा निवध्नातु । अस्मे इत् अस्मास्वेवास्तु सुम्नं त्वदागमनजनितं सुखं वो युष्माकं संबंधि युष्मत्प्रसूतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

तं वः शर्धं रथानां त्वेषं गणं मारुतं नव्यसीनां ।

अनु प्र यंति वृष्टयः ॥ १

तं । वः । शर्धं । रथानां । त्वेषं । गणं । मारुतं ।

नव्यसीनां ।

अनु । प्र । यंति । वृष्टयः ॥ १०

तं मारुतमित्यनेन संबध्यते । वो युष्माकं प्रेरकं नव्यसीनां नूतनानां रथानां शर्धं बलं त्वेषं दीप्तं तं मारुतं गणं च स्तौमीत्यर्थः । यद्वा रथानां रंहणशीलानां वो युष्माकं शर्धं परेषामभिभावुकं गणं स्तौमीत्येकवाक्यतैव कार्या । अथ परोक्षकृतः । वृष्टयो युष्माननु प्र यंति । प्रकर्षेण गच्छंति । यद्वा वर्षका मरुतोऽनु अनुकूलं प्रकर्षेण यंति । गच्छंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

शर्धंशर्धं व एषां व्रातंव्रातं गणंगणं सुशस्तिभिः ।

अनु क्रामेम धीतिभिः ॥ ११

शर्धंऽशर्धं । वः । एषां । व्रातंऽव्रातं । गणंऽगणं ।

सुशस्तिऽभिः ।

अनु । क्रामेम । धीतिऽभिः ॥ ११

हे मरुत एषां वो युष्माकं शर्धं शर्धं तत्सहवं व्रातं व्रातं । अविच्छिन्नगणो व्रातः । तं तं व्रातं वो गणं गणं तं तं समुदायात्मकं गणं गणं च सुशस्तिभिः शोभनस्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिश्च हविःप्रदानादिरूपैरनुक्रामेम । अनुगच्छेम ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कस्मा अद्य सुजाताय रातहव्याय प्र ययुः ।

एना यामेन मरुतः ॥ १२

कस्मै । अद्य । सुऽजाताय । रातऽहव्याय । प्र । ययुः ।

एना । यामेन । मरुतः ॥ १२

अद्यास्मिन्दिने कस्मै सुजाताय रातहव्याय दत्तहविष्काय प्र ययुः प्रकर्षेण गच्छेयुरेनानेन यामेन रथेन मरुतः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

येन तोकाय तनयाय धान्यं बीजं वहध्वे अक्षितं ।

अस्मभ्यं तद्धत्तन यद्व ईमहे राधो विश्वायु सौभगं ॥ १३

येन । तोकाय । तनयाय । धान्यं । बीजं । वहध्वे ।

अक्षितं ।

अस्मभ्यं । तत् । धत्तन । यत् । वः । ईमहे । राधः ।

विश्वऽआयु । सौभगं ॥ १३

हे मरुतो येन रथेन मनसा तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय पौत्राय वा धान्यं बीजमक्षितमक्षीणं वहध्वे धारयध्वे तेन चित्तेनास्मभ्यं तथाविधं बीजं धत्तन । यच्च वो युष्मानीमहे याचामहे राधो धनं विश्वायु सर्वतोव्याप्तं सर्वायुष्योपेतं वा सौभगं सौभाग्यं च तद्धत्तनेति सम्बन्धः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अतीयाम निदस्तिरः स्वस्तिभिर्हित्वावद्यमरातीः।

वृष्ट्वी शं योराप उस्रि भेषजं स्याम मरुतः सह ॥ १४

अति। इयाम। निदः। तिरः। स्वस्तिऽभिः। हित्वा।

अवद्यं। अरातीः।

वृष्ट्वी। शं। योः। आपः। उस्रि। भेषजं। स्याम।

मरुतः। सह ॥ १४

हे मरुतो वयं वयं स्वस्तिभिः क्षेमैरवद्यं पापं हित्वा परित्यज्य निदो निंदकानरातीः शत्रून् तिरः प्राप्तान्। यद्वा तिरोऽन्तर्हितं। अतीयाम। अतिक्रम्य गच्छेम। तिरस्करणं इत्ययं इत्यर्थः। अनेनानिष्टपरिहारः प्रार्थित उत्तरेणेष्टप्राप्तिरुच्यते। वृष्टी युष्मत्प्रेरितायां वृष्टौ सत्यां शं सुखं योः पापानां यावनं आप उदकानि ॥ यमः स्थाने जस् ॥ उस्रि गोयुक्तं भेषजं। यद्यप्येतदुदकनाम तथापि पृथगपामभिधानादत्र तद्धेतुकार्थमुच्यते। तत् सर्वं सह स्याम। लभेमहि हे मरुतो वयं। यद्वापो युष्मत्प्रेरिता उस्रं सर्वं कुर्वंतु। वयं सर्वं सहैव स्याम। भवेम युष्मत्प्रभूताः॥

॥ अथ पंचदशी ॥

सुदेवः समहासति सुवीरो नरो मरुतः स मर्त्यः।

यं त्रायध्वे स्याम ते ॥ १५

सुऽदेवः। समह। असति। सुऽवीरः। नरः। मरुतः।

सः। मर्त्यः

यं। त्रायध्वे। स्याम। ते ॥ १५

हे समह। प्रसत्तवचनः समहशब्दः। हे पूजित मरुतां गण सुदेवः शोभना मरुतो देवा यस्य सोऽसति। भवति। हे नरो नेतारो हे मरुतः स मर्त्यः सुवीरः शोभनपुत्राद्युपेतोऽसति। भवति। यं मर्त्यं त्रायध्वे पालयध्वे। स एवं भवति ते वयं स्याम युष्मदीयाः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

स्तुहि भोजान्त्स्तुवतो अस्य यामनि रणन्गावो न यवसे ।
यतः पूर्वाँ इव सखीँरनु ह्वय गिरा गृणीहि कामिनः ॥ १ ॥

स्तुहि । भोजान् । स्तुवतः । अस्य । यामनि । रणन् ।
गावः । न । यवसे ।
यतः । पूर्वान्ऽइव । सखीन् । अनु । ह्वय । गिरा । गृणीहि ।
कामिनः ॥ १ ॥

हे ऋषे स्तुवतः स्तुतिं कुर्वतोऽस्य यजमानस्य यामनि यज्ञे भोजान् दातॄन्मरुतः स्तुहि । गावो न यवसे । तृणादिभक्षणाय गच्छंत्यो गावो यथा रमंते तद्वन्मरुतोऽपि रणन् । रमंतां । यतो गच्छतो मरुतः पूर्वान् पुरातनान् सखीनिवानुह्वय । आह्वय । कामिनः स्तुतीश्छायतो मरुतो गिरा स्तुत्या गृणीहि । स्तुहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रयोदशो वर्गः ।

प्र शर्धायेति पंचदशर्चं दशमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मरुद्देवताकं । चतुर्दशी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः । प्र शर्धाय पंचोना आगतमुपांत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रांतं ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आग्नींद्रामरुत्यां प्रधानस्य याज्या । सूत्रितं च । प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इत्यैंद्रीमनूच्य मारुत्या यजेत् । आ० २. ११. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इमां वाचमनजा पर्वतच्युते ।
घर्मस्तुभे दिव आ पृष्ठयज्वने द्युम्नश्रवसे महि नृम्णमर्चत ॥ १ ॥

प्र । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । इमाम् । वाचम् ।
अनज । पर्वतऽच्युते ।
घर्मऽस्तुभे । दिवः । आ । पृष्ठऽयज्वने । द्युम्नऽश्रवसे । महि ।
नृम्णम् । अर्चत ॥ १ ॥

प्रानजेति संबंधः । मारुताय मरुत्संबंधिने स्वभानवे स्वायत्तदीप्तये स्तुतिं प्राजय । प्रापय । कथंभूताय । पर्वतच्युते पर्वतानां च्यावयित्रे घर्मस्तुभे घर्मस्य स्तोभयित्रे दिव आ द्युलोकादागत्य पृष्ठयज्वने यष्टृ पृष्ठे स्व-संदृष्टादिभिर्दीप्ताय द्युम्नश्रवसे द्योतमानान्नाय महि महत् प्रभूतं नृम्णं धनं अभिसंप्रयच्छत । ददतेत्यर्थः ॥

कारीर्यां प्रथमस्याः पिंड्याः प्र वो महत्र इति याज्या । सूत्रितं च । प्र वो मरुतस्तविषा या वं नरः । आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्र वो॑ मरुतस्तवि॒षा उ॑द॒न्यवो॑ वयो॒वृधो॑ अश्व॒युजः॒ परि॑ज्रयः ।
सं वि॒द्युता॒ दध॑ति॒ वाश॑ति त्रि॒तः स्वर॒न्त्यापो॑ऽव॒ना परि॑ज्रयः ॥ २

प्र । वः॒ । म॒रु॒तः॒ । त॒वि॒षाः । उ॒द॒न्यवः॑ । व॒यः॒ऽवृधः॑ ।
अ॒श्व॒ऽयुजः॑ । परि॑ऽज्रयः ।
सम् । वि॒ऽद्युता॑ । दध॑ति । वाश॑ति । त्रि॒तः । स्वर॑न्ति । आपः॑ ।
अ॒व॒ना । परि॑ऽज्रयः ॥ २

हे मरुतो वो युष्माकं गणाः प्र प्रादुर्भवंति । कीदृशा गणाः । तविषा दीप्ता बलवंतो वा उदन्यव उदकमिच्छंतो जगदुपकाराय वयोवृधोऽन्नस्य वर्धयितारोऽश्वयुजो गमनाय रथेऽश्वानां योक्तारः परिज्रयः परितो गंतारो विद्युता संदधति । संगच्छंते । तदानीं त्रितस्त्रिषु स्थानेषु तायमानो मेघो मरुद्भ्यो वा वाशति । शब्दयति । अभिमुखे ध्वनयतोऽयं । तदापो परिज्रयः परितो गंत्र्य आपोऽवनावनौ भूमौ स्वरंति । अधः पतंति ॥

विद्युन्महस इति तृतीया कारीर्यामेव तृतीयस्याः पिंड्या याज्या । सूत्रितं च । विद्युन्महसो नरोऽश्मदिद्यवः क्षपां नितामं वरवः सुपर्णाः । आ० २. १३. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विद्युन्मंहसो नरो अश्मंदिद्यवो वातंत्विषो मरुतंः पर्वतच्युतंः।
अब्दया चिन्मुहुरा ह्रादुनीवृतंः स्तनयंदमा रभसा उदोजसः॥ ३

विद्युन्ऽमंहसः। नरंः। अश्मंऽदिद्यवः। वातंऽत्विषः।
मरुतंः। पर्वतऽच्युतंः।
अब्दऽया। चित्। मुहुंः। आ। ह्रादुनिऽवृतंः।
स्तनयंत्ऽअमाः। रभसाः। उत्ऽओजसः॥ ३

विद्युन्महसो विद्योतमानतेजसो नरो वृष्ट्यादेर्नेतारोऽश्मदिद्यवो व्याप्तायुधा अश्मसारमयायुधा वा वातत्विषः प्राप्तदीप्तयः पर्वतच्युतः पर्वतानां मेघानां वा च्यावयितारोऽब्दया चिन्मुहुरुदकानां दातारः॥ यत्नो याजादेयः। चिदिति पूरणः॥ ह्रादुनीवृतो ह्रादुन्या अशनेः प्रवर्तकाः स्तनयदमाः। अमाशब्दः साहित्य-वाची। शब्दायितगणा इत्यर्थः। रभसा वृष्ट्यर्थं वृद्धुजाना उदोजस उद्गतबला मरुतो वृष्ट्यर्थं प्रादुर्भवंतीत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

व्य१क्तून्रुंद्रा व्यहांनि शिक्वसो व्य१न्तरिक्षं वि रजांसि धूतयः।
वि यदज्राँ अजंथ नावं ईं यथा वि दुर्गाणि मरुतो नाहं रिष्यथ॥ ४

वि। अक्तून्। रुद्राः। वि। अहांनि। शिक्वसः। वि।
अन्तरिक्षं। वि। रजांसि। धूतयः।
वि। यत्। अज्रान्। अजंथ। नावंः। ईं। यथा। वि।
दुःऽगानि। मरुतः। न। अहं। रिष्यथ॥ ४

हे रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतः अक्तून् रात्रीरत्यंतमंधकारावृतान् संगच्छते। सर्वं सर्वमेति। विपथीति तदर्थः। अहान्यपि अज्ञथ। हे विरुक्मः यज्ञाः सर्वमपि कर्तुमंतरिक्षं अज्ञथ। तथा रजांसि अज्ञथ। हे धूनयः कंपका यथा दात्रा... अज्ञथ गमयथ नावं इव ता यथा समुद्रं तद्वत् दुर्गाणि पत्तनगराणि वि अज्ञथ हे मरुतो नाह रिष्यथ। नैव हिंसथ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तद्वीर्यं वो मरुतो महित्वनं दीर्घं ततान सूर्यो न योजनं।

एता न यामे अगृभीतशोचिषोऽनश्वदां यन्न्ययातना गिरिं॥ ५

तत्। वीर्यं। वः। मरुतः। महिऽत्वनं। दीर्घं। ततान।

सूर्यः। न। योजनं।

एताः। न। यामे। अगृभीतऽशोचिषः। अनश्वऽदां। यत्।

नि। अयातन। गिरिं॥ ४

हे मरुतो वो युष्माकं तद्वीर्यं प्रसिद्धं सामर्थ्यं महित्वनं महत्त्वं दीर्घमत्यंतमायतं ततान। तनोति। तत्र सूर्यो न योजनं सूर्यस्तेज इव। एता न एतशा देवानामश्वा इव। ते यथा यामे गमने योजनं दीर्घं तन्वंति तद्वदित्यपरो दृष्टांतः। ते चागृभीतशोचिषोऽस्वीकृततेजस्काः। यद्वैतन्मरुतां विशेषणं। हे मरुतो यूयम् अगृभीतशोचिषः संतो यद्यदानश्वदां व्यापकोदकादातारं पक्षिभिरपक्रमाकामश्वा-नामप्रदातारं वा गिरिं मेघं पर्वतं वा न्ययातन निकृतवंतः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्दशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभ्राजि शर्धो मरुतो यदर्णसं मोषथा वृक्षं कपनेव वेधसः।

अध स्मा नो अरमतिं सजोषसश्चक्षुरिव यंतमनु नेषथा सुगं॥ ६

अभ्राजि । शर्धः । मरुतः । यत् । अर्णसं । मोषथ ।

वृक्षं । कपनाऽइव । वेधसः ।

अध । स्म । नः । अरमतिं । सऽजोषसः । चक्षुःऽइव । यंतं ।

अनु । नेषथ । सुऽगं ॥ ६

हे वेधसो वृष्टेर्विधातारो हे मरुतः शर्धो भवतां गणोऽभ्राजि । भ्राजते । यद्यदा-र्णसमुदकवंतं वृक्षं । वृश्च्यते विदार्यत इति वृक्षो मेघः । तं मोषथ ताडय-थेत्यर्थः । कपनेव । इवेत्यनर्थकः । कंपनाः संतः । यद्वा कंपनाः क्रिमयो वृक्षं मुष्णन्ति । ते यथा मुष्णंति तद्वत् । अधापि च । स्मेति पूरणः । नोऽस्माकं मानि-ष्ठयं । हे सजोषसो युष्मासु परस्परं समानप्रीतयो यूयमरमतिमरमणं धनादिकं प्रति यंतं गच्छंतमनुनेषथ आनुक्रमेण नयथ सुगं सुगमनं मार्गं । तत्र दृष्टांतः । चक्षुरिव । तद्यथा मार्गप्रदर्शनेन नायकं भवति तद्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न स जीयते मरुतो न हन्यते न स्रेधति न व्यथते न रिष्यति ।

नास्य राय उप दस्यंति नोतय ऋषिं वा यं राजानं वा

सुषूदथ ॥ ७

न । सः । जीयते । मरुतः । न । हन्यते । न । स्रेधति ।

न । व्यथते । न । रिष्यति ।

न । अस्य । रायः । उप । दस्यंति । न । ऊतयः । ऋषिं ।

वा । यं । राजानं । वा । सुसूदथ ॥ ७

हे मरुतो यूयं यमृषिं मंत्रद्रष्टारं ब्राह्मणं राजानं वा सुषूदथ कारयथ प्रेरयथ सत्कर्मसु स ऋषी राजा वा न जीयते । अन्यैर्न पराभाव्यते ॥ जि जये ज्या वयो-हानावित्यस्य वा रूपं । हे मरुतो न हन्यते । न हिंस्यते । नाप्ययं प्राणैर्वियुज्यते ।

न क्षेपति । न क्षीयते । न व्यथते । न पीड्यते । न रिष्यति । न हिंस्यते । यस्य हिंसा बाधमानं । यस्य रायो धनानि नोपदस्यन्ति । नोपक्षीयते । तथा नोतयो रक्षा नाप्युपदस्यंति ॥

कारीवादिभिव स्तोभस्त्राः पिंसा बाधका नियुत्वंत इत्येवा । सूक्तं च । नियुत्वंतो ग्रामजितो यथा नरोऽर्यमणो न मरुतो नि हुर्गंधा । या० २, १२ । इति ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

नियुत्वंतो ग्रामजितो यथा नरोऽर्यमणो न मरुतः कबंधिनः ।

पिन्वंत्युत्सं यदिनासो अस्वरन्व्युंदंति पृथिवीं मध्वो अंधसा ॥८

नियुत्वंतः । ग्रामऽजितः । यथा । नरः । अर्यमणः । न ।

मरुतः । कबंधिनः ।

पिन्वंति । उत्सं । यत् । इनासः । अस्वरन् । वि । उंदंति ।

पृथिवीं । मध्वः । अंधसा ॥ ८

नियुत्वंतो नियुत्संज्ञकैरश्वैस्तद्वंतो अतो ग्रामजितः संघात्मकस्य शत्रोः जेतारो नरो नराकारा नेतारो वा । अतो नियुत्वंतः । अर्यं शब्दोऽस्माकं सामान्ये वर्तते । नितरां बलवंतोऽश्ववंतो ग्रामजितो ग्रामस्य जेतारो नर इव मनुष्या इव भवंति । अर्यमणो न अर्यमणस्य आदित्य इव । दीप्ता इति शेषः । तादृशा मरुतः कबंधिन उदकवंतो भवंति । यद्वा देनास ईश्वरा उत्सं कूपादिनिम्नप्रदेशं मेघं वा पिन्वंति प्याययंत्युदकेन । यदास्वरन् शब्दयंति यदा व्युंदंति पृथिवीं मध्वो मधुरस्योदकस्यांधसा । सारेण तदैवं भवंति । यद्वा यदास्वरन् तदा पिन्वंत्युत्सं इनासः तदांधसः पृथिवीं व्युंदंतीति ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्रवत्वतीयं पृथिवी मरुद्भ्यः प्रवत्वती द्यौर्भवति प्रयद्भ्यः ।

प्रवत्वतीः पथ्या अंतरिक्ष्याः प्रवत्वंतः पर्वता जीरदानवः ॥ ९

प्रवत्वती । इ॒यं । पृ॒थि॒वी । म॒रुत्ऽभ्यः॑ । प्रवत्वती । द्यौः ।
भवति । प्रयत्ऽभ्यः॑ ।
प्रवत्वतीः । पथ्याः॑ । अ॒न्तरि॑क्ष्याः । प्रवत्व॑न्तः । पर्व॑ताः ।
जीर॑ऽदानवः ॥ ९

इयं पृथिवी मरुद्भ्यो गमनायैव प्रवत्वती। प्रवतः प्रकर्षेण गंतारो विस्तीर्णाः प्रदेशा यस्याः सा प्रवत्वती। तादृशी भवति। कुत्रापि भूमिरुन्नततरा भवतीत्यर्थः। तां सर्वामपि व्याप्नुवंतीति यावत्। तथा द्यौरपि प्रयद्भ्यः प्रकर्षेण गच्छद्भ्यस्तेभ्यः प्रवत्वती भवति। सापि मरुतां संचराय। तथांतरिक्ष्या अंतरिक्षे भवाः पथ्याः पथ्या मार्गा अपि प्रवत्वतीः प्रवत्वत्यो मरुद्भ्यो भवंति। पर्वता अद्रयो मेघा वा प्रवत्वंतो भवंति जीरदानवः क्षिप्रदाना मरुद्भ्यः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यन्मरुतः सभरसः स्वर्णरः सूर्य उदिते मदथा दिवो नरः ।
न वोऽश्वाः श्रथयन्ताह सिस्रतः सद्यो अस्याध्वनः
पारमश्नुथ ॥ १०

यत् । म॒रुतः॑ । स॒ऽभ॒रसः । स्वः॒ऽनरः । सूर्ये॑ । उत्ऽइ॑ते ।
मद॑थ । दिवः॒ । नरः॒ ।
न । वः॒ । अश्वाः॑ । श्र॒थ॒यन्त॒ । अह॑ । सिस्र॑तः । स॒द्यः ।
अ॒स्य । अध्व॑नः । पा॒रं । अ॒श्नु॒थ॒ ॥ १०

हे मरुतः सभरसः समभराः स्वर्णरः सर्वस्य नेतारो यूयं यद्यदा सूर्ये उदिते उद्गते मध्याह्ने मदथ सोमेन हे दिवो द्युलोकस्य नरो नेतारः। यदा सोमं पातुमागच्छथेत्यर्थः। तदा वोऽश्वाः सिस्रतः सरंतो नाह श्रथयंत। नैव श्लथयंति।

यद्युच्छ्रायाणोमेनाच्छाध्वनो देवजनानां च पालनं कुरु। आन्नं कुरु। यद्वा यद्वा। घोषेण मदथ तद्। त्वदीया यथा न विभिद्य भवंति। यूयं च तस्य सोम-मयानां च पालनं कुरु॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचदशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

अंसेषु व ऋष्टयः पत्सु खादयो वक्षःसु रुक्मा मरुतो रथे शुभः।
अग्निभ्राजसो विद्युतो गभस्त्योः शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः॥ ११

अंसेषु। वः। ऋष्टयः। पत्ऽसु। खादयः। वक्षःऽसु। रुक्माः। मरुतः। रथे। शुभः।
अग्निऽभ्राजसः। विऽद्युतः। गभस्त्योः। शिप्राः। शीर्षऽसु। विऽतताः। हिरण्ययीः॥ ११

हे मरुतो वो युष्माकमंसेष्वृष्टय आयुधानि आसन्निति शेषः। पत्सु खादयः कटकाः। वक्षःसु रुक्मा हाराः। रथे शुभो मधुरादयो आपः। अग्निभ्राजसोऽग्निदीप्ता विद्युतो गभस्त्योर्हस्तयोर्भासंत इत्यर्थः। शीर्षसु शिरःसु हिरण्ययीर्हिरण्मय्यः शिप्रा उष्णीषमय्यो वितता विस्तृताः। प्रतिवाक्यं वितता इति वा संबंधनीयं॥

। अथ द्वादशी।

तं नाकमर्यो अगृभीतशोचिषं रुशत्पिप्पलं मरुतो वि धूनुथ।
समच्यंत वृजनातित्विषंत यत्स्वरंति घोषं विततमृतायवः॥ १२

तं । नाकं । अर्यः । अगृभीतऽशोचिषं । रुशत् । पिप्पलं ।

मरुतः । वि । धूनुथ ।

सं । अच्यंत । वृजना । अतित्विषंत । यत् । स्वरंति । घोषं ।

विऽततं । ऋतऽयवः ॥ १२

हे मरुतोऽर्यो गंतारो यूयं तं प्रसिद्धं नाकमादित्यं। नास्मिन्नकमस्तीति नाकः अगृभीतशोचिषमनुपहतैरग्राह्यतेजस्कं तं रुशद्रोचमानं पिप्पलमुदकं वि धूनुथ। विविधं पातयथ॥ अर्यं शिक्षणंक॥ यद्यदा वृजना बलानि समच्यंत संगता बलिनो भवथ। क्रियाभिरागच्छतैरिति भावः। पश्चादतित्विषंत दीप्ता भवथ॥ उभयत्र पुरुषव्यत्ययः॥ यद्वा यदायुष्मा वृजना बलैः समच्यंत अतित्विषंत तदा घोषं शब्दजनकं यद्वर्षं विततं विस्तृतं स्वरंति। कुर्वंतीत्यर्थः। ऋतायव उदकमिच्छंतो यूयं। अत्रोत्तरार्धं ऋत्विग्जनपरतया व्याख्येयः। यद्यदा ऋतायवो यज्ञकामा यजमानादयो यदा समच्यंत संगता वृजना बलान्यतित्विषंत च स्वरंति घोषं स्तोत्रं विततं तदानीं पिप्पलं विधूनुथेति संबंधः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

युष्मादत्तस्य मरुतो विचेतसो रायः स्याम रथ्या३ वयस्वतः।

न यो युच्छति तिष्यो३ यथा दिवो३ऽस्मे रारंत मरुतः

सहस्रिणं॥

युष्माऽदत्तस्य । मरुतः । विऽचेतसः । रायः । स्याम । रथ्यः ।

वयस्वतः ।

न । यः । युच्छति । तिष्यः । यथा । दिवः । अस्मे इति ।

ररंत । मरुतः । सहस्रिणं ॥ १३

हे विचेतसो विविधप्रज्ञा हे मरुतो युष्माकमृतस्य युष्माभिर्दत्तस्य धनवतोऽमती रायो धनस्य स्याम। भवेम स्वामिनः। वो। रथ्यो रथस्वामिनो वयं। यो युष्माभिर्दत्तो रा न युच्छति न च्यवते। यथा दिवः सकाशादित्य आदित्यो न युच्छति। तथास्मे अस्मासु सहस्रिणमपरिमितं रारंत। रमयत हे मरुतः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यूयं रयिं मरुतः स्पार्हवीरं यूयमृषिमवथ सामविप्रं ।
यूयमर्वंतं भरताय वाजं यूयं धत्थ राजानं श्रुष्टिमंतं ॥ १४

यूयं । रयिं । मरुतः । स्पार्हऽवीरं । यूयं । ऋषिं । अवथ । सामऽविप्रं ।
यूयं । अर्वंतं । भरताय । वाजं । यूयं । धत्थ । राजानं । श्रुष्टिऽमंतं ॥ १४

हे मरुतो यूयं रयिं धनं स्पार्हवीरं स्पृहणीयैर्वीरैः पुत्रभृत्यादिभिरुपेतं धत्त। दत्त। हे मरुतो यूयं सामविप्रं साम्नां विविधं प्रेरयितारं यद्वा सामसहिता विप्रा यस्य तादृशमृषिमवथ। रक्षथ। हे यूयमर्वंतमश्वं वाजमन्नं च भरताय देवान् बिभ्रते यजमानाय धत्थ। हे मरुतो यूयं राजानं दीप्तं स्वामिनं वा श्रुष्टिमंतं सुखवंतं। पुत्रमित्यर्थः। धत्थ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तद्वो यामि द्रविणं सद्यऊतयो येना स्व१र्ण ततनाम नॄँरभि ।
इदं सु मे मरुतो हर्यता वचो यस्य तरेम तरसा शतं हिमाः ॥ १५

तत्। वः। यामि। द्रविणं। सद्यःऽऊतयः। येन। स्वः। न।

ततनाम। नॄन्। अभि।

इदं। सु। मे। मरुतः। हर्यत। वचः। यस्य। तरेम।

तरसा। शतं। हिमाः॥ १५

हे सद्यऊतयः। तदानीमेव रक्षा येषां ते तादृशाः। सद्योगमना वा। वो युष्मान् तद्द्रविणं धनं यामि। याचामहे। येन धनेन नॄनस्मत्पुत्रभृत्यादीनभिततनाम स्वर्ण आदित्य इव रश्मीन्। हे मरुतो मे मम संभूतमिदमिदानीं क्रियमाणं वचः स्तोत्रं सु सुष्ठु हर्यत। कामयध्वं। यस्य स्तोत्रस्य सत्कारस्य बलेन शतं शतसंख्याकान् हिमा हेमंतान् तरेम। शतसंवत्सरं जीवेमेत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये षोडशो वर्गः॥

प्रयज्यव इति दशर्चमेकादशं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मारुतं। दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः। प्रयज्यवो दशांत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका॥ आभिप्लविके षष्ठेऽहन्याग्निमारुत इदं सूक्तं मारुतनिविद्धानीयं। सूत्रितं च प्रयज्यव इमं स्तोममित्याग्निमारुतं। आ० ७, ७। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टयो बृहद्वयो दधिरे रुक्मवक्षसः।
ईयंते अश्वैः सुयमेभिराशुभिः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ १

प्रऽयज्यवः। मरुतः। भ्राजत्ऽऋष्टयः। बृहत्। वयः। दधिरे।

रुक्मऽवक्षसः।

ईयंते। अश्वैः। सुऽयमेभिः। आशुऽभिः। शुभं। याताम्। अनु।

रथाः। अवृत्सत॥ १

प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्टारो भ्राजदृष्टयो दीप्तायुधा मरुतो बृहत् प्रभूतं वयो शोभनमन्नं प्रभूतमन्नं वा दधिरे। धारयंति। सुयमनसो धारावत्तयश्वाः। ते मरुतः सुयमेभिः सुखेन नियमितुं शक्यैराशुभिः शीघ्रगैरश्वैरीयंते। गच्छंते। शुभं शोभनं यथा भवति तथा। यद्वोदकमभिलक्ष्य यातां गच्छतां मरुतां रथा अन्ववृत्सत। अनुवर्तंते॥

॥ अथ द्वितीया॥

स्वयं दधिध्वे तविषीं यथा विद बृहन्महान्त उर्विया वि राजथ।

उतान्तरिक्षं ममिरे व्योजसा शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ २

स्वयं। दधिध्वे। तविषीं। यथा। विद। बृहत्। महान्तः।

उर्विया। वि। राजथ।

उत। अंतरिक्षं। ममिरे। वि। ओजसा। शुभं। यातां।

अनु। रथाः। अवृत्सत॥ २

हे मरुतो यूयं स्वयमसहायेनैव दधिध्वे। धारयध्वे। कुरुध्व इत्यर्थः। किं। तविषीं बलं सामर्थ्यं। यथा विद जानीथ। अप्रतिबद्धसामर्थ्या इत्यर्थः। हे महांतो यूयं बहुविंशोरवः संतो विराजथ। उतापि अंतरिक्षमोजसा बलेन विमिमिरे। व्याप्नुथ। शुभमित्यादि गतं॥

॥ अथ तृतीया॥

साकं जाताः सुभ्वः साकमुक्षिताः श्रिये चिदा प्रतरं

वावृधुर्नरः।

विरोकिणः सूर्यस्येव रश्मयः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ ३

साकं । जाताः । सुऽभ्वः । साकं । उक्षिताः । श्रिये । चित् ।
आ । प्रऽतरं । ववृधुः । नरः ।
विऽरोकिणः । सूर्यस्यऽइव । रश्मयः । शुभं । याताम् । अनु ।
रथाः । अवृत्सत ॥ ३

साकं सहैव जाता उत्पन्नाः सुभ्वः सुष्ठु भवन्तः । महान्त इत्यर्थः । तथैव साकं सहैवोक्षिताः सेक्तारो वर्षकाः श्रिये चित् शोभाया एव प्रतरं प्रकृष्टतरमा सर्वतो ववृधुः । अवर्धयन् । नरः कर्मणां नेतारो विरोकिणः विरोचमानाः सूर्यस्येव रश्मयः सूर्यरश्मय इव । शुभमित्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आभूषेण्यं वो मरुतो महित्वनं दिदृक्षेण्यं सूर्यस्येव चक्षणं ।
उतो अस्माँ अमृतत्वे दधातन शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ४

आऽभूषेण्यं । वः । मरुतः । महिऽत्वनं । दिदृक्षेण्यं ।
सूर्यस्यऽइव । चक्षणं ।
उतो इति । अस्मान् । अमृतऽत्वे । दधातन । शुभं । याताम् ।
अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ४

हे मरुतो वो युष्माकं महित्वनं महत्त्वमाभूषेण्यं स्तुत्यं । किंच सूर्यस्येव चक्षणं रूपमिव दिदृक्षेण्यं दर्शनीयं । उतो अपि चास्मानमृतत्वे मोक्षे । स्वर्गे इत्यर्थः । तत्र दधातन । धारयत । शिष्टं गतं ॥

कारीर्यां प्रथमया पिन्वा उदीरयथेत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । उदीरयथा मरुतः समुद्रतः प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवः । आ० २, १३, । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

उदीरयथा मरुतः समुद्रतो यूयं वृष्टिं वर्षयथ पुरीषिणः।
न वो दस्रा उप दस्यंति धेनवः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ ५

उत्। ईरयथ। मरुतः। समुद्रतः। यूयं। वृष्टिं। वर्षयथ।
पुरीषिणः।
न। वः। दस्राः। उप। दस्यंति। धेनवः। शुभं। यातां।
अनु। रथाः। अवृत्सत॥ ५

हे मरुतो यूयं समुद्रतः समुद्रवणसाधनादंतरिक्षादुदीरयथ। प्रेरयथ वृष्टिं। अयमेवार्थः पुनरुच्यते। हे पुरीषिणः। पृणातेः प्रीणातेर्वा पुरीषमुदकं। हे तद्वंतो यूयं वृष्टिं वर्षयथ। हे दस्रा दर्शनीयाः मरुत उपक्षपयितारो वा वो युष्माकं धेनवः प्रीणयितारो मेघा नोपदस्यंति। न शुष्यंति॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदश्वान्धूर्षु पृषतीरयुग्ध्वं हिरण्ययान्प्रत्यत्काँ अमुग्ध्वं।
विश्वा इत्स्पृधो मरुतो व्यस्यथ शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ ६

यत्। अश्वान्। धूःऽसु। पृषतीः। अयुग्ध्वं। हिरण्ययान्।
प्रति। अत्कान्। अमुग्ध्वं।
विश्वाः। इत्। स्पृधः। मरुतः। वि। अस्यथ। शुभं। यातां।
अनु। रथाः। अवृत्सत॥ ६

हे मरुतो यूयं यद्यदाश्वान् धूर्षु रथसंबंधिनीष्वयुग्ध्वं योजितवंतः स्थ। वोढमानश्वान्। पृषतीः। पृषत्यो मरुतामित्युक्तत्वात्। पृषद्वर्णा वडवाः। कारंग

न:स्वाय यदृगच्छथ। हिरण्ययाभिरशनिभिरायुधविशेषैः पुरस्तात् प्रयुक्तैश्च। एवं कृत्वा विश्वा इत् सर्वानपि शत्रून् संयामान् हे मरुतो व्यस्यथ। क्षिपथ। युष्मनित्यादि गतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न पर्वता न नद्यो वरंत वो यत्राचिध्वं मरुतो गच्छथेदु तत्।

उत द्यावापृथिवी याथना परि शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ ७

न। पर्वताः। नद्यः। वरंत। वः। यत्र। अचिध्वं। मरुतः।

गच्छथ। इत्। ऊं इति। तत्।

उत। द्यावापृथिवी इति। याथन। परि। शुभं। यातां।

अनु। रथाः। अवृत्सत॥ ७

हे मरुतो वो युष्मान् पर्वताः शिलोच्चया न वरंत। न वारयंतु। तथा नद्यश्च न वारयंतु। किंतु यत्र यस्मिन्नंतरिक्षादिस्थानेऽचिध्वं जानीथ संकल्पयथ तत्स्थानं गच्छथेदु। गच्छथैव। उतापि च द्यावापृथिवी च परि परितो याथन। याथ इत्युत्तरमिति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यत्पूर्व्यं मरुतो यच्च नूतनं यदुद्यते वसवो यच्च शस्यते।

विश्वस्य तस्य भवथा नवेदसः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ ८

यत्। पूर्व्यं। मरुतः। यत्। च। नूतनं। यत्। उद्यते।

वसवः। यत्। च। शस्यते।

विश्वस्य। तस्य। भवथ। नवेदसः। शुभं। यातां। अनु।

रथाः। अवृत्सत॥ ८

हे मरुतो यूयं यत्पूर्व्यं पूर्वतनं पूर्वमनुष्ठितं यत्कर्मास्ति तदित्यर्थः। यद्वा नूतनमस्ति। यच्चोद्यम ऊर्ध्वं प्राप्यते। अयत इत्यर्थः। हे मरुतो यावका यद्वा यच्छते शंसनं क्रियते तस्य विश्वस्योत्कृष्टस्य वेदसो ज्ञातारो भवथ॥

॥ अथ नवमी ॥

मृळत नो मरुतो मा वधिष्टनास्मभ्यं शर्म बहुलं वि यन्तन।
अधि स्तोत्रस्य सख्यस्य गातन शुभं यातामनु रथा अवृत्सत। ९

मृळत। नः। मरुत। मा। वधिष्टन। अस्मभ्यं। शर्म।
बहुलं। वि। यन्तन।
अधि। स्तोत्रस्य। सख्यस्य। गातन। शुभं। याताम्। अनु।
रथाः। अवृत्सत॥ ९

हे मरुतो नोऽस्मान् मृळत। सुखयत। मा वधिष्टन। असम्यक्करणादिजनितेन क्रोधेन मा वधिष्ट। किंत्वस्मभ्यं शर्म सुखं बहुलमत्यधिकं वियंतन। कुरुत। किंच स्तोत्रस्य स्तोत्रं सख्यस्य सख्यमधिगातन। अधिगच्छत। स्तुतिमनुभूयास्माकं सख्यं कुरुतेत्यर्थः॥

॥ अथ दशमी ॥

यूयमस्मान्नयत वस्यो अच्छा निरंहतिभ्यो मरुतो गृणानाः।
जुषध्वं नो हव्यदातिं यजत्रा वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥ १०

यूयं। अस्मान्। नयत। वस्यः। अच्छ। निः। अंहतिऽभ्यः।
मरुतः। गृणानाः।
जुषध्वं। नः। हव्यऽदातिं। यजत्राः। वयं। स्याम।
पतयः। रयीणां॥ १०

हे मरुतो यूयमस्मान्वस्तो यशोवो धनं स्वर्गादिलक्षणं स्थानं वाऽस्माभिरस्म नयत । प्रापयत । किंचांहतिभ्यः पापेभ्यो निर्यत । निर्गमयत स्तुवानाः स्तूयमानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ जुषध्वं सेवध्वं नोऽस्माकं हव्यदातिं हविर्दानमपत्यं वयं हे यजत्रा यष्टव्या यूयं । वयं च रयीणां बहुविधानां धनानां पतयः स्याम । भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

अग्ने शर्धंतमिति नवर्चं द्वादशं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं माहतं । तृतीयासप्तम्यौ सतोबृहत्यौ शिष्टा बृहत्यः । अग्ने नव बार्हतं तृतीयासप्तम्यौ सतोबृहत्यावित्यनु-क्रमणिका ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने शर्धंतमा गणं पिष्टं रुक्मेभिरंजिभिः ।
विशो अद्य मरुतामव ह्वये दिवश्चिद्रोचनादधि ॥ १

अग्ने । शर्धंतं । आ । गणं । पिष्टं । रुक्मेभिः । अंजिभिः ।
विशः । अद्य । मरुतां । अव । ह्वये । दिवः । चित् ।
रोचनात् । अधि ॥ १

हे अग्ने शर्धंतं शत्रूनभिभवंतं यद्वायोत्साहवमानं वा गणं मरुतां गणमाह्वयेति शेषः । कीदृशं गणं । रुक्मेभी रुक्मै रोचमानैरंजिभिराभरणैश्च पिष्टमवयवितं । युक्तमित्यर्थः । अद्यास्मिन्यागदिने मरुतां विशः प्रजाः । गणानित्यर्थः । तान्रोचना-द्रोचमानात् दिवो द्युलोकात् । अधीति पंचम्यर्थानुवादी । चिदप्यर्थः । अवावस्था-दवादभिमुखं ह्वये । आह्वयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यथा चिन्मन्यसे हृदा तदिन्मे जग्मुराशसः ।
ये ते नेदिष्ठं हवनान्यागमन्तान्वर्ध भीमसंदृशः ॥ २

यथा । चित् । मन्यसे । हृदा । तत् । इत् । मे । जग्मुः ।
आऽशसः ।
ये । ते । नेदिष्ठं । हवनानि । आऽगमन् । तान् । वर्ध ।
भीमऽसंदृशः ॥ २

हे अग्ने त्वं हृदा हृदयेन मरुतो यथा चिन्मन्यसे । चिदिति पूजायां । येन प्रकारेणातिपूजितं जानासि । तेनादरं करोमीत्यर्थः । तदित्तथैव मे मदीयं जग्मुर्गच्छंत्वाशस आशंसितार इच्छंतः गन्तृन् हिंसंतो वा । अनंतरं ये मरुतो नेदिष्ठमत्यंतांतिकं संनिधानेन ते तव हवनान्याह्वानानि श्रुत्वागमन् आगच्छंति तान् भीमसंदृशः कालविलंबासहनेन भयंकरदर्शनान्वर्ध । वर्धय हविःप्रापणेन ॥

। अथ तृतीया ।

मीळ्हुष्मतीव पृथिवी पराहता मदंत्येत्यस्मदा ।
ऋक्षो न वो मरुतः शिमीवाँ अमो दुध्रो गौरिव भीमयुः ॥ ३

मीळ्हुष्मतीऽइव । पृथिवी । पराऽहता । मदंती । एति ।
अस्मत् । आ ।
ऋक्षः । न । वः । मरुतः । शिमीऽवान् । अमः । दुध्रः ।
गौःऽइव । भीमऽयुः ॥ ३

मीळ्हुष्मती प्रबलस्वामिका पराहतान्यैरभिभूता पृथिवीव । अत्र पृथिवीशब्दस्तदधिष्ठितां प्रजां लक्षयति । सा यथा स्वस्वामिनमुपह्वानाभिगच्छति तद्वदिति । मरुतां स्वामित्वेन सर्वथा प्राप्तेर्हंतांतः । एवं मदंतो हृष्यंतो मरुतोऽस्मत् । अस्मानित्यर्थः । एति । आगच्छति । हे मरुतो वो युष्माकममो बलं गन्तृ ऋक्षो न अग्निरिव शिमीवान् कर्मवान् दुध्रो दुर्धरो गौरिव भीमयुर्भीमैर्भयहेतुभिर्युक्तो गौरिव । स यथा शिमीवान् कर्मवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नि ये रिणन्त्योजसा वृथा गावो न दुर्धुरः ।

अश्मानं चित्स्वर्यं पर्वतं गिरिं प्र च्यावयन्ति यामभिः ॥ ४

नि । ये । रिणन्ति । ओजसा । वृथा । गावः । न । दुःऽधुरः ।

अश्मानं । चित् । स्वर्यं । पर्वतं । गिरिं । प्र । च्यावयन्ति ।

यामऽभिः ॥ ४

ये मरुत ओजसा स्वीयेन बलेन निरिणन्ति हिंसन्ति शत्रून् वृथानायासेन असंचारभावेन गावो न दुर्धरो दुःखेन हिंस्या अश्वा इव । ते मरुतः स्वर्यं शब्दयन्तमश्मानं व्याप्तं पर्वतं जगत्पूरकोदकवन्तं । पर्वशःपर्वतः पर्व पुनः पृणातेः प्रीणातेर्वा । नि० १. २०. । इति निरुक्तं । तादृशं गिरिं मेघं । यद्वा पर्वतमिति विशेष्यं । गिरिमिति विशेषणं गिरत्युदकमिति गिरिः । तं यामभिर्गमनैः प्रच्यावयन्त्युदकनिर्गमनार्थं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत्तिष्ठ नूनमेषां स्तोमैः समुक्षितानां ।

मरुतां पुरुतममपूर्व्यं गवां सर्गमिव ह्वये ॥ ५

उत् । तिष्ठ । नूनं । एषां । स्तोमैः । संऽउक्षितानां ।

मरुतां । पुरुऽतमं । अपूर्व्यं । गवां । सर्गंऽइव । ह्वये ॥ ५

हे मरुतो यूयमुत्तिष्ठ । उत्तिष्ठत ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ नूनं निश्चयमेषां स्तोमैः स्तोत्रैः समुक्षितानां वर्धितानां मरुतां । यद्वा स्तोमैरुपह्वय इति संबंधः । तादृशां मरुतां पुरुतमं प्रभूततममपूर्व्यं । न विद्यते पूर्वो येभ्यस्तमपूर्व्यं सर्वं संघं गणामुदकानां प्रक्षिप्तानां गवां वा सर्गं संघमिव ह्वये । आह्वये ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युङ्ग्ध्वं ह्यरुषी रथे युङ्ग्ध्वं रथेषु रोहितः।

युङ्ग्ध्वं हरी अजिरा धुरि वोड़्हवे वहिष्ठा धुरि वोड़्हवे॥ ६

युङ्ग्ध्वं। हि। अरुषीः। रथे। युङ्ग्ध्वं। रथेषु। रोहितः।

युङ्ग्ध्वं। हरी इति। अजिरा। धुरि। वोड़्हवे। वहिष्ठा।

धुरि। वोड़्हवे॥ ६

हे मरुतो यूयं रथे युष्मदीये सर्वेषां साधारणभूतेऽरुषीरारोचमाना वडवा युङ्ग्ध्वं। योजयध्वं। तथा रथेषु युष्मदीयेषु रोहितो रोहितवर्णौ युङ्ग्ध्वं। हरी अश्वावजिराजिरावाशुगमनौ धुरि वोड़्हवे वहनाय युङ्ग्ध्वं। आदरार्थं पुनर्वचनं। वहिष्ठा वोढृतमावश्वौ धुरि वोड़्हवे॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्य वाज्यरुषस्तुविष्वणिरिह स्म धायि दर्शतः।

मा वो यामेषु मरुतश्चिरं करत्प्र तं रथेषु चोदत॥ ७

उत। स्यः। वाजी। अरुषः। तुविऽस्वनिः। इह। स्म।

धायि। दर्शतः।

मा। वः। यामेषु। मरुतः। चिरं। करत्। प्र। तं।

रथेषु। चोदत॥ ७

उतापि च स्य स वाजी वेजनवानश्व आरोचमानस्तुविष्वणिः प्रभूतध्वनिरश्वः। अरुष इत्यनेन रोहित इत्युक्तं भवति। प्रष्टिर्वहति रोहितः। ऋग्वे० १, ३९, ६। इति श्रुतं। इहेदानीं दर्शतो दर्शनीयः स्म धायि। रथे नियोजितः। चोदि

पूरवः। हे मरुतः वो यामेषु गमनेषु कोऽप्यश्चित् विलंबं मा करत्। मा करोतु। तं रथेषु। रथे युङ्क्तेति शेषः। प्रचोदत। प्रेरयत। यथा विलंबं न कुर्यात्तथा प्रेरयत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

रथं नु मारुतं वयं श्रवस्युमा हुवामहे ।

आ यस्मिन्तस्थौ सुरणानि बिभ्रती सचा मरुत्सु रोदसी ॥ ८

रथं । नु । मारुतं । वयं । श्रवस्युं । आ । हुवामहे ।

आ । यस्मिन् । तस्थौ । सुऽरणानि । बिभ्रती । सचा ।

मरुत्ऽसु । रोदसी ॥ ८

वयमात्रेया रथं रंहणस्वभावं मारुतं मरुतां संबंधिनं रथं श्रवस्युमन्नेच्छुं नु क्षिप्रमाहुवामहे। आह्वयामः। यस्मिन्रथे सुरणानि सुरमणानि जलानि बिभ्रती धारयंती रोदसी रुद्रस्य पत्नी मरुतां माता। यद्वा रुद्रो वायुः। तत्पत्नी माध्यमिका देवी मरुत्सु सचा सहिता तस्थौ आस्थितवती तं रथमाहुवे ॥

॥ अथ नवमी ॥

तं वः शर्धं रथेशुभं त्वेषं पनस्युमा हुवे ।

यस्मिन्सुजाता सुभगा महीयते सचा मरुत्सु मीळ्हुषी ॥ ९

तं । वः । शर्धं । रथेऽशुभं । त्वेषं । पनस्युं । आ । हुवे ।

यस्मिन् । सुऽजाता । सुऽभगा । महीयते । सचा ।

मरुत्ऽसु । मीळ्हुषी ॥ ९

हे मरुतो वः शर्धं कुत्सितं बलं गणं रथेशुभं रथे शोभनं त्वेषं दीप्तं पनस्युं स्तुत्यमाहुवे। आह्वये। यस्मिन् गणे सुजाता सुष्ठु प्रवृद्धा सुभगा शोभनभाग्यवती मरुत्सु मीळ्हुषी। मीळ्हुष सिंचनमित्यादौ दर्शनात्। मीढ्वान् ... । तस्यां मीळ्हुषी।

जनास्तु सदा सह महीयते पूज्यते तं यजमानं स्तुवे । श्यावाश्वोऽपि रथवीतौ गोमतीकूले- वंशधा व्यवजहार । उत्तरया दक्षिणापथगामीय...यति वीतिकृत् ... गोमतीकूले मध्ये वर्तमानमिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये विंशो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके षोडश सूक्तानि । तत्रा रुद्रास इत्यष्टर्चं प्रथमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मारुतं । सप्तम्यष्टम्यौ त्रिष्टुभौ शिष्टाः षड् जगत्यः । आ रुद्रासोऽष्टौ त्रिष्टुबन्तमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ रुद्रास इंद्रवंतः सजोषसो हिरण्यरथाः सुविताय गंतन ।
इयं वो अस्मत्प्रति हर्यते मतिस्तृष्णजे न दिव उत्सा
उदन्यवे ॥ १

आ । रुद्रासः । इंद्रऽवंतः । सऽजोषसः । हिरण्यऽरथाः ।
सुविताय । गंतन ।
इयं । वः । अस्मत् । प्रति । हर्यते । मतिः । तृष्णऽजे । न ।
दिवः । उत्साः । उदन्यवे ॥ १

हे रुद्रासो रुद्रपुत्रा इंद्रवंत इंद्रेण युक्तास्तादृशा मरुतः सजोषसः परस्परं समानप्रीतयो हिरण्यरथा हिरण्मयरथाः संतः सुविताय सुगमनाय तद्धानाय सुष्ठु सर्वैर्गंतव्याय यज्ञाय मद्यजमानं तत्र । आगच्छत । किमर्थं विप्रा इति तदुच्यते । इयमस्मदीया मतिः स्तुतिर्वो युष्मान् प्रतिहर्यते । कामयते । तत्र दृष्टांतः । उदन्यवे उदकेच्छवे तृष्णजे गोतमाय दिवो द्युलोकसकाशादुत्सा उदकनिर्गमा यथा युष्माभिः प्रेरितास्तद्वदस्मदर्थमप्यागत्याभिमतं दत्तेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वाशीमन्त ऋष्टिमन्तो मनीषिणः सुधन्वान इषुमन्तो निषंगिणः ।

स्वश्वाः स्थ सुरथाः पृश्निमातरः स्वायुधा मरुतो याथना

शुभं ॥ २

वाशीऽमन्तः । ऋष्टिऽमन्तः । मनीषिणः । सुऽधन्वानः ।

इषुऽमन्तः । निषंगिणः ।

सुऽअश्वाः । स्थ । सुऽरथाः । पृश्निऽमातरः । सुऽआयुधाः ।

मरुतः । याथन । शुभं ॥ २

हे मरुतो यूयं वाशीमन्तः । वाशीति तक्षणसाधनमायुधं । तद्वन्तः स्थ । ऋष्टिमन्तः । ऋष्टिर्नाम छुरिका । तद्वन्तः स्थ । एवं सर्वत्र योज्यं मनीषिणो मनस ईश्वरा मनस्विनः सुधन्वानः शोभनधनुष्का इषुमन्तो बाणवन्तो निषंगिणो निषंगवन्तः स्वश्वाः स्थ । शोभनाश्वा भवथ । सुरथाः शोभनरथाः पृश्निमातरः पृश्नेः पुत्राः स्वायुधाः खड्गपरश्वादिसकलायुधोपेताः । एवं महात्मानः संतः शुभं शोभनं यथा भवति तथा शुभमुदकाय वा रथेन याथन । गच्छथ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु नि वो वना जिहते यामनो भिया ।

कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः शुभे यदुग्राः पृषतीरयुग्ध्वं ॥ ३

धूनुथ । द्यां । पर्वतान् दाशुषे । वसु । नि । वः । वना ।

जिहते । यामनः । भिया ।

कोपयथ । पृथिवीं । पृश्निऽमातरः । शुभे । यत् । उग्राः ।

पृषतीः । अयुग्ध्वं ॥ ३

हे मरुतो द्या । दिवीत्यर्थः । पर्वतान्मेघान्दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय वसु धनानि च धूनुथ । प्रापयथ । यो युष्माकं यामो गमनम् भिया भीत्या वना वनानि वृक्षादिसमूहा नि जिहते । नितरां कंपंते । अवनता भवंतीत्यर्थः । हे पृश्निमातरः पृश्नेः पुत्राः । पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाता इति हि श्रुतिः । हे मरुतः पृथिवीं कोपयथ । अभिक्रुद्धाः क्षोभयथ । हे उग्रा उद्गूर्णबला यूयं यदा शुभ उदकार्थं पृषतीर्मृदीया अश्वा अयुग्ध्वं योजयथ तदा कोपयथ पृथिवीं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वातत्विषो मरुतो वर्षनिर्णिजो यमा इव सुसदृशः सुपेशसः ।
पिशंगाश्वा अरुणाश्वा अरेपसः प्रत्वक्षसो महिना
द्यौरिवोरवः ॥ ४

वातऽत्विषः । मरुतः । वर्षऽनिर्निजः । यमाःऽइव ।
सुऽसदृशः । सुऽपेशसः ।
पिशंगऽअश्वाः । अरुणऽअश्वाः । अरेपसः । प्रत्वक्षसः ।
महिना । द्यौःऽइव । उरवः ॥ ४

वातत्विषः सर्वदा संग्रामप्रदीप्तयो वर्षनिर्णिजो वृष्टेः शोधयितारः । अथवा निर्णिगिति रूपनाम । वर्षमेव रूपं येषां ते तादृशाः । वृष्टिप्रदा इत्यर्थः । यमा इव युगलोत्पन्ना इव सुसदृशाः परस्परं बलरूपादिभिरत्यंतं सरूपाः सुपेशसः शोभनरूपाः पिशंगाश्वाः पिशंगवर्णाश्वोपेता अरुणाश्वा अरेपसोऽपापाः प्रत्वक्षसः प्रकर्षेण तनूकर्तारो शत्रूणां महिना महत्त्वेन द्यौरिवांतरिक्षमिवोरवो विस्तीर्णाः । उक्तलक्षणा नाम भेजिर इत्युत्तरेण संबंध ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पुरुद्रप्सा अंजिमंतः सुदानवस्त्वेषसंदृशो अनवभ्रराधसः ।
सुजातासो जनुषा रुक्मवक्षसो दिवो अर्का अमृतं नाम
भेजिरे ॥ ५

घृतऽप्सवः । अञ्जिऽमन्तः । सुऽदानवः । त्वेषऽसंदृशः ।
अनवभ्रऽराधसः ।
सुऽजातासः । जनुषा । रुक्मऽवक्षसः । दिवः । अर्काः ।
अमृतं । नाम । भेजिरे ॥ ५

घृतप्सवः प्रभूतोदका अञ्जिमन्त आभरणवन्तः सुदानवः शोभनदानास्त्वेषसंदृशो दीप्तरूपा अनवभ्रराधसोऽनवभ्रधनाः सुजातासः शोभनजनना जनुषा जन्मनैव शोभनरूपा रुक्मवक्षसो हारवक्षसा अर्काः पूज्या मरुतो दिवो द्युलोकादागत्यामृतममरणसाधनं नामोदकं नमनहेतुकमुदकमक्षयं हविषा भेजिरे । सेवन्त ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऋष्टयो वो मरुतो अंसयोरधि सह ओजो बाह्वोर्वो बलं हितं ।
नृम्णा शीर्षस्वायुधा रथेषु वो विश्वा वः श्रीरधि तनूषु
पिपिशे ॥ ६

ऋष्टयः । वः । मरुतः । अंसयोः । अधि । सहः । ओजः ।
बाह्वोः । वः । बलं । हितः ।
नृम्णा । शीर्षऽसु । आयुधा । रथेषु । वः । विश्वा । वः ।
श्रीः । अधि । तनूषु । पिपिशे ॥ ६

हे मरुतो वो युष्माकमंसयोरध्यृष्टय आयुधविशेषा हिताः । आहिताः । अत्रत्याद्धितशब्दो विपरिणन्तव्यः । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । तथा वो बाह्वोरधि सहः शत्रूणामभिभावुकमोजः । ओज नामाहमो धातुः । तद्रूपं बलं हितं । निहितं । शीर्षसु शिरःसु नृम्णानि हिरण्मयानि पट्टोष्णीषादीनि निहितानि । रथेष्वायुधायुधानि युद्धसाधनानि निहितानि । वः श्रीर्युष्माकं कान्तिस्तनूषु शरीरेष्वधिपिपिशे । अधिष्ठिता । आश्रिता ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

गोमदश्वावद्रथवत्सुवीरं चंद्रवद्राधो मरुतो ददा नः।

प्रशस्तिं नः कृणुत रुद्रियासो भक्षीय वोऽवसो दैव्यस्य॥ ७

गोऽमत्। अश्वऽवत्। रथऽवत्। सुऽवीरं। चंद्रऽवत्।

राधः। मरुतः। दद। नः।

प्रऽशस्तिं। नः। कृणुत। रुद्रियासः। भक्षीय। वः। अवसः।

दैव्यस्य॥ ७

हे मरुतो नोऽस्मभ्यं गोमद्गोभिर्गोभिरुपेतमश्वावद्भिरश्वैरुपेतं रथवद्भी-पेतं सुवीरं सुष्ठ पुत्रोपेतं चंद्रवद्धिरण्योपेतं राधोऽन्नं दद। दत्त॥ व्यत्ययेनैक-वचनं। अथवा लोडर्थे लिटो मध्यमबहुवचनं॥ हे रुद्रियासो रुद्रपुत्रा मरुतो नोऽस्मदीयां प्रशस्तिं। समृद्धिमित्यर्थः। तां कृणुत। कुरुत। वो युष्माकं संबंधि-नमवसोऽवो रक्षणं दैव्यस्य दैव्यं देवार्हं भक्षीय। भजेय॥

॥ अथाष्टमी ॥

हये नरो मरुतो मृळता नस्तुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः।

सत्यश्रुतः कवयो युवानो बृहद्गिरयो बृहदुक्षमाणाः॥ ८

हये। नरः। मरुतः। मृळत। नः। तुविऽमघासः।

अमृताः। ऋतऽज्ञाः।

सत्यऽश्रुतः। कवयः। युवानः। बृहत्ऽगिरयः। बृहत्।

उक्षमाणाः॥ ८

हये हे नरो नेतारो मरुतो नोऽस्मान्मृळत। सुखयत। अस्मभ्यं हिताय वा सुखिनो भवत। ये तुवीमघाः प्रभूतधना अमृता अमरणधर्माणा ऋतज्ञा उदकस्य

चेतारो वा त्रातारः। कर्तार इत्यर्थः। सत्यश्रुतः सत्येन सत्यफलत्वेन प्रसिद्धाः कवयो मेधाविनो युवानो नित्यतरुणा बृहद्गिरयः प्रभूतस्तुतयो बृहदत्यधिकमुक्षमाणा वृष्टिभिः सावका उदकं वा सिंचंतो यूयं भवत॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वाविंशो वर्गः॥

तमु नूनमित्यष्टर्चं द्वितीयं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं त्रैष्टुभं मारुतं। तम्वित्यनुक्र-मणिका। विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

तमु नूनं तविषीमंतमेषां स्तुषे गणं मारुतं नव्यसीनां।

य आश्वश्वा अमवद्वहंत उतेशिरे अमृतस्य स्वराजः॥ १

तं। ऊं इति। नूनं। तविषीऽमंतं। एषां। स्तुषे। गणं।
मारुतं। नव्यसीनां।
ये। आशुऽअश्वाः। अमऽवत्। वहंते। उत। ईशिरे।
अमृतस्य। स्वऽराजः॥ १

तमु तमेव पूर्वं स्तुतमेव मारुतं मरुतां संबंधिनं तं गणं तविषीमंतं दीप्तिमंतं नूनमद्य स्तुषे। कीदृशां मरुतां। नव्यसीनां॥ लिंगव्यत्ययः॥ नवतराणां स्तुत्यानां वा। एषां मारुतं गणं। गणावयवभूता मरुतः। कीदृशाः इत्युच्यते। ये मरुत आश्वश्वाः शीघ्रगाम्यश्वोपेता अमवत् बलवंतो यथा भवंति तथा वहंते गच्छंति। उतापि चेशिरे ईश्वराः अमृतस्योदकस्य स्वराजः स्वायत्तदीप्तयः स्वयमेव राजमानाः तेषां गणं स्तुषे॥

॥ अथ द्वितीया॥

त्वेषं गणं तवसं खादिहस्तं धुनिव्रतं मायिनं दातिवारं।

मयोभुवो ये अमिता महित्वा वंदस्व विप्र तुविराधसो नॄन्॥ २

त्वेषं । गणं । तवसं । खादिऽहस्तं । धुनिऽव्रतं । मायिनं ।
दातिऽवारं ।
मयःऽभुवः । ये । अमिताः । महिऽत्वा । वंदस्व । विप्र ।
तुविऽराधसः । नॄन् ॥ २

त्वेषं दीप्तं गणं मारुतं तवसं बलवंतं खादिहस्तं कटकहस्तं धुनिव्रतं कंपयितृकर्माणं मायिनं प्रज्ञावंतं दातिवारं दत्तधनं हे विप्र ऋत्विग्वंदस्व । स्तुषेति संबंधः । ये मरुतो मयोभुवः सुखस्य भावयितारो महित्वा महत्त्वेनामिता अपरिच्छिन्नाः । तान् तुविराधसः प्रभूतधनान् नॄन् नेतॄन् वंदस्व ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वो यंतूदवाहासो अद्य वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनंति ।
अयं यो अग्निर्मरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः ॥ ३

आ । वः । यंतु । उदऽवाहासः । अद्य । वृष्टिं । ये । विश्वे ।
मरुतः । जुनंति ।
अयं । यः । अग्निः । मरुतः । संऽइद्धः । एतं । जुषध्वं ।
कवयः । युवानः ॥ ३

ये विश्वे व्याप्ता मरुतो वृष्टिं जुनंति प्रेरयंति त उदवाहास उदकस्य वोढारो मरुतोऽद्येदानीं वो युष्मानायंतु । आगच्छंतु ऋत्विग्यजमानाः । अथ प्रत्यक्षवादः । हे मरुतो यः प्रसिद्धोऽयमग्निः समिद्धः सम्यक् दीपित एतमग्निं जुषध्वं सेवध्वं हे कवयो मेधाविनो हे युवानो नित्यतरुणाः सर्वत्र व्याप्ता वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यूयं राजानमिर्यं जनाय विभ्वतष्टं जनयथा यजत्राः ।
युष्मदेति मुष्टिहा बाहुजूतो युष्मत्सदश्वो मरुतः सुवीरः ॥ ४

यूयं । राजानं । इर्यं । जनाय । विभ्व॑ऽतष्टं । जनयथ ।
यजत्राः ।
युष्मत् । एति । मुष्टिऽहा । बाहुऽजू॑तः । युष्मत् । सत्ऽअश्वः ।
मरुतः । सुऽवीरः ॥ ४

हे मरुतो यूयं जनाय यजमानाय राजानं स्वामिनं राजमानं वेर्यं शत्रूणां प्रेरकं व्यापयितारं विभ्वतष्टं । विभ्वा नाम ऋभूणां मध्यमः । स कुशलो । तेन निर्मितं । अत्यंतरूपवंतमित्यर्थः । तादृशं पुत्रं जनयथ । उत्पादयथ हे यजत्रा यष्टव्याः । हे मरुतो युष्मद्युष्मत्त एति गच्छति पुत्रः । कीदृशः । मुष्टिहा । मुष्टिघाती बाहुपलक्षकः । स्वभुजबलेनैव हंता शत्रूणां । तदेवोच्यते । बाहुजूतः । बाहुः प्रेरकः शत्रूणां यस्य तादृशः पुत्र एति । तथा युष्मद्युष्मत्तः सदश्वो विद्यमानाश्वः । अश्ववानित्यर्थः । सुवीरः शोभनवीर्यः पुत्र एति । आयत इत्यर्थः ॥

मरुत्वतीयाग्रहे मारुत्या आमिक्षाया अरा इवेति याज्या । सूत्रितं च । अरा इवेदचरमा अहेवेमं मे मरुत शुधि । आ० २. १७. । इति ॥ एकादशिने मारुते पशावेषैव पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । अरा इवेदचरमा अहेव या वः शर्मं शशमानाय संति । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

अरा इवेदचरमा अहेव प्रप्र जायंते अकवा महोभिः ।
पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः स्वया मत्या मरुतः सं
मिमिक्षुः ॥ ५

अराःऽइव । इत् । अचरमाः । अहाऽइव । प्रऽप्र । जायंते ।
अकवाः । महःऽभिः ।
पृश्नेः । पुत्राः । उपऽमासः । रभिष्ठाः । स्वया । मत्या ।
मरुतः । सं । मिमिक्षुः ॥ ५

अरा इवेत् रथचक्रस्य इवाचरमा अनिकृष्टाः सर्वे समाः सन्त्येव अध्वं । अहेवाह्नानीव । दिवसा यथा सर्वेऽपि षष्टिघटिकात्मकत्वात्तुल्यसंख्योपेतस्तुल्यगण-रूपेण समा इत्यर्थः । अनेन दृष्टांतद्वयेन वैषम्याभावः प्रतिपादितः । एवमुक्त-लक्षणा महोभिस्तेजोभिः प्र प्र जायंते । प्रकर्षेण प्रादुर्भवंति ॥ एकः प्रशब्दोऽपोदः पादपूरण इत्युपसर्गाभ्यासः स च पूरणः ॥ ते चाकवा असत्याः । यद्वा महोभिरित्यस्य विशेषणं । पृश्निर्माध्यमिकाया वाचो गोरूपाया अंतरिक्षस्य वा पुत्रस्थानीया उपमासः प्रत्येकं समाना रभिष्ठा प्रकृष्टवेगाः । एवं महानुभावा मरुतः स्वया मत्या स्वकीययैवानुग्रहबुद्ध्या संमिमिक्षुः । वृष्ट्या सम्यक् सिंचंति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यत्प्रायासिष्ट पृषतीभिरश्वैर्वीळुपविभिर्मरुतो रथेभिः ।

क्षोदंत आपो रिणते वनान्यवोस्रियो वृषभः क्रंदतु द्यौः ॥ ६

यत् । प्र । अयासिष्ट । पृषतीभिः । अश्वैः । वीळुपविऽभिः ।

मरुतः । रथेभिः ।

क्षोदंते । आपः । रिणते । वनानि । अव । उस्रियः ।

वृषभः । क्रंदतु । द्यौः ॥ ६

हे मरुतो यद्यदा प्रायासिष्ट प्रगच्छत पृषतीभिः पृषत्संज्ञकैरश्वैर्वाहनसाधनैरश्वैः । अश्वशब्दोऽत्र वाहनसामान्यवचनः । अतः पुंलिंगता । तथान्यत्र । यदश्वान्धूर्षु पृषतीरयुग्ध्वं । ऋग्वे० ५. ५५. ६. । रोहितश्वोऽजाश्व इति समानाधिकरण्यप्रयोगः । एवंभूताश्वयुक्तैर्वीळुपविभिर्दृढरथनेमिकै रथेभिः प्रायासिष्ट । यद्वाश्वै रथैश्च सह मरुतो यदा प्रायासिष्ट तदाप क्षोदंते । क्षरंति । वनानि वृक्षसमूहा रिणते । हिंसंते । वेगेन भज्यंते । उस्रियः । उस्रा सूर्यरश्मयः । तत्संबंधी पर्जन्यो वृषभोऽपां वर्षिता द्यौर्द्योतमानोऽव क्रंदतु । अवाङ्मुखं शब्दयतु इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रथिष्ट यामन्पृथिवी चिदेषां भर्तेव गर्भं स्वमिच्छवो धुः ।

वातान्ह्यश्वान्धुर्यायुयुज्रे वर्षं स्वेदं चक्रिरे रुद्रियासः ॥ ७

प्र॒ऽस्थि॑ष्ट। याम॑न्। पृ॒थि॒वी। चि॒त्। ए॒षा॒म्। भर्ता॑ऽइव। गर्भ॑म्।

स्वम्। इ॒त्। शवः॑। धुः॒।

वाता॑न्। हि। अश्वा॑न्। धुरि॑। आ॒ऽयु॒यु॒ज्रे। व॒र्षम्। स्वेद॑म्।

च॒क्रि॒रे। रु॒द्रिया॑सः॥ ७

एषां मरुतां यामन्यामनि गमने पृथिवी चित् भूमिः। चिदिति पूरणः। प्रस्थिष्ट। प्रस्थाताभवत्। गर्भयोग्याभवदित्यर्थः। ते च मरुतो भर्ता लौकिकः पति-र्गर्भमिव भार्यायास्तया भूम्याः स्वमित्स्वभूतं गर्भं गर्भस्थानीयं शव उदकं धुः। स्थापितवंतः। हि यस्माद्वातान् गंतॄनश्वान् धुरि रथसंबंधिन्यामायुयुज्रे आयो-जितवंतः तस्माद्वर्षं स्वेदं स्वेदस्थानीयं वृष्टिसंस्त्यायं चक्रिरे कुर्वंति रुद्रियासो रुद्रपुत्राः॥

॥ अथाष्टमी॥

व॒यं नरो॑ म॒रुतो॑ मृ॒ळता॑ नस्तु॒वीम॑घासो॒ अमृ॑ता॒ ऋत॑ज्ञाः।

स॒त्य॑श्रुत॒ कव॑यो॒ युवा॑नो॒ बृह॑द्गिरयो बृ॒हदु॒क्षमा॑णाः॥ ८

व॒ये। नरः॑। मरु॑तः। मृ॒ळत॑। नः॒। तु॒वि॒ऽम॒घा॒सः॒।

अमृ॑ताः। ऋत॑ऽज्ञाः।

स॒त्य॑ऽश्रुतः। कव॑यः। युवा॑नः। बृह॑त्ऽगिरयः। बृ॒हत्।

उ॒क्षमा॑णाः॥ ८

वये नर इत्यष्टमी गता॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रयोविंशो वर्गः॥

प्र वः स्पळ्ति पड़ृचं तृतीयं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं माहतं। अष्टमी त्रिष्टुप् शिष्टाः सप्त जगत्यः। प्र वः स्पट् त्रिष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्र वः॑ स्पळ॑क्रन्त्सुवि॒ताय॑ दा॒वनेऽर्चा॑ दि॒वे प्र पृ॑थि॒व्या ऋ॒तं भ॑रे।

उ॒क्षन्ते॒ अश्वा॒न्तरु॑षन्त॒ आ रजोऽनु॒ स्वं भा॒नुं श्र॑थयन्ते अर्ण॒वैः॥ १

प्र । वः । स्पट् । अक्रन् । सुविताय । दावने । अर्च । दिवे ।

प्र । पृथिव्यै । ऋतं । भरे ।

उक्षंते । अश्वान् । तरुषंते । आ । रजः । अनु । स्वं ।

भानुं । श्रथयंते । अर्णवैः ॥ १

हे मरुतो वो युष्मभ्यं सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय दावने हविःप्रदानाय स्पट् स्पष्टा होता प्र प्रकर्षेणाक्रन् । क्रंदति । स्तौति । वो युष्मान् वा सुष्ठु प्राप्तव्याय दानायाक्रन् ॥ क्रंदतेः शब्दकर्मणो लङर्थे लुङि तिपि रूपं ॥ हे होतर्दिवे द्योतमानाय द्युदेवाय प्रार्च । प्रकर्षेण स्तुहि हे आत्मन् । तथा पृथिव्याश्च ऋतं स्तोत्रं भरे । संपादयामि । द्यावापृथिव्यावपि मरुतामाधारत्वादत्र निपातभाजौ भवतः । किंच ते मरुतोऽश्वान् व्यापकानुदकसंघानुक्षंते । सिंचंति । रज आ अंतरिक्षमा सर्वंतस्तरुषंते । तरंति । संचरंति । स्वं भानुं स्वकीयं तेजोऽर्णवैरंबुभिः सहानुश्रथयंते । अनुश्लेषयंति । अनुकूलं प्रापयंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अमादेषां भियसा भूमिरेजति नौर्न पूर्णा क्षरति व्यथिर्यती ।

दूरेदृशो ये चितयंत एमभिरंतर्महे विदथे येतिरे नरः ॥ २

अमात् । एषां । भियसा । भूमिः । एजति । नौः । न ।

पूर्णा । क्षरति । व्यथिः । यती ।

दूरेऽदृशः । ये । चितयंते । एमऽभिः । अंतः । महे ।

विदथे । येतिरे । नरः ॥ २

एषां ॥ अन्वादेशविषयत्वादनुदात्तः ॥ एषां मरुतां भियसा भयेन भूमिरेजति । कंपते नौर्न पूर्णा प्राणिभिः । सा यथोदकमध्ये क्षरति चलति व्यथिर्व्यथिता यती गच्छंती । एतदुभयं नौविशेषणं । दूरेदृशो दूरे दृश्यमाना अपि ये मरुत एमभिर्गमनैश्चितयंते ज्ञायंते ते महांतो मरुतो विदथे यज्ञे महे महते हविषे हविर्भक्षणायांतर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये येतिरे । यतंते । नरो नेतारो मरुतः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

गवामिव श्रियसे शृंगमुत्तमं सूर्यो न चक्षू रजसो विसर्जने।

अत्या इव सुभ्वश्चारवः स्थन मर्या इव श्रियसे चेतथा नरः॥३

गवांऽइव। श्रियसे। शृंगं। उत्ऽतमं। सूर्यः। न। चक्षुः।

रजसः। विऽसर्जने।

अत्याःऽइव। सुऽभ्वः। चारवः। स्थन। मर्याःऽइव।

श्रियसे। चेतथ। नरः॥ ३

हे मरुतो यूयं गवां शृंगमिवोत्तममुत्कृष्टमुष्णीषपट्टादिकं श्रियसे श्रिये धारयथेति शेषः। सूर्यो न सूर्य इव। स यथा रजसस्तेजसो विसर्जने चक्षुर्दर्शनसाधनं मंडलं धत्ते तद्वद्रजसो वृष्टेर्विसर्जने विसर्जनाय चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं तेजो धारयथ। अत्याः इवाश्वा इव सुभ्वः सुष्ठु सर्वत्र भवंतो वेगवंतश्चारवो दर्शनीयाः स्थन। भवथ। मर्या मर्त्या यजमाना इव। ते यथा श्रियसे जानंति यज्ञादिकं तद्वच्छ्रिये चेतथ हे नरो नेतारो मरुतः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

को वो महांति महतामुदश्नवत्कस्काव्या मरुतः को ह पौंस्या।

यूयं ह भूमिं किरणं न रेजथ प्र यद्भरध्वे सुविताय दावने॥ ४

कः। वः। महांति। महतां। उत्। अश्नवत्। कः।

काव्या। मरुतः। कः। ह। पौंस्या।

यूयं। ह। भूमिं। किरणं। न। रेजथ। प्र। यत्। भरध्वे।

सुविताय। दावने॥ ४

हे मरुतो वो युष्माकं महतां पूज्यानां को यजमानो महांसि अयांसि उदश्नवत्। उत्कृष्टं प्राप्नुयात्। कत्र नरः काष्ठा काष्ठानि कर्माणि युष्माकं संबंधीनि स्तोत्राण्युदश्नवत्। को वा कत्र पौंस्या पौंस्यानि पराक्रमानुदश्नवत्। आदरार्थं पुनर्वचनं। यूयं ह यूयं खलु भूमिं किरणं न हिरण्यमिव रेजथ। किरणं यथा द्युलोकं चालयथ तद्वद्भूमिं रेजथ। यद्यस्मात् सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय प्राप्तव्यस्येत्यर्थः। सार्थस्य धनस्य इत्था दक्षस्य वा दावने दानाय प्र भरध्वे प्रकर्षेण संपादयथ इति। तस्माद्युष्मत्संबंधिमेवं कुरुथ तस्मात्क एवं करोतीत्यर्थः॥

॥ सैषा पंचमी ॥

अश्वा इवेदरुषासः सबंधवः शूरा इव प्रयुधः प्रोत युयुधुः।
मर्या इव सुवृधो वावृधुर्नरः सूर्यस्य चक्षुः प्र मिनंति वृष्टिभिः॥

अश्वाःऽइव। इत्। अरुषासः। सऽबंधवः। शूराःऽइव।
प्रऽयुधः। प्र। उत। युयुधुः।
मर्याःऽइव। सुऽवृधः। ववृधुः। नरः। सूर्यस्य। चक्षुः। प्र।
मिनंति। वृष्टिऽभिः॥ ५

मरुत एते अश्वा इव शीघ्रगमना अरुषास आरोचमानाः। सबंधवः। समान एक एव बंधुर्बंधको रुद्रो येषां ते तादृशाः। परस्परं बंधवः स्नेहयुक्ता वा शूरा भटा इव प्रयुधः प्रयोद्धारो वैरिभिः सह तादृशा अपि च प्र युयुधुः। प्रकर्षेण युध्यंते। मर्या इव मनुष्या यथा वर्धंते तथा सुवृधः सुष्ठु वर्धयितारो वर्धमाना वा नरो नेतारो मरुतः। वर्धंते। एवं महात्मानः सूर्यस्य चक्षुस्तेजःसमूहं मंडलं वा वृष्टिभिः प्र मिनंति। प्रकर्षेण हिंसंति। आच्छादयंतीत्यर्थः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ते अज्येष्ठा अकनिष्ठास उद्भिदोऽमध्यमासो महसा वि वावृधुः।
सुजातासो जनुषा पृश्निमातरो दिवो मर्या आ नो अच्छा
जिगातन॥ ६

ते । अज्येष्ठाः । अकनिष्ठासः । उत्ऽभिदः । अमध्यमासः ।

महसा । वि । ववृधुः ।

सुऽजातासः । जनुषा । पृश्निऽमातरः । दिवः । मर्याः । आ ।

नः । अच्छ । जिगातन ॥ ६

ते मरुतोऽज्येष्ठा अकनिष्ठासोऽकनिष्ठा उद्भिद उद्भेदयितारः शत्रूणाममध्यमासोऽमध्यमाः सर्वप्रकारैः समा महसा तेजसा विववृधुः । विवर्धंते । सुजातासः सुष्ठु संभूता जनुषा जन्मना । पृश्निमातरः पृश्नेः पुत्रा मर्या मनुष्येभ्यो हिता यूयं दिवः सकाशादस्मानच्छाभिमुखमा जिगातन । सर्वतः प्रशंसतः स्तोतृनुच्छित्येति । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । यद्वा ये सुजाता जनुषा पृश्निमातरश्च तान् दिव आगतान् हे ऋत्विजो मर्या यूयमाजिगातन आगच्छत ते नोऽच्छ । आगच्छतमाशादभिमुखं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयो न ये श्रेणीः पप्तुरोजसान्तान्दिवो बृहतः सानुनस्परि ।
अश्वास एषामुभये यथा विदुः प्र पर्वतस्य नभनूँरचुच्यवुः ॥ ७

वयः । न । ये । श्रेणीः । पप्तुः । ओजसा । अन्तान् । दिवः ।

बृहतः । सानुनः । परि ।

अश्वासः । एषाम् । उभये । यथा । विदुः । प्र । पर्वतस्य ।

नभनून् । अचुच्यवुः ॥ ७

ये मरुतो वयो न पक्षिण इव श्रेणीः पंक्तयः संत ओजसा बलेन दिवोऽन्तरिक्षस्यादित्यस्य वांतान् पर्यंतान् बृहतो महतः सानुनः समुच्छ्रितस्याकाशस्य परि परितः पप्तुः पतंति एषामश्वासोऽश्वाः पर्वतस्य मेघस्य नभनून् ॥ नभतेः वधकर्मणो नभ्यादिकतिवत् नभनवः ॥ उदकानि प्राचुच्यवुः । च्यावयंति । उभये देवा मनुष्याश्च यथा विजानंति तथा । मनुष्याणां स्थानं प्रति च । देवाश्च दृष्टौ स्वस्थानात्पातयतो

हविःप्रदानेन जानंति देवानां तृप्तिसंपूर्तिं परिज्ञानमात्रमत्रयद्देनोक्तं। यदा यथं च सूत्रः स्वाध्यायाध्ययनेन यजेतेत्युपक्रम्यापि हि देवा आप्तुकामो नूनं यथं स्वाध्यायेन हि यजते। आ० २, ९, । इति॥

॥ अथाष्टमी॥

मिमातु द्यौरदितिर्वीतये नः सं दानुचित्रा उषसो यतन्तां।

आचुच्यवुर्दिव्यं कोशमेत ऋषे रुद्रस्य मरुतो गृणानाः॥ ८

मिमातु। द्यौः। अदितिः। वीतये। नः। सं। दानुचित्राः।

उषसः। यतन्तां।

आ। अचुच्यवुः। दिव्यं। कोशं। एते। ऋषे। रुद्रस्य।

मरुतः। गृणानाः॥ ८

सोऽस्मदर्थं द्यौरंतरिक्षं मिमातु। निर्मिमातु वृष्टिं। तदनुकूलं करोत्वित्यर्थः। कीदृशी। अदितिरदीना। यद्वा द्यौर्मिमात्वदितिर्भूमिश्च मिमातु सुखं। किमर्थं। वीतय उत्पन्नस्य भक्षणाय वा। दानुचित्रा विचित्रप्रकाशादिदाना उषसः संयतन्तां। हे ऋषे त्वया गृणानाः स्तूयमाना मरुतः। रुद्रस्य पुत्रा इत्यर्थः। एते दिव्यं कोशं मेघमुदकमाचुच्यवुः। आच्यावयंति॥ लिङर्थेऽयं॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्गः॥

ईळे अग्निं स्ववसमित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं। सप्तम्यष्टम्यौ जगत्यौ शिष्टाः षट् त्रिष्टुभः। मरुद्देवताकमग्निमरुद्देवताकं वा। ईळे द्विजगत्यंतमाग्नेयं च वेति॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः॥ आद्या कारीर्यां सामिधेनीषु याज्या। सूत्रितं च। ईळे अग्निं स्ववसं नमोभिरिति धाय्ये। आ० २, १३, । इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

ईळे अग्निं स्ववसं नमोभिरिह प्रसत्तो वि चयत्कृतं नः।

रथैरिव प्र भरे वाजयद्भिः प्रदक्षिणिन्मरुतां स्तोममृध्यां॥ १

ई॒ळे॒ । अ॒ग्निम् । सु॒ऽअव॑सम् । नमः॑ऽभिः । इ॒ह । प्र॒ऽस॒त्तः । वि ।

च॒य॒त् । कृ॒तम् । नः॒ ।

रथैः॑ऽइव । प्र । भ॒रे॒ । वा॒ज॒यत्ऽभिः॑ । प्र॒ऽद॒क्षि॒णित् ।

म॒रुता॑म् । स्तोम॑म् । ऋ॒ध्या॒म् ॥ १

अहं श्यावाश्वोऽग्निं स्ववसं स्वायत्तरक्षणं नमोभिः स्तोत्रैरीळे । स्तौमि । तत्स्तोत्रं कृतमिहेदानीं प्रसत्तः प्रसन्नः प्रकर्षेण वर्तं प्राप्तो वा सन् नोऽस्मदीयं विचयत् । विजानातु । वाजयद्भिरन्नमिच्छद्भिः स्तोतृ रथैरिव रथैर्यथाभिमतं प्राप्नुवंति तद्वदृत्विग्भिः प्र भरे । प्रकर्षेण संपादयाम्यभिमतं । प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येन गच्छन् मरुतां स्तोमं स्तोत्रमृध्यां । वर्धयेयं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ ये त॒स्थुः पृष॑तीषु श्रु॒तासु॑ सु॒खेषु॑ रु॒द्रा म॒रुतो॒ रथे॑षु ।

वना॑ चिदुग्रा जिहते॒ नि वो॑ भि॒या पृ॑थि॒वी चि॑द्रेजते॒

पर्व॑तश्चित् ॥ २

आ । ये । त॒स्थुः । पृष॑तीषु । श्रु॒तासु॑ । सु॒ऽखेषु॑ । रु॒द्राः ।

म॒रुतः॑ । रथे॑षु ।

वना॑ । चि॒त् । उ॒ग्राः॒ । जि॒ह॒ते॒ । नि । वः॒ । भि॒या । पृ॒थि॒वी ।

चि॒त् । रे॒ज॒ते॒ । पर्व॑तः । चि॒त् ॥ २

ये मरुतो रुद्रा रुद्रपुत्रा आतस्थुः आतिष्ठंति पृषतीषु मरुतां वाहनेषु श्रुतासु ख्यातासु प्रसिद्धासु वा सुखेषु । सुखमाकाशं छिद्रं । शोभनरथाक्षछिद्रेषु रथेषु रथाना-तस्थुः आतिष्ठंति । हे उग्रा उद्गूर्णबला मरुतो यूयं यदा रथमारूढाः स्थ तदानीं वना चित् वनान्यपि नि जिहते न्यग्भवंति वो युष्माकं भिया भीत्या । पृथिवी चित् पृथिव्यपि रेजते । पर्वतश्चित् पर्वतोऽपि रेजते । कंपते । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । स्तोत्रे स एवमद्भुतो नू तेषां स्तोममृध्यामिति पूर्वत्रान्वयः ॥

आग्नेयां मारुतस्य सप्तकपालस्य पर्वतश्चिदित्येषा याज्या। सूत्रितं च। पर्वतश्चिन्महि वृद्धो बिभाय स्वर्वंति रश्मिमोचका। आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

पर्व॑तश्चि॒न्महि॑ वृ॒द्धो बि॑भाय दि॒वश्चि॒त्सानु॑ रेजत स्व॒ने वः॑ ।

यत्क्रीळ॑थ मरुत ऋष्टिमन्त॒ आप॑ इव स॒ध्र्य॑ञ्चो धवध्वे ॥ ३

पर्व॑तः । चि॒त् । महि॑ । वृ॒द्धः । बि॒भा॒य॒ । दि॒वः । चि॒त् ।

सानु॑ । रे॒ज॒त॒ । स्व॒ने । वः॒ ।

यत् । क्रीळ॑थ । म॒रु॒तः॒ । ऋ॒ष्टि॒ऽम॒न्तः॒ । आपः॑ऽइव ।

स॒ध्र्य॑ञ्चः । ध॒व॒ध्वे॒ ॥ ३

हे मरुतो वो युष्माकं स्वने भयंकरशब्दे सति पर्वतश्चित् पर्वतोऽपि महि महान् वृद्धः सन्नपि बिभाय। बिभेति। दिवश्चित् अंतरिक्षस्यापि सानु समुच्छ्रितः प्रदेशो रेजत। कंपते। यद्यदा क्रीळथ हे मरुतो यूयमृष्टिमंत आयुधवंतः संतस्तदाप इवोदकानीव सध्र्यंचः सहांचना धवध्वे। धावध्वे। गच्छथ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

व॒रा इ॒वेद्रै॑व॒तासो॒ हिर॑ण्यैर॒भि स्व॒धाभि॑स्त॒न्वः॑ पिपिश्रे ।

श्रि॒ये श्रेयां॑सस्त॒वसो॒ रथे॑षु स॒त्रा महां॑सि चक्रिरे त॒नूषु॑ ॥ ४

व॒राःऽइ॑व । इत् । रै॒व॒तासः॑ । हिर॑ण्यैः । अ॒भि । स्व॒धाभिः॑ ।

त॒न्वः॑ । पि॒पि॒श्रे॒ ।

श्रि॒ये । श्रेयां॑सः । त॒वसः॑ । रथे॑षु । स॒त्रा । म॒हांसि॑ ।

च॒क्रि॒रे॒ । त॒नूषु॑ ॥ ४

वरा इव विवाहयोग्या धनिका इव। ते यथा रैवतासो धनवंतो हिरण्यैर्हिरण्म- यैराभरणविशेषैः स्वधाभिरुदकैश्च तन्वः स्वीयानि शरीराण्यभिपिपिश्रे संयोज-

यंति अलंकुर्वंति तद्वदेते मरुतोऽपि रैवनासो धनवंतो हिरण्यैर्हिरण्मयैस्तानीयै-
र्विद्युदाद्यैराभरणैः स्वधाभिश्च तन्वः स्वीयानि शरीराणि पिपिश्रे। श्रिये शोभायै
श्रेयांसः श्रेष्ठा यशस्वतो बलवंतो मरुतो रथेषु तस्था तस्थु सच वा तनूषु महांसि
चक्रिरे। कृतवंतः। शुभाभरणैरुद्दक्षेणोपेता रथानधिष्ठाय शरीरेषु तेजांस्यधारय-
न्नित्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

अज्येष्ठासो अकनिष्ठास एते सं भ्रातरो वावृधुः सौभगाय।
युवा पिता स्वपा रुद्र एषां सुदुघा पृश्निः सुदिना मरुद्भ्यः॥ ५

अज्येष्ठासः। अकनिष्ठासः। एते। सं। भ्रातरः। ववृधुः।
सौभगाय।
युवा। पिता। सुऽअपाः। रुद्रः। एषां। सुऽदुघा। पृश्निः।
सुऽदिना। मरुत्ऽभ्यः॥ ५

अज्येष्ठा अकनिष्ठाः परस्परं ज्येष्ठकनिष्ठभावरहिताः सर्वे तुल्यबलाः समानबला
एते मरुतो भ्रातरः परस्परं भ्रातृभूताः संतः सौभगाय सुभगत्वाय संववृधुः। वर्धंते।
युवा नित्यतरुणः स्वपाः शोभनकर्मैषां मरुतां रुद्रः पिता सुदुघा सुष्ठु दोग्ध्री पृश्नि-
र्गौर्देवता मातृभूता मरुद्भ्यो मरुदर्थं सुदिना शोभनदिनानि करोत्विति शेषः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा यद्वावमे सुभगासो दिवि ष्ठ।
अतो नो रुद्रा उत वा न्वस्याग्ने वित्ताद्धविषो यद्यजाम॥ ६

यत्। उत्ऽतमे। मरुतः। मध्यमे। वा। यत्। वा। अवमे।
सुऽभगासः। दिवि। स्थ।
अतः। नः। रुद्राः। उत। वा। नु। अस्य। अग्ने।
वित्तात्। हविषः। यत्। यजाम॥ ६

हे मरुतो यूयं यद्यस्मिन्नुत्कृष्ट उत्तमे परमे वा दिवि द्युलोके मध्यमे वा दिवि अवमे दिवि हे सुभगासः स्थ भवथ । तिस्रो वा इमे त्रिवृतो लोकास्तिस्रो दिवः पृथिवीरित्यादिश्रुतेर्द्युलोकस्य त्रैविध्यं । अतोऽस्मात् स्थानत्रयादागत्यास्मद्यज्ञं हे रुद्रा आगच्छतेति शेषः । उत वा अथवा तु अस्य तद्यज्ञस्य अर्थाय प्रत्तिपातः हे अग्ने त्वमस्य हविष एतद्विवित्वात् विद्धि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्निश्च यन्मरुतो विश्ववेदसो दिवो वहध्व उत्तरादधि ष्णुभिः ।

ते मंदसाना धुनयो रिशादसो वामं धत्त यजमानाय सुन्वते ॥ ७

अग्निः । च । यत् । मरुतः । विश्वऽवेदसः । दिवः । वहध्वे ।

उत्ऽतरात् । अधि । स्नुऽभिः ।

ते । मंदसानाः । धुनयः । रिशादसः । वामं । धत्त ।

यजमानाय । सुन्वते ॥ ७

हे विश्ववेदसः सर्वस्य ज्ञातारो विश्वधना वा हे मरुतो यद्यूयमग्निश्च दिवो द्युलोकादुत्तरादुत्कृष्टतरादधि उपरि स्नुभिः सानुभिरुपरिप्रदेशे वहध्वे उह्यध्वे । तत्र निवसथेत्यर्थः । यद्वा स्नुशब्देन तद्वृत्या अश्वा उच्यंते । तैर्वाह्यध्वे । ते यूयं मंदसाना मोदमाना अस्मदीयैः स्तोत्रैर्हविर्भिश्च धुनयः शत्रूणां कंपयितारो रिशादसोऽस्मद्धिंसकानामत्तारः संतो वामं वननीयं धनं धत्त । दत्त यजमानाय सुन्वतेऽभिषवं कुर्वते ॥

अग्ने मरुद्भिरित्यष्टम्याग्निमारुतस्य याज्या । अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्वभिः । आ० ५, २० । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्वभिः सोमं पिब मंदसानो गणश्रिभिः ।

पावकेभिर्विश्वमिन्वेभिरायुभिर्वैश्वानर प्रदिवा केतुना सजूः ॥ ८

अग्ने । मरुत्ऽभिः । शुभयत्ऽभिः । ऋक्वऽभिः । सोमम् । पिब ।

मंदसानः । गणश्रिऽभिः ॥

पावकेभिः । विश्वम्ऽइन्वेभिः । आयुऽभिः । वैश्वानर ।

प्रऽदिवा । केतुना । सऽजूः ॥ ८

हे अग्ने मरुद्भिः सह मंदसानः सन् सोमं पिब । कीदृशैर्मरुद्भिः । शुभयद्भिः शोभमानैरत्यान् शोभयद्भिर्वा ऋक्वभिः स्तुत्यैर्गणश्रिभिर्गणाश्रयमाश्रयद्भिः पावकेभिः शोधकैर्विश्वमिन्वेभिर्विश्वं इन्वद्भिः प्रीणयद्भिरायुभिरायुष्मद्भिः । हे वैश्वानर विश्वनर-विश्वनरहितेदाग्ने प्रदिवा पुराणेन केतुना ज्वालापुंजेन सजूः सहितः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचविंशो वर्गः ॥

के ष्ठा नर इत्येकोनविंशत्यृचं पंचमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । के ष्ठैकोना गायत्रं श्यावाश्वोऽत्र वैददश्वी तरंतपुरुमीळ्हौ दाल्भ्यं रथवीतिं मरुतश्च दानस्तुतः प्रशशंस चतस्रश्च तरंतमहिषीं शशीयसीं पंचम्यनुष्टुप् नवमी सतोबृहती चेति । श्यावाश्व ऋषिः । पंचम्यनुष्टुप् नवमी सतोबृहती शिष्टा गायत्र्यः । आद्याश्चतस्रो मरुद्देवताकाः । सनत्साश्व्यादीनां चतसृणां शशीयसी नाम तरंतस्य राज्ञो भार्या देवता । उत मे रपदित्यस्या वैददश्विः पुरुमीळ्हो देवता । यो मे धेनूनामित्यस्या वैददश्विस्तरंतो राजा देवता । य ईं वहंत इत्याद्याः पंच मरुत्स्तुत्यः । एतं म इत्यस्य तृचस्य दाल्भ्यो रथवीतिर्नाम राजा देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

अत्रात्रेयं पुरावृत्तमाहुरागमपारगाः । अर्चनानाः पुरात्रेयो दाल्भ्येन रथवीतिना ॥ आर्त्विज्याय वृतो यज्ञे वितते सोऽत्र आस्थितः ॥ रथवीतिसुतां कन्यां दृष्ट्वा पितुरंतिके ॥ ययाचे स कुमाराय श्यावाश्वाय च तां सुतां । स प्रदातुमना भार्यामपृच्छत्किं प्रयच्छसि ॥ इति श्रुत्वा पुनः प्राह कथमस्मै प्रदास्यसि । इतः पूर्वं सुता दत्ता नासीदनृषये क्वचित् ॥ नर्षयेऽयमिति निश्चित्य प्रत्याचष्टार्चनानसं । श्यावाश्वः संस्थिते यज्ञे तेन राज्ञा निराकृतः ॥ तत्प्रत्याख्यानितो विप्रस्तपस्तेपे सुदारुणं । ब्रह्मचर्यरतः शांतो भिक्षार्थं पर्यटन् हि सः । तरंतमहिषीं काम्यौ विभिक्षेऽसौ शशीयसीं । सा संप्राप्यांतिकं पत्युः प्रोवाचागतबान्धवः ॥ इत्युक्तो नृपतिर्भार्यां प्रत्याहैनं प्रपूजय । सानुज्ञाता गवां यूथं प्रादादाभरणानि च ॥ तरंतोऽपि पुनस्तस्मै

प्रादाद्धनमपेक्षितं। दत्त्वा च पुरुमीळ्हस्य भ्रातुरुपांतिकं प्रति ॥ प्रेरयामास तदृषिं सोऽपि त्वां मानयिष्यति ॥ तथेति पत्नी वचनं निशम्य तद्भार्यया दर्शितसर्वमार्गः। गच्छन् वनं स्वपथे मरुद्गणान् समानरूपान् स्वदिष्टचयागतान् ॥ विलोक्य विप्रः स भयः प्रणम्य कृतांजलिः कंटकितांगसंघः। तुष्टाव हृष्टान्मरुतो विशिष्टै रथैर्वचोभिः परितुष्टचित्तः ॥ संप्राप्य सर्वं स्वमनीषितं तदा मरुद्गणेभ्यो मुदितात्मबुद्धिः ॥ तदाभवदृषिः कृतद्रष्टा श्यावाश्वनामकः। पश्चात्स्वगुरुं गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं ॥ दाल्भ्यायो मंत्रदृशे राज्ञ्या चोदितः स्वसुतां ददौ। पुरुमीळ्हस्ततस्तस्य तद्भार्या च यशोयसी ॥ दाल्भ्यो यो रथवीत्याख्यः सप्त वै मरुतां गणाः। ते तस्मैथहृदुस्तुष्टास्तत्के ष्टेत्यत्र वर्ण्यंते ॥

॥ तत्र सूक्ते प्रथमा ॥

के ष्ठा नरः श्रेष्ठतमा य एकएक आयय।

परमस्याः परावतः॥ १

के। स्थ। नरः। श्रेष्ठऽतमाः। ये। एकःऽएकः। आऽयय।

परमस्याः। पराऽवतः॥ १

हे नरो नेतारो मरुतः श्रेष्ठतमा अत्यंतं श्रेष्ठा यूयं के ष्ट। के स्थ। के भवथ। एवं स्वरूपानिश्चयात्संदिह्य ब्रवीति। ये यूयमेक एकः प्रत्येकमायय आगच्छथ। कस्मादित्युच्यते। परमस्याः परावतोऽत्यंतदूरदेशात्। अंतरिक्षादित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

क्व१ वोऽश्वाः क्वाभीशवः कथं शेक कथा यय।

पृष्ठे सदो नसोर्यमः॥ २

क्व। वः। अश्वाः। क्व। अभीशवः। कथं। शेक।

कथा। यय।

पृष्ठे। सदः। नसोः। यमः॥

हे मरुतो वो युष्माकमश्वाः क्व कुत्रत्याः । क्व चाभीशवो बंधनरज्जवः । कथं च शेक । शीघ्रं गंतुं समर्था भवथ । कथा कथं यथ । याताः स्थ । पृष्ठेऽश्वानां पृष्ठदेशे सदः । सीदति तिष्ठत्यत्रेति सदः पर्याणं । तत्र दृश्यते । तथा नसोर्नासिकयोर्यमो नियमिता पलायनप्रतिबंधकारी पयोर्नासिकयोर्दृश्यते । तस्मादश्वादिचिह्नैः ज्ञाता अपि त्वरितगमना यूयं प्रतिभाथ के यूयमिति देवत्वमनवधार्येव ॥

॥ अथ तृतीया ॥

जघने चोद एषां वि सक्थानि नरो यमुः ।

पुत्रकृथे न जनयः ॥ ३

जघने । चोदः । एषां । वि । सक्थानि । नरः । यमुः ।

पुत्रऽकृथे । न । जनयः ॥ ३

एषामश्वानां जघने कटिप्रदेशे चोदः प्रेरिका कशा कराग्रकाष्ठविशेषो वा वर्तते । शीघ्रगमनाय ताडयन्त्यतस्त इत्यर्थः । सक्थान्यूरुप्रदेशान्नरो नेतारो मरुतो विवियमुः । नियच्छंति । पादप्रसारणेन विहृता भवंतीत्यर्थः । विहृतौ दृष्टांतः । पुत्रकृथे पुत्रकरणे उत्पादने जनयोऽपत्योत्पादयित्र्यो योषित इव । ता यथा पुत्रोत्पादनकाले संगमसमय ऊरू विहृतौ कुर्वंति तद्वदित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

परा वीरास एतन मर्यासो भद्रजानयः ।

अग्नितपो यथासथ ॥ ४

परा । वीरासः । इतन । मर्यासः । भद्रऽजानयः ।

अग्निऽतपः । यथा । असथ ॥ ३

अश्वताडनादिचिह्नेन जिगमिषून्मत्वा ब्रूते । हे वीरासो वीरा अमित्राणामीरयितारो हे मर्यासो मर्त्येभ्यो हिता हे भद्रजानयः । भद्रः स्तुत्यो जनिर्जन्म येषां ते तथोक्ताः । रुद्रपुत्रा इत्यर्थः । अग्नितपोऽग्निना तप्तास्तापादयो यथा दीप्तास्तद्वद् प्रदीप्ता असथ । भवथ । अथवाग्निनप्ता दग्धदेहा यथा पलायंते तथा भवथेति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सनत्साश्व्यं पशुमुत गव्यं शतावयं।

श्यावाश्वस्तुताय या दोर्वीरायोपबर्बृहत् ॥ ५

सनत्। सा। अश्व्यं। पशुं। उत। गव्यं। शतऽअवयं।

श्यावाश्वऽस्तुताय। या। दोः। वीराय। उपऽबर्बृहत् ॥ ५

सा तरंतमहिषी मह्यं सनत्। प्रादात्। किं अश्व्यमश्वात्मकं तत्समूहात्मकं वा पशुं। जातावेकवचनं। उतापि च गव्यं गोसमूहात्मकं पशुं शतावयमनेकैरविभिर्युक्तं सनदिति। सेत्युक्तं केत्याह। या श्यावाश्वस्तुताय श्यावाश्वेन मया स्तुताय वीराय तरंताय दोः स्वकीयं भुजमुपबर्बृहत् उपोदयच्छदालिंगनाय सा सनदिति। यतके भर्तृप्रेमास्पदा तस्मादेव बहुधनं दातुं प्रक्षेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत त्वा स्त्री शशीयसी पुंसो भवति वस्यसी।

अदेवत्रादराधसः ॥ ६

उत। त्वा। स्त्री। शशीयसी। पुंसः। भवति। वस्यसी।

अदेवऽत्रात्। अराधसः ॥ ६

उतापि च त्वैका शशीयसी। शशीयसीत्येतन्नामधिया नाम। सैव स्त्री। स्त्रीत्येतदवधारणार्थं। स्त्री तु सैव प्रशस्तेत्यर्थः। त्वसमश्विमनेमेत्यनुशासनमिति वचनात् त्वेति निपातः॥ सैव पुंसः पुरुषाद्वसीयसी वसीयसी भवति। कस्मात्पुंस इत्युच्यते। अदेवत्रात्। देवा न येन त्रायंते स्तुत्यादिना सोऽदेवत्रः। तस्मादराधसः। राधो धनं। दानार्थधनरहितात्। लुब्धकादित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि या जानाति जसुरिं वि तृष्यंतं वि कामिनं।

देवत्रा कृणुते मनः ॥ ७

वि। या। जानाति। जसुरिं। वि। तृष्यंतं। वि। कामिनं।

देवऽत्रा। कृणुते। मनः ॥ ७

या शशीयसी जसुरिं व्यथितं॥ अभिताडनकर्मोपक्षेपणकामो वा॥ तं विजानाति। तथा तृष्यंतं विजानाति कामिनं धनाद्यभिलाषवंतं विजानाति। अनुकंपयाभिमतं ददातीत्यर्थः। देवत्रा देवेषु मनः कृणुते कुरुते देवप्रीत्यर्थं प्रदानबुद्धिं करोति या। तां स्तौमीति पूर्वत्र संबंधः॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत घा नेमो अस्तुतः पुमाँ इति ब्रुवे पणिः।

स वैरदेय इत्समः ॥ ८

उत। घ। नेमः। अस्तुतः। पुमान्। इति। ब्रुवे। पणिः।

सः। वैरऽदेये। इत्। समः ॥ ८

उत घापि च। घेति पूरणः। नेमः। त्वो नेम इत्यर्धस्येति निरुक्तं। नेमोऽर्धः। जायापत्योर्मिलित्वैककार्यकर्तृत्वादेक एव पदार्थः। अर्धं शरीरस्य भार्येत्यादि स्मृतेः। शशीयस्या अर्धभूतस्तरंतः पुमानस्तुत इति ब्रुवे। बहुधा स्तुतोऽपि गुणख्यातिबाहुल्यादस्तुत एवेति ब्रुवे पणिः स्तोताहं। स च तरंतो वैरदेये। वीरा धनानां प्रेरयितारो दानशीलाः। तैर्दातव्यं धनं देयं। तस्मिन्धने समः सर्वेभ्यो दानेत्यर्थः। इदिति पूरणः॥

॥ अथ नवमी ॥

उत मेऽरपद्युवतिर्ममंदुषी प्रति श्यावाय वर्तनिं।

वि रोहिता पुरुमीळ्हाय येमतुर्विप्राय दीर्घयशसे ॥ ९

उत । मे । अरपत् । युवतिः । ममंदुषी । प्रति । श्यावाय । वर्तनिं ।

वि । रोहिता । पुरुऽमीळ्हाय । येमतुः । विप्राय । दीर्घऽयशसे ॥ ९

उतापि च श्यावाय श्यावाश्वाय मे मह्यमरपत् । अलपत् स्पष्टमाचष्ट । किं वर्तनिं मार्गं । कीदृशी सा । युवतिः प्रवृत्तयौवना प्रतिममंदुषी प्रतिमोदमाना । कस्मै । दीर्घयशसे प्रभूतान्नाय प्रभूतकीर्तये वा पुरुमीळ्हायैतन्नामकाय प्रभूतस्तुताय ॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः । पा० २. ३. १४. । इति चतुर्थी ॥ पुरुमीळ्हं प्राप्तुमित्यर्थः । तदर्थं रोहिता रोहितवर्णावश्वौ यदीयस्य दत्तौ वियेमतुः । धृतवंतावित्यर्थः । याभ्यामश्वाभ्यां युक्ते रथे स्थापयित्वा पुरुमीळ्हस्य मार्गं प्रदर्शयंती पुरतो गता सैव पुंसां भवति वस्यसीति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ दशमी ।

यो मे धेनूनां शतं वैददश्विर्यथा ददत् ।

तरंत इव मंहना ॥ १०

यः । मे । धेनूनां । शतं । वैदत्ऽअश्विः । यथा । ददत् ।

तरंतःऽइव । मंहना ॥ १०

इयं पुरुमीळ्हस्तुतिः । वैददश्विः पुरुमीळ्होऽपि यो मे मह्यं धेनूनां शतं यथा येन प्रकारेण ददत् दत्तवान् । तथा मंहना मंहनीयानि धनान्यपि ददत् तरंत इव । स यथा धेनुशतं बहुविधं धनं च दत्तवान् तद्वद्वैददश्विः पुरुमीळ्होऽपि ददत् तं स्तुत इति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

य ईं वहंत आशुभिः पिबंतो मदिरं मधु।

अत्र श्रवांसि दधिरे ॥ ११

ये। ईं। वहंते। आशुऽभिः। पिबंतः। मदिरं। मधु।

अत्र। श्रवांसि। दधिरे ॥ १२

इदानीं मरुत एवैत इति निश्चित्य तनयं(?) मिथ्यावाक्यैः स्तौति। ये मरुत ईमिदानीमाशुभिः शीघ्रगामिभिरश्वैर्वहंते वहंते। किं कुर्वंतः। मदिरं मदकरं मधु सोमरसं पिबंतः। पाथेयत्वेन) सुतं सोममित्यर्थः। [ते मरुतोऽत्रास्मिन्देशे श्रवांसि स्तुतिजनितानि यशांसि दधिरे। धारयंति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

येषां श्रियाधि रोदसी विभ्राजंते रथेष्वा।

दिवि रुक्म इवोपरि ॥ १२

येषां। श्रिया। अधि। रोदसी इति। विऽभ्राजंते। रथेषु।

आ।

दिवि। रुक्मःऽइव। उपरि ॥ १२

येषां मरुतां श्रिया कांत्या रोदसी द्यावापृथिव्यावधि। अधिकृते भवत इति शेषः। तथाद्वैते मरुतो रथेषु विभ्राजंते विशेषेण दीप्यंते। आ इति पादपूरणः(?)। तत्र दृष्टांतः। उपर्युपरिभूते दिवि द्युलोके रुक्मो रोचमान आदित्य इव। यद्वोपरि रथस्योपरीति वा योज्यं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

युवा स मारुतो गणस्त्वेषरथो अनेद्यः।

शुभंयावाप्रतिष्कुतः ॥ १३

युवा । सः । मारुतः । गणः । त्वेषऽरथः । अनेद्यः ।

शुभंऽयावा । अप्रतिऽस्कुतः ॥ १३

स मारुतो गणो युवा सर्वत्र मिश्रयिता नित्यतरुणो वा त्वेषरथो दीप्तरथोऽनेद्योऽनिंद्यः शुभंयावा शोभनं गंताप्रतिष्कुतोऽप्रतिगतोऽप्रतिप्रत्यूहो वा । एवं महानुभावो गणो दीप्यत इति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

को वेद नूनमेषां यत्रा मदंति धूतयः ।

ऋतजाता अरेपसः ॥ १४

कः । वेद । नूनं । एषां । यत्र । मदंति । धूतयः ।

ऋतजाताः । अरेपसः ॥ १४

एषां मरुतां स्थानं को वेद । को जानाति । यत्र स्थाने धूतयः शत्रूणां कंपका मदंति हृष्यंति ऋतजाता जलार्थं सत्यत्वा यज्ञे प्रादुर्भूता अरेपसोऽपापाः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यूयं मर्तं विपन्यवः प्रणेतार इत्था धिया ।

श्रोतारो यामहूतिषु ॥ १५

यूयं । मर्तं । विपन्यवः । प्रऽनेतारः । इत्था । धिया ।

श्रोतारः । यामऽहूतिषु ॥ १५

हे विपन्यवः स्तुतिकामा मरुतो यूयं मर्तं मरणधर्माणं यजमानमित्थानया धियेदानीं यथाप्रकारयानुपयुक्तया ईदृशेन स्तुति कर्मणा वा निमित्तेन प्रणेतारः प्रकर्षेण प्रापयितारोऽभिमतं धनादिकं । यामहूतिषु । यामो गमनं । तदर्था हूतयो यस्मिन्निति यामहूतयो यज्ञाः । तेषु श्रोतारः । आहूयमानानां ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

ते नो॒ वसू॑नि॒ काम्या॑ पुरुश्चंद्रा रि॑शादसः ।
आ य॑ज्ञियासो ववृत्तन ॥ १६

ते । नः । वसू॑नि । काम्या॑ । पुरुऽचंद्राः । रिशादसः ।
आ । यज्ञियासः । ववृत्तन ॥ १६

हे रिशादसो हिंसकानां शत्रूणामत्तारो हे यज्ञियासो यज्ञार्हाः पुरुश्चंद्राः प्रभूताह्लादकधनास्ते यूयं नोऽस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि धनानि काम्या स्पृहणीयान्याववृत्तन । आवर्तयतेत्यर्थः । मरुतां दानप्रशंसाया अपेक्षितत्वाच्च प्रार्थनोचिता ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

ए॒तं मे॒ स्तोम॑मूर्म्ये दा॒र्भ्याय॒ परा॑ वह ।
गिरो॑ देवि र॒थीरि॑व ॥ १७

एतं । मे । स्तोमं । ऊर्म्ये । दार्भ्याय । परा॑ । वह ।
गिरः । देवि । रथीःऽइव ॥ १७

संपन्नऋषिभावश्च श्यावाश्वस्त्वर्चनानसः । रथवीतिसुतायाश्च विवाहं योजकोऽब्रवीत् ॥ कथं । मरुत्सु तु प्रयातेषु श्यावाश्वः सुमहायशाः । प्रादुर्भूतार्षमात्मानं ज्ञात्वा त्रिभुवनंदनः ॥ रथवीतेर्दुहितरमगच्छन्मनसा तदा । स सत्यऋषिमात्मानं प्रख्यापयितुमात्मने ॥ एतं मे स्तोममित्याभ्यां दौत्ये रात्रिं न्ययोजयत् । ऋषेर्नियोगमाज्ञाय देव्या रात्र्या प्रचोदितः ॥ आदाय कन्यकां दातुमुपेयायार्चनानसं । पादौ तस्योपसंगृह्य स्थित्वा प्रह्वः कृतांजलिः ॥ रथवीतिरहं दार्भ्य इति नाम शशंस सः । मया संयोगमिच्छंतं त्वां प्रत्याचक्षि यत्पुरा ॥ तत्क्षमस्व नमस्तेऽस्तु मे मा भगवन् क्रुधीः ॥ ऋषे पुत्रः स्वयमृषिः पितासि भगवानृषेः । त्वं प्रतिपद्यस्वाथेमां स्नुषामित्येनमब्रवीत् ॥ तस्मै ददावश्वशतं स राजा स्वलंकृतां चापि सुतां कृतार्थं । विवाहकालेऽपि ददौ नरेंद्रो यंत शतानां दुहितुः सहस्रं ॥ गवां सहस्रं बहु च प्रभूतं तस्मै ततोऽसौ वनं जगामेति ॥ हे ऊर्म्ये रात्रि देवि । ऊर्म्यंति

रात्रिनाम। सा मदीयमेतं स्तोमं मरुद्भ्यः कृतं स्तोत्रमहं मन्त्रदृक् भूत्वा मरुतः स्तुमानित्येवं दार्भ्याय श्यावाश्वाय परा पराङ्मुखी दार्भ्याभिमुखी सती वह। प्रापयेत्यर्थः। तदेवाह दार्भ्यं लक्ष्यते। हे रात्रि देवि गिरः स्तुतीर्मद्विषयाः परा वह रथीरिव। रथी यथा रथेऽभिप्रेतं वस्तु स्थापयित्वाभिमतं देशं प्रापयति तद्वत्॥

॥ अथाष्टादशी॥

उत मे वोचतादिति सुतसोमे रथवीतौ।

न कामो अप वेति मे॥ १८

उत। मे। वोचतात्। इति। सुतऽसोमे। रथऽवीतौ।

न। कामः। अप। वेति। मे॥ १८

हे ऊर्म्ये रात्रि अपि च मे मां वोचतात्। ब्रूहि। किमित्युच्यते। इतीत्थं। कथमिति। सुतसोमे कृतसोमयागे रथवीतौ राज्ञि मे कामः स्तुतिविषयो नापवेति। नापगच्छति न विरमत इतीत्थं वोचतात्॥

॥ अथैकोनविंशी॥

एष क्षेति रथवीतिर्मघवा गोमतीरनु।

पर्वतेष्वपश्रितः॥ १९

एषः। क्षेति। रथऽवीतिः। मघऽवा। गोऽमतीः। अनु।

पर्वतेषु। अपऽश्रितः॥ १९

यस्यां ऋचा कृतार्थं तं श्यावाश्वोऽपवर्गं गतं। रथवीतिं तपस्यन्तं संप्रेक्ष्य श्यावाश्व अनुवाच। रथ्ये हिमवतः पृष्ठ एष क्षेतीति सोऽब्रवीत्॥ एष रथवीतिर्मघवा धनवान् गोमतीरुदकवतीर्नदीरनु अनुसृत्य नदीनां तीरे क्षेति निवसति पर्वतेषु हिमवत्पर्वतप्रान्तेष्वपश्रित आश्रितः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये एकोनत्रिंशो वर्गः॥

ऋतेन ऋतमिति नवर्चं षष्ठं सूक्तमात्रेयस्य श्रुतविद आर्षं त्रैष्टुभं मैत्रावरुणं। तथा चानुक्रम्यते। ऋतेन नव श्रुतविन्मैत्रावरुणं वै तदिति। वै तदित्युभयोः प्रयोगात्तु ह्यादिपरिभाषयैतदादीन्येकादश सूक्तानि मित्रावरुणदेवत्यानि॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋतेन ऋतमपिहितं ध्रुवं वां सूर्यस्य यत्र विमुचंत्यश्वान्।
दश शता सह तस्थुस्तदेकं देवानां श्रेष्ठं वपुषामपश्यं॥ १

ऋतेन। ऋतं। अपिऽहितं। ध्रुवं। वां। सूर्यस्य। यत्र।
विऽमुचंति। अश्वान्।
दश। शता। सह। तस्थुः। तत्। एकं। देवानां। श्रेष्ठं।
वपुषां। अपश्यं॥ १

सूर्यस्य ऋतं सत्यभूतं मंडलमेतेनोदकेनापिहितमाच्छादितं ध्रुवं शाश्वतमपश्य-मिति संबंधः। यत्र वां युवाभ्यां स्थितिस्तदित्यर्थः। सूर्यमंडले मित्रावरुणयोः स्थितिश्चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। ऋग्वे० १, ११५, १.। उद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं देवयोः। ऋग्वे० ७, ६१, १.। इति चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्य। ऋग्वे० ७, ६३, १.। इत्यादिषु प्रसिद्धा। यत्र यस्मिन्मंडले स्थितानश्वान् विमुचंति विमो[illegible] स्तोतारः। [illegible]। अथवा शीघ्रगमनाय स्तुत्या प्रेरयंति। तस्मिन्मंडले दश शता शतानि सहस्रसंख्याका रश्मयः [illegible] तिष्ठंति [illegible] देवानां श्रेष्ठं प्रशस्यं॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]

॥ अथ द्वितीया ॥

तत्सु वां मित्रावरुणा महित्वमीर्मा तस्थुषीरहभिर्दुदुह्रे।

विश्वाः पिन्वथः स्वसरस्य धेना अनु वामेकः पविरा ववर्त॥ २

तत्। सु। वां। मित्रावरुणा। महि त्वं। ईर्मा। तस्थुषीः।

अहऽभिः। दुदुह्रे।

विश्वाः। पिन्वथः। स्वसरस्य। धेनाः। अनु। वां। एकः।

पविः। आ। ववर्त॥ २

हे मित्रावरुणा वां युवयोस्तत्सुकृतं महत्त्वं सु सुष्ठु। अभिप्रशस्तमित्यर्थः। किं महित्वमुच्यते। ईर्मा गमनशीला तस्थुषीः स्थिराः आदित्योऽहभिरहोभिर्मन्त्र-कं विविधसाधनाः स्थावरजङ्गमा अपो दुदुह्रे। दुग्धे। किंच स्वसरस्य सर्वं सरणशीला-दित्यस्य विश्वाः सर्वा धेना लोकानां प्रीणयित्रीरद्भिः पिन्वथः। वर्धयथः। वां युवयोरेकोऽप्रतियोगी पविः। पविरिति रथस्य नेमिः पवी रथनेमिर्भवतीति यास्क-वचनात्। मत्वर्थस्य लक्षितलक्षणया रथो लक्ष्यते केवलमात्मनैवावर्तत। युवयोरेको रथोऽन्वावर्तत। अनुक्रमेण प्रवर्तते॥

॥ अथ तृतीया ॥

अधारयतं पृथिवीमुत द्यां मित्रराजाना वरुणा महोभिः।

वर्धयतमोषधीः पिन्वतं गा अव वृष्टिं सृजतं जीरदानू॥ ३

अधारयतं। पृथिवीं। उत। द्यां। मित्रऽराजाना। वरुणा।

महःऽभिः।

वर्धयतं। ओषधीः। पिन्वतं। गाः। अव। वृष्टिं। सृजतं।

जीरदानू इति जीरऽदानू॥ ३

हे मित्रराजाना। मित्रभूताः स्तोतारो राजानः स्वामिन ईश्वरा भवंति ययोः सकाशात्तौ मित्रराजानौ। हे वरुणा॥ प्रतियोग्यपेक्षया द्विवचनं। अत्र पादादित्वादाद्यं पदं न निहन्यते। वरुणेत्येतस्य त्वामंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनाद्यैव पादादित्वादनिघातत्वं युक्तं। नैवं भवति। नामंत्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनमिति वरुणेत्यनेनामंत्रितसमानाधिकरणत्वादस्य च सामान्यवचनत्वादविद्यमानवत्त्वाभावेन पादादित्वाभावादुत्तरस्य निघातत्वं युक्तं॥ हे देवौ महोभिस्तेजोभिः स्वसामर्थ्यैः पृथिवीमुतापि च द्यामधारयतं। हे देवौ युवामोषधीर्वर्धयतं वृष्टिप्रेरणेन। गाः पिन्वतं। गवामादोऽभिवर्धयतं। तदर्थं वृष्टिमवसृजतं। अवाङ्मुखं प्रेरयतं हे जीरदानू क्षिप्रदानौ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वामश्वासः सुयुजो वहंतु यतरश्मय उप यंत्वर्वाक्।
घृतस्य निर्णिगनु वर्तते वामुप सिंधवः प्रदिवि क्षरंति ॥ ४

आ। वां। अश्वासः। सुऽयुजः। वहंतु। यतऽरश्मयः।
उप। यंतु। अर्वाक्।
घृतस्य। निःऽनिक्। अनु। वर्तते। वां। उप। सिंधवः।
प्रऽदिवि। क्षरंति ॥ ४

हे मित्रावरुणौ वां युवामश्वासोऽश्वाः सुयुजः सुष्ठु रथे युक्ताः संत आवहंतु। यतरश्मयः सारथिनियतप्रग्रहास्तेऽर्वागुपयंतु घृतस्योदकस्य निर्णिग्रूपं वामनुवर्तते। अनुगच्छति। किंच प्रदिवि। पुराणनामैतत्। पुराणाः सिंधव उपक्षरंति। उपगच्छंति युवयोरनुग्रहात्॥

॥ अथ पंचमी ॥

अनु श्रुताममतिं वर्धदुर्वीं बर्हिरिव यजुषा रक्षमाणा।
नमस्वंता धृतदक्षाधि गर्ते मित्रासाथे वरुणेळास्वंतः। ५

अनु । श्रुताम् । अमतिम् । वर्धत् । उर्वीम् । बर्हिःऽइव ।

यजुषा । रक्षमाणा ।

नमस्वंता । धृतऽदक्षा । अधि । गर्ते । मित्र । आसाथे इति ।

वरुण । इळासु । अंतरिति ॥ ५

श्रुतां विश्रुताममतिं। रूपनामैतत्। शरीरदीप्तिमित्यर्थः। तामनुवर्धदनुवर्धयंतौ। वर्धयतेर्लुङ्। स इव च यथा यजुषा मंत्रेण रक्ष्यते तद्वदुर्वीं रक्षमाण पालयंतौ। नमस्वंतावन्नवंतौ हे धृतदक्षावृतबलौ हे मित्र हे वरुण हे मित्रावरुणौ युवामुक्तलक्षणौ संताविळासु यागभूमिष्वंतर्मध्ये गर्तेऽधि रथ आसाथे। उपविशथः। रथोऽपि गर्त उच्यते। नि० ३. ५.। इति यास्कः। आ रोहथो वरुण मित्र गर्तं। ऋग्वे० ५. ६२. ८.। इति॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अक्रविहस्ता सुकृते परस्पा यं त्रासाथे वरुणेळास्वंतः।

राजाना क्षत्रमहृणीयमाना सहस्रस्थूणं बिभृथः सह द्वौ॥ ६

अक्रविऽहस्ता । सुऽकृते । परःऽपा । यं । त्रासाथे इति ।

वरुणा । इळासु । अंतरिति ।

राजाना । क्षत्रं । अहृणीयमाना । सहस्रऽस्थूणं । बिभृथः ।

सह । द्वौ ॥ ६

अक्रविहस्ता अकृपणहस्तौ। दानशूरावित्यर्थः। कस्मै। सुकृते शोभनस्तुतिकारिणे परस्पा परस्मात्पातारौ रक्षितारौ हे वरुण मित्रावरुणौ युवां यं यजमानमिळासु यागभूमिष्वंतर्मध्ये त्रासाथे रक्षथः तस्मै सुकृतेऽक्रविहस्ता परस्पा च भवथ इति

संबंधः। किंच युवां राजाना राजमानावह्रुणीयमानावक्रध्यंतौ द्वौ परस्परं सह वाहित्वेन जातं धनं सहस्रस्थूणमनेकावष्टंभकस्तंभोपेतं सौधादिरूपं सद्मं च बिभृथः। धारयथः हृणते यजमानाय। अथवा जातं बलवन्निर्मिताभिः स्थूणाभिरुपेतं रथं चागमनार्थं सह धारयथः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

हिरंण्यनिर्णिगयो अस्य स्थूणा वि भ्राजते दिव्य१श्वाजनीव।
भद्रे क्षेत्रे निमिंता तिल्विले वा सनेम मध्वो अधिंगर्त्यस्य॥ ७

हिरंण्यऽनिर्णिक्। अयः। अस्य। स्थूणा। वि। भ्राजते।
दिवि। अश्वाजनीऽइव।
भद्रे। क्षेत्रे। निऽमिता। तिल्विले। वा। सनेम। मध्वः।
अधिऽगर्त्यस्य॥ ७

अनयो रथो हिरण्यनिर्णिक् हिरण्यरूपः। निर्णिगिति रूपनाम। अस्य रथस्य स्थूणा कीलकाद्यवयवः। हिरण्मयमानीतम्। अयोविकारा इत्यर्थः। अथवाअयोमयी वा। तादृशो रथो दिव्यंतरिक्षे विभ्राजते। किमिव। अश्वाजनीव। अश्वा आजन्यन्तेऽनया कशा। सा यथा विद्युत्। दिवि भ्राजते किंच भद्रे कल्याणे क्षेत्रे वा क्षेत्रे देवयजने तिल्विले वा॥ तिल स्नेहने। तिल स्निग्धा इरा भूमिर्यस्य तत् तिल्विलं स्निग्धं देवयजनं। तस्मिन् निमिताः स्थूणाः स्थापिताः। मध्वः मधुरस्य गन्तव्यं रथं सनेम। संभजेम॥ अधिगर्त्यस्य। अधिगर्त्याः। अथवा गर्तो रथः उपरि मधु सनेम। व्यापदेनैव्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

हिरंण्यरूपमुषसो व्यु॑ष्टावयः॑स्थूणमुदि॑ता सूर्य॑स्य।
आ रोहथो वरुण मित्र गर्तमतश्चक्षाथे अदि॑तिं दिति॑ं च॥ ८

हिरण्य॰ऽरूपम् । उषसः । विऽउष्टौ । अयःऽस्थूणम् । उत्ऽइता ।

सूर्यस्य ।

आ । रोहथः । वरुण । मित्र । गर्तम् । अतः । चक्षाथे इति ।

अदितिम् । दितिम् । च ॥ ८ ॥

उषसः व्युष्टौ । प्रभातकाले इत्यर्थः । सूर्यस्योदिता उदितावुदये । स एव कालः प्रकाशकत्वात् ... तस्मिन् काले हिरण्ययरूपमयःस्थूणमयोमयशंकुं गर्तं रथं हे वरुण हे मित्र युवां गर्तमारोहथ वर्तमानौ । ततश्च रथोपरिस्थितौ अदितिं खण्डनीयां भूमिं दितिं खण्डितां प्रजादिकां च चक्षाथे । पश्यथः ॥

दाशतयामप्येतत्सूक्ते ... इति नवमी द्वितीयस्थानगतायां मैत्रावरुणस्य हविषो याज्या । ... नो मित्रावरुणा यद्बंहिष्ठं नातिविधे सुदानू । आ० ३, १४ । इति । मैत्रावरुणे पशौ हविष एषैव याज्या । सूत्रितं च । यद्बंहिष्ठं नातिविधे सुदानू ... समर्धमानाः । आ० ३, ८ । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

॥ अथ नवमी ॥

यद्बंहिष्ठं नातिविधे सुदानू अच्छिद्रं शर्म भुवनस्य गोपा ।

तेन नो मित्रावरुणावविष्टं सिषासन्तो जिगीवांसः स्याम ॥ ९ ॥

यत् । बंहिष्ठम् । न । अतिऽविधे । सुदानू इति सुऽदानू ।

अच्छिद्रम् । शर्म । भुवनस्य । गोपा ।

तेन । नः । मित्रावरुणौ । अविष्टम् । सिसासन्तः । जिगीवांसः ।

स्याम ॥

यौ हे भुवनस्य गोपा युवां बंहिष्ठं प्रवृद्धतमं यदच्छिद्रमन-

न्यं नातिविधे नातिवेध्यं शर्मेति ... शर्म निवेशनं ॥

अथ सादन इत्यत्रादन्यपदे शब्दान्‌ नेमू संप्रसारणं च ॥ तादृशं यशं धारयन्तः
सेन यशसा नोऽस्मानविष्टं । रक्षतं । हे मित्रावरुणौ सिषासंतो धनानि संभक्तु-
मिच्छंतो वयं जिगीवांसः शत्रूणां धनानि जेतुमिच्छंतः स्याम । भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये एकत्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्‌ ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण
सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके
तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
अष्टके च चतुर्थे च तृतीयो व्याकृतः स्फुटं ।
अध्यायः सायणार्येण चतुर्थो व्याकरिष्यते ॥

ऋतस्य गोपाविति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । ऋतस्य सप्ताર્ચनाना आगतमिति । आत्रेयोऽर्चनाना नाम ऋषिः । जगती छंदः । द्वितीयादिपरिभाषया मित्रावरुणौ देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋतस्य गोपावधि तिष्ठथो रथं सत्यधर्माणा परमे व्योमनि ।
यमत्र मित्रावरुणावथो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत्पिन्वते दिवः ॥ १

ऋतस्य । गोपौ । अधि । तिष्ठथः । रथं । सत्यऽधर्माणा ।
परमे । विऽओमनि ।
यं । अत्र । मित्रावरुणा । अवथः । युवं । तस्मै । वृष्टिः ।
मधुऽमत् । पिन्वते । दिवः ॥ १

हे ऋतस्योदकस्य गोपौ रक्षितारौ सत्यधर्माणा सत्यधर्माणौ युवां रथमधितिष्ठथः । आरोहथोऽस्मद्यज्ञमागमनार्थं । कुत्र । परमे व्योमनि निरतिशय आकाशे । हे मित्रावरुणौ युवं युवामत्रास्मिन्यज्ञे यं यजमानमवथो रक्षथः तस्मै यजमानाय वृष्टिः पर्जन्यो मधुमदुदकं दिवो द्युलोकात्पिन्वते । सिंचति । वर्षयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सम्राजावस्य भुवनस्य राजथो मित्रावरुणा विदथे स्वर्दृशा।
वृष्टिं वां राधो अमृतत्वमीमहे द्यावापृथिवी वि चरंति
तन्यवः॥ २

संऽराजौ। अस्य। भुवनस्य। राजथः। मित्रावरुणा।
विदथे। स्वःऽदृशा।
वृष्टिं। वां। राधः। अमृतऽत्वं। ईमहे। द्यावापृथिवी। इति।
वि। चरंति। तन्यवः॥ २

हे मित्रावरुणौ सम्राजौ सम्यग्राजमानौ युवामस्य भुवनस्य राजथः। ईशाथे। स्वर्दृशा स्वर्गस्य द्रष्टारौ युवां विदथेऽस्मद्यज्ञे सम्राजाविति संबंधः। वां युवां वृष्टिं राधो धनं वृष्ट्याख्यं धनममृतत्वं स्वर्गं चेमहे। प्रार्थयामहे। युवयोस्तन्यवो विस्तृता रश्मयो द्यावापृथिव्यौ वि चरंति। विविधं प्राप्नुवंति। अथवा वृष्टिं धनममृतत्वं चेमहे॥

॥ अथ तृतीया ॥

सम्राजा उग्रा वृषभा दिवस्पती पृथिव्या मित्रावरुणा
विचर्षणी।
चित्रेभिरभ्रैरुप तिष्ठथो रवं द्यां वर्षयथो असुरस्य मायया॥ ३

संऽराजा। उग्रा। वृषभा। दिवः। पती इति। पृथिव्याः।
मित्रावरुणा। विचर्षणी इति विऽचर्षणी।
चित्रेभिः। अभ्रैः। उप। तिष्ठथः। रवं। द्यां। वर्षयथः।
असुरस्य। मायया॥ ३

स्वाजो सव्यपाजमानाद्युग्योद्र पंचलो वृषभा वर्षितारो दिवो द्युलोकस्य पती स्वामिनौ पृथिव्याश्च पती विचर्षणी सर्वस्य द्रष्टारौ मित्रावरुणौ । एवं महानुभावौ चित्रेभिश्चायनीयैरभ्रैर्मेघैः सह रवं स्तोत्रमुपतिष्ठथः ॥ पश्चात् द्यां च वर्षयथोऽसुरस्योदकनिरसितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया सामर्थ्येन ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

माया वां मित्रावरुणा दिवि श्रिता सूर्यो ज्योतिश्चरति
चित्रमायुधं ।
तमभ्रेण वृष्ट्या गूहथो दिवि पर्जन्य द्रप्सा मधुमंत ईरते ॥ ४

माया । वां । मित्रावरुणा । दिवि । श्रिता । सूर्यः । ज्योतिः ।
चरति । चित्रं । आयुधं ।
तं । अभ्रेण । वृष्ट्या । गूहथः । दिवि । पर्जन्य । द्रप्साः ।
मधुऽमंतः । ईरते ॥ ४

हे मित्रावरुणा वां युवयोर्माया दिवि श्रिता । आश्रिता । कैषा युवयोर्मायोच्यते । सूर्यः सर्वस्य प्रेरको ज्योतिर्दीप्यमानश्चित्रं चायनीयमायुधवत्स्थलवमायुधरूपश्चरति । परिभ्रमत्यंतरिक्षे । यत्र मारकत्वादायुधमुच्यते । तं सूर्यमभ्रेण मेघेन वृष्ट्या दिवि गूहथः । गोपायथः । हे पर्जन्य देव त्वया मित्रावरुणाभ्यां प्रेरितेन मधुमंतो द्रप्सा ईरते । ईर्यंते त्वत्सृष्टा वा गच्छंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

रथं युंजते मरुतः शुभे सुखं शूरो न मित्रावरुणा गविष्टिषु ।
रजांसि चित्रा वि चरंति तन्यवो दिवः सम्राजा पयसा न
उक्षतं ॥ ५

रथं । युंजते । मरुतः । शुभे । सुऽखं । शूरः । न ।

मित्रावरुणा । गोऽइष्टिषु ।

रजांसि । चित्रा । वि । चरंति । तन्यवः । दिवः । संऽराजा ।

पयसा । न । उक्षतं ॥ ५

हे मित्रावरुणौ युवयोरनुग्रहात् मरुतः शुभे उदकार्थं सुखं शोभनाक्षद्वारं रथं युंजते । अश्वैर्योजयंति । शूरो न शूर इव । स यथा युद्धार्थं रथं युनक्ति तद्वत् । गविष्टिषु गवामुदकानामेषणेषु निमित्तेषु चित्रा चायनीयानि रजांसि लोकान् तन्यवस्तनितारस्ते मरुतो वि चरंति । विविधं चरंति । तस्मात्तैः स्तुतौ हे सम्राजा युवां दिवो द्युलोकात्पयसोदकेन नोऽस्मानुक्षतं । सिंचतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वाचं सु मित्रावरुणाविरावतीं पर्जन्यश्चित्रां वदति त्विषीमतीं ।

अभ्रा वसत मरुतः सु मायया द्यां वर्षयतमरुणामरेपसं ॥ ६

वाचं । सु । मित्रावरुणौ । इराऽवतीं । पर्जन्यः । चित्रां ।

वदति । त्विषिऽमतीं ।

अभ्रा । वसत । मरुतः । सु । मायया । द्यां । वर्षयतं ।

अरुणां । अरेपसं ॥ ६

हे मित्रावरुणौ युवयोरनुग्रहात् पर्जन्यो मेघः सु सुष्ठु इरावतीमन्नवतीमन्नसाधिकां चित्रां चायनीयां त्विषीमतीं दीप्तिमतीं वाचं गर्जनशब्दं वदति । शब्दयतीत्यर्थः । मरुतश्चाभ्राण्यभ्राणि मेघान् सु सुष्ठु वसत आच्छादयंति मायया स्वप्रज्ञया । युवां च पर्जन्येन मरुद्भिश्च सहारुणामरुणवर्णामरेपसमपापां शुभ्राभिभासिनीं द्यां वर्षयतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

धर्मणा मित्रावरुणा विपश्चिता व्रता रक्षेथे असुरस्य मायया।

ऋतेन विश्वं भुवनं वि राजथः सूर्यमा धत्थो दिवि चित्र्यं रथं ॥ ७

धर्मणा । मित्रावरुणा । विपःऽचिता । व्रता । रक्षेथे इति ।

असुरस्य । मायया ।

ऋतेन । विश्वं । भुवनं । वि । राजथः । सूर्यं । आ । धत्थः ।

दिवि । चित्र्यं । रथं ॥ ७

हे मित्रावरुणा विपश्चिता प्राज्ञौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण वृष्ट्यादिलक्षणेन कर्मणा व्रता यज्ञादिकर्माणि रक्षेथे। पालयथः। असुरस्य मेघानां निरसितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया च ऋतेनोदकेन यज्ञेन वा निमित्तेन विश्वं भुवनं सर्वं भूतजातं विराजथः। विदीपयथ इत्यर्थः। सूर्यमा सूर्यं च चित्र्यं पूज्यं रथं रंहणस्वभावं दिवि द्युलोके धत्थः। धारयथो जगदुपकारार्थं च

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः ॥

वरुणं व इति सप्तर्चमष्टमं सूक्तमर्चनानस आर्षं मैत्रावरुणं। पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभं। अंत्या पंक्तिः। वरुणं पंक्त्यंतं त्वित्यनुक्रमणिका। विनियोगो लैंगिकः॥

॥ अथ प्रथमा ॥

वरुणं वो रिशादसमृचा मित्रं हवामहे।

परि व्रजेव बाह्वोर्जगन्वांसा स्वर्णरं ॥ १

वरुणं । वः । रिशादसं । ऋचा । मित्रं । हवामहे ।

परि । व्रजाऽइव । बाह्वोः । जगन्वांसा । स्वःऽनरं ॥ १

यो युवयोर्मध्ये ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ रिशादसं। रिशंति हिंसंतीति रिशाः शत्रवः। तेषां प्रेरकं स्वर्णरं स्वर्गस्य नेतारं। एतद्द्वयमपि तमप्युभयत्र संबध्यते। एवं विधं वरुणमुत्तमवर्णं मित्रं च स्तवा मंत्रेण हवामहे। आह्वयामः। अश्वावत्युच्यते। व्रजेव गोयूथानीव बाहुभ्यां(?) परिजग्मांसा परिगच्छंतौ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता बाहवा सुचेतुना प्र यंतमस्मा अर्चते।
शेवं हि जार्यं वां विश्वासु क्षासु जोगुवे ॥ २

ता। बाहवा। सुऽचेतुना। प्र। यंतं। अस्मै। अर्चते।
शेवं। हि। जार्यं। वां। विश्वासु। क्षासु। जोगुवे ॥ २

ता तौ युवां बाहवा बाहुना सुचेतुना सुष्ठु प्रज्ञाता। प्रज्ञाहेतुभूतेन ज्ञानप्रदेनेत्यर्थः। यद्यप्यात्मैव ज्ञाता न हस्तस्तथापि तद्धर्ममत्रारोप्य स्तूयते। यद्वैतत्सामित्यस्य विशेषणं। सुखमानमित्यर्थः। शोभनहस्तेनास्मा अर्चते स्तुवते मह्यं प्रयंतं। अभिमतं सुखं गमयतं ॥ अंतर्भावितण्यर्थो द्रष्टव्यः। यमिर्दानकर्मा वा द्रष्टव्यः ॥ प्रयच्छतमित्यर्थः। जार्यं स्तुत्यं शेवं सुखं वां युवयोः संबंधि युवाभ्यां कृतं वा विश्वासु क्षासु भूमिषु जोगुवे। गच्छति। व्याप्नोति। जवते गवते इति गतिकर्मसु पाठादवगतिकर्मा। अथवा जोगुवे शब्दयामीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यन्नूनमश्यां गतिं मित्रस्य यायां पथा।
अस्य प्रियस्य शर्मण्यहिंसानस्य सश्चिरे ॥ ३

यत्। नूनं। अश्यां। गतिं। मित्रस्य। यायां। पथा ॥
अस्य। प्रियस्य। शर्मणि। अहिंसानस्य। सश्चिरे ॥ ३

यद्यदा नूनमिदानीं गतिं गमनमश्यां प्राप्नुयां ॥ यद्योगादनिघातः ॥ तदा मित्रस्य मित्रभूतस्य पंथा मार्गेण मित्रप्रापकेण मार्गेण यायां। गच्छेयं। मित्रो

भवतु मित्रावृ । ऋग्वे० १. ८०. १. । इत्यादिषु मित्रस्येन्द्रदेवगणविशिष्टत्वं प्रसिद्धं । न केवलमन्द्रस्यैव एव गंता किंतु सर्वेऽपि तथागमनशीलाः । अथ प्रियस्य । मित्रस्ये-त्यर्थः । अधिंसतनस्याधिंसतः । अतोऽयमन्तातः प्रिय इत्यर्थः । तस्य यतवि सुवे स्टहे स्थाने या रुचिरे । संगताः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवाभ्यं मित्रावरुणोपमं धेयामृचा ।
यद्ध क्षये मघोनां स्तोतृणां च स्पूर्धसे ॥ ४

युवाभ्यं । मित्रावरुणा । उपऽमं । धेयां । ऋचा ।
यत् । ह । क्षये । मघोनां । स्तोतृणां । च । स्पूर्धसे ॥ ४

हे मित्रावरुणा युवाभ्यां दातव्यमुपमम् समीपे नीयमानं धनमृचा स्तुत्या साधनेन धेयां । धारयामि । यद्ध यत्खलु युवाभ्यां सकाशादाप्तं धनं मघोनां धनवता-मदातृणां स्तोतृणां च क्षये स्टहे स्पूर्धसे स्पर्धनाय भवति । धनिकानां स्तोतृणां च धनाधिक्यमिदमे स्पर्धा भवतीत्यर्थः । अपरिमितं धनं भवतीति भावः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नो मित्र सुदीतिभिर्वरुणश्च सधस्थ आ ।
स्वे क्षये मघोनां सखीनां च वृधसे ॥ ५

आ । न । मित्र । सुदीतिऽभिः । वरुणः । च । सधऽस्थे । आ ।
स्वे । क्षये । मघोनां । सखीनां । च । वृधसे ॥ ५

हे मित्र त्वं च वरुणश्च सुदीतिभिः सुदीप्तियुक्तो युवां नोऽस्माकं सधस्थे यज्ञ-स्थाने यद्वा आगच्छतं । द्वितीय आकारोऽस्मदर्थक आदरार्थो वा । किमर्थमित्यत्राह । मघोनां धनवतां हविष्मतां सखीनां च युवयोः सखीभूतानामस्माकं क्षये स्वे स्वकीये वृधसे वर्धनाय ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवं नो येषु वरुणा क्षत्रं बृहच्च बिभृथः ।

उरु णो वाजसातये कृतं राये स्वस्तये ॥ ६

युवं । नः । येषु । वरुणा । क्षत्रं । बृहत् । च । बिभृथः ।

उरु । नः । वाजऽसातये । कृतं । राये । स्वस्तये ॥ ६

हे वरुणा मित्रावरुणौ युवं युवां नोऽस्माकं क्षत्रं बलं बृहत् महत् परिदृढमर्थं च येषु स्तोत्रेषु निमित्तेषु बिभृथः धारयथः युवाभ्यां दत्तमर्थं च नोऽस्मभ्यं वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय यज्ञाय वा राये धनाय स्वस्तये क्षेमाय चोरु विस्तीर्णं कृतं । कुरुतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उच्छन्त्यां मे यजता देवक्षत्रे रुशद्गवि ।

सुतं सोमं न हस्तिभिरा पड्भिर्धावतं नरा बिभ्रतावर्चनानसं ॥ ७

उच्छन्त्यां । मे । यजता । देवऽक्षत्रे । रुशत्ऽगवि ।

सुतं । सोमं । न । हस्तिऽभिः । आ । पट्ऽभिः । धावतं ।

नरा । बिभ्रतौ । अर्चनानसं ॥ ७

उच्छन्त्यामुषसि । मे सोममिति संबंधः । यजता यष्टव्यौ रुशद्गवि रोचमानरश्मौ प्रातःसवने देवक्षत्रे । देवानां क्षत्रं बलं यस्मिन् यज्ञे तद्देवक्षत्रं । तस्मिन्मे मदीयं सुतमभिषुतं सोमं न । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं हस्तिभिर्हस्तवद्भिः ॥ हन्तेर्गति-कर्मणो हस्तशब्दः ॥ गमनसाधनपादवद्भिरित्यर्थः । पड्भिः पादवद्भिश्च पादचतुष्टयो-पेतैरश्वैराधावतं । आगच्छतं नरा हे नेतारौ मित्रावरुणौ ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः ॥

यच्चिकेतेति षड्र्चं नवमं सूक्तं रातहव्यस्यात्रेयस्यार्षं मैत्रावरुणं । यच्चिकेत षड्रातहव्य इत्यनुक्रमणिका । पंक्त्यंतं त्रिष्टुबंतमात् पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभं । पंक्त्या पंक्तिः ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यश्चिकेत स सुक्रतुर्देवत्रा स ब्रवीतु नः।

वरुणो यस्य दर्शतो मित्रो वा वनते गिरः॥ १

यः। चिकेत। सः। सुऽक्रतुः। देवऽत्रा। सः। ब्रवीतु। नः।

वरुणः। यस्य। दर्शतः। मित्रः। वा। वनते। गिरः॥ १

यः स्तोता चिकेत जानाति स्तुतिं युवयोः स सुक्रतुः स एव शोभनकर्मा देवत्रा देवेषु स्तोतृमध्ये। यद्वा देवेषु मध्ये युवयोरेव स्तुतिं यश्चिकेत स सुक्रतुरिति। स सुकर्मा नोऽस्माकं ब्रवीतु। स्तुतिं परमुपदिशतु। यस्य दर्शतो दर्शनीयो वरुणो दर्शनीयो मित्रो वा मित्रश्च। वा चार्थे। गिरोऽस्मदीयाः स्तुतीर्वनते संभजते॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता हि श्रेष्ठवर्चसा राजाना दीर्घश्रुत्तमा।

ता सत्पती ऋतावृध ऋतावाना जनेजने॥ २

ता। हि। श्रेष्ठऽवर्चसा। राजाना। दीर्घश्रुत्ऽतमा।

ता। सत्पती इति सत्ऽपती। ऋतऽवृधा। ऋतऽवाना।

जनेऽजने॥ २

ता हि तौ खलु मित्रावरुणौ श्रेष्ठवर्चसा प्रशस्ततेजस्कौ राजानेश्वरौ दीर्घश्रुत्तमा दूरदेशादाह्वानस्य श्रोतृतमौ। ता तौ सत्पती सतां यजमानानां स्वामिना ऋतावृधा यज्ञस्योदकस्य वा वर्धयितारौ जने जने सर्वेषु स्तोतृषु निमित्तेष्वृतावाना यजनवन्तौ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता वामियानोऽवसे पूर्वा उप ब्रुवे सचा।

स्वश्वासः सु चेतुना वाजाँ अभि प्र दावने॥ ३

ता। वां। इयानः। अवसे। पूर्वौ। उप। ब्रुवे। सचा।

सुऽअश्वासः। सुऽचेतुना। वाजान्। अभि। प्र। दावने॥ ३

ता तौ पूर्वौ पुरातनौ त्वां युवामियानो गच्छन् अवसे रक्षणाय सचा सहोपब्रुवे। उपेत्य स्तौमि। स्वश्वासः स्वश्वा अश्ववन्तो वयं सुचेतुना शोभनप्रज्ञानौ युवां वाजानभि अन्नान्यभिलक्ष्य प्र प्रकर्षेण दावने दानाय स्तुम इति शेषः। यद्वा स्वश्वासः स्वश्वौ॥ द्वितीयाद्विवचनस्य जसादेशः॥ उपब्रुव इति संबंधः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

मित्रो अंहोश्चिदादुरु क्षयाय गातुं वनते।

मित्रस्य हि प्रतूर्वतः सुमतिरस्ति विधतः॥ ४

मित्रः। अंहोः। चित्। आत्। उरु। क्षयाय। गातुं।

वनते।

मित्रस्य। हि। प्रऽतूर्वतः। सुऽमतिः। अस्ति। विधतः॥ ४

मित्रो देवोंऽहोश्चित् अंहस्वतोऽपि स्तोतुरादनंतरमेवोरवे क्षयाय महते निवासाय वा गातुमुपायं वनते। प्रयच्छति। मित्रस्य हि मित्रस्य खलु देवस्य सुमतिः शोभनबुद्धिः प्रतूर्वतः प्रकर्षेण हिंसतोऽपि विधतः परिचरतः सुम्नूयकस्यास्ति हि। भवति खलु॥

॥ अथ पंचमी॥

वयं मित्रस्यावसि स्याम सप्रथस्तमे।

अनेहसस्त्वोतयः सत्रा वरुणशेषसः॥ ५

वयं। मित्रस्य। अवसि। स्याम। सप्रथःऽतमे।

अनेहसः। त्वाऽऊतयः। सत्रा। वरुणऽशेषसः॥ ५

वयं यजमाना मित्रस्य दुःखनिवारकस्य देवस्य सप्रथस्तमे सर्वतः पृथुतमेऽवसि रक्षणे वयं स्याम । भवेम । किंचानेहसोऽपापास्तीर्णयस्त्वया रक्षिता वरुणशेषसः । शेष इत्यपत्यनाम । वारकाः पुत्रा येषां ते । तादृशाः सन्तो वयं सर्वे तवैव भवेम ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवं मित्रेमं जनं यतथः सं च नयथः ।

मा मघोनः परि ख्यतं मो अस्माकमृषीणां गोपीथे नं

उरुष्यतं ॥ ६

युवं । मित्रा । इमं । जनं । यतथः । सं । च । नयथः ।

मा । मघोनः । परि । ख्यतं । मो इति । अस्माकं ।

ऋषीणां । गोऽपीथे । नः । उरुष्यतं ॥ ६

हे मित्रा मित्रावरुणौ युवं युवामिमं जनं स्तोतारं मां प्रति यतथः । गच्छथः । आगत्य च सं च नयथः । संनयथश्च । कामान् प्रापयथः । यद्वा यतथ इत्यंतर्णीतण्यर्थं । अहनि यतथः । व्यापारेषु गमयथः । रात्रौ च संनयथः । निर्व्यापारं कारयथः । मघोनो हविर्लक्षणधनवतोऽस्मान्मा परिख्यतं । मा परित्यजतं । मा चैव ऋषीणामस्माकं पुत्रानपि परिख्यतं । किंतु गोपीथे । गोः सोमस्य । तस्य पानं यस्मिन् स गोपीथो यज्ञः । तस्मिन्नुरुष्यतं । रक्षतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे तृतीयो वर्गः ॥

आ चिकितानेति षळृचं दशमं सूक्तं रातहव्यस्यार्षमानुष्टुभं मैत्रावरुणं । अत्रानुक्रमणिका । आ चिकितानानुष्टुभं त्विति ॥ आश्विनस्य दशरात्रे चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे मैत्रावरुणतृचस्य । सूत्रितं च । आ चिकितान सुक्रतू त्यस्य नो अप्रश्रयं । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ चिकितान सुक्रतू देवौ मर्त रिशादसा ।

वरुणाय ऋतपेशसे दधीत प्रयसे महे ॥ १

आ । चिकितान । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । देवौ । मर्त ।
रिशादसा ।
वरुणाय । ऋतऽपेशसे । दधीत । प्रयसे । महे ॥ १

हे चिकितान जानन् स्तुतिं हे मर्त मनुष्य रातहव्य त्वमिति तस्यैव संबोधनं। सुक्रतू शोभनकर्माणौ रिशादसा हिंसकानां हिंसकौ देवावा। आकारयेति शेषः। आहूय च ऋतपेशसे। पेश इति रूपनाम। ऋतमुदकं। उदकमेव रूपं यस्य तादृशाय वरुणाय प्रयस॥ मत्वर्थो लुप्तः॥ हविर्लक्षणान्नवते महे महते पूज्याय दधीत। दद्याः। हविरिति शेषः। द्वितीयार्थे वा चतुर्थी। वरुणमिदंधीत। वरुणोऽस्मभ्यं लाभायेति वा योज्यं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता हि क्षत्रमविह्रुतं सम्यगसुर्य१माशाते ।
अध व्रतेव मानुषं स्व१र्ण धायि दर्शतं ॥ २

ता । हि । क्षत्रं । अविऽह्रुतं । सम्यक् । असुर्यं ।
आशाते इति ।
अध । व्रताऽइव । मानुषं । स्वः । न । धायि । दर्शतं ॥ २

ता हि। हीति हेतौ। यस्मात्ता तौ क्षत्रं बलमविह्रुतमहिंसितमसुर्यमसुर-विघाति बलवत्तरं सम्यगाशाते व्याप्नुतः अध अतो हेतोर्मानुषं मनुष्येषु प्रवृत्तं व्रतेव कर्मेव तद्वया मनुष्येषु नियतं धार्यं स्वः सूर्य इव स यथा दिवि दृश्यते तद्वद्दर्शनीयं बलं धायि। यज्ञे निहितं॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता वामेषे रथानामुर्वीं गव्यूतिमेषां ।
रातहव्यस्य सुष्टुतिं दधृक्स्तोमैर्मनामहे ॥ ३

ता। वां। एषे। रथानां। उर्वीं। गव्यूतिं। एषां।

रातऽहव्यस्य। सुऽस्तुतिं। दधृक्। स्तोमैः। मनामहे॥ ३

हे मित्रावरुणौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवां रथानामस्मदीयानामेषां पुरतो वर्तमानानामुर्वीं प्रभूतां गव्यूतिमर्गतिविस्तृतं मार्गमेषे गंतुं। मार्गरक्षणार्थेत्यर्थः॥ तुमर्थेऽसेन्प्रत्ययः॥ तदर्थं वां मनामहे स्तुमो रातहव्यस्य ऋषे रातहव्यसंबंधिभिः सुष्टुतिं सुष्टुतिभिः शोभनस्तुतिसाधनैः स्तोमैः दधृक् धर्षकौ युवां॥

॥ अथ चतुर्थी॥

अधा हि काव्या युवं दक्षस्य पूर्भिरद्भुता।

नि केतुना जनानां चिकेथे पूतदक्षसा॥ ४

अध। हि। काव्या। युवं। दक्षस्य। पूःऽभिः। अद्भुता।

नि। केतुना। जनानां। चिकेथे इति। पूतऽदक्षसा॥ ४

अध अपि च। हि प्रसिद्धौ। काव्या स्तुत्यौ युवं युवां दक्षस्य प्रवृद्धस्य मम पूर्भिः पूरकैः स्तवैः अद्भुता महान्तावाश्चर्यभूतौ संतौ केतुना प्रज्ञानेनानुकूलेन मनसा जनानां। यजमानानामित्यर्थः। स्तोत्रं नि चिकेथे। नितरां जानीथः। हे पूतदक्षसा शुद्धबलौ युवां॥

॥ अथ पंचमी॥

तदृतं पृथिवि बृहच्छ्रवएष ऋषीणां।

ज्रयसानावरं पृथ्वति क्षरंति यामभिः॥ ५

तत्। ऋतं। पृथिवि। बृहत्। श्रवःऽएषे। ऋषीणां।

ज्रयसानौ। अरं। पृथु। अति। क्षरंति। यामऽभिः॥ ५

हे पृथिवि देवि त्वयि सत्यैर्ग्रथ्यमानत्वेन प्रसिद्धं वृहत् प्रभूतमन्नवद्वरुणौ श्रोतॄणामस्माकं अवसेऽस्मद्रक्षणाय इति व्ययमानौ गच्छंतौ ॥ छंदस्यानच् पृथ्व्यां। उ० २. ८१. । इत्यानच् व्ययतेरपि भवति। चित इत्यंतोदात्तः ॥ चरन्तावत्यर्थं पृथु यथा भवति तथा यामभिर्गमनैरति चरंति। अत्यर्थं भवंतः ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ यद्वामीयचक्षसा मित्र वयं च सूरयः ।
व्यचिष्ठे बहुपाय्ये यतेमहि स्वराज्ये ॥ ६

आ । यत् । वां । ईयऽचक्षसा । मित्र । वयं । च । सूरयः ।
व्यचिष्ठे । बहुऽपाय्ये । यतेमहि । स्वऽराज्ये ॥ ६

हे ईयचक्षसा आप्तदर्शनौ हे मित्रावरुणौ वां युवां यत् ये वयं च सूरयः स्तोतार आ आह्वयामः । व्यचिष्ठेऽत्यंतविस्तृते बहुपाय्ये बहुभिर्गंतव्ये बहुभी रक्षितव्ये वा स्वराज्ये स्वराट्त्वाय एवंविधराज्यार्थं यतेमहि । गच्छेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः ॥

बळित्था देवेति तृचमेकादशं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। बळित्था पंच यजत इति। यजतो नामात्रेय ऋषिः। मित्रावरुणौ देवता। आनुष्टुभं त्वित्युक्तत्वादिदमप्यानुष्टुभं। विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

बळित्था देवा निष्कृतमादित्या यजतं बृहत् ।
वरुण मित्रार्यमन्वर्षिष्ठं क्षत्रमाशाथे ॥ १

बट् । इत्था । देवा । निःऽकृतं । आदित्या । यजतं । बृहत् ।
वरुण । मित्र । अर्यमन् । वर्षिष्ठं । क्षत्रं । आशाथे इति ॥ १

हे देवा द्योतमानौ हे आदित्यावदितेः पुत्रौ हे वरुण हे अर्यमन् चरीणां निय- मितर्मित्र देव युवां बट् सत्यमबाधमित्येतन्निदानीं वर्तमानप्रकारेण यजतं यष्टव्यं वृषदतिमवं वर्षिष्ठं प्रवृद्धतमं स्थानं यजमानायाश्नुथो। अश्नु व्याप्तौ। अत्रार्यमा पृथगेव निर्देष्टव्यः। द्विवचनं बहुवचनीवतंव्यं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यद्योनिं हिरण्ययं वरुणा मित्र सदथः ।
धर्तारा चर्षणीनां यंतं सुम्नं रिशादसा ॥ २

आ । यत् । योनिं । हिरण्ययं । वरुणा । मित्र । सदथः ।
धर्तारा । चर्षणीनां । यंतं । सुम्नं । रिशादसा ॥ २

यद्यदा हिरण्ययं हितरमणीयं योनिं यज्ञभूमिं हे वरुण हे मित्र आसदथः आगच्छथः तदा चर्षणीनां मनुष्याणां धर्तारा धारकौ च हे रिशादसा हिंसकानां क्षेप्तारौ युवामस्मभ्यं सुम्नं सुखं यंतं। प्रयच्छतमित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वे हि विश्ववेदसो वरुणो मित्रो अर्यमा ।
व्रता पदेव सश्चिरे पांति मर्त्यं रिषः ॥ ३

विश्वे । हि । विश्वऽवेदसः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।
व्रता । पदाऽइव । सश्चिरे । पांति । मर्त्यं । रिषः ॥ ३

विश्वे हि सर्वेऽपि। हीति चार्थे। विश्ववेदसः सर्वविदः सर्वधना वा वरुणो मित्रोऽर्यमा चैते त्रयः सर्वे व्रताकर्दीयानि कर्माणि पदेव स्थानानीव सश्चिरे। संगता भवंति। आगत्य च मां मर्त्यं रिषो हिंसकात्पांति। रक्षंति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते हि सत्या ऋतस्पृश ऋतावानो जनेजने ।
सुनीथासः सुदानवोंऽहोश्चिदुरुचक्रयः ॥ ४

ते । हि । सत्याः । ऋतऽस्पृशः । ऋतऽवानः । जनेऽजने ।

सुऽनीथासः । सुऽदानवः । अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः ॥ ४

ते हि खलु सत्याः सत्यभूताः सत्यफला वा ऋतस्पृश उदकस्पर्शयितार ऋता-वानो यज्ञवंतो जने जने सर्वेषु यजमानेषु सुनीथासः सुनयनाः सुदानवः सुदानाः । अंहोश्चित् पापिनोऽपि महतो दुःखस्य उरुचक्रयः प्रभूतधनादिकर्तारः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

को नु वां मित्रास्तुतो वरुणो वा तनूनां ।

तत्सु वामेषते मतिरत्रिभ्य एषते मतिः ॥ ५

कः । नु । वां । मित्र । अस्तुतः । वरुणः । वा । तनूनां ।

तत् । सु । वां । आ । ईषते । मतिः । अत्रिऽभ्यः । आ ।

ईषते । मतिः ॥ ५

हे मित्र वां युवयोर्मध्ये त्वं च वरुणो वा को नु अस्तुतः । सर्वः स्तूयमानः कोऽस्ति । उभावपि स्तुत्यावित्यर्थः । तनूनामिति तृतीयार्थे षष्ठी । तनुभिः स्तुति-भिरस्तुत इति संबंधः ॥ अत्र मित्रशब्देन मित्रस्यैकस्यैव संबोधनं वरुणोऽस्तुतः । ऋग्वे० ५. ६२. ६. । इत्यत्रेवात्र द्विवचनस्य वकारस्याकारस्यानाम्नानात् । लोकेषु बहुषु संनिहितेष्वेकमेव संबोध्य युवयोरिदं युष्माकमिदमिति प्रयुज्यते ॥ तत्तस्मात् अस्मात्स्तुवंति तस्मात् । तनूनामित्येतद्धात्वितनप्युत्तरत्र वा योज्यं । तनूनामस्म-दीयानामस्माकं मतिः स्तुतिर्वां युवामीषते । अभिगच्छति । अत्रिभ्योऽत्रिगोत्रेभ्योऽ-प्यस्मदादीयमतिरेषते । आदरार्थं पुनर्वचनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचमो वर्गः ॥

प्र वो मित्रायेति पंचर्चं द्वादशं सूक्तमात्रेयस्य यजतस्यार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं । तथा चानुक्रम्यते । प्र वो गायत्रमिति ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्र एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । प्र वो मित्राय प्र मित्रयोर्वरुणयोः । आ० ५. १०. । इति ॥ अभिप्लवषडहे पृष्ठ्यषडहे च स्तोमातिशंसनार्थमिदमादीनि द्वितीयवर्जितानि चत्वारि सूक्तानि । तथैव सूत्रितं । प्र वो मित्रायेति चतस्रो द्वितीयमुद्धरेत् । आ० ७. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वो मित्राय गायत वरुणाय विपा गिरा ।
महिक्षत्रावृतं बृहत् ॥ १

प्र । वः । मित्राय । गायत । वरुणाय । विपा । गिरा ।
महिऽक्षत्रौ । ऋतं । बृहत् ॥ १

हे मदीया ऋत्विजो वो यूयमित्यर्थः । मित्राय वरुणाय च विपः व्याप्तया गिरा स्तुत्या प्रगायत । स्तुतिं कुरुत । स्तुत्या स्तुवतेऽयमस्माकं पवतीतिवत् । हे महिक्षत्रौ प्रभूतबलौ युवामृतं यज्ञं बृहन्महदितियस्तं । स्तुत्यर्थमागच्छतमिति शेषः । अथवा महद्भूतं सत्यं बृहत्पुरगमिति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सम्राजा या घृतयोनी मित्रश्चोभा वरुणश्च ।
देवा देवेषु प्रशस्ता ॥ २

सम्ऽराजा । या । घृतयोनी इति घृतऽयोनी । मित्रः । च ।
उभा । वरुणः । च ।
देवा । देवेषु । प्रऽशस्ता ॥ २

या यौ मित्रश्च वरुणश्च । परस्परापेक्षया चशब्दः । उभौ सम्राजा सर्वस्य स्वामिनौ घृतयोनी उदकस्योत्पादकौ देवौ द्योतमानौ देवेषु मध्ये प्रशस्ता प्रशस्यौ स्तुत्यौ । तौ गायतेति पूर्वत्रान्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता नः शक्तं पार्थिवस्य महो रायो दिव्यस्य ।

महि वां क्षत्रं देवेषु ॥ ३

ता । नः । शक्तं । पार्थिवस्य । महः । रायः । दिव्यस्य ।

महि । वां । क्षत्रं । देवेषु ॥ ३

ता तौ देवौ नोऽस्मदर्थं पार्थिवस्य पृथिव्यां भवस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य च महो महतो रायो धनस्य शक्तं । समर्थौ भवतं । दातुमिति शेषः । हे देवौ वां युवयोर्महि महत्पूज्यं क्षत्रं बलं देवेषु प्रथितं स्तुम इति शेषः

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋतमृतेन सपन्तेषिरं दक्षमाशाते ।

अद्रुहा देवौ वर्धेते ॥ ४

ऋतं । ऋतेन । सपन्ता । इषिरं । दक्षं । आशाते इति ।

अद्रुहा । देवौ । वर्धेते इति ॥ ४

ऋतेनोदकेन निमित्तेन ऋतं यज्ञं सपन्ता स्पृशन्तौ इषिरं गमनशीलं दक्षं प्रवृद्धं बलमाशाते । व्याप्नुतः । अद्रुहा द्रोहरहितौ देवौ मित्रावरुणौ युवां वर्धेते । प्रवृद्धौ भवतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापेषस्पती दानुमत्याः ।

बृहन्तं गर्तमाशाते ॥ ५

वृष्टिऽद्यावा । रीतिऽआपा । इषः । पती इति । दानुऽमत्याः ।

बृहन्तं । गर्तं । आशाते इति ॥ ५

हरिद्याना। हरण्यौ द्यौः स्तुतिर्ययोस्तौ हरिद्याना। अथवा हरिर्वर्णविशेषा द्यौरंतरिक्षं याभ्यां तौ तादृशौ। रीत्यापा॥ री गतिरेषणयोः॥ रीतिः प्राप्तिः। तैवापाप्तिरभिमतप्राप्तिर्ययोस्तौ तादृशौ। दनोऽसुरस्य पत्नी स्वामिनी। हरिद्रद्यात् स्वामित्वं। दानुमत्या दानवत्याः। दाहकर्तृविनाशा इत्यर्थः। एतदिदं भूषेणार्थं। एवं महानुभावो हवंतं महांतं गर्तं रथमाधाते। आयसः। अविनिष्टतो धारयातें॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे अष्टो वर्गः॥

त्री रोचनेति चतुर्ऋचं सप्तदशं सूक्तं। उरुचक्रिनामात्रेय ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। मित्रावरुणौ देवता। अनुक्रम्यते च। त्री रोचना चतुष्कमुरुचक्रिरिति॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

त्री रोचना वरुण त्रीँरुत द्यून्त्रीणि मित्र धारयथो रजांसि।
वावृधानावमतिं क्षत्रियस्यानु व्रतं रक्षमाणावजुर्यं॥ १

त्री। रोचना। वरुण। त्रीन्। उत। द्यून्। त्रीणि। मित्र। धारयथः। रजांसि।
ववृधानौ। अमतिं। क्षत्रियस्य। अनु। व्रतं। रक्षमाणौ। अजुर्यं॥ १

हे वरुण हे मित्र युवां त्री त्रीणि रोचना रोचनानि द्युलोकान् धारयथ इति संबंधः। तथापि च त्रीन् द्यून् दीप्यमानानंतरिक्षलोकान् धारयथः। तथा त्रीणि रजांसि भूलोकान्। कीदृशौ युवां। वावृधाना वर्धमानौ क्षत्रियस्य। क्षत्रं बलं। तद्गत रूपस्य। यद्वा क्षत्रियजातीयस्य यजमानस्य अमतिं। रूपनामैतत्। रूपं व्रतं कर्म चाजुर्यमजीर्णमविरतं वा रक्षमाणौ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इरावतीर्वरुण धेनवो वां मधुमद्वां सिंधवो मित्र दुह्रे।
त्रयस्तस्थुर्वृषभासस्तिसृणां धिषणानां रेतोधा वि द्युमंतः॥ २

इरावतीः। वरुण। धेनवः। वां। मधुऽमत्। वां। सिंधवः।
मित्र। दुह्रे।
त्रयः। तस्थुः। वृषभासः। तिसृणां। धिषणानां। रेतःऽधाः।
वि। द्युऽमंतः॥ २

हे वरुण हे मित्र वां युवयोराज्ञया धेनवो गावः इरावतीः। इरा क्षीरलक्षणा। तद्वत्यो भवंति। तथा सिंधवः स्यंदनशीला मेघा नद्यो वा मधुमत्सारवदुदकं दुह्रे। दुहंति। तथा त्रयस्त्रिसंख्याका वृषभासो वर्षितारो रेतोधा उदकस्य धारका द्युमंतो दीप्तिमंतोऽग्निवाय्वादित्यास्तिसृणां त्रिसंख्याकानां धिषणानां स्थानानां पृथिव्यंतरिक्षद्युलोकानां स्वामिनः संतो वि विविधं प्रत्येकं तस्थुः। तिष्ठंति। युवयोरनुग्रहात् त्रयोऽपि त्रेधा त्रिषु स्थानेषु वर्तंत इत्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रातर्देवीमदितिं जोहवीमि मध्यंदिन उदिता सूर्यस्य।
राये मित्रावरुणा सर्वतातेळे तोकाय तनयाय शं योः॥ ३

प्रातः। देवीं। अदितिं। जोहवीमि। मध्यंदिने। उत्ऽइता।
सूर्यस्य।
राये। मित्रावरुणा। सर्वऽताता। ईळे। तोकाय। तनयाय।
शं। योः॥ ३

अपि चः प्रातः प्रातःकालेऽदितिमखंडनीयां देवानां जननीं देवीं द्योतमानां जोहवीमि। आह्वयामि। तथा मध्यंदिने सूर्यस्योदितोदितौ तस्योदयकाले माध्यंदिने सवने जोहवीमि। हे मित्रावरुणा युवां राये धनप्राप्तये सर्वतातौ यज्ञे ईळे। स्तौमि। पुनः किमर्थं। तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शमिति शमनाय योः सुखस्य मिश्रणाय चेड इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

या धर्तारा रजसो रोचनस्योतादित्या दिव्या पार्थिवस्य।
न वां देवा अमृता आ मिनंति व्रतानि मित्रावरुणा ध्रुवाणि। ४

या। धर्तारा। रजसः। रोचनस्य। उत। आदित्या।
दिव्या। पार्थिवस्य।
न। वां। देवाः। अमृता। आ। मिनंति। व्रतानि।
मित्रावरुणा। ध्रुवाणि ॥ ४

या यौ रोचनस्य रोचमानस्य रजसो लोकस्य। लोका रजांस्युच्यंते। उतापि च पार्थिवस्य रजसो या यौ धर्तारावादित्यावदितेः पुत्रौ दिव्या दिवि भवौ तौ युवं कुरु इति पूर्वत्र संबंधः। हे मित्रावरुणा वां युवयोर्ध्रुवाणि व्रतानि कर्माणि देवा अन्ये इंद्रादयोऽमृता अमरणधर्माणोऽपि नाभिमनंति। न हिंसंति। यतो ध्रुवाण्यत इत्यभिप्रायः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तमो वर्गः ॥

उरुक्षयेति चतुर्ऋचं चतुर्दशं सूक्तमुरुचक्रेरार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं। उरुक्षया गायत्रं त्वित्यनुक्रमणिका ॥ सूक्ताभिप्लवषडहयोः प्रातःसवन आज्यशस्त्रे इदमपि सूक्तं पूर्वसूक्तेन सह प्र वो मित्रायेति चतुर्थो हविर्मरुद्वदिति सूत्रितं ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रस्य आद्यस्तृचः षडहस्तोत्रियसंज्ञकः। सूत्रितं च। उरुक्षया विश्वाचित्प्रति वां सूर उदिते। आ० ७, २,। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुरूरुणा चिद्ध्यस्त्यवो नूनं वां वरुण ।

मित्र वंसि वां सुमतिं ॥ १

पुरु॒ऽउरुणा । चित् । हि । अस्ति । अवः । नूनं । वां ।

वरुण ।

मित्र । वंसि । वां । सुऽमतिं ॥ १

हे मित्रावरुणौ वां युवयोः पुरूरुणा चित् ॥ अत्र सोः सुपां सुलुगित्याकारः ॥ पुरोऽपि बहु उरु बहुतरं । अथवा पुरु च तदुरु च तत्पुरूरु । अत्यंतबहुतरमित्यर्थः । तादृगवो रक्षणं नूनं निश्चयेनास्ति । हि प्रसिद्धौ । चिदिति पूरणः । हे वरुण हे मित्र वां युवयोः सुमतिमनुग्रहबुद्धिं वंसि । संभजेय । यस्माद्देवाऽस्ति तस्माद्वंसीति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता वां सम्यगद्रुह्वाणेषमश्याम धायसे ।

वयं ते रुद्रा स्याम ॥ २

ता । वां । सम्यक् । अद्रुह्वाणा । इषं । अश्याम । धायसे ।

वयं । ते । रुद्रा । स्याम ॥ २

हे अद्रुह्वाणा हे अद्रोग्धारौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवां सम्यक् स्तुम इति शेषः । स्तोतारो वयमिषमन्नं धायसे पानाय भक्षणायाश्याम । प्राप्नुयाम । हे रुद्रा दुःखाद् द्रावयितारौ रुद्रौ रुद्रियौ वा ते स्तोतारो वयं स्याम । भवेम । समृद्धा इति शेषः । युवाभ्यां समृद्धा वा स्याम ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पातं नो रुद्रा पायुभिरुत त्रायेथां सुत्रात्रा ।

तुर्याम दस्यून्तनूभिः ॥ ३

पातं । नः । रुद्रा । पायुऽभिः । उत । त्रायेथां । सुऽत्रात्रा ।

तुर्याम । दस्यून् । तनूभिः । ३

हे रुद्रौ रुद्ररूपौ देवौ युवां नोऽस्मान् पायुभी रक्षणैः पातं । रक्षतं । अपि च सुत्रात्रा शोभनेन त्राणेन त्रायेथां । पालयेथां । इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारभेदेन भेदः । स्तोत्रादिदैवकल्याणानां त्रायेथां अभिमतप्रापणेन रक्षतमित्यर्थः । वयं तनूभिः पुत्रादिभिः सहिताः स्तोत्रैर्यागैर्वा दस्यून् यत्न नु तुर्याम । हिंस्याम तरेम वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मा कस्याद्भुतक्रतू यक्षं भुजेमा तनूभिः ।

मा शेषसा मा तनसा ॥ ४

मा । कस्य । अद्भुतक्रतू इत्यद्भुतऽक्रतू । यक्षं । भुजेम ।

तनूभिः ।

मा । शेषसा । मा । तनसा ॥ ४

हे अद्भुतक्रतू आश्चर्यकर्माणौ वयं कस्यान्यस्य कस्यचन यक्षं पूजितं धनं मा भुजेम । मा भुंजीमहि तनूभिरस्मदीयैरवयवैः । युवयोरनुग्रहात्सन्तुष्टा वयं । अन्यथा वयं कस्यचिद्धनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः । तथा शेषसापत्येन सहिता मा भुजेम । तनसा पौत्रादिना सहिता मा भुजेम । अस्मत्कुले न कोऽपि भुंजीमहीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टमो वर्गः ॥

आ नो गंतमिति तृचात्मकं पंचदशं सूक्तं बाहुवृक्तस्यात्रेयस्यार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं । आ नस्तृचं बाहुवृक्त इत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तः सूक्तविनियोगः ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽयमनुरूपस्तृचः । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नो गंतं रिशादसा वरुण मित्र बर्हणा ।

उपेमं चारुमध्वरं ॥ १

आ। नः। गंतं। रिशादसा। वरुण। मित्र। बर्हणा।

उप। इमं। चारुं। अध्वरं॥ १

हे वरुण हे मित्र हे रिशादसा शत्रूणां प्रेरकौ युवां नोऽस्माकमिमं चारुं चरणीयमध्वरमहिंसकं यज्ञमुपागंतं। उपागच्छतं। कीदृशौ। बर्हणा परिवृढौ निबर्हणौ हंतारौ शत्रूणां॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विश्वस्य हि प्रचेतसा वरुण मित्र राजथः।

ईशाना पिप्यतं धियः॥ १

विश्वस्य। हि। प्रऽचेतसा। वरुण। मित्र। राजथः।

ईशाना। पिप्यतं। धियः॥ २

हे मित्र हे वरुण प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानौ युवां विश्वस्य राजथः। सर्वस्य स्वामिनौ भवथः। इति प्रसिद्धौ। हे ईशाना अस्माकमीश्वरौ युवां धियोऽस्मदीयानि कर्माणि पिप्यतं। प्याययतं फलैः॥

॥ अथ तृतीया ॥

उप नः सुतमा गतं वरुण मित्र दाशुषः।

अस्य सोमस्य पीतये॥ ३

उप। नः। सुतं। आ। गतं। वरुण। मित्र। दाशुषः।

अस्य। सोमस्य। पीतये॥ २

नोऽस्माकं सुतमभिषुतं सोमं प्रति हे वरुण हे मित्र युवामुपागतं। उपागच्छतं दाशुषो हविर्दातुरस्य सोमस्य पीतये पानाय॥

इति चतुर्थस्य चतुर्थे नवमो वर्गः॥

आ मित्रे वरुण इति तृचात्मकं षोडशं सूक्तं बाहुवृक्तस्यार्षमौष्णिहं मैत्रावरुणं। आ मित्र औष्णिहमित्यनुक्रमणिका॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे मैत्रा-वरुणस्य तृचः। सूत्रितं च। आ मित्रे वरुणे वयमजिराधिराजाविति तृचौ। आ० ७. १०. । इति॥

॥ अथ प्रथमा ॥

आ मित्रे वरुणे वयं गीर्भिर्जुहुमो अत्रिवत् ।

नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ १

आ । मित्रे । वरुणे । वयं । गीःऽभिः । जुहुमः । अत्रिऽवत् ।

नि । बर्हिषि । सदतं । सोमऽपीतये ॥ १

वयमात्रेया मित्रे वरुणे मित्रावरुणयोरर्थाय गीर्भिः स्तोत्रैराजुहुमः अत्रिवत् अस्मत्पितामहोऽत्रिरिव। तस्मात् मित्रावरुणौ सोमपीतये बर्हिषि निषदतं। निषीदतं

॥ अथ द्वितीया ॥

व्रतेन स्थो ध्रुवक्षेमा धर्मणा यातयज्जना ।

नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ २

व्रतेन । स्थः । ध्रुवऽक्षेमा । धर्मणा । यातयत्ऽजना ।

नि । बर्हिषि । सदतं । सोमऽपीतये ॥ २

हे मित्रावरुणौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण व्रतेन कर्मणा योगेन ध्रुवक्षेमौ स्थः। अविचलितस्थानौ भवथः। यातयज्जना। यातयंतः कर्मसु प्रवर्तयंतो जना ऋत्विजो ययोस्तौ यातयज्जनौ। अथवा यातयंतो घ्नंतः हिंसंतो जना भृत्या ययोस्तौ। शिष्टं गतं॥

॥ अथ तृतीया ॥

मित्रश्च नो वरुंणश्च जुषेतां यज्ञमिष्टये ।

नि बर्हिषि सदतं सोमंपीतये ॥ ३

मित्रः । च । नः । वरुंणः । च । जुषेतां । यज्ञं । इष्टये ।

नि । बर्हिषि । सदतं । सोमंऽपीतये ॥ ३

मित्रश्च वरुणश्चोभौ नोऽस्माकं यज्ञमिष्टयेऽभीष्टाय जुषेतां । आगत्य च बर्हिषि निषदतं निषीदतं सोमपानाय ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे दशमो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले पंचमोऽनुवाकः ॥

षष्ठेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र यदद्य स्थ इति नवर्चं प्रथमं सूक्तमात्रेयस्य पौरनाम्न आर्षमानुष्टुभमाश्विनं । अनुक्रांतं च । यदद्य नव पौर आश्विनं तद्धानुष्टुभं त्विति । तदित्यनुक्रांतत्वादिदमादीनि षट् सूक्तान्याश्विनानि । आनुष्टुभं त्विति तुशब्दादिदमुत्तरं च द्वे आनुष्टुभे ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावानुष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादिके द्वे सूक्ते । यदद्य स्थ इति सूक्ते । आ० ४, १५, । इति सूत्रितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदद्य स्थः परावति यदर्वावत्यश्विना ।

यद्वा पुरू पुरुभुजा यदंतरिक्ष आ गतं ॥ १

यत् । अद्य । स्थः । पराऽवति । यत् । अर्वाऽवति । अश्विना ।

यत् । वा । पुरु । पुरुऽभुजा । यत् । अंतरिक्षे । आ । गतं ॥ १

हे पुरुभुजा बहुषु यज्ञेषु भोक्तारावधिकं रक्षितारौ वा हे अश्विना अश्विनावद्याऽस्मिन् काले परावत्यत्यंतं दूरदेशे द्युलोके स्थो भवथः । यद्वा अर्वावत्यवरवति गंतुं शक्ये प्रदेशेऽन्तिके स्थः । यद्यपि वा अथवा पुरु बहुप्रदेशेषु स्थः । यद्यप्यंतरिक्षे स्थः तथाप्यस्मदद्यागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इह त्या पुरुभूतमा पुरू दंसांसि बिभ्रता ।

वरस्या याम्यध्रिगू हुवे तुविष्टमा भुजे ॥ २

इह । त्या । पुरुऽभूतमा । पुरु । दंसांसि । बिभ्रता ।

वरस्या । यामि । अध्रिगू इत्यध्रिऽगू । हुवे । तुविःऽतमा ।

भुजे ॥ २

इह । अस्मिन्यज्ञे त्या तौ पुरुभूतमा पुरूणां बहूनां यजमानानां भावयितृतमौ पुरु पुरूणि दंसांसि कर्माणि बिभ्रता धारयंतौ वरस्या वरणीयावध्रिगू अन्यैरधृतगमन-कर्माणौ यामि । उपागच्छामि । तुविष्टमा प्रभूततमौ भुजे भोगाय पालनाय वा हुवे । आह्वयामि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ईर्मान्यद्वपुषे वपुश्चक्रं रथस्य येमथुः ।

पर्यन्या नाहुषा युगा मह्ना रजांसि दीयथः ॥ ३

ईर्मा । अन्यत् । वपुषे । वपुः । चक्रं । रथस्य । येमथुः ।

परि । अन्या । नाहुषा । युगा । मह्ना । रजांसि ।

दीयथः ॥ ३

हे अश्विनौ युवां रथस्य युष्मदीयस्यान्यच्चक्रमीर्मा । अर्तेर्मक् इति रूपं ॥ गंतव्ये दिवि वपुषे तस्य शोभायै वपुर्वपुष्मत् तेजोवत् चक्रं येमथुः । नियमितवंतौ स्थः । अन्यान्येन चक्रेण मह्ना महत्त्वेन समानयंतौ नाहुषा युगा । नहुषा मनुष्याः । तेषां युगा युगोपलक्षितान् कालान् प्रातरादिसवनान् अहोरात्रादिकालान्वा रजांसि लोकांश्च परिदीयथः । परिगच्छथः । न्यघ्न्यस्य मूर्धनि चक्रं रथस्य येमथुः । ऋग्वे० १.३०.१९ । इत्युक्तं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तदू षु वामेना कृतं विश्वा यद्वामनु ष्टवे ।
नाना जातावरेपसा समस्मे बन्धुमेयथुः ॥ ४

तत् । ऊं इति । सु । वां । एना । कृतं । विश्वा । यत् । वां । अनु । स्तवे ।
नाना । जातौ । अरेपसा । सं । अस्मे इति । बंधुं । आ । ईयथुः ॥ ४

हे विश्वा व्याप्तौ यद् येन स्तोत्रेण वां युवामनुष्टवे अनुस्तुवे तदु । उ इति पूरणः । एनानेन पौरेण सु सुष्ठु वां युवाभ्यां कृतं संपादितं भवतु । नाना पृथगेव जातौ समुद्भूतावरेपसापापावस्मे अस्मभ्यं बंधुकं धनं वा समेयथुः । सम्यक् गमयतः । सम्यक् प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ यद्वां सूर्या रथं तिष्ठद्रघुष्यदं सदा ।
परि वामरुषा वयो घृणा वरंत आतपः ॥ ५

आ । यत् । वां । सूर्या । रथं । तिष्ठत् । रघुऽस्यदं । सदा ।
परि । वां । अरुषाः । वयः । घृणा । वरंते । आऽतपः ॥ ५

हे अश्विनौ वां युवयोः सदा सर्वदा रघुष्यदं शीघ्रगं रथं सूर्या युवयोः पत्नी यद् यदातिष्ठत् आस्थितवती तदा वां परि वरंते । परितो वृण्वंति । के । अरुणा आरोचमाना घृणा दीप्ता आतपं आतापकाः पतत्रिणो वयोऽश्वाः । अरुणातप इति विशेषणं । वयो गंतार ... आतपः सर्वतः परितः दीप्तयः परिवर्तंते ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवोरत्रिश्चिकेतति नरा सुम्नेन चेतसा ।

घर्मं यद्वामरेपसं नासत्यास्ना भुरण्यति ॥ ६

युवोः । अत्रिः । चिकेतति । नरा । सुम्नेन । चेतसा ।

घर्मम् । यत् । वाम् । अरेपसम् । नासत्या । आस्ना । भुरण्यति ॥ ६

हे नरा नेतारावश्विनौ युवोर्युवयोः । युवामित्यर्थः । अत्रिरत्र्याख्य ऋषिः सुम्नेन सुखेनाग्निदाहोपशमरूपेण चेतसा चेतसादरयुक्तेन मनसा चिकेतति । जानाति । स्तुवन्नित्यर्थः । सति दुःखे सुखमुच्यते । दुःखस्य कः प्रसंग इत्यत आह । यद्यस्मात् हे नासत्यौ वां युवयोरास्नास्येन तत्स्थानेन स्तोत्रेण घर्मं दीप्तं दहन्तमग्निमसुरैः खदाहाय प्रक्षिप्तमरेपसमपापं सुखकरं भुरण्यति प्राप्तवान् ॥ भुरण्यतिर्गतिकर्मा ॥ अत्रेरग्नेः सकाशात्त्राणं हिमेनाग्निं घ्रंसं । ऋग्वे० १. ११६. ८. । युवमत्रयेऽवनीताय तप्तम् । ऋग्वे० १०. ३९. ९. । इत्यादिभिः स्पष्टं प्रदर्शितं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उग्रो वां ककुहो ययिः शृण्वे यामेषु संतनिः ।

यद्वां दंसोभिरश्विनात्रिर्नराववर्तति ॥ ७

उग्रः । वाम् । ककुहः । ययिः । शृण्वे । यामेषु । संतनिः ।

यत् । वाम् । दंसःभिः । अश्विना । अत्रिः । नरा ।

आऽववर्तति ॥ ७

उग्र उद्गूर्णबलो वां युवयोः ककुहः अधिकृतो महान् ययिर्गन्ता संतनिः सततं गच्छन् रथो यामेषु गमनेषु यज्ञेषु वा शृण्वे । श्रूयते । हे अश्विना हे नरा अत्रि- र्यद्वां युवां दंसोभिः कर्मभिर्निरस्य प्रत्यावर्तयति आवर्तयति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मध्व॑ ऊ षु म॑धूयुवा रुद्रा सिष॑क्ति पिप्युषी॑ ।

यत्स॑मुद्राति पर्ष॑थः पक्वाः पृक्षो॑ भरं॑त वां ॥ ८

मध्वः॑ । ऊँ॒ इति॑ । सु । मधुऽयुवा । रुद्रा॑ । सिस॑क्ति ।

पिप्युषी॑ ।

यत् । समुद्रा । अति॑ । पर्ष॑थः । पक्वाः । पृक्षः॑ । भरं॑त ।

वां ॥ ८

हे मधूयुवा मधुरस्य सोमादेर्मिश्रयितारौ हे रुद्रा । रुद्र स्तुतिः । तथा द्रवणीयौ रुद्रपुत्रौ वा वां मध्वो मधुररसेन सु पिप्युषी सुष्ठु प्याययंती स्तुतिरस्मत्कृता सिषक्ति । सेवते । यद्यदा समुद्रा समुद्रस्थानसाधनान्यंतरिक्षाण्यतिपर्षथः अतिपारयथः । अत्र [illegible] च द्रष्टव्यं । पक्वाः पृक्षोऽन्नादीनि हविर्लक्षणानि वां भरंत । क्रियंते यजमानैः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सत्यमिद्वा उ॑ अश्विना युवामा॑हुर्म॑योभुवा ।

ता याम॑न्यामहूत॑मा याम॑न्ना मृ॑ळयत्त॑मा ॥ ९

सत्यं । इत् । वै । ऊँ॒ इति॑ । अश्विना । युवां । आहुः ।

मयःऽभुवा ।

ता । याम॑न् । यामऽहूतमा । याम॑न् । आ । मृळयत्ऽतमा ॥ ९

हे अश्विना युवां सत्यमित् सत्यमेव । वा इति पादपूरणः । मयोभुवा सुखस्य भावयितारावाहुः पुराविदः । ता तौ सुखकरत्वेन प्रसिद्धौ युवां यामन्यागे याम-हूतमा गमनार्थं अत्यंताह्वातव्यौ भवतमिति शेषः । यामन्यागेऽस्मदागमने वा मृळयत्तमा अतिशयेन सुखयितारौ भवतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

इमा ब्रह्माणि वर्धनाश्विभ्यां सन्तु शंतमा ।
या तक्षाम रथाँ इवावोचाम बृहन्नमः ॥ १०

इमा । ब्रह्माणि । वर्धना । अश्विऽभ्याम् । सन्तु । शंऽतमा ।
या । तक्षाम । रथान्ऽइव । अवोचाम । बृहत् । नमः ॥ १०

अथ स्तुतिं निगमयति । इमेमानि दाम्यै कृतानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राण्यश्विभ्यां वर्धना वर्धनानि समर्धकानि शंतमा सुखतमानि सन्तु । या यानि तक्षाम संपादयाम रथानिव शिल्पी तद्वत्तक्षाम तानि सन्तु । वयं बृहत् प्रभूतं प्रभूतफलप्रदं नमो नमस्कारोऽस्मिन्नवोचाम ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः ॥

कूष्ठ इति दशर्चं द्वितीयं सूक्तं पौरस्यार्षं । कूष्ठ इत्यनुक्रमणिका । पूर्ववदनुष्टुबादिदशमत्रिष्टुभं । आश्विनं तदिति पूर्वोक्तत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कूष्ठो देवावश्विनाद्या दिवो मनावसू ।
तच्छ्रवथो वृषण्वसू अत्रिर्वामा विवासति ॥ १

कूऽस्थः । देवौ । अश्विना । अद्य । दिवः । मनावसू इति ।
तत् । श्रवथः । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । अत्रिः । वाम् । आ ।
विवासति ॥ १

हे देवौ हे मनावसू स्तुतिधनावश्विनावद्यास्मिन्नहनि दिवो द्युलोकादागत्य कूष्ठः ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ क्व भूमौ तिष्ठन्तौ स्थः तत्स्तोत्रं श्रवथः शृणुथः । हे वृषण्वसू वर्षकधनौ वामत्रिरत्रिः पुत्र आ विवासति । सर्वतः परिचरति ॥

अथवा कु इत्येतस्य निपातस्य स्म इत्याख्यातेन सहेति योगविभागात्समासः ऐकस्वर्यं चाद्युदात्तत्वमपि प्राप्नुयात् । अरं इर । ऋग्वे० ५. ५८. ५. । इत्यत्र यथैव गमः कुचि- ज्जायते । ऋग्वे० १०. ४. ५. । कुचित्संतं । ऋग्वे० १०. ८३. ११. । इत्यादिवदत्रापि द्रष्टव्यं ॥ क स्थितौ भवथः । अश्विनौ वां कौति तं ब्रूथः इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कुह त्या कुह नु श्रुता दिवि देवा नासत्या ।

कस्मिन्ना यतथो जने को वां नदीनां सचा ॥ २

कुह । त्या । कुह । नु । श्रुता । दिवि । देवा । नासत्या ।

कस्मिन् । आ । यतथः । जने । कः । वां । नदीनां । सचा ॥ २

त्या तौ देवा देवौ नासत्याश्विनौ कुह कुत्र तिष्ठतः । नु अद्य कुह श्रुता कुत्र श्रुतौ दिवि द्युलोके निवसत इति शेषः । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे देवौ युवां कस्मिन् जने यजमाने आयतथः । आगच्छथः । कः स्तोता वां युवयोर्नदीनां स्तुतीनां सचा सहायः स्यात् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कं याथः कं ह गच्छथः कमच्छा युंजाथे रथं ।

कस्य ब्रह्माणि रण्यथो वयं वामुश्मसीष्टये ॥ ३

कं । याथः । कं । ह । गच्छथः । कं । अच्छ ।

युंजाथे इति । रथं ।

कस्य । ब्रह्माणि । रण्यथः । वयं । वां । उश्मसि । इष्टये ॥ ३

हे अश्विनौ युवां कं यजमानं यज्ञं वा प्रति याथः । अध्वानमुल्लंघ्य याथः । कं च कं च प्रति गच्छथः । गत्वा च केन सह संगतौ भवथः । कं चाच्छाभिप्राप्तुं युंजाथे योजयथो रथमश्वैः । कस्य ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि रण्यथः । रमेथे । वयं च वां युवामिष्टये अस्मदभीष्टलाभाय च उश्मसि । कामयामहे । तस्मात् अस्मान् च आगत्य प्रति न गंतव्यमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पौरं चिद्ध्युदप्रुतं पौरं पौराय जिन्वथः ।
यदीं गृभीततातये सिंहमिव द्रुहस्पदे ॥ ४

पौरं । चित् । हि । उदऽप्रुतं । पौरं । पौराय । जिन्वथः ।
यत् । ईं । गृभीतऽतातये । सिंहंऽइव । द्रुहः । पदे ॥ ४

हे पौर । इदमश्विनोः संबोधनं । पौरेण स्तुत्यत्वेन संबंधादश्विनावपि पौरौ । उभयोरेकादसमेकवचनं । हे पौरसंबंधिनावश्विनौ युवां पौरं । चिदिति पूरणः । पौरेण कृच्छ्रं प्रार्थ्यमानत्वेन संबंधवत्त्वोऽपि पौरः । तमुदप्रुतमुदकप्लावकं मेघं पौराय ऋषये मह्यं जिन्वथः । प्रेरयथः । यद्यौ युवां । ईमिति पूरणः । गृभीततातये गृहीतधनसंतानाय पौरायेमं मेघं प्रतिगच्छथो द्रुहो द्रोहस्य पदे स्थानेऽरण्यदेशे सिंहमिव । गर्जन्तं प्रबलं सिंहं यथा बलवन्तो प्रार्थयंति शूराः तद्वज्जिन्वथ इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र च्यवानाज्जुजुरुषो वव्रिमत्कं न मुंचथः ।
युवा यदी कृथः पुनरा काममृण्वे वध्वः ॥ ५

प्र । च्यवानात् । जुजुरुषः । वव्रिं । अत्कं । न । मुंचथः ।
युवा । यदि । कृथः । पुनः । आ । कामं । ऋण्वे । वध्वः ॥ ५

च्यवानाद्वृद्धाज्जुजुरुषो जरसा जीर्णात्कायाद्वव्रिं रूपं पुराणं कवचमत्कं न कवचमिव प्रमुंचथः । प्रमुंचतं । प्रामुंचतं द्रापिमिव च्यवानादित्यादि मंत्रांतरं । ऋग्वे० १. ११६. १०. । यदि यदा पुनर्युवा युवः युवानं कुरुथ इत्यर्थः तदा वध्वः सुरूपायाः स्त्रियः कामं कमनीयं रूपमा ऋण्वे । प्राप्नवान् ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अस्ति हि वामिह स्तोता स्मसि वां संदृशि श्रिये ।

नू श्रुतं म आ गतमवोभिर्वाजिनीवसू ॥ ६

अस्ति । हि । वां । इह । स्तोता । स्मसि । वां । सम्ऽदृशि । श्रिये ।

नु । श्रुत, । मे । आ । गतं । अवः॑ऽभिः । वाजिनीवसू इति

वाजिनीऽवसू ॥ ६

हे अश्विनौ वां स्तोता पौरोऽस्मि हि । वर्तते खलु । हे देवौ वां संदृशि संदर्शने संनिधाने स्मसि । स्मः । भवेम । किमर्थं । श्रिये । नु अद्य मे मदीयमाह्वानं श्रुतं । शृणुतं श्रुत्वागतं । आगच्छतं । किं तूष्णीं नेत्याह । अवोभी रक्षणैः सह वाजिनीवसू अन्नवसू ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

को वामद्य पुरूणामा वव्ने मर्त्यानां ।

को विप्रो विप्रवाहसा को यज्ञैर्वाजिनीवसू ॥ ७

कः । वां । अद्य । पुरूणां । आ । वव्ने । मर्त्यानां

कः । विप्रः । विप्रऽवाहसा । कः । यज्ञैः ।

वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ॥ ७

हे वाजिनीवसू अन्नवसू वां युवामद्यास्मिन्दिने पुरूणां मर्त्यानां मध्ये क आ वव्ने । संभक्तो भवति । हे विप्रवाहसा विप्रैर्मेधाविभिर्वहनीयौ को विप्रो मेधावी वव्ने । को यजमानो यज्ञैर्वव्ने । अत्यंतमित्यलंबमसच्छमानः पुनः पुनर्ब्रूते ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ वां रथो रथानां येष्ठो यात्वश्विना ।

पुरु चिदस्मयुस्तिर आंगूषो मर्त्येष्वा ॥ ८

आ । वां । रथः । रथानां । येष्ठः । यातु । अश्विना ।

पुरु । चित् । अस्मऽयुः । तिरः । आंगूषः । मर्त्येषु । आ ॥ ८

हे अश्विनाश्विनौ वां युवयो रथ एको रथो रथानां येष्ठ इतरदेवरथानां मध्येऽतिशयेन गंता सन् आयातु । कीदृशः सन् । पुरु चिद्बहून्यप्यस्मद्विरोधिनस्तिरो तिरस्कुर्वन्नस्मयुरस्मान् कामयमानो मर्त्येषु सर्वेषु यजमानेषु मध्ये आंगूषः स्तुत्यः । आकारः पूरणः । अथवा आंगूषः स्तोमः । स्तोमोऽस्मयुरस्मान् युवयोर्मध्ये कामयमाना मर्त्येषु मर्त्यैरस्मदीयैर्ऋत्विग्भिः प्रेरितः सन् । अस्मदीयाश्विनो रथश्च वा स्तुतिरा सर्वतः पुरु चित् पुरूण्यपि शत्रुबलानि तिरः । तिरस्करोति ॥

॥ अथ नवमी ॥

शमू षु वां मधूयुवास्माकमस्तु चर्कृतिः ।

अर्वाचीना विचेतसा विभिः श्येनेव दीयतं ॥ ९

शं । ऊं इति । सु । वां । मधुऽयुवा । अस्माकं । अस्तु ।

चर्कृतिः ॥

अर्वाचीना ॥ विऽचेतसा । विऽभिः । श्येनाऽइव । दीयतं ॥ ९

हे मधूयुवा मधुमंतौ वा युवाभ्यां चर्कृतिः पुनःपुनः करणं युवाभ्यामर्थाय पुनःपुनः क्रियमाणं स्तोत्रं युवयोरागमनगमनयोरस्माकं शं सुखं यम् सुखकरमेव भवतु । हे अर्वाचीनावागमनदभिमुखावश्विनौ हे विचेतसा विशिष्टप्रज्ञौ श्येनेव श्येनाविव विभिर्गंतृभिरश्वैरस्मानभिदीयतं । गच्छतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अश्विना यद्ध कर्हि चिच्छुश्रूयातमिमं हवं ।

वस्वीरू षु वां भुजः पृंचंति सु वां पृचः ॥ १०

अश्विना । यत् । ह । कर्हि । चित् । शुश्रुयातं । इमं । हवं ।

वस्वीः । ऊं इति । सु । वां । भुजः । पृंचंति । सु । वां ।

पृचः ॥ १०

हे अश्विनौ युवां यत्र यत्र कर्हिचित् स्थितवंतौ भवथः तत्र मे ममाह्वानं शुश्रुयातं । शृणुतं । श्रुत्वागच्छतमित्यर्थः । किमर्थमित्युच्यते । वस्वीः प्रशस्ता भुजो धनानि अभिलषणीयानि सु सुष्ठु वां युवां पृंचंति । विशंति । प्राप्नुवंति । उ इति पूरणः । कोऽसौ भुजः । वां युवां सु सुष्ठु पृचः संपर्चनाः । युवां प्राप्तुं कामयमाना इत्यर्थः । अथवा सु पृचः सु संपर्चनाः स्तोतारो वस्वीभुजो वां सुष्ठु पृंचंति । संपर्चयंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्दशो वर्गः ॥

प्रति प्रियतममिति नवर्चं तृतीयं सूक्तं । अत्रेयोऽवस्युर्नाम ऋषिः । पंक्तिश्छंदः । अश्विनौ देवता । अनुक्रांतं च । प्रति नवावस्युः पांक्तमिति ॥ प्रातरनुवाके आश्विने क्रतौ पांक्ते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । प्रति प्रियतममिति पांक्तं । आ० ४, १५, । इति हि सूत्रितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति प्रियतमं रथं वृषणं वसुवाहनं ।

स्तोता वामश्विनावृषिः स्तोमेन प्रति भूषति माध्वी मम

श्रुतं हवं ॥ १

प्रति । प्रियऽतमं । रथं । वृषणं । वसुऽवाहनं ।

स्तोता । वां । अश्विनौ । ऋषिः । स्तोमेन । प्रति । भूषति ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ १

हे अश्विना। एकः प्रतिपच्छोऽनुवादः। यां युवयोः प्रियतमं रथं स्तोता ऋषिरवस्युः स्तोमेन प्रतिभूषति। अलंकरोति। कीदृशं रथं वृषणं वर्षितारं फलानां वसुवाहनं धनानां वाहकं। ईदृशं रथमागमनाय स्तौतीत्यर्थः। तस्मात् हे माध्वी मधुविद्यावेदितारौ मम हवमाह्वानं श्रुतं। शृणुतं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अत्यायातमश्विना तिरो विश्वा अहं सना।

दस्रा हिरण्यवर्तनी सुषुम्ना सिंधुवाहसा माध्वी मम श्रुतं हवं॥ २

अतिऽआयातं। अश्विना। तिरः। विश्वाः। अहं। सना।

दस्रा। हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी। सुऽसुम्ना।

सिंधुऽवाहसा। माध्वी इति। मम। श्रुतं। हवं॥ २

हे अश्विना अत्यायातं। सर्वानन्यजनानतिक्रम्यागच्छतं। यथाहमृषिर्विश्वाः सर्वा अकाह्निरोभिप्रजाः सना सदा तिरस्करोमि। अथवाहं तिरः। तिरः सत इति प्राप्तस्येति निरुक्तं। प्राप्ता विश्वाः सर्वाः क्रिया युष्मदीया अनुतिष्ठामीत्यर्थः। सना सनातनौ दस्रा शत्रूणामुपक्षपयितारौ हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ सुषुम्ना सुधनौ सिंधुवाहसा नदीनां प्रवाहयितारौ वृष्टिप्रेरणेन। तादृशौ युवामत्यायातं॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ नो रत्नानि बिभ्रतावश्विना गच्छतं युवं।

रुद्रा हिरण्यवर्तनी जुषाणा वाजिनीवसू माध्वी मम श्रुतं हवं॥ ३

आ। नः। रत्नानि। बिभ्रतौ। अश्विना। गच्छतं। युवं।

रुद्रा। हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी। जुषाणा।

वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू। माध्वी इति। मम।

श्रुतं। हवं॥ ३

हे अश्विना नोऽस्मभ्यं रत्नानि रमणीयानि धनानि बिभ्रतौ धारयंतौ युवं युवां नोऽस्मानागच्छतं। हे रुद्रा रुद्रपुत्रौ स्तुत्यौ वा हे वाजिनीवसू वाजिनधनौ युवां हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ जुषाणा यज्ञं सेवमानौ संतावागच्छतमिति। माध्वी इत्यादि गतं॥

॥ अथ चतुर्थी॥

सुष्टुभो वां वृषण्वसू रथे वाणीच्याहिता।

उत वां ककुहो मृगः पृक्षः कृणोति वापुषो माध्वी मम श्रुतं

हवं॥ ४

सुऽस्तुभः। वां। वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू। रथे। वाणीची।

आऽहिता।

उत। वां। ककुहः। मृगः। पृक्षः। कृणोति। वापुषः।

माध्वी इति। मम। श्रुतं। हवं॥ ४

हे वृषण्वसू वर्षधनौ वर्षितारौ वा वसूनां हे अश्विनौ सुष्टुभः सुष्ठोतुर्मम वाणीची वाक् या स्तुतिर्वां युवयो रथ आहिता। स्थापिता। अस्माभिः कृतेत्यर्थः। उतापि च वां युवाभ्यां ककुहो महान् मृगो मृगयिता वापुषो वपुष्मान्यजमानः पृक्षोऽन्नं हविः कृणोति। करोति। तस्मात् मम हवं श्रुतमिति॥

॥ अथ पंचमी ॥

बोधिन्मनसा रथ्येषिरा हवनश्रुता ।

विभिश्च्यवानमश्विना नि याथो अद्वयाविनं माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ५

बोधित्ऽमनसा । रथ्या । इषिरा । हवनऽश्रुता ।

विऽभिः । च्यवानं । अश्विना । नि । याथः । अद्वयाविनं ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ५

हे अश्विना बोधिन्मनसा बुध्यमानमनस्कौ रथ्या रथगामिनाविषिरा शीघ्रगंतारौ सर्वैर्गंतव्यौ वा हवनश्रुता हवनस्य स्तुतेः श्रोतारौ युवां विभिरश्वैश्च्यवानमृषिमद्वयाविनं मायारहितं नियाथः । यथा तमृषिं प्राप्नुवंतौ तद्गृहं प्रति पथि नियाथः । नितरामागच्छतं । प्र च्यवानाज्जुजुरुषो वव्रिं । ऋग्वे० ५. ७४. ५. । इति ह्युक्तं ।

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ वां नरा मनोयुजोऽश्वासः प्रुषितप्सवः ।

वयो वहंतु पीतये सह सुम्नेभिरश्विना माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ६

आ । वां । नरा । मनःऽयुजः । अश्वासः । प्रुषितऽप्सवः ।

वयः । वहंतु । पीतये । सह । सुम्नेभिः । अश्विना ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ६

हे नरा कर्मणां नेतारौ हे अश्विनौ वां युवां मनोयुजो मनोमात्रेण युज्यमानाः । सुशिक्षिता इत्यर्थः । प्रुषितप्सवो स्निग्धरूपा वयः शीघ्रगंतारोऽश्वासोऽश्वा आवहंतु पीतये सोमपानाय । सुम्नेभिः सह अस्मभ्यं देयैः सुखैस्तत्साधनैर्धनैर्हविर्भिर्वा सह वहंतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अश्विनावेह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं ।

तिरश्चिद्दर्यया परि वर्तिर्यातमदाभ्या माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ७

अश्विना । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वेनतं ।

तिरः । चित् । अर्यया । परि । वर्तिः । यातं । अदाभ्या ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ७

हे अश्विनाविहास्मिन्यज्ञ आगच्छतं । हे नासत्या मा विवेनतं । विगतकामौ मा भवतं ॥ वेनतिः कान्तिकर्मा ॥ हे अदाभ्यावहिंस्यौ युवां अर्ययार्यौ स्वामिनौ युवां ॥ सुपां सुलुगित्यादिना सुपो याजादेशः तिरश्चित् अंतर्हितादूरदेशादपि युवां वर्तिरस्मद्गृहं परियातं । आगच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्मिन्यज्ञे अदाभ्या जरितारं शुभस्पती ।

अवस्युमश्विना युवं गृणंतमुप भूषथो माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ८

अस्मिन् । यज्ञे । अदाभ्या । जरितारं । शुभः । पती इति ।

अवस्युं । अश्विना । युवं । गृणंतं । उप । भूषथः ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ८

हे अदाभ्या अहिंस्यौ हे शुभस्पती उदकस्य स्वामिनावश्विना युवं युवां अस्मिन्यज्ञे जरितारं स्तोतारमवस्युं गृणंतं स्तुवंतं मामुपभूषथः । उपागच्छतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

अभूदुषा रुशत्पशुराग्निरधाय्यृत्वियः ।

अयोजि वां वृषण्वसू रथो दस्रावमर्त्यो माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ९

अभूत् । उषाः । रुशत्ऽपशुः । आ । अग्निः । अधायि ।
ऋत्वियः ।
अयोजि । वां । वृषण्वसू इति वृषणऽवसू । रथः । दस्रौ ।
अमर्त्यः । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ९

उषा व्युष्टाभूत् । अग्निश्च रुशत्पशुर्दीप्तपशुमान् । प्रकाशितरश्मिरित्यर्थः । अथवा पशवः किरणाः । रुशद्रश्मिः सन् अधायि । वेद्यामधीयत । हे वृषण्वसू धनवर्षणवन्तौ हे दस्रौ वां युवयोरमर्त्योऽमरणधर्मा प्रशस्तो रथोऽयोजि । युक्तोऽभवदित्यर्थः ॥ छंदसि लुङ्लङ्लिट इत्यनेकेष्वर्थेषु लुङ् भवति । इह प्रार्थनायां ॥ माध्वी इत्यादि गतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः ॥

आ भात्यग्निरिति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं त्रैष्टुभमाश्विनं । अत्रानुक्रमणिका । आ भाति पंचात्रिरिति ॥ गव्येऽभिप्लवार्थमिदं सूक्तं । सूत्रितं च । आ भात्यग्निर्घोषाणेव । आ० ४. ६. । इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादिके द्वे सूक्ते । सूत्र्यते हि । आ भात्यग्निरिति सूक्ते । आ० ४. १५. । इति ॥ अप्तोर्यामे होतुरतिरिक्तोक्थ्य इदं सूक्तं । सूत्रितं च । आ भात्यग्निः चेतस्य पतिना वयमिति परिधानीया । आ० ९. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ भात्यग्निरुषसामनीकमुद्विप्राणां देवया वाचो अस्थुः ।
अर्वाञ्चा नूनं रथ्येह यातं पीपिवांसमश्विना घर्ममच्छ ॥ १

आ । भाति । अग्निः । उषसां । अनीकं । उत् । विप्राणां ।
देवऽयाः । वाचः । अस्थुः ।
अर्वाञ्चा । नूनं । रथ्या । इह । यातं । पीपिऽवांसं ।
अश्विना । घर्मं । अच्छ ॥ १

उषसामनीकमनीकभूतः। अनीकं मुखं। उषसि प्रबुध्यमान इत्यर्थः। तादृशोऽग्निराभाति। दीप्यते। यद्वा उषसां मुखमाभाति। दीपयति। उषःकाले ह्यग्निः प्रतिबोध्यते। किंच विप्राणां मेधाविनां स्तोतॄणां देवया देवकामा वाचः स्तोत्ररूपा अस्थुः। उच्चरंति। अतः हे रथ्या रथस्वामिनावश्विनावर्वाञ्चावस्मदभिमुखावश्विनौ नूनमद्याभ्यागच्छतमिहायातं। कं प्रति। पीपिवांसं आगौः परिवृढं घर्मं प्रदीप्तं यज्ञं। यद्वा पीपिवांसमाप्यायितं वसतीवरीभिः चरद्रूपं सोमरसं। अथवा घृतादिना पीपिवांसं घर्मं प्रवर्ग्यमभिलक्ष्य यातं। प्रवर्ग्येऽस्य ऋचः विनियोगः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न संस्कृतं प्र मिमीतो गमिष्ठान्ति नूनमश्विनोपस्तुतेह।
दिवाभिपित्वेऽवसागमिष्ठा प्रत्यवर्तिं दाशुषे शंभविष्ठा ॥ २

न। संस्कृतं। प्र। मिमीतः। गमिष्ठा। अंति। नूनं।
अश्विना। उपऽस्तुता। इह।
दिवा। अभिऽपित्वे। अवसा। आऽगमिष्ठा। प्रति। अवर्तिं।
दाशुषे। शंऽभविष्ठा ॥ २

अश्विनोः संस्कृतं धर्मं न प्रमिमीतः। न हिंस्तः। किंतु अंत्यंतिके धर्मसमीपे नूनमिदानीमिह यज्ञे गमिष्ठा गंतृतमावश्विनावश्विनावुपस्तुतावुपस्तुतौ भवतः। दिवाभिपित्वे दिवसस्याभिप्राप्तने प्रातःकालेऽवसा रक्षणेन सहागमिष्ठागंतृतमौ। अवर्तिं प्रति हंतृभूतौ। वर्तिर्जीवनं। तदभावोऽवर्तिः। तद्रहितमन्नं यथा भवति तथागंतृतमौ। आगत्य च दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय शंभविष्ठा सुखस्य भावयितारौ भवतं॥

॥ अथ तृतीया ॥

उता यातं संगवे प्रातरह्नो मध्यंदिन उदिता सूर्यस्य।
दिवा नक्तमवसा शंतमेन नेदानीं पीतिरश्विना ततान ॥ ३

उत । आ । यातं । संऽगवे । प्रातः । अह्नः । मध्यंदिने ।

उत्ऽइता । सूर्यस्य ।

दिवा । नक्तं । अवसा । शंऽतमेन । न । इदानीं । पीतिः ।

अश्विना । आ । ततान ॥ ३

अह्नो द्वेधा त्रेधा पंचधा पंचदशधा समाना विभागाः संति । इह पंचधा विभाग आस्तः । उतापि यातं । आगच्छतं । कदा । संगवे संगवकाले । संगच्छंते गावो दोहनभूमिं यस्मिन्काले स संगवः । रात्र्यपरकाले हि गावो वने तृणादीनि भक्षयित्वा पुनर्दोहाय संगवे प्रतिनिवर्तंते । तथा प्रातः प्रातःकालेऽपि । तथा मध्यंदिनेऽह्नो मध्यकाले सूर्यस्योदितोदितावभ्युदयेऽस्तमयसमये । अपराह्ण इत्यर्थः । एतत्सायाह्नस्याप्युपलक्षणं । न केवलमुक्तेष्वेव कालेषु किंतर्हि दिवा नक्तं अहनि रात्रौ च शंतमेन सुखतमेनावसा रक्षणेन हविषा वा निमित्तेनायातं । किमर्थमागम्यते पूर्वमेवान्यैर्देवैः स्वीकृतत्वात् नेत्याह । इदानीमपि पीतिरितरदेवानां पानं नाततान न तनोत्यश्विनावश्विनौ निवारयेति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इदं हि वां प्रदिवि स्थानमोक इमे गृहा अश्विनेदं दुरोणं ।

आ नो दिवो बृहतः पर्वतादाद्भ्यो यातमिषमूर्जं वहंता ॥ ४

इदं । हि । वां । प्रऽदिवि । स्थानं । ओकः । इमे । गृहाः ।

अश्विना । इदं । दुरोणं ।

आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् । आ । अत्ऽभ्यः ।

यातं । इषं । ऊर्जं । वहंता ॥ ४

हे अश्विना वां युवयोः प्रदिवि पुराणमिदं स्थानं निवासयोग्यं स्थानमवस्थान-विशेषाख्यं । अत्र लौकिकवेद्यभिप्रायेणाह । इमे गृहाः प्राचीनवंशादयः । इदं

दुरोणं देवयजनस्थलं। सोऽयमर्थः दिवो द्युलोकादुच्छ्रितः पश्चात् पश्चतो मेघा-दन्तरिक्षात् पार्थिवादन्तरिक्षादायातं। आगच्छतं। किं तूष्णीं। न। इषमूर्जं चान्नं बलं च। बलसाधनमन्नं सारभूतमित्यर्थः। तादृशं वहन्ता वहन्तौ॥

॥ अथ पंचमी ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम।
आ नो रयिं वहतमोत वीरानां विश्वान्यमृता सौभगानि॥ ५

सं। अश्विनोः। अवसा। नूतनेन। मयःऽभुवा। सुऽप्रनीती।
गमेम।
आ। नः। रयिं। वहतं। आ। उत। वीरान्। आ।
विश्वानि। अमृता। सौभगानि॥ ५

वयं संगमेन संगच्छेमाश्विनोर्नूतनेनात्यन्तनवेन रक्षणेन मयोभुवा सुखस्य भावयित्र्या सुप्रणीती सुप्रणीत्या सुष्ठु आगमनेन च। अपि चैते उभे अवसो विशेषणे। उक्तलक्षणेन संगमेन। नोऽस्मभ्यं रयिमावहतं। उत वीरान् पुत्रादीनावहतं। हे अमृतावमरणधर्माणौ विश्वा विश्वानि सौभगा सुभगत्वान्यावहतं॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः॥

प्रातर्यावाणेति पंचर्चं पंचमं सूक्तमात्रेयं त्रैष्टुभमाश्विनं। प्रातर्यावाणेति सूक्तमनुक्रान्तं॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः॥ अग्नीषोमीये पशावश्विनातिरिक्तोक्थ्य इदमेव शस्त्रं। तथा च सूत्रितं। प्रातर्यावाणा केतस्य पत्नी मधुमन्तमूर्मिं। आ० ६. ११. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वं पुरा गृध्रादररुषः पिबातः।
प्रातर्हि यज्ञमश्विना दधाते प्र शंसन्ति कवयः पूर्वभाजः॥ १

प्रातःऽयावाना । प्रथमा । यजध्वं । पुरा । गृध्रात् ।

अररुषः । पिबातः ।

प्रातः । हि । यज्ञं । अश्विना । दधाते इति । प्र । शंसन्ति ।

कवयः । पूर्वऽभाजः ॥ १

हे मदीया ऋत्विजः प्रातर्यावाणा प्रातरेव यज्ञं गन्तारौ प्रथमा प्रथमावेतरेभ्यो देवेभ्यः पूर्वभाविनौ प्रकृष्टतमौ वाश्विनौ यजध्वं । किमर्थं । प्रथमयागनियोग उच्यते । गृध्रादभिकांक्षतोऽररुषोऽदातू रक्षःप्रभृतेः पुरा पूर्वं पिबातः । पिबतां । ननागतौ कथं यष्टुं शक्याविन्यत आह । अश्विनाश्विनौ प्रातर्हि यज्ञं दधाते । धारयतः । संभजतः । पूर्वभाजः पूर्वकालीनाः कवयोऽनूचाना ऋषयः प्रातरेवैतौ प्रशंसन्ति । ये वा अनूचानास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० ६. ३८. । इति हि निगमः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत न सायमस्ति देवया अजुष्टं ।

उतान्यो अस्मद्यजते वि चावः पूर्वःपूर्वो यजमानो वनीयान् ॥ २

प्रातः । यजध्वं । अश्विना । हिनोत । न । सायं । अस्ति ।

देवऽयाः । अजुष्टं ।

उत । अन्यः । अस्मत् । यजते । वि । च । आवः । पूर्वःऽपूर्वः ।

यजमानः । वनीयान् ॥ २

हे मदीयाः पुरुषा अश्विनाश्विनौ प्रातः प्रातरेव यजध्वं । पूजयध्वं । स्तुध्वं । हिनोत । प्रहिणुत हवींषि । सायं सायंकाले हविर्देवया देवगामि नास्ति । न विद्यते । देवा न प्रीणन्तीत्यर्थः । अजुष्टमसेव्यं तद्भवति । पूर्वाह्णो वै देवानामिति हि श्रुतिः । उतास्मदस्मत्तोऽन्यः कोऽपि यजते यजेत सोमेन वि चावः । वितर्पयेद्धविषा । अतोऽस्माकमन्येषु च मध्ये पूर्वःपूर्वो यजमानो यजमानो यः पूर्वःपूर्वो यष्टा भवति स वनीयान् देवानां संभजनीयः संभाव्यो भवति ॥

हिरण्यत्वगित्येषाश्विने पशौ हविषो याज्या। हिरण्यत्वङ्मधुवर्णो घृतस्नुरिति प्रात्निद् भूरध जग्मन्। आ० ३. ८.। इति हि सूत्रितं॥

॥ अथ तृतीया॥

हिरण्यत्वङ्मधुवर्णो घृतस्नुः पृक्षो वहन्ना रथो वर्तते वाम्।

मनोजवा अश्विना वातरंहा येनातियाथो दुरितानि विश्वा॥३

हिरण्यऽत्वक्। मधुऽवर्णः। घृतऽस्नुः। पृक्षः। वहन्।

आ। रथः। वर्तते। वाम्।

मनःऽजवाः। अश्विना। वातऽरंहाः। येन। अतिऽयाथः।

दुःऽइतानि। विश्वा॥ ३

वां युवयो रथः पृक्षोऽन्नमस्मदर्थं वहन्नावर्तते। अस्मदभिमुखमागच्छति। कीदृशो रथः। हिरण्यत्वक् हिरण्याच्छादितरूपो हिरण्याहृतो मधुवर्णो मनोहरवर्णो घृतस्नुरुदकस्य प्रस्रावणो मनोजवा मनोवेगो वातरंहा वातसदृशवेगः। हे अश्विना येन रथेन विश्वा सर्वाणि दुरितानि दुर्गमनान्यगम्यानि अतियाथः अतिक्रम्य गच्छथः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

यो भूयिष्ठं नासत्याभ्यां विवेष चनिष्ठं पित्वो ररते विभागे।

स तोकमस्य पीपरच्छमीभिरनूर्ध्वभासः सदमित्तुतुर्यात्॥ ४

यः। भूयिष्ठं। नासत्याभ्यां। विवेष। चनिष्ठं। पित्वः। ररते।

विऽभागे।

सः। तोकं। अस्य। पीपरत्। शमीभिः। अनूर्ध्वऽभासः।

सदं। इत्। तुतुर्यात्॥ ४

यो यजमानो विभाजे हविर्विभागमति बाजे नाकत्याख्यामश्विभ्यां भूयिष्ठं चनिष्ठं । अन्न इत्यन्ननाम । बहुतमं अन्नं विशेषेण करोति । पितः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अन्नं च दत्ते ददाति स यजमानोऽस्मात्मन एव तोकं पुत्रं पीपरत् पालयेत् यज्ञैर्यज्ञकर्मभिः । अनूह्नं भासोऽनुवततेलक्ष्मात् वहोर्भाक्षोऽन्यः । अग्निरश्वितानबह्णृ यदमित् घटैव ततोत् । छिन्द्यात् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ ५

सं । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःभुवा । सुप्रनीती ।

गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ ।

विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ ५

समश्विनोरिति पंचमी गता ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टादशो वर्गः ॥

अश्विनावेहेति नवर्चं षष्ठं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अश्विनौ नव सप्तवध्रि-रुष्णिगादि चतुर्थी त्रिष्टुप् पंचानुष्टुभ इति । सप्तवध्रिर्नामात्रेय ऋषिः । आदि-तस्तिस्र उष्णिहश्चतुर्थी त्रिष्टुप् शिष्टाः पंचानुष्टुभः ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ-बोष्णिहे छंदस्याश्विने शस्त्रे चाद्यस्तृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । अश्विना वर्तिरस्म-दाश्विनावेह गच्छतमिति तृचौ । आ० ४. १५. । इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे आश्विनस्तृचः । सूत्रितं च । अश्विनावेह गच्छतमा वाह्याद्रिभिः सुतं । आ० ७. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अश्विनावेह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं ।

हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ १

अश्विनौ। आ। इह। गच्छतं। नासत्या। मा। वि। वेनतं।

हंसौऽइव। पततं। आ। सुतान्। उप॥ १

अश्विनावित्याश्विन्यात्र आगच्छतं। हे नासत्या मा विवेनतं। वेनतिः कान्तिकर्मा। मा विकामौ भवतं। निःस्पृहावकामौ वा न भवतमित्यर्थः। हंसाविव तौ यथा निर्मलोदकमागच्छतस्तद्वत् सुतानभिषुतान् सोमानुपापततं उपागच्छतं॥

॥ अथ द्वितीया॥

अश्विना हरिणाविव गौराविवानु यवसं।

हंसाविव पततमा सुताँ उप॥ २

अश्विना। हरिणौऽइव। गौरौऽइव। अनु। यवसं।

हंसौऽइव। पततं। आ। सुतान्। उप॥ २

हे अश्विनौ हरिणाविव गौराविव गौरमृगाविव च। तौ यथा यवसं घासमनुधावतः ताविव हंसाविव च सोममागच्छतं॥

॥ अथ तृतीया॥

अश्विना वाजिनीवसू जुषेथां यज्ञमिष्टये।

हंसाविव पततमा सुताँ उप॥ ३

अश्विना। वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू। जुषेथां।

यज्ञं। इष्टये।

हंसौऽइव। पततं। आ। सुतान्। उप॥ ३

हे वाजिनीवसू अन्नार्थं वासयितारावश्विना यज्ञमस्मदीयमिष्टयेऽभीष्टायैषणाय वा जुषेथां। सेवेथां॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अत्रिर्यद्वामवरोहन्नृबीसमजोहवीन्नाधमानेव योषा।

श्येनस्य चिज्जवसा नूतनेनागच्छतमश्विना शंतमेन॥ ४

अत्रिः। यत्। वां। अवऽरोहन्। ऋबीसं। अजोहवीत्।
नाधमानाऽइव। योषा।
श्येनस्य। चित्। जवसा। नूतनेन। आ। अगच्छतं।
अश्विना। शंऽतमेन॥ ४

अत्रिरत्रिर्नाम यद्यदा वां युवामजोहवीत् अह्वत् ऋबीसं नाधमाना याचमाना योषा योषिदिव। सा यथा पतिं प्रीणयति तद्वदृबीसं तुषाग्निमग्निकुण्डं वित्रः सन् अवरोहन् निर्गच्छन् अजोहवीत्। श्येनस्य चिज्जवसा श्येनस्य पक्षिण इव वेगेन। चिदित्युपमार्थे। अथवा श्येनस्य जवसा वेगेन नूतनेन प्रत्यग्रेण सततं गच्छतः श्येनस्य प्रथमजेन शंतमेन सुखतमेन च रथेन तं रक्षितुमागच्छतं हे अश्विना॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

अत्र त्वेतमितिहासं समाचख्युः पुराविदः॥ भ्रातृव्याः पेटिकायां तमृषिं प्रक्षिप्य यत्नतः। मुद्रां कृत्वा गृहे स्वीये रक्षयित्वा न्यवेशयन्॥ न संगच्छेत भार्यां स्वां यथा रात्रौ तथा कृतं। प्रातः प्रातः समुद्घाट्य निर्गमयंति तं मुनिं॥ एवं स्थित्वा चिरं कालं पेटायां दुःखितः कृशः। उपायं चिंतयामास निर्गमस्य चिरं मुनिः॥ बुद्धिं निश्चित्य नासत्यावस्तौषीद्व्यथमानसः। तावश्विनौ समागत्य समुद्घाट्य च पेटिकां॥ उद्धृत्य तमृषिं भीमं तावदृष्टौ बभूवतुः। स ऋषिर्भार्यया सार्धं रमित्वाथ पुनर्भयात्॥ प्रातरेत्य पुनः पेटां प्रविश्य प्रागिव स्थितः। पेटानिवासमये स्तुतवानिदं तदा॥

तत्र तृचे प्रथमा सूक्ते पंचमी॥

वि जिहीष्व वनस्पते योनिः सूष्यन्त्या इव।

श्रुतं मे अश्विना हवं सप्तवध्रिं च मुंचतं॥ ५

वि। जिहीष्व। वनस्पते। योनिः। सूष्यन्त्याःऽइव।

श्रुतं। मे। अश्विना। हवं। सप्तऽवध्रिं। च। मुंचतं॥ ५

हे वनस्पते वनस्पतिविकाररूपे पेटिके विजिहीष्व। विगच्छ। विवृता भव। सूष्यन्त्या इव प्रसवोन्मुख्याः स्त्रिया योनिरिव भगो यथा विवृतो भवति तथा त्वमपि विवृता भव। तदर्थं हे अश्विनाश्विनौ मे मदीयमाह्वानं श्रुतं। शृणुतं। श्रुत्वा च सप्तवध्रिं च मामृषिं मुंचतं। मोचयतं॥

॥ अथ षष्ठी॥

भीताय नाधमानाय ऋषये सप्तवध्रये।

मायाभिरश्विना युवं वृक्षं सं च वि चाचथः॥ ६

भीताय। नाधमानाय। ऋषये। सप्तऽवध्रये।

मायाभिः। अश्विना। युवं। वृक्षं। सं। च। वि। च।

अचथः॥ ६

भीताय निर्गमाद्बिभ्यते नाधमानाय विलोकं याचमानाय सप्तवध्रय ऋषये हे अश्विनाश्विनौ युवं युवां मायाभिर्वृक्षं वृक्षविकारां पेटिकां सं चाचथः। मम निर्गमार्थं संगच्छथः। वि चाचथः। विभक्तां कुरुथः॥

॥ अथ सप्तमी॥

यथा वातः पुष्करिणीं समिङ्गयति सर्वतः।

एवा ते गर्भ एजतु निरैतु दशमास्यः॥ ७

यथा। वातः। पुष्करिणीं। सम्ऽइङ्गयति। सर्वतः।

एव। ते। गर्भः। एजतु। निःऽऐतु। दशऽमास्यः॥ ७

एतदाद्यृक्त्रयं गर्भस्राविण्युपनिषत्॥ एतदाद्यृक्त्रयेणासौ सप्तवध्रिः स्त्रयोषितः। गर्भिण्याः प्रसवार्थात् स्तुतवानश्विनावृषिः॥ यथा वातः पुष्करिणीं सरस्यादिकां सर्वतः समिङ्गयति सम्यक् चालयति एवमेव तव गर्भ एजतु। कंपतां। इतस्ततः संचरतु। दशमास्यो दश मासान् गर्भे स्थितो निरैतु। निर्गच्छतु॥

॥ अथाष्टमी ॥

यथा वातो यथा वनं यथा समुद्र एजति।

एवा त्वं दशमास्य सहावेहि जरायुणा ॥ ८

यथा। वातः। यथा। वनं। यथा। समुद्रः। एजति।

एव। त्वं। दशऽमास्य। सह। अव। इहि। जरायुणा ॥ ८

वातो यथा कंपमानो वनं कंपयति सर्वं। यथा समुद्रश्चलति चाल्यते वाथ वायुना ॥ स्थित्वा दशैव मासांस्त्वं गर्भोदरेण मुक्तिमः। निर्गच्छ जठरान्मातुर्जरायुजस्ततः पतेत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

दश मासाञ्छशयानः कुमारो अधि मातरि।

निरैतु जीवो अक्षतो जीवो जीवंत्या अधि ॥ ९

दश। मासान्। शशयानः। कुमारः। अधि। मातरि।

निःऽएतु। जीवः। अक्षतः। जीवः। जीवंत्याः। अधि ॥ ९

दशमासानुषित्वासौ जननीजठरे सुखं। निर्गच्छतु सुखं जीवो जननी चापि जीवतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रिंशो वर्गः ॥

मह्नो अर्ण इति दशर्चं सप्तमं सूक्तमाग्नेयस्य सत्यश्रवस आर्षं पांक्तमुषस्यं। अनुक्रम्यते च। मह्ने दश सत्यश्रवा उषस्यं तु पांक्तमिति ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये क्रतौ पांक्ते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। सूत्र्यते हि। मह्ने नो अद्येति पांक्तं। आ० ४, १३,। इति

॥ तत्र प्रथमा ॥

मह्ने नो अद्य बोधयोषो राये दिवित्मती।

यथा चिन्नो अबोधयः सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते ॥ १

महे । नः । अद्य । बोधय । उषः । राये । दिवित्मती ।

यथा । चित् । नः । अबोधयः । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये ।

सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ १

वाय्यपुत्रस्यागमदिने हे अद्य उषो देवि दिवित्मती दीप्तिमती त्वं नोऽस्माकं महते राये धनप्राप्तये बोधय। प्रज्ञापय। प्रकाशयेत्यर्थः। धनं प्रकाशे ज्ञातद्वारा भूम्यामुपार्जयितुं शक्यत्वात्। यथा चित् यथैव पूर्वं नोऽस्मानबोधयः अतीतेषु दिनेषु तथा बोधितवती तद्वदद्यापीत्यर्थः। हे सुजाते शोभनप्रादुर्भूते अश्वसूनृते। अश्वा॰ प्रियसत्यात्मिका स्तुतिर्यस्याः सा। हे तादृशि देवि वाय्ये वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि अश्वसूनृताबोधयेत्यर्थः ॥

। अथ द्वितीया ॥

या सुनीथे शौचद्रथे व्यौच्छो दुहितर्दिवः ।

सा व्युच्छ सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते ॥ २

या । सुऽनीथे । शौचत्ऽरथे । वि । औच्छः । दुहितः । दिवः ।

सा । वि । उच्छ । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये ।

सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ २

हे दिवो दुहितर्दिवः पुत्रि उषो या त्वं सुनीथ एतन्नामके शौचद्रथे शुचद्रथस्यापत्ये पूर्वं व्यौच्छः अन्धकारमनाशि सा त्वं सहीयसि अतिशयेन बलवति वाय्ये वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि मयि व्युच्छ। तमो विवासय। उच्छी विवासे। विवासो वर्जनं। विवासनं ॥

। अथ तृतीया ॥

सा नो अद्याभरद्वसुर्व्युच्छा दुहितर्दिवः ।

यो व्यौच्छः सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते ॥ ३

सा । नः । अद्य । आभरत्ऽवसुः । वि । उच्छ ।

दुहितः । दिवः ।

यो इति । वि । औच्छः । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये ।

सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ३

हे दुहितर्दिव सा आभरद्वसुराहृतधना सा प्रसिद्धा त्वं नोऽस्माकमद्यास्मिन्दिने व्युच्छ। तमो विवासय। हे सहीयसि यो या। छन्दसोऽयं ... या त्वं पूर्वं व्यौच्छः तादृशासीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभि ये त्वा विभावरि स्तोमैर्गृणंति वह्नयः ।
मघैर्मघोनि सुश्रियो दामन्वंतः सुरातयः सुजाते अश्वसूनृते ॥ ४

अभि । ये । त्वा । विभाऽवरि । स्तोमैः । गृणंति । वह्नयः ।
मघैः । मघोनि । सुऽश्रियः । दामन्ऽवंतः । सुऽरातयः ।
सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ४

हे विभावरि प्रकाशोपेते ॥ विभातेर्वृन्दसि वनिपाविति वनिप्। आतो मनिन्निति कर्तरि वनिप् ॥ उषस्त्वा त्वामभि प्रति ये वह्नयो वोढार ऋत्विजः स्तोतारः स्तोमैः स्तोत्रैर्गृणंति स्तुवंति ते स्तोतारो मघैर्हे मघोनि धनैर्धनवति त्वदनुग्रहात् सुश्रियो भवंति। सुष्ठुश्रीभिराश्रयणीया भवंति। दामन्वंतो दानवंतो भवंति। सुरातयः। रातिर्दानं। सुदानाश्च भवंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यच्चिद्धि ते गणा इमे छदयंति मघत्तये ।
परि चिद्वष्टयो दधुर्ददतो राधो अह्रयं सुजाते अश्वसूनृते ॥ ५

यत् । चित् । हि । ते । गणाः । इमे । छदयंति । मघत्तये ।
परि । चित् । वष्टयः । दधुः । ददतः । राधः । अह्रयं ।

सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ५

हे उषो यच्चिद्धि । चीति पूरणः यत् ये केचन ते तव स्तभूता इमे पुरतो वर्तमाना गणाः संघभूता मघत्तये धनदानाय धनदानाय धनवधाय वा छदयंति अपचन्द्रयंति

ते सर्वेऽस्मान् परिहृत्य परितो धातयंति बध्यो॰यामेव कामयमानाः । किं कुर्वंतः । अह्रयमह्रियमाणमक्षोभमलज्जमानं वा राधो धनं यावज्जीवं ददतो भवंत इत्यर्थः । अर्थिभ्योऽश्वीयं ददतो वा । ये त्वां अभिवंदतः स्तुवंति ते सर्वेऽप्यश्वरथमेव फलं धारयंति । स्तुवंतीत्यर्थः । अथवा यचीमाम यद्यपीति व्याख्येयं । तस्मिन् पक्ष उत्तरवाक्ये तथापीत्यध्याहार्यं । अर्थमिष्टं समानं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऐषु धा वीरवद्यश उषो मघोनि सूरिषु ।

ये नो राधांस्यह्रया मघवानो अरासत सुजाते अश्वसूनृते ॥ ६

आ । एषु । धाः । वीरऽवत् । यशः । उषः । मघोनि । सूरिषु ।

ये । नः । राधांसि । अह्रया । मघऽवानः । अरासत । सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ६

हे उषो देवि मघोनि मघवति त्वं सूरिषु स्तोतृषु मा वीरवद्यशो वीरैः पुत्रादिभिरुपेतमन्नं यशो धाधाः । आधेहि । आदेहि । आनय । ये मघवानो धनवंतो सूरयो नोऽस्मभ्यं तव स्तोतृभ्यो राधांसि धनान्यह्रयाण्यलज्जयाण्यरासत ददुः तेष्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तेभ्यो द्युम्नं बृहद्यश उषो मघोन्या वह ।

ये नो राधांस्यश्व्या गव्या भजन्त सूरयः सुजाते अश्वसूनृते ॥ ७

तेभ्यः । द्युम्नम् । बृहत् । यशः । उषः । मघोनि । आ । वह ।

ये । नः । राधांसि । अश्व्या । गव्या । भजन्त । सूरयः । सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ७

हे उषो नर्याणि त्वं तेभ्यो दाश्वद्भ्यो स्तोतृभ्यः हिरण्यादिरूपं धनं अश्वयो अश्वदत्तं अश्वानां कीर्तिं वा तेभ्यो यजमानेभ्य आवह । किं च गोऽग्र्यं राधांसि धनान्यश्वाग्र्याणि गव्या गोभिर्युक्तानि गोसमूहानश्वसमूहांश्च भवन्त एते ददुः सूरयो दातारः ॥

। अथाष्टमी ॥

उत नो गोमतीरिष आ वहा दुहितर्दिवः ।

साकं सूर्यस्य रश्मिभिः शुक्रैः शोचद्भिरर्चिभिः सुजाते

अश्वसूनृते ॥ ८

उत । नः । गोऽमतीः । इषः । आ । वह । दुहितः । दिवः ।

साकं । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । शुक्रैः । शोचत्ऽभिः ।

अर्चिऽभिः । सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ८

अपि च नोऽस्मभ्यं गोमतीर्गोभिर्युक्तानीषोऽन्नान्यावह आनय हे दिवो दुहितरुषः । कदा । सूर्यस्य रश्मिभिः साकं शोचद्भिर्दीप्यद्भिः शुक्रैर्निर्मलैरर्चिभिरग्नेर्ज्वालाभिश्च साकं सूर्योदयकाले ग्न्याधानकाले चेत्यर्थः ॥

। अथ नवमी ।

व्युच्छा दुहितर्दिवो मा चिरं तनुथा अपः ।

नेत्त्वा स्तेनं यथा रिपुं तपाति सूरो अर्चिषा सुजाते

अश्वसूनृते ॥ ९

वि । उच्छ । दुहितः । दिवः । मा । चिरं । तनुथाः । अपः ।

न । इत् । त्वा । स्तेनं । यथा । रिपुं । तपाति । सूरः ।

अर्चिषा । सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ९

हे दिवो दुहितरुषः त्वं व्युच्छ । विभातं कुरु । अपोऽस्मदीयं कर्म प्रति चिरं विलंबं मा तनुथाः । त्वा त्वां रिपुं स्तेनं यथा संतापयति राजादिस्तद्वत्सूरः सूर्योऽर्चिषा तेजसा नेत् नैव तपाति । तस्मात् । शीघ्रं भोदेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

एतावद्वेदुषस्त्वं भूयो वा दातुमर्हसि ।

या स्तोतृभ्यो विभावर्युच्छंती न प्रमीयसे सुजाते अश्वसूनृते ॥ १०

एतावत् । वा । इत् । उषः । त्वं । भूयः । वा । दातुं ।
अर्हसि ।

या । स्तोतृभ्यः । विभाऽवरि । उच्छंती । न । प्रऽमीयसे ।
सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ १०

हे उषस्त्वमस्मभ्यं यावत् दित्सितं किमेतावदेव । इच्छब्द एवकारार्थः । अस्मिन् सूक्ते प्रार्थितमेवेत्यर्थः । अथवा भूयो दातुमर्हसि । अप्रार्थितमपि । यद्दातव्यमस्ति तत्सर्वं देहीत्यर्थः । हे विभावरि यो या त्वं स्तोतृभ्यस्तेषां लौकिकवैदिकव्यवहारार्थं व्युच्छंती तमो विवासयंती न प्रमीयसे । न हिंसि । न क्षुध्यसीत्यर्थः । सा त्वं दातुमर्हसीति ॥ मीञ् हिंसायामित्यस्मात् । आख्याते व्यत्ययेन यक् ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

द्युतद्यामानमिति षड्चमष्टमं सूक्तं । तथानुक्रमणिका । द्युतद्यामानं षळिति । सत्यश्रवा ऋषिः । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप् । उषस्यं त्वित्युक्तत्वादुषा देवता ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । द्युतद्यामानमुषो वाजेन । आ० ४. १४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्युतद्यामानं बृहतीमृतेन ऋतावरीमरुणप्सुं विभातीं ।

देवीमुषसं स्वरावहंतीं प्रति विप्रासो मतिभिर्जरंते ॥ १

द्युतत्ऽयामानं । बृहतीं । ऋतेन । ऋतऽवरीं । अरुणऽप्सुं ।
विऽभातीं ।

देवीं । उषसं । स्वः । आऽवहंतीं । प्रति । विप्रासः ।
मतिऽभिः । जरंते ॥ १

सुमह्यामानं दीप्यमानं इच्छती अश्वोभवति सर्वेन सर्वेन यज्ञवेदीक्षत्यवीत्यब- सु॒भ्यब्धवया मिमाती सुच्छंती देवी ख्योतमानानामवं चदानच्छंती सूर्यं गच्छंती। एवं मघप्रकाशभावं मिमाती मेधाविनो ऋत्विजो गतिभिः स्तुतिभिः प्रतिजरंते। स्तुवंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

एषा जनं दर्शता बोधयंती सुगान्पथः कृण्वती यात्यग्रे ।
बृहद्रथा बृहती विश्वमिन्वोषा ज्योतिर्यच्छत्यग्रे अह्नां ॥ २

एषा । जनं । दर्शता । बोधयंती । सुऽगान् । पथः ।
कृण्वती । याति । अग्रे ।
बृहत्ऽरथा । बृहती । विश्वंऽइन्वा । उषाः । ज्योतिः ।
यच्छति । अग्रे । अह्नां ॥ २

दर्शता दर्शनीयैषोषा बोधयंती। कं। जनं। प्रसुप्तमित्यर्थः। पथः सुगान् सुगमनान् कुर्वत्यग्रे सूर्यस्य पुरस्ताद्याति। गच्छति। कीदृश्युषाः। बृहद्रथा प्रभूतरथा बृहती महती विश्वमिन्वा विश्वं व्याप्नुवाना विश्वतर्पयित्री वा। ईदृग्भूता अह्नामग्रे ज्योतिस्तेजो यच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एषा गोभिररुणेभिर्युजानास्रेधंती रयिमप्रायु चक्रे ।
पथो रदंती सुविताय देवी पुरुष्टुता विश्ववारा वि भाति ॥ ३

एषा । गोभिः । अरुणेभिः । युजाना । अस्रेधंती । रयिं ।
अप्रऽआयु । चक्रे ।
पथः । रदंती । सुविताय । देवी । पुरुऽस्तुता । विश्वऽवारा ।
वि । भाति ॥ ३

एषोषा अरुणेभिररुणवर्णैर्गोभिर्बलीवर्दैः रथं युञ्जाना योजयंत्यस्रेधंत्यनुपक्षीण-क्षीणा वा। किं रयिं धनमप्राप्यमप्रायु अविचलितं चक्रे। करोति। किं कुर्वती। पथो मार्गान् रदंती प्रकाशयंती। किमर्थं। सुविताय सुष्ठु गमनाय देवी द्योतमाना पुरुष्टुता बहुभिः स्तुता विश्ववारा सर्वैर्वरणीया विभाति। प्रकाशं करोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एषा व्येनी भवति द्विबर्हा आविष्कृण्वाना तन्वं पुरस्तात् ।
ऋतस्य पंथामन्वेति साधु प्रजानतीव न दिशो मिनाति ॥ ४

एषा । विऽएनी । भवति । द्विऽबर्हाः । आविःऽकृण्वाना । तन्वं । पुरस्तात् ।
ऋतस्य । पंथां । अनु । एति । साधु । प्रजानतीऽइव । न । दिशः । मिनाति ॥ ४

एषोषा व्येनी भवति विशेषेण श्वेता भवति द्विबर्हा द्वयोः प्रथममध्यमयोः परिवृढोषाः पश्चात्तन्वं स्वीयां तनूमाविष्कृण्वाना प्रकटीकुर्वती। क्व। पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि। किंच ऋतस्यादित्यस्य पंथां पंथानं साधु सम्यगन्वेति। किंच प्रजानतीव विश्वं प्रज्ञापयंती। इवेति संप्रत्यर्थं। न दिशो मिनाति। न हिनस्ति। प्रत्युत दिशः प्रकाशयति। अथवा प्रजानतीवानुगंतव्यमिति प्रकर्षेणावगच्छंती ऋतस्य पंथामन्वेति॥

॥ अथ पंचमी ॥

एषा शुभ्रा न तन्वो विदानोर्ध्वेव स्नाती दृशये नो अस्थात् ।
अप द्वेषो बाधमाना तमांस्युषा दिवो दुहिता ज्योतिषागात् ॥ ५

एषा । शुभ्रा । न । तन्वः । विदाना । ऊर्ध्वाऽइव । स्नाती । दृशये । नः । अस्थात् ।
अप । द्वेषः । बाधमाना । तमांसि । उषाः । दिवः । दुहिता । ज्योतिषा । आ । अगात् ॥ ५

एषोषाः शुभ्रा न शुभ्रवर्णा निर्मला अलंकृता योषिदिव तन्वोऽङ्गानि विदाना प्रज्ञापयंती स्नातो स्नानं कुर्वाणोर्ध्वेवोच्छ्रितेनेव स्नानादुत्तिष्ठंतीव नोऽस्मदर्थमस्माकं पश्यतो वा दृशये सर्वेषां दर्शनायोदस्थात् । पूर्वस्यां दिश्युत्तिष्ठति । किं कुर्वती । द्वेषो द्वेष्याणि तमांस्यपबाधमाना दिवो दुहितोषा ज्योतिषा तेजसा सहागात् ॥ आगच्छति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एषा प्रतीची दुहिता दिवो नॄन्योषेव भद्रा नि रिणीते अप्सः ।
व्यूर्ण्वती दाशुषे वार्याणि पुनर्ज्योतिर्युवतिः पूर्वथाकः ॥ ६

एषा । प्रतीची । दुहिता । दिवः । नॄन् । योषाऽइव । भद्रा ।
नि । रिणीते । अप्सः ।
विऽऊर्ण्वती । दाशुषे । वार्याणि । पुनः । ज्योतिः । युवतिः ।
पूर्वऽथा । अकरित्यकः ॥ ६

एषोषाः प्रतीच्यभिमुखा सती दिवो दुहिता नॄन् सर्वान् प्राणिनः प्रति भद्रा योषेव कल्याणवेषा योषिदिवाप्सो रूपं निरिणीते । प्रेरयति । किंच दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यूर्ण्वती प्रयच्छंती युवतिर्नित्ययौवना सर्वत्र मिश्रयंती वा पुनरद्यापि पूर्वथा पूर्वमिव ज्योतिस्तेजोऽकः । करोति ।

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्गः ॥

युंजते मन इति पंचर्चं नवमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । युंजते पंच श्यावाश्वः सावित्रं तु जागतमिति । श्यावाश्वो नामात्रेय ऋषिः । जगती छंदः सविता देवता ॥ तृतीयाभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे सावित्रनिविद्धानमिदं । सूत्रितं च । युंजते मन इहेह व इति चमसः । आ० ७. ५. । इति ॥ आद्या प्रावर्ग्येऽपि । सूत्रितं च । युंजते मन उत युंजते धिय आ तू न इंद्र क्षुमंतं । आ० ५. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युंजते मन उत युंजते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।
वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥ १

युञ्जते । मनः । उत । युञ्जते । धियः । विप्राः । विप्रस्य ।
बृहतः । विपःऽचितः ।
वि । होत्राः । दधे । वयुनऽवित् । एकः । इत् । मही ।
देवस्य । सवितुः । परिऽस्तुतिः ॥ १

विप्रा मेधाविन ऋत्विग्यजमाना मनः स्वीयं सर्वेषु कर्मसु युञ्जते । योजयन्ति । सवितुरनुग्रहाय संकल्पं कुर्वन्तीत्यर्थः । उतापि च धियः कर्माण्यपि युञ्जते प्रारभन्ते । कस्मादनुग्रहेच्छयेत्युच्यते । विप्रस्य मेधाविनो बृहतो महतो विपश्चितः स्तुत्यस्य जानतो वा सवितुरनुग्रहेणेति । सविता वै प्रसवानामीश इति हि श्रुतिः । स एव सविता होत्राः सप्त होत्रकाणामनुष्ठिताः क्रिया वयुनावित् । वयुनमिति प्रज्ञानाम । तत्तदनुष्ठानविषयप्रज्ञावेत्ता इत् एक एव विदधे । करोति । पृथक् पृथगवधारयति । किंच तस्य सवितुर्देवस्य परिष्टुतिः स्तुतिर्मही महत्यतिप्रभूता । स्तुत्यगोचरेत्यर्थः ॥

हविर्धानप्रवर्तने रराट्यां नमनस्थायां विश्वा रूपाणीत्येषानुवचनीया । सूत्रितं च । विश्वा रूपाणि प्रति मुंचते कविरिति व्यवस्थायां । आ० ४. ९. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

विश्वा रूपाणि प्रति मुंचते कविः प्रासावीद्भद्रं द्विपदे चतुष्पदे ।
वि नाकमख्यत्सविता वरेण्योऽनु प्रयाणमुषसो वि राजति ॥ २

विश्वा । रूपाणि । प्रति । मुंचते । कविः । प्र । असावीत् ।
भद्रं । द्विऽपदे । चतुःऽपदे ।
वि । नाकं । अख्यत् । सविता । वरेण्यः । अनु । प्रऽयानं ।
उषसः । वि । राजति ॥ २

कविर्मेधावी सविता विश्वा सर्वाणि रूपाण्यात्मनि प्रतिमुंचते । बध्नाति । धारयति । किंच भद्रं कल्याणं गमनादिविषयं प्रासावीत् । अनुजानाति । कस्मै । द्विपदे मनुष्याय चतुष्पदे गवाश्वादिकाय । किंच सविता सर्वस्य प्रेरको देवो

दर्शतो दर्शनीयः सन् व्यख्यत्। ख्यापयति। प्रकाशयति। किं। नाकं। नास्त्यकं दुःखमस्तीति नाकः स्वर्गः। यजमानार्थं स्वर्गं प्रकाशयतीत्यर्थः। स देव उषसः प्रयाणमुदयमनु विराजति। प्रकाशते। सवितुरुदयात्पूर्वं ह्युषा उदेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्ययुर्देवा देवस्य महिमानमोजसा।

यः पार्थिवानि विममे स एतशो रजांसि देवः सविता

महित्वना ॥ ३

यस्य। प्रऽयानं। अनु। अन्ये। इत्। ययुः। देवाः। देवस्य।

महिमानं। ओजसा।

यः। पार्थिवानि। विऽममे। सः। एतशः। रजांसि। देवः।

सविता। महिऽत्वना ॥ ३

अन्य इद्देवा अग्न्यादयो देवा देवस्य द्योतमानस्य सवितुः प्रयाणमनु ययुः। गच्छन्ति। प्राप्नुवन्ति। किं। महिमानं महत्त्वं। सवितुरुदयाभावेऽग्निहोत्राद्यनिष्पत्तेस्तेषां हविःस्तुत्याद्यभावात्। ओजसा बलेन च युक्ता भवन्ति। यः सविता पार्थिवानि रजांसि पृथिव्यादिलोकान्महित्वना स्वमहत्त्वेन विममे परिच्छिनत्ति स देव एतश एतवर्णः शुभ्रः शोभमानः सन्। राजत इति शेषः ॥ युयशा ताक्षणोतनेत्यादिवद्देतश इत्यादिशकारोपजनश्छान्दसः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत यासि सवितस्त्रीणि रोचनोत सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि।

उत रात्रीमुभयतः परीयस उत मित्रो भवसि देव धर्मभिः ॥ ४

उत। यासि। सवितरिति। त्रीणि। रोचना। उत।

सूर्यस्य। रश्मिऽभिः। सं। उच्यसि।

उत । रात्रीं । उभयतः । परि । ईयसे । उत । मित्रः ।

भवसि । देव । धर्मऽभिः ॥ ४

हे सवितर्देव उतापि च त्रीणि रोचना रोचमानान् द्युलोकान्यासि । गच्छसि । तिस्रो दिवः पृथिवीरित्युक्तेः । उतापि च सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि । संगच्छसि ॥ वच समवाये इत्यस्येदं रूपं ॥ उदयात्पूर्वभावी सविता उदयास्तमयवर्ती सूर्य इति । उतापि च रात्रीमुभयत उभयपार्श्वे परीयसे । परिगच्छसि । उतापि च हे देव सवितस्त्वं धर्मभिर्धारकैः कर्मभिर्मित्रो भवसि । मित्राख्यो देवो भवसि । अथवा प्रकाशादिप्रदानेन सखा भवसि सर्वजगतां ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उतेशिषे प्रसवस्य त्वमेक इदुत पूषा भवसि देव यामभिः ।

उतेदं विश्वं भुवनं वि राजसि श्यावाश्वस्ते सवितः

स्तोममानशे ॥ ५

उत । ईशिषे । प्रऽसवस्य । त्वं । एकः । इत् । उत । पूषा ।

भवसि । देव । यामऽभिः ।

उत । इदं । विश्वं । भुवनं । वि । राजसि । श्यावऽअश्वः ।

ते । सवितः । स्तोमं । आनशे ॥ ५

हे सवितस्त्वमेक इत् एक एव प्रसवस्य सर्वकर्मानुज्ञाकरणस्येशिषे । समर्थो भवसि । ये लौकिकं गमनादिरूपं वैदिकमग्निष्टोमादिरूपं कर्मानुतिष्ठंते तेषां सर्वेषामनुज्ञाता त्वमेक एव प्रभवसि । उतापि च पूषा पोषको भवसि हे देव यामभिर्गमनैः । उतापि चेदं विश्वं भुवनं भूतजातं विराजसि । ईशिषे धारयितुं । यस्मादेवं महानुभावस्तस्मात् हे सवितस्ते तुभ्यं श्यावाश्व ऋषिः स्तोमं स्तोत्रमानशे । व्याप्नोति । करोतीत्येवमात्मानं परोक्षतया निर्दिशत्याह ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

तत्सवितुरिति नवर्चं दशमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं तथेयमनुक्रमणिका । तत्सवितुर्नव गायत्र्याद्यानुष्टुबिति । प्रथमानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । सावित्रं [illegible] ॥

अग्निष्टोमे वैश्वदेवशस्त्रस्याद्यस्तृचः प्रतिपत् अद्या नो देवेत्यनुचरः। सूत्रितं च। तत्सवितुर्वृणीमहेऽद्या नो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ। आ० ५.१८.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

तत्स॑वि॒तुर्वृ॑णीमहे व॒यं दे॒वस्य॒ भोज॑नं।

श्रेष्ठं॑ सर्व॒धात॑मं॒ तुरं॒ भग॑स्य धीमहि॥ १

तत्। स॒वि॒तुः। वृ॒णी॒म॒हे॒। व॒यं। दे॒वस्य॑। भोज॑नं।

श्रेष्ठं॑। स॒र्व॒ऽधात॑मं। तुरं॑। भग॑स्य। धी॒म॒हि॒॥ १

तत् प्राप्यत्वेन प्रसिद्धं भोजनं भोग्यं धनं वयं स्तोतारो वृणीमहे। प्रार्थयामः। कस्य धनं। सवितुः प्रेरकस्य देवस्य स्वभूतं। कथंभूतं च श्रेष्ठं प्रशस्यं सर्वधातमं। सर्वधातृतमं। सर्वभोगप्रदमित्यर्थः। तुरं शत्रूणां हिंसकं। धनेन शत्रून्हंतुं शक्यत्वात्। तादृशं धनं भगस्य भजनीयस्य सवितुरनुग्रहाद्धीमहि। धारयाम। उपभोगं करवामेत्यर्थः। अथवा धनं वृणीमहेऽधित्वाज्ञ लभेमहीति॥

॥ अथ द्वितीया॥

अस्य॒ हि स्वय॑शस्तरं सवि॒तुः कच्च॒न प्रि॒यं।

न मि॒नंति॑ स्व॒राज्यं॑॥ २

सः। हि। स्वय॑शःऽतरं। स॒वि॒तुः। कत्। च॒न। प्रि॒यं।

न। मि॒नंति॑। स्व॒ऽराज्यं॑॥ २

अस्य सवितुः स्वयशस्तरं स्वयमसाधारणं यशो यस्यातिशयेन भवति तत्तादृशं प्रियं सर्वेषां प्रियभूतं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानत्वमैश्वर्यं कच्चन केचिदप्यसुरादयो न मिनंति। न हिंसंति॥

॥ अथ तृतीया॥

स हि रत्ना॑नि दा॒शुषे॑ सु॒वाति॑ सवि॒ता भगः॑।

तं भा॒गं चि॒त्रमी॑महे॥ ३

सः । हि । रत्नानि । दाशुषे । सुवाति । सविता । भगः ।

तं । भागं । चित्रं । ईमहे ॥ ३

स हि स खलु सविता भगो भजनीयो देवो दाशुषे हविर्दात्रे मह्यं रत्नानि रमणीयानि धनानि सुवाति । प्रेरयति । प्रयच्छति । तं देवं भागं भजनीयं चित्रं चायनीयं धनमीमहे । याचामहे ॥

अद्या न इति चतुर्थीं पंचमीभ्यामममनोऽस्वप्नदर्शने प्रत्यृचं जुहुयात् अद्या नो देव सवितरिति द्वाभ्यां । ऋ० सू० ३. ६. । इति हि सूत्रितं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अद्या नो देव सवितः प्रजावंत्सावीः सौभंगं ।

परा दुःष्वप्न्यं सुव ॥ ४

अद्य । नः । देव । सवितरिति । प्रजाऽवत् । सावीः ।
सौभगं ।

परा । दुःऽस्वप्न्यं । सुव ॥ ४

हे सवितर्देव नोऽस्मभ्यमद्याग्निष्टोमादिने प्रजावत्पुत्राद्युपेतं सौभगं धनं सावीः । प्रेरय । दुःष्वप्न्यं दुःस्वप्नं दुःस्वप्नवद्दुःखकरं दारिद्र्यं परासुव । दूरे प्रेरय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव ।

यद्भद्रं तन्न आ सुव ॥ ५

विश्वानि । देव । सवितः । दुःऽइतानि । परा । सुव ।

यत् । भद्रं । तत् । नः । आ । सुव ॥ ५

हे सवितर्देव त्वं विश्वानि दुरितानि परासुव। यद्भद्रं प्रजापशुगृहादिकं तन्नोऽस्मभ्यमासुव। अस्मदभिमुखं प्रेरय। प्रजा वै भद्रं पशवो भद्रं गृहं भद्रमिति हि श्रुतिः॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अनागसो अदितये देवस्य सवितुः सवे।

विश्वा वामानि धीमहि ॥ ६

अनागसः। अदितये। देवस्य। सवितुः। सवे।

विश्वा। वामानि। धीमहि ॥ ६

वयमनुष्ठातारः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवेऽनुज्ञायां सत्यामदितयेऽखंडनीयायै देव्यै भूम्यै अनागसः स्याम। अनपराधिनो भवेम। भूम्यां हि पापाः संभवंति अपगतपापाः सन्तः विश्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि धीमहि। धारयाम॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे पर्वणि सावित्रस्य द्वादशकपालस्य विश्वदेवमित्यनुवाक्या। सूत्रितं च। आ विश्वदेवं सत्पतिं वाममद्य सवितः। आ० २.१६.। इति॥ प्रायणीये एषैव सवितुरनुवाक्या। सूत्रितं च। आ विश्वदेवं सत्पतिं य इमा विश्वा जातानि। आ० ४.३.। इति॥ देवसुवां हविःष्वेषैव सवितुरनुवाक्या। सूत्रितं च। आ विश्वदेवं सत्पतिं न प्रमिये सवितुर्दैव्यस्य तत्। आ० ४.११.। इति॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

आ विश्वदेवं सत्पतिं सूक्तैरद्या वृणीमहे।

सत्यसवं सवितारं॥ ७

आ। विश्वऽदेवं। सत्ऽपतिं। सुऽउक्तैः। अद्य। वृणीमहे।

सत्यऽसवं। सवितारं॥ ७

विश्वदेवं। विश्वे देवा यस्य वशे भवंति तं तादृशं। तं हि सर्वात्मत्वादिंद्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरित्यादिश्रुतेरितरेषां तद्विभूतित्वात्। सत्पतिं सतां सज्जनानां पालकं सत्यसवं सत्यानुज्ञं सवितारं देवमद्यास्मिन्यागदिने सूक्तैरावृणीमहे। संभजामहे॥

॥ अथाष्टमी ॥

य इमे उभे अहनी पुर एत्यप्रयुच्छन् ।

स्वाधीर्देवः सविता ॥ ८

यः । इमे इति । उभे इति । अहनी इति । पुरः । एति ।

अप्रऽयुच्छन् ।

सुऽआधीः । देवः । सविता ॥ ८

यः सविता देवः स्वाधीः शोभनाध्यानः सुकर्मा वा सन् इमे उभे अहनी रात्र्यहनी तयोः पुरः पुरस्तादप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन्नेति गच्छति तमाहुवाम इति संबंधः ॥

प्रायणीये य इमा विश्वेति सवितुर्याज्या । सूत्रितं च । य इमा विश्वा जातानि सुत्रामाणं पृथिवीं द्यामनेहसं । आ० ४. ३. । इति ॥ अश्वमेधेऽश्वमत्सृज्यानु संततं सावित्रीष्टिः कार्या । तत्रैषा माध्यंदिने सवनेऽनुवाक्या । सूत्रितं च । य इमा विश्वा जातान्या देवो यातु सविता सुरत्नः । आ० १०. ६. । इति ॥

॥ सैषा नवमी ॥

य इमा विश्वा जातान्याश्रावयति श्लोकेन ।

प्र च सुवाति सविता ॥ ९

यः । इमा । विश्वा । जातानि । आऽश्रावयति । श्लोकेन ।

प्र । च । सुवाति । सविता ॥ ९

यो देव इमानि विश्वा सर्वाणि जातान्युत्पन्नान् प्राणिनः । जंगमानित्यर्थः । तान् श्लोकेन यशसाश्रावयति । सर्वोऽप्यस्य स्तुतिं करोत्वित्यर्थः । अथवा गर्जन-शब्देन सर्वाणीमान्युत्पन्नान्याश्रावयति वृष्ट्युन्मुखः सन् । किंच सविता प्रसुवाति च प्रेरयति तं वृणीमह इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षड्विंशो वर्गः ॥

अच्छा वदेति दशर्चमेकादशं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अच्छा दशात्रिः पार्जन्यमाद्यास्तिस्रो जगत्य उपांत्यानुष्टुबिति । यत्पर्जन्येत्येषा नवम्यनुष्टुप् । इत्याद्यास्तिस्रो जगत्यः शिष्टाः षट् त्रिष्टुभः । पर्जन्यो

देवता ॥ अनेन सूक्तेन प्रवृषं वा दिव उपस्थेयाः । सूत्रितं च । संस्थितायां वर्षा दिव उपतिष्ठेताच्छा वद तवसं गीर्भिराभिरिति चतसृभिः प्रत्यृचं सूक्तेन वा । आ० २, १३, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अच्छा वद तवसं गीर्भिराभिः स्तुहि पर्जन्यं नमसा विवास ।
कनिक्रदद्वृषभो जीरदानू रेतो दधात्योषधीषु गर्भं ॥ १

अच्छ । वद । तवसं । गीःऽभिः । आभिः । स्तुहि । पर्जन्यं ।
नमसा । आ । विवास ।
कनिक्रदत् । वृषभः । जीरऽदानुः । रेतः । दधाति ।
ओषधीषु । गर्भं ॥ १

हे स्तोतस्तवसं बलवंतं पर्जन्यमच्छाभिप्राप्य वद । प्रार्थय ॥ पर्जन्यशब्दो यास्केन बहुधा निरुक्तः । पर्जन्यस्तृपेराद्यंतविपरीतस्य तर्पयिता जन्यः परो जेता वा जनयिता वा प्रार्जयिता वा रसानां । नि० १०, १०, । इति ॥ आभिर्गीर्भिः स्तुतिवाग्भिः स्तुहि । नमसान्नेन च हविर्लक्षणेनाविवास । सर्वतः परिचर । यः पर्जन्यो वृषभोऽपां वर्षिता जीरदानुः क्षिप्रदानुः कनिक्रदत् गर्जनशब्दं कुर्वन्नोषधीषु गर्भं गर्भस्थानीयं रेत उदकं दधाति स्थापयति तं स्तुहि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि वृक्षान्हंत्युत हंति रक्षसो विश्वं बिभाय भुवनं महावधात् ।
उतानागा ईषते वृष्ण्यावतो यत्पर्जन्यः स्तनयन्हंति दुष्कृतः ॥ २

वि । वृक्षान् । हंति । उत । हंति । रक्षसः । विश्वं । बिभाय ।
भुवनं । महाऽवधात् ।
उत । अनागाः । ईषते । वृष्ण्यऽवतः । यत् । पर्जन्यः ।
स्तनयन् । हंति । दुःऽकृतः ॥ २

अयं मन्त्रो निरुक्ते स्पष्टं व्याख्यातः । स . लक्ष्यते । पर्जन्यो विहंति वृक्षान्विहंति च रक्षांसि सर्वाणि चास्माद्भूतानि बिभ्यति महावधात् महान् ह्यस्य वधः । अप्यनपराधो भीतः पलायते वर्षकर्मवतो यत्पर्जन्यः स्तनयन् हंति दुष्कृतः पापकृतः । नि० १०. ११. । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

रथीव कशयाश्वाँ अभिक्षिपन्नाविर्दूतान्कृणुते वर्ष्याँ अह ।
दूरात्सिंहस्य स्तनथा उदीरते यत्पर्जन्यः कृणुते वर्ष्यं१ नभः ॥ ३

रथीऽइव । कशया । अश्वान् । अभिऽक्षिपन् । आविः ।
दूतान् । कृणुते । वर्ष्यान् । अह ।
दूरात् । सिंहस्य । स्तनथाः । उत् । ईरते । यत् । पर्जन्यः ।
कृणुते । वर्ष्यं । नभः ॥ ३

रथीव रथस्वामीव । स यथा कशयाश्वानभिक्षिपन् दूतान् भटानाविष्करोति तद्वदसौ पर्जन्योऽपि कशयाश्वानिवाभिक्षिपन् अभिप्रेरयन् वृष्टेर्वर्षकान् दूतान् दूतवद्वृष्टिप्रेरकान्मेघान् मरुतो वाविष्कृणुते प्रकटयति । अहेति पूरणः । एवं सति सिंहस्य ॥ सचतेर्हिंसतेर्वा शब्दकर्मणः सिंहशब्दः ॥ अभिभवितुः शब्दयितुर्मेघस्य स्तनथा गर्जनशब्दा दूरादुदीरते उद्गच्छंति । कदा । यद्यदा पर्जन्यो नभोऽन्तरिक्षं वर्ष्यं वर्षोचितं कृणुते करोति तदा ॥

प्र वाता इति चतुर्थी पर्जन्यस्य चरुयाज्या । सूत्रितं च । प्र वाता वांति पतयंति विद्युत इत्यन्यायप्रभृतीनि । आ० २. १५. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र वाता वांति पतयंति विद्युत उदोषधीर्जिहते पिन्वते स्वः ।
इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीं रेतसावति ॥ ४

प्र । वाताः । वांति । पतयंति । विऽद्युतः । उत् । ओषधीः ।
जिहते । पिन्वते । स्वरिति स्वः ।

भूरा । विश्वस्मै । भुवनाय । जायते । यत् । पर्जन्यः ।

पृथिवीं । रेतसा । अवति ॥ ४

प्र वांति वाता वृष्ट्यर्थं । पतयंति गच्छंति सर्वतस्तथा चरंति विद्युतः । ओषधी-रोषधय उज्जिहते । उद्गच्छंति । प्रवर्धंते । अंतरिक्षं पिन्वते । क्षरति । इरा भूमि-र्विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय सर्वजगद्धिताय जायते । समर्था भवति । कदैवमिति । यद्यदा पर्जन्यो देवः पृथिवीं रेतसोदकेनावति रक्षति अभिगच्छति वा तदैवं भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्य व्रते पृथिवी नंनमीति यस्य व्रते शफवज्जर्भुरीति ।

यस्य व्रत ओषधीर्विश्वरूपाः स नः पर्जन्य महि शर्म यच्छ ॥ ५

यस्य । व्रते । पृथिवी । नंनमीति । यस्य । व्रते । शफऽवत् ।

जर्भुरीति ।

यस्य । व्रते । ओषधीः । विश्वऽरूपाः । सः । नः । पर्जन्य ।

महि । शर्म । यच्छ ॥ ५

यस्य पर्जन्यस्य व्रते कर्मणि पृथिवी नंनमीति अत्यर्थं नमति सर्वेषामधो भवति । यस्य व्रते शफवत् पादोपेतं गवादिकं जर्भुरीति भ्रियते पुष्यते गच्छतीति वा । यस्य व्रते कर्मण्योषधीरोषध्यो विश्वरूपा नानारूपा भवंति हे पर्जन्य स महांस्त्वं नोऽस्मभ्यं महि महत् शर्म सुखं यच्छ । प्रयच्छ ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

दिवो नो वृष्टिं मरुतो ररीध्वं प्र पिन्वत वृष्णो अश्वस्य धाराः ।

अर्वाङेतेन स्तनयित्नुनेह्यपो निषिंचन्नसुरः पिता नः ॥ ६

दिवः । नः । वृष्टिं । मरुतः । ररीध्वं । प्र । पिन्वत । वृष्णः ।

अश्वस्य । धाराः ।

अर्वाङ् । एतेन॑ । स्तनयित्नुना॑ । आ । इहि॒ । अपः॑ ।

नि॒ऽसिंचन् । असु॑रः । पिता । नः॒ ॥ ६

हे मरुतो यूयं दिवोऽंतरिक्षप्रकाशात् नोऽस्मदर्थं वृष्टिं ररीध्वं । दत्त । वृष्णो वर्षकस्याश्वस्य व्यापकस्य मेघस्य संबंधिन्यो धारा उदकधारा प्रपिन्वत । प्रक्षरत । हे पर्जन्य त्वमेतेन स्तनयित्नुना गर्जता मेघेन सहार्वाङ् अस्मदभिमुखमेहि । आगच्छ । किं कुर्वन् । अपोऽंभांसि निषिंचन् स देवोऽसुर उदकानां निरसितापि सन् नोऽस्माकं पिता पालकश्च ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अभि क्रं॑द स्तनय गर्भमा धा उदन्वता परि॑ दीया रथे॑न ।

दृतिं सु कर्ष विषितं न्यं॑चं समा भवंतूद्वतो॑ निपादाः ॥ ७

अभि । क्रं॑द । स्तनय॑ । गर्भ॑ । आ । धाः । उदन्ऽवता॑ ।

परि॑ । दीय । रथे॑न ।

दृतिं॑ । सु । कर्ष । विऽसितं । न्यं॑चं । समाः । भवंतु ।

उत्ऽवतः॑ । निऽपादाः ॥ ७

अभि भूम्यभिमुखं क्रंद । शब्दय । तदेव पुनरुच्यते दार्ढ्याय । स्तनय । गर्जं । गर्भं गर्भस्थानीयमुदकमोषधीष्वाधाः । आधेहि । तदर्थमुदन्वतोदकवता रथेन परि दीय । परितो गच्छ । दृतिं दृतिवदुदकधारकं मेघं विषितं विशेषेण सितं बद्धं न्यंचं न्यक् अधोमुखं सु सुष्ठु कर्ष । आकर्ष दृश्यं । यद्वा विषितं विमुक्तबंधनमेवं कर्ष । एवं सति उद्वत उद्गता उन्नतप्रदेशा निपादा न्यग्भूतपादा निम्नपादा वा निम्नोन्नतप्रदेशाः समा एकरूपा भवंतु । उदकपूर्णा भवंत्वित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

महांतं कोशमुदंचा नि षिं॑च स्यंदं॑तां कुल्या विषिताः पुरस्तात् ।

घृतेन द्यावापृथिवी व्युं॑धि सुप्रपाणं भवत्वघ्न्याभ्यः॑ ॥ ८

महान्तं । कोशं । उत् । अच । नि । सिंच । स्यंदंतां ।

कुल्याः । विऽसिताः । पुरस्तात् ।

घृतेन । द्यावापृथिवी इति । वि । उंधि । सुऽप्रपानं ।

भवतु । अघ्न्याभ्यः ॥ ८

हे पर्जन्य त्वं महान्तं प्रवृद्धं कोशं कोशस्थानीयं मेघमुत्कृष्टमुदच । उद्गच्छ । उद्गमय वा । तथा कृत्वा निषिंच । नीचैः स्रावय । कुल्या नद्यो विषिता विमुक्ताः सत्यः स्यंदंतां प्रवहंतु पुरस्तात् पूर्वाभिमुखं । प्रायेण नद्यः प्राच्यः स्यंदंते । घृतेनोदकेन द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवीं च व्युंधि । क्लेदयात्यधिकं । अघ्न्याभ्यो गोभ्यः सुप्रपाणं सुष्ठु प्रकर्षेण पातव्यमुदकं भवतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

यत्पर्जन्य कनिक्रदत्स्तनयन् हंसि दुष्कृतः ।

प्रतीदं विश्वं मोदते यत्किं च पृथिव्यामधि ॥ ९

यत् । पर्जन्य । कनिक्रदत् । स्तनयन् । हंसि । दुःऽकृतः ।

प्रति । इदं । विश्वं । मोदते । यत् । किं । च । पृथिव्यां । अधि ॥ ९

हे पर्जन्य यद्यदा त्वं कनिक्रदत्यर्थं शब्दयन् स्तनयन् दुष्कृतः पापकृतो मेघान् हंसि विदारयसि तदानीमिदं विश्वं जगत् प्रतिमोदते । विश्वं विशेष्यते । यत्किंच पृथिव्यामधि भूम्यामधिष्ठितं यच्चराचरात्मकं तदिदं विश्वं मोदते । हृष्यति । वृष्टेः सर्वजगत्प्रीतिकारणत्वं प्रसिद्धं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अवर्षीर्वर्षमुदु षू गृभायाकर्धन्वान्यत्येतवा उ ।

अजीजन ओषधीर्भोजनाय कमुत प्रजाभ्योऽविदो मनीषाम् ॥ १०

अवर्षीः। वर्षं। उत्। ऊं इति। सु। गृभाय। अकः।
धन्वानि। अतिऽएतवै। ऊं इति।
अजीजनः। ओषधीः। भोजनाय। कं।
उत। प्रऽजाभ्यः। अविदः। मनीषां॥ १०

इयमृग्वृष्टिविमोचनी॥ हे पर्जन्य त्वमवर्षीः। वृष्टवानसि। वर्षमुदु षू गृभाय। उत्कृष्टं सुष्ठु गृभाय। गृहाण। परिहरेत्यर्थः। धन्वानि निरुदकप्रदेशानकः। अकरः कृतवानसि। किमर्थं। अत्येतवा उ। अतिक्रम्य गंतुं। ओषधीरजीजनः। उदपादयः। किमर्थं। भोजनाय धनाय भोगाय वा। कमित्यर्थं शिशिरं जीवनाय कं। नि० १, १०। इतिवत्पादपूरणः। उतापि च प्रजाभ्यः सकाशात् मनीषां स्तुतिमविदः। प्राप्तवानसि॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टाविंशो वर्गः॥

बळित्थेति त्र्यृचात्मकं द्वादशं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं पृथिवीदेवताकमानुष्टुभं। अनुक्रांतं च। बळित्था त्र्यृचं पार्थिवमानुष्टुभं त्विति॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः। आद्या देवानां हविःषु बळित्थ्या अनुवाक्या। बळित्था पर्वतानां इळा पिद्या वनस्पतीन्। आ० ६, १४। इति हि सूत्रितं॥ भूमिस्तोमे चैषा मरुत्वतीयशस्त्रे सूक्तमुखीया। आ० ८, ५॥

॥ सैषा प्रथमा॥

बळित्था पर्वतानां खिद्रं बिभर्षि पृथिवि।
प्र या भूमिं प्रवत्वति मह्ना जिनोषि महिनि॥ १
बट्। इत्था। पर्वतानां। खिद्रं। बिभर्षि। पृथिवि।
प्र। या। भूमिं। प्रवत्वति। मह्ना। जिनोषि। महिनि॥ १

द्विरूपा पृथिवी चैषा मध्यमदेवतापि च। मध्यस्थाना देवतोक्ता सात्र संबोध्य वर्ण्यते॥ हे पृथिवि प्रथनवति मध्यस्थानदेवते। त्वमित्थेत्थमस्मिन्नंतरिक्षे वा बट् सत्यं पर्वतानां मेघानां वा खिद्रं खेदनं भेदनं बिभर्षि। धारयसि। हे महिनि महति हे प्रवत्वति प्रकर्षवति प्रवणोदकवति वा या त्वं भूमिं मह्यां पृथिवीं मह्ना महत्त्वेन महतोदकेन वा प्रजिनोषि प्रकर्षेण प्रीणयसि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स्तोमासस्त्वा विचारिणि प्रति ष्टोभन्त्यक्तुभिः

प्र या वाजं न हेषन्तं पेरुमस्यस्यर्जुनि ॥ २

स्तोमासः । त्वा । विऽचारिणि । प्रति । स्तोभन्ति । अक्तुऽभिः ।

प्र । या । वाजं । न । हेषन्तं । पेरुं । अस्यसि । अर्जुनि ॥ २

हे विचारिणि विविधं चरणशीले पृथिवि देवि त्वां स्तोमासः स्तोतारोऽक्तुभिर्गमनशीलैः स्तोत्रैः प्रतिष्टोभन्ति । अभिष्टुवन्ति । किंच या त्वं हेषन्तं शब्दयन्तं वाजं न अश्वमिवोदकं पेरुं पूरकं मेघं प्रास्यसि प्रक्षिपसि हे अर्जुनि शुभ्रवर्णे गमनशीले वा ॥

देवानां हविःषु इळ्हा चिदिति पृथिव्या याज्या । एवैव भूमिकेति निष्केवल्ये स्तूपस्तोत्रिया । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

दृळ्हा चिद्या वनस्पतीन्क्ष्मया दर्धर्ष्योजसा ।

यत्ते अभ्रस्य विद्युतो दिवो वर्षन्ति वृष्टयः ॥ ३

दृळ्हा । चित् । या । वनस्पतीन् । क्ष्मया । दर्धर्षि । ओजसा ।

यत् । ते । अभ्रस्य । विऽद्युतः । दिवः । वर्षन्ति । वृष्टयः ॥ ३

हे पृथिवि या त्वं दृळ्हा चित् ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया आकारः ॥ दृढया क्ष्मया भूम्या सह वनस्पतीन् वृक्षानोजसा बलेन दर्धर्षि धारयसि । अथवा दृढेति विधेयविशेषणं । वनस्पतीन् दृढान् कृत्वा धारयसीत्यर्थः । यद्यस्मात्ते तव सम्बन्धिनो वृष्टयो वर्षका मेघा विद्युतो विद्योतमानादभ्रस्य ॥ पंचम्यर्थे षष्ठी ॥ अभ्रात्पर्याप्तादिवोऽन्तरिक्षादादित्याद्वा वर्षन्ति । अथवा यद्यस्मात्ते तवाभ्रस्य मेघस्य वृष्टयः उदकधारा विद्युतो विद्योतमाना दिवः सकाशाद्वर्षन्ति पतन्ति ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

प्र सम्राज इत्यष्टर्चं त्रयोदशं सूक्तमात्रेयं त्रैष्टुभं वारुणं। अनुक्रम्यते च। प्र सम्राजेऽष्टौ वारुणमिति। विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र सम्राजे बृहदर्चा गभीरं ब्रह्म प्रियं वरुणाय श्रुताय।
वि यो जघान शमितेव चर्मोपस्तिरे पृथिवीं सूर्याय ॥ १

प्र। सम्ऽराजे। बृहत्। अर्च। गभीरं। ब्रह्म। प्रियं।
वरुणाय। श्रुताय।
वि। यः। जघान। शमिताऽइव। चर्म। उपऽस्तिरे।
पृथिवीं। सूर्याय ॥ १

अत्रिः स्वात्मानं संबोध्य ब्रवीति। हे अत्रे त्वं सम्राजे सम्यग्राजमानायेश्वराय श्रुताय सर्वत्र श्रूयमाणाय वरुणायोपद्रवस्य निवारकाय जनानामावरकायै-तन्नामकाय देवाय बृहत् प्रभूतं गभीरं दुरवगाहं बह्वर्थोपेतं प्रियं प्रियभूतं ब्रह्म स्तोत्ररूपं कर्म प्राच। प्रार्चय। प्रोच्चारयेत्यर्थः। यो वरुणः शमितेव चर्म शमिता पशुविशसनकर्ता यथोपस्तरणाय चर्म हंति तद्वत्पृथिवीं विस्तीर्णमंतरिक्षं॥ तृतीयस्यां पृथिव्यामिति श्रुतेरंतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं॥ सूर्याय सूर्य-स्योपस्तिरे आस्तरणाय विजघान विस्तारयामास। विस्तृतं हि व्यवहारयोग्यं भवति तथाप्यवहारायांतरिक्षं। विस्तारितवान् उरुं हि राजा वरुणश्चकार। ऋग्वे० १. २४. ८.। इति श्रुतं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वनेषु व्यं१तरिक्षं ततान वाजमर्वत्सु पय उस्रियासु।
हृत्सु क्रतुं वरुणो अप्स्व१ग्निं दिवि सूर्यमदधात्सोममद्रौ ॥ २

वनेषु। वि। अंतरिक्षं। ततान। वाजं। अर्वत्ऽसु। पयः।
उस्रियासु।

हृत्ऽसु। क्रतुं। वरुणः। अप्ऽसु। अग्निं। दिवि। सूर्यं।
अदधात्। सोमं। अद्रौ॥ २

अयं वरुणो वनेषु वृक्षाग्रेष्वंतरिक्षं विततान। विस्तारितवान्। तथा वाजम-मेवर्कं। वनेषु वीदमेषु वृक्षाग्रेष्वंतरिक्षं विततं तस्मादाह वनेषु व्यंतरिक्षं ततानेति। वाजं बलमर्वत्स्वश्वेषु विततान। पयः क्षीरमुस्रियासु गोषु। उस्रियेति गोनाम। उत्स्राविणोऽस्यां भोगा इति तद्व्युत्पत्तिः। हृत्सु हृदयेषु क्रतुं कर्मसंकल्पं। यद्धि मनसा ध्यायति तत्कर्मणा करोति। अप्सूदकेष्वग्निं वैद्युतमौर्वं वा सर्वत्र वितानेति संबंधः। किंच दिवि द्युलोके सूर्यमादधात्। स्थापितवान्। सोमं चाद्रौ पर्वतेऽदधात्॥

॥ अथ तृतीया॥

नीचीनवारं वरुणः कवंधं प्र ससर्ज रोदसी अंतरिक्षं।
तेन विश्वस्य भुवनस्य राजा यवं न वृष्टिर्व्युनत्ति भूम॥ ३

नीचीनऽवारं। वरुणः। कवंधं। प्र। ससर्ज। रोदसी इति।
अंतरिक्षं।
तेन। विश्वस्य। भुवनस्य। राजा। यवं। न
वृष्टिः। वि। उनत्ति। भूम॥ ३

नीचीनवारमधोमुखबिलं प्रससर्ज। सृष्टवान्। कं। कवंधं। कबमुदकं। तद्धो-यतेऽस्मिन्निति कवंधो मेघः। तं तथाकरोत्। अथवा कवंधमुदकं तदुदकं नीचीनवारं नीचीननिर्गमनबिलं चकार। मेघं विदार्योदकमधोमुखं चकारेत्यर्थः। किं प्रती-त्युच्यते। रोदसी द्यावापृथिव्यावंतरिक्षं च प्रति। लोकत्रयहितायेत्यर्थः। तेनोदकेन विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य भूतजातस्य राजा स्वामी वरुणो भूम भूमिं व्युनत्ति। क्लेद-यति। वृष्टिः सेक्ता पुमान्यवं न यवमिव यथा यवाय प्ररोहाय सर्वत्र प्रसारयति तद्वद्भूमिं सर्वत्रोनत्ति। अथवा वृष्टिर्वरुण इति संबंधः। वर्षकः पर्जन्य इत्यर्थः। अस्मिन्पक्षे यवं पुरुष इवेति पुरुषशब्दोऽध्याहार्यः। अत्र नीचीनवारं वरुणः कवंधं। नि० १०. ४। इत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उनत्ति भूमिं पृथिवीमुत द्यां यदा दुग्धं वरुणो वष्ट्यादित्।

समभ्रेण वसत पर्वतासस्तविषीयंतः श्रथयंत वीराः ॥ ४

उनत्ति। भूमिं। पृथिवीं। उत। द्यां। यदा। दुग्धं।

वरुणः। वष्टि। आत्। इत्।

सं। अभ्रेण। वसत। पर्वतासः। तविषीऽयंतः। श्रथयंत।

वीराः ॥ ४

वरुणो भूमिं पृथिवीं प्रथितमंतरिक्षं। अंतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं पूर्वमुक्तं। उतापि च द्यां द्युलोकमुनत्ति। क्लेदयति। यदायं दुग्धमुदकपूरणं वष्टि कामयते। अथवा दुग्धमुदकं। तेन तत्कार्यमोषध्यादिकं लक्ष्यते। ओषध्यादयः प्रवर्धंतामिति यदा कामयते आदिदनंतरमेव संवसत। समाच्छादयंति। के। पर्वतासः पर्ववंतोऽद्रयः। केन। अभ्रेण मेघेन। किंच तविषीयंतो बलमिच्छंतो वीरा विशेषेण वृष्टेः प्रेरयितारो मरुतः श्रथयंत। श्रथयंति मेघान् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमामू ष्वासुरस्य श्रुतस्य महीं मायां वरुणस्य प्र वोचं।

मानेनेव तस्थिवाँ अंतरिक्षे वि यो ममे पृथिवीं सूर्येण ॥ ५

इमां। ऊं इति। सु। आसुरस्य। श्रुतस्य। महीं। मायां।

वरुणस्य। प्र। वोचं।

मानेनऽइव। तस्थिऽवान्। अंतरिक्षे। वि। यः। ममे।

पृथिवीं। सूर्येण ॥ ५

आसुरस्यासुरसंबंधिनः । असुराणामस्य च वध्यघातकभावः संबंधः । असुरशब्दोऽत्र रि-ष्वर्थः । अथवासुरो मेघः । प्राणदानात्तत्संबंधिनः श्रुतस्य विश्रुतस्य महीं महतीमिमां मायां प्रज्ञां प्रवोचं । प्रब्रवीमि । केषा मायेति सोच्यते । यो वरुणोऽन्तरिक्षे तस्थिवान् तिष्ठन्मानेनेव दंडेनेव सूर्येण पृथिवीमंतरिक्षं विममे परिच्छिनत्ति तस्यैषा माया ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इमामू नु कवितमस्य मायां महीं देवस्य नकिरा दधर्ष ।

एकं यदुद्ना न पृणंत्येनीरासिंचंतीरवनयः समुद्रं ॥ ६

इमां । ऊं इति । नु । कविऽतमस्य । मायां । महीं ।

देवस्य । नकिः । आ । दधर्ष ।

एकं । यत् । उद्ना । न । पृणंति । एनीः । आऽसिंचंतीः ।

अवनयः समुद्रं ॥ ६

कवितमस्य प्रकृष्टप्रज्ञस्य देवस्य द्योतमानस्य स्तुतस्य वा वरुणस्येमां सर्वप्रसिद्धां महीं महतीं मायां प्रज्ञां नकिर्नैवादधर्ष । न हिनस्ति कश्चिदपि । उ इति पूरणः । यद्यस्मादेकं समुद्रमुद्नोदकेन न पृणंति न पूरयंति । काः । एनीरेन्यः शुभ्रा गमनशीला वासिंचंतीरुदकमासेचयंत्योऽवनयो नद्यः । बह्व्यो नद्यः सर्वोदकेन पूरयंत्योऽपि नैकमपि समुद्रं पूरयंतीति । इदं वरुणस्य महत्कर्मेति । अन्तरिक्षविस्तारादिसमुद्रापूरणपर्यंतं कर्म परमेश्वरस्यैवोचितं न वरुणस्येति न वाच्यं तस्य वरुणादिरूपावस्थानात् । एष ब्रह्मेत्यादि श्रुतेः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अर्यम्यं वरुण मित्र्यं वा सखायं वा सदमिद्भ्रातरं वा ।

वेशं वा नित्यं वरुणारणं वा यत्सीमागश्चकृमा शिश्रथस्तत् । ७

अर्यम्यं। वरुण। मित्र्यं। वा। सखायं। वा। सदं। इत्।
भ्रातरं। वा।

वेशं। वा। नित्यं। वरुण। अरणं। वा। यत्। सीं।
आगः। चकृम। शिश्रथः। तत्॥ ७

हे वरुण अर्यम्यं। अर्यमैवार्यम्यः॥ स्वार्थिको यत्। अर्यम्णैरिदं रूपं॥ प्रदातारमित्यर्थः। अर्यमेत्यान्नमननाम्न यास्तीत्यर्थेया गुरुः। तं। वा अथवा मित्र्यं॥ मित्रमिदा एव एव स्वमकामित्रं। स्वार्थिको यत्॥ अनुरक्तमित्यर्थः। वा अथवा सखायं समानख्यानं सदमित्सर्वदैव भ्रातरं वा। नित्यं निरंतरं वेशं निकटनिवेशनवर्तिनं वा। अरणं वा। अपत्यमित्यर्थः। अथवारणमदातारं वा नित्यं निरंतरं। एतान्प्रति यत्सीं यदेतदागोऽपराधं चकृम तच्छिश्रथः। अस्मत्तो विनाशय॥

॥ अथाष्टमी ॥

कितवासो यद्रिरिपुर्न दीवि यद्वा घा सत्यमुत यन्न विद्म।
सर्वा ता वि ष्य शिथिरेव देवाधा ते स्याम वरुण प्रियासः॥ ८

कितवासः। यत्। रिरिपुः। न। दीवि। यत्। वा। घ।
सत्यं। उत। यत्। न। विद्म।
सर्वा। ता। वि। स्य। शिथिराऽइव। देव। अध। ते।
स्याम। वरुण। प्रियासः॥ ८

कितवासः कितवा द्यूतकृतः। किं तवास्ति सर्वं ममास्तीति वदतीति कितवः। न दीवि न देवने द्यूते यथा यद्रिरिपुर्लेपयंति पापमारोपयंति यद्वाघ दृष्टो मयि त्वमेतस्यापमकारीरित्याक्षिपंति॥ अत्र पुरस्तादुपकारोऽपि मनाक् अपकारी यः॥ मा अथवा। घेति पूरणः। सत्यमेव सत्यारोपमंतरेण कृतवंतः यत्।

उतापि च यत्कृतं पापं न विद्म न जानीमः ता तानि सर्वा सर्वाणि शिथिरेव शिथिलानीव शिथिलबंधनानि फलानीव विष्य । विमोचय ॥ स्यतिरुपसृष्टो विमोचने ॥ हे देव अथानंतरं ते तव प्रियासः प्रियाः स्याम । भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकत्रिंशो वर्गः ॥

इंद्राग्नी यमिति षडृचं चतुर्दशं सूक्तमत्रेरार्षमानुष्टुभमैंद्राग्नं । षष्ठी विराट्पूर्वा । आद्यौ दशकावष्टकाश्च इति परिभाषितत्वात् । तथा चानुक्रांतं । इंद्राग्नी षडैंद्राग्नमानुष्टुभं विराट्पूर्वांतमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्राग्नी यमवथ उभा वाजेषु मर्त्यं ।
दृळ्हा चित्स प्र भेदति द्युम्ना वाणीरिव त्रितः ॥ १

इंद्राग्नी इति । यं । अवथः । उभा । वाजेषु । मर्त्यं ।
दृळ्हा । चित् । सः । प्र । भेदति । द्युम्ना । वाणीःऽइव ।
त्रितः ॥ १

हे इंद्राग्नी उभावुभौ परस्परावियुक्तौ युवां यं मर्त्यमवथो रक्षथो वाजेषु संग्रामेषु स मर्त्यो दृळ्हा चित् दृढान्यपि द्युम्ना द्योतमानानि धनानि शत्रुसंबंधीनि भेदति । भिनत्ति । त्रित ऋषिर्वाणीरिव प्रतिवादिवाक्यानीव । अथवा त्रिषु स्थानेषु वर्तमानोऽग्निः शत्रूणां वाक्यानीव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या पृतनासु दुष्टरा या वाजेषु श्रवाय्या ।
या पंच चर्षणीरभींद्राग्नी ता हवामहे ॥ २

या । पृतनासु । दुस्तरा । या । वाजेषु । श्रवाय्या ।
या । पंच । चर्षणीः । अभि । इंद्राग्नी इति । ता ।
हवामहे ॥ २

या याविन्द्राग्नी पृतनासु दुष्टरा दुष्टरावनभिभाव्यौ। या यौ च वाजेषु संग्रामेष्वन्नेषु वा श्रवाय्या श्रवाय्यौ स्तुत्यौ। या यौ पंच चर्षणीः। पंच पञ्चो मनुष्याः। तानभि। रक्षत इति शेषः। ता तौ महानुभावौ हवामहे। स्तुमः॥

॥ अथ तृतीया ॥

तयोरिदमवच्छवस्तिग्मा दिद्युन्मघोनोः।
प्रति द्रुणा गभस्त्योर्गवां वृत्रघ्न एषते॥ ३

तयोः। इत्। अमऽवत्। शवः। तिग्मा। दिद्युत्। मघोनोः।
प्रति। द्रुणा। गभस्त्योः। गवाम्। वृत्रऽघ्ने। आ। ईषते॥ ३

अमवदभिभावुकं ययो बलं तयोरित् तयोरेव। मघोनोर्धनवतोरन्नवतोर्धनवतोर्वा, तयोर्दिद्युत् वज्रं तिग्मा तीक्ष्णं वर्तते गभस्त्योर्हस्तयोः। एवंभूतौ देवौ गवामुदकानां पणिभिरपहृतानां वा गवां लाभाय द्रुणा द्रुतिकारेण गमनशीलेन वैकेन रथेन वृत्रघ्ने आवरकमेघहननाय तथाविधवृत्रासुरवधाय वा प्रतीषते। प्रतिगच्छतः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ता वामेषे रथानामिन्द्राग्नी हवामहे।
पती तुरस्य राधसो विद्वांसा गिर्वणस्तमा॥ ४

ता। वाम्। एषे। रथानाम्। इन्द्राग्नी इति। हवामहे।
पती इति। तुरस्य। राधसः। विद्वांसा। गिर्वणःऽतमा॥ ४

हे देवौ ता तौ वक्ष्यमाणगुणौ वां युवां हवामहे। स्तुमः। किमर्थं। रथानामेषे युद्धे रथानां प्रेरणाय। कीदृशौ युवां। इन्द्राग्नी इन्द्रमग्निं च परस्परयुक्तभूतौ तुरस्य जंगमरूपस्य राधसो धनादिलक्षणस्य पती स्वामिनौ विद्वांसा सर्वज्ञौ गिर्वणस्तमा गीर्भिर्वननीयतमौ। ईदृशौ युवां हवामहे॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता वर्धंतावनु द्यून्मर्ताय देवावदभा ।

अर्हंता चित्पुरो दधेऽंशेव देवावर्वते ॥ ५

ता । वर्धंता । अनु । द्यून् । मर्ताय । देवौ । अदभा ।

अर्हंता । चित् । पुरः । दधे । अंशाऽइव । देवौ । अर्वते ॥ ५

ता तावनु द्यून् प्रतिदिनं वर्धंतौ वर्धमानौ । सर्वदा प्रवृद्धावित्यर्थः । वर्धने दृष्टांतः । मर्तेव मनुष्याविव । तौ यथा प्रतिदिनं वर्धते । देवौ द्योतमानावदभा-विंसावर्हंता चित् प्रकर्षेण पूज्यौ । चिदिति पूजायां । तादृशौ महानुभावौ देवा-वर्वतेऽश्वलाभाय पुरोदधे पुरस्कुर्वे । अंशेव । अंशो नाम द्वादशादित्यमध्यवर्ती देवः । स भगस्याप्युपलक्षकः । अंशाविव । आदित्याविव । दीप्तावित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवेंद्राग्निभ्यामहावि हव्यं शूष्यं घृतं न पूतमद्रिभिः ।

ता सूरिषु श्रवो बृहद्रयिं गृणत्सु दिधृतमिषं गृणत्सु दिधृतं ॥ ६

एव । इंद्राग्निऽभ्यां । अहावि । हव्यं । शूष्यं । घृतं । न ।
पूतं । अद्रिऽभिः ।

ता । सूरिषु । श्रवः । बृहत् । रयिं । गृणत्ऽसु । दिधृतं ।
इषं । गृणत्ऽसु । दिधृतं ॥ ६

एवैवंविद्वानौ क्रियमाणप्रकारेण । स्तुतिसाहित्येनेत्यर्थः । इंद्राग्निभ्यां हव्यं हविरहावि । परित्यक्तमासीत् । कीदृशं तत् । शूष्यं बलकरं । किमिव । अद्रिभि-र्ग्रावभिः पूतमभिषुतं घृतं न सोमरसमिव । तद्यथा सुनाभ्यां प्रदीयते तद्वदहुतो-

छायादिकमपि । सा सौ देवी सूरिषु मेधाविष्वस्मासु बृहत् प्रभूतं श्रवोऽन्नं यशो वा रयिं धनं च दिधृतं । धारयतं । द्वयमन्नं ऽव्यत्सु स्तुवत्सु दिधृतं । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

प्र वो मह इति नवर्चं पंचदशं सूक्तमेवयामरुन्नाम्नआत्रेयस्य मुनेरार्षं मरुद्देवता-कमतिजगतीच्छंदस्कं । तथा चानुक्रमणिका । प्र वो नवैवयामरुन्मारुतमति-जागतमिति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवनेऽच्छावाकशस्त्र इदं सूक्तं । सूत्रितं च । एवयामरुदुक्थो वृषाकपिना । आ० ८. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वो॑ म॒हे म॒तयो॑ यंतु॒ विष्ण॑वे म॒रुत्व॑ते गिरि॒जा ए॑व॒याम॑रुत् ।
प्र शर्धा॑य॒ प्रय॑ज्यवे सु॒खाद॑ये त॒वसे॑ भं॒दद्दि॑ष्टये॒ धुनि॑व्रताय॒ शव॑से ॥ १

प्र । वः॒ । म॒हे । म॒तयः॑ । यं॒तु॒ । विष्ण॑वे । म॒रुत्व॑ते ।
गि॒रि॒ऽजाः । ए॒व॒याम॑रुत् ।
प्र । शर्धा॑य । प्रऽय॑ज्यवे । सु॒ऽखाद॑ये । त॒वसे॑ । भं॒दत्ऽइ॑ष्टये ।
धुनि॑ऽव्रताय । शव॑से ॥ १

प्रयंतु प्रगच्छंतु गिरिजा वाचि निष्पन्ना मतयः स्तुतयः । कस्मै । वस्तुभ्यं । वचनव्यत्ययः । विष्णवे व्याप्तायेंद्राय विष्णवे वा मरुत्वते मरुद्भिर्युक्ताय । कस्य स्तुतयः इत्युच्यते । एवयामरुत् एतन्नामकस्य ऋषेः ॥ सुपां सुलुक् ॥ अथवायम-पिगिरिजाः स्तुतीर्जनयिता भवति । उत्तरार्धे मरुत्स्तुतिः । किंच प्रयंतु स्तुतयः । कस्मै । शर्धाय बलाय मारुताय । इतरत्सर्वं बलविशेषणं । प्रयज्यवे प्रकर्षेण यष्टव्याय सुखादये शोभनाभरणाय । खादिराभरणविशेषः । पत्सु खादिषः । ऋग्० १. १६८. ३. । पत्सु खादयः । ऋग्० ५. ५४. ११. । इति च श्रुतेः । तवसे महते भंददिष्टये । स्तुतिरूपेष्टिर्यस्य तद्भंददिष्टि । तस्मै धुनिव्रताय मेघानां चालनं कर्म यस्य तादृशाय शवसे गमनवते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र ये जाता महिना ये च नु स्वयं प्र विद्मना ब्रुवत

एवयामरुत् ।

क्रत्वा तद्वो मरुतो नाधृषे शवो दाना मह्ना तदेषामधृष्टासो

नाद्रयः ॥ २

प्र । ये । जाताः । महिना । ये । च । नु । स्वयं । प्र ।

विद्मना । ब्रुवते । एवयामरुत् ।

क्रत्वा । तत् । वः । मरुतः । न । आऽधृषे । शवः । दाना ।

मह्ना । तत् । एषां । अधृष्टासः । न । अद्रयः ॥ २

ये महिना महत्त्वेन विष्णुनेंद्रेण वा सह प्रजाताः प्रादुर्भूतास्तान्ब्रुवते । ये च नु क्षिप्रं स्वयमेव विद्मना यज्ञगमनविषयज्ञानेन सह प्रजाताः प्रादुर्भूतास्तान्मरुत एवयामरुद्ब्रुवते । स्तौति ॥ प्रेत्ययमाख्यातेन वा संबंधनीयः । ब्रुवत इति व्यत्ययेन बहुवचनं । एकवचने वा छांदसः शः । निघाताभावश्छांदसः ॥ अथ प्रत्यक्षवादः । हे मरुतो वो युष्माकं तत्प्रसिद्धं शवो बलं क्रत्वा चालनादिरूपेण कर्मणा युक्तं नाधृषे । कैश्चिदप्याधर्षणीयं न भवति । अन्येषामसुरादीनां क्रत्वा कर्मणा नाभिभाव्यं भवति ॥ कृत्यार्थे केन् ॥ किंचैषां वो तत् बलं दानाभिमतदानेन मह्ना महत्त्वेन चोपेतं । यूयं प्रबला अधृष्टासोऽधर्षणीयाः । तत्र दृष्टांतः । अद्रयो न । ते यथाधृष्यास्तद्वद्यूयमपि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र ये दिवो बृहतः शृण्विरे गिरा सुशुक्वानः सुभ्व

एवयामरुत् ।

न येषामिरी सधस्थ ईष्ट आँ अग्नयो न स्वविद्युतः प्र स्यंद्रासो

धुनीनां ॥ ३

प्र । ये । दिवः । बृहतः । शृण्विरे । गिरा । सुऽशुक्वानः ।

सुऽभ्वः । एवयाऽमरुत् ।

न । येषां । इरी । सधऽस्थे । ईष्टे । आ । अग्नयः । न ।

स्वऽविद्युतः । प्र । स्यंद्रासः । धुनीनां ॥ ३

ये मरुतो बृहतो दिवो द्युलोकादागच्छंतः प्र शृण्विरे प्रशृण्वंति तान्मरुतो गिरैवयामरुत्स्तुमवान् । कीदृशास्ते । सुशुक्वानो दीप्ताः सुभ्वः सुष्ठु भवंतः । येषां मरुतां सधस्थे सहस्थाने स्वकीये निवासे निष्टमापिरीरिणा प्रेरिता नेष्ट आ । नेशते च चालयितुं । आ इति च र्थे । अग्नयो न अग्नय इव स्वविद्युतः स्वयमेव विद्योतमाना धुनीनां नदीनां स्यंद्रासः स्पंदनेन चालयितारश्च ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स चक्रमे महतो निरुरुक्रमः समानस्मात्सदस एवयामरुत् ।

यदायुक्त त्मना स्वादधि ष्णुभिर्विष्पर्धसो विमहसो जिगाति

शेवृधो नृभिः ॥ ४

सः । चक्रमे । महतः । निः । उरुऽक्रमः । समानस्मात् ।

सदसः । एवयाऽमरुत् ।

यदा । अयुक्त । त्मना । स्वात् । अधि । स्नुऽभिः ।

विऽस्पर्धसः । विऽमहसः । जिगाति । शेऽवृधः । नृऽभिः ॥ ४

स महद्गणो मरुतः प्रवृद्धात्समानस्मात्सर्वेषां साधारणात्सदसः स्थानादंतरिक्षादुरुक्रमो विस्तीर्णक्रमणः सन् निश्चक्रमे । निरगच्छत् । एवयामरुदृषिर्यदा स्वात्स्वकीयस्थानात् । अधीति पंचम्यर्थानुवादी । त्मनात्मनैव स्नुभिर्गंतृभिर्नृभिः समेतृभिरश्वैरयुक्त युक्तोऽभवदागमनप्रार्थनाय । अथ वक्ष्यद्दृश्यते । तदा मां विस्पर्धसो

विविधस्पर्धाः। अहं पुरतो गच्छाम्यहं पुरतो गच्छामीति तेषां स्पर्धा। अथवा विगतस्पर्धाः। नह्येषां साम्यं स्पर्धकाः संति। विभक्तो विविक्तवत्वाः शेवृधः शेवस्य सुखस्य वर्धयितारो भिगातो। निर्गच्छंति॥ व्यत्ययेनैकवचनं॥

॥ अथ पंचमी॥

स्वनो न वोऽमवान्रेजयद्वृषा त्वेषो ययिस्तविष एवयामरुत्।
येना सहंतः ऋंजत स्वरोचिषः स्थारश्मानो हिरण्ययाः
स्वायुधास इष्मिणः॥ ५

स्वनः। न। वः। अमऽवान्। रेजयत्। वृषा। त्वेषः।
ययिः। तविषः। एवयामरुत्।
येन। सहंतः। ऋंजत। स्वऽरोचिषः। स्थाःऽरश्मानः।
हिरण्ययाः। सुऽआयुधासः। इष्मिणः॥ ५

हे मरुतो वो युष्माकं स्वनो वेगजनितः शब्दो न रेजयत् न कंपयत्वेवयामरुतं मां॥ सुपां सुलुगिति द्वितीयालुक्॥ स्वनो विशेष्यते। अमवान् बलवान् वृषा वर्षिता त्वेषस्त्वेषो दीप्तो ययिर्गंता तविषः प्रवृद्धः। येन स्वनेन सहंतः शत्रूनभिभवंतो यूयमृंजत। प्रसाधयथ॥ लङर्थे लेट्॥ कीदृशा यूयं। स्वरोचिषः स्वायत्तरश्मयः स्थारश्मानः स्थिररश्मयो हिरण्यया हिरण्याभरणाः स्वायुधासः स्वायत्तायुधा इष्मिणोऽन्नवंतो गमनवंतो वा॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रयस्त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

अपारो वो महिमा वृद्धशवसस्त्वेषं शवोऽवत्वेवयामरुत्।
स्थातारो हि प्रसितौ संदृशि स्थन ते न उरुष्यता निदः
शुशुक्वांसो नाग्नयः॥ ६

अपारः। वः। महिमा। वृद्धऽशवसः। त्वेषं। शवः।
अवतु। एवयाऽमरुत्।
स्थातारः। हि। प्रऽसितौ। संऽदृशि। स्थन। ते। नः।
उरुष्यत। निदः। शुशुक्वांसः। न। अग्नयः॥ ६

हे मरुतो वो युष्माकं महिमापारोऽनवधिकः। हे वृद्धशवसः प्रवृद्धबलास्त्वेषं दीप्तं शवो युष्माकं बलमवतु रक्षत्वेवयामरुतं मां॥ द्वितीयैकवचनस्य लुक्॥ यूयं प्रसितौ प्रबलबंधने नियमनवति यज्ञे संदृशि संदर्शने निमित्ते स्थातारो हि स्थाननियमेन तिष्ठंतो भवथ खलु। ते नोऽस्मान्निदो निंदकाच्छत्रोः सकाशादुरुष्यत। रक्षत। अग्नय इव शुशुक्वांसो यूयमिति॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ते रुद्रासः सुमखा अग्नयो यथा तुविद्युम्ना अवंत्वेवयामरुत्।
दीर्घं पृथु पप्रथे सद्म पार्थिवं येषामज्मेष्वा महः
शर्धांस्यद्भुतैनसां॥ ७

ते। रुद्रासः। सुऽमखाः। अग्नयः। यथा। तुविऽद्युम्नाः।
अवंतु। एवयाऽमरुत्।
दीर्घं। पृथु। पप्रथे। सद्म। पार्थिवं। येषां। अज्मेषु।
आ। महः। शर्धांसि। अद्भुतऽएनसां॥ ७

हे मरुतो रुद्रासो रुद्रपुत्राः सुमखाः शोभनयज्ञा अग्नयो यथा अग्नय इव तुविद्युम्नाः प्रभूतदीप्तयः। अथवा अग्निवद्यशास्तुविद्युम्नाः प्रभूतधना अवंतु रक्षंत्वेवयामरुद्देवत्यामानमृषिं मां। पार्थिवं। पृथिव्यंतरिक्षं। तत्संबंधि दीर्घमायतं पृथु विस्तीर्णं सद्म सदनं पप्रथे। मरुद्भिः प्रथितमभूत्। अद्भुतैनसामपापानां येषामज्मेषु गमनेषु महो महांति शर्धांसि बलान्यागच्छंतीति शेषः॥

॥ अथाष्टमी ॥

अद्वेषो नो मरुतो गातुमेतन श्रोता हवं जरितुरेवयामरुत्।

विष्णोर्महः समन्यवो युयोतन स्मद्रथ्योऽ न दंसनाप द्वेषांसि

सनुतः॥ ८

अद्वेषः। नः। मरुतः। गातुं। आ। इतन। श्रोत।

हवं। जरितुः। एवयामरुत्।

विष्णोः। महः। सऽमन्यवः। युयोतन। स्मत्। रथ्यः। न।

दंसना। अप। द्वेषांसि। सनुतरिति॥ ८

हे मरुतो अद्वेषोऽद्वेषसो यूयं नोऽस्माकं गातुं गमनस्वभावं स्तोत्रं प्रत्येतन। आगच्छत। तदर्थं जरितुः स्तोतुरेवयामरुद्देवयामरुतो मम हवं श्रोत। शृणुत। विष्णोर्व्यापकस्येंद्रस्य महो महतो हे समन्यवः समानयत्ना यूयं स्मत्। अथ प्रशस्तनाम। प्रशस्ता रथ्यो न रथिनो योद्धार इव। ते यथा शत्रूनपाकुर्वंति तद्वदस्माकं दंसना कर्मणा सनुतः। अंतर्हितनामैतत्। अंतर्हितान् द्वेषांसि द्वेष्टॄन् अपयुयोतन। दूरे वियोजयत पृथक्कुरुत॥

अध्यायोपाकरणोत्सर्गयोर्विनियुक्ता। ग्ट० सू० ३. ५.॥

॥ अथ नवमी ॥

गंता नो यज्ञं यज्ञियाः सुशमि श्रोता हवमरक्ष

एवयामरुत्।

ज्येष्ठासो न पर्वतासो व्योमनि यूयं तस्य प्रचेतसः स्यात

दुर्धर्तवो निदः॥ ९

गंत । नः । यज्ञं । यज्ञियाः । सुऽशमि । श्रोत । हवं ।

अरक्षः । एवयाऽमरुत् ॥

ज्येष्ठासः । न । पर्वतासः । विऽओमनि । यूयं । तस्यं ।

प्रऽचेतसः । स्यात । दुःऽधर्तवः । निदः ॥ ९

हे यज्ञिया मरुतो यूयं नोऽस्माकं यज्ञं गंत । आगच्छत । सुशमि शोभनकर्म यथा भवति तथा । सुकर्मत्वायेत्यर्थः । तदर्थं नो हवमस्मदीयमाह्वानं श्रोत । शृणुत । अरक्षो रक्षोवर्जिता यूयं ॥ लिंगवचनयोर्व्यत्ययः ॥ ज्येष्ठासो न ज्येष्ठा इव पर्वतासो विंध्यादय इवातिप्रवृद्धा व्योमन्यंतरिक्षे वर्तमानाः प्रचेतसो यूयं तस्य निदो निंदकस्य दुर्धर्तवो दुर्धराः स्यात । भवत ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

इति पंचमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः समाप्तं चात्रेयं पंचमं मंडलं ॥

॥ अथ षष्ठं मंडलं ॥

भारद्वाजे षष्ठे मंडले षडनुवाकाः। तत्र प्रथमेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि। तत्र त्वं ह्यग्न इति त्रयोदशर्चं प्रथमं सूक्तं। त्वं ह्यग्ने सप्तोनेति बार्हस्पत्यो भरद्वाजः षष्ठं मंडलमपश्यदित्यनुक्रांतत्वात् मंडलद्रष्टा स एव भरद्वाज ऋषिः। अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप्। मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता॥ पशौ हविष्यवदीयमाने मैत्रावरुणेनानुवचनीयमिदं मनोतासूक्तं। सूत्रितं च। त्वं ह्यग्ने प्रथम इत्यन्वाह। आ० ३. ६. इति॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्येतदादिसूक्तषट्कं द्वितीयवर्जं। सूत्रितं च। त्वं ह्यग्ने प्रथम इति षण्णां द्वितीयमुद्धरेत्। आ० ४. १३. इति॥ आद्योपाकरणे विनियुक्ता। सूत्रं तु पूर्वं मंत्र उक्तं॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतास्या धियो अभवो दस्म होता।
त्वं सीं वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु सहो विश्वस्मै सहसे सहध्यै॥ १

त्वं। हि। अग्ने। प्रथमः। मनोता। अस्याः। धियः।
अभवः। दस्म। होता।
त्वं। सीं। वृषन्। अकृणोः। दुस्तरीतु। सहः। विश्वस्मै।
सहसे। सहध्यै॥ १

हे अग्ने प्रथमो देवानां मध्ये प्रथमः प्रतमः प्रकृष्टतमः पूर्वभावी वा त्वं मनोता हि देवानां मनो यत्रोतं संबद्धं भवति तादृशो भवसि। हियस्मादग्निः सर्वमनोताग्नौ मनोताः संगच्छंते। ऐ० ब्रा० २. १०.। इत्यादिब्राह्मणप्रसिद्धिद्योतनार्थः। हे दस्म दर्शनीय अस्या धियोऽस्य कर्मणो होता देवानामाह्वाताभवः। भवसि। हे वृषन् कामानां वर्षितः त्वं सीं सर्वतो दुष्टरीतु दुर्हिंसमहिंस्यं सहो बलमकृणोः। अकरोः। विश्वस्मै सहसे सर्वस्यापि बलवतः शत्रोः सहध्यै अभिभवनाय॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अधा होता न्यसीदो यजीयानिळस्पद इषयन्नीड्यः सन् ।

तं त्वा नरः प्रथमं देवयंतो महो राये चितयंतो अनु ग्मन् ॥ २

अध । होता । नि । असीदः । यजीयान् । इळः । पदे ।

इषयन् । ईड्यः । सन् ।

तं । त्वा । नरः । प्रथमं । देवऽयंतः । महः । राये ।

चितयंतः । अनु । ग्मन् ॥ २

अथाधुना हे अग्ने यजीयानतिशयेन यष्टा त्वं होता होमनिष्पादकः सन् इळो भूम्या वेदिलक्षणायाः पदे स्थाने न्यसीदः । निषण्णवानसि । किं कुर्वन् । इषयन् पशुपुरोडाशादिलक्षणमन्नमिच्छन् ईड्यः स्तुत्यः सन् । तं तादृशं त्वा त्वां प्रथममितर-देवताभ्यः पूर्वं देवयंतो देवं त्वामात्मन इच्छंतो नरो नेतारो मनुष्या ऋत्विग्यजमाना महो महते राये धनाय चितयंतो जानंतः स्तुत्या ज्ञापयंतो वा अनुग्मन् । अन्वगच्छन् पूर्वं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृतेव यंतं बहुभिर्वसव्यैस्त्वे रयिं जागृवांसो अनु ग्मन् ।

रुशंतमग्निं दर्शतं बृहंतं वपावंतं विश्वहा दीदिवांसं ॥ ३

वृताऽइव । यंतं । बहुऽभिः । वसव्यैः । त्वे इति । रयिं ।

जागृऽवांसः । अनु । ग्मन् ।

रुशंतं । अग्निं । दर्शतं । बृहंतं । वपाऽवंतं । विश्वहा ।

दीदिऽवांसं ॥ ३

वृतेव मार्गेण । इवेति संप्रत्यर्थे । लोकद्वयकव्यगतेन मार्गेण बहुभिरनेकैर्व-सव्यैर्वसुभिः ॥ स्वार्थिको यत्प्रत्ययः ॥ यजमानानां निधानयोग्यैर्वा सार्धं यंतं

गच्छंतं त्वानुगच्छंत् । अनुगच्छंति । संभजंते यजमानाः । कीदृशास्ते । त्वे त्वयि देवे हविं धनं आदधानाः । प्रयच्छंत इत्यर्थः । कीदृशं त्वामित्युच्यते । दर्शतं दीप्तवर्ण-मग्निमंगनादिगुणविशिष्टं दर्शतं दर्शनीयं बृहंतं महांतं वपावंतं विभावा सर्वेषु कालेषु दीदिवांसं दीप्यमानं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पदं देवस्य नमसा व्यंतं श्रवस्यवः श्रवं आपन्नमृक्तं ॥

नामानि चिद्दधिरे यज्ञियानि भद्रायां ते रणयंत संदृष्टौ ॥ ४

पदं । देवस्य । नमसा । व्यंतः । श्रवस्यवः । श्रवः । आपन् ।

अमृक्तं ।

नामानि । चित् । दधिरे । यज्ञियानि । भद्रायां । ते ।

रणयंत । संऽदृष्टौ ॥ ४

देवस्य द्योतमानस्याग्नेः पदमाश्रयणीयस्थानं नमसा हविषा स्तोत्रेण वा व्यंतो गच्छंतः श्रवस्यवोऽन्नमिच्छंतः पूर्वे यजमानाः श्रवः सर्वत्र श्रूयमाणयशस्कमन्नम-परिबाध्यमापन् । अप्राप्नुवंति । हे अग्ने ते तव भद्रायां स्तुत्यायां संदृष्टौ निमित्तायां रणयंत । रमयंति । यज्ञियानि यज्ञयोग्यानि नामानि नमनीयानि वैश्वानरो जात-वेदा इत्यादीनि दधिरे । धारयंति । अथवा नमनसाधनानि स्तोत्राणि दधिरे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वां वर्धंति क्षितयः पृथिव्यां त्वां राय उभयासो जनानां ।

त्वं त्राता तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदमिन्मानुषाणां ॥ ५

त्वां । वर्धंति । क्षितयः । पृथिव्यां । त्वां । रायः । उभयासः ।

जनानां ।

त्वं । त्राता । तरणे । चेत्यः । भूः । पिता । माता । सदं ।

इत् । मानुषाणां ॥ ५

हे अग्ने त्वां त्रितयो मनुष्या ऋत्विजः त्रिधात्वां वेदिलक्षणायां वर्धन्ति । वर्धयन्ति । उभयास उभयविधानि पश्वपशुरूपाणि जनानां यजमानानां संबंधीनि रायो धनान्यृत्विजोऽध्वर्य्वादयस्त्वां त्वामुद्दिश्य वर्धन्ति । अथवोभयविधानि धनानि गवादीनि जनानां पुत्रादीनामथाय प्राप्तुं त्वां वर्धन्ति । हे अग्ने दुःखात्तारकाग्ने त्वं चेत्यो ज्ञातव्यः स्तुत्यः सन् त्राता रक्षिता भूः । भवसि । किंच मानुषाणां मनुष्याणां स्तोतॄणामस्माकं सदमित्सर्वदा पिता माता मातापितृस्थानीयो भूः । भवसि ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सपर्येण्यः स प्रियो विक्ष्व१ग्निर्होता मंद्रो नि षसादा यजीयान् ।

तं त्वा वयं दम आ दीदिवांसमुप ज्ञुबाधो नमसा सदेम ॥ ६

सपर्येण्यः । सः । प्रियः । विक्षु । अग्निः । होता । मंद्रः ।

नि । ससाद । यजीयान् ।

तं । त्वा । वयं । दमे । आ । दीदिऽवांसं । उप । ज्ञुऽबाधः ।

नमसा । सदेम ॥ ६

सोऽग्निः सपर्येण्यः पूज्यः प्रियः कामानां पूरको विक्षु प्रजासु होता होमनिष्पादको मंद्रो मदनीयो यजीयानतिशयेनेतरदेवानां यष्टा यजनीयो वा । एवं महानुभावोऽग्निर्निषसाद । निषण्णोऽभूत् । अथ प्रत्यक्षकृतः । तं त्वा तादृशं त्वां वयं यजमाना दमे गृहे दीदिवांसं दीप्यमानं ज्ञुबाधः जानुनी बाधयंतोऽवनतजानवः प्रह्वाः संतो नमसा स्तोत्रेणोपासदेम । आसादयेम । अथवोपासीदेमेत्येवमाशास्ते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं त्वा वयं सुध्यो३ नव्यमग्ने सुम्नायव ईमहे देवयंतः ।

त्वं विशो अनयो दीद्यानो दिवो अग्ने बृहता रोचनेन ॥ ७

तं। त्वा। वयं। सुऽध्यः। नव्यं। अग्ने। सुम्नऽयवः।
ईमहे। देवऽयंतः।
त्वं। विशः। अनयः। दीद्यानः। दिवः। अग्ने। बृहता।
रोचनेन॥ ७

हे अग्ने तं तादृशं महानुभावं नव्यं स्तुत्यं त्वा त्वां सुध्यः शोभनबुद्धयः सुम्नायवः सुखमिच्छंतो देवयंतो देवं त्वामिच्छंतो वयमीमहे। याचामहे। स्तुम इत्यर्थः। हे अग्ने त्वं दीद्यानो दीप्यमानः सन्। केन। बृहता महता रोचनेन रोचमानेन तेजसा दीद्यानो विशः प्रजाः स्तोतॄनस्मान् दिवः स्वर्गमनयः। अगमयः। रोचनेनादित्येन दिवं गमयेति वा संबंधः। आदित्यमार्गेणेत्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी॥

विशां कविं विश्पतिं शश्वतीनां नितोशनं वृषभं चर्षणीनां।
प्रेतीषणिमिषयंतं पावकं राजंतमग्निं यजतं रयीणां॥ ८

विशां। कविं। विश्पतिं। शश्वतीनां। निऽतोशनं। वृषभं।
चर्षणीनां।
प्रेतिऽइषणिं। इषयंतं। पावकं। राजंतं। अग्निं। यजतं।
रयीणां॥ ८

शश्वतीनां नित्यानां विशां स्वविषयभजमानलक्षणानां विश्पतिं स्वामिनं कविं क्रांतदर्शिनं नितोशनं शत्रूणां हिंसकं वृषभं कामानां वर्षकं चर्षणीनां स्तोतॄणां मनुष्याणां प्रेतीषणिं प्राप्तगमनमिषयंतमन्नं कुर्वंतं पावकं शोधकं राजंतं दीप्यमानं शोभयंतं वा रयीणां लाभाय यजतं यष्टव्यमग्निं स्तुम इति शेषः॥

॥ अथ नवमी॥

सो अग्न ईजे शशमे च मर्तो यस्त आनट् समिधा हव्यदातिं।
य आहुतिं परि वेदा नमोभिर्विश्वेत्स वामा दधते त्वोतः॥ ९

सः । अग्ने । ईळे । शशमे । च । मर्तः । यः । ते । आनट् ।

संऽइधा । हव्यऽदातिम् ।

यः । आऽहुतिम् । परि । वेद । नमःऽभिः । विश्वा । इत् ।

सः । वामा । दधते । त्वाऽऊतः ॥ ९

हे अग्ने त्वां स मर्तः स यजमान ईळे । यजते । शशमे च । स्तौति । शशमान इति स्तुतिकर्मसु पाठादिदमपि स्तुतिकर्म । यो यजमानस्ते तव समिधा सह हव्यदातिं हविषां दानमानट् करोति । किंच यो यजमानो नमोभिः स्तुतिभिराहुतिमाहुत्यादिलक्षणां परि वेद परितो वेत्ति । ददातीत्यर्थः । स यजमानस्त्वोतस्त्वया रक्षितः सन् विश्वेत् सर्वाण्येव वामा वननीयानि धनानि दधते । धारयति ॥

॥ अथ दशमी ॥

अस्मा उं ते महि महे विधेम नमोभिरग्ने समिधोत हव्यैः ।

वेदी सूनो सहसो गीर्भिरुक्थैरा ते भद्रायां सुमतौ यतेम ॥ १०

अस्मै । ऊं इति । ते । महि । महे । विधेम । नमःऽभिः ।

अग्ने । संऽइधा । उत । हव्यैः ।

वेदी । सूनो इति । सहसः । गीःऽभिः । उक्थैः । आ । ते ।

भद्रायाम् । सुऽमतौ । यतेम ॥ १०

हे अग्ने महे महतेऽस्मै ते तुभ्यं महि महदत्यधिकं विधेम । परिचरेम । कैरित्युच्यते । नमोभिर्नमस्कारैः समिधा वा उतापि च हव्यैर्हविर्भिः । हे सहसः सूनो वेदौ वेद्यां गीर्भिः शास्त्रैरुक्थैः शस्त्रैश्च विधेमेति संबंधः । किंच ते तव भद्रायां स्तुत्यायां सुमतौ शोभनानुग्रहबुद्धावायतेम । आगच्छेम । भजेमेत्यर्थः ॥

॥ अथैकादश ॥

आ यस्ततन्थ रोदसी वि भासा श्रवोभिश्च श्रवस्य स्तरुत्रः ।

बृहद्भिर्वाजैः स्थविरेभिरस्मे रेवद्भिरग्ने वितरं वि भाहि ॥ ११

आ । यः । ततन्थ । रोदसी इति । वि । भासा । श्रवःऽभिः ।
च । श्रवस्यः । तरुत्रः ।
बृहत्ऽभिः । वाजैः । स्थविरेभिः । अस्मे इति । रेवत्ऽभिः ।
अग्ने । विऽतरं । वि । भाहि ॥ ११

हे अग्ने यस्त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्त्या व्याततंथ व्यतानीः । किंच तरुत्रस्तारकस्त्वं श्रवोभिः स्तुतिभिः श्रवस्यश्च भवसि हे तादृशाग्ने बृहद्भिर्महद्भिर्वाजैरन्नैः स्थविरेभिः स्थविरैः स्थूलै रेवद्भी रयिमद्भिरस्मे अस्मदर्थं वितरं विशिष्टतरं वि भाहि । विशेषेण दीप्यस्व ॥

। अथ द्वादशी ॥

नृवद्वसो सदमिद्धेह्यस्मे भूरि तोकाय तनयाय पश्वः ।
पूर्वीरिषो बृहतीरारेअघा अस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु ॥ १२

नृऽवत् । वसो इति । सदं । इत् । धेहि । अस्मे इति । भूरि ।
तोकाय । तनयाय । पश्वः ।
पूर्वीः । इषः । बृहतीः । आरेऽअघाः । अस्मे इति । भद्रा ।
सौश्रवसानि । संतु ॥ १२

हे वसो वासक धनवन्वाग्ने नृवत् मनुष्यैर्युतं धनं सदमित्सर्वदास्मे अस्मासु धेहि । स्थापय । किंच भूरि प्रभूतान् पश्वः पशूंश्च धेहि । किमर्थं । तोकाय तत्पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय । किंच पूर्वीः पूरयित्र्यः कामानां बह्व्यो वा बृहतीर्महत्य आरेअघाः । आरे दूरेऽघानि यासु ताः । तादृश्य इषः उत्कृष्टयशोन्वतानि भद्रा भद्राणि सौश्रवसानि सुश्रवस्त्वान्यस्मे अस्मासु संतु । भवंतु ॥

पुरूण्यग्न इति त्रयोदश्युत्तमा संभरणीयेष्टावग्नेः स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूत्रितं च । पुरूण्यग्ने पुरुधा त्वाया वसूनि त्वमग्ने वसुभिः । आ० ४. २. । इति ॥ तत्राष्टमम् ॥

पुरूण्यग्ने पुरुधा त्वाया वसूनि राजन्वसुता ते अश्याम्।
पुरूणि हि त्वे पुरुवार संत्यग्ने वसु विधते राजनि त्वे॥ १३

पुरूणि। अग्ने। पुरुधा। त्वाऽया। वसूनि। राजन्।
वसुता। ते। अश्याम्।
पुरूणि। हि। त्वे इति। पुरुऽवार। संति। अग्ने। वसु।
विधते। राजनि। त्वे इति॥ १३

हे अग्ने राजन् ते तव पुरूणि बहूनि पुरुधा गवाश्वादिरूपेण बहुप्रकाराणि वसूनि धनानि वसुता वसुतायै वसुमत्तायाश्याम्। व्याप्नुयां भजेय वा॥ अत्र भरतस्वामी वसुतेत्येतत्पदं सप्तम्यंतं चकार भट्टभास्करमिश्रोऽप्येकपदं संबुद्ध्यंतं चकार॥ हे पुरुवार बहुभिर्वरणीयाग्ने राजनि राजमाने त्वे त्वयि पुरूणि बहूनि वसु वसूनि त्वे त्वां विधते परिचरते मह्यं दातव्यानि संति॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षट्त्रिंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं॥

अथ पंचमोऽध्याय आरभ्यते॥ षष्ठमंडलस्य षडनुवाकात्मकस्य प्रथमेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि। तत्र त्वं हीत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं। अंत्या षट्पंचाशदक्षरा शक्वर्यादितो दशानुष्टुभः। अनुक्रम्यते हि। त्वं ह्येकादशानुष्टुभं शक्वर्यंतमिति॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावानुष्टुभे छंदसीदं सूक्तमुत्तमावर्जं विनियुक्तं। सूत्र्यते हि। त्वं हि क्षैतवद्यशो होताजनिष्ट। आ० ४. १३.। इति॥ आश्विनशस्त्रे चैतत् संमतोयं प्रातरनुवाकन्यायेनात्यतिदिष्टत्वात्॥ आंगिरसां द्विरात्रे द्वितीयेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रं। सूत्रितं च। त्वं हि क्षैतवदिति चाज्यं आ० १०. २.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं हि क्षैतवद्यशोऽग्ने मित्रो न पत्यसे।
त्वं विचर्षणे श्रवो वसो पुष्टिं न पुष्यसि॥ १

त्वं। हि। क्षैतऽवत्। यशः। अग्ने। मित्रः। न। पत्यसे।
त्वं। विऽचर्षणे। श्रवः। वसो इति। पुष्टिं। न। पुष्यसि॥ १

हे अग्ने त्वं हि त्वं खलु क्षैतवत्। क्षितिः क्षयोऽपचयः। तत्संबंधि क्षैतं क्षुद्रं काष्ठं। तद्युक्तं यशोऽन्नं हविर्लक्षणं पत्यसे। अभिपतसि। गच्छसि। तत्र दृष्टांतः। मित्रो न। अहरभिमानी देवो मित्रः। स इव। यद्वा यश इत्युदकनाम। क्षैतवत्। क्षैतं निवासकं हविर्लक्षणमन्नं तद्युक्तं यजमानस्वं मित्रभूतः पुरुष इवाभिपतसि। यद्वा। पत्यतिरैश्वर्यकर्मा। ईदृशमन्नं पत्यसे। ईशिषे। अपि च। विचर्षणे विशेषेण सर्वस्य द्रष्टः वासकाग्ने त्वं श्रवः श्रवणीयमन्नं यजमानस्य पुष्टिं न। अयं नशब्दश्चार्थे। अन्नं पुष्टिं च पुष्यसि। वर्धयसि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां हि ष्मा चर्षणयो यज्ञेभिर्गीर्भिरीड़ते।

त्वां वाजी यात्यवृको रजस्तूर्विश्वचर्षणिः॥ २

त्वां। हि। स्म। चर्षणयः। यज्ञेभिः। गीःऽभिः। ईड़ते।

त्वां। वाजी। याति। अवृकः। रजःऽतूः। विश्वऽचर्षणिः॥ २

हे अग्ने त्वां हि स्म त्वामेव खलु चर्षणयो मनुष्या यज्ञेभिर्यज्ञसाधनैर्हविर्भिर्गीर्भिः स्तुतिभिरीड़ते। स्तुवन्ति। अपि च वाजी। वाजो गमनं। तद्वान् सूर्यस्त्वां याति। गच्छति। प्रविशतीत्यर्थः। तथा च श्रूयते। अग्निं वावादित्यः सायं प्रविशति तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृश इति। वाजिशब्दस्य सूर्यवाचकत्वेन क्वचित् श्रूयते। अग्निर्वायुः सूर्यस्ते वै वाजिन इति वायुः सप्तिरादित्यो वाजीति च। कीदृशो वाजी। अवृको हिंसकरहितो। रजस्तूः। उदकमत्र रज उच्यते। तस्य वृष्टिलक्षणस्य प्रेरयिता। यद्वा रजसां लोकानां तरिता गंता विश्वचर्षणिः सर्वस्य द्रष्टा॥

॥ अथ तृतीया ॥

सजोषस्त्वा दिवो नरो यज्ञस्य केतुमिंधते।

यद्ध स्य मानुषो जनः सुम्नायुर्जुह्वे अध्वरे॥ ३

सऽजोषः। त्वा। दिवः। नरः। यज्ञस्य। केतुं। इंधते।

यत्। ह। स्यः। मानुषः। जनः। सुम्नऽयुः। जुह्वे। अध्वरे॥ ३

हे अग्ने सजोषः सजोषसः सह प्रीयमाणा दिवः स्तुतेर्नरो नेतार ऋत्विजो यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं त्वा त्वामिंधते समिद्धं कुर्वन्ति। कदेति चेदुच्यते। यद्ध यदा खलु स्य स मानुषो मनोरपत्यभूतो जनो जातो यजमानो होता वा सुम्नायुः सुम्नं सुखमात्मन इच्छन् अध्वरे हिंसाप्रत्यवायरहिते यज्ञे जुह्वे त्वामाह्वयति तदेत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋधद्यस्ते सुदानवे धिया मर्तः शशमते।

ऊती ष बृहतो दिवो द्विषो अंहो न तरति ॥ ४

ऋधत्। यः। ते। सुऽदानवे। धिया। मर्तः। शशमते।

ऊती। सः। बृहतः। दिवः। द्विषः। अंहः। न। तरति ॥४

ऋधत्। स यजमान ऋध्नुयात् हे अग्ने सुदानवे शोभनदानाय तुभ्यं॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी॥ तव संबंधिना धिया कर्मणा यो मर्तो मरणधर्मा यजमानः शशमते शाम्यति। यद्वा शशमतिः स्तुतिकर्मा। त्वदीयं कर्मणा युक्तः सन् स्तौति। स यजमानो बृहतो महतो दिवो दीप्तस्य तव संबंधिन्योती ऊत्या रक्षया द्विषो द्वेष्टॄन् अंहो न आहननशीलं पापमिव तरति। अतिक्रामति॥

॥ अथ पंचमी ॥

समिधा यस्त आहुतिं निशितिं मर्त्यो नशत्।

वयावंतं स पुष्यति क्षयमग्ने शतायुषं ॥ ५

सम्ऽइधा। यः। ते। आऽहुतिं। निऽशितिं। मर्त्यः। नशत्।

वयाऽवंतं। सः। पुष्यति। क्षयं। अग्ने। शतऽआयुषं ॥ ५

हे अग्ने समिधा समिंधनहेतुभूतेनेध्मेन सह ते त्वदीयां निशितिं निशितां तनूकृतां मंत्रसंस्कृतामाहुतिं यो मर्त्यो मनुष्यो नशत् व्याप्नुयात्। नशतिर्व्याप्तिकर्मा। स मनुष्यो यजमानो वयावंतं। वयाः शाखाः पुत्रपौत्रादिलक्षणाः। तद्युक्तं शतायुषं बहुविधान्नं चिरकालजीवनं वा क्षयं गृहं पुष्यति। पोषयति। वर्धयति। तत्र चिरकालमवतिष्ठत इत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे दशमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वेषस्ते धूम ऋण्वति दिवि षञ्छुक्र आततः।

सूरो न हि द्युता त्वं कृपा पावक रोचसे॥ ६

त्वेषः। ते। धूमः। ऋण्वति। दिवि। सन्। शुक्रः।

आऽततः।

सूरः। न। हि। द्युता। त्वम्। कृपा। पावक। रोचसे॥ ६

हे अग्ने त्वेषो दीप्तस्ते तव शुक्रो निर्मलः शुक्लवर्णो वा धूमो दिव्यन्तरिक्ष आततो विस्तीर्णः सन् ऋण्वति। मेघात्मना परिणतो गच्छति। अपि च हे पावक शोधकाग्ने सूरो न सूर्य इव कृपाभिमुखीकरणसमर्थया स्तुत्या स्तूयमानस्त्वं द्युता दीप्त्या रोचसे हि। दीप्यसे खलु॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अधा हि विक्ष्वीड्योऽसि प्रियो नो अतिथिः।

रण्वः पुरीव जूर्यः सूनुर्न त्रययाय्यः॥ ७

अध। हि। विक्षु। ईड्यः। असि। प्रियः। नः। अतिथिः।

रण्वः। पुरिऽइव। जूर्यः। सूनुः। न। त्रययाय्यः॥ ७

अधापि च विक्षु प्रजासु हे अग्ने त्वमीड्यः स्तुत्योऽसि। भवसि। हि यस्मादर्थे। यस्मादेवं तस्मात्त्वमस्माकमतिथिः। लुप्तोपमैतत्। अतिथिरिव प्रियोऽसि। यद्वा अतिथिर्गमनाय सततगामी भूत्वास्माकं प्रियोऽसि। तथा पुरीव नगर्यां जूर्यो जीर्णो वृद्धो हितोपदेष्टा राजेव रण्वो रमणीयो गन्तव्यो वा भवसि। तथा सूनुर्न पुत्र इव त्रययाय्यो यजमानैस्त्रातव्यः पालयितव्यो भवसि॥ त्रायतेरेतद्रूपं॥ यद्वैतत्सूनोर्विशेषणं। विद्यातपःकर्मलक्षणं त्रयं याति प्राप्नोति त्रययाय्यः॥ यातेरौणादिक आय्यप्रत्ययः। स्पृहयाय्य इति यथा। अथवा त्रययाय्यं जन्मत्रयं प्राप्तः। जन्मत्रयं चाह। मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जिबन्धनात्। तृतीयं यज्ञदीक्षाया इति जन्मत्रयं प्राप्नोति। तादृशः पुत्र इति। रण्वो रमणीयोऽसि॥

॥ अथाष्टमी ॥

क्रत्वा हि द्रोणे अज्यसेऽग्ने वाजी न कृत्व्यः ।

परिज्मेव स्वधा गयोऽत्यो न ह्वार्यः शिशुः ॥ ८

क्रत्वा । हि । द्रोणे । अज्यसे । अग्ने । वाजी । न । कृत्व्यः ।

परिज्माऽइव । स्वधा । गयः । अत्यः । न । ह्वार्यः ।

शिशुः ॥ ८

हे अग्ने क्रत्वा कर्मणा। मंथनरूपेण द्रोणे द्रुमे काष्ठेऽरण्यां निधानभूतेऽज्यसे च। व्यज्यसे खलु। तथा वाजी न वेजनवानश्व इव कृत्व्यः। कृत्वीति कर्मनाम। त्रिविधेंधनादीनां कर्मणां कर्ता। स यथा पुरुषं वहति तद्वद्धविर्वहनमग्नेरसाधारणं॥ तथा परिज्मेव परितः सर्वत्र गंता वायुरिव दावानलादिरूपेण सर्वत्र गंता त्वं स्वधा। अन्नमेतत्। अन्नं गयो गृहं च भवसि। उभयं दातेत्यर्थः। अपि च शिशुर्जातमात्रो बालोऽपि त्वमत्यो न सततगामी अश्व इव ह्वार्यः कुटिलमनस्को भवसि॥ ह्वृ कौटिल्य इत्यस्मादेतद्रूपं॥

करोत्यमग्निधामच्छदो वैकल्पिकमनुवाक्या त्वं त्येति। सूत्रितं च। त्वं त्या चिदच्युता धामन् ते विश्वं भुवनमधिश्रितं। आ० २. १२. । इति॥

॥ सैषा नवमी ॥

त्वं त्या चिदच्युताग्ने पशुर्न यवसे ।

धामा ह यत्ते अजर वना वृश्चंति शिक्वसः ॥ ९

त्वं । त्या । चित् । अच्युता । अग्ने । पशुः । न । यवसे ।

धाम । ह । यत् । ते । अजर । वना । वृश्चंति । शिक्वसः ॥ ९

हे अग्ने त्वं त्या तानि काष्ठानि। चिच्छब्दोऽप्यर्थे। अच्युताच्युतानि च्यावयितुमशक्यान्यपि। अत्सीति शेषः। तत्र दृष्टांतः। यवसे घासे निमित्तः पशुरिव। स यथा सर्वं भक्षयति तथा त्वं प्रौढकाष्ठादीनि भक्षयसि

दहतीत्यर्थः। हे अजर जरारहिताग्ने यविष्ठ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक्॥ यविष्ठ दीप्यमानस्य ते तव धाम धामानि तेजांसि वना वननीयानि संभजनीयान्यरण्यानि वृश्चंति छिंदंति तर्पयंति च त्वामिति पूर्वत्रान्वयः। इत्येतत्पादपूरणं॥

॥ अथ दशमी॥

वेषि ह्यध्वरीयतामग्ने होता दमे विशाम्॥
समृधो विश्पते कृणु जुषस्व हव्यमंगिरः॥ १०

वेषि। हि। अध्वरऽयतां। अग्ने। होता। दमे। विशां।
संऽऋधः। विश्पते। कृणु। जुषस्व। हव्यं। अंगिरः॥ १०

हे अग्ने अध्वरीयतामध्वरं यज्ञमात्मन इच्छतां विशां यजमानानां दमे गृहे त्वं होता देवानामाह्वाता सन् वेषि हि स्तुतिं कामयसे। यतः कामयसे अतः कारणाद्धे विश्पते विशां पालकाग्ने समृधः समृद्धान्यजमानान् कृणु। कुरु। किंच हे अंगिरोऽङ्गनादिगुणयुक्त अंगाररूप वाग्ने हव्यमस्मदीयं हविर्जुषस्व। सेवस्व॥

॥ अथैकादशी॥

अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः।
वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नॄन्द्विषो अंहांसि दुरिता तरेम ता
तरेम तवावसा तरेम॥ ११

अच्छ। नः। मित्रऽमहः। देव। देवान्। अग्ने। वोचः।
सुऽमतिं। रोदस्योः।
वीहि। स्वस्तिं। सुऽक्षितिं। दिवः। नॄन्। द्विषः।
अंहांसि। दुःऽइता। तरेम। ता तरेम। तव।
अवसा। तरेम।

हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते देव दानादिगुणयुक्ताग्ने त्वं रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्वर्तमानान् देवानच्छाभिमुख्येन नोऽस्माकं सुमतिं स्तुतिं वोचः। ब्रूहि। दिवः स्वर्गान्नॄन्नेतॄनस्मान् सुक्षितिं शोभननिवासयुक्तां स्वस्तिमविनाशं वीहि। गमय॥ वीतिरत्रांतर्भावितण्यर्थो द्रष्टव्यः॥ वयं च द्विषो द्वेष्टॄन् अंहांसि पापानि दुरिता नरकफलरूपाणि दुर्गमनानि तरेम। अतिक्रामेम। तथा ता तानि अव-च्छिन्नानि जन्मांतरकृतानि च पापादीनि तरेम। उक्त एवार्थो दार्ढ्याय पुनरुच्यते। हे अग्ने तवावसा रक्षणेन द्वेष्टॄन्प्रभृतीन्सर्वं तरेम॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः ॥

अग्ने स क्षेषदित्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। अनुक्रांतं च। अग्ने सक्षेषदिति॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने स क्षेषदृतपा ऋतेजा उरु ज्योतिर्नशते देवयुष्टे।

यं त्वं मित्रेण वरुणः सजोषा देव पासि त्यजसा मर्तमंहः॥ १

अग्ने। सः। क्षेषत्। ऋतऽपाः। ऋतेऽजाः। उरु। ज्योतिः।

नशते। देवऽयुः। ते।

यं। त्वं। मित्रेण। वरुणः। सऽजोषाः। देव। पासि।

त्यजसा। मर्तं। अंहः॥ १

हे अग्ने स यजमानः क्षेषत्। क्षियति। निवसति। चिरकालं जीवेदित्यर्थः। कीदृशो यजमानः। ऋतपा ऋतस्य यज्ञस्य पालक ऋतेजा यज्ञनिमित्तं जातः। अपि च स ते त्वदीयं देवयुर्देवमात्मन इच्छन् स यजमान उरु विस्तीर्णं ज्योतिः सूर्याख्यं नशते। प्राप्नोति। हे देव द्योतमानाग्ने यं मर्तं मनुष्यं यजमानं मित्रेण वरुणः॥ तृतीयार्थे प्रथमा॥ वरुणेन च सजोषाः प्रीयमाणस्त्वं त्यजसा त्याजन-साधनेनायुधेनांहसः पापात्पासि रक्षसि स यजमान इति पूर्वत्र संबंधः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ईजे यज्ञेभिः शशमे शमीभिर्ऋधद्वारायाग्नये ददाश।

एवा चन तं यशसामजुष्टिर्नांहो मर्तं नशते न प्रदृप्तिः॥ २

ईजे। यज्ञेभिः। शशमे। शमीभिः। ऋधत्ऽवाराय।

अग्नये। ददाश।

एव। चन। तं। यशसां। अजुष्टिः। न। अंहः। मर्तं।

नशते। न। प्रऽदृप्तिः॥ २

यो यजमान ऋधद्वाराय ऋध्नुवद्वारं वरणीयं धनं यस्य तादृशायाग्नये इदं च हवींषि ददाति स यजमानो यज्ञेभिः सर्वैर्यज्ञैरीजे। इष्टवान् भवति। तथा शमीभिः कर्मभिः कृच्छ्रचान्द्रायणादिभिः शशमे। शान्तश्च भवति। आग्नेयेन यागेन सर्वं फलं लभत इत्यर्थः। अपि च तं यजमानं यशसां यशस्विनां पुत्राणामजुष्टिरप्राप्तिर्नैव नशते। नैव प्राप्नोति। पुत्रवानेव भवतीत्यर्थः। तथा मर्तं मनुष्यं तमंहः पापं न नशते। तथा प्रदृप्तिरनर्थहेतुः प्रदर्पश्च तं न प्राप्नोति॥

॥ अथ तृतीया ॥

सूरो न यस्य दृशतिररेपा भीमा यदेति शुचतस्त आ धीः।

हेषस्वतः शुरुधो नायमक्तोः कुत्रा चिद्रण्वो वसतिर्वनेजाः॥ ३

सूरः। न। यस्य। दृशतिः। अरेपाः। भीमा। यत्। एति।

शुचतः। ते। आ। धीः।

हेषस्वतः। शुरुधः। न। अयं। अक्तोः। कुत्र। चित्।

रण्वः। वसतिः। वनेऽजाः। ३

सूरो न सूर्य इव यस्य तव दृशतिर्दर्शनमरेपाः पापरहितं । हे अग्ने यत् यस्य ते तव शुचतो ज्वलतो धीर्धारयित्री ज्वाला भीमा भयंकरा एति आ सर्वतोऽपि गच्छति । योऽयमग्निर्हेषस्वतः शब्दयुक्ताः शुरुधो न शुचः शोकस्य रोधयित्र्यो गा-व्याप्तोः । अक्तुरिति रात्रिनाम । तेन च तत्र संचारो राक्षसादिर्लक्ष्यते । राक्षसादेः अभूत् दग्धाभूदिति शेषः । स इत्थं वसतिः सर्वेषामाश्रयभूतो वनेजा अरण्ये जायमानः कुत्रा चित् कुत्रचिदेव स्थाने पर्वताग्रादौ रण्वो रमणीयो भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तिग्मं चिदेम महि वर्पो अस्य भसदश्वो न यमसान आसा ।

विजेहमानः परशुर्न जिह्वां द्रविर्न द्रावयति दारु धक्षत् ॥ ४

तिग्मं । चित् । एम । महि । वर्पः । अस्य । भसत् । अश्वः ।

न । यमसानः । आसा ।

विऽजेहमानः । परशुः । न । जिह्वां । द्रविः । न । द्रवयति ।

दारु । धक्षत् ॥ ४

अस्याग्नेरेम गमनभूतो मार्गस्तिग्मं तीक्ष्णं स्पर्शे दुःसहत्वात् । अस्य च वर्पो रूपं महि महत् प्रभूतं भसत् । दीप्यते ॥ भस भर्त्सनदीप्त्योरिति धातुः ॥ कीदृशोऽग्निः । अश्वो न अश्व इवासा मुखेन यमसानस्तृणादिकं नियच्छन् । तथा परशुर्न । यथा परशुः स्वकीयां धारां काष्ठे प्रक्षिपति तथा स्वकीयां जिह्वां ज्वालां विजेहमानस्तरुगुल्मादौ प्रक्षिपन् तथा दारु काष्ठं धक्षत् दहन् द्रविर्न । द्रविर्द्रावयिता स्वर्णकारः । स यथा स्वर्णादिकं द्रावयति तथा सर्वं वनं द्रावयति । मूर्तभूतं भस्मसात्करोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स इदस्तेव प्रति धादसिष्यञ्छिशीत तेजोऽयसो न धारां ॥

चित्रध्रजतिररतिर्यो अक्तोर्वेर्न द्रुषद्वा रघुपत्मजंहाः ॥ ५

सः। इत्। अस्ताऽइव। प्रति। धात्। असिष्यन्। शिशीत।
तेजः। अयसः। न। धाराम्।
चित्रऽध्रजतिः। अरतिः। यः। अक्तोः। वेः। न। द्रुऽसद्वा।
रघुपत्मऽजंहाः॥ ५

स इत् स एवाग्निरस्तेव शत्रोः क्षेप्तेव प्रतिधात्। स्वकीयज्वालां प्रतिधत्ते। यथा धन्वी लक्ष्याभिमुख्येन बाणं संधत्ते तथा ज्वालां संधत्त इत्यर्थः। प्रतिधाय चासिष्यन् ज्वालां प्रक्षेप्स्यन् तेजः स्वकीयं शिशीत। निश्यति। तीक्ष्णीकरोति। तत्र दृष्टांतः। अयसां न धारा। यथायोमयस्य परश्वादेर्धारां प्रक्षेप्तुकामस्तीक्ष्णीकरोति तद्वत्। तीक्ष्णीकृत्य च चित्रध्रजतिश्चित्रगतिरक्तो रात्रेररतिररमिता गंता वेर्न पक्षीव द्रुषद्वा वृक्षेषु सीदन् रघुपत्मजंहा लघुपतनसमर्थपादः। एवंभूतः सन् ऽग्निर्वर्तत स इति पूर्वत्रान्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे तृतीयो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

स ईं रेभो न प्रति वस्त उस्राः शोचिषा रारपीति मित्रमहाः।
नक्तं य ईमरुषो यो दिवा नॄनमर्त्यो अरुषो यो दिवा नॄन्॥ ६

सः। ईम्। रेभः। न। प्रति। वस्ते। उस्राः। शोचिषा।
रारपीति। मित्रऽमहाः।
नक्तम्। यः। ईम्। अरुषः। यः। दिवा। नॄन्। अमर्त्यः। अरुषः।
यः। दिवा। नॄन्॥ ६

स ईं सोऽयमग्नी रेभो न स्तुत्यः सूर्य इवोस्रा दीप्ता ज्वालाः प्रतिवस्ते। आच्छादयति। तथा मित्रमहाः सर्वेषामनुकूलप्रकाशः सन् शोचिषा तेजसा रारपीति। भृशं शब्दं करोति। य ईमयमग्निर्नक्तं रात्रावरुष आरोचमानः सन् दिवा-
[illegible]नॄन् स्वस्वकार्ये प्रेरयति। पुनः रुषः पूरकः। तथामर्त्योऽमरणा-
[illegible] रोचमानेन तेजसा नॄनेता-

कोयामग्नीन् प्रेरयति च इति पूर्वत्रान्वयः । यद्वा नक्तं रात्रौ योऽयमग्निश्चक्रआरोचमाना श्च नरयादिभिः तमग्निं दिशा चक्र नृणेतन् देवाश्चिर्भिः संयोजयति । यो दिवा नृन्निति पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दिवो न यस्य विधतो नवीनोद्वृषा रुक्ष ओषधीषु नूनोत् ।

घृणा न यो ध्रजसा पत्मना यन्ना रोदसी वसुना दं सुपत्नी ॥ ७

दिवः । न । यस्य । विधतः । नवीनोत् । वृषा । रुक्षः ।

ओषधीषु । नूनोत् ।

घृणा । न । यः । ध्रजसा । पत्मना । यन् । आ ।

रोदसी इति । वसुना । दं । सुपत्नी इति सुऽपत्नी ॥ ७

दिवो न दीप्तस्य सूर्यस्येव विधतो विधातृ रश्मीकुर्वतो यस्याग्नेर्नवीनोत् भृशं शब्दोऽभूत् । एतदेव व्याचष्टे । वृषा कामानां वर्षिता रुक्षो दीप्तः सोऽग्निरोषधीषु दह्यमानासु नूनोत् । भृशं शब्दमकरोत् । यश्च घृणा न संचलनशीलेन दीप्तेन वा ध्रजसा गमनशीलेन तेजसा पत्मनाऽनेन पतनेन यन् गच्छन् वर्तते सोऽग्निर्दं अस्मच्छत्रून् दमयन् सुपत्नी शोभनपतिके रोदसी द्यावापृथिव्यौ वसुना धनेनापूरयति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

धायोभिर्वा यो युज्येभिरर्कैर्विद्युन्न दविद्योत्स्वेभिः शुष्मैः ।

शर्धो वा यो मरुतां ततक्ष ऋभुर्न त्वेषो रभसानो अद्यौत् ॥ ८

धायःऽभिः । वा । यः । युज्येभिः । अर्कैः । विऽद्युत् । न ।

दविद्योत् । स्वेभिः । शुष्मैः ।

शर्धः । वा । यः । मरुतां । ततक्ष । ऋभुः । न । त्वेषः ।

रभसानः । अद्यौत् ॥ ८

योऽग्निर्भोक्तृभिर्वा धारकैरश्वैरिव युक्तः अयुज्यैः स्वयमेव युज्यमानैरश्वैः स्वैर्नीतैर्दीप्तिभिर्गच्छति सोऽग्निर्विद्युन्न विद्युदिव स्वेभिः स्वकीयैः शुष्मैः शोषकैस्तेजोभिर्दीविद्योत् । विद्योतते । यस्य महत्त्वानि तमांसि प्रकाना देवानां यष्टौ वा । तमसा तनूकरोति सर्वं तीक्ष्णीकरोति । शोषयतीति यावत् । सोऽग्निरृभुर्न इत्थ भासमानः सूर्य इव तेजो दीप्तो रभसानो वेगं कुर्वन् अद्यौत् । विद्योतते । प्रकाशते ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

यथा होतरित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । यथा होतरित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः सूक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यथा होतर्मनुषो देवताता यज्ञेभिः सूनो सहसो यजासि ।

एवा नो अद्य समना समानानुशन्नग्न उशतो यक्षि देवान् ॥ १

यथा । होतः । मनुषः । देवऽताता । यज्ञेभिः । सूनो इति ।

सहसः । यजासि ।

एव । नः । अद्य । समना । समानान् । उशन् । अग्ने ।

उशतः । यक्षि । देवान् ॥ १

हे होतर्देवानामाह्वातः सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने यथा येन प्रकारेण मनुषो मनोः प्रजापतेर्यजमानस्य देवताता । यज्ञनामैतत् । देवताती यज्ञे यज्ञेभिर्यजमानसाधनैर्हविर्भिः यजासि देवान्यजसि एवमेव हे अग्ने नोऽस्माकमद्यास्मिन्यज्ञे समानान् स्वसदृशानिंद्रादीनुशन् कामयमानस्त्वमुशतः कामयमानान्यष्टव्यान् देवान् समना यज्ञे यक्षि । यज । यद्वा समानं मन्यंतेऽस्मिन् देवानिति समना यज्ञः । तस्मिन्नित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोरग्निर्वन्दारु वेद्यश्चनो धात् ।

विश्वायुर्यो अमृतो मर्त्येषूषर्भुद्भूदतिथिर्जातवेदाः ॥ २

सः । नः । विभाऽवा । चक्षणिः । न । वस्तोः । अग्निः ।
वंदारु । वेद्यः । चनः । धात् ।
विश्वऽआयुः । यः । अमृतः । मर्त्येषु । उषःऽभुत् । भूत् ।
अतिथिः । जातऽवेदाः ॥ २

वस्तोरह्नि चक्षणिर्न प्रकाशकः सूर्य इव विभावा विशेषेण दीप्यमानो वेद्यः सर्वैर्ज्ञातव्यो लंभनीयो वा सोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं वंदारु वंदनीयं स्तुत्यं चनोऽन्नं धात्। दधातु। प्रयच्छत्वित्यर्थः। विश्वायुः सर्वेषां जीवनहेतुभूतोऽमृतो मरणरहितोऽतिथिः [illegible] सततगामी जातवेदा जातानां वेदिता जातधनो वा एवंभूतो योऽग्निर्मर्त्येषु मनुष्येषु यजमानेषूषर्भुद्भूत् उषःकालेऽग्निहोत्रहोमार्थं प्रबुद्धो भवति स इति पूर्वत्रान्वयः॥

॥ अथ तृतीया ।

द्यावो न यस्य पनयंत्यभ्वं भासांसि वस्ते सूर्यो न शुक्रः ।
वि य इनोत्यजरः पावकोऽश्नस्य चिच्छिश्नथत्पूर्व्याणि ॥ ३

द्यावः । न । यस्य । पनयंति । अभ्वं । भासांसि । वस्ते ।
सूर्यः । न । शुक्रः ।
वि । यः । इनोति । अजरः । पावकः । अश्नस्य । चित् ।
शिश्नथत् । पूर्व्याणि ॥ ३

नेति संप्रत्यर्थे। उक्तं च। अस्य पदादेश्च संप्रत्यर्थे प्रयोगः। नि० ७. ३१. । इति॥ द्यावः स्तोतारः संप्रतीदानीं यस्याग्नेरभ्वं महत्त्वं पनयंति स्तुवंति सोऽग्निः सूर्यो न सूर्य इव शुक्रः शुक्लवर्णः सन् भासांसि तेजांसि वस्ते। आच्छादयति। यश्चाजरो जरारहितः पावकः सर्वस्य शोधकोऽग्निर्वीनोति भासा सर्वं व्याप्नोति सोऽश्नस्य चित् व्यापनशीलस्यापि राक्षसादेः पूर्व्याणि चिरंतनानि पुराणि शिश्नथत्। हिनस्तु॥ श्नथ क्नथ हिंसायामिति धातुः॥

। अथ चतुर्थी ॥

वद्मा हि सूनो अस्यद्मसद्वा चक्रे अग्निर्जनुषाज्मान्नं ।
स त्वं न ऊर्जसन ऊर्जं धा राजेव जेरवृके क्षेष्यंतः ॥ ४

वद्मा। हि। सूनो इति। असि। अद्मसद्वा। चक्रे। अग्निः।
जनुषा। अज्म। अन्नं।
सः। त्वं। नः। ऊर्जसने। ऊर्जं। धाः। राजाऽइव। जेः।
अवृके। क्षेषि। अंतरिति ४ ॥

हे सूनो बलस्य पुत्र। वद्मा सु प्रेरयिता। सर्वस्य प्रेरकोऽग्ने वद्मा वदनीयः स्तुत्योऽसि भवसि। परः पादः परोक्षकृतः। अद्मसद्वा अद्मनीयेषु हविःषु सीदन् हविःस्वीकरणार्थोपविशन्नग्निर्जनुषा जन्मना स्वभावेन एवाज्म। अज्मनां गंतॄणां अज्मनः अन्नं च यजमानानां चक्रे। करोति। ऊर्जसन ऊर्जाया अन्नस्य दातरग्ने सोऽसौ त्वं नोऽस्मभ्यमूर्जमन्नं धाः। देहि। तथा राजेव जेः। अस्मच्छत्रून् जय। एतदर्थमवृके रक्षसादिभिर्बाधकैर्वियुक्तेऽस्मदीयेऽध्वरे अंतर्मध्ये क्षेषि। निवस ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नितिक्ति यो वारणमन्नमत्ति वायुर्न राष्ट्र्यत्येत्यक्तून् ।
तुर्याम यस्त आदिशामरातीरत्यो न ह्रुतः पततः परिह्रुत् ॥ ५

निऽतिक्ति। यः। वारणं। अन्नं। अत्ति। वायुः। न।
राष्ट्री। अति। एति। अक्तून्।
तुर्याम। यः। ते। आऽदिशां। अरातीः। अत्यः। न।
ह्रुतः। पततः। परिऽह्रुत् ॥ ५

योऽग्निर्नार्यं तमसां निवारकं अर्कोऽर्चं तेजो नितिक्ति निदधाति तीक्ष्णीकरोति ॥ तिज निशाने इति धातुः ॥ यथा च यद् भिर्दीयमानं हविरंशभक्षणाय भक्षयति । तथा च श्रूयते । असादो वा एषोऽस्यपातर्योदाग्निरिति । सोऽग्निर्नार्युने वायुरिव राष्ट्री । ईश्वरनामैतत् । राष्ट्री राजन् । तद्वान् । वायुर्यथा स्वसामर्थ्येन सर्वमीष्टे तद्वत् । सर्वस्येश्वर इत्यर्थः । तादृशः सन् अक्तून् रात्रीरत्येति । अतिक्रामति । तद्गतमंधकारं तिरस्करोतीत्यर्थः यं च त्वत्प्रसादात्तुर्याम तं हिंस्याम यो जनस्ते तुभ्यमादित्यादिभ्यमानानां दीयमानानां हविषामरातीररातिरदाता ॥ छांदसो दीर्घः ॥ यद्वारातीर्धनस्यादातॄन् तं त्वां प्रत्यादित्यादिह गावाचस्थानानस्माकं यो जनो विरोधी तं हिंस्याम । त्वं चात्यो न यात्रगामी अत्यश्व इव ह्रुतो हिंसकान्पततश्चात्मसुखेन गच्छतः पत्मन् परिह्रुत् परिगत्य हंता भव ॥ ह्रुतो हिंसाधेष्वंतद्रूपं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ सूर्यो न भानुमद्भिरर्कैरग्ने ततंथ रोदसी वि भासा ।
चित्रो नयत्परि तमांस्यक्तः शोचिषा पत्मन्नौशिजो न दीयन् ॥१॥

आ । सूर्यः । न । भानुमत्ऽभिः । अर्कैः । अग्ने । ततंथ ।
रोदसी इति । वि । भासा ।
चित्रः । नयत् । परि । तमांसि । अक्तः । शोचिषा ।
पत्मन् । औशिजः । न । दीयन् ॥१॥

हे अग्ने रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्त्या व्याततंथ । विशेषेणाच्छादयसि । तत्र दृष्टांतः । भानुमद्भिः प्रभावद्भिरर्कैरर्चनीयैः किरणैः सूर्यो न । यथा सूर्य आततान तद्वत् । परोऽर्थः परोक्षकृतः । पत्मन् । पतत्यस्मिन्निति पत्म मार्गः । तस्मिन्नौशिजो न । उशिजः स्तोतारः । स्तुत्यस्तथा तस्य वश्योऽयमिन्द्रः सूर्यः । स इव दीयन् गच्छन् शोचिषा तेजसाक्तः संश्लिष्टः अत एव चित्रश्चायनं सोऽग्निस्तमांसि नैशान्यंधकाराणि परि नयत् । परिणयति । परितो गमयति । स्वप्रकाशेन दीप दिग्भागान्विस्तारयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वां हि मन्द्रतममर्कशोकैर्ववृमहे महि नः श्रोष्यग्ने।

इन्द्रं न त्वा शवसा देवता वायुं पृणन्ति राधसा नृतमाः ॥ ७

त्वाम्। हि। मन्द्रऽतमम्। अर्कऽशोकैः। ववृमहे। महि। नः।

श्रोषि। अग्ने।

इन्द्रम्। न। त्वा। शवसा। देवता। वायुम्। पृणन्ति।

राधसा। नृऽतमाः ७ ॥

हे अग्ने मन्द्रतमं स्तुत्यतमं त्वामर्कशोकैरर्चनीयैः पूजनीयैः शोकैर्दीप्तिभिर्युक्तं हि यस्मात् ववृमहे संभजामहे। यद्वार्कशोकैरर्चनीयैः प्रशस्तैर्दीप्तिकरणैः स्तोत्रैः साधनभूतैस्त्वां संभजामहे तस्मात्त्वमपि महत्वेऽस्मदीयं स्तोत्रं श्रोषि। शृणु। हे अग्ने नृतमाः स्तुतीनां नेतृतमा ऋत्विजः शवसा बलेन वायुं गन्तारं। यद्वा वायुमिव शवसा युक्तमिन्द्रं न इन्द्रमिव देवता देवतात्मानं त्वां राधसा हविर्लक्षणेन धनेन पृणन्ति। प्रीणयन्ति ॥ देवताशब्दात् द्वितीयायाः सुपां सुलुगिति लुक् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू नो अग्नेऽवृकेभिः स्वस्ति वेषि रायः पथिभिः पर्ष्यंहः।

ता सूरिभ्यो गृणते रासि सुम्नं मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ८

नु। नः। अग्ने। अवृकेभिः। स्वस्ति। वेषि। रायः।

पथिऽभिः। पर्षि। अंहः।

ता। सूरिऽभ्यः। गृणते। रासि। सुम्नम्। मदेम।

शतऽहिमाः। सुऽवीराः ॥ ८

हे अग्ने नोऽस्मानवृकेभिः। वृकाः स्तेनाः। तद्रहितैः पथिभिर्मार्गैः रायो धनानि नु क्षिप्रं स्वस्ति क्षेमेण वेषि। गमय। प्रापय। अंहः। अंहसः पापात्पर्षि। तद्रहितमार्गैः पारय चास्मान्। यानि त्वया सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो देयानि सुम्नानि ता तानि सुम्नं सुम्नानि सुखानि गृणते स्तुवते मह्यं रासि। देहि। वयं च शतहिमाः शतं हेमंतान् संवत्सरान् सुवीराः। वीर्यादजायंत इति वीराः पुत्रादयः। शोभनपुत्रपौत्रादिसहिताः संतो मदेम। हृष्याम॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे षष्ठो वर्गः ॥

हुवे व इति सप्तर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। तथा चानुक्रम्यते। हुवे वः सप्तेति। प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हुवे वः सूनुं सहसो युवानमद्रोघवाचं मतिभिर्यविष्ठं।
य इन्वति द्रविणानि प्रचेता विश्ववाराणि पुरुवारो अध्रुक्॥ १

हुवे। वः। सूनुं। सहसः। युवानं। अद्रोघऽवाचं।
मतिऽभिः। यविष्ठं।
यः। इन्वति। द्रविणानि। प्रऽचेताः। विश्वऽवाराणि।
पुरुऽवारः। अध्रुक्॥ १

हे अग्ने वः॥ व्यत्ययेन बहुवचनं॥ त्वां मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैर्हुवे। आह्वयामि। कीदृशं। सहसो बलस्य सूनुं पुत्रं। अग्निर्हि बलेन मथ्यमानो जायते। युवानं नित्यतरुणं फलस्य मिश्रयितारं वा। अद्रोघवाचं। अद्रोग्धव्या प्रशस्ता स्तुतिरूपा वाक् यस्मिन् प्रयुज्यते तादृशं। यविष्ठमतिशयेन युवानं। प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः पुरुवारः पुरुभिर्बहुभिर्वरणीयः संभजनीयोऽध्रुक् अद्रोग्धा यजमानानां एवंभूतो योऽग्निर्विश्ववाराणि सर्वैर्वरणीयानि संभजनीयानि प्रशस्तानि द्रविणानि धनानीन्वति प्रेरयति। स्तोतृभ्यो ददातीति यावत्। तं त्वा हुव इति पूर्वत्र संबंधः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वे वसूनि पुर्वणीक होतर्दोषा वस्तोरेरिरे यज्ञियासः।

क्षामेव विश्वा भुवनानि यस्मिन्त्सं सौभगानि दधिरे पावके ॥२

त्वे इति। वसूनि। पुरुऽअनीक। होतः। दोषा। वस्तोः।

आ। ईरिरे। यज्ञियासः।

क्षामऽइव। विश्वा। भुवनानि। यस्मिन्। सं। सौभगानि।

दधिरे। पावके ॥२

हे पुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने त्वे त्वयि दोषा रात्रौ वस्तोरहनि च यज्ञियासो यज्ञार्हा यजमाना वसूनि हविर्लक्षणानि धनान्येरिरे। आभिमुख्येन प्रेरयंति। प्रापयंति। जुह्वतीत्यर्थः। विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि क्षामेव क्षमायां भूम्यामिव यस्मिन् पावके शोधकेऽग्नौ सौभगानि धनानि संदधिरे देवाः संस्थापितवंतः। अग्नौ धनं बहु संन्यदधतेति ब्राह्मणं। नकारस्त्वयीति पूर्ववद्योज्यं॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं विक्षु प्रदिवः सीद आसु क्रत्वा रथीरभवो वार्याणां।

अत इनोषि विधते चिकित्वो व्यानुषग्जातवेदो वसूनि ॥३

त्वं। विक्षु। प्रऽदिवः। सीदः। आसु। क्रत्वा। रथीः।

अभवः। वार्याणां।

अतः। इनोषि। विधते। चिकित्वः। वि। आनुषक्।

जातऽवेदः। वसूनि ॥३

हे अग्ने त्वं प्रदिवः । पुराणकालीनात् । पुरातनकालीनाच्च चिरं प्रजायमानाच्च परिदृश्यमानाच्च ओदः । ओदसि । विश्वान्तरात्मना वर्तसे । तथा आत्मीयेन कर्मणा वार्याणां वरणीयानां धनानां रक्षोरक्षकः । रक्षिता । यजमानेभ्यः प्रापयिताभूः । अतः कारणात् हे चिकित्वो विद्वन् जातवेदो जातानां प्राणिनां वेदितरग्ने विधते परिचरते यजमानाय वसूनि धनान्यानुषक् सततं यथा भवति तथा त्वमपि विविधं प्रेरयसि ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टव यो नः सनुत्य इति तृचः । सूत्रितं च । यो नः सनुत्यो अभिदासदग्ने भवा नो अग्ने सुमना उपेताविति तृचाः । आ० ४. ६. । इति ॥

॥ तस्याः प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

यो नः सनुत्यो अभिदासदग्ने यो अन्तरो मित्रमहो वनुष्यात् ।
तमजरेभिर्वृषभिस्तव स्वैस्तपा तपिष्ठ तपसा तपस्वान् ॥ ४

यः । नः । सनुत्यः । अभिऽदासत् । अग्ने । यः । अन्तरः ।
मित्रऽमहः । वनुष्यात् ।
तम् । अजरेभिः । वृषऽभिः । तव । स्वैः । तप । तपिष्ठ ।
तपसा । तपस्वान् ॥ ४

हे अग्ने यः सनुः सनुत्यः । सनुतरित्यन्तर्हितनाम । अन्तर्हिते देशे वर्तमानः शत्रुः नोऽस्मानभिदासत् उपक्षयति बाधते । यश्चान्तरोऽभ्यन्तरवर्ती शत्रुः हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते मित्राणां महयितर्वाग्ने वनुष्यात् हिंस्यात् तमुभयविधं हे तपिष्ठ तप्ततमाग्ने तपसा तेजसा तपस्वांस्तेजस्वी त्वमजरेभिर्जरारहितैर्वृषभिर्वर्षितृभिरभीष्टवर्षितृभिस्तव स्वैः आत्मीयैस्तेजोभिस्तप । दह ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्ते यज्ञेन समिधा य उक्थैरर्केभिः सूनो सहसो ददाशत् ।
स मर्त्येष्वमृत प्रचेता राया द्युम्नेन श्रवसा वि भाति ॥ ५

यः। ते। यज्ञेन। सम्ऽइधा। यः। उक्थैः। अर्केभिः।

सूनो इति। सहसः। ददाशत्।

सः। मर्त्येषु। अमृत। प्रऽचेताः। राया। द्युम्नेन।

श्रवसा। वि। भाति॥ ५

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने ते त्वां यो यजमानो यज्ञेन यागेन ददाशत् परिचरति। यश्च समिधा सन्दीपनसाधनेनेध्मेन। यश्चोक्थैः शस्त्रैरर्केभिरर्चनीयैः स्तोत्रैश्च परिचरति हे अमृत मरणधर्मरहिताग्ने स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः सन् राया धनेन द्युम्नेन द्योतमानेन श्रवसा श्रवणीयेनान्नेन यशसा वा वि भाति। विशेषेण प्रकाशते॥

॥ अथ षष्ठी॥

स तत्कृधीषितस्तूयमग्ने स्पृधो बाधस्व सहसा सहस्वान्।

यच्छस्यसे द्युभिरक्तो वचोभिस्तज्जुषस्व जरितुर्घोषि मन्म॥ ६

सः। तत्। कृधि। इषितः। तूयम्। अग्ने। स्पृधः। बाधस्व।

सहसा। सहस्वान्।

यत्। शस्यसे। द्युऽभिः। अक्तः। वचःऽभिः। तत्। जुषस्व।

जरितुः। घोषि। मन्म॥ ६

हे अग्ने स त्वमिषितः प्रेषितः सन् तूयं क्षिप्रं तत्कृधि। कुरु। किं तदित्यत आह। सहस्वान् बलवांस्त्वं स्पृधः स्पर्धमानान् सहसा बलेन परेषामभिभवनसमर्थेन तेजसा वा बाधस्व। विनाशय। द्युभिर्द्योतमानैस्तेजोभिरक्तो संसक्तस्त्वं वचोभिः स्तुतिरूपैर्वाक्यैर्यच्छस्यसे यत्स्तूयसे। स्वानुरूप्य यत् स्तोत्रं स्तोतृभिः क्रियत इत्यर्थः। तन्मन्म मननीयं घोषि घोषणीयं जरितुः स्तोत्रं जुषस्व। सेवस्व॥

अग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालमित्यस्यामिष्टौ याज्या। सूत्रितं च। अच्छायं नः काममग्ने तवोतीति काम्याय। आ० २. १०। इति॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

अश्याम तं काममग्ने तवोती अश्याम रयिं रयिवः सुवीरं ।
अश्याम वाजमभि वाजयंतोऽश्याम द्युम्नमजराजरं ते ॥ ७ ॥

अश्याम । तं । कामं । अग्ने । तव । ऊती । अश्याम ।
रयिं । रयिऽवः । सुऽवीरं ।
अश्याम । वाजं । अभि । वाजऽयंतः । अश्याम । द्युम्नं ।
अजर । अजरं । ते ॥ ७ ॥

हे अग्ने ते तव संबंधिन्योती ऊत्या रक्षया तं काममश्याम । प्राप्नुयाम । तमेव कामं विवृणोति । हे रयिवो धनवन्नग्ने सुवीरं शोभनपुत्रादियुक्तं रयिं धनमश्याम । प्राप्नुयाम । तथा वाजयंतो वाजमन्नमात्मन इच्छंतो वयं वाजं त्वद्दत्तमन्नमभि आभिमुख्येनाश्याम । प्राप्नुयाम । हे अजर जरारहिताग्ने त्वदीयमजरं जरारहितं द्युम्नं द्योतमानं यशश्चाश्याम प्राप्नुयाम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तमो वर्गः ॥

प्र नव्यसेति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । प्र नव्यसेत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र नव्यसा सहसः सूनुमच्छा यज्ञेन गातुमव इच्छमानः ।
वृश्चद्वनं कृष्णयामं रुशंतं वीती होतारं दिव्यं जिगाति ॥ १ ॥

प्र । नव्यसा । सहसः । सूनुं । अच्छ । यज्ञेन । गातुं ।
अवः । इच्छमानः ।

वृश्चत्ऽवनं। कृष्णऽयामं। रुशंतं। वीती। होतारं। दिव्यं।
जिगाति॥ १

गातुमुपमार्गं स्तोतव्यं वा सहसः सूनुं बलस्य पुत्रमग्निमवोऽन्नं रक्षणं वा इच्छमान इच्छन् होता नव्यसाऽतिनवतरेण यज्ञेन युक्तः सन् अच्छाभिमुख्येन प्र जिगाति। प्रकर्षेण गच्छति। कीदृशमग्निं। वृश्चद्वनं वृश्चन् छिन्नं दग्धं वनं येन तादृशं कृष्णयामं कृष्णवर्त्मानं रुशंतं श्वेतवर्णं वीती वीत्या कांतेन यज्ञेन होतारं आह्वातारं दिव्यं दिवि भवं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स श्वितानस्तन्यतू रोचनस्था अजरेभिर्नानदद्भिर्यविष्ठः।
यः पावकः पुरुतमः पुरूणि पृथून्यग्निरनुयाति भर्वन्॥ २

सः। श्वितानः। तन्यतुः। रोचनऽस्थाः। अजरेभिः।
नानदत्ऽभिः। यविष्ठः।
यः। पावकः। पुरुऽतमः। पुरूणि। पृथूनि। अग्निः।
अनुऽयाति। भर्वन्॥ २

सोऽग्निः श्वितानः श्वेतमानः श्वेतवर्णो वर्तते। तन्यतुः शब्दकारी रोचनस्थाः। रोचंतेऽस्मिन् नक्षत्रादीनीति रोचनमंतरिक्षं। तत्र स्थितः अजरेभिरजरैर्जरारहितै-र्नानदद्भिरत्यर्थं शब्दं कुर्वद्भिर्युक्तो रश्मिभिर्वा यविष्ठो युवतमः। यः पावकः शोधकोऽग्निः पुरुतमोऽतिशयेन प्रभूतः सन् पुरूणि बहूनि पृथूनि स्थूलानि काष्ठानि भर्वन् भक्षयन् अनुयाति अनुगच्छति स इत्थमित्थं वर्तत इति पूर्वत्र संबंधः॥

गार्हपत्यादीनां त्रयः संसर्गेऽग्नये विविचये इष्टिः कर्तव्या। तत्र वि त इत्येषानुवाक्या। सू० २, १६॥

॥ सैषा तृतीया ॥

वि ते विष्वग्वातजूतासो अग्ने भामासः शुचे शुचयश्चरंति।
तुविम्रक्षासो दिव्या नवग्वा वना वनंति धृषता रुजंतः॥ ३

वि । ते । विष्वक् । वातऽजूतासः । अग्ने । भामासः ।
शुचे । शुचयः । चरंति ।
तुविऽम्रक्षासः । दिव्याः । नवऽग्वाः । वना । वनंति ।
धृषता । रुजंतः ॥ ३

हे शुचे शुच दीप्त अग्ने ते त्वदीया वातजूतासो वातेन प्रेरिताः शुचयो निर्मला भामासो दीप्तयो विष्वक् सर्वतो वि चरंति । विविधं गच्छंति । तुविम्रक्षासो बहुकाष्ठानि मृशंतो दिव्या दिवि द्योतमानेऽग्नौ भवा नवग्वा नूतनगमनास्ते रश्मयो वना वनानि वनंति । संभजंते । दहंतीत्यर्थः । किं कुर्वंतः । धृषता धर्षकेण तेजसा रुजंतो वनानि भंजयंत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये ते शुक्रासः शुचयः शुचिष्मः क्षां वपंति विषितासो अश्वाः ।
अध भ्रमस्त उर्विया वि भाति यातयमानो अधि सानु पृश्नेः ॥ ४

ये । ते । शुक्रासः । शुचयः । शुचिष्मः । क्षां । वपंति ।
विऽसितासः । अश्वाः ।
अध । भ्रमः । ते । उर्विया । वि । भाति । यातयमानः ।
अधि । सानु । पृश्नेः ॥ ४

हे शुचिष्मो दीप्तिमन्नग्ने ते तव शुक्रासः शुभ्रा ये शुचयो दीप्तयो क्षां पृथिवीं भूमिं वपंति मुंडयंति । केशस्थानीयानोषधीन्नाशयंतीत्यर्थः । अग्निष्ठ दाति रोमा पृथिव्याः । ऋ० १, ६५, ४, । इति निगमांतरं । ते रश्मयो विषितासो विसृष्टा अश्वा इव । इतस्ततो गच्छंतीति शेषः । अधाधिक्काले ते त्वदीयो भ्रमो भ्रमणशीलो ज्वालासमूहः पृश्नेर्नानावर्णाया भूमेरधि उपरि सानु समुच्छ्रितं देशं पर्वताग्रादिकं प्रति यातयमानः स्वकीयमग्र्यं व्यापारयन् उर्वियोरु बहुलं वि भाति । विशेषेण प्रकाशत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अधं जिह्वा पापतीति प्र वृष्णो गोषुयुधो नाशनिः सृजाना।
शूरस्येव प्रसितिः क्षातिरग्नेर्दुर्वर्तुर्भीमो दयते वनानि ॥ ५

अधं। जिह्वा। पापतीति। प्र। वृष्णः। गोषुऽयुधः॥ न।
अशनिः। सृजाना।
शूरस्यऽइव। प्रऽसितिः। क्षातिः। अग्नेः। दुःऽवर्तुः।
भीमः। दयते। वनानि॥ ५

अधापि च वृष्णो वर्षितुरग्नेर्जिह्वा ज्वाला प्रपापतीति। प्रकर्षेण पुनःपुनः पतति। गच्छति। तत्र दृष्टांतः। गोषुयुधो नाशनिः सृजाना। असुरैरपहृतासु गोषु युध्यतींद्रो गोषुयुत्। तस्मात्सृज्यमानाशनिर्वज्र इव। तथा शूरस्येव शौर्योपेतस्य नरस्य प्रसितिः प्रबंधनं यथान्यैर्दुःसहं तथाग्नेः क्षातिर्ज्वाला साढुमशक्येत्यर्थः। क्षायंते दह्यंतेऽस्यामोषधिवनस्पतय इति क्षायतेरधिकरणे क्तिन्। अपि च दुर्वर्तुर्वारोऽन्यैर्वारयितुमशक्या भीमो भयंकरोऽग्निर्वनानि दयते। दहति॥ दयतिरत्र दहतिकर्मा॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ भानुना पार्थिवानि ज्रयांसि महस्तोदस्य धृषता ततंथ।
स बाधस्वाप भया सहोभिः स्पृधो वनुष्यन्वनुषो नि जूर्व ॥ ६

आ। भानुना। पार्थिवानि। ज्रयांसि। महः। तोदस्य।
धृषता। ततंथ।
सः। बाधस्व। अप। भया। सहःऽभिः। स्पृधः। वनुष्यन्।
वनुषः। नि। जूर्व॥ ६

हे अग्ने भानुना दीप्त्या पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि वनानि व्ययसि ॥ व्ययतिर्गतिकर्मा ॥ गंतव्यानि स्थानानि गच्छसि व्याप्नोषि । अथ पश्चाद्वत्सरो गच्छतस्तोदस्य प्रेरकस्य तव प्रवता प्रवणेन मार्गेण रथिरा रथवता सहाततस्य । आस्तृणासि । आच्छादयसि । स त्वं मया भवकरत्वान्युपबाधस्व । तथा सद्भिरभि-भवनसमर्थैर्बलैस्तेजोभिर्विश्वाः स्पृधः स्पर्धमानान्वनुष्यान् हिंसन् शत्रून् हिंसकान् अभि-भूर्ष । निजहि ॥ जर्भतिर्हिंसाकर्मा ॥

उक्थ्यसंभरणयेष्टावग्नेः आतपतः स चित्र चित्रमित्येषा याज्या । सूत्रितं च । स चित्र चित्रं चितयंतमस्मे अग्नेरीशे बृहतः क्षत्रियस्य । आ० ४. १. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

स चिंत्र चित्रं चितयंतमस्मे चित्रक्षत्र चित्रतमं वयोधां।

चंद्रं रयिं पुरुवीरं बृहंतं चंद्र चंद्राभिर्गृणते युवस्व ॥ ७

सः। चित्र। चित्रं। चितयंतं। अस्मे इति। चित्रऽक्षत्र।

चित्रऽतमं। वयःऽधां।

चंद्रं। रयिं। पुरुऽवीरं। बृहंतं। चंद्र। चंद्राभिः। गृणते।

युवस्व ॥ ८

हे चित्र चायनीय हे चित्रक्षत्र विचित्रबल चायनीयधन वा हे चंद्राह्लादकाग्ने स तादृशस्त्वं चंद्राभिराह्लादयित्रीभिः स्तुतिभिर्गृणते स्तुवते। वचनव्यत्ययः। स्तुवद्भ्योऽस्मे अस्मभ्यं दातुं रयिं धनं युवस्व। पृथक्कुरु। कीदृशं रयिं। चित्रं चायनीयं चितयंतं ज्ञापयंतं। धनेन हि पुरुषः प्रख्यायते। चित्रतममतिशयेनाश्चर्यभूतं वयोधां वयसोऽन्नस्य धातारं प्रदातारं चंद्रमाह्लादकं पुरुवीरं पुरुभिर्बहुभिर्वीरैः पुत्रपौत्रा-दिभिर्युक्तं बृहंतं महांतं। ईदृशं धनमस्मभ्यं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

मूर्धानमिति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं। षष्ठीसप्तम्यौ जगत्यौ शिष्टाः पंच त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। मूर्धानं वैश्वानरीयं हि द्विजगत्यंत-मिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ विषुवत्याग्निमारुत आद्यस्तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः। तथैव सूत्रितं च। मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्यां मूर्धा दिवो नाभिरग्निः पृथिव्या इति वा। आ० ८. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृत आ जातमग्निं ।
कविं सम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयंत देवाः ॥ १

मूर्धानं । दिवः । अरतिं । पृथिव्याः । वैश्वानरं । ऋते ।
आ । जातं । अग्निं ।
कविं । संऽराजं । अतिथिं । जनानां । आसन् । आ ।
पात्रं । जनयंत । देवाः ॥ १

मूर्धानं शिरोभूतं । कस्य । दिवो द्युलोकस्य पृथिव्याः प्रथिताया भूमेररतिं गंतारं । यद्वा गंतव्यं स्वामिनं वैश्वानरं विश्वेषां नराणां संबंधिनमृते । ऋतमिति सत्यस्य यज्ञस्य वा नाम । निमित्तसप्तम्येषा । ऋतनिमित्तमा आभिमुख्येन जातं स्वस्थानादुत्पन्नं कविं क्रांतदर्शिनं सम्राजं सम्यग्राजमानं जनानां यजमानानामतिथिं अविर्भवनाय सततं गंतारं । यद्वातिथिवत्पूज्यं । आसन्नासन्ये आस्ये ॥ द्वितीयार्थे सप्तमी ॥ आस्यभूतं । अग्निलक्षणेनास्येन हि देवा हवींषि भुंजते । पात्रं पातारं रक्षकं । यद्वास्येन धारकं । एवंगुणविशिष्टं वैश्वानराग्निं देवाः स्तोतार ऋत्विजो देवा एव वा आ जनयंत । यद्वाभिमुख्येनाजीजनन् । अरण्योः सकाशादुदपादयन् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नाभिं यज्ञानां सदनं रयीणां महामाहावमभि सं नवंत ।
वैश्वानरं रथ्यमध्वराणां यज्ञस्य केतुं जनयंत देवाः ॥ २

नाभिं । यज्ञानां । सदनं । रयीणां । महां । आऽहावं ।
अभि । सं । नवंत ।
वैश्वानरं । रथ्यं । अध्वराणां । यज्ञस्य । केतुं । जनयंत ।
देवाः ॥ २

यज्ञानां ज्योतिष्टोमादियागानां नाभिं नहनं बंधकं तथा रयीणां धनानां सदनं स्थानमेकनिलयं महां महांतमाहवं। आहूयंतेऽस्मिन्नाहुतय इत्याहावः। तादर्थ्ये। यद्वा हुतद्रव्यस्य उदकधारकत्वादाहावं निपानस्थानीयं। एवंभूतमग्निमभि अभितः सं नवंत। स्तोतारः सम्यक् स्तुवंति। तथा वैश्वानरं विश्वेषां नराणां संबंधिनमध्वराणां यज्ञानां रथ्यं रथिनं। यथा रथी स्वरथं नयति तद्वन्नेतारं प्रापयितारं यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं। एवंविधमग्निं देवाः स्तोतार ऋत्विजो देवा एव वा जनयंत जनयंति। मंथनेनोत्पादयंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वद्विप्रो जायते वाज्यग्ने त्वद्वीरासो अभिमातिषाहः।
वैश्वानर त्वमस्मासु धेहि वसूनि राजन्त्स्पृहयाय्याणि ॥ ३

त्वत्। विप्रः। जायते। वाजी। अग्ने। त्वत्। वीरासः।
अभिमातिऽसहः।
वैश्वानर। त्वं। अस्मासु। धेहि। वसूनि। राजन्।
स्पृहयाय्याणि ॥ ३

हे अग्ने वाजी हविर्लक्षणान्नवान्पुरुषस्त्वत् त्वत्तः सकाशात् विप्रो मेधावी जायते। तुभ्यं हविर्दानेन मेधावी भवति। तथा वीरासो वीराः त्वत् त्वत्तोऽभिमातिषाहोऽभिमातीनां शत्रूणामभिभवितारो जायंते। यस्मादेवं तस्मात् हे वैश्वानर राजन् राजमानाग्ने त्वमस्मासु त्वद्भक्तेषु स्पृहयाय्याणि स्पृहणीयानि वसूनि धनानि धेहि। निधेहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वां विश्वे अमृत जायमानं शिशुं न देवा अभि सं नवंते।
तव क्रतुभिरमृतत्वमायन्वैश्वानर यत्पित्रोरदीदेः ॥ ४

त्वां । विश्वे । अमृत । जायमानं । शिशुं । न । देवाः ।

अभि । सं । नवंते ।

तव । क्रतुऽभिः । अमृतऽत्वं । आयन् । वैश्वानर । यत् ।

पित्रोः । अदीदेः । ॥

हे अमृत मरणधर्मरहिताग्ने विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारो जायमानमरण्योः सकाशादुत्पद्यमानं त्वां शिशुं न पुत्रमिवाभिसंनवंते । अभिसंस्तुवंति । यद्वा दीव्यंतीति देवा रश्मयः । ते सर्वे जायमानं त्वामभिसंनवंते अभिसंगच्छंते यथा पितरः पुत्रमभिगच्छंति । अपि च हे वैश्वानराग्ने यद्यदा पित्रोः पालयित्र्योर्द्यावापृथिव्योर्मध्येऽदीदेः दीप्यसे तदानीं तव त्वदीयैः क्रतुभिः कर्मभिर्ज्योतिष्टोमादिभि-र्यागैरमृतत्वं देवत्वमायन् । यजमानाः प्राप्नुवंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वैश्वानर तव तानि व्रतानि महान्यग्ने नकिरा दधर्ष ।

यज्जायमानः पित्रोरुपस्थेऽविंदः केतुं वयुनेष्वह्नां ॥ ५

वैश्वानर । तव । तानि । व्रतानि । महानि । अग्ने ।

नकिः । आ । दधर्ष ।

यत् । जायमानः । पित्रोः । उपऽस्थे । अविंदः । केतुं ।

* वयुनेषु । अह्नां ॥ ५

हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां संबंधिन्नग्ने तव त्वदीयानि तानि प्रसिद्धानि व्रतानि कर्माणि महानि महांति नकिरादधर्ष । न कश्चनाप्यो धर्षयति । बाधते यद्यदा त्वं पित्रोर्द्यावापृथिव्योरुपस्थे उपस्थानेऽंतरिक्षे वयुनेषु गंतव्येषु मार्गेषु जायमानः सन् अह्नां केतुं प्रज्ञापकं सूर्यं समाहृत्य सममविंदः अलंभयः । तमोवृतमस्मदं खतंत्रता-निवारयन्नाप्य इत्यर्थः । तदा तानि व्रतानीति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वैश्वानरस्य विमितानि चक्षसा सानूनि दिवो अमृतस्य केतुना ।
तस्येदु विश्वा भुवनाधि मूर्धनि वया इव रुरुहुः सप्त विस्रुहः ॥ ६

वैश्वानरस्य । विऽमितानि । चक्षसा । सानूनि । दिवः । अमृतस्य । केतुना ।
तस्य । इत् । ऊं इति । विश्वा । भुवना । अधि । मूर्धनि । वयाःऽइव । रुरुहुः । सप्त । विऽस्रुहः ॥ ६

वैश्वानरस्य विश्वनरहितस्याग्नेश्चक्षसा तेजसामृतस्योदकस्य केतुना प्रज्ञापकेन दिवो द्युलोकस्य सानूनि समुच्छ्रितस्थलानि नक्षत्ररूपाणि विमितानि निर्मितानि । यद्वा दिवोऽन्तरिक्षस्य सानूनि समुच्छ्रितप्रदेशा मेघात्मका विमितानि निर्मिताः । धूमविकारत्वात्तेषां । तस्येदु तस्यैव वैश्वानरस्य मूर्धनि मूर्धस्थानीय उपरिवर्तमाने धूमे मेघात्मना परिणते विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवना भुवनान्युदकान्यधि वर्तंते । यद्वा वैश्वानरात्मकस्य परमात्मनो मूर्धन्युपरिप्रदेशे सर्वाणि भूतजातान्यधिवर्तंते । तथा वयाः शाखा इव सप्त सर्पणशीलाः सप्तसंख्या वा विस्रुहो नद्यश्च गंगाद्या रुरुहुः । रोहंति । अस्मादेव वैश्वानरात् प्रादुर्भवंति । आहुतिद्वारा सकलं जगदग्नेः सकाशादुत्पद्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि यो रजांस्यमिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो वि दिवो रोचना कविः ।
परि यो विश्वा भुवनानि पप्रथेऽदब्धो गोपा अमृतस्य रक्षिता ॥ ७

वि । यः । रजांसि । अमिमीत । सुऽक्रतुः । वैश्वानरः ।

वि । दिवः । रोचना । कविः ।

परि । यः । विश्वा । भुवनानि । पप्रथे । अदब्धः । गोपाः ।

अमृतस्य । रक्षिता ॥ ७

सुक्रतुः सुकर्मा वैश्वानरो विश्वेषां नराणां हितो योऽग्नी रजांस्युदकानि लोकान्वा व्यमिमीत निर्मितवान्। तथा दिवो द्युलोकस्य संबंधीनि रोचना रोचमानानि दीप्यमानानि नक्षत्रादीनि कविः क्रांतदर्शी सन् योऽग्निर्व्यमिमीत। यश्च विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि व्याप्तान्युदकानि वा परिपप्रथे परितोऽप्रथयत् सोऽदब्धः केनाप्यहिंसितो गोपाः सर्वस्य गोपायिता रक्षितामृतस्यामरणहेतोरुदकस्य रक्षिता पालयिता सन् वर्तत इति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे नवमो वर्गः ॥

पृक्षस्येति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं। आदितः षड्जगत्यः सप्तमी त्रिष्टुप्। तथा चानुक्रांतं। पृक्षस्यांत्या त्रिष्टुबिति॥ चातुर्विंशिकेऽहन्याग्निमारुत इदं सूक्तं वैश्वानरीयनिविद्धानं। सूत्रितं च। पृक्षस्य वृष्णो वृष्णे यधीय। आ० ७.४। इति॥ आभिप्लविके षष्ठ्याभिप्लवषडहयोः पंचमेऽहनीदमेव सूक्तं वैश्वानरनिविद्धानं। सूत्रितं च। पृक्षस्य वृष्णो वृष्णे यधीय नू चित्सहोजा इत्याग्निमारुतं। आ० ७.७। इति॥ विषुवत्याग्निमारुत आद्यो तृचो स्तोत्रियानुरूपौ। सूत्रितं च। पृक्षस्य वृष्णा अरुषस्य नू सह इति स्तोत्रियानुरूपौ। आ० ८.६। इति॥

। तत्र प्रथमा ।

पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नू सहः प्र नु वोचं विदथा जातवेदसः ।

वैश्वानराय मतिर्नव्यसी शुचिः सोम इव पवते चारुरग्नये ॥ १

पृक्षस्यं । वृष्णः । अरुषस्यं । नु । सहः । प्र । नु । वोचं ।

विदथा । जातऽवेदसः ।

वैश्वानराय । मतिः । नव्यसी । शुचिः । सोमःऽइव । पवते ।

चारुः । अग्नये ॥ १

पृक्षस्य संपृक्तस्य व्याप्तस्य । यद्वा पृक्षमन्नं तद्वतः । वृष्णो वर्षितुः अरुषस्यारोचमानस्य जातवेदसो जातानां वेदितुर्वैश्वानराग्नेः सहो बलमभिभवनसमर्थं विदथा विदथे यज्ञे नु क्षिप्रं प्र वोचं । प्रब्रवीमि । प्रकर्षेण कीर्तयामीत्यर्थः । नू इत्ययं तु पूरणः । नव्यसी नवतरा शुचिर्निर्मला यद्वा दीप्यमाना दीप्तिमती चारुः शोभना मतिर्मननीया स्तुतिरस्मदीया वैश्वानरायाग्नये पवते । तत्सकाशमागच्छति । स्वयमेव निर्गच्छतीत्यर्थः । सोम इव । यथा सोमो दशापवित्रात्क्षरति तद्वत् ।

॥ अथ द्वितीया ॥

स जायमानः परमे व्योमनि व्रतान्यग्निर्व्रतपा अरक्षत ।

व्य१न्तरिक्षममिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो महिना

नाकमस्पृशत् ॥ २

सः । जायमानः । परमे । विऽओमनि । व्रतानि । अग्निः ।

व्रतऽपाः । अरक्षत ।

वि । अंतरिक्षं । अमिमीत । सुऽक्रतुः । वैश्वानरः ।

महिना । नाकं । अस्पृशत् ॥ २

स वैश्वानरोऽग्निर्व्रतपा व्रतस्य पालकः परमे उत्कृष्टे व्योमनि व्योमन्याकाशे जायमानः सूर्यात्मना प्रादुर्भवन् व्रतानि कर्माणि लौकिकानि वैदिकानि चारक्षत । रक्षति । अंतरिक्षं च व्यमिमीत । एतदुपलक्षितांस्त्रीन् लोकान्निर्मितवान् । तथा सुक्रतुः शोभनकर्मा वैश्वानरोऽग्निर्महिना स्वमहिम्ना तेजसा नाकं द्युलोकमस्पृशत् स्पृशति च ॥

॥ अथ तृतीया ॥

व्यस्तभ्नाद्रोदसी मित्रो अद्भुतोऽन्तर्वावदकृणोज्ज्योतिषा तमः ।
वि चर्मणीव धिषणे अवर्तयद्वैश्वानरो विश्वमधत्त हष्णां ॥ ३

वि । अस्तभ्नात् । रोदसी इति । मित्रः । अद्भुतः ।
अन्तःऽवावत् । अकृणोत् । ज्योतिषा । तमः ।
वि । चर्मणी इवेति चर्मणीऽइव । धिषणे इति ।
अवर्तयत् । वैश्वानरः । विश्वं । अधत्त । हष्णां ॥ ३

मित्रो मित्रभूतः सर्वेषामद्भुतो महान् आश्चर्यभूतो वा वैश्वानरोऽग्नी रोदसी द्यावापृथिव्यौ व्यस्तभ्नात् । विशेषेण स्तम्भितवान् । यथाधो न पततस्तथा स्वकीयदेशे स्थापितवानित्यर्थः । तथा ज्योतिषा तेजसा तमोऽन्धकारं अन्तर्वावदन्तर्हितं तिरोहितमकृणोत् । अकरोत् ॥ वावदिति वातेर्गतिकर्मणो यङ्लुगन्तस्य रूपं ॥ अपि च धिषणे धारयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ चर्मणी इव यथा पयोभिर्घसिता द्वे चर्मणी शोषणार्थं प्रसारयति तथा व्यवर्तयत् । विवृते विस्तृते अकरोत् । किं बहुना । वैश्वानरोऽयमग्निर्विश्वं सर्वं वृष्ण्यं वीर्यमधत्त । धत्ते । धारयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अपामुपस्थे महिषा अगृभ्णत विशो राजानमुप तस्थुरृग्मियं ।
आ दूतो अग्निमभरद्विवस्वतो वैश्वानरं मातरिश्वा परावतः ॥ ४

अपां । उपऽस्थे । महिषाः । अगृभ्णत । विशः । राजानं ।
उप । तस्थुः । ऋग्मियं ।
आ । दूतः । अग्निं । अभरत् । विवस्वतः । वैश्वानरं ।
मातरिश्वा । पराऽवतः ॥ ४

आप इत्यंतरिक्षनाम । अपामंतरिक्षस्योपस्थ उपस्थाने मध्ये महिषाः । महन्नामैतत् । महांतो मरुतोऽगृभ्णत । अगृह्णन् । इमं वैश्वानरं मेघस्थानात्मना । वर्तमानं तास्तं निज्ञ्यं । ऋग्मियं स्तुत्यं च विशः प्रजा राजानं स्वामिनमृग्मियमर्चनीयमुपतस्थुः । अस्तुवन् । अपि चेमं वैश्वानरमग्निं पुरा सूर्यसमीपे विद्यमानं दूतो वेगवान् देवानां दूतो वा मातरिश्वा वायुः परावतो दूरदेशाद्विवस्वत आदित्यादाभरत् । इमं लोकं प्रत्याजहार ॥

‖ अथ पंचमी ‖

युगेयुगे विदथ्यं गृणद्भ्योऽग्ने रयिं यशसं धेहि नव्यसीं ।

पव्येव राजन्नघशंसमजर नीचा नि वृश्च वनिनं न तेजसा ॥ ५

युगेऽयुगे । विदथ्यं । गृणत्ऽभ्यः । अग्ने । रयिं । यशसं ।

धेहि । नव्यसीं ।

पव्याऽइव । राजन् । अघऽशंसं । अजर । नीचा । नि ।

वृश्च । वनिनं । न । तेजसा ॥ ५

हे अग्ने युगे युगे काले काले विदथ्यं । विदथो यज्ञः । तदर्हं त्वामुद्दिश्य नव्यसीं नवतरां स्तुतिं गृणद्भ्य उच्चारयितृभ्योऽस्मभ्यं रयिं धनं यशसं यशस्विनं पुत्रं च धेहि । विधेहि । कुरु । किंच हे राजन् राजमानाजर जरारहिताग्ने पव्येव वज्रेणेव स्वीयेन तेजसा वनिनं न वृक्षमिवाघशंसमघस्य शंसितारं शत्रुं नीचा नीचीनो न्यग्भूतो यथा भवति तथा निवृश्च । निजहि ॥

‖ अथ षष्ठी ‖

अस्माकमग्ने मघवत्सु धारयानामि क्षत्रमजरं सुवीर्यं ।

वयं जयेम शतिनं सहस्रिणं वैश्वानर वाजमग्ने तवोतिभिः ॥ ६

अस्माकं । अग्ने । मघवत्ऽसु । धारय । अनामि । क्षत्रं ।

अजरं । सुऽवीर्यं ।

वयं। जयेम। शतिनं। सहस्रिणं। वैश्वानर। वाजं।

अग्ने। तव। ऊतिऽभिः॥ ६॥

हे अग्ने अस्माकं॥ सप्तम्यर्थे षष्ठी॥ अस्मासु अथवत्सु हविर्लक्षणेन धनेन युक्तेषु अलं धनं धारय। स्थापय। कीदृशं। अनाश्यनमनीयमनपभ्रंशं अजरं जरारहितमनश्वरं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं। किंच हे वैश्वानराग्ने तवोतिभिस्त्वत्संबंधिभी रक्षणैर्वयं शतिनं शतसंख्यायुक्तं शतसंख्यायुक्तं वा तथा सहस्रिणं वाजमन्नं जयेम। लभेमहि॥

॥ अथ सप्तमी॥

अदब्धेभिस्तव गोपाभिरिष्टेऽस्माकं पाहि त्रिषधस्थ सूरीन्।

रक्षा च नो ददुषां शर्धो अग्ने वैश्वानर प्र च तारीः

स्तवानः॥ ७

अदब्धेभिः। तव। गोपाभिः। इष्टे। अस्माकं। पाहि।

त्रिऽसधस्थ। सूरीन्।

रक्ष। च। नः। ददुषां। शर्धः। अग्ने। वैश्वानर। प्र।

तारीः। स्तवानः॥ ७

हे इष्टे यष्टव्य एषणीय वा त्रिषधस्थ त्रिषु लोकेषु सहावस्थायिन् यद्वाहवनीयादिषु त्रिष्वायतनेषु यष्टव्यैर्देवैः सहावतिष्ठमानाग्ने अदब्धेभिः केनाप्यहिंसितैस्तव त्वदीयैर्गोपाभिर्गोपकै रक्षकैस्तेजोभिरस्माकं सूरीनस्मदीयान् स्तोतॄन् पाहि। रक्ष। हे वैश्वानराग्ने ददुषां हवींषि दत्तवतां नोऽस्माकं शर्धो बलं रक्ष च। स्तवानः स्तूयमानस्त्वं प्र च तारीः। प्रवर्धय च॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे दशमो वर्गः॥

अच्छेति सप्तर्चं नवमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं। अनुक्रांतं च। अच्छेति॥ यूळ्हे दशरात्रे षष्ठेऽहन्याग्निमारुतशस्त्रे वैश्वानरनिविधानमिदं। सूत्र्यते हि। अच्छा वो अग्निमवसे इति द्वे। इति॥ आ० ८. ८.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अहश्च कृष्णमहरर्जुनं च वि वर्तेते रजसी वेद्याभिः ।
वैश्वानरो जायमानो न राजावातिरज्ज्योतिषाग्निस्तमांसि ॥१

अहः । च । कृष्णं । अहः । अर्जुनं । च । वि ।
वर्तेते इति । रजसी इति । वेद्याभिः ।
वैश्वानरः । जायमानः । न । राजा । अव । अतिरत् ।
ज्योतिषा । अग्निः । तमांसि ॥ १

अहरिति पुरुषोऽग्निकर्णोपीत्यर्थः । कृष्णं कृष्णवर्णं । एतत्सामानाधिकरण्याद् अहःशब्दो रात्रिवाचकः । तमसा कृष्णवर्णा रात्रिश्चार्जुनं च शौरेण तेजसा शुक्लवर्णमहो दिवसश्च रजसी स्वस्वभासा सर्वं जगद्रञ्जयन्तौ वेद्याभिर्वेदितव्याभिरनुकूलतया ज्ञातव्याभिः स्वप्रवृत्तिभिर्विवर्तेते । विविधं पर्यावर्तेते । यद्वा रजसी द्यावापृथिव्यौ । उपलक्षणमेतत् । लोकत्रयं प्रत्यावर्तेते । एतच्च वैश्वानराग्ने राज्ञेति शेषः । स हि देवतात्वेनात्र प्रतिपाद्यः । स च वैश्वानरोऽग्निर्जायमानो न राजा प्रादुर्भवन् प्रथमानो राजेव ज्योतिषा तेजसा तमांस्यवातिरत् ॥ अवतिरतिर्वधकर्मा ॥ अवातिरति । विनाशयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नाहं तन्तुं न वि जानाम्योतुं न यं वयन्ति समरेऽतमानाः ।
कस्य स्वित्पुत्र इह वक्त्वानि परो वदात्यवरेण पित्रा ॥ २

न । अहं । तन्तुं । न । वि । जानामि । ओतुं । न । यं ।
वयन्ति । सम्ऽअरे । अतमानाः ।
कस्य । स्वित् । पुत्रः । इह । वक्त्वानि । परः । वदाति ।
अवरेण । पिता ॥ २

वैश्वानरस्य महत्त्वमाख्यातुमृषिस्तदर्थं यज्ञं वस्त्रात्मकतया रूपयन् तस्य दुर्ज्ञानत्वमनया प्रतिपादयतीति यज्ञवादिनो मन्यन्ते । तन्तुं । तन्तवः पटस्य प्राञ्चास्तानि

सूत्राणि। तानि च वस्त्रात्मकस्य यज्ञस्य गायत्र्यादीनि छंदांसि स्तुतशस्त्राणि च तान्यहं न विजानामि। तथोतुं। ओतवस्तिरश्चीनानि सूत्राणि। तानि चात्र यजूंष्याध्वर्यवाणि कर्माणि च। तान्यहं न विजानामि। अपि चैतदुभयसाध्यं तं पटं यज्ञलक्षणं न विजानामि यं पटं यज्ञलक्षणं समरे संगमने देवयजनेऽतमानाः सततं चेष्टमाना ऋत्विजो वयंति। तंतूनोतूंश्च संतन्वंति। वस्त्ररूपेण निष्पादयंतीत्यर्थः। इहास्मिन् लोके कस्य स्वित्। स्विदिति वितर्के। कस्य खलु पुत्रो मनुष्यो वक्त्वानि वक्तव्यानि तानीमानि परः परस्तादमुष्मिन् लोके वर्तमानो यः सूर्यस्तस्य पित्रावरेणावस्तादस्मिन् लोके वर्तमानेन वैश्वानराग्निनानुशिष्टः सन् वदाति। वदेत्। न कश्चिदपि वदितुं शक्नोतीत्यर्थः॥ एतच्च संप्रदायविद्भिरुक्तं। वैश्वानरस्य पुत्रोऽसौ परस्ताद्दिवि यः स्थितः। छंदांस्यध्वरतंतुः स्युः स्तुतशस्त्राणि संततिः॥ यजूंषि चेष्टा चोतुः स्यादुक्तं वाक्यमध्वरः। परः परः स्थितः सूर्यः पिताग्निः पार्थिवो मत इति॥ रूपकतया जगत्सृष्टेर्दुर्ज्ञानत्वमनया प्रतिपादयत्यात्मविदो मन्यंते। तंतुं तंतून् तंतुस्थानानि सूक्ष्माणि वियदादीन्यपंचीकृतानि भूतानि न विजानामि। ओतुमोतून् पंचीकृतानि स्थूलान्योतुस्थानीयान्यपि वियदादीनि न विजानामि। न च तत्कार्यं पटस्थानीयं प्रपंचं विजानामि यं प्रपंचं समरे तंतूनामोतूनां च संगमनेऽतमानाः सततं चेष्टमानाः संसारिणो वयंति उत्पादयंति। तेषां भोगार्थमीश्वरः सृजतीति कर्मस्व-पचयंते। इहास्मिन्विषये परः परस्तात्स्वर्गविषये वर्तमानानि वक्त्वानि वक्तव्यानीमान्यवरेणावाचीनेन स्रष्टुरुत्कृष्टत्वेन पित्रा जनकेनानुशिष्टः सन् कस्य खलु पुत्रो वदाति। वदेत्। स्वोत्पत्तेः प्राचीनं सृष्टमजानानः कश्चिदपि नावदेदित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इत्तंतुं स वि जानात्योतुं स वक्त्वान्यृतुथा वदाति।
य ईं चिकेतदमृतस्य गोपा अवश्चरन्परो अन्येन पश्यन्॥ ३

सः। इत्। तंतुं। सः। वि। जानाति। ओतुं। सः।
वक्त्वानि। ऋतुऽथा। वदाति।
यः। ईं। चिकेतत्। अमृतस्य। गोपाः। अवः। चरन्।
परः। अन्येन। पश्यन्॥ ३

यद्वान्येनैव प्रकारेण दुर्ज्ञानानि तथाप्येतानि वैश्वानरोऽग्निर्जानाति वदति चेत्यनया प्रतिपादयति । स इत् स एव वैश्वानरोऽग्निस्तंतु तंतुस्थानीयानि गायत्र्यादीनि छंदांसि स्तुतयज्ञांश्च विजानाति । तथा स एवोतुमोतुस्थानीयानि यजूंष्यथर्वाणि च कर्माणि विजानाति । ऋतुथा काले काले तत्तदनुष्ठानसमये वक्त्वानि वक्तव्यानि च तानि वदाति । वदति । यद्वेत् । योऽयं वैश्वानरोऽमृतस्य गोपा उदकस्य गोपायिता रक्षितावोऽवस्तादस्मिँल्लोके चरन् पार्थिवाग्निरूपेण संचरन् परः परस्ताद्दिव्यन्येन सूर्यात्मना पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईमिमानि परि दृश्यमानानि सर्वाणि भूतानि चिकेतत् जानाति स एवेति पूर्वत्र संबंधः । यद्वा स इत् स एव तंतुं तंतुस्थानीयानि सूक्ष्मभूतानि विजानाति नान्यः कश्चित् । तथोतुमोतुस्थानीयानि स्थूलभूतानि च स एव विजानाति । स एव वक्त्वानि । वक्तव्यान्यपदेष्टव्यानीत्यर्थः ऋतुथा काले काले यदा यदा विद्यासंप्रदायोच्छेदस्तदा तदा विदाति । यद्वेत् । कोऽसौ यो विजानीयादुपदेशेदित्यत आह । यो वैश्वानरो विश्वनरात्मकः परमात्मामृतस्यामृतत्वस्य विमोक्षणस्य गोपा रक्षितावोऽवस्तात्संसारदशायां चरन् अंतःकरणोपेतो जीवात्मभावेन संचरन् परः परस्तादविद्याया ऊर्ध्वं वर्तमानेनान्येनोक्तविलक्षणेन निरुपाधिकेन सच्चिदादिलक्षणेन रूपेण पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईमिथानि चिकेतत् जानाति । तथा च परमात्मानं प्रकृत्य श्रूयते । तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं होता प्रथमः पश्यतेममिदं ज्योतिरमृतं मर्त्येषु ।
अयं स जज्ञे ध्रुव आ निषत्तोऽमर्त्यस्तन्वा३ वर्धमानः ॥ ४

अयं । होता । प्रथमः । पश्यत । इमं । इदं । ज्योतिः ।
अमृतं । मर्त्येषु ।
अयं । सः । जज्ञे । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अमर्त्यः ।
तन्वा । वर्धमानः ॥ ४

अयं वैश्वानरोऽग्निः प्रथम आद्यो होता । मानुषो हि होता द्वितीयः । हे मनुष्याः इममिमं पश्यत । भजतेत्यर्थः । मर्त्येषु मरणस्वभावेषु शरीरेष्वमृतं मरणरहितमिदं वैश्वानराख्यं ज्योतिर्जाठररूपेण वर्तत इत्यर्थः । अपि च सोऽयमग्निर्ध्रुवो निश्चल आ समन्तान्निषण्णो निषत्तः सर्वव्यापी अत एवामर्त्यो मरणरहितोऽपि तन्वा शरीरेण संवर्धमानः क्षते । आवते । वर्धमानश्च भवतीत्यध्याहार्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ध्रुवं ज्योतिर्निहितं दृशये कं मनो जविष्ठं पतयत्स्वंतः ।

विश्वे देवाः समनसः सकेता एकं क्रतुमभि वि यंति साधु ॥ ५ ॥

ध्रुवं । ज्योतिः । निऽहितं । दृशये । कं । मनः । जविष्ठं ।

पतयत्ऽसु । अंतरिति ।

विश्वे । देवाः । सऽमनसः । सऽकेताः । एकं । क्रतुं ।

अभि । वि । यंति । साधु ॥ ५ ॥

ध्रुवं निश्चलं मनो मनसः तस्मादपि जविष्ठमतिशयेन वेगवत् ईदृशं वैश्वानराख्यं ज्योतिः पतयत्सु गच्छत्सु जंगमेषु प्राणिष्वंतर्मध्ये निहितं । प्रजापतिना स्थापितं । किमर्थं । दृशये कं । दर्शनार्थं । किंच विश्वे सर्वे देवाश्च समनसः समानमनस्काः सकेताः समानप्रज्ञाश्च संत एकं मुख्यं गंतारं वा क्रतुं कर्मणां कर्तारं साधु सम्यक् अभि वि यंति । आभिमुख्येन विविधं प्राप्नुवंति । सेवंत इत्यर्थः । यद्वा पतयत्सु गच्छत्सु प्राणिष्वंतर्मध्ये हृदये मनो जविष्ठं मनसोऽप्यतिशयेन वेगयुक्तं ध्रुवं निश्चलं निर्विकल्पं । तथा च वाजसनेयकं । अनेजदेकं मनसो जवीयः । वा० सं० ४०. ४. । इति । ज्योतिर्ब्रह्म चैतन्यं निहितं । न केनचित् स्थापितं । यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्निति हि श्रूयते । किमर्थं । दृशये दर्शनार्थं । ध्यानेन हि सर्वे जानंति । अपि च । दीव्यंतीति देवा इंद्रियाणि । विश्वे सर्वे देवा सर्वाणींद्रियाणि चक्षुरादीनि समनसो मनसा सह वर्तमानाः सकेताः सतेजस्काः संत एकमद्वितीयं क्रतुं सृष्ट्यादीनां कर्मणां कर्तारं विश्वनरात्मकं परमात्मानमभिलक्ष्य साधु सम्यक् वि यंति । विविधं गच्छंति । देवा एव वैमनसा वि यंति । आभिमुख्येन निर्विकल्पमुपयंति । उपासत इत्यर्थः । तथा च श्रूयते । तद्देवा ज्योतिषां ज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतमिति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि मे कर्णा पतयतो वि चक्षुर्वीदं ज्योतिर्हृदय आहितं यत्।
वि मे मनश्चरति दूरआधीः किं स्विद्वक्ष्यामि किमु नू मनिष्ये॥६

वि। मे। कर्णा। पतयतः। वि। चक्षुः। वि। इदं। ज्योतिः।
हृदये। आऽहितं। यत्।
वि। मे। मनः। चरति। दूरेऽआधीः। किं। स्वित्।
वक्ष्यामि। किं। ऊं इति। नु। मनिष्ये॥६

वैश्वानरं श्रोतुकामस्य मे मम कर्णा कर्णौ वि पतयतः। विविधं गच्छतः श्रोतव्यानां तदीयगुणानां बहुत्वात्। तथा वैश्वानरं दिदृक्षमाणस्य मम चक्षुरिंद्रियं वि पतयति। विविधं गच्छति। द्रष्टव्यानां तदीयरूपाणां बहुत्वात्। तथा ज्योतिः प्रकाशकं हृदये हृदयपुंडरीक आहितं निहितं यद्बुद्ध्याख्यं तच्चेदमपि वि पतयति। विविधं गच्छति वैश्वानरात्मानं ज्ञातुं। अपि च दूरआधीः। दूरे विप्रकृष्टे विषय आधीराध्यानं यस्य तादृशं॥ छांदसो लिंगव्यत्ययः॥ मे मदीयं मनश्च वि चरति। विविधं प्रवर्तते। एवमनिश्चये सर्वेष्विंद्रियेषु प्रवृत्तेषु किं स्विदहं वैश्वानरस्य रूपमिति वक्ष्यामि। किमु नु किमु खलु संप्रति मनिष्ये। मनसा प्रपत्स्ये। वैश्वानरस्य गुणानामनंतत्वात् मंदप्रज्ञेन मया ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विश्वे देवा अनमस्यन्भियानास्त्वामग्ने तमसि तस्थिवांसं।
वैश्वानरोऽवतूतये नोऽमर्त्योऽवतूतये नः॥७

विश्वे। देवाः। अनमस्यन्। भियानाः। त्वां। अग्ने।
तमसि। तस्थिऽवांसं।
वैश्वानरः। अवतु। ऊतये। नः। अमर्त्यः। अवतु।
ऊतये। नः॥७

हे वैश्वानर तमस्यंधकारे तस्थिवांसं स्थितवंतं त्वां विश्वे सर्वे देवा अनमस्यन् । नमस्कुर्वंति । कुतो हेतोः । भियाना अंधकाराद्भीताः । तादृशोऽमर्त्यो मरणरहितो वैश्वानरोऽग्निर्नोऽस्मानूतय ऊत्या रक्षणेनावतु । रक्षतु । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

पुरो व इति सप्तर्चं दशमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं । सप्तमी त्रिंशिका द्विपदा विराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । पुरो वो द्विपदांतं ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्येतदादीनि चत्वारि सूक्तानि । सूत्रितं च । पुरो वो मंद्रमिति चत्वारि तं सुद्रतीकमिति षट् । आ० ४, १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुरो वो मंद्रं दिव्यं सुवृक्तिं प्रयति यज्ञे अग्निमध्वरे दधिध्वं ।
पुर उक्थेभिः स हि नो विभावा स्वध्वरा करति जातवेदाः ॥ १

पुरः । वः । मंद्रं । दिव्यं । सुऽवृक्तिं । प्रऽयति । यज्ञे ।
अग्निं । अध्वरे । दधिध्वं ।
पुरः । उक्थेभिः । सः । हि । नः । विभाऽवा । सुऽअध्वरा ।
करति । जातवेदाः ॥ १

हे ऋत्विग्यजमाना वो यूयं मंद्रं मोदनं स्तुत्यं वा दिव्यं दिवि भवं सुवृक्तिं सुष्ठु दोषैर्वर्जितं दुःखेनावर्जनीयं वा एवंगुणमग्निं प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमानेऽध्वरे रक्षःप्रभृतिभिरहिंस्ये हिंसाप्रत्यवायरहिते यज्ञे पुरो दधिध्वं । पुरस्ताद्दाहवनीयरूपेण धारयत । यद्वा पुरोहितं कुरुत । उक्थेभिः स्तुतशस्त्रैश्च पुरो दधिध्वं । विभावा विशेषेण दीप्यमानो जातवेदा जातानां वेदिता सोऽग्निर्हि यस्मात् नोऽस्मान् स्वध्वरा शोभनयागान् करति करोति तस्मात्पुरो दधिध्वमित्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमु द्युम पुर्वणीक होतरग्ने अग्निभिर्मनुष इधानः।
स्तोमं यमस्मै ममतेव शूषं घृतं न शुचि मतयः पवन्ते॥ २

तं। ऊं इति। द्युऽमः। पुरुऽअनीक। होतः। अग्ने।
अग्निऽभिः। मनुषः। इधानः।
स्तोमं। यं। अस्मै। ममताऽइव। शूषं। घृतं। न। शुचि।
मतयः। पवन्ते॥ २

हे द्युमो दीप्तिमन् पुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने अग्निभिस्त्वदीयैरन्यैरग्निभिः सह इधानः समिध्यमानो दीप्तः सन् मनुषो मनुष्यस्य स्तोतुस्तमु तं स्तोमं शृणु इति शेषः। उ इति पादपूरणः। यं स्तोमं स्तोत्रं शूषं सुखकरं घृतं न पवित्राभ्यामुत्पूतं घृतमिव शुचिं शुद्धमस्मा अग्नये मतयो मन्तारः स्तोतारो ममतेव। ममता नाम ब्रह्मवादिनी दीर्घतमसो माता। सा इव पवन्ते पुनन्ति संस्कुर्वन्ति। दोषवर्जितमुच्चारयन्तीत्यर्थः। तं स्तोमं शृण्वित्यन्वयः॥

॥ अथ तृतीया ॥

पीपाय स श्रवसा मर्त्येषु यो अग्नये ददाश विप्र उक्थैः।
चित्राभिस्तमूतिभिश्चित्रशोचिर्व्रजस्य साता गोमतो दधाति॥ ३

पीपाय। सः। श्रवसा। मर्त्येषु। यः। अग्नये। ददाश।
विप्रः। उक्थैः।
चित्राभिः। तं। ऊतिऽभिः। चित्रऽशोचिः। व्रजस्य। साता।
गोऽमतः। दधाति॥ ३

स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु अवसा अन्नेन पोषाय वर्धते विप्रो मेधावी यो यजमान उक्थैः स्तुतिभिः सार्धं हवींषि ददाश प्रयच्छति । तं यजमानं चित्राभिर्विचित्रोतिभिरग्निश्चित्राभिराश्चर्यभूताभिरूतिभी रक्षाभिर्गोमतो गोभिर्युक्तस्य व्रजस्य गोष्ठस्य दाता दातौ संभजने दधाति धारयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ यः पप्रौ जायमान उर्वी दूरेदृशा भासा कृष्णाध्वा ।

अध बहु चित्तम ऊर्म्यायास्तिरः शोचिषा ददृशे पावकः ॥ ४

आ । यः । पप्रौ । जायमानः । उर्वी इति । दूरेऽदृशा ।

भासा । कृष्णऽअध्वा ।

अध । बहु । चित् । तमः । ऊर्म्यायाः । तिरः । शोचिषा ।

ददृशे । पावकः ॥ ४

कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा योऽग्निर्जायमानः प्रादुर्भवन् उर्वी विस्तीर्णे द्यावापृथिव्यौ दूरेदृशा दूरे दृश्यमानया भासा दीप्त्या पप्रौ आपूरयति स पावकोऽग्निरधानंतरमूर्म्यायाः । रात्रिनामैतत् । रात्रेः संबंधि बहु चित् बह्वपि तमोऽन्धकारं शोचिषा दीप्त्या तिरस्कुर्वन् ददृशे । दृश्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू नश्चित्रं पुरुवाजाभिरूती अग्ने रयिं मघवद्भ्यश्च धेहि ।

ये राधसा श्रवसा चात्यन्यान्सुवीर्येभिश्चाभि संति जनान् ॥ ५

नु । नः । चित्रं । पुरुऽवाजाभिः । ऊती । अग्ने । रयिं ।

मघवत्ऽभ्यः । च । धेहि ।

ये । राधसा । श्रवसा । च । अति । अन्यान् । सुऽवीर्येभिः ।

च । अभि । संति । जनान् ॥ ५

हे अग्ने मघवद्भ्यो हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्यो नोऽस्मभ्यं पुरुवाराभिर्बहुभिरूती ऊतिभी रक्षणैः सह चित्रं चायनीयं रयिं धनं तु क्षिप्रं धेहि। देहि। प्रयच्छ। चशब्दो वक्ष्यमाणेन समुच्चयार्थः। ये राधसा धनेन श्रवसान्नेन च सुवीर्येभिः शोभनैर्वीर्यैश्चान्यान् जनानत्यन्तानति अतिशयेनाभि सन्ति अभिभवन्ति तादृशान् पुत्रांश्चास्मभ्यं देहीत्यर्थः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इमं यज्ञं चनो धा अग्न उशन्यं त आसानो जुहुते हविष्मान्।
भरद्वाजेषु दधिषे सुवृक्तिमवीर्वाजस्य गध्यस्य सातौ॥ ६

इमं। यज्ञं। चनः। धाः। अग्ने। उशन्। यं। ते।
आसानः। जुहुते। हविष्मान्।
भरत्ऽवाजेषु। दधिषे। सुऽवृक्तिं। अवीः। वाजस्य।
गध्यस्य। सातौ॥ ६

हे अग्ने उशन् कामयमानस्त्वमिमं पुरोवर्तिनं यज्ञं यागसाधनं चनो हविर्लक्षणमन्नं धाः। धेहि। आत्मनि धारय। तं च पुरोडाशादिकमासान आसीन उपविशन् हविष्मान्हविर्युक्तो यजमानस्ते तुभ्यं त्वदर्थं जुहुते जुहोति तमिममित्यन्वयः। अपि च भरद्वाजेष्वृषिषु सुवृक्तिं सुष्ठु दोषैर्वर्जितां स्तुतिं दधिषे। धारय। गध्यस्य। गध्यतिर्मिश्रीभावकर्मा। मिश्रणीयस्य प्राप्यस्य वाजस्यान्नस्य सातौ संभजने निमित्तभूतेऽवीः। तानृषीन्रक्ष च॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि द्वेषांसीनुहि वर्धयेडां मदेम शतहिमाः सुवीराः॥ ७

वि। द्वेषांसि। इनुहि। वर्धय। इडां। मदेम। शतऽहिमाः।
सुऽवीराः॥ ७

हे अग्ने द्वेषांसि द्वेष्टॄन् शत्रून् योयुधि। विविधं गमय। ऋभुक्षां महान्तं वाजसातीं वर्धय। वयं च सुवीराः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्ताः सन्तः मदन्तः हृष्यन्तः शतं हेमन्तान् संवत्सरान् मदेम। मोदेम। तृ. । स्. ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

यजस्व होतरिति षडृचमेकादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। अनुक्रम्यते च। यजस्व षडिति॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यजस्व होतरिषितो यजीयानग्ने बाधो मरुतां न प्रयुक्ति।

आ नो मित्रावरुणा नासत्या द्यावा होत्राय पृथिवी ववृत्याः ॥१

यजस्व। होतः। इषितः। यजीयान्। अग्ने। बाधः।

मरुताम्। न। प्रऽयुक्ति।

आ। नः। मित्रावरुणा। नासत्या। द्यावा। होत्राय।

पृथिवी इति। ववृत्याः ॥१

हे होतर्देवानामाह्वातरग्ने यजीयान्यष्टृतमस्त्वमिषितः प्रेषितः ऋत्विग्भिः प्रार्थितः सन्। नेति संप्रत्यर्थे। संप्रति प्रयुक्ति प्रयुक्तौ प्रयुज्यमाने यज्ञे मरुतां देवानां बाधः शत्रूणां बाधकं गणं यजस्व। यद्वा तद्वाक्यार्थं। हे होतरग्ने यजस्व देवानित्येकं वाक्यं। प्रयुज्यत इति प्रयुक्ति बलं। मरुतां न प्रयुक्ति मरुतां बलमिवाक्षत्वं बाधः। बाधकोऽसीति द्वितीयं वाक्यं। अपि च मित्रावरुणा। अहरभिमानी देवो मित्रो वरुणो रात्र्यभिमानी। तौ च नासत्या सत्यस्य नेतारौ सत्यस्वभावावेव वा नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवीं च एतान् देवान् होत्राय यागाय अस्मदर्थमाववृत्याः। आवर्तय। आवहेत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं होता मन्द्रतमो नो अध्रुगन्तर्देवो विदथा मर्त्येषु।

पावकया जुह्वा वह्निरासाग्ने यजस्व तन्वं तव स्वां ॥२

त्वं । होता । मंद्रऽतमः । नः । अध्रुक् । अंतः । देवः ।
विदथा । मर्त्येषु ।
पावकया । जुह्वा । वह्निः । आसा । अग्ने । यजस्व ।
तन्वं । तव । स्वां ॥ २

हे अग्ने त्वं मर्त्येषु मनुष्येष्वंतर्मध्ये वर्तमाने विदथा विदथे यज्ञे होता देवाना-माह्वाता भवसि । कीदृशस्त्वं । मंद्रतमः स्तुत्यतमो नोऽस्माकमध्रुगद्रोग्धाऽद्रोग्धा द्रोहरहितो वा । सर्वदा मित्रभूत इत्यर्थः । देवो दानादिगुणयुक्तः । अपि च हे अग्ने जुह्वा । जुहोत्यनयाहुतय इति जुहूर्ज्वाला । तया पावकया शोधयित्र्या-ऽऽस्येन देवानामास्यभूतया वह्निर्हविषां वोढा त्वं तव स्वां स्वभूतां स्वकीयां तन्वं तनूं यजस्व ॥

॥ अथ तृतीया ॥

धन्या चिद्धि त्वे धिषणा वष्टि प्र देवाञ्जन्म गृणते यजध्यै ।
वेपिष्ठो अंगिरसां यद्ध विप्रो मधु छंदो भनति रेभ इष्टौ ॥ ३

धन्या । चित् । हि । त्वे इति । धिषणा । वष्टि । प्र ।
देवान् । जन्म । गृणते । यजध्यै ।
वेपिष्ठः । अंगिरसां । यत् । ह । विप्रः । छंदः । भनति ।
रेभः । इष्टौ ॥ ३

धन्या धनमिच्छंती धनहेतुभूता धिषणा स्तुतिर्हे अग्ने त्वे त्वां वष्टि । कामयते । चिद्धि एतत्पादपूरणं । किमर्थं । देवान्यष्टव्यानिंद्रादीन् प्र यजध्यै प्रकर्षेण यष्टुं त्वदीयं जन्म प्रादुर्भावं गृणते स्तुवते यजमानायेदमूर्ध्वयजमानायेत्यर्थं । यद्ध यदा खल्वंगिरसामृषीणां मध्ये वेपिष्ठोऽतिशयेन स्तुतेः प्रेरयिता विप्रो मेधावी रेभः स्तोता भरद्वाज इष्टौ यज्ञे मधु मधुवन्मादकं छंदः स्तोत्रं भनति उच्चारयति तदा धिषणा वष्टीत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अदिद्युतत्स्वपाको विभावाग्ने यजस्व रोदसी उरूची।
आयुं न यं नमसा रातहव्या अंजंति सुप्रयसं पंच जनाः॥ ४

अदिद्युतत्। सु। अपाकः। विऽभावा। अग्ने। यजस्व।
रोदसी इति। उरूची इति।
आयुं। न। यं। नमसा। रातऽहव्याः। अंजंति।
सुऽप्रयसं। पंच। जनाः॥ ४

अयमग्निः स्वदिद्युतत्। सुष्ठु द्योतते। दीप्यते। कथंभूतः। अपाकः। पाकः पक्तव्यप्रज्ञो मूर्खः। तद्विलक्षणोऽपाकः। विभावा दीप्तिमान्। शेषः प्रत्यक्षकृतः। हे अग्ने स त्वमुरूची उरु विस्तीर्णमंचन्त्यौ विस्तृते रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजस्व। हविषा पूजय। आयुं न मनुष्यमतिथिमिव यं पंच जना मनुष्या ऋत्विग्यजमानलक्षणा रातहव्या दत्तहविष्काः संतः सुप्रयसं शोभनहविर्लक्षणान्नमग्निं नमसान्नेन हविर्लक्षणेनांजंति सिंचंति तर्पयंति स त्वं यजस्वेत्यन्वयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृंजे ह यन्नमसा बर्हिरग्नावयामि स्रुग्घृतवती सुवृक्तिः।
अम्यक्षि सद्म सदने पृथिव्या अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः॥ ५

वृंजे। ह। यत्। नमसा। बर्हिः। अग्नौ। अयामि।
स्रुक्। घृतऽवती। सुऽवृक्तिः।
अम्यक्षि। सद्म। सदने। पृथिव्याः। अश्रायि। यज्ञः।
सूर्ये। न। चक्षुः॥ ५

यद्यदा खलु नमसा हविषा सहाग्नावग्निसमीपे बर्हिर्वृंजे॥ वृजिश्छेदनार्थः॥ छिद्यते। आस्तीर्यत इत्यर्थः। सुवृक्तिः सुष्ठु दोषैर्वर्जिता घृतवती घृतपूर्णा स्रुगयामि।

नियम्यते। बर्हिष्याच्छाद्यते। तथा पृथिव्या भूमेः सदने स्थाने सद्म हविरासादनाधारो वेदिरस्यधि॥ स्खलतिर्गतिकर्मा॥ गम्यते। परिच्छिद्यते। तदानीं यज्ञोऽस्याधि। तेजसाग्न आश्रितो भवति। तत्र दृष्टांतः। सूर्ये न चक्षुः। यथा सूर्ये सर्वस्य प्रेरक आदित्ये प्रकाशकं तेजः समवैति तद्वत्॥

॥ अथ षष्ठी॥

दयस्वा नः पुर्वणीक होतर्देवेभिरग्ने अग्निभिरिधानः।
रायः सूनो सहसो वावसाना अति स्रसेम वृजनं नांहः॥ ६

दयस्व। नः। पुरुऽअनीक। होतः। देवेभिः। अग्ने।
अग्निऽभिः। इधानः।
रायः। सूनो इति। सहसः। वावसानाः। अति। स्रसेम।
वृजनं। न। अंहः॥ ६

हे पुर्वणीक बह्वज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने देवेभिर्देवैर्द्योतमानैरन्यैरग्निभिस्त्वद्विभूतिभूतैः सार्धमिधान इध्यमानो दीप्यमानः सन् नोऽस्मभ्यं रायो धनानि दयस्व। प्रयच्छ। हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने वावसाना हविषा त्वामाच्छादयंतो वयं वृजनं न शत्रुनिवांहः पापमतिस्रसेम। अतिमच्छेम। अतिक्रामेमेत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः॥

मध्ये होतेति षडृचं द्वादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। मध्य इत्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

मध्ये होता दुरोणे बर्हिषो राळग्निस्तोदस्य रोदसी यजध्यै।
अयं स सूनुः सहस ऋतावा दूरात्सूर्यो न शोचिषा ततान॥ १

मध्ये। होता। दुरोणे। बर्हिषः। राट्। अग्निः। तोदस्य। रोदसी इति। यजध्यै।

अयं। सः। सूनुः। सहसः। ऋतऽवा। दूरात्। सूर्यः। न। शोचिषा। ततान।

होता देवानामाह्वाता बर्हिषो यज्ञस्य राट् राजाग्निस्तोदस्य। तुद्यते व्यथ्यते प्रेर्यत इति तोदो यजमानः। तस्य दुरोणे गृहे मध्ये निषीदतीति शेषः। किमर्थं। रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजध्यै यष्टुं। स तादृशोऽयं सहसः सूनुः सहसस्पुत्र ऋतावा सत्यवान्यज्ञवान्वाग्निः सूर्यो न सूर्य इव दूरादूरत एव शोचिषा तेजसा ततान। आतनोति। विस्तारयति। दूरदेशे वर्तमानोऽपि सूर्य इव सर्वं जगद्व्याप्नोतीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यस्मिन्त्वे स्वपाके यजत्र यक्षद्राजन्त्सर्वतातेव नु द्यौः।
त्रिषधस्थस्ततरुषो न जंहो हव्या मघानि मानुषा यजध्यै॥ २

आ। यस्मिन्। त्वे इति। सु। अपाके। यजत्र। यक्षत्।
राजन्। सर्वताताऽइव। नु। द्यौः।
त्रिऽसधस्थः। ततरुषः। न। जंहः। हव्या। मघानि।
मानुषा। यजध्यै॥ २

द्यौः द्योता सर्वतातेव। इवशब्दः पूरकः। यज्ञनामैतत्। सर्वतातौ सर्वैस्तायमाने यज्ञे। यद्वा सर्वशब्दात्स्वार्थिकस्तातिल्प्रत्ययः। सर्वः स्तोता हे यजत्र यष्टव्य राजन् राजमानाग्ने स्वपाके प्राज्ञे त्वे यस्मिंस्त्वे त्वयि सु अत्यंतं नु क्षिप्रमायक्षत् आयजति हवींषि गृह्णाति त्रिषधस्थस्त्रिस्थानेषु लोकेषु सह स्थितः। यद्वा गार्हपत्यादिरूपेण त्रिधावस्थितः। स त्वमस्माकं ततरुषो न तरितुः सूर्य इव जंहः शीघ्रं गंता भव॥ जंह इति जंहतिर्गतिकर्मणो रूपं। यद्वा तॄ प्लवनतरणयोरित्यस्मात्क्वसौ रूपं ततर्वानिति। तस्य षष्ठ्यां रूपमेतत्सर्वत्र इति॥ तरितुः सूर्यस्येव जंहो वेगस्तद्वद्भवतीत्यर्थः। किमर्थं। मघानि मंहनीयानि प्रशस्यानि मानुषा मनुष्याणां संबंधीनि हव्या हव्यानि हवींषि यजध्यै यष्टुं देवेभ्यो दातुं॥

॥ अथ तृतीया ॥

तेजिष्ठा यस्यारतिर्वनेराट् तोदो अध्वन्न वृधसानो अद्यौत्।

अद्रोघो न द्रविता चेतति त्मन्नमर्त्योऽवर्त्र ओषधीषु ॥ ३

तेजिष्ठा। यस्य। अरतिः। वनेऽराट्। तोदः। अध्वन्।

न। वृधसानः। अद्यौत्।

अद्रोघः। न। द्रविता। चेतति। त्मन्। अमर्त्यः। अवर्त्रः।

ओषधीषु ॥ ३

यस्याग्नेररतिर्गन्त्री ज्वाला तेजिष्ठातिशयेन तेजस्विनी सती वनेराट् दावरूपेणारण्ये राजमाना वर्तते वृधसानो वर्धमानः सोऽग्निस्तोदो अध्वन् न। तोदः सर्वस्य प्रेरकः सूर्यः इव अध्वनि स्वमार्गेऽन्तरिक्षे अद्यौत्। प्रकाशते। अपि चाद्रोघो न अद्रोग्धव्यो यद्वा प्राणरूपेण सर्वेषामद्रोग्धा वायुरिव साद्योऽमर्त्यो मरणरहितः सोऽग्निरोषधीषु। ओषः पाक एषु धीयत इत्योषधयो वनानि। तेषु द्रविता द्रवणशीलः सन् अवर्त्रं केनाप्यवारणीयं भवन् त्मन् आत्मना स्वप्रकाशेनैव चेतति। चेतयति। सर्वं जगत् ज्ञापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सास्माकेभिरेतरी न शूषैरग्निः ष्टवे दम आ जातवेदाः।

द्र्वन्नो वन्वन्क्रत्वा नार्वोस्रः पितेव जारयायि यज्ञैः ॥ ४

सः। अस्माकेभिः। एतरि। न। शूषैः। अग्निः। स्तवे।

दमे। आ। जातऽवेदाः।

द्रुऽअन्नः। वन्वन्। क्रत्वा। न। अर्वा। न। उस्रः।

पिताऽइव। जारयायि। यज्ञैः। ४

जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा सोऽग्निरस्माकेभिरस्मदीयैः स्तोमेभिः स्तोत्रैः न ।
एतदिति गतदिति याचमाने पुरुषे विद्यमानानि स्तोत्राणि यथात्म्यं सुखकराणि तथा
स्मूनैः सुखकरैः स्तोमैरेभिरस्मदीयैः यत्तत्त्व आ आभिमुख्येन स्तवे । स्तूयते । अपि
च दूतः । दुद्रुवः । स एवार्ध्वं यस्य स तथोक्तः । अत एव वन्वन् वनानि संभजन्
आत्वा स ऋतुनात्मीयेन कर्मणा याथी गंता भवति । तत्र दृष्टांतः । उस्रः पितेव ।
पिता पालयिता वत्सानां जनको वोस्रो वृषभ इव । स यथा मैथुनार्थं गोष्ठं गच्छति
तद्वत् । यद्वैवंप्रवर्धमानैव जारयाथि । स्तूयते ॥ जरतेः स्तुतिकर्मण एतद्रूपं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अधं स्मास्य पनयंति भासो वृथा यत्तक्षंदनुयाति पृथ्वीं ।
सद्यो यः स्यंद्रो विषितो धवीयानृणो न तायुरति धन्वा राट् ॥ ५

अधं । स्म । अस्य । पनयंति । भासः । वृथा । यत् । तक्षंत् ।
अनुऽयाति । पृथ्वीं ।
सद्यः । यः । स्यंद्रः । विऽसितः । धवीयान् । ऋणः । न ।
तायुः । अति । धन्व । राट् ॥ ५

अथाग्निर्लक्ष्यते । अधेति पूरकः । अस्याग्नेर्भासो रश्मीन् पनयंति । स्तोतारः
स्तुवंति । यद्यदा वृथानायासेन तक्षन् तनूकुर्वन् वनानि सम्यग्दहन् पृथ्वीं विस्तीर्णा-
मरण्यभूमनुयात्यनुगच्छति तदानीं पनयंतीत्यन्वयः । योऽग्निः स्यंद्रः स्यंदनवान्
विषितो विसृष्टः प्रतिबंधरहितः अत एव सद्यः शीघ्रं धवीयान् गंतृतमो भवति ।
ऋण इव । ऋणो न तायुः ॥ ऋणोतिर्गतिकर्मा ॥ तायुरिति स्तेननाम । यथा स्तेनः
शीघ्रं गंता भवति तद्वत्सोऽयमग्निर्धन्व मरुभूमिमतिक्रम्य राट् । राजते । यद्वा
धन्वांतरिक्षमादाप इति धन्वांतरिक्षं । अतिशयेनांतरिक्षमाक्रम्य राजते ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स त्वं नो अर्वन्निदाया विश्वेभिरग्ने अग्निभिरिधानः ।
वेषि रायो वि यासि दुच्छुना मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ६

सः। त्वं। नः। अर्वन्। निदायाः। विश्वेभिः। अग्ने।
अग्निऽभिः। इधानः।
वेषि। रायः। वि। यासि। दुच्छुनाः। मदेम। शतऽहिमाः।
सुऽवीराः॥ ४

हे अर्वन् गंतरग्ने स तादृशस्त्वं निदाया निंदित्याः प्रजाया निंदाया एव वा पाहीति शेषः। कथंभूतः सन्। विश्वेभिः सर्वैरग्निभिस्त्वत्च्छायाभूतैरिधान इध्यमानः सन्। रायो धनानि चास्मान् वेषि। गमय। यद्वा हविर्लक्षणानि धनानि वेषि। कामयसे। दुच्छुना दुःखकारिणीः शत्रुसेना वि यासि च। विविधं गमयसि च। वयं च सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतः शतहिमाः शतं संवत्सराणि मदेम। मोदेम॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्दशो वर्गः॥

त्वद्विश्वेति षडृचं त्रयोदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। त्वद्विश्वेत्यनुक्रांतं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

त्वद्विश्वा सुभग सौभगान्यग्ने वि यंति वनिनो न वयाः।
श्रुष्टी रयिर्वाजो वृत्रतूर्ये दिवो वृष्टिरीड्यो रीतिरपां॥ १

त्वत्। विश्वा। सुऽभग। सौभगानि। अग्ने। वि। यंति।
वनिनः। न। वयाः।
श्रुष्टी। रयिः। वाजः। वृत्रऽतूर्ये। दिवः। वृष्टिः। ईड्यः।
रीतिः। अपां॥ १

हे सुभग शोभनधनाग्ने विश्वा विश्वानि सर्वाणि सौभगानि धनानि त्वत्तो वि यंति। विविधं निर्गच्छंति। हिरण्यमूलत्वात्सर्वेषां धनानां हिरण्यं चाग्नेः सकाशादुत्पन्नं। तस्य रेतः परापतत्तद्धिरण्यमभवदिति श्रुतेः। निर्गमने दृष्टांतः। वनिनो

न वयाः। यथा वृक्षाच्छाखा विविधं निर्गच्छन्ति तद्वत्। तथा रयिः पश्वादिलक्षणं धनं श्रुष्टी क्षिप्रं व्येति। निर्गच्छति। पशवो वै रयिः पशूनेवावरुंध इति तैत्तिरीयकं। वृत्रतूर्ये वृत्राणां हिंसके संग्रामे यत्नेन जेतुं वाजो बलं च त्वत्तो व्येति। दिवोऽन्तरिक्षाद्या वृष्टिः सापि त्वत्त एव व्येति। अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते। आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति स्मरणात्। अतस्त्वमीड्यः सर्वैः स्तुत्यः सन् अपामुदकानां रीतिर्गमयिता भवसि॥

॥ अथ द्वितीया ।

त्वं भगो न आ हि रत्नमिषे परिज्मेव क्षयसि दस्मवर्चाः।
अग्ने मित्रो न बृहत ऋतस्यासि क्षत्ता वामस्य देव भूरेः॥ २

त्वं। भगः। नः। आ। हि। रत्नं। इषे। परिज्माऽइव।
क्षयसि। दस्मऽवर्चाः।
अग्ने। मित्रः। न। बृहतः। ऋतस्य। असि। क्षत्ता।
वामस्य। देव। भूरेः॥ २

हे अग्ने भगो भजनीयस्त्वं नोऽस्मभ्यं रत्नं रमणीयं धनमैषे। आगमय। प्रयच्छ॥ इष गतौ। विकरणव्यत्ययः। हीति पूरकः। दस्मवर्चा दर्शनीयदीप्तिस्त्वं परिज्मेव परितो गन्ता वायुरिव क्षयसि। सर्वत्र निवससि। यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा। सर्वस्येशिषे। हे अग्ने मित्रो न प्रमीतेस्त्रायको देव इव बृहतो महत ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा क्षत्तासि। क्षदतिरत्र दानकर्मा। दाता भवसि। तथा हे देव द्योतमानाग्ने भूरेर्बहुलस्य वामस्य वननीयस्य धनस्य च दाता भवसीत्यनुषंगः॥

॥ अथ तृतीया ॥

स सत्पतिः शवसा हन्ति वृत्रमग्ने विप्रो वि पणेर्भर्ति वाजं।
यं त्वं प्रचेत ऋतजात राया सजोषा नप्त्रापां हिनोषि॥ ३

सः । सत्ऽपतिः । शवसा । हंति । वृत्रं । अग्ने । विप्रः ।

वि । पणेः । भर्ति । वाजं ।

यं । त्वं । प्रऽचेतः । ऋतऽजात । राया । सऽजोषाः । नप्त्रा ।

अपां । हिनोषि ॥ ३

हे अग्ने सत्पतिः सतां पालयिता स पुरुषो वृत्रमावरकं शत्रुं शवसा बलेन हंति । स च विप्रो मेधावी सन् पणेर्वणिजः एतन्नाम्नोऽसुरस्य वाजमन्नं बलं वा वि भर्ति । वियुज्य हरति ॥ छान्दसो भर्ति इति भर्तं ॥ हे प्रचेतः प्रकृष्टज्ञान ऋतजात । ऋतमिति सत्यनाम । तदर्थं जाताग्ने अपां नप्त्रा न पातयित्रा पुत्रेण मध्यमस्थानेन वैद्युताग्निना सजोषाः संगतस्त्वं यं पुरुषं राया ॥ चतुर्थ्यर्थे तृतीया ॥ धनार्थं हिनोषि प्रेरयसि स हंतीत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्ते सूनो सहसो गीर्भिरुक्थैर्यज्ञैर्मर्तो निशितिं वेद्यानट् ।

विश्वं स देव प्रति वारमग्ने धत्ते धान्यं१ पत्यते वसव्यैः ॥ ४

यः । ते । सूनो इति । सहसः । गीःऽभिः । उक्थैः । यज्ञैः ।

मर्तः । निऽशितिं । वेद्या । आनट् ।

विश्वं । सः । देव । प्रति । वा । अरं । अग्ने । धत्ते ।

धान्यं । पत्यते । वसव्यैः ॥ ४

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने ते तव निशितिं तैक्ष्ण्यं यो मर्तो मनुष्यो यजमानो गीर्भिः स्तुतिभिरुक्थैः शस्त्रैर्यज्ञैर्यागैश्चाभिर्वेद्या वेद्यायां समानट् प्रापयति स मर्तो हे देव द्योतमानाग्ने विश्वं सर्वमरं पर्याप्तं । वा पादपूरणार्थे । धान्यं च प्रतिधत्ते । प्रतिधारयति । वसव्यैर्वसुभिश्च पत्यते । संगच्छते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता नृभ्य आ सौश्रवसा सुवीराग्ने सूनो सहसः पुष्यसे धाः।

कृणोषि यच्छवसा भूरि पश्वो वयो वृकायारये जसुरये ॥ ५

ता। नृऽभ्यः। आ। सौश्रवसा। सुऽवीरा। अग्ने।

सूनो इति। सहसः। पुष्यसे। धाः।

कृणोषि। यत्। शवसा। भूरि। पश्वः। वयः। वृकाय।

अरये। जसुरये। ५

हे सहसः सूनो सहसस्पुत्राग्ने सुवीरा शोभनैः पुत्रैर्युतानि सौश्रवसा सुश्रवांसि शोभनान्यन्नानि ता तानि नृभ्यः यजमानेभ्य आहृत्य धाः। अस्मासु धेहि। किमर्थं। पुष्यसे पोषार्थं। यद्वा नृभ्य ऋतीनां नेतृभ्योऽस्मभ्यमाधेहि। आभिमुख्येन प्रयच्छ। शवसा बलेन युक्तस्त्वं भूरि बहुलं पश्वः पशोः संबंधि दध्यादिलक्षणं यद्वयोऽन्नं वृकायादात्रे जसुरय उपक्षपयित्रे कृणोषि करोषि तदन्नमाहृत्य प्रयच्छेत्यर्थः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वद्मा सूनो सहसो नो विहाया अग्ने तोकं तनयं वाजिनो दाः।

विश्वाभिर्गीर्भिरभि पूर्तिमश्यां मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ६

वद्मा। सूनो इति। सहसः। नः। विऽहायाः। अग्ने।

तोकं। तनयं। वाजिनं। दाः।

विश्वाभिः। गीःऽभिः। अभि। पूर्तिं। अश्यां। मदेम।

शतऽहिमाः। सुऽवीराः॥ ६

हे सहसः सूनोऽग्ने विश्वायाः । सर्वत्र गंतृ । सहांसि नोऽस्माकं वह्व । यद्विना- हितोपदेष्टा भव । अपि च तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रं च वाजिनेऽन्नयुक्तं नेऽस्मभ्यं दाः । देहि । अहं स्तोता विश्वाभिः सर्वाभिर्गीर्भिस्तुतिरूपाभिः पूर्तिं कामानां पूर्तिमश्यां । अधिप्राप्नुयां । अश्यहत ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचदशो वर्गः ॥

अग्ना य इति षड्र्चं चतुर्दशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं । षष्ठी शक्वरी शिष्टाः पंचानुष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । अग्ना य आनुष्टुभं शक्वर्यंतमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावाश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । अग्ना यो होताजनिष्ट । आ० ४. १३. । इति ॥ अग्नेश्चतुर्वीराख्ये चतूरात्रेऽहीने तृतीयेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूत्रितं च । अग्ना यो मर्त्यो दुव इति तृतीये । आ० १०. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ना यो मर्त्यो दुवो धियं जुजोष धीतिभिः ।
भसन्नु ष प्र पूर्व्य इषं वुरीतावसे ॥ १

अग्ना । यः । मर्त्यः । दुवः । धियं । जुजोष । धीतिऽभिः ।
भसत् । नु । सः । प्र । पूर्व्यः । इषं । वुरीत । अवसे ॥ १

यो मर्त्यो मनुष्योऽग्नावग्नौ विषये दुवः परिचरणं धियं कर्म च यागादिलक्षणं धीतिभिः स्तुतिभिः सह जुजोष सेवते आचरति स मर्त्यः पूर्व्यः पूर्वेषां मुख्यः सन् नु क्षिप्रं प्रभसत् । प्रभासेत । प्रकृष्टप्रकाशयुक्तो भवेत् । अवसे पुत्रादीनां रक्षणार्थमिषमन्नं च वुरीत । वृणीत । संभजेत । मत्त् सकाशाल्लभेतेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्निरिद्धि प्रचेता अग्निर्वेधस्तम ऋषिः ।
अग्निं होतारमीळते यज्ञेषु मनुषो विशः ॥ २

अग्निः । इत् । हि । प्रऽचेताः । अग्निः । वेधःऽतमः । ऋषिः ।
अग्निं । होतारं । ईळते । यज्ञेषु । मनुषः । विशः ॥ २

अग्निरिदग्निरेव प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवान् नान्यः कश्चित्। हि यस्मादेवं तस्मादेव तमो विश्वाहेतमो विश्वाहसर्वदा इत्यर्थः। अयमग्निर्हविर्भक्षणादीनां कर्मणां कर्ता कविः सर्वस्य द्रष्टा च भवति। मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य विशः प्रजा ऋत्विग्लक्षणा होतारं देवाना माह्वातारं तादृशमग्निं यज्ञेषु यागेष्वीळते। स्तुवंति॥

॥ अथ तृतीया॥

नाना ह्य१ग्नेऽवसे स्पर्धंते रायो अर्यः।

तूर्वंतो दस्युमायवो व्रतैः सीक्षंतो अव्रतं॥ ३

नाना। हि। अग्ने। अवसे। स्पर्धंते। रायः। अर्यः।

तूर्वंतः। दस्युं। आयवः। व्रतैः। सीक्षंतः। अव्रतं॥ ३

हे अग्ने अर्योऽरेः शत्रो रायो धनान्यवसे त्वत्स्तोतॄणां रक्षणार्थं नाना शत्रु सकाशात्पृथग्भूताः स्पर्धंते। अहमेव पालयाम्यहमेव पालयामीति स्पर्धां कुर्वंति। आयवो मनुष्यास्त च स्तोतारो दस्युमुपक्षपयितारं शत्रुं तूर्वंतो हिंसंतो व्रतैस्त्वदे मत्वैर्यागैरव्रतं व्रतविरोधिनं च पुरुषं सीक्षंतः सोढुमभिभवितुमिच्छंतो भवंति॥

॥ अथ चतुर्थी॥

अग्निरप्सामृतीषहं वीरं ददाति सत्पतिं।

यस्य त्रसंति शवसः संचक्षि शत्रवो भिया॥ ४

अग्निः। अप्सां। ऋतिऽसहं। वीरं। ददाति। सत्ऽपतिं।

यस्य। त्रसंति। शवसः। संऽचक्षि। शत्रवः। भिया॥ ४

अयमग्निर्वीरं पुत्रं ददाति। स्तोतृभ्यः प्रयच्छति। कीदृशं पुत्रं। अप्सामपा माप्तव्यानां कर्मणां सनितारं संभक्तारमृतीषहमृतीनामरातीनां सोढारमभिभवितारं सत्पतिं सतां कर्मणां पालयितारं। यस्य वीरस्य संचक्षि संदर्शने सति शवसो बलात् भिया भीत्या शत्रवस्त्रसंति उद्विजंते तं वीरमित्यन्वयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निर्हि विद्मना निदो देवो मर्तमुरुष्यति ।

सहावा यस्यावृतो रयिर्वाजेष्ववृतः ॥ ५

अग्निः । हि । विद्मना । निदः । देवः । मर्तं । उरुष्यति ।

सहऽवा । यस्य । अवृतः । रयिः । वाजेषु । अवृतः ॥ ५

सहावा । सहो बलं । तद्वान् देवो दानादिगुणयुक्तोऽग्निर्विद्मना ज्ञानेन युक्तः सन् सं मर्तं मनुष्यं यजमानं निदो निंदकादुरुष्यति । रक्षति । कीति पूरकः । यस्य मर्तस्य रयिर्निर्धनमवृतो रक्षःप्रभृतिभिरनावृतादिर्वाजेषु यत्तेष्ववृतोऽन्यैर्यजमानैरसंभक्तं तं हविष्मंतं यजमानमुरुष्यतीत्यन्वयः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नॄन्द्विषो अंहांसि दुरिता तरेम

ता तरेम तवावसा तरेम ॥ ६

अच्छ । नः । मित्रऽमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः ।

सुऽमतिं । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । सुऽक्षितिं । दिवः । नॄन् । द्विषः । अंहांसि ।

दुःऽइता । तरेम । ता । तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ६

व्याख्यातेयं ॥ अक्षरार्थस्तु । अनुकूलदीप्ते दानादिगुणयुक्ताग्ने द्यावापृथिव्योरभिगतस्मदीयां सुष्टुतिं यष्टव्यान् देवान्प्रतिबोधः । प्रब्रूहि । स्तुतेनैतन्नस्माकं सुनिवासमविनाशं गमय । वयं च त्वत्प्रसादाद्द्विषः पापानि नरकाणि दुर्गमनानि चाति क्रामेम । अपहितानि जन्मांतरकृतानि च तान्यतिक्रामेम । त्वदीयेरक्षणेनाप्यंतमतिक्रामेमेति ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

इममू षु व इत्येकोनविंशत्यृचं पंचदशं सूक्तमांगिरसस्य वीतहव्यस्य भरद्वाजस्य वार्षमाग्नेयं। आद्यौ नव जगत्यस्तृतीयाषष्ठ्यौ तु शक्वर्यतिशक्वर्यौ पंचदशी शक्वरी चतुर्दश्यनुष्टुबष्टादशी बृहती दशम्याद्याः पंच च त्रिष्टुभ्येकोनविंशी चेति सप्त त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। इममूष्वेकोना वीतहव्य ऋषिर्वा जागतं प्राग्दशम्यास्तृतीयापंचदश्यौ शक्वर्यौ षष्ठ्यतिशक्वर्यनुष्टुब्बृहत्या उपांत्ये इति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावाश्विनशस्त्रे चादितो नवर्चः। सूत्रितं च। इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधं। आ० ४. २३.। इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि नवर्चमाज्यशस्त्रं। सूत्रितं च। इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधमिति नव ज्यं। आ० ७. १२.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधं विश्वासां विशां पतिमृंजसे गिरा।
वेतीद्दिवो जनुषा कच्चिदा शुचिर्ज्योक्चिदत्ति गर्भो यदच्युतं ॥ १

इमं। ऊं इति। सु। वः। अतिथिं। उषःऽबुधं। विश्वासां।
विशां। पतिं। ऋंजसे। गिरा।
वेति। इत्। दिवः। जनुषा। कत्। चित्। आ। शुचिः।
ज्योक्। चित्। अत्ति। गर्भः। यत्। अच्युतं ॥ १

हे वीतहव्य ऋषे भरद्वाज वा त्वं ॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः ॥ इमम् इममेवाग्निं गिरा स्तुत्या ऋंजसे। सुष्ठु प्रसाधय ॥ ऋंजतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः ॥ कीदृशं। अतिथिं सततं गंतारं। यद्वातिथिवत्पूज्यं। उषर्बुधमुषसि प्रबुद्धं विश्वासां सर्वासां विशां प्रजानां पतिं पालयितारं। जनुषा जन्मना स्वत एव शुचिः शुद्धो निर्मलो वाग्निः कच्चित् कदाचित् कस्मिंश्चिद्यागकाले दिवो द्युलोकादावेति। आगच्छति। तदानीं प्रसाधयेत्यन्वयः। एवं प्रसाधितोऽग्निर्गर्भोऽरण्योर्मध्ये गर्भऽ वर्तमानः। यद्वा द्यावापृथिव्योर्गर्भभूतः सन् यदच्युतं च्युतिरहितं नित्यमग्निहोत्रादिसाधनभूतं पयःप्रभृतिकं तत् ज्योक्चित् चिरकालमत्ति। भक्षयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मित्रं न यं सुधितं भृगवो दधुर्वनस्पतावीड्यमूर्ध्वशोचिषं।

स त्वं सुप्रीतो वीतहव्ये अद्भुत प्रशस्तिभिर्महयसे दिवेदिवे ॥ २

मित्रं। न। यं। सुऽधितं। भृगवः। दधुः। वनस्पतौ।

ईड्यं। ऊर्ध्वऽशोचिषं।

स। त्वं। सुऽप्रीतः। वीतऽहव्ये। अद्भुत। प्रशस्तिऽभिः।

महयसे। दिवेऽदिवे ॥ २

वनस्पतावरण्यां सुधितं सुष्ठु निहितमीड्यं स्तुत्यमूर्ध्वशोचिषमुच्छ्रिततेजस्कं यमग्निं त्वां मित्रं न मित्रमिव सखिभूतमिव भृगवो महर्षयो दधुः आदधुः स्थापितवंतः हे अद्भुत महत्तमाग्ने स तादृशस्त्वं वीतहव्य एतत्संज्ञे मयि सुप्रीतः सुष्ठु प्रीयमाणो भव। यतो दिवेदिवे प्रतिदिनं प्रशस्तिभिः प्रकृष्टैः स्तोत्रैर्महयसे पूज्यसे। भरद्वाज ऋषिस्तु वीतहव्ये दत्तहविष्के भरद्वाज इति योजनीयं॥

॥ अथ तृतीया ॥

स त्वं दक्षस्यावृको वृधो भूरर्यः परस्यांतरस्य तरुषः।

रायः सूनो सहसो मर्त्येष्वा छर्दिर्यच्छ वीतहव्याय सप्रथो

भरद्वाजाय सप्रथः ॥ ३

सः। त्वं। दक्षस्य। अवृकः। वृधः। भूः। अर्यः। परस्य।

अंतरस्य। तरुषः।

रायः। सूनो इति। सहसः। मर्त्येषु। आ। छर्दिः। यच्छ।

वीतऽहव्याय। सऽप्रथः। भरत्ऽवाजाय। सऽप्रथः ॥ ३

हे अग्ने स तादृशोऽवृको बाधकरहितस्त्वं दक्षस्यानुष्ठानसमर्थस्य वृधो वर्धयिता भूः। भवसि। तथा परस्य विप्रकृष्टस्यार्योऽरेः शत्रोरंतरस्यांतिकतरस्य संनिकृष्टस्य

[illegible]रिता भवसि । अतः कारणात् हे सहसः सूनो यह्व महान् सर्वतः पृथुश्रवः मर्त्येषु मनुष्येषु मह्यो भरद्वाजाय संभजनीयहविर्लक्षणान्नाय वीतहव्याय । वीतं गमितं हव्यं हविर्येन तादृशाय भरद्वाजायेति वा योज्यं । रायो धनानि बृहद्गृणानाय यच्छ । प्रयच्छ । यह्व इति पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

द्युतानं वो अतिथिं स्वर्णरमग्निं होतारं मनुषः स्वध्वरं ।
विप्रं न द्युक्षवचसं सुवृक्तिभिर्हव्यवाहमरतिं देवमृञ्जसे ॥ ४ ॥

द्युतानं । वः । अतिथिं । स्वःऽनरं । अग्निं । होतारं ।
मनुषः । सुऽअध्वरं ।
विप्रं । न । द्युक्षऽवचसं । सुवृक्तिऽभिः । हव्यऽवाहं । अरतिं ।
देवं । ऋञ्जसे ॥

हे वीतहव्य त्वं सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्हव्यवाहं हविषां वोढारं देवमग्निमृञ्जसे । प्रसाधय । कीदृशं । द्युतानं दीप्यमानं वो युष्माकमतिथिमतिथिवत्पूज्यं स्वर्णरं स्वर्गस्य नेतारं मनुषो मनोः प्रजापतेर्होतारं देवानामाह्वातारं स्वध्वरं शोभनयज्ञं विप्रं न मेधाविनं विपश्चितमिव द्युक्षवचसं । दीप्तेर्निवासभूतं द्युक्षं । तादृशवाक्योपेतमरतिमर्थं स्वामिनं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पावकया यश्चितयन्त्या कृपा क्षामन्रुरुच उषसो न भानुना ।
तूर्वन्न यामन्नेतशस्य नू रण आ यो घृणे न ततृषाणो अजरः ॥ ५ ॥

पावकया । यः । चितयन्त्या । कृपा । क्षामन् । रुरुचे ।
उषसः । न । भानुना ।
तूर्वन् । न । यामन् । एतशस्य । नु । रणे । आ । यः ।
घृणे । न । ततृषाणः । अजरः ॥ ५

योऽग्निः पावकया शोधयित्र्या चितयंत्या चेतयंत्या प्रज्ञापयंत्या तया दीप्त्या क्षामन् भूम्यां वने दीप्यते । उषसा न भानुना । यथोषसः प्रकाशेन भासंते तद्वत् । अपि च यामन् यामनि संग्रामे तूर्वन् शत्रून् हिंसन् पुरुष इवैतशस्यैतशाख्यस्य ऋषे रणे तूर्येण सह संग्रामे सहायार्थं योऽग्निर्न्नि छिद्यमाहवे प्रादीप्यते । प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानं । ऋग्वे० १. ६१. १५. । इति निगमांतरं । नूनं सर्वे देवास्तस्य साहाय्यमकार्षुः । यस्य तदृष्यायस्तुवितः प्रभावेन सर्वभक्षणशील इवाऽजरो जरारहितश्च भवति तं देवमंस्तु इति पूर्वस्यामृचि संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निमग्निं वः समिधा दुवस्यत प्रियंप्रियं वो अतिथिं गृणीषणि ।

उप वो गीर्भिरमृतं विवासत देवो देवेषु वनते हि वार्यं देवो देवेषु वनते हि नो दुवः ॥ ६

अग्निम्ऽअग्निम् । वः । सम्ऽइधा । दुवस्यत । प्रियम्ऽप्रियम् । वः । अतिथिम् । गृणीषणि ।

उप । वः । गीःऽभिः । अमृतम् । विवासत । देवः । देवेषु । वनते । हि । वार्यम् । देवः । देवेषु । वनते । हि । नः । दुवः ॥ ६

हे अस्मदीयाः स्तोतारो वो यूयं प्रियंप्रियमत्यंतं प्रियं वो युष्माकमतिथिमतिथिवत्पूज्यं गृणीषणि शब्दनीयं स्तुत्यमग्निमग्निमग्निमेव । नान्यं देवमित्यर्थः । समिधा समिंधनेन समिद्भिर्वा दुवस्यत । परिचरत । यद्वा गृणीषणीति सप्तम्यंतः । गृणीषणि स्तोत्रे विषयतया वर्तमानं । अपि च वो यूयमकृतममरणमग्निं गीर्भिः स्तुतिभिरुपेत्य विवासत । परिचरत । हि यस्माद् देवेषु मध्ये देवो दानादिगुणयुक्तोऽग्निर्वार्यं

वरणीयं समिदादिकं वनते संभजते। हि यस्मात् देवेषु मध्ये देवोऽग्निर्नोऽस्माकं दुवः परिचरणं वनते संभजते तस्माद्दुवस्यतेत्यन्वयः ॥

दशमेऽहन्याग्निमारुते समिद्धमिति तृचो जातवेदस्यनिविद्धानार्थः। सूत्रितं च। समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृण इति तृचः। आ० ८. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृणे शुचिं पावकं पुरो अध्वरे ध्रुवं।
विप्रं होतारं पुरुवारमद्रुहं कविं सुम्नैरीमहे जातवेदसं ॥ ७

संऽइद्धं। अग्निं। संऽइधा। गिरा। गृणे। शुचिं। पावकं। पुरः। अध्वरे। ध्रुवं।
विप्रं। होतारं। पुरुऽवारं। अद्रुहं। कविं। सुम्नैः। ईमहे। जातऽवेदसं ॥ ७

समिद्धं सम्यग्दीप्तमग्निं समिधा समिन्धनहेतुभूतया गिरा स्तुत्या गृणे। स्तौमि। यद्वा समिधा समिद्भिर्हविर्भिः समिद्धं सम्यगिद्धं। अपि च शुचिं स्वयं शुद्धं पावकं सर्वेषां शोधकं ध्रुवं निश्चलं तमग्निमध्वरे यज्ञे पुरस्करोमीति शेषः। तथा विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाह्वातारं पुरुवारं बहुभिर्वरणीयमद्रुहमद्रोग्धारं सर्वेषामनुकूलं कविं क्रान्तदर्शिनं जातवेदसं जातानां वेदितारमग्निं सुम्नैः सुखकरैः स्तोत्रैरीमहे। संभजामहे। यद्वा द्वितीयार्थे तृतीया। सुम्नानि धनानीमहे। याचामहे ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वां दूतमग्ने अमृतं युगेयुगे हव्यवाहं दधिरे पायुमीड्यं।
देवासश्च मर्तासश्च जागृविं विभुं विश्पतिं नमसा नि षेदिरे ॥ ८

त्वां । दूतं । अग्ने । अमृतं । युगेऽयुगे । हव्यऽवाहं ।

दधिरे । पायुं । ईड्यं ।

देवासः । च । मर्तासः । च । जागृविं । विऽभुं ।

विश्पतिं । नमसा । नि । सेदिरे ॥ ८

हे अग्ने त्वां देवासः देवाश्च मर्तासो मनुष्याश्च दूतं दधिरे । विदधिरे । अकुर्वन् । कीदृशं त्वां । अमृतममरणं युगे युगे काले काले तत्तद्यागानुष्ठानसमये हव्यवाहं हव्यानां हविषां वोढारं पायुं पालयितारमीड्यं स्तुत्यं । अपि च त उभयविधा जागृविं जागरणशीलं विभुं व्याप्तं विश्पतिं विशां प्रजानां पालयितारं तमग्निं नमसा नमस्कारेण हविर्लक्षणान्नेन वा निषेदिरे । उपसेदिरे ॥

॥ अथ नवमी॥

विभूषन्नग्न उभयाँ अनु व्रता दूतो देवानां रजसी समीयसे ।

यत्ते धीतिं सुमतिमावृणीमहेऽध स्मा नस्त्रिवरूथः शिवो भव ॥ ९

विऽभूषन् । अग्ने । उभयान् । अनु । व्रता । दूतः । देवानां ।

रजसी इति । सं । ईयसे ।

यत् । ते । धीतिं । सुऽमतिं । आऽवृणीमहे । अध । स्म ।

नः । त्रिऽवरूथः । शिवः । भव ॥ ९

हे अग्ने उभयानुभयविधान् देवान्मनुष्यांश्च विभूषन् विशेषेण भूषयन् अलंकुर्वन् त्वमनु व्रता व्रतान्यनु व्रतेषु कर्मसु यागेषु देवानां दूतः सन् रजसी द्यावापृथिव्यौ समीयसे । संचरसि देवानानेतुं द्युलोकं गच्छसि हवींसि च नेतुमिमं लोकं । किंच यद्यस्मात्ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म सुमतिं शोभनां स्तुतिं चावृणीमहे वयं संभजामहे अधातः कारणात् त्रिवरूथस्त्रिस्थानस्त्वं नोऽस्माकं शिवः सुखकरो भव ॥ स्तोत्रेणेत्यादपूरणं ॥

प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदसि तं सुप्रतीकमित्याद्याः षड्चः। सूत्रितं च। तं सुप्रतीकमिति षट्। आ० ४. १३. १ इति॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते दशमी॥

तं सुप्रतीकं सुदृशं स्वंचमविद्वांसो विदुष्टरं सपेम।

स यक्षद्विश्वा वयुनानि विद्वान्प्र हव्यमग्निरमृतेषु वोचत्॥ १०

तं। सुऽप्रतीकं। सुऽदृशं। सुऽअंचं। अविद्वांसः।

विदुःऽतरं। सपेम।

सः। यक्षत्। विश्वा। वयुनानि। विद्वान्। प्र। हव्यं।

अग्निः। अमृतेषु। वोचत्॥ १०

अविद्वांसो वैदुष्यरहिता अल्पमतयो वयं विदुष्टरं विद्वत्तरं सर्वज्ञं तमग्निं सपेम। परिचरेम। कीदृशं। सुप्रतीकं शोभनांगं सुदृशं शोभनद्रष्टारं स्वंचं सुष्ठु अंचंतं गच्छंतं। किंच स तादृशोऽग्निर्यक्षत्। देवान्यजतु। विश्वा सर्वाणि वयुनानि। ज्ञाननामैतत्। इह तु ज्ञातव्ये वर्तते। ज्ञातव्यान्यर्थजातानि विद्वान् जानन्नग्निरमृतेषु मरणरहितेषु देवेषु हव्यमस्मदीयं हविः प्रवोचत्। प्रब्रवीतु। युष्मदर्थं हविः कल्पितं तदर्थं यूयमागच्छतेत्येवं कथयतु॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

तमग्ने पास्युत तं पिपर्षि यस्त आनट् कवये शूर धीतिं।

यज्ञस्य वा निशितिं वोदितिं वा तमित्पृणक्षि शवसोत

राया॥ ११

तं । अग्ने । पासि । उत । तं । पिपर्षि । यः । ते । आनट् ।

कवये । शूर । धीतिं ।

यज्ञस्य । वा । निऽशितिं । वा । उत्ऽइतिं । वा । तं । इत् ।

पृणक्षि । शवसा । उत । राया ॥ ११

हे अग्ने तं पुरुषं पासि । रक्षसि । उतापि च तं पिपर्षि । कामैः पूरयसि । यः पुरुषो हे शूर वीर्यवन्नग्ने कवये क्रान्तदर्शनाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म स्तुतिं वानट् प्राप्नोति । यद्वा क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । कविं त्वां धीतिमानट् प्रापयति । तं पासीत्यन्वयः । अपि च यज्ञस्य यागस्य वा तत्साधनभूतस्य हविषो वा निशितिं वा । निशितिः संस्कारः । तं वोदितिमुद्गमनं वानट् प्रापयति तमित्तमेव शवसा बलेन पृणक्षि । पूरयसि । उतापि च राया धनेन पूरयसि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।

सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाय्यः सहस्री ॥ १२

त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः ।

सहसाऽवन् । अवद्यात् ।

सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः ।

स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ १२

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसकाच्छत्रोर्नि नितरामस्मान्पाहि । हे सहसावन् बलवन्नग्ने त्वमु त्वमेव नोऽस्मानवद्यात्पापात् निपाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्वत् ध्वंसनवत् ध्वस्तदोषं पाथो हविर्लक्षणमन्नमभिदं सम्यक् समभ्येतु । सम्यगभिगच्छतु । स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्यायुक्तो रयिस्त्वया दत्तं धनं सम्यगभिगच्छतु ॥

आश्वलायने दशरात्रे पंचमेऽहन्याग्निमारुतेऽग्निर्होतेति तृचो जातवेदसनिविद्धानीयः । सूत्रितं च । अग्निर्होता गृहपतिः स राजेति तिस्रः । आ० ८. ८. । इति ॥

पत्नीसंयाजेषु गृहपतेराज्यानुवाक्या। सूत्रितं च अग्निर्होता गृहपतिः स राजा हव्यवाडग्निरजरः पिता न इति पत्नीसंयाजाः। आ० १, १०, । इति ॥ आश्विनशस्त्रेऽप्येषैव प्रतिपत्। सूत्रितं च। अग्निर्होता गृहपतिः स राजेति प्रतिपदेकपातिनी पञ्च। आ० ६, ५, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः ।
देवानामुत यो मर्त्यानां यजिष्ठः स प्र यजतामृतावा ॥ १३ ॥

अग्निः । होता । गृहऽपतिः । सः । राजा । विश्वा । वेद ।
जनिम । जातऽवेदाः ।
देवानां । उत । यः । मर्त्यानां । यजिष्ठः । सः । प्र ।
यजतां । ऋतऽवा ॥ १३ ॥

होता देवानामाह्वाता राजा राजमानः सोऽग्निर्गृहपतिर्गृहाणां पतिरधिपतिर्भवति। तथा विश्वा विश्वानि सर्वाणि जनिम जनिमानि जन्मवन्ति भूतजातानि जातवेदा जातप्रज्ञः सन् वेद। वेत्ति। जानाति। योऽग्निर्देवानामिंद्रादीनामुतापि च मर्त्यानां मनुष्याणां च मध्ये यजिष्ठोऽतिशयेन यष्टा भवति ऋतावा। ऋतं सत्यं यज्ञो वा। तद्वान् सोऽग्निः प्र यजतां। प्रकर्षेण देवान्यजतु ॥

अग्ने यदद्येति दर्शपूर्णमासयोः स्विष्टकृतो याज्या। सूत्रितं च। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतरित्यनवानं यजति। आ० १, ६, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्ट्वं हि यज्वा ।
ऋता यजासि महिना वि यद्भूर्हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य ॥ १४ ॥

अग्ने । यत् । अद्य । विशः । अध्वरस्य । होतरिति ।
पावकऽशोचे । वेः । त्वं । हि । यज्वा ।

ऋता । यजासि । महिना । वि । यत् । भूः । हव्या । वह ।

यविष्ठ । या । ते । अद्य ॥ १४

हे अध्वरस्य होतर्यज्ञस्य निष्पादक पावकशोचे शोधकदीप्ते एवंभूत हे अग्ने त्वमाशिरः क्षेत्राणां मनुष्यस्य यजमानस्य यज्ञेऽर्थ्य्सि । कामयस्व । हि यस्मात्त्वं यज्वा देवानां यष्टा भवसि तस्मात् त्वं ऋते यक्षी यजासि । देवान्यज । अपि च महिना महिम्ना स्वमाहात्म्येन यद्यस्मात् विभूर्भवसि व्याप्तो भवसि अतः कारणात् हे यविष्ठ युवतमाग्ने ते तुभ्यं त्वदर्थमद्येदानीं या यानि हव्यानि जुह्वत्यानि हव्या हव्यानि हवींषि वह । स्वकीयां स्विष्टकृदाख्यां तनुं प्रापय ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अभि प्रयांसि सुधितानि हि ख्यो नि त्वा दधीत रोदसी यजध्यै ।

अवा नो मघवन्वाजसातावग्ने विश्वानि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥ १५

अभि । प्रयांसि । सुऽधितानि । हि । ख्यः । नि । त्वा । दधीत । रोदसी इति । यजध्यै ।

अव । नः । मघऽवन् । वाजऽसातौ । अग्ने । विश्वानि । दुःऽइता । तरेम । ता । तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ १५

हे अग्ने सुधितानि सु निहितानि वेद्यामासादितानि प्रयांसि अन्नानि हविर्लक्षणान्यभिख्यः । अभिपश्यसि । हि पूरकः तादृशं त्वां रोदसी द्यावापृथिव्यावेतदुपलक्षितान् सर्वान् देवान्यजध्यै यष्टुं निदधीत । अयं यजमानो निहितवान् । हे मघवन्नग्ने नोऽस्मान्वाजसातौ संग्रामेऽन्नस्य संभजने वा । निमित्तभूतेऽव । रक्ष । वयं च विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि दुःखानि तरेम । अतिक्रमेम । अन्यद्गतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

अग्निप्रणयनेऽग्ने विश्वेभिरित्येषानुवक्तव्या । सूत्रितं च । अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरित्यर्धर्चं आरमेत् । आ० २, १७ । इति ॥

॥ अथ षोड़शी ॥

अग्ने । विश्वेभिः स्वनीक देवैरूर्णावन्तं प्रथमः सीद योनिं ।

कुलायिनं घृतवन्तं सवित्रे यज्ञं नय यजमानाय साधु ॥ १६

अग्ने । विश्वेभिः । सुऽअनीक । देवैः । ऊर्णाऽवन्तं । प्रथमः ।

सीद । योनिं ।

कुलायिनं । घृतऽवन्तं । सवित्रे । यज्ञं । नय । यजमानाय ।

साधु ॥ १६

हे स्वनीक सुज्वालाग्ने विश्वेभिर्विश्वैः सर्वैर्देवैः सहोर्णावन्तमूर्णास्तुकावन्तं योनिमुत्तरवेदिलक्षणं स्थानं प्रथमः सर्वेषु देवेषु मुख्यस्त्वं सीद । उपविश । कीदृशं योनिं । कुलायिनं । कुलायो नीडं । तत्सदृशं गुग्गुल्वादिसंभरणोपेतं । तथा च श्रूयते । कुलायमिव ह्येतद्यज्ञे क्रियते यत्पैतुदारवाः परिधयो गुग्गुलूर्णास्तुकाः सुगन्धितेजनानि । ऐ० ब्रा० १, २८ । इति । घृतवन्तं आघारणाज्ययुक्तं । एवमुत्तरवेद्यां निषण्णस्त्वं सवित्रे हविषां प्रेरयित्रे यजमानाय ॥ यज्ञार्थे चतुर्थ्येषा ॥ ईदृशस्य यजमानस्य यज्ञं साध्वार्जवेन नय । देवान्प्रापय ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इममु त्यमथर्ववदग्निं मंथंति वेधसः ।

यमंकूयंतमानयन्नमूरं श्याव्याभ्यः ॥ १७

इमं । ऊं इति । त्यं । अथर्वऽवत् । अग्निं । मंथंति ।

वेधसः ।

यं । अंकुऽयंतं । आ । अनयन् । अमूरं । श्याव्याभ्यः ॥ १७

वेधसः कर्मणां विधातार ऋत्विज इमं वक्ष्यमाणं स्तुतं पूर्वोक्तगुणमग्निमपवृण्वन् यथा यशस्विनः पुरोगास्तथा मंथंति। मथ्नंति। अरण्योः सकाशाज्जनयंति। अंकूयंतं। कुत्सितमंचनं गमनमंकु। तदात्मन इच्छंतं देवेभ्यो निर्गत्य तत्र तत्र पलायमानमग्निमूरमकृढं यमग्निं श्याव्याभ्यः। श्यावीति रात्रिनाम। तत्र भवास्तमसः संहतयः श्याव्याः। ताभ्यः सकाशादानयन् आगमयन्निति संबंधः॥

॥ अथाष्टादशी ॥

जनिष्वा देववीतये सर्वताता स्वस्तये।
आ देवान्वक्ष्यमृताँ ऋतावृधो यज्ञं देवेषु पिस्पृशः॥ १८

जनिष्व। देवऽवीतये। सर्वऽताता। स्वस्तये।
आ। देवान्। वक्षि। अमृतान्। ऋतऽवृधः। यज्ञं।
देवेषु। पिस्पृशः॥ १८

हे अग्ने सर्वताता सर्वैस्तायमाने यज्ञे मथ्यमानस्त्वं जनिष्व। प्रादुर्भव। किमर्थं। देववीतये देवकामाय यजमानाय॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्येषा॥ ईदृशस्य यजमानस्य स्वस्तयेऽविनाशार्थं। जनित्वा चामृतानमरणधर्मिणऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितॄन् देवानावक्षि। आवह। तदनंतरं तेषु देवेष्वस्मदीयं यज्ञं पिस्पृशः। स्पर्शय। प्रापयेत्यर्थः॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

वयमु त्वा गृहपते जनानामग्ने अकर्म समिधा बृहंतं।
अस्थूरि नो गार्हपत्यानि संतु तिग्मेन नस्तेजसा सं शिशाधि॥ १९

वयं। ऊं इति। त्वा। गृहऽपते। जनानां। अग्ने। अकर्म।
संऽइधा। बृहंतं।
अस्थूरि। नः। गार्हऽपत्यानि। संतु। तिग्मेन। नः।
तेजसा। सं। शिशाधि॥ १९

हे गृहपते यज्ञानां पालकाग्ने जनानां प्राणिनां मध्ये वयमु वयमेव त्वा त्वां समिधा समिंधनेन बृहंतं महांतमकर्म। कृतवंतः स्मः। अतः कारणात् नोऽस्माकं गार्हपत्यानि गृहपतित्वस्य स्थूराणि अस्थूरीणि। एकाश्वयुक्तः शकटः स्थूरिरित्युच्यते तद्विपरीतो बहुभिरश्वैर्युक्तः शकटोऽस्थूरिः। तेन च संपूर्णता लक्ष्यते। अस्थूरीणि पुत्रपशुधनादिभिः संपूर्णानि भवंतु। अपि च नोऽस्मान् तिग्मेन तीक्ष्णेन तेजसा सं शिशाधि। सम्यङ्छिंधि। सम्यक् तीक्ष्णीकुरु। संयोजयेत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रिंशो वर्गः॥

॥ इति षष्ठे मंडले प्रथमोऽनुवाकः॥

द्वितीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्तानि। तत्र त्वमग्ने यज्ञानामित्यष्टाचत्वारिंशदृचं प्रथमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं। आद्या षष्ठी च वर्धमाना गायत्री षट्कसप्तकाष्टकः सा वर्धमानेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात्। सप्तविंश्यनुष्टुप्। आ ते अग्ने अग्निं देवास इत्येते अनुष्टुभौ। तयोः पूर्वा भीमो यो देवमिति त्रिष्टुप्। शिष्टा द्वाचत्वारिंशदृचो गायत्र्यः। तथा चानुक्रम्यते। त्वमग्नेऽष्टाचत्वारिंशद्गायत्रं वर्धमानाद्या षष्ठी च सप्तविंश्यनुष्टुप् त्रिष्टुप्पूर्वे चांत्ये इति॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदसीदं सूक्तमुच्यते। तत्रांत्यास्तिस्र ऋच उद्धर्तव्याः। सूत्र्यते हि। त्वमग्ने यज्ञानामिति तिस्र उत्तमा उद्धरेत्। आ० ४. १३. । इति॥ विश्वजित्याग्निमारुते इत्यत्राप यद्यग्निष्टोमसाम स्यात्तदानीमाद्याः षड्चः स्तोत्रियानुरूपार्थाः। सूत्रितं हि। त्वमग्ने यज्ञानामिति स्तोत्रियानुरूपौ। आ० ८. ७. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

त्वमग्ने यज्ञानां होता विश्वेषां हितः।

देवेभिर्मानुषे जने॥ १

त्वं। अग्ने। यज्ञानां। होता। विश्वेषां। हितः।

देवेभिः। मानुषे। जने॥ १

हे अग्ने त्वं विश्वेषां सर्वेषां समुच्चयरूपेण मिलितानां यज्ञानां होता होमनिष्पादकोऽसि। यद्वा यज्ञानां संबंधी देवानामाह्वाता भवसि। कुत इत्यत आह। यस्मात् मानुषे मनोः संबंधिनि मनुष्ये जने यजमाने देवेभिर्देवैर्हितो निहितोऽसि तस्मादित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स नो मन्द्राभिरध्वरे जिह्वाभिर्यजा महः ।

आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ २

सः । नः । मन्द्राभिः । अध्वरे । जिह्वाभिः । यज । महः ।

आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥ २

हे अग्ने स त्वं नोऽस्माकमध्वरे यज्ञे मन्द्राभिर्मदकरीभिः स्तुत्याभिर्वा जिह्वाभिर्ज्वालाभिर्महो महतो देवान्यज । हविर्भिस्तर्पय । कथं तदित्युच्यते । देवान्यष्टुमिन्द्रादीनावक्षि । आवह । ततो यक्षि च । यज च । पुनरपि तेभ्यो देहीत्यर्थः ॥

पाथिकृत्यामग्नेः पथिकृतेऽनुवाक्या वेत्थेत्यषा । सूत्रितं च । वेत्था हि वेधो अध्वन आ देवानामपि पंथामगन्म । आ० ३, १० । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

वेत्था हि वेधो अध्वनः पथश्च देवाञ्जसा ।

अग्ने यज्ञेषु सुक्रतो ॥ ३

वेत्थ । हि । वेधः । अध्वनः । पथः । च । देव । अञ्जसा ।

अग्ने । यज्ञेषु । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ ३

हे वेधो विधातः सुक्रतो शोभनकर्मन्देव दानादिगुणयुक्ताग्ने त्वं यज्ञेषु दर्शपूर्णमासादियागेष्वध्वनो महामार्गान्पथश्च क्षुद्रमार्गांश्चाञ्जसा ऋजुनैव वेत्थ । जानासि । हि यस्मादेवं तस्मात्कारणान्मार्गाद्भ्रष्टं यजमानं पुनस्तं मार्गं प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वामीळे अध द्विता भरतो वाजिभिः शुनं ।

ईजे यज्ञेषु यज्ञियं ॥ ४

त्वां । ईळे । अध । द्विता । भरतः । वाजिऽभिः । शुनं ।

ईजे । यज्ञेषु । यज्ञियं ॥ ४

हे अग्ने त्वां भरतो दौष्यंतिरेतन्नामा राजा वाजिभिः प्राज्ञो ऋत्विग्भिः मनुष्यैः । तदृद्भिरृत्विग्भिः सह द्विता द्विविधमिष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहाररूपेण द्विधा भिन्नं शुनं सुखमुद्दिश्येळे । स्तुतवान् । स्तुत्वा च यज्ञियं यज्ञार्हं त्वां यज्ञेषु ॥ तृतीयार्थे सप्तमी ॥ यज्ञैरीजे । इष्टवान् । तस्मै त्वमुभयविधं सुखं प्रादा इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमिमा वार्या पुरु दिवोदासाय सुन्वते ।

भरद्वाजाय दाशुषे ॥ ५

त्वं । इमा । वार्या । पुरु । दिवःऽदासाय । सुन्वते ।

भरत्ऽवाजाय । दाशुषे ॥ ५

हे अग्ने त्वमिमानि दृश्यमानानि पुरु पुरूणि बहूनि वार्या वार्याणि वरणीयानि संभजनीयानि धनानि दिवोदासाय सुन्वते । लुप्तोपममेतत् यथा सोमाभिषवं कुर्वते दिवोदासाख्याय राज्ञे प्रादास्तथा दाशुषे हवींषि दत्तवते भरद्वाजाय मह्यमपि देहीति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं दूतो अमर्त्य आ वहा दैव्यं जनं ।

शृण्वन्विप्रस्य सुष्टुतिं ॥ ६

त्वं । दूतः । अमर्त्यः । आ । वह । दैव्यं । जनं ।

शृण्वन् । विप्रस्य । सुऽस्तुतिं ॥ ६

अमर्त्योऽमरणधर्मा त्वं दूतो भूत्वा दैव्यं देवसंबंधिनं जनमावह । अस्मद्य आनय । किं कुर्वन् । विप्रस्य मेधाविनो भरद्वाजस्य सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं शृण्वन् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वामग्ने स्वाध्योऽ मर्तासो देववीतये ।

यज्ञेषु देवमीड़ते ॥ ७

त्वां । अग्ने । सुऽआध्यः । मर्तासः । देवऽवीतये ।

यज्ञेषु । देवं । ईड़ते ॥ ७

हे अग्ने देवं द्योतमानं त्वां स्वाध्यः शोभनाध्याना मर्तासो मनुष्या देववीतये देवानां तर्पणार्थं यज्ञेष्वीड़ते । स्तुवंति याचंते वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तव प्रयक्षि संदृशमुत क्रतुं सुदानवः ।

विश्वे जुषंत कामिनः ॥ ८

तव । प्र । यक्षि । संऽदृशं । उत । क्रतुं । सुऽदानवः ।

विश्वे । जुषंत । कामिनः ॥ ८

हे अग्ने तव संदृशं सम्यग्दर्शनीयं यद्वा सम्यग्द्रष्टारं सर्वस्य भासकं तेजः प्रयक्षि । प्रयज । प्रकर्षेण पूजयामि । उतापि च सुदानवः सुदानोः शोभनदानस्य तव क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वा पूजयामि । न केवलमहमेव किंत्वन्ये विश्वे सर्वेऽपि यजमानाः कामिनस्त्वदनुग्रहात्तैस्तैः कामैरुपेताः संतो जुषंत । त्वदीयं संदृशं क्रतुं च सेवंते ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं होता मनुर्हितो वह्निरासा विदुष्टरः ।

अग्ने यक्षि दिवो विशः ॥ ९

त्वं । होता॑ । मनु॑ःऽहितः । वह्नि॑ः । आसा । विदुःऽत॑रः ।

अग्ने॑ । यक्षि॑ । दि॒वः । विशः॑ ॥ ९

हे अग्ने त्वं होता होतृत्वेन मनुर्हितो मनुनाहितोऽसि । आसास्येनास्यभूतया ज्वालया वह्निर्हविषां वोढा विदुष्टरोऽतिशयेन विद्वान् । अतः कारणात् दिवो द्युलोकसंबंधिनीर्विशो दैवीः प्रजा यक्षि । यज ॥

दर्शपूर्णमासयोः सामिधेनीष्वग्न आ याहीत्याद्याः तिस्रः । सूत्रितं च । अग्न आ याहि वीतये बृहच्छोचिषं त्वा वयं गृणानो हव्यदातये (आ० १. २.) इति ॥ गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्नीनां संसर्गेऽग्नये वीतयेऽष्टाकपालः पुरोडाशः । तस्याग्न आ याहीत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । अग्न आ याहि वीतये यो अग्निं देववीतये (आ० ३. १३.) इति ॥

॥ सैषा सूक्ते दशमी ॥

अग्न आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये ।

नि होता सत्सि बर्हिषि ॥ १०

अग्ने॑ । आ । या॒हि॒ । वी॒तये॑ । गृ॒णा॒नः । ह॒व्यऽदा॑तये ।

नि । होता॑ । स॒त्सि॒ । ब॒र्हिषि॑ ॥ १०

हे अग्ने त्वमायाहि । आगच्छ । किमर्थं । वीतये हविषां भक्षणार्थं । किंच हव्यदातये हव्यानि हवींषि देवेभ्यो दातुं । गृणानः स्तूयमानस्त्वं बर्हिष्यास्तीर्णे दर्भे होता सन् निषत्सि । निषीद । उपविश ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तं त्वा॑ स॒मिद्भि॑रंगिरो घृ॒तेन॑ वर्धयामसि ।

बृहच्छो॑चा यविष्ठ्य ॥ ११

तं । त्वा॒ । स॒मित्ऽभिः॑ । अं॒गि॒रः॒ । घृ॒तेन॑ । व॒र्ध॒या॒म॒सि॒ ।

बृहत् । शो॒च॒ । य॒वि॒ष्ठ्य॒ ॥ ११

हे अंगिरोऽगनादिगुणयुक्त अंगारस्वरूप आंगिरसः पुत्र चाग्ने तं पूर्वोक्तगुणं त्वा त्वां ऋषिभिः समिंधनहेतुभिर्दोहनीयैर्घृतेनाज्येन च वर्धयामसि । वर्धयामः । अतो हे यविष्ठ युवतमाग्ने बृहदत्यंतं शोच । दीप्यस्व ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स नः पृथु श्रवाय्यमच्छा देव विवाससि ।

बृहदग्ने सुवीर्यं ॥ १२

सः । नः । पृथु । श्रवाय्यं । अच्छ । देव । विवाससि ।

बृहत् । अग्ने । सुऽवीर्यं ॥ १२

हे देव दीप्यमानाग्ने स पूर्वोक्तगुणस्त्वं पृथु विस्तीर्णं श्रवाय्यं श्रवणीयं प्रशस्यं बृहन्महत्सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनं नोऽस्मानच्छ विवाससि । अभिगमय । अत्र वाजसनेयकं । अच्छा देव विवाससीति यद्वो गमयेत्येवैतदाहेति ॥

अग्निमंथने त्वामग्ने पुष्करादधीत्याद्यास्तिस्र ऋचोऽनूच्याः । सूत्रितं च । त्वामग्ने पुष्करादधीति तिसृणामर्धर्चं विहरेत् । आ० २, १६, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमंथत ।

मूर्ध्नो विश्वस्य वाघतः ॥ १३

त्वां । अग्ने । पुष्करात् । अधि । अथर्वा । निः । अमंथत ।

मूर्ध्नः । विश्वस्य । वाघतः ॥ १३

हे अग्ने अथर्वैतन्नामक ऋषिस्त्वां पुष्करादधि पुष्करपर्णे निरमंथत । अरण्योः सकाशादजनयत् । कीदृशात्पुष्करात् । मूर्ध्नो मूर्धवद्धारकाद्विश्वस्य सर्वस्य जगतो वाघतो वाहकात् । पुष्करपर्णे हि प्रजापतिर्भूमिमप्रथयत् तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयदिति श्रुतेः । भूमिश्च सर्वजगत आधारभूतेति पुष्करपर्णस्य सर्वजगद्धारकत्वं । अत्र पुष्करशब्देन पुष्करपर्णमभिधीयत इति । एतच्च तैत्तिरीयके विस्पष्टमाम्नातं । त्वामग्ने पुष्करादधीत्याह पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रितमविंददिति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तमु॑ त्वा द॒ध्यङ्ङृषि॑: पु॒त्र ई॑धे॒ अथ॑र्वणः ।
वृ॒त्र॒हणं॑ पुरंद॒रं ॥ १४

तं । ऊं॒ इति॑ । त्वा॒ । द॒ध्यङ् । ऋषि॑: । पु॒त्रः । ई॒धे॒ । अथ॑र्वणः ।
वृ॒त्र॒ऽहनं॑ । पु॒रं॒ऽद॒रं ॥ १४

हे अग्ने य उक्तगुणस्तमु तमेव त्वामथर्वणः पुत्रो दध्यङ् एतत्संज्ञ ऋषिरीधे । दीपितवान् । कीदृशं । वृत्रघ्नामावरकाणां शत्रूणां हंतारं पुरंदरमसुरपुराणां दारयितारं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तमु॑ त्वा पा॒थ्यो वृषा॒ समी॑धे दस्यु॒हन्त॑मं ।
ध॒नं॒ज॒यं रणे॑रणे ॥ १५

तं । ऊं॒ इति॑ । त्वा॒ । पा॒थ्यः । वृषा॑ । सं । ई॒धे॒ । द॒स्यु॒हन्ऽत॑मं ।
ध॒नं॒ऽज॒यं । रणे॑ऽरणे ॥ १५

पाथ्यो वृषा नाम कश्चिदृषिः । तमु तमेव त्वा त्वां हे अग्ने समीधे । समैध । समदीपयत् । कीदृशं । दस्युहंतममतिशयेन दस्यूनामुपक्षपयितॄणां शत्रूणां हंतारं रणे रणे युद्धे युद्धे धनंजयं धनानां जेतारं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

प्रउगे तृचौ तृतीयसवने मैत्रावरुणस्येध्म इत्यादिकौ तृचौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ६, १, ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु एतौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । आभिप्लविकेषूक्थ्येषु स्तोत्रियं च । एह्यू षु ब्रवाणि त आग्निरगामि भारतः । आ० ७, ८, इति ॥ पौनर मैत्रावरुणस्य अग्निः प्रातरनुवाकेऽभिगमस्येध्म इत्यनुगमवत्या । सूक्तिं च । एह्यू षु ब्रवाणि त इत्याग्नेयावाज्यभागौ । आ० २, ८, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

इत्था ह्यग्न इतरा गिरः ।

एभिर्वर्धास इन्दुभिः ॥ १६

आ । इहि । अग्ने । इति । सु । ब्रवाणि । ते । अग्ने ।

इत्था । इतराः । गिरः ।

एभिः । वर्धासे । इन्दुऽभिः ॥ १६

हे अग्न एहि । आगच्छ । ते तुभ्यं त्वदर्थं गिरः स्तुतीरित्थमनेन प्रकारेण सु सुष्टु ब्रवाणीत्यासाद्यते । ताः स्तुतीः प्रवृणक्तीत्यर्थः । इ इत्येतत्परकं । इतरा अन्यैः कृताः स्तुतीः प्रवृणक्तीति शेषः । तथा च ब्राह्मणं । अग्न ईत्येतरा गिर इत्यसुर्या ह वा इतरा गिरः । ऐ० ब्रा० ३, ४६, । इति । अपि चागच्छस्त्वमेभिरेतैरिन्दुभिः सोमैर्वर्धासे । वर्धस्व ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यत्र क्व च ते मनो दक्षं दधस उत्तरं ।

तत्रा सदः कृणवसे ॥ १७

यत्र । क्व । च । ते । मनः । दक्षं । दधसे । उत्ऽतरं ।

तत्र । सदः । कृणवसे ॥ १७

हे अग्ने ते तव मनो ऽनुग्राहात्मकमन्तःकरणं यत्र यस्मिन्देशे क्व च कस्मिंश्चिद्यजमाने वर्तते तत्र तस्मिन्यजमान उत्तरमुत्कृष्टतरं श्रेष्ठं दक्षं बलकारमन्नं वा दधसे । धारयसि । तथा सदः स्थानं च कृणवसे । तस्मिन्यजमाने करोषि ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

नहि ते पूर्तमक्षिपद्भुवन्नेमानां वसो ।

अथा दुवो वनवसे ॥ १८

नहि । ते । पूर्तं । अक्षिऽपत् । भुवत् । नेमानां । वसो इति ।

अथ । दुवः । वनवसे ॥ १८

हे अग्ने ते त्वदीयं पूर्तं पूरकं तेजोऽक्षिपदक्ष्णोः पातकं विनाशकं न भुवत् । न भवतु । सर्वदास्माकं दर्शनसामर्थ्यं करोतु । हे नेमानां वसो । नेमशब्दोऽल्पवाची । मनुष्याणां मध्ये कतिपयानां यजमानानां वासक । अथातः कारणात् दुवोऽस्माभिर्दीयमानैः कृतं परिचरणं वनवसे । संभजस्व ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आग्निरंगामि भारतो वृत्रहा पुरुचेतनः ।

दिवोदासस्य सत्पतिः ॥ १९

आ । अग्निः । अगामि । भारतः । वृत्रऽहा । पुरुऽचेतनः ।

दिवःऽदासस्य । सत्ऽपतिः ॥ १९

अयमग्निरागामि । अस्माभिः स्तुतिभिरभ्यगम्यत । कीदृशः । भारतो हविषां भर्ता दिवोदासस्यैतत्संज्ञस्य राज्ञो वृत्रहा शत्रूणां हंता पुरुचेतनः पुरूणां बहूनां चेतयिता ज्ञाता । सर्वस्य द्रष्टेत्यर्थः । सत्पतिः सतां यजमानानां पालयिता ॥

॥ अथ विंशी ॥

स हि विश्वाति पार्थिवा रयिं दाशन्महित्वना ।

वन्वन्नवातो अस्तृतः ॥ २०

सः । हि । विश्वा । अति । पार्थिवा । रयिं । दाशत् ।

महिऽत्वना ।

वन्वन् । अवातः । अस्तृतः ॥ २०

स हि खल्वग्निर्विश्वा विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि भूतजातानि महित्वा महत्त्वेन अतिक्रम्यातिक्रामन् रयिं धनं दाशत् । अस्मभ्यं ददातु । यद्वा विश्वं

वर्षं पार्थिवं पृथिव्यां विद्यमानं धनमतिशयेन दापयतु । ददातु । कीदृशोऽग्निः । अग्निवना बहुलेन तेजसा वन्यान् काष्ठानि मत्वा हिंसन् अपातोऽस्मैः मनुभिर- प्रतिगतोऽस्तृतः केनाप्यहिंसितः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

स प्रत्नवन्नवीयसाग्ने द्युम्नेन संयता ।

बृहत्ततंथ भानुना ॥ २१

सः । प्रत्नऽवत् । नवीयसा । अग्ने । द्युम्नेन । संऽयता ।

बृहत् । ततंथ । भानुना ॥ २१

हे अग्ने यः पूर्वोक्तगुणविशिष्टः स तादृशस्त्वं प्रत्नवत् प्रत्नेन पुराणेन नवीयसा नवतरेण द्युम्नेन द्योतमानेन संयता संगच्छता सम्यग्व्याप्नुवता भानुना तेजसा बृहन्महदंतरिक्षं ततंथ । विस्तारयसि ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्र वः सखायो अग्नये स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया ।

अर्च गाय च वेधसे ॥ २२

प्र । वः । सखायः । अग्नये । स्तोमं । यज्ञं । च । धृष्णुऽया ।

अर्च । गाय । च । वेधसे ॥ २२

हे सखायः समानख्याना ऋत्विजो वो यूयं धृष्णुया धर्षणशीलाय वेधसे विधा- त्रेऽग्नये स्तोमं स्तोत्रं गाय । गायत । तथा यज्ञं यजनसाधनं हविश्च प्रार्च । प्रयच्छत ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

स हि यो मानुषा युगा सीदद्धोता कविक्रतुः ।

दूतश्च हव्यवाहनः ॥ २३

सः। हि। यः। मानुषा। युगा। सीदत्। होता। कविऽक्रतुः।

दूतः। च। हव्यऽवाहनः॥ २३

स हि स खल्वग्निः सीदत्। सीदतु। अस्मदीये यज्ञे बर्हिष्युपविशतु। योऽग्नि-र्होता देवानामाह्वाता कविक्रतुः क्रांतप्रज्ञो मानुषा युगा मानुषाणि युगानि मनुष्य-संबंधिनो यज्ञार्हान्कालविशेषान् येषु यागा अनुष्ठीयंते॥ अत्यंतसंयोगे द्वितीया॥ एतावंतं कालं देवानां दूतः। स हव्यवाहनो हविषां वोढा च भवति॥

॥ अथ चतुर्विंशी॥

ता राजाना शुचिव्रतादित्यान्मारुतं गणं।

वसो यक्षीह रोदसी॥ २४

ता। राजाना। शुचिऽव्रता। आदित्यान्। मारुतं। गणं।

वसो इति। यक्षि। इह। रोदसी इति॥ २४

ता तौ प्रसिद्धौ राजाना राजमानौ शुचिव्रता शुचिकर्माणौ मित्रावरुणा-वादित्यानदितेः पुत्रान् धात्रादीन्मारुतं गणं मरुतां संघं च रोदसी द्यावापृथिव्यौ च एतान्देवान् हे वसो वासकाग्न इहास्मिन्यज्ञे यक्षि। यज॥

॥ अथ पंचविंशी।

वस्वी ते अग्ने संदृष्टिरिषयते मर्त्याय।

ऊर्जो नपादमृतस्य॥ २५

वस्वी। ते। अग्ने। संऽदृष्टिः। इषऽयते। मर्त्याय।

ऊर्जः। नपात्। अमृतस्य॥ २५

हे ऊर्जो नपाद्बलस्य पुत्राग्ने अमृतस्य मरणरहितस्य ते तव संदृष्टिर्दीप्तिर्वस्वी धनवती। प्रशस्तेत्यर्थः। सा मर्त्याय मनुष्याय यजमानायेषयते। इषमन्नमिच्छति। ददातीत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

कृत्वा दा अस्तु श्रेष्ठोऽद्य त्वा वन्वन्त्सुरेक्णाः।

मर्त आनाश सुवृक्तिं ॥ २६

कृत्वा। दाः। अस्तु। श्रेष्ठः। अद्य। त्वा। वन्वन्। सुऽरेक्णाः।

मर्तः। आनाश। सुऽवृक्तिं ॥ २६

हे अग्ने अद्येदानीं कृत्वा कर्मणा परिचरणात्मना त्वां वन्वन् संभजन् दा हवींषि दाता यजमानः श्रेष्ठोऽतिशयेन प्रशस्योऽस्तु। सुरेक्णाः शोभनधनश्चास्तु। तथा स मर्तो मनुष्यः सुवृक्तिं त्वद्विषयां सुष्टुतिं आनाश। व्याप्नोतु। तव सर्वदा स्तोता भवत्वित्यर्थः॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

ते ते अग्ने त्वोता इषयंतो विश्वमायुः।

तरंतो अर्यो अरातीर्वन्वंतो अर्यो अरातीः॥ २७

ते। ते। अग्ने। त्वाऽऊताः। इषयंतः। विश्वं। आयुः।

तरंतः। अर्यः। अरातीः। वन्वंतः। अर्यः। अरातीः॥ २७

हे अग्ने ते त्वदीया ये त्वां स्तुवंति स्तोतारस्त्वोतास्त्वयोता रक्षिता अत एवेषयंत इषमात्मन इच्छंतः संतो विश्वं सर्वमायुरन्नं लभंत इति शेषः। आयुरेव वा शतपर्वलक्षणमिषयंत इच्छंतः प्राप्नुवंतीति शेषः। तथार्योऽरातीरभिगंत्रीररातीः काश्चिच्छत्रु नाशयंतोऽतिक्रामंतोऽर्योऽभिगंत्रीररातीः काश्चन शत्रुसेना वन्वंतो हिंसंतश्च भवंतीति शेषः॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं न्यत्रिणं।

अग्निर्नो वनते रयिं॥ २८

अग्निः। तिग्मेन। शोचिषा। यासत्। विश्वं। नि। अत्रिणं।

अग्निः। नः। वनते। रयिं॥ २८

अयमग्निस्तिग्मेन तीक्ष्णेन शोचिषा तेजसा विश्वं सर्वमत्रिणमत्तारं राक्षसादिकं नियासत्। नियच्छतु। अपि च नोऽस्मभ्यमग्नी रयिं धनं वनते। ददातु॥

॥ अथैकोनत्रिंशी॥

सुवीरं रयिमा भर जातवेदो विचर्षणे।

जहि रक्षांसि सुक्रतो॥ २९

सुऽवीरं। रयिं। आ। भर। जातऽवेदः। विऽचर्षणे।

जहि। रक्षांसि। सुक्रतो इति सुऽक्रतो॥ २९

हे जातवेदो जातप्रज्ञान जातधन वा विचर्षणे विशेषेण द्रष्टरग्ने सुवीरं शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतं रयिं धनमाभर। आहर। तथा हे सुक्रतो सुकर्मन्नग्ने रक्षांसि च जहि। विनाशय॥

॥ अथ त्रिंशी॥

त्वं नः पाह्यंहसो जातवेदो अघायतः।

रक्षा णो ब्रह्मणस्कवे॥ ३०

त्वं। नः। पाहि। अंहसः। जातऽवेदः। अघऽयतः।

रक्ष। नः। ब्रह्मणः। कवे॥ ३०

हे जातवेदस्त्वं नोऽस्मानंहसः पापात्पाहि। रक्ष। तथा हे ब्रह्मणस्कवे स्तुतिरूपस्य मंत्रस्य कवे कावयितः शब्दयितरग्ने। अग्निर्हि शब्दमुत्पादयति। तथा च श्रूयते। मनः कायाग्निमाहंति स प्रेरयति मारुतं। मारुतस्तूरसि चरन् मंद्रं जनयति स्वरमिति। तादृशाग्नेऽघायतोऽघमनर्थमस्माकमिच्छतः शत्रोश्च नोऽस्मान्रक्ष॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे विंशो वर्गः॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

यो नो अग्ने दुरेव आ मर्तो वधाय दाशति ।

तस्मान्नः पाह्यंहसः ॥ ३१

यः । नः । अग्ने । दुःऽएवः । आ । मर्तः । वधाय । दाशति ।

तस्मात् । नः । पाहि । अंहसः ॥ ३१

हे अग्ने दुरेवो दुष्टाभिप्रायो यो मर्तो मनुष्यो वधाय वधसाधनायायुधाय नोऽस्मानादाशति अभिप्रयच्छति । आयुधेनास्मान्हंतीत्यर्थः । तस्मान्मनुष्यादंहसः पापाच्च नोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

त्वं तं देव जिह्वया परि बाधस्व दुष्कृतं ।

मर्तो यो नो जिघांसति ॥ ३२

त्वं । तं । देव । जिह्वया । परि । बाधस्व । दुःऽकृतं ।

मर्तः । यः । नः । जिघांसति ॥ ३२

हे देव द्योतमानाग्ने त्वं तं वक्ष्यमाणं दुष्कृतं दुष्कर्मकारिणं मनुष्यं जिह्वया ज्वालया परिबाधस्व । सर्वतो जहि । यो मर्तो मनुष्यो नोऽस्मान् जिघांसति हंतुमिच्छति ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

भरद्वाजाय सप्रथः शर्म यच्छ सहंत्य ।

अग्ने वरेण्यं वसु ॥ ३३

भरत्ऽवाजाय । सऽप्रथः । शर्म । यच्छ । सहंत्य ।

अग्ने । वरेण्यं । वसु ॥ ३३

हे सर्वस्य मन्तृणामभिभवितरग्ने भरद्वाजाय मह्यं सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं शर्म सुखं गृहं वा यच्छ । देहि । तथा वरेण्यं वरणीयं वसु धनं च देहि ॥

पौर्णमास्यामाग्नेयाज्यभागस्यानुवाक्याग्निर्वृत्राणीत्येषा । सूत्रितं च । अग्निर्वृत्राणि जंघनदिति पूर्वस्याज्यभागस्यानुवाक्या । आ० १. ५. । इति ॥ दर्शपूर्णमासेषु च यत्र वृधन्वंतौ पुष्टिमंतावित्यादिविशेषविधिर्न दृश्यते तत्र सर्वत्रैवैष प्रथमाज्यभागानुवाक्या ॥ उपसद्याग्नेयस्यैषानुवाक्या सायंकालीनस्य त्वेषैव याज्या । सूत्रितं च । अग्निर्वृत्राणि जंघनत्त्वं सोम इव यथं हेति विपर्यासो याज्यानुवाक्यानां ॥ आ० ४. ८. । इति ॥

॥ चैषा चतुस्त्रिंशी ॥

अग्निर्वृत्राणि जंघनद्द्रविणस्युर्विपन्यया ।

समिद्धः शुक्र आहुतः ॥ ३४

अग्निः । वृत्राणि । जंघनत् । द्रविणस्युः । विपन्यया ।

संऽइद्धः । शुक्रः । आऽहुतः ॥ ३४

विपन्यया स्तुत्या स्तूयमानो द्रविणस्युर्द्रविणं धनं स्तोतृणामिच्छन् यद्वा हविर्लक्षणं धनमात्मन इच्छन्नग्निर्वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि तमांसि वा जंघनत् । अयं हंतु । कीदृशोऽग्निः । समिद्धः सम्यग्दीप्तः अत एव शुक्रः शुक्लवर्ण आहुत ऋत्विग्भिरभिहुतः ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

गर्भे मातुः पितुष्पिता विदिद्युतानो अक्षरे ।

सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ३५

गर्भे । मातुः । पितुः । पिता । विऽदिद्युतानः । अक्षरे ।

सीदन् । ऋतस्य । योनिं । आ ॥ ३५

अत्र मातृपितृशब्दाभ्यां भूद्यावावभिधीयेते । द्यौः पिता पृथिवी मातेति श्रुतेः । मातुर्भूम्या गर्भे गर्भस्थाने मध्येऽक्षरे क्षरणरहिते वेद्याख्ये स्थाने विदिद्युतानो विशेषेण दीप्यमानः पितुः पिता द्युलोकस्य पालयिता हविषां प्रदानेन । एवंभूतोऽग्निर्ऋतस्य यज्ञस्य योनिमुत्तरवेद्याख्यं स्थानं ॥ सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥ आसीदन् उत्तरवेद्यामुपविशन् अग्निर्वृत्राणि जंघनदित्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

ब्रह्म प्रजावदा भर जातवेदो विचर्षणे ।

अग्ने यद्दीदयद्दिवि ॥ २६

ब्रह्म । प्रजाऽवत् । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्षणे ।

अग्ने । यत् । दीदयत् । दिवि ॥ २६

हे जातवेदो जातानां वेदितर्विचर्षणे विशेषेण द्रष्टरग्ने प्रजावत्पुत्रपौत्रसहितं ब्रह्मान्नमाभर । आहर । यद्ब्रह्म दिवि द्युलोके दीदयद्दीप्यते देवेषु मध्ये तदस्मदभिमुखं राजते तदाहरेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

उप त्वा रण्वसंदृशं प्रयस्वन्तः सहस्कृत ।

अग्ने ससृज्महे गिरः ॥ २७

उप । त्वा । रण्वऽसंदृशं । प्रयस्वन्तः । सहःऽकृत ।

अग्ने । ससृज्महे । गिरः ॥ २७

हे सहस्कृत सहसा बलेनोत्पन्नाग्ने प्रयस्वन्तो हविर्लक्षणान्नवन्तो वयं रण्वसंदृशं रमणीयसंदर्शनं स्तोतव्यसंदर्शनं वा त्वा त्वामुप प्रति गिरः स्तुतीः ससृज्महे । विसृजामः । उच्चारयाम इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टत्रिंशी ॥

उपं छायामिंव घृणेरगंन्म शर्मं ते वयं ।

अग्ने हिरंण्यसंदृशः ॥ ३८

उपं । छायाऽइंव । घृणेः । अगंन्म । शर्मं । ते । वयं ।

अग्नें । हिरंण्यऽसंदृशः ॥ ३८

हे अग्ने हिरण्यसंदृशो हिरण्मयीयतेजसो हिरण्यवद्रोचमानतेजसो वा घृणेर्दीप्तस्य ते तव शर्म शरणमाश्रयमुपागन्म । उपगच्छाम । तत्र दृष्टांतः । छायामिव । यथा घर्मार्ताः संतप्ताश्छायामुपागच्छंति तद्वत् ॥

उपसदि प्रातःकालीनस्याग्नेयस्य य उग्र इवेति याज्या सायंकालीनस्य त्वियमेवानुवाक्या । सूत्रितं च । अग्निर्वृत्राणि जंघनद्य उग्र इव शर्यहा । आ० ४. ८. । इति ॥

॥ अथैकोनचत्वारिंशी ॥

य उग्र इंव शर्यहा तिग्मशृंगो न वंसगः ।

अग्ने पुरो रुरोजिथ ॥ ३९

यः । उग्रःऽइंव । शर्यऽहा । तिग्मऽशृंगः । न । वंसगः ।

अग्नें । पुरः । रुरोजिथ ॥ ३९

योऽग्निरुग्र इवोद्गूर्णबलो धन्वीव शर्यहा शर्यैः शरैः शत्रूणां हंता तिग्मशृंगो न वंसगस्तीक्ष्णशृंगो वननीयगतिर्वृषभ इव हे अग्ने स त्वं पुर आसुरीस्तिस्रः पुरो रुरोजिथ । भग्नवानसि । रुद्रो वा एष यदग्निरिति श्रुतेः । रुद्रकृतमपि त्रिपुरदहनमग्निकृतमेवेत्यग्निः स्तूयते । यद्वा त्रिपुरदहनसाधनभूते बाणेऽग्नेरनीकत्वेनावस्थानादग्निः पुराणि भग्नवानित्युच्यते । देवासुरा वा एषु लोकेषु समयतंत । ऐ० ब्रा० १. २३. । इत्यादिकं ब्राह्मणमनुसंधेयं ॥

अग्निमंथने जायमानेऽग्नायं सूक्त इत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । आ यं हस्ते न खादिनमित्यर्धर्च आरमेत् । आ० २. १६. । इति ॥

॥ सप्त चत्वारिंशो ॥

आ यं हस्ते न खादिनं शिशुं जातं न बिभ्रति ।

विशामग्निं स्वध्वरं ॥ ४०

आ । यं । हस्ते । न । खादिनं । शिशुं । जातं । न ।

बिभ्रति ।

विशां । अग्निं । सुऽअध्वरं ॥ ४०

मंथनोत्पन्नं यमग्निं शिशुं जातं न जातं पुत्रमिव हस्ते आबिभ्रति हस्तेष्वभि-हस्तं धारयंत्यध्वर्यवः । पूर्वो नशब्दः पुरस्तादुपचारोऽप्युपमार्थीयः । खादिनं न भक्षकं व्याघ्रादिमिव । यथा तं बिभ्रतः पुरुषा अवहितास्तथाभूता इत्यर्थः । यद्वा संप्रत्यर्थे । संप्रतीदानीं खादिनं हविषां भक्षकं यमग्निं हस्ते धारयंति विशां जनानां स्वध्वरं शोभनयागस्य निष्पादकं तमग्निं हे ऋत्विजः परिचरतेति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

अग्निमंथने जातस्याग्नेराहवनीये प्रहरणसमये प्र देवं देववीतय इति तृचोऽनु-वक्तव्यः । सूत्रितं च । प्र देवं देववीतय इति द्वे अग्निनाग्निः समिध्यते । आ० २. १६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्त एकचत्वारिंशी ॥

प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमं ।

आ स्वे योनौ नि षीदतु ॥ ४१

प्र । देवं । देवऽवीतये । भरत । वसुवित्ऽतमं ।

आ । स्वे । योनौ । नि । सीदतु ॥ ४१

हे अध्वर्यवो देवं द्योतमानं वसुवित्तमं वसूनां धनानां वेदयितारं लंभयितार-मग्निं प्रभरत । प्रहरत । आहवनीयेऽग्नौ प्रक्षिपत । किमर्थं । देववीतये । देवानां

अध्वर्यार्थं। तथा च ब्राह्मणं। प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तममिति प्रस्तूय-मानायामिरूपा यम्नक्ते भिरूपं तत्सम्धनाः स्वे योनौ निषीदत्वित्येव वा अस्य स्वो योनिर्यदग्निरग्नेः। ऐ० ब्रा० १. १६. । इति। स चाग्निः स्वे योनौ कारणे स्थाने आहवनीय आनिषीदतु। अभिनिषसो भवतु। ब्राह्मणं च भवति। एष वा अस्य स्वो योनिर्यदग्निरग्नेः। ऐ० ब्रा० १. १६.। इति ॥

॥ अथ द्वाचत्वारिंशी ॥

आ जातं जातवेदसि प्रियं शिशीतातिथिं।

स्योन आ गृहपतिं ॥ ४२

आ। जातं। जात॰वेदसि। प्रियं। शिशीत। अतिथिं।

स्योने। आ। गृह॰पतिं ॥ ४२

हे अध्वर्यवो जातं प्रादुर्भूतमतिथिं। लुप्तोपममेतत्। अतिथिमिव प्रियं प्रेम एव गृहपतिं गृहाणां स्वामिनमग्निं जातवेदसि जातप्रज्ञे स्योने सुखकर आहवनीये-ऽग्नावाशिशीत ॥ अंतर्णीतण्यर्थः। श्योङ्‌ एतद्रूपं ॥ आ॰ययत। स्थापयत॥ यद्वा श्यैङ्‌ गताविव्यस्य छांदसं रूपं॥ गमयत। प्रापयतेत्यर्थः॥ शो तनूकरणे इत्यस्य वा रूपं॥ श्यत। तीक्ष्णीकुरुत। संस्कुरुत। प्रज्वलयतेति यावत्। द्वितीय आकारः पूरकः। जात इतरो जातवेदा इतरः। ऐ० ब्रा० १. १६.। इत्यादिकं ब्राह्मण-मत्रानुसंधेयं ॥

॥ अथ त्रिचत्वारिंशी ॥

अग्ने युक्ष्वा हि ये तवाश्वासो देव साधवः।

अरं वहंति मन्यवे ॥ ४३

अग्ने। युक्ष्व। हि। ये। तव। अश्वासः। देव। साधवः।

अरं। वहंति। मन्यवे ॥ ४३

हे देव द्योतमानाग्ने तानश्वान्युक्ष्व । आत्मीये रथे योजय । ये तव त्वदीयाः साधवः साधकाः सुशीला राध्यासोऽश्वा अरमलं पर्याप्तं वहन्ति । किमर्थं । वन्यवे । वन्यते यष्टव्यत्वेन देवानस्तेभि मन्ययोगः । तदर्थं तानश्वान्युङ्क्ष्वेत्यर्थः । हि खलु ॥

॥ अथ चतुश्चत्वारिंशी ॥

अच्छा नो याह्या वहाभि प्रयांसि वीतये ।

आ देवान्सोमपीतये ॥ ४४

अच्छ । नः । याहि । आ । वह । अभि । प्रयांसि । वीतये ।

आ । देवान् । सोम॒ऽपीतये ॥ ४४

हे अग्ने नोऽस्मानच्छाभिमुख्येन याहि । आगच्छ । तथा प्रयांसि हविर्लक्षणान्यन्नान्यभिलक्ष्य देवानावह । किमर्थं । वीतये तेषां हविषां खादनार्थं । तथा सोमपीतये सोमपानार्थं च तान्देवानावह ॥

॥ अथ पंचचत्वारिंशी ॥

उदग्ने भारत द्युमदजस्रेण दविद्युतत् ।

शोचा वि भाह्यजर ॥ ४५

उत् । अग्ने । भारत । द्युऽमत् । अजस्रेण । दविद्युतत् ।

शोच । वि । भाहि । अजर ॥ ४५

हे भारत हविषां भर्तरग्न उच्छोच । उद्गततरं दीप्यस्व । तदेव विवृणोति । हे अजर जरारहिताग्ने दविद्युतत् भृशं द्योतमानस्त्वं द्युमत् द्युमता दीप्तिमता ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक् ॥ अजस्रेणाविच्छेदेन तेजसा वि भाहि । विशेषेण प्रकाशयस्व । यद्वा भातिरत्रान्तर्णीतण्यर्थः । त्वं प्रथममुच्छोच्यस्व पश्चात्स्वीयेन तेजसा सर्वं जगत्प्रकाशयेति योजनीयं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्चत्वारिंशी ॥

वीती यो देवं मर्तो दुवस्येदग्निमीळीताध्वरे हविष्मान्।

होतारं सत्ययजं रोदस्योरुत्तानहस्तो नमसा विवासेत् ॥ ४६

वीती। यः। देवं। मर्तः। दुवस्येत्। अग्निं। ईळीत।

अध्वरे। हविष्मान्।

होतारं। सत्यऽयजं। रोदस्योः। उत्तानऽहस्तः। नमसा।

आ। विवासेत् ॥ ८६

यो मर्तो मनुष्यो हविष्मान्हविर्भिर्युक्तो यजमानो वीति वीत्या कान्तेन हविर्लक्षणेनान्नेन यं कंचन देवं दुवस्येत् परिचरेत् तस्मिन्नध्वरे यद्यग्निमीळीत स्तुवीत। सर्वेषु यागेष्वग्निः पूज्यत इत्यर्थः। कीदृशमग्निं। रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्लोकद्वये वर्तमानानां होतारमाह्वातारं सत्ययजं सत्येनाविनष्टेन हविषा यष्टारं। किंचायं यजमान ईदृशमग्निमुत्तानहस्तः कृतांजलिपुटः सन् नमसा नमस्कारेण हविषा वाभिविवासेत्। परिचरेत्॥

॥ अथ सप्तचत्वारिंशी ॥

आ ते अग्न ऋचा हविर्हृदा तष्टं भरामसि।

ते ते भवन्तूक्षण ऋषभासो वशा उत ॥ ४७

आ। ते। अग्ने। ऋचा। हविः। हृदा। तष्टं। भरामसि।

ते। ते। भवंतु। उक्षणः। ऋषभासः। वशाः। उत ॥ ४७

अनयाग्न्याधेये प्रयक्षन इत्याश्वलायनो मन्यते। म० १.१। हे अग्ने ते तुभ्यं हृदा हृदयेन तष्टं संस्कृतमृचा स्तुतिरूपेण वर्तमानं हविष्ट्वेन हविः कृत्वाभरामसि। आहरामः। ते इति तच्छब्देन प्रकृतस्तुतिरूपं हविः परामृश्यते। प्रतिनिर्दिश्यमानापेक्षया पुंल्लिंगत्वं। स्तुतिरूपं तद्धविस्ते तुभ्यमुक्षण उक्षाणः सेचनसमर्था अनड्वाह ऋषभा अपि च वशाश्च भवंतु। ऋषभवशाद्रूपेण परिणतं सत् त्वद्भक्षणाय भवत्विति भावः॥

॥ अथाष्टाचत्वारिंशी ॥

अग्निं देवासो अग्रियमिंधते वृत्रहंतमं ।

येना वसून्याभृता तृह्ळा रक्षांसि वाजिनां ॥ ४८

अग्निं । देवासः । अग्रियं । इंधते । वृत्रहन्ऽतमं ।

येन । वसूनि । आऽभृता । तृह्ळा । रक्षांसि । वाजिना ॥ ४८

अग्रियं मुख्यं वृत्रहंतममतिशयेन वृत्रस्य हंतारमिममग्निं देवासो देवा इंधते । दीपयंति । येनाग्निना वसून्यसुरैरपहृतानि धनानि हविर्लक्षणान्यन्नानि वाभृता-सुरसकाशादाभ्रतानि । येन च वाजिना बलवताग्निना रक्षांसि यज्ञ-विरोधीनि तृह्ळा तृढानि हिंसितानि तमग्निमिंधत इत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्याय आरभ्यते ॥ षष्ठे मंडले द्वितीयेऽनुवाके प्रथमं सूक्तं व्याख्यातं । तत्र पिबा सोममिति द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभं । अंत्या द्विपदा त्रिष्टुप् । तथा चानुक्रांतं । पिबा पंचोनैंद्रं त्रैष्टुभं द्विपदांतमिति ॥ अभिजिति मरुत्वतीयशस्त्र एतद्विनियुक्तं । सूत्रितं च । पिबा सोमं तमु ष्टुहीति मध्यंदिनः । आ० ८. ५. । इति ॥ समूढे दशरात्रेऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । पिबा सोममभि यमुग्र त्वा याहि यसो । आ० ८. ७. । इति ॥ सूर्यस्तुत्याम्न्येकाहे मरुत्वतीय एतत्सूक्तं निविद्धानं । सूत्र्यते हि । सूर्यस्तुता यशस्कामः पिबा सोममभि । आ० ८. ८. । इति ॥ अग्रनेऽपि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं । तदेव पंचमारण्यके सूत्रितं । पिबा सोममभि यमग्र तर्दः कया शुभा सवयसः सनीळाः । ऐ० आ० ५. १. । इति ॥ माध्यं दिने सवन आच्छावाकस्य उक्थ्यस्त्रं स्तोत्रियस्तव्याचार्यार्थीक्ताः । सूत्रितं च । पिबा सोममभि यमुग्र तर्द इति तिस्रोऽमोहिद्र सोमकामं त्वाहुः । आ० ५. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पिबा सोममभि यमुग्र तर्द ऊर्वं गव्यं महि गृणान इंद्र ।
वि यो धृष्णो वधिषो वज्रहस्त विश्वा वृत्रममित्रिया शवोभिः ॥ १

पिब । सोमं । अभि । यं । उग्र । तर्दः । ऊर्वं । गव्यं ।
महि । गृणानः । इंद्र ।
वि । यः । धृष्णो इति । वधिषः । वज्रऽहस्त । विश्वा ।
वृत्रं । अमित्रियाँ । शवःऽभिः ॥ १

हे उग्रेंद्र (पंचर्षेंद्र) स्तवामो गिरोभिः स्तूयमानस्त्वं हं आकतत्व वृत्रिघ्न । पातु-
नित्यः । अपि च त्वं गोसंबंधम् पणिभिरपहृतं सत् नः प्रकाशितवानसि ॥
हृदं हिंस प्रकाशनार्थः ॥ तं सोमं पिब । पानं कुरु । हे हत्यो यज्ञानां
धर्तः वज्रहस्त वज्रपाणे हे इंद्र यस्त्वं मनोभिर्वंके: सहितः सन् विश्वा विश्वं
हत्वमावरकमसितिर्यामितिनं मर्त ॥ अमितयस्तात् द्वितीयैकवचनस्येयादेशः ॥
विश्वभिः व्यवधोः सत्वं सोमं पिबेति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स इं पाहि य ऋजीषी तरुत्रो यः शिप्रवान्वृषभो यो मतीनां ।
यो गोत्रभिद्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः स इंद्र चित्राँ अभि तृंधि वाजान् ॥ २

सः । इं । पाहि । यः । ऋजीषी । तरुत्रः । यः ।
शिप्रऽवान् । वृषभः । यः । मतीनां ।
यः । गोत्रऽभित् वज्रऽभृत् । यः । हरिऽस्थाः । सः । इंद्र ।
चित्रान् । अभि । तृंधि । वाजान् ॥ २

हे इंद्र ऋजीषी । ऋजीषशब्देन गतरसः सोमोऽभिधीयते । तद्वांस्त्वं तरुत्रः
शत्रूणां तारकोऽसि यस्त्वं शिप्रवान् शोभनहनुरसि यस्त्वं मतीनां स्तोतृणां ॥
मन्यतेः स्तुतिकर्मणः कर्तरि क्तिच् ॥ वृषभः कामानां वर्षितासि स त्वमीमेनं सोमं
पाहि । पिब । हे इंद्र यस्त्वं वज्रभृद्वज्रधरो यस्त्वं गोत्रभिद्गोत्राणां पर्वतानां
मेघानां वा भेत्तासि यस्त्वं हरिष्ठा हर्योः स्थातासि हे इंद्र स त्वं चित्रान् विचि-
त्रान् वाजानन्नान्यभितृंधि । अस्मभ्यं प्रकाशय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एवा पाहि प्रत्नथा मंदतु त्वा श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत गीर्भिः ।
आविः सूर्यं कृणुहि पीपिहीषो जहि शत्रूँरभि गा इंद्र तृंधि ॥ ३

एव । पाहि । प्रत्नऽथा । मंदतु । त्वा । श्रुधि । ब्रह्म ।

ववृधस्व । उत । गीःऽभिः ।

आविः । सूर्यं । कृणुहि । पीपिहि । इषः । जहि । शत्रून् ।

अभि । गाः । इंद्र । तृंधि ॥ ३

हे इंद्र त्वं प्रत्नथा प्रत्नान्पुराणान् सोमान्यथापिबस्तथैवेममस्मदीयं सोमं पाहि । पिब । स च सोमस्त्वया पीतः सन् त्वा त्वां मंदतु । मदयतु । ब्रह्मास्माभिः कृतं स्तोत्रं श्रुधि । शृणु । उतापि च गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्ववृधस्व । त्वं वर्धस्व । अपि च सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवमाविष्कृणुहि । आविष्कुरु । वयं सूर्यं यथा पश्येम तथा कुर्वित्यर्थः । इषोऽन्नानि च पीपिहि । अस्मभ्यं प्यायय । शत्रूनस्मच्छत्रून् जहि । नाशय । हे इंद्र त्वं पणिभिरपहृता गा अभितृंधि । प्रकाशय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते त्वा मदा बृहदिंद्र स्वधाव इमे पीता उक्षयंत द्युमंतं ।

महामनूनं तवसं विभूतिं मत्सरासो जर्हृषंत प्रसाहं ॥ ४

ते । त्वा । मदाः । बृहत् । इंद्र । स्वधाऽवः । इमे । पीताः ।

उक्षयंत । द्युऽमंतं ।

महां । अनूनं । तवसं । विऽभूतिं । मत्सरासः । जर्हृषंत

प्रऽसहं ॥ ४

हे स्वधावोऽन्नवन्निंद्र मदा मदकरास्त इमे पीताः सोमा बृहंतं दीप्तिमंतं त्वा त्वां उक्षयंत उक्षयंत । सिंचंतु । अपि च हे इंद्र त्वां मत्सरासो मदकराः सोमा जर्हृषंत । भृशं हर्षयंतु । कीदृशं । महां महांतं अनूनमनूनं सर्वैर्गुणैर्न्यूनतारहितं । संपूर्णगुणमित्यर्थः । तवसं प्रवृद्धं विभूतिं विभवंतं प्रसाहं शत्रूणामभिभवितारं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

येभिः सूर्यमुषसं मंदसानोऽवासयोऽप दृळ्हानि दर्द्रत्।
महामद्रिं परि गा इंद्र संतं नुत्था अच्युतं सदसः परि स्वात्॥ ५

येभिः। सूर्यं। उषसं। मंदसानः। अवासयः। अप।
दृळ्हानि। दर्द्रत्।
महां। अद्रिं। परि। गाः। इंद्र। संतं। नुत्थाः। अच्युतं।
सदसः। परि। स्वात्॥ ५

हे इंद्र येभिर्यैः सोमैर्मंदसानो मोदमानस्त्वं सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवमुषसमुषोदेवतां चावासयः स्वस्थाने न्यवासयः। अथवा सूर्योषसौ यथा तमांसि विवासयतस्तथाकार्षीः। किं कुर्वन्। दृळ्हानि दृढानि तमांस्यपदर्द्रत्। अपदारयन्। किंच हे इंद्र त्वं पणिभिरपहृता गाः परि संतं परितो विद्यमानं महां महांतमद्रिं पर्वतं नुत्थाः। अनुदः। कीदृशं। स्वात्स्वकीयात्सदसः स्थानात्परि परितोऽच्युतमविचालितं विनाशरहितं। स्थिरमित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तव क्रत्वा तव तद्दंसनाभिरामासु पक्वं शच्या नि दीधः।
और्णोर्दुर उस्रियाभ्यो वि दृळ्होदूर्वाद्गा असृजो अंगिरस्वान्॥ ६

तव। क्रत्वा। तव। तत्। दंसनाभिः। आमासु। पक्वं।
शच्या। नि। दीधरिति दीधः।
और्णोः। दुरः। उस्रियाभ्यः। वि। दृळ्हा। उत्।
ऊर्वात्। गाः। असृजः। अंगिरस्वान्॥ ६

हे इंद्र तव क्रत्वा त्वदीयया प्रज्ञया तव दंसनाभिस्त्वदीयैः कर्मभिः शच्या सामर्थ्येनामास्वपक्वासु गोषु पक्वं परिणतं मत्स्वित्वं पयो निदोधः । नितरां धारयसि । अपि च हे इंद्र त्वमुस्रियाभ्यो गोभ्यः । गा निर्गमयितुमित्यर्थः । दृढ्हा दृढानि । बलेन गवामपाद्रिभिर्दृढीकृतानीत्यर्थः । दुरो द्वाराणि व्यौर्णोः । उद्घाटितवानसि । अंगिरस्वानंगिरोभिर्युक्तस्त्वमूर्वात्समूहात् । गोसंघादित्यर्थः । गा उदसृजः । उदगमयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

पप्राथ क्षां महि दंसो व्यु१र्वीमुप द्यामृष्वो बृहदिंद्र स्तभायः ।
अधारयो रोदसी देवपुत्रे प्रत्ने मातरा यह्वी ऋतस्य ॥ ७

पप्राथं । क्षां । महि । दंसः । वि । उर्वीं । उपं । द्यां ।
ऋष्वः । बृहत् । इंद्र । स्तभायः ।
अधारयः । रोदसी इतिं । देवपुत्रे इतिं देवऽपुत्रे । प्रत्ने इतिं ।
मातरां । यह्वी इतिं । ऋतस्यं ॥ ७

हे इंद्र त्वं महि महता दंसो दंससा कर्मणोर्वीं विस्तीर्णां क्षां भूमिं वि पप्राथ । विशेषेण पूरितवानसि ॥ प्रा पूरणे इति धातुः ॥ हे इंद्र ऋष्वो महांस्त्वं बृहद्बृहतीं द्यां दिवमुपस्तभायः । उपस्तभ्नासि । निरालंबं विनिष्टंभो द्यौर्यथा न पततींद्रस्तथा करोतीत्यर्थः । अपि च त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यावधारयः । पोषणैर्धारयसि । कीदृश्यौ । देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोस्ते । प्रत्ने पुराणे मातरा मातरौ निर्मात्र्यावृतस्योदकस्य यज्ञस्य वा यह्वी यह्व्यौ महत्यौ । यद्वा विश्वस्य मातरावृतस्य ब्रह्मणो यह्वी पुत्र्यौ । यह्वुरित्यपत्यनामैतत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अधं त्वा विश्वे पुर इंद्र देवा एकं तवसं दधिरे भराय ।
अदेवो यदभ्यौहिष्ट देवान्त्स्वर्षाता वृणत इंद्रमत्र ॥ ८

अर्ध । त्वा । विश्वे । पुरः । इंद्र । देवाः । एकं । तवसं ।

दधिरे । भराय ।

अदेवः । यत् । अभि । औहिष्ट । देवान् । स्वःऽसाता ।

वृणते । इंद्रं । अत्र ॥ ८

अथाधुनास्मिन्काले विश्वे देवाः सर्वे मरुदादयो हे इंद्र एकं मुख्यं तवसं प्रवृद्धं बलवंतं त्वा त्वां भराय संग्रामाय पुरो दधिरे। पुरस्ताच्चक्रिरे। यद्यदादेवो वृत्रोऽसुरो देवानभ्यौहिष्ट संग्रामे अभिगतवान् ॥ ओहतिर्गतिकर्मा ॥ किंचास्मिन्काले स्वर्षाता स्वर्षातौ संग्रामे इंद्रं वृणते। संभजंते च। अत्र इति शेषः। अत्रतो चौत्रं देवेषु पलायितेषु समभजन्नित्यर्थः। अधुना पुरो दधिर इति संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अध द्यौश्चित्ते अप सा नु वज्राद्द्वितानमद्भियसा स्वस्य मन्योः ।

अहिं यदिंद्रो अभ्योहसानं नि चिद्विश्वायुः शयथे जघान ॥ ९

अध । द्यौः । चित् । ते । अप । सा । नु । वज्रात् । द्विता ।

अनमत् । भियसा । स्वस्य । मन्योः ।

अहिं । यत् । इंद्रः । अभि । ओहसानं । नि । चित् ।

विश्वऽआयुः । शयथे । जघान ॥ ९

सा प्रसिद्धा देवानामाश्रयत्वेन द्यौश्चित् द्युलोकोऽपि हे इंद्र अथाधुनास्मिन् काले द्विता द्विधा द्विप्रकारा ते त्वदीयाद्वज्रात् स्वस्यात्मीयान्मन्योः क्रोधाच्च भियसा भयेनापानमत्। अपनताभूत्। नु इति पूरणः। विश्वायुः सर्व इंद्रो यदाभ्योहसानमभिगच्छंतमहिं वृत्रं शयथे शयनस्थाने। मारयामेत्यर्थः। जघान न्यवधीत्। चिदिति पूरणः। यदा वृत्रं अवधीत् अस्मिन्काले द्यौर्ननामेति संबंधः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अध त्वष्टा ते मह उग्र वज्रं सहस्रभृष्टिं ववृतच्छताश्रिं ।

निकाममरमणसं येन नवंतमहिं सं पिणगृजीषिन् ॥ १०

अध । त्वष्टा । ते । महः । उग्र । वज्रं । सहस्रऽभृष्टिं ।

ववृतत् । शतऽअश्रिं ।

निऽकामं । अरऽमनसं । येन । नवंतं । अहिं । सं ।

पिणक् । ऋजीषिन् ॥ १०

अथाधुना हे उग्रोद्गूर्णबलेंद्र महो महतस्तव त्वष्टा देवशिल्पी वज्रं ववृतत् । न्यवर्तयत् । निष्पन्नं कृतवान् । कीदृशं । सहस्रभृष्टिं सहस्रधारं शताश्रिं शतपर्वाणं । हे ऋजीषिन् गतरससोमवन्निंद्र येन वज्रेण निकामं । नियतः कामो यस्य तं । अरमणसं । शत्रूणामरमभिगंतृ मनो यस्य तं । नवंतं शब्दायमानमहिं वृत्रमसुरं संपिणक् संपिष्टवानसि तं वज्रं कृतवानित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वर्धान्यं विश्वे मरुतः सजोषाः पचच्छतं महिषाँ इंद्र तुभ्यं ।

पूषा विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्वृत्रहणं मदिरमंशुमस्मै ॥ ११

वर्धान् । यं । विश्वे । मरुतः । सऽजोषाः पचत् । शतं ।

महिषान् । इंद्र । तुभ्यं ।

पूषा । विष्णुः । त्रीणि । सरांसि ॥ धावन् । वृत्रऽहनं ।

मदिरं । अंशुं । अस्मै ॥ ११

सजोषाः सह प्रीयमाणा विश्वे मरुतः सर्वे देवा हे इंद्र यं त्वां वर्धान् स्तोत्रैर्वर्धयंति हे इंद्र यस्मै तुभ्यं पूषन्नामको देवो विष्णुरेतन्नामकश्च शतं शतसंख्याकान्महिषान् पशून् पचत्। पचेत्। अपि च अस्मै तुभ्यं सरांसि द्रोणकलशपूतभृदाधवनीयाख्यानि त्रीणि पात्राण्यंशुं सोमं धावन्। अगच्छन्। सोमैः पात्राणि पूर्यंत इत्यर्थः। कीदृशं सोमं। मदिरं मदकरं वृत्रघ्नं वृत्राणां शत्रूणां हंतारं। अत्र वृत्रघ्नशब्देन सोमोऽभिधीयते। पीते हि सति सोमे वृत्राणि हंतुमिंद्रः समर्थो भवतीति यावत्॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आ क्षोदो महि वृतं नदीनां परिष्ठितमसृज ऊर्मिमपां।
तासामनु प्रवत इंद्र पंथां प्रार्दयो नीचीरपसः समुद्रं॥ १२

आ। क्षोदः। महि। वृतं। नदीनां। परिऽस्थितं।
असृजः। ऊर्मिं। अपां।
तासां। अनु। प्रऽवतः। इंद्र। पंथां। प्र। आर्दयः।
नीचीः। अपसः। समुद्रं॥ १२

हे इंद्र त्वं महि महद्वृतं वृत्रेण परिवृतमाच्छादितं परिष्ठितं परितः स्थितं नदीनां सिंधूनां संबंधि क्षोद उदकमासृजः। आ समंतात्सृष्टवानसि। येन नद्यः पूर्णाः प्रवहेयुस्तदित्यर्थः। अपामुदकानामूर्मिं समूहं सृष्टवानसि। पुनर्वचनमादरार्थं। हे इंद्र तासां नदीनां संबंधिनः पंथां पथो मार्गान् प्रवतः प्रवणानन्वकार्षीरिति शेषः। अन्वित्युपसर्गयोग्यक्रियाध्याहारः। किंच नीचीः प्रवणाभिमुखीः। वेगयुक्ता इत्यर्थः। अपसोऽप उदकानि। अपस इत्यप एतदर्थे वर्तते। समुद्रं तदर्थं प्रार्दयः। प्रागमयः। अर्दयतिर्गमनकर्मा॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

एवा ता विश्वा चकृवांसमिंद्रं महामुग्रमजुर्यं सहोदां।
सुवीरं त्वा स्वायुधं सुवज्रमा ब्रह्म नव्यमवसे ववृत्यात्॥ १३

एव । ता । विश्वां । चकृऽवांसं । इंद्रं । महां । उग्रं ।
अजुर्यं । सहःऽदां ।
सुऽवीरं । त्वा । सुऽआयुधं । सुऽवज्रं । आ । ब्रह्म । नव्यं ।
अवसे । ववृत्यात् ॥ १३

हे इंद्र त्वा त्वां नव्यं नूतनमत्यैरकृतपूर्वं ब्रह्मास्माभिः कृतं स्तोत्रमवसेऽस्माकं रक्षणायाववृत्यात् । आवर्तयतु । कीदृशं त्वां । एवैवमुक्तप्रकारेण ता तानि प्रसिद्धानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि कर्माणि चकृवांसं कृतवंतमिंद्रमीश्वरं महां महांतमुग्रमोजस्विनमजुर्यमजरं सहोदां सहसा बलस्य दातारं सुवीरं शोभना वीरा यस्य तं स्वायुधं शोभनायुधं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

स नो वाजाय श्रवस इषे च राये धेहि द्युमत इंद्र विप्रान् ।
भरद्वाजे नृवत इंद्र सूरीन्दिवि च स्मैधि पार्ये न इंद्र ॥ १४

सः । नः । वाजाय । श्रवसे । इषे । च । राये । धेहि ।
द्युऽमतः । इंद्र । विप्रान् ।
भरत्ऽवाजे । नृऽवतः । इंद्र । सूरीन् । दिवि । च । स्म ।
एधि । पार्ये । नः । इंद्र ॥ १४

हे इंद्र स त्वं द्युमतो दीप्तिमतो विप्रान्मेधाविनोऽस्मान्वाजाय बलाय श्रवसे इषे अन्नाय च राये धनाय धेहि । धारय । अपि च हे इंद्र भरद्वाजे मयि नृवतो मनुष्यवतः । परिचारकयुक्तानित्यर्थः । सूरीन् तव स्तोतॄन् पुत्रपौत्रान् कुर्विति शेषः । हे इंद्र त्वं पार्ये पारणीय आगामिनि च दिवि दिवस एधि स्म नः । अस्माकं रक्षिता खलु भवेत्यर्थः ॥

षष्ठेऽहनि तृतीयसवने आग्निमारुतशस्त्रे वक्ष्यमाणा वाजमिति तृतीया । सूत्रितं च । अथा याजां देवहितं सनेमेति स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ८, ३, । इति ॥

॥ सैषा पंचदशी ॥

अया वाजं देवहितं सनेम मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ १५

अया । वाजं । देवऽहितं । सनेम । मदेम । शतऽहिमाः ।

सुऽवीराः ॥ १५

अयानया स्तुत्या देवहितं देवेन द्योतमानेनेंद्रेण दत्तं वाजमन्नं सनेम। वयं संभजेम। अपि च सुवीराः शोभनपुत्रोपेता वयं मदेम। हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

तमु ष्टुहीति पंचदशर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। तथा चानुक्रम्यते। तमु ष्टुहीति ॥ आभिप्लविके निष्केवल्य एतद्विनियुक्तं। सूत्रितं च। तमु ष्टुहीति माध्यंदिनः। आ० ८. ५.। इति ॥ इंद्राग्न्योः कुलायनाम्न्येकाहेऽपि निष्केवल्य एतद्विनियुक्तं। सूत्रितं च। त्रिष्टुभ्यौ तमु ष्टुहीति माध्यंदिनः। आ० ९. ७.। इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्ये। तत्र पंचमारण्यके सूत्रितं। तमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजा इत्येतं निविद्धानं इति त्रैष्टुभं। ऐ० आ० ५. ८.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजा वन्वन्नवातः पुरुहूत इंद्रः ।

अषाळ्हमुग्रं सहमानमाभिर्गीर्भिर्वर्ध वृषभं चर्षणीनां ॥ १

तं । ऊं इति । स्तुहि । यः । अभिभूतिऽओजाः । वन्वन् ।

अवातः । पुरुऽहूतः । इंद्रः ।

अषाळ्हं । उग्रं । सहमानं । आभिः । गीःऽभिः । वर्ध ।

वृषभं । चर्षणीनां ॥ १

अभिभूत्योजा अभिभावुकतेजा वन्वन् शत्रून् हिंसन् अवातः शत्रुभिरहिंसितः ॥ वनोतेर्हिंसार्थस्य शत्रन्तस्य रूपं। यद्वा वातेर्वातं ॥ अनभिगतः पुरुहूतो बहुभिराहूतो य इंद्रोऽस्तीति शेषः। हे भरद्वाज तमु ष्टुहि। तमेवेंद्रं स्तुहि। अपि

याभिर्वर्ध्यमानाभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिंद्रं वर्ध। वर्धय। कीदृशं। अषाढं शत्रुभिरनभिभूतमुग्रमुद्गूर्णं ओजस्विनं वा सहमानं शत्रूनभिभवंतं चर्षणीनां प्रजानां संबंधिनं वृषभं वर्षितारं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स युध्मः सत्वा खजकृत्समद्वा तुविम्रक्षो नदनुमाँ ऋजीषी।
बृहद्रेणुश्च्यवनो मानुषीणामेकः कृष्टीनामभवत्सहावा ॥ २

सः। युध्मः। सत्वा। खजऽकृत्। समत्ऽवा। तुविऽम्रक्षः।
नदनुऽमान्। ऋजीषी।
बृहत्ऽरेणुः। च्यवनः। मानुषीणां। एकः। कृष्टीनां।
अभवत्। सहऽवा ॥ २

बृहद्रेणुर्बृहतो महतो रेणोः पांसोरुत्थापकः। संग्रामेष्विति यावत्। एको मुख्यः सहावा बलवान् स इंद्रो मानुषीणां मनोः संबंधिनीनां कृष्टीनां प्रजानां यजमानानां च्यवनोऽभिगंताभवत्। आसीत्। कीदृशः। युध्मो योद्धा सत्वा दाता॥ सनोतेरिदं रूपं॥ खजकृत् खजानां संग्रामाणां कर्ता॥ खज इति संग्रामनामैतत्॥ समद्वा। यजमानैः सह मदः समत् तद्वान्। तुविम्रक्षः॥ म्रक्षतिः संघर्षणकर्मा॥ तुवीनां बहूनां घर्षणेन संघर्षणकर्ता नदनुमान् शब्दवानृजीषी। ऋजीषशब्देन सवनद्वयाभिषुतः पुनस्तृतीयसवनेऽप्यभिषुतः सोम उच्यते। तद्वान्॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं ह नु त्यददमायो दस्यूँरेकः कृष्टीरवनोरार्याय।
अस्ति स्विन्नु वीर्यं तत्त इंद्र न स्विदस्ति तदृतुथा
वि वोचः ॥ ३

त्वं। ह। नु। त्यत्। अदमयः। दस्यून्। एकः। कृष्टीः।
अवनोः। आर्याय।

अस्ति । स्वित् । नु । वीर्यं । तत् । ते । इंद्र । न । स्वित् ।

अस्ति । तत् । ऋतुऽथा । वि । वोचः ॥ ३

हे इंद्र त्यस्य स त्वं त्यदिति तच्छब्दपर्यायः । अत्र लिंगव्यत्ययः दस्यून् कर्महीनान् जनान् तु चिप्रमदमयः । दांतानकरोः । उपब्दः पूरणार्थः । अपि चैको सव्यस्त्वं सहीः पुत्रदासादीनार्थाय कर्मकृते जानायायनोः । अददाः । एवं स्तुवन्नप्यृषिरिंद्रं यदा नाद्राक्षीत्तदा तस्य वीरंसद्भावे विचिकित्समानः पराधर्चमाह । हे इंद्र ते तव यत्पूर्वमुक्तं महीयं सामर्थ्यं स्विन्नुस्ति । किंस्विद्भवति । स्विन्निति विचिकित्सायां । यद्वा नास्ति स्वित् । तदृतुथा काले काले वि वोचः । विशेषेण ब्रूहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सदिद्धि ते तुविजातस्य मन्ये सहः सहिष्ठ तुरतस्तुरस्य ।

उग्रमुग्रस्य तवसस्तवीयोऽरध्रस्य रध्रतुरो बभूव ॥ ४

सत् । इत् । हि । ते । तुविऽजातस्य । मन्ये । सहः । सहिष्ठ ।

तुरतः । तुरस्य ।

उग्रं । उग्रस्य । तवसः । तवीयः । अरध्रस्य । रध्रऽतुरः ।

बभूव ॥ ४

पूर्वमंत्र इंद्रस्य बलसदसद्भावं संदिह्यानया बलमस्त्येवेत्यवधारयन्नाह । हि यस्मादर्थे । हि यस्मात्कारणात् हे सहिष्ठ बलवत्तमेंद्र तुविजातस्य बहुयज्ञेषु प्रादुर्भूतस्य तुरतोऽस्मान् हिंसतस्तुरस्य शत्रूणां हिंसितुर्बलवतो वा ते तव सहो बलं सदिद्विद्यमानमेवाहं मन्ये । उग्रस्योर्जस्विनस्तवसः प्रवृद्धस्यारध्रस्य शत्रुभिर्वशीकर्तुमशक्यस्य ॥ रध्येर्वशीकरणार्थस्य रूपं ॥ रध्रतुरो वशीकरणीयानां सपत्नानां हिंसकस्य तव बलं बभूव । भवत्येव । कीदृशं । उग्रमुद्गूर्णं तवीयः प्रवृद्धतरं । यतस्त्वं वृत्रादीन् शत्रून् हंस्यतस्ते बलं विद्यत एवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तन्नः प्रत्नं सख्यमस्तु युष्मे इत्था वदद्भिर्वलमंगिरोभिः।
हन्नच्युतच्युद्दस्मेषयंतमृणोः पुरो वि दुरो अस्य विश्वाः॥ ५

तत्। नः। प्रत्नं। सख्यं। अस्तु। युष्मे इति। इत्था।
वदत्ऽभिः। वलं। अंगिरःऽभिः।
हन्। अच्युतऽच्युत्। दस्म। इषयंतं। ऋणोः। पुरः। वि।
दुरः। अस्य। विश्वाः॥ ५

प्रत्नं पुराणं। चिरकालानुगमीत्यर्थः। तत्प्रसिद्धं नोऽस्माकं सख्यं स्तुत्यस्तोतृलक्षणं सखित्वं हे इंद्र युष्मे युष्मास्वस्तु। पूजार्थं बहुवचनं। हे अच्युतच्युदच्युतानामविचलितानां च्यावक हे दस्म दर्शनीयेंद्र त्वमिषयंतमायुधानि प्रेरयंतं वलमेतन्नामानमसुरमित्था सत्यमेव वदद्भिस्त्वां स्तुवद्भिरंगिरोभिः सह हन्। हतवानसि। अपि चास्य वलस्य पुरो नगराणि व्यृणोः व्यगमयः। वियुक्तान्यकार्षीरित्यर्थः। विश्वाः सर्वा दुरः पुरीणां द्वाराणि व्यृणोः॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स हि धीभिर्हव्यो अस्त्युग्र ईशानकृन्महति वृत्रतूर्ये।
स तोकसाता तनये स वज्री वितंतसाय्यो अभवत्समत्सु॥ ६

सः। हि। धीभिः। हव्यः। अस्ति। उग्रः। ईशानऽकृत्।
महति। वृत्रऽतूर्ये।
सः। तोकऽसाता। तनये। सः। वज्री। वितंतसाय्यः।
अभवत्। समत्ऽसु॥ ६

उग्र ओजस्वी यानकृत्। स्तोतृन् यानवान् स्वयोक्तरोतीति यानकृत्। स इंद्रो महति प्रभूते वृत्रतूर्ये संग्रामे। वृत्रतूर्य इति संग्रामनामैतत्। धीभिः स्तोत्रैः स्तुतिभिर्वा हव्यो आह्वातव्योऽस्ति। भवति। हिशब्दः पादपूरणः। तोकसाता तोकस्य पुत्रस्य सातौ लाभे निमित्ते तनये तत्पुत्रे निमित्ते सति स इंद्र आह्वातव्योऽस्ति। वज्री वज्रवान् स इंद्रः समत्सु संग्रामेषु चितंतसाय्यो विशेषेण विस्तार्यः स्तोतृभिर्वंदनीयोऽभवत्। भवति। यद्वा चितंतसाय्यः शत्रूणां हिंसकः॥ तंसत इति धातुर्हिंसाकर्मा। तस्य कर्तरि रूपं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स मज्मना जनिम मानुषाणाममर्त्येन नाम्नाति प्र सर्स्रे।
स द्युम्नेन स शवसोत राया स वीर्येण नृतमः समोकाः॥ ७

सः। मज्मना। जनिम। मानुषाणां। अमर्त्येन। नाम्ना।
अति। प्र। सर्स्रे।
सः। द्युम्नेन। सः। शवसा। उत। राया। सः।
वीर्येण। नृऽतमः। सम्ऽओकाः॥ ७

स इंद्रोऽमर्त्येन विनाशरहितेन नाम्ना शत्रूणां नमयित्रा मज्मना बलेन। मज्मनेति बलनामैतत्। मानुषाणां मनुष्याणां जनिम जन्म। संघमित्यर्थः। अतिससर्ज। अतिक्रांते। स इंद्रो द्युम्नेन यशसा समोकाः समानस्थानो भवति। किंच स इंद्रः शवसा बलेन समोका भवति। उतापि च नृतमो नेतृतमः स इंद्रो राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येन च समोका भवति॥

॥ अथाष्टमी ॥

स यो न मुहे न मिथू जनो भूत्सुमंतुनामा चुमुरिं धुनिं च।
वृणक्पिप्रुं शंबरं शुष्णमिंद्रः पुरां च्यौत्नाय शयथाय नू चित्॥ ८

सः। वः। न। मुहे। न। मिथु। जनः। भूत्।

सुमंतुऽनामा। चुमुरिं। धुनिं। च।

वृणक्। पिप्रुं। शंबरं। शुष्णं। इंद्रः। पुरां। च्यौत्नाय।

शयथाय। नु। चित्॥ ८

य इंद्रो न मुहे संग्रामे कदापि न मुह्यति। यश्च मिथु मिथ्या वृथा जनो जनयिता न भूत् न भवति किंतु सुमंतुनामा प्रज्ञाननामा। प्रख्यातनामेत्यर्थः। स इंद्रः पुरां शत्रुसंबंधिनीनां पुरीणां च्यौत्नाय च्यावनाय नाशनाय शयथाय शत्रूणां मरणाय च नू चित् क्षिप्रमेव कर्म कुरुत इति शेषः। तथा चुमुरिं धुनिं चैतन्नामकावसुरौ वृणक्। अवृणक्। हिंसितवानसि॥ वृणक्तिर्हिंसाकर्मा॥ अपि च पिप्रुं शंबरं शुष्णमेतन्नामकान् त्रीनसुरान् हिंसितवानसि॥

॥ अथ नवमी॥

उदावता त्वक्षसा पन्यसा च वृत्रहत्याय रथमिंद्र तिष्ठ।

धिष्व वज्रं हस्त आ दक्षिणत्राभि प्र मंद पुरुदत्र मायाः॥ ९

उत्ऽअवता। त्वक्षसा। पन्यसा। च। वृत्रऽहत्याय। रथं।

इंद्र। तिष्ठ।

धिष्व। वज्रं। हस्ते। आ। दक्षिणऽत्रा। अभि। प्र। मंद।

पुरुऽदत्र। मायाः॥ ९

हे इंद्र उदावतोद्गच्छता॥ अवतिरत्र गतिकर्मा॥ त्वक्षसा शत्रूणां तनूकर्त्रा पन्यसा स्तुत्यतरेण बलेन युक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहननाय स्वकीयं रथं च तिष्ठ। आरोह। तथा दक्षिणत्रा दक्षिणे हस्ते पाणौ वज्रं स्वकीयमायुधमाधिष्व। आधत्स्व। तदनंतरं हे पुरुदत्र बहुधनेंद्र त्वमासुरीर्मायाः अभ्यभिगम्य प्रमंद। प्रकर्षेण जहि। अत्र मंदतिर्वधकर्मा॥

॥ अथ दशमी ॥

अग्निर्न शुष्कं वनमिंद्र हेती रक्षो नि धक्ष्यशनिर्न भीमा ।
गंभीरय ऋष्वया यो रुरोजाध्वानयद्दुरिता दंभयच्च ॥ १०

अग्निः । न । शुष्कं । वनं । इंद्र । हेती । रक्षः । नि । धक्षि ।
अशनिः । न । भीमा ।
गंभीरया । ऋष्वया । यः । रुरोज । अध्वनयत् । दुःऽइता ।
दंभयत् । च ॥ १०

अग्निर्नाग्निरिव। नशब्द उपमार्थीयः। यथाग्निः शुष्कं नीरसं वनं वृक्षसमूहं दहति हे इंद्र हेतिस्त्वदीयं वज्रं तद्वद्रक्षांसि दाहयति। तदेवाह। अशनिर्न भीमा यथाशनिर्भीमा भवति तद्वद्भयंकरस्त्वं रक्षो राक्षसं नि धक्षि। वज्रेण नितरां दह। य इंद्रो गंभीरया शत्रुभिरधर्षणीयया ऋष्वया महत्या॥ ऋष्व इति महन्नामैतत्॥ हेत्या रुरोज शत्रून्बभंज। अध्वनयत् युद्धे गर्जनलक्षणं शब्दं करोति। तथा च दुरिता दुरितानि दंभयच्च भिनत्ति च। स त्वं रक्षो नि धक्षीति पूर्वेणान्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ सहस्रं पथिभिरिंद्र राया तुविद्युम्न तुविवाजेभिरर्वाक् ।
याहि सूनो सहसो यस्य नू चिददेव ईशे पुरुहूत योतोः ॥ ११

आ । सहस्रं । पथिऽभिः । इंद्र । राया । तुविऽद्युम्न ।
तुविवाजेभिः । अर्वाक् ।
याहि । सूनो इति । सहसः । यस्य । नु । चित् । अदेवः ।
ईशे । पुरुऽहूत । योतोः ॥ ११

हे तुविद्युम्न बहुधन हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रेंद्र। ओजसो जातमुत मन्य एनं। ऋग्वे० १०, ७३, १०। इति निगमांतरे बलपुत्रत्वं सिद्धं। राया धनेन युक्तस्त्वं सहस्रं सहस्रैः बहुभिरित्यर्थः। तुविवाजेभिर्बहुबलैः पथिभिः। पतंति गच्छंत्यमीभिरिति पंथानो मार्गाः। तैरर्वाक् मदभिमुखः सन् आयाहि। आगच्छ। हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र यस्य तव योतोर्बलादिभिः पृथक्कर्तुं देवैः कश्चिदसुरो नु चिदीशे नेष्टे। अत्र नु चिदिति निषेधार्थे वर्तते॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र तुविद्युम्नस्य स्थविरस्य घृष्वेर्दिवो ररप्शे महिमा पृथिव्याः।
नास्य शत्रुर्न प्रतिमानमस्ति न प्रतिष्ठिः पुरुमायस्य सह्योः॥ १२

प्र। तुविऽद्युम्नस्य। स्थविरस्य। घृष्वेः। दिवः। ररप्शे।
महिमा। पृथिव्याः।
न। अस्य। शत्रुः। न। प्रतिऽमानं। अस्ति। न।
प्रतिऽस्थिः। पुरुऽमायस्य। सह्योः॥ १२

तुविद्युम्नस्य बहुयशसो बहुधनस्य वा स्थविरस्य प्रवृद्धस्य घृष्वेः शत्रूणां घर्षकस्येंद्रस्य महिमा महत्त्वं दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूलोकाच्च प्ररराशे। प्रातिरिच्ये। रिरप्शीति महन्नामसु पाठात् नाम्नां च प्रायेण धातुजन्यत्वात् रपतिरत्रातिशयवाची। पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य सह्योः शत्रूणामभिभवितुरस्येंद्रस्य शत्रुः घातयिता नास्ति। प्रतिमानं प्रतिनिधिर्नास्ति। अस्य प्रतिष्ठिः प्रतिष्ठाश्रयो नास्ति। स एव सर्वस्य प्रतिष्ठेत्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र तत्ते अद्या करणं कृतं भूत्कुत्सं यदायुमतिथिग्वमस्मै।
पुरू सहस्रा नि शिशा अभि क्षामुत्तूर्वयाणं धृषता निनेथ॥ १३

प्र । तत् । ते । अद्य । करणं । कृतं । भूत् । कुत्सं । यत् ।
आयुं । अतिथिऽग्वं । अस्मै ।
पुरु । सहस्रा । नि । शिशाः । अभि । क्षां । उत् ।
तूर्वयाणं । धृषता । निनेथ ॥ १३

अद्येदानीमपि हे इंद्र ते त्वया कृतं करणं तत्कर्म प्रभूत् । प्रभवति । प्रकाशते । किं तदित्युच्यते । कुत्सं शुष्णाद्राक्षसादेतन्नामानमृषिं आयुं मनुष्यः सकाशादेतन्नामकं पौरूरवसमतिथिग्वमतिथीनामभिगंतारं दिवोदासं च शंबराद्दूरक्षिथेति यत्करणं तत्प्रभवतीति पूर्वेण संबंधः । ररक्षिथेति द्वितीयास्तृतेर्ह्यचितक्रियाध्याहारः । अपि चास्मा अनंतरोक्तायातिथिग्वाय पुरु पुरूणि बहूनि सहस्रा सहस्राणि शंबरस्य धनानि नि शिशाः । अददाः । इंद्रः शंबरं हत्वा तस्य धनानि दिवोदासाय ददावित्यर्थः । तथा हे इंद्र धृषता धर्षकेण त्वदीयेन वज्रेण शंबरं हत्वा क्षां पृथिवीमभि अभिलक्ष्य पृथिव्या वर्तमानं तूर्वयाणं त्वरितगमनं दिवोदासमुन्निनेथ । आ नीतवानसि ॥

अनुक्रीनान्त्रैकाहे मरुत्वतीयशस्त्रेऽनु त्वाहिघ्न इति सूक्तमुखीया । सूत्रितं च । अनु त्वाहिघ्नो अध देव देवा अनु ते दायि मह इंद्रियाय । आ० ६. ५. । इति ॥

॥ सैषा ऋक् चतुर्दशी ॥

अनु त्वाहिघ्ने अध देव देवा मदन्विश्वे कवितमं कवीनां ।
करो यत्र वरिवो बाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥ १४

अनु । त्वा । अहिऽघ्ने । अध । देव । देवाः । मदन् । विश्वे ।
कविऽतमं । कवीनां ।
करः । यत्र । वरिवः । बाधिताय । दिवे । जनाय । तन्वे ।
गृणानः ॥ १४

हे देव द्योतमानेंद्र त्वा त्वामधाग्निष्काले विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारोऽर्षमे मेघहननाय। हविःप्रदानायेत्यर्थः। अनुमदन्। अनुमदंति। अनुस्तुवंति। कीदृशं त्वां। कवीनां मेधाविनां मध्ये कवितमं अतिशयेन कविं। यत्र यस्मिन्काले उशमानः स्तोतृभिः स्तूयमानस्य बाधिताय दारिद्र्यादिभिः पीडिताय दिवे स्तोत्रे जनाय तस्मै स्तोतृणां तनयाय च वरिवो धनं कः अकरोः अददाः। अथवा हे देवेंद्र अग्राग्निष्काले विश्वे सर्वे देवाः सुराः। अर्षिईदृश एवोच्यते। तस्य हननाय कवीनां कवितमं त्वामनुमदंति। यत्र यस्मिन् काले त्वं बाधितायासुरैः पीडिताय दिवे द्युलोकनिवासाय जनाय तस्मै घोषायै इत्यवहननेन तव घोषार्थं वरिवश्चकर्थ ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अनु द्यावापृथिवी तत्त ओजोऽमर्त्या जिहत इंद्र देवाः ।

कृष्वा कृत्नो अकृतं यत्ते अस्त्युक्थं नवीयो जनयस्व यज्ञैः ॥१५

अनु । द्यावापृथिवी इति । तत् । ते । ओजः । अमर्त्याः ।

जिहते । इंद्र । देवाः ।

कृष्व । कृत्नो इति । अकृतं । यत् । ते । अस्ति । उक्थं ।

नवीयः । जनयस्व । यज्ञैः ॥ १५

हे इंद्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धमोजो बलं द्यावापृथिव्यौ अनुजिहाते। अमर्त्या अमरणधर्माणो देवास्त्वदीयं बलमनुजिहते। अनुगच्छंति। हे कृत्नो बहूनां कर्मणां कर्तस्त्वदीयमकृतं यत्कर्मास्ति तत्कृष्व। कुरुष्व। तदनंतरं यज्ञैः हे इंद्र नवीयः नवतरमुक्थं स्तोत्रं जनयस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

महाँ इंद्र इति त्रयोदशर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। अनुक्रांतं च। महांस्त्रयोदशेति ॥ माध्यंदिने सवने सोमातिरेके महत्वं भवति। तत्रेदं सूक्तं। सूत्रितं च। महाँ इंद्रो नृवदिषष्ठ्यानु कं। आ० ६. ७। इति ॥ समूळ्हे द्वितीये छंदोमे मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। महाँ इंद्रो य ओजसा इति मरुत्वतीयं। आ० ८. ७। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महाँ इंद्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विबर्हा अमिनः सहोभिः ।

अस्मद्र्यग्वावृधे वीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १

महान् । इंद्रः । नृऽवत् । आ । चर्षणिऽप्राः । उत ।

द्विऽबर्हाः । अमिनः । सहःऽभिः ।

अस्मद्र्यक् । ववृधे । वीर्याय । उरुः । पृथुः । सुऽकृतः ।

कर्तृऽभिः । भूत् ॥ १

नृवत् यथा नेता राजा भृत्यादीनां कामानां पूरयिता तद्वत् चर्षणिप्राश्चर्षणीनां स्तोतृजनानां कामानां पूरको महानप्रभूत इंद्र आगच्छतु । आ इत्युपसर्गदर्शनाद्यो-ग्यक्रियाध्याहारः । उतापि च द्विबर्हा द्वयोर्लोकयोः परिवृढः सहोभिः सहोभिर्बलैरमिनोऽहिंसितोऽन्यैः स इंद्रोऽस्मद्र्यगस्मदभिमुखं यथा भवति तथा वीर्याय वीर-कर्मकरणाय ववृधे । वर्धते । उरुः शरीरेण विस्तीर्णः पृथुर्गुणैः प्रथितः कर्तृभिर्यज-मानैः सुकृतो भूत् । सुष्टु परिचरितो भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रमेव धिषणा सातये धाद्बृहंतमृष्वमजरं युवानं ।

अषाळ्हेन शवसा शूशुवांसं सद्यश्चिद्यो वावृधे असामि ॥ २

इंद्रं । एव । धिषणा । सातये । धात् । बृहंतं । ऋष्वं ।

अजरं । युवानं ।

अषाळ्हेन । शवसा । शूशुऽवांसं । सद्यः । चित् । यः ।

ववृधे । असामि ॥ २

धिषणास्मदीया स्तुतिः सातये दानायेंद्रमेव धात् । धारयति । कीदृशं । बृहंतं महांतमृष्वं गंतारमजरं जरारहितं युवानं नित्यतरुणमषाळ्हेन शत्रुभिरनभिभूतेन

यशसा बलेन स्तुवते सं प्रऽच्छ ॥ अयमेवेदं रूपं ॥ य इंद्रः सद्यश्चित्सद्य एव जात-मात्रः सन् यशास्वनल्पमधिकं यथा भवति तथा वऽधे वर्धते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पृथू करस्ना बहुला गभस्ती अस्मद्र्यक्सं मिमीहि श्रवांसि ।

यूथेव पश्वः पशुपा दमूना अस्माँ इंद्राभ्या ववृत्स्वाजौ ॥ ३

पृथू इति । करस्ना । बहुला । गभस्ती इति । अस्मद्र्यक् ।

सं । मिमीहि । श्रवांसि ।

यूथाऽइव । पश्वः । पशुऽपाः । दमूनाः । अस्मान् । इंद्र ।

अभि । आ । ववृत्स्व । आजौ ॥ ३

हे इंद्र त्वं पृथू विस्तीर्णौ करस्ना कर्तव्यौ कर्मणि बहुला बहुप्रदौ गभस्ती त्वदीयौ बाहू श्रवांस्यन्नानि । दातुमिति शेषः । अस्मद्र्यगस्मदभिमुखं संमिमीहि । कुरु । किंच हे इंद्र दमूना दांतमना स्त्वमाजौ संग्रामेऽस्मानभ्याववृत्स्व । अभ्या-वर्तस्व । तत्र दृष्टांतः । पशुपाः पशूनां पालकः पश्वः पशूनां यूथेव यूथानि यथावर्तयति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तं व इंद्रं चतिनमस्य शाकैरिह नूनं वाजयंतो हुवेम ।

यथा चित्पूर्वे जरितार आसुरनेद्या अनवद्या अरिष्टाः ॥ ४

तं । वः । इंद्रं । चतिनं । अस्य । शाकैः । इह । नूनं ।

वाजऽयंतः । हुवेम ।

यथा । चित् । पूर्वे । जरितारः । आसुः । अनेद्याः ।

अनवद्याः । अरिष्टाः ॥ ४

नूतनस्येन्द्राभिमन्यन्ते वाजयंतं इच्छंतो वयं स्तोतारः यज्ञैः शक्तैः समर्थस्य तव सखायो इन्द्रिः संभृतं धनिनं मघानां वामकं। वामकमित्यर्थः। हे इंद्र परमेश्वरं तं वः प्रसिद्धं त्वां स्तुवेम। स्तुमः। यथा चिद्यथैव पूर्वे पुरातना जरितारः स्तोतारोऽवेद्या अनिंद्याः अनवद्याः पापरहिता अरिष्टा अहिंसिता आसुः बभूवुः हे इंद्र त्वत्प्रसादाद्वयमपि तथैव भवेमेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

धृतव्रतो धनदाः सोमवृद्धः स हि वामस्य वसुनः पुरुक्षुः।
सं जग्मिरे पथ्या रायो अस्मिन्त्समुद्रे न सिंधवो यादमानाः॥५

धृतऽव्रतः। धनऽदाः। सोमऽवृद्धः। सः। हि। वामस्य।
वसुनः। पुरुऽक्षुः।
सं। जग्मिरे। पथ्याः। रायः। अस्मिन्। समुद्रे। न।
सिंधवः। यादमानाः॥ ५

स हि स इंद्रो धृतव्रतो धृतकर्मा। धनदाः स एव धनप्रदः। कीदृशस्य धनस्येत्याकांक्षायामुच्यते। अनामूलस्यापि धनस्य विशेषणे वामस्य वसुन इति। वामस्य वननीयस्य वसुनः धनस्य। यद्वा वसुनो धनस्य प्राप्नोति शेषः। सोमवृद्धः स एव सोमेन प्रवृद्धः। पुरुक्षुर्बहुन्नः स एव। अस्मिन्निंद्र एव पथ्याः स्तोतॄणां हितानि रायो धनानि संजग्मिरे। संगच्छंते। तत्र दृष्टांतः। सिंधवो नद्यः समुद्रे न यथा समुद्रे यादमाना अभिगच्छंत्यस्तद्वत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठसप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

शविष्ठं न आ भर शूर शव ओजिष्ठमोजो अभिभूत उग्रं।
विश्वा द्युम्ना वृष्ण्या मानुषाणामस्मभ्यं दा हरिवो
मादयध्यै॥ ६

शविष्ठ। नः। आ। भर॥ शूर। शवः। ओजिष्ठ।

ओजः। अभिऽभूते। उग्रं।

विश्वा। द्युम्ना। वृष्ण्या। मानुषाणां। अस्मभ्यं। दाः।

हरिऽवः। मादयध्यै॥ ६

हे शूर विक्रांतेंद्र शविष्ठं बलवत्तमं शवो बलं नोऽस्मभ्यमाभर। आहर। हे अभिभूते शत्रूणामभिभावुकेंद्र उग्रमप्रसह्यमोजिष्ठमोजस्वितममोजो दीप्तिं चास्मभ्यमाभर। विश्वा विश्वानि सर्वाणि वृष्ण्या वृष्ण्यानि सेचनसमर्थानि द्युम्ना द्युम्नानि द्योतमानानि यानि धनानि मानुषाणां मनुष्याणां भोग्यतया कल्पितानि हे हरिवो हरिवन्निंद्र तानि धनानि मादयध्यै अस्मान्मादयितुमस्मभ्यं दाः। प्रयच्छ॥

॥ अथ सप्तमी॥

यस्ते मदः पृतनाषाळमृध्र इंद्र तं न आ भर शूशुवांसं।

येन तोकस्य तनयस्य सातौ मंसीमहि जिगीवांसस्त्वोताः॥ ७

यः। ते। मदः। पृतनाषाट्। अमृध्रः। इंद्र। तं। नः।

आ। भर। शूशुऽवांसं।

येन। तोकस्य। तनयस्य। सातौ। मंसीमहि। जिगीवांसः।

त्वाऽऊताः॥ ७

पृतनाषाट् शत्रुसेनानामभिभविताऽमृध्रोऽहिंसितो यो मदो हर्षो हे इंद्र ते त्वया हेयः शूशुवांसं प्रवृद्धं तं मदं नोऽस्मभ्यमाभर। आहर। त्वोतास्त्वया रक्षिता जिगीवांसो जितवंतो वयं तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्य च सातौ लाभे निमित्तभूते सति येन हर्षेण मंसीमहि त्वां स्तुवीमहि तमाभरेति पूर्वत्रान्वयः॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नो भर वृषणं शुष्ममिन्द्र धनस्पृतं शूशुवांसं सुदक्षं।

येन वंसाम पृतनासु शत्रून्तवोतिभिरुत जामीँरजामीन् ॥ ८

आ। नः। भर। वृषणं। शुष्मं। इंद्र। धनऽस्पृतं।

शूशुऽवांसं। सुऽदक्षं।

येन। वंसाम। पृतनासु। शत्रून्। तव। ऊतिऽभिः। उत।

जामीन्। अजामीन् ॥ ८

हे इंद्र त्वं वृषणं वर्षितारं शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलमस्मभ्यमाभर। आहर कीदृशं। धनस्पृतं धनस्य पालकं शूशुवांसं प्रवृद्धं सुदक्षं शोभनबलं। हे इंद्र तवोतिभिस्त्वदीयाभी रक्षाभिः पृतनासु संग्रामेषु॥ पृतना इति संग्रामनाम॥ येन बलेन शत्रून्वंसाम हनाम उतेत्यत्र भिन्नक्रमः। जामीन्बंधूनपि चाजामीन् अबंधूंश्च येन शुष्मेण वंसाम तं शुष्ममाभरेति पूर्वेण संबंध॥

॥ अथ नवमी ॥

आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चादोत्तरादधरादा पुरस्तात्।

आ विश्वतो अभि समेत्वर्वाङिन्द्र द्युम्नं स्वर्वद्धेह्यस्मे ॥ ९

आ। ते। शुष्मः। वृषभ। एतु। पश्चात्। आ। उत्तरात्।

अधरात्। आ। पुरस्तात्।

आ। विश्वतः। अभि। सं। एतु। अर्वाङ्। इंद्र। द्युम्नं।

स्वःऽवत्। धेहि। अस्मे इति ॥ ९

हे इंद्र वृषभो वर्षिता ते त्वदीयः शुष्मो बलमस्मानागच्छतु पश्चात्प-
श्चिमभागादैतु। आगच्छतु। उत्तरादुत्तरभागादागच्छतु। अधराद्दक्षिणाद्देशात्। पुर-

स्थात्पूर्वभागं च गच्छतु । विश्वतः सर्वस्माद्दिग्भागादपि अस्मानभिलक्ष्य समेतु । सम्यगागच्छतु । हे इंद्र त्वं सर्वतुरवयुजां द्युम्नं धनमस्मे अस्मभ्यं धेहि । प्रयच्छ ॥

॥ अथ दशमी ॥

नृवत्त इंद्र नृतमाभिरूती वंसीमहि वामं श्रोमतेभिः ।
ईक्षे हि वस्व उभयस्य राजन्धा रत्नं महि स्थूरं बृहंतं ॥ १०

नृऽवत् । ते । इंद्र । नृऽतमाभिः । ऊती । वंसीमहि । वामं । श्रोमतेभिः ।
ईक्षे । हि । वस्वः । उभयस्य । राजन् । धाः । रत्नं । महि । स्थूरं । बृहंतं ॥ १०

नृवन्मनुष्यैः परिचारकजनैर्युक्तं श्रोमतेभिः श्रोमत्यैर्यशोभिः सहितं वामं वननीयं धनं हे इंद्र ते त्वदीयो नृतमाभिर्नेतृतमाभिरूती ऊतिभी रक्षाभिर्वंसीमहि । वयं संभजेमहि । हि यस्मात्कारणात् हे राजन् राजमानेंद्र त्वमुभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य च वस्वो धनस्येक्षे ईशिषे तस्मात्कारणादस्मभ्यं महांतं स्थूरं विपुलं बृहंतं गुणैः परिवृढं रत्नं रमणीयं धनं ॥ अत्र रत्नशब्दः पुंल्लिंगः ॥ धाः । धेहि ॥

॥ अथैकादशी ॥

मरुत्वंतं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिंद्रं ।
विश्वासाहमवसे नूतनायोग्रं सहोदामिह तं हुवेम ॥ ११

मरुत्वंतं । वृषभं । ववृधानं । अकवऽअरिं । दिव्यं । शासं । इंद्रं ।
विश्वऽसहं । अवसे । नूतनाय । उग्रं । सहःऽदां । इह । तं । हुवेम ॥ ११

इन्द्रादिभ्यस्ते पूतनास्वभिभवितारं इन्द्रमायातं प्रसिद्धमिन्द्रं हुवेम। स्तुमः। आह्वयामो वा। कीदृशं। मरुत्वन्तं मरुद्भिर्युक्तं वृषभं कामानां वर्षितारं वृधानं प्रवृद्धमकवारिमकुत्सितमनल्पं दिव्यं शासमानं शासं शासितारं विश्वस्य लोकस्याभिभवितारमुग्रमोजस्विनं सहोदां बलप्रदं॥

॥ अथ द्वादशी ॥

जनं वज्रिन्महि चिन्मन्यमानमेभ्यो नृभ्यो रंधया येष्वस्मि।
अधा हि त्वा पृथिव्यां शूरसातौ हवामहे तनये गोष्वप्सु॥ १२

जनं। वज्रिन्। महि। चित्। मन्यमानं। एभ्यः। नृभ्यः।
रंधय। येषु। अस्मि।
अध। हि। त्वा। पृथिव्यां। शूरऽसातौ। हवामहे। तनये॥
गोषु। अप्ऽसु॥ १२

येषु येषां मध्ये अहमस्मि भवामि हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र एभ्यो नृभ्यो मनुष्येभ्यो महि महत्त्वमात्मनो मन्यमानं जनं। बहुमन्यमानमित्यर्थः। रंधय। वशं कुरु। चिद्धीति पादपूरणौ। अधाधुना पृथिव्यां भूम्यां शूरसातौ युद्धे प्रवृत्ते सति तनये पुत्रे निमित्ते च गोषु पशुष्वप्सूदकेषु च निमित्तेषु हे इंद्र त्वा त्वां रक्षकं स्थितं त्वा हवामहे। वयमाह्वयामः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

वयं त एभिः पुरुहूत सख्यैः शत्रोःशत्रोरुत्तर इत्स्याम।
घ्नंतो वृत्राण्युभयानि शूर राया मदेम बृहता त्वोताः॥ १३

वयं। ते। एभिः। पुरुऽहूत। सख्यैः। शत्रोःऽशत्रोः।
उत्ऽतरे। इत्। स्याम।
घ्नंतः। वृत्राणि। उभयानि। शूर। राया। मदेम।
बृहता। त्वाऽऊताः॥ १३

हे पुरुहूत पुरुभिराहूतेन्द्र एभिः प्रविष्टैः सखिभिः स्तोतृजनैः ऋत्विग्भिर्वा त्वया सह वयमुभयानि जामिरूपाण्यजामिरूपाणि वृत्राण्यमित्राणि सं तो हिंसंतः शत्रोः मर्त्योः सर्वस्मादप्यस्तोतृजनात् रहयाम। अधिका एव भवेम। हे शूर निकामीन्द्र स्तोता वयं त्वया रक्षिताः सं तो बृहता महता राया धनेन मदेम। हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तदशो वर्गः ॥

द्यौर्न य इंद्रेति त्रयोदशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैंद्रं त्रैष्टुभं। वि पिप्रोरित्येषा सप्तमी द्व्यासचतुष्कयुक्ता विराट्। अनुक्रम्यते च। द्यौर्न वि पिप्रोर्विराडिति॥ पृष्ठ्यषडहस्य षष्ठेऽहनि तृतीयसवन उक्थ्यशस्त्रोत्राणि यदि द्विपदास्तुवीरन् यदि चाग्निष्टोमसंस्थः स्यात्तदानीं माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकः स्वपक्ष आरंभणीयाभ्य ऊर्ध्वमेतत्सूक्तं शंसेत्। सूत्रितं च। द्यौर्न य इंद्रेत्यच्छावाकः। आ० ८.४.। इति ॥ इदमेव सूक्तमिंद्राविष्णोरुत्क्रांतिनाम्न्येकाहे निष्केवल्यनिविद्धानं। द्यौर्न य इंद्रेति माध्यंदिनः। आ० ६.७.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्यौर्न य इंद्राभि भूमार्यस्तस्थौ रयिः शवसा पृत्सु जनान् ।
तं नः सहस्रभरमुर्वरासां दद्धि सूनो सहसो वृत्रतुरं ॥ १ ॥

द्यौः। न। यः। इंद्र। अभि। भूम। अर्यः। तस्थौ। रयिः।
शवसा। पृत्ऽसु। जनान्।
तं। नः। सहस्रऽभरं। उर्वराऽसां। दद्धि। सूनो इति।
सहसः। वृत्रऽतुरं॥ १॥

यो रयिः पुत्ररूपं धनं यथा बलेन पृत्सु संग्रामेष्वर्योऽरीन् शत्रून् जनानभितस्थौ आक्रामेत्। तत्र दृष्टांतः। द्यौर्न। द्योतमानः सूर्यो यथा भूम भूतान्याक्रामति तद्वत्। हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रेंद्र त्वं तं पुत्रं नोऽस्मभ्यं दद्धि। देहि। कीदृशं। सहस्रभरं सहस्रस्य धनस्य भर्तारमुर्वरासामुर्वराणां सस्याढ्यानां भूमीनां दातारं संभक्तारं वृत्रतुरं वृत्राणां शत्रूणां तरितारं हिंसितारं च।

॥ अथ द्वितीया ॥

दिवो न तुभ्यमन्विंद्र सत्रासुर्यं देवेभिर्धायि विश्वं ॥

अहिं यद्वृत्रमपो वव्रिवांसं हन्नृजीषिन्विष्णुना सचानः ॥ २

दिवः । न । तुभ्यं । अनु । इंद्र । सत्रा । असुर्यं । देवेभिः ।

धायि । विश्वं ।

अहिं । यत् । वृत्रं । अपः । वव्रिवांसं । हन् । ऋजीषिन् ।

विष्णुना । सचानः ॥ २

दिवो द्युलोकायेव हे इंद्र तुभ्यं सत्रा सत्यमेव विश्वं व्याप्तमसुर्यमसुरत्वं बलं देवेभिर्देवैः स्तोतृभिरनुधायि । अधायि । अकारि । स्तोत्रैः स्तूयमाना देवता बलवती भवतीत्यर्थः । हे ऋजीषिन् विगतरसमोमेंद्र विष्णुना सचानः संगच्छमानस्त्वं ॥ षच समवाये इति धातो रूपं ॥ यद्यदाहिमप आप उदकानि वव्रिवांसं परिवृत्य स्थितमभिमुखमागत्य वृतारं हन्तारमसुरं हन् अवधीः तद्बलं अधायीति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तूर्वन्नोजीयान्तवसस्तवीयान्कृतब्रह्मेंद्रो वृद्धमहाः ।

राजाभवन्मधुनः सोम्यस्य विश्वासां यत्पुरां दर्त्नुमावत् ॥ ३

तूर्वन् । ओजीयान् । तवसः । तवीयान् । कृतऽब्रह्मा । इंद्रः ।

वृद्धऽमहाः ।

राजा । अभवत् । मधुनः । सोम्यस्य । विश्वासां । यत् ।

पुरां । दर्त्नुं । आवत् ॥ ३

यदिंद्रो विश्वासां सर्वासां पुरां पुरीणां दर्तुं दारकं वज्रमावत् प्रापत् तदा सोम्यस्य सोममयस्य मधुनो मधुररसस्य राजाभवत्। स्वाम्यासीत्। कीदृशः। तूर्वन् हिंसकान् हिंसन्नोजीयानतिशयेनौजस्वी तवसो बलवतस्तवीयान्बलवत्तरः ऋतब्रह्मा। ऋतं यस्य स्तोत्रं प्रियसे स्तोतृभः सः। अथवा ऋतं दत्तं ब्रह्मान्नं येन स्तोतृभ्यः सः। वृषप्शा वृषतेजाः। एवंभूत इंद्रो राजाभवदिति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शतैरपद्रन्पणय इंद्रात्र दशोणये कवयेऽर्कसातौ ।
वधैः शुष्णस्याशुषस्य मायाः पित्वो नारिरेचीत्किं चन प्र ॥ ४

शतैः । अपद्रन् । पणयः । इंद्र । अत्र । दशऽओणये ।
कवये । अर्कऽसातौ ।
वधैः । शुष्णस्य । अशुषस्य । मायाः । पित्वः । न ।
अरिरेचीत् । किं । चन । प्र ॥ ४

अत्रास्मिन्नर्कसातौ। अर्कोऽन्नं प्राप्यतेऽस्मिन्नित्यर्कसातिर्युद्धं। तस्मिन्दशोणये बहुधनविशिष्टाय कवये मेधाविने पंचम्यर्थे चतुर्थी। हे इंद्र त्वत्सकाशात्कुत्साद्वि-ष्यतः पणय एतन्नामका असुराः शतैः असंख्यातैर्वधैः सहैवापद्रन्। अपाद्रवन्। अपालायंत। अपि चेंद्र अशुषस्य शुष्कस्य। संपूर्णमस्य वधैः। शुष्णस्यैतन्ना-मकासुरस्य। मायाः कपटान्यधिं त्वं नमायामेरत्युधं न प्रारिरेचीत्। प्रतिक्षाम-तिरिक्तामकरोत्। पित्वोऽन्नस्य पितुरित्यन्ननामैतत्। किंचन किंचिदपि न प्रारिरेचीत् तदीयमन्नं सर्वमप्यपाहारयत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

महो द्रुहो अप विश्वायु धायि वज्रस्य यत्पतने पादि शुष्णः ।
उरु ष सरथं सारथये करिंद्रः कुत्साय सूर्यस्य सातौ ॥ ५

महः । द्रुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि । वज्रस्य । यत् ।

पतने । पादि । शुष्णः ।

उरु । सः । सऽरथं । सारथये । कः । इंद्रः । कुत्साय ।

सूर्यस्य । सातौ ॥ ५

यद्यदा स शुष्णोऽसुरो वज्रस्य पतने पाते पादि अगच्छत् । अम्रियतेत्यर्थः । तदा महो महतो द्रुहो द्रोग्धुः शुष्णस्य संबंधि विश्वायु सर्वगतं । बलमिति शेषः । अपधायि । अपहितमकारि । तिरस्कृतमित्यर्थः । स इंद्रः सारथये सारथिभूताय कुत्साय सरथं समानरथं सूर्यस्य सातौ भजने निमित्तभूते उरु विस्तीर्णं यथा भवति तथा कः । अकरोत् । ... । कुत्सार्थमिंद्रोऽसुरं शुष्णं जिघांसुः कुत्समात्मनः सारथिं कल्पयित्वा । अत्र यतं शुष्णमहंस्तत्र कुत्सस्य रथं बहुधा अकारीत्यर्थोऽभ्युच्यत इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र श्येनो न मंदिरमंशुमस्मै शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन् ।

प्रावन्नमीं साप्यं ससंतं पृणग्राया समिषा सं स्वस्ति ॥ ६

प्र । श्येनः । न । मदिरं । अंशुं । अस्मै । शिरः । दासस्य ।

नमुचेः । मथायन् ।

प्र । आवत् । नमीं । साप्यं । ससंतं । पृणक् । राया । सं ।

इषा । सं । स्वस्ति ॥ ६

श्येनः सुपर्णः । नेत्ययं शब्दः समुच्चये वर्तते । अस्मा इंद्राय मदिरं मदकरमंशुं सोमं । प्रेति चाहरदित्यस्यार्थे वर्तते । आहरत् । उपसर्गदर्शनाद्योग्याक्रियाध्याह्रियते । किं चायमिंद्रोऽपि दासस्य मायिनः उपक्षपयितुर्नमुचेरेतन्नाम्नोऽसुरस्य शिरः शीर्षं मथायन् मंथनं कुर्वन् साप्यं सप्यस्य पुत्रं ससंतं स्वपंतं नमीमेतन्नामकमृषिं प्रावत् । प्रारक्षत् । ... राया पश्वादिधनेनेषान्नेन च तमृषिं संपृणक् । समयोजयत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि पिप्रोरहिमायस्य दृळ्हाः पुरो वज्रिञ्छवसा न दर्दः ।
सुदामन्तद्रेक्णो अप्रमृष्यमृजिश्वने दात्रं दाशुषे दाः ॥ ७

वि । पिप्रोः । अहिऽमायस्य । दृळ्हाः । पुरः । वज्रिन् ।
शवसा । न । दर्दरिति दर्दः ।
सुऽदामन् । तत् । रेक्णः । अप्रऽमृष्यम् । ऋजिश्वने । दात्रम् ।
दाशुषे । दाः ॥ ७

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र त्वमहिमायस्याहंत्र्यो माया यस्य पिप्रोरेतन्नाम्नोऽसुरस्य संबंधिनीर्दृळ्हा दृढानि पुरः प्राकारादीनि दुर्गाणि शवसा बलेन विदर्दः । विदारितवानसि । नेति पादपूरणः । त्वं पिप्रोर्नृमणः प्रारुजः पुरः । ऋग्वे० १. ५१. ५. । शतं पूर्भिरायसीभिर्नि पाहि । ऋग्वे० ७. ३. ७. । इति दर्शनात् । अपि च हे सुदामन् शोभनदानेंद्र त्वं दात्रं हविर्लक्षणं धनं दाशुषे दत्तवत ऋजिश्वन एतन्नामकाय राजर्षयेऽप्रमृष्यं शत्रुभिरबाध्यं तत्तादृशं प्रभूतं रेक्णो धनं दाः । अदाः । दत्तवानसि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स वेतसुं दशमायं दशोणिं तूतुजिमिंद्रः स्वभिष्टिसुम्नः ।
आ तुग्रं शश्वदिभं द्योतनाय मातुर्न सीमुप सृजा इयध्यै ॥ ८

सः । वेतसुम् । दशऽमायम् । दशऽओणिम् । तूतुजिम् । इंद्रः ।
स्वभिष्टिऽसुम्नः ।
आ । तुग्रम् । शश्वत् । इभम् । द्योतनाय । मातुः । न । सीम् ।
उप । सृज । इयध्यै ॥ ८

स्वभिष्टिसुम्नः सुष्ठ्वभिगन्तव्यान्यभिगम्यानि सुम्नानि सुखानि येन देयानि स इंद्रो दशमायं बहुविधमायं वेतसुं वेतसुनामानमसुरं दशोणिं चैतन्नामकं च तूतुजिं तूतुजिनामकं

च अपि च तस्मै वृत्रघ्ने मकनस्ररं तथैवमेतन्नामकनस्ररं वेशवा एवं श्रोतनायै- तस्मै शाय दाशं यद्दुपद्यज । उपाकृतवत् । वशीचकार । तत्र दृष्टान्तः । पातुनं मातुमेतन्त्या इव पुत्रं । यथा मातुः पुत्रो वशीभवति तद्वद्वशं चकारेत्यर्थः । ईमिति पादपूरणः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स इं मृधो वनते अप्रतीतो बिभ्रद्वज्रं वृत्रहणं गभस्तौ ।
तिष्ठद्धरी अध्यस्तेव गर्ते वचोयुजा वहत इन्द्रमृष्वम् ॥ ९

सः । ईं । मृधः । वनते । अप्रतिऽइतः । बिभ्रत् । वज्रं । वृत्रऽहनं । गभस्तौ ।
तिष्ठत् । हरी इति । अधि । अस्ताऽइव । गर्ते । वचःऽयुजा । वहतः । इन्द्रं । ऋष्वं ॥ ९

गभस्तौ हस्ते वृत्रहणं वृत्राणां शत्रूणां हन्तारं वज्रं स्वकीयमायुधं बिभ्रद्धारयन् अप्रतीतः शत्रुभिरप्रतिगतः स इन्द्रः मृधः स्पर्धमानान्शत्रून् वनते । हन्ति । हरी स्वकीयावश्वावधितिष्ठत् । आरोहति । तत्र दृष्टान्तः । अस्तेव गर्ते । यथा क्षेप्ता शूरो रथेऽधितिष्ठति तद्वत् । तथा वचोयुजा वचनमात्रेण युज्यमानौ ॥ यद्वा स्तोतॄणां स्तुतिभिर्युज्यमानौ तौ हरी च ऋष्वं महान्तमिन्द्रं वहतः ॥

॥ अथ दशमी ॥

सनेम तेऽवसा नव्य इन्द्र प्र पूरवः स्तवन्त एना यज्ञैः ।
सप्त यत्पुरः शर्म शारदीर्दर्द्धन्दासीः पुरुकुत्साय शिक्षन् ॥ १०

सनेम । ते । अवसा । नव्यः । इन्द्र । प्र । पूरवः । स्तवन्ते । एना । यज्ञैः ।
सप्त । यत् । पुरः । शर्म । शारदीः । दर्त् । हन् । दासीः । पुरुऽकुत्साय । शिक्षन् ॥ १०

हे इंद्र ते रुद्रोयेनावसा रक्षणेन नव्यो नवीयो भवतु त्वया दीयमानं धनं तमेन । वयं स्तोतारो भजेमहि । पूरवो मनुष्याः स्तोतारः यज्ञेन स्तोत्रेण युक्तैः प्रवर्तं त्वां स्तुवंति । यद्वा सत्कारयाद्र सः कर्मणा ... हे इंद्र त्वं शारदीः शरत्कालेऽसुरस्य संबंधिनीः सप्त सप्तसंख्याकाः पुरः पुरीः ... दस्युं विदारितवानसि तस्मात्कारणात् स्तोतारः स्तुवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वं वृध इंद्र पूर्व्यो भूर्वरिवस्यन्नुशने काव्याय ।

परा नववास्त्वमनुदेयं महे पित्रे ददाथ स्वं नपातं ॥ ११

त्वं । वृधः । इंद्र । पूर्व्यः । भूः । वरिवस्यन् । उशने । काव्याय ।

परा । नवऽवास्त्वं । अनुऽदेयं । महे । पित्रे । ददाथ । स्वं । नपातं ॥ ११

हे इंद्र पूर्व्यः पुरातनस्त्वं काव्याय कविपुत्रायोशन उशनसे भार्गवाय वरिवस्यन् धनमिच्छन् वृधो भूः । स्तोतॄणां वर्धको भवसि । अनुदेयमनुदातव्यं धनं नववास्त्वमेतन्नामकमसुरं पराहत्य स्वं स्वकीयमौशनसं नपातं पुत्रं महते पित्रे पालयितव्याय उशनसे परा ददथ । तस्य शत्रुं हत्वा प्रकर्षेण दत्तवानसि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वं धुनिरिंद्र धुनिमतीरृणोरपः सीरा न स्रवंतीः ।

प्र यत्समुद्रमति शूर पर्षि पारया तुर्वशं यदुं स्वस्ति ॥ १२

त्वं । धुनिः । इंद्र । धुनिऽमतीः । ऋणोः । अपः । सीराः । न । स्रवंतीः ।

प्र । यत् । समुद्रं । अति । शूर । पर्षि । पारय । तुर्वशं । यदुं । स्वस्ति ॥ १२

हे इंद्र धुनिः शत्रूणां कंपयिता त्वं धुनिमतीर्ध्वनिमतीरपो वायु निरोधकतया विसृजसि । अप उदकानि सीरा न नदीरिव स्रवंतीः प्रवहंतीर्ऋणोः । अगमयः । धुनिं कृत्वा तेन निरोधितान्युदकानि प्रवाहयसीत्यर्थः । हे शूर वीरेंद्र यद्यदा समुद्रमति अतिक्रम्य पर्षि पारयसि तदा समुद्रपारे तिष्ठंतौ तुर्वशं यदुं च पारय । अपारयः । समुद्रमतारयः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तव ह त्यदिंद्र विश्वमाजौ सस्तो धुनीचुमुरी या ह सिष्वप् ।
दीदयदित्तुभ्यं सोमेभिः सुन्वन्दभीतिरिध्मभृतिः पक्थ्य१र्कैः ॥१३

तव । ह । त्यत् । इंद्र । विश्वं । आजौ । सस्तः ।
धुनीचुमुरी इति । या । ह । सिष्वप
दीदयत् । इत् । तुभ्यं । सोमेभिः । सुन्वन् । दभीतिः ।
इध्मभृतिः । पक्थी । अर्कैः ॥ १३

हे इंद्र आजौ संग्रामे तव ह तवैव विश्वं व्याप्तं त्यत्तत् इदं कर्म भवति । कीदृशमिति तदुच्यते । या यौ धुनीचुमुरी । धुनिश्च चुमुरिश्चैतन्नामकावसुरौ । सिष्वप् स्वापयः तावसुरौ सस्तः । संग्रामे शयानौ हतावित्यर्थः ॥ भूतार्थे व्यत्ययेन लट् । द्वितीयो हशब्दः पादपूरणः ॥ तदनंतरं हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं सुन्वन् सोमानभिषुण्वन् पक्थी पक्तव्यान् हवींषि पक्तवानिध्मभृतिरिध्मानां भर्ता वा दभीतिनामा राजर्षिः सोमेभिः सोमैरर्कैर्हविर्लक्षणैरन्नैर्दीदयदित् । दीप्यत एव । धुनिं चुमुरिं तस्मै अवधीत्यर्थः । त्वं नि दस्युं चुमुरिं धुनिं चेति हि दर्शनात् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥

इमा उ त्वेति द्वादशर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं । नवम्येकादश्यौ च वैश्वदेव्यौ । तथा चानुक्रम्यते । इमा उ द्वादश नवम्येकादश्यौ वैश्वदेव्याविति ॥ अपवृध्यमानाख्य एकाह इदं सूक्तं मरुत्वतीयनिविद्धानं । सूत्रितं च । इमा उ त्वा य एक इदिति मध्यंदिनः । आ० ८. ७. । इति ॥ इंद्राविष्णुरोजस्कांतिनाम्न्येकाहेऽप्येदं मरुत्वतीयनिविद्धानं । सूत्रितं च । इमा उ त्वा यो न इंद्रेति मध्यंदिनः ।

आ० ६. ७. । इति ॥ अर्हं ते कृदं सोऽपि मद्दलीव इदं सूक्तं । अनित्यं च । प्र
इंहिम इत्या च त्येति महदतीयं । आ० ८. ७. । इति ॥

। तत्र प्रथमा ॥

इमा उं त्वा पुरुतमस्य कारोर्हव्यं वीर हव्या हवंते ।

धियो रथेष्ठामजरं नवीयो रयिर्विभूतिरीयते वचस्या ॥ १

इमाः । ऊं इति । त्वा । पुरुऽतमस्य । कारोः । हव्यं ।

वीर । हव्याः । हवंते ।

धियः । रथेऽस्थां । अजरं । नवीयः । रयिः । विऽभूतिः ।

ईयते । वचस्या ॥ १

पुरुतमस्य बहूनां कामं कांक्षतः ॥ तमु अभिकांक्षायामिति धातुः ॥ कारोः
स्तोतुर्मम संबंधिन्यो हव्याः स्तुत्याः प्रयत्नाः इमा धियः स्तुतयो हे वीर
शूरेंद्र हव्यं त्वा त्वां हवंते । स्तुवंति । कीदृशं । रथेष्ठां रथे स्थितमजरं जरारहितं
नवीयो नवीयांसं नवतरं । च इति पूरणः । अपि च वचस्या स्तुत्या अस्मा विभूति-
र्महतो विभवहेतू रयिश्चित्तं धनमीयते । त्वामभिगच्छति ॥

। अथ द्वितीया ॥

तमुं स्तुष इंद्रं यो विदानो गिर्वाहसं गीर्भिर्यज्ञवृद्धं ।

यस्य दिवमति मह्ना पृथिव्याः पुरुमायस्य रिरिचे महित्वं ॥ २

तं । ऊं इति । स्तुषे । इंद्रं । यः । विदानः । गिर्वाहसं ।

गीःऽभिः । यज्ञऽवृद्धं ।

यस्य । दिवं । अति । मह्ना । पृथिव्याः । पुरुऽमायस्य ।

रिरिचे । महिऽत्वं ॥ २

स इंद्रो विद्वान् सर्वं विद्वान् सर्वैः स्तूयमानो वा गिर्वाहसं गीर्भिर्वहनीयं यज्ञ-वृधं यज्ञैः प्रवृद्धं तमु तमेवेंद्रं स्तुषे । स्तुवे । पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य बहुकर्मणस्य वा यस्येंद्रस्य महित्वं माहात्म्यं दिवं दिवो द्युलोकात् ॥ पंचम्यर्थे द्वितीया ॥ पृथिव्या भूलोकात् ज्मः । महिना । रिरिचे अतिरिच्यते तं स्तुष इति संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इत्तमोऽवयुनं ततन्वत्सूर्येण वयुनवच्चकार ।

कदा ते मर्ता अमृतस्य धामेयक्षंतो न मिनंति स्वधावः ॥ ३

सः । इत् । तमः । अवयुनं । ततन्वत् । सूर्येण । वयुनऽवत् ।
चकार ।

कदा । ते । मर्ताः । अमृतस्य । धाम । इयक्षंतः । न ।
मिनंति । स्वधाऽवः ॥ ३

स इत् स एवेंद्रोऽवयुनमप्रज्ञानं । प्रज्ञाननाशकमित्यर्थः । ततन्वत् तमसा विस्तीर्ण-मानं तमोऽन्धकारं दिवि सूर्येण दिव्यार्थं यितेन देवेन वयुनवत् प्रकाशवच्चकार । कृतवान् । परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे स्वधावो बलवन्निंद्र मर्ता मनुष्या अमृतस्य नित्यस्य ते त्वदीयं धाम कर्मोपायं स्थानं । तत्स्थानं देवानित्यर्थः । इयक्षंतो यष्टुमिच्छंतः कदा कदाचित् । सर्वदेत्यर्थः । न मिनंति किमपि प्राणिजातं न हिंसंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्ता चकार स कुह स्विदिंद्रः कमा जनं चरति कासु विक्षु ।

कस्ते यज्ञो मनसे शं वराय को अर्क इंद्र कतमः स होता ॥ ४

यः । ता । चकार । सः । कुह । स्वित् । इंद्रः । कं ।
आ । जनं । चरति । कासु । विक्षु ।

कः । ते । यज्ञः । मनसे । शं । वराय । कः । अर्कः । इंद्र ।
कतमः । सः । होता ॥ ४

य इंद्रस्तान्युक्तप्रसिद्धानि वृत्रवधादीनि कर्माणि चकार अकरोत् स इंद्रोऽद्य कुह क्वित् क्व क्रियते कं जनं कर्माणि ...यथा ति काश्चित् प्रजासु वर्तते इतीदृश विभूतिमत्त्वान्न निर्वक्तुं शक्यं । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इंद्र कः कोऽपि यज्ञस्ते तव मनसे प्रीतये सुखकरो भवति । वराय तव वरणाय कः कोऽप्यर्को मंत्रः समर्थो भवति । कः होता तव वरणाय यः समर्थो भवति स होता कश्चन भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इदा हि ते वेविषतः पुराजाः प्रत्नास आसुः पुरुकृत्सखायः ।
ये मध्यमास उत नूतनास उतावमस्य पुरुहूत बोधि ॥ ५

इदा । हि । ते । वेविषतः । पुराऽजाः । प्रत्नासः । आसुः ।
पुरुऽकृत् । सखायः ।
ये । मध्यमासः । उत । नूतनासः । उत । अवमस्य ।
पुरुऽहूत । बोधि ॥ ५

पुराजाः पूर्वस्मिन्काले जाताः प्रत्नासः पुराणा अंगिरःप्रभृतय इदा इदानीमिव । इवशब्द उपमार्थे वर्तते । वेविषतः कर्माणि प्राप्नुवंतो हे पुरुकृत् बहूनां कर्मणां कर्तरिंद्र ते तव सखायः स्तोतार आसुः । बभूवुः । ये मध्यमासो मध्यमकालजाता उतापि च ये नूतनासोऽद्यतना यजमानास्तेऽपि सर्वे ते स्तोतारो बभूवुः अतः कारणा-दुतापि चावमस्यावाचीनस्य ममापि स्तोत्रं हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वं बोधि । बुध्यस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तं पृच्छंतोऽवरासः पराणि प्रत्ना त इंद्र श्रुत्यानु येमुः ।
अर्चामसि वीर ब्रह्मवाहो यादेव विद्म तात्त्वा महांतं ॥ ६

तं । धृष्णुऽवंतः । अवरासः । पराणि । प्रत्ना । ते । इंद्र ।
श्रुत्या । अनुं । येमुः ।
अर्चामसि । वीर । ब्रह्मऽवाहः । यात् । एव । विद्म । तात् ।
त्वा । महांतं ॥ ६

हे वीर शूर ब्रह्मवाहो ब्रह्मभिर्मंत्रैर्वहनीयेंद्र अवरासोऽर्वाचीना मनुष्यास्तत्तद्गुणापेतं त्वां धृष्णुंतोऽर्चंतः ॥ धृष्णुरित्यर्चतिकर्मा ॥ पराणि प्रकृष्टानि प्रत्ना प्रत्नानि पुराणानि श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि ते त्वदीयानि कर्माण्यनुयमुः । अनुयमनं नियमनं । स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्नियमयंतु । तथा वयमपि महांतं प्रभूतं त्वा त्वामर्चामसि । अर्चामः । स्तुमः । यादेव यान्येव कर्माणि विद्म जानीमः तानि कर्मभिः स्तुम इति संबंधः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अभि त्वा पाजो रक्षसो वि तस्थे महि जज्ञानमभि तत्सु तिष्ठ ।
तव प्रत्नेन युज्येन सख्या वज्रेण धृष्णो अप ता नुदस्व ॥ ७

अभि । त्वा । पाजः । रक्षसः । वि । तस्थे । महि । जज्ञानं ।
अभि । तत् । सु । तिष्ठ ।
तव । प्रत्नेन । युज्येन । सख्या । वज्रेण । धृष्णो इति ।
अप । ता । नुदस्व ॥ ७

रक्षसो रक्षसः संबंधि पाजः सेनालक्षणं बलं हे इंद्र त्वाभि त्वामभिमुखं वितस्थे । प्रतिष्ठते । तथा त्वमपि महि महज्जज्ञानं प्रादुर्भवत्तद्बलमभि अभिमुखः सन् सु सुष्ठु तिष्ठ । स्थिरो भव । स्थित्वा च हे धृष्णो शत्रूणां धर्षकेंद्र तव त्वदीयेन वज्रेण ता तद्बलमपनुदस्व । अपगतं प्रेरय । लिंगव्यत्ययः । कीदृशेन । प्रत्नेन पुराणेन युज्येन योज्येन सख्या नित्यसहायेन ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स तु श्रुधींद्र नूतनस्य ब्रह्मण्यतो वीर कारुधायः।

त्वं ह्याऽपिः प्रदिवि पितॄणां शश्वद्बभूथ सुहव एष्टौ॥ ८

सः। तु। श्रुधि। इंद्र। नूतनस्य। ब्रह्मण्यतः। वीर।

कारुऽधायः।

त्वं। हि। आपिः। प्रऽदिवि। पितॄणां। शश्वत्। बभूथ।

सुऽहवः। आऽइष्टौ॥ ८

हे कारुधायः कारूणां स्तोतॄणां धारक हे वीरेंद्र स प्रसिद्धस्त्वं नूतनस्येदानींतनस्य ब्रह्मण्यतो ब्रह्म स्तोत्रं कर्तुमिच्छतो मम स्तोत्रं तु क्षिप्रं श्रुधि। शृणुष्व। यस्मात्कारणात् हे इंद्र त्वमेष्टावायजनेऽभिगमने वा सति सुहवः शोभनाह्वानः सन् प्रदिवि पूर्वस्मिन्काले पितॄणामंगिरसामापिर्बंधुः शश्वच्चिरकालं बभूथ अभूः तस्मात्कारणादिदानीं मां त्वं श्रुधीति संबंधः॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र ऊतये वरुणं मित्रमिंद्रं मरुतः कृष्वावसे नो अद्य।

प्र पूषणं विष्णुमग्निं पुरंधिं सवितारमोषधीः पर्वतांश्च॥ ९

प्र। ऊतये। वरुणं। मित्रं। इंद्रं। मरुतः। कृष्व। अवसे।

नः। अद्य।

प्र। पूषणं। विष्णुं। अग्निं। पुरंऽधिं। सवितारं।

ओषधीः। पर्वतान्। च। ९

अनयापि विश्वे देवाः स्तूयंते। हे भरद्वाज अद्येदानीं वरुणं राज्याभिमानिनं च मित्रमहरभिमानिनं चेंद्रं च प्रसिद्धं मरुतो मरुद्गणांश्च नोऽस्माकमूतये तर्पणायावसे

रक्षणाय च प्रज्ञप्य। अभिलक्ष्यीकुरुष्व। किंच पूषणमेतन्नामकं च विष्णुं सर्वव्यापिनं देवं च पुरंधिं पुरुधियं पुरुकर्माणमग्निं च सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवमोषधीरोषध्यभिमानिनीर्देवान् पर्वतांश्चाद्रीनित्येतान् देवानस्माकं तर्पणाय रक्षणाय च प्रज्ञप्य। ज्ञाप्याभिलक्ष्यीकुरु॥

॥ अथ दशमी॥

इम उ त्वा पुरुशाक प्रयज्यो जरितारो अभ्यर्चंत्यर्कैः।

श्रुधी हवमा हुवतो हुवानो न त्वावाँ अन्यो अमृत

त्वदस्ति॥ १०

इमे। ऊं इति। त्वा। पुरुऽशाक। प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो।

जरितारः। अभि। अर्चंति। अर्कैः।

श्रुधि। हवं। आ। हुवतः। हुवानः। न। त्वाऽवान्। अन्यः।

अमृत। त्वत्। अस्ति।

हे पुरुशाक बहुशक्ते हे प्रयज्यो प्रकर्षेण यजनीयेंद्र त्वा त्वामिमे जरितारः स्तोतारोऽर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चंति। अभिष्टुवंति। तथा हे अमृत अमरणधर्मेंद्र हुवानः हूयमानस्त्वमाहुवतोऽभिहुवतो मम हवं स्तोत्रं श्रुधि। शृणु। किंच त्वावान् त्वत्सदृशो देवस्त्वदन्यो नास्ति॥

॥ अथैकादशी॥

नू म आ वाचमुप याहि विद्वान्विश्वेभिः सूनो सहसो यजत्रैः।

ये अग्निजिह्वा ऋतसाप आसुर्ये मनुं चक्रुरुपरं दसाय॥ ११

नु। मे। आ। वाचं। उप। याहि। विद्वान्। विश्वेभिः।

सूनो इति। सहसः। यजत्रैः।

ये। अग्निऽजिह्वाः। ऋतऽसापः। आसुः। ये। मनुं। चक्रुः।

उपरं। दसाय॥ ११

इयं च वैश्वदेवीत्युक्तं। हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रेंद्र विद्वान् सर्वमवगच्छन् यजत्रैर्यजनीयैर्विश्वेभिः सर्वैर्देवैः सह तु क्षिप्रं मे मदीया वाचः स्तुतिरूपाणि वचांस्युपाभि आयाहि । आगच्छ । एवंभूतमिंद्रं प्रार्थयत ऐंद्रत्वात्सूक्तस्य । ये देवा अग्निजिह्वाः । अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां ते । ऋतसाप ऋतं यज्ञं स्पृशंत आसुर्भवंति ये च देवा इस्ताय दस्यूनामुपक्षेपणाय मनुं राजर्षिमुपरं दस्यूनामुपरिभवं चक्रुः कृतवंतः तैः सहागच्छेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स नो बोधि पुरएता सुगेषूत दुर्गेषु पथिकृद्विदानः ।
ये अश्रमास उरवो वहिष्ठास्तेभिर्न इंद्राभि वक्षि वाजं ॥ १२

सः । नः । बोधि । पुरःऽएता । सुऽगेषु । उत । दुःऽगेषु ।
पथिऽकृत् । विदानः ।
ये । अश्रमासः । उरवः । वहिष्ठाः । तेभिः । नः । इंद्र ।
अभि । वक्षि । वाजं ॥ १२

हे इंद्र पथिकृत् पथां कर्ता विदानः सर्वं विद्वान् स त्वं सुगेषु सुखेन गंतव्येषु मार्गेषु च दुर्गेषु दुःखेन गंतव्येषु च मार्गेषु नोऽस्माकं पुरएता पुरो गंता बोधि । भव ॥ बोधीति भवतेर्लोटि मध्यमपुरुषैकवचनस्य छांदसं रूपं ॥ अश्रमासः अश्रमरहिता उरवो महांतो वहिष्ठा वोढृतमाश्च येऽश्वाः संति हे इंद्र तेभिस्तैरश्वैर्नोऽस्मभ्यं वाजमन्नमभिवक्षि । अभिवह ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः ॥

य एक इदित्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । तथा चानुक्रांतं । य एक इदेकादशेति ॥ आभिप्लविके प्रथमेऽहनि दशरात्रस्य प्रथमेऽहनि च माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽहीनसूक्तस्य स्थाने त्रीणि संपातसूक्तानि । तेष्विदं द्वितीयं सूक्तं । सूत्रितं च । य एक इद्यस्तिग्मशृंगः । आ० ७. ५. । इति ॥ उपहव्याख्ये एकाहेऽपीदं निष्केवल्यनिविद्धानं । सूत्रितं च । य एक इदिति मध्यंदिनः । आ० ९. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिंद्रं तं गीर्भिरभ्यर्च आभिः ।

यः पत्यते वृषभो वृष्ण्यावान्सत्यः सत्वा पुरुमायः सहस्वान् ॥ १

यः । एकः । इत् । हव्यः । चर्षणीनां । इंद्रं । तं ।

गीःऽभिः । अभि । अर्च । आभिः ।

यः । पत्यते । वृषभः । वृष्ण्यऽवान् । सत्यः । सत्वा ।

पुरुऽमायः । सहस्वान् ॥ १

य इंद्रश्चर्षणीनां मनुष्याणामापत्स्वेक इदेक एव हव्यो ह्वातव्य आभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिंद्रमभ्यर्च । अभिष्टौमि । य इंद्रः पत्यते स्तोतॄनभिगच्छति । यद्वा पत्यते लोकानामीष्टे । कीदृशः । वृषभः कामानां वर्षिता वृष्ण्यावान्बलवान् सत्योऽविसंवादी सत्वा शत्रूणां सादयिता कामानां दाता वा ॥ सदेवो सन् तेनेदं रूपं ॥ पुरुमायो बहुप्रज्ञः सहस्वानभिभवनवान् तमिंद्रमभिष्टौमीति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमु नः पूर्वे पितरो नवग्वाः सप्त विप्रासो अभि वाजयंतः ।

नक्षद्दाभं ततुरिं पर्वतेष्ठामद्रोघवाचं मतिभिः शविष्ठं ॥ २

तं । ऊं इति । नः । पूर्वे । पितरः । नवऽग्वाः । सप्त ।

विप्रासः । अभि । वाजयंतः ।

नक्षत्ऽदाभं । ततुरिं । पर्वतेऽस्थां । अद्रोघऽवाचं । मतिऽभिः ।

शविष्ठं ॥ २

पूर्वे प्रत्ना नवग्वा नवभिर्मासैः सत्रमनुतिष्ठंतः सप्त सप्तसंख्याका विप्रासो विप्रा मेधाविनो वाजयंतो वाजमन्नं हविर्लक्षणमिंद्रस्य कुर्वंतः । इंद्रं वा वाजिनं बलिनं कुर्वंतः । तत्करोतीति णिच् ॥ एवंभूता नोऽस्माकं पितरोऽङ्गिरसस्तमेवेंद्रं मतिभिः

स्तुतिभिरभि। ववृधुरिति शेषः। कीदृशं। नवग्वासं ॥ नवतिर्गतिकर्मा ॥ अभि-गच्छतां मनूनां दंभितारं हिंसितारं सहुरिं तरितारं पर्वतेष्ठां पर्वतेष्ववस्थित-मद्रं वज्रार्थं। अद्रोघवाचं। अतिक्रमणीया वागाज्ञारूपा यस्य तं। मतिभिः वत्सयतुं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तमीमह इंद्रमस्य रायः पुरुवीरस्य नृवतः पुरुक्षोः।

यो अस्कृधोयुरजरः स्वर्वान्तमा भर हरिवो मादयध्यै ॥ ३

तं। ईमहे। इंद्रं। अस्य। रायः। पुरुऽवीरस्य। नृऽवतः।

पुरुऽक्षोः।

यः। अस्कृधोयुः। अजरः। स्वःऽवान्। तं। आ। भर।

हरिऽवः। मादयध्यै ॥ ३

पुरुवीरस्य बहुपुत्रपौत्रयुक्तस्य नृवतः परिचारकजनसहितस्य पुरुक्षोर्बहुन्नस्य बहुपशोर्वास्य राय इदं धनं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ तमिंद्रमीमहे। याचामहे। यो रयिरस्कृधोयुरविच्छिन्नोऽजरो जराहानिरहितः स्वर्वान् सुखयुक्तो हे हरिवो हरिवन् अस्मदीयाश्वोपेतेंद्र त्वं तं रयिं मादयध्यै। अस्मान्मादयितुमाभर। आहर ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तन्नो वि वोचो यदि ते पुरा चिज्जरितार आनशुः सुम्नमिंद्र।

कस्ते भागः किं वयो दुध्र खिद्वः पुरुहूत पुरूवसोऽसुरघ्नः ॥ ४

तत्। नः। वि। वोचः। यदि। ते। पुरा। चित्।

जरितारः। आनशुः। सुम्नं। इंद्र

कः। ते। भागः। किं। वयः। दुध्र। खिद्वः। पुरुऽहूत।

पुरूवसो इति पुरुऽवसो। असुरऽघ्नः ॥ ४

हे इंद्र यदि ते तव पुरा चित्पूर्वस्मिन्काले जरितारः स्तोतारः सुम्नं सुखमानशुः तत्सुखं नोऽस्माकं विवोचः। विब्रूहि। दुध्र दुर्धर हे खिद्वः शत्रूणां खेदयितर्वै पुरुहूत हे पुरुवसो इंद्र असुरघ्नोऽसुराणां हंतुस्ते तव अत्रेतु को भागः क्षमः। वयो हविर्लक्षणमन्नं किं क्षमं। यदि केचिज्जरितारः पूर्वकालेऽपि त्वत्तः सकाशात्सुखं लेभिरे तद्वयमपि तत्सुखं लभामहे इति विचार्य सुखप्राप्तिविलंबो ममासोढव्यो भवेदित्यर्थः॥

। अथ पंचमी।

तं पृच्छंती वज्रहस्तं रथेष्ठामिंद्रं वेपी वक्वरी यस्य नू गीः।
तुविग्राभं तुविकूर्मिं रभोदां गातुमिषे नक्षते तुम्रमच्छ॥ ५

तं। पृच्छंती। वज्रऽहस्तं। रथेऽस्थां। इंद्रं। वेपी। वक्वरी। यस्य। नु। गीः।
तुविऽग्राभं। तुविऽकूर्मिं। रभःऽदां। गातुं। इषे। नक्षते। तुम्रं। अच्छ॥ ५

पूर्वेषामस्य इंद्र स्तवये कामानदायच्छत् ततः स कामपूर्णं करिष्यति। वज्रहस्तं वज्रपाणिं रथेष्ठां रथे स्थितं तमिंद्रं पृच्छंती अर्चयंती॥ पृच्छतिरर्चतिकर्मा॥ वेपी। वेपो यागादिलक्षणं कर्म। तद्वती वक्वरी गुणानां वक्त्री गीरीदृशी स्तुतिर्यस्य यजमानस्य भवति। कीदृशमिंद्रं पृच्छंती। तुविग्राभं तुवीनां बहूनां ग्रहीतारं तुविकूर्मिं बहुकर्माणं रभोदां रभसो बलस्य दातारं। नु इति पूरणः। स यजमानो गातुं सुखमिषे। गच्छति। किंच तुम्रं प्लापयितारं शत्रूणामभिमुखं नक्षते। गच्छति॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

अया च त्यं मायया वावृधानं मनोजुवा स्वतवः पर्वतेन।
अच्युता चिद्वीळिता स्वोजो रुजो वि दृळ्हा धृषता विरप्शिन्॥ ६

अया । ह । त्यं । मायया । वावृधानं । मनःऽजुवा । स्वऽतवः ।
पर्वतेन ।
अच्युता । चित् । वीड़िता । सुऽओजः । रुजः । वि ।
दृड़्हा । धृषता । विऽरप्शिन् ॥ ६

हे स्वतवः स्वभूतबलेन्द्र त्वं मनोजुवा मनोवद्वेगवतानेन पर्वतेन वज्रपर्वणा स्वकीये-नायुधेन वज्रेण । वज्रेण शतपर्वणा । ऋ० १, ८०, ६, । इति दर्शनात् अयानया मायया वावृधानं वर्धमानं त्यं प्रसिद्धं वृत्रं व्यरुजः । विशेषेणाभाङ्क्षीः । तथा हे स्वोजः शोभनतेजो हे विरप्शिन् हे महन्निन्द्र त्वमच्युतान्यच्युतानि च्युतिरहि-तान्यपि वीड़िता वीड़ितान्यशिथिलाङ्गानि दृड़्हा दृढानि पुराणि धृषता धर्षकेण वज्रेण व्यरुजः । भग्नवानसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं वो धिया नव्यस्या शविष्ठं प्रत्नं प्रत्नवत्परितंसयध्यै ।
स नो वक्षदनिमानः सुवह्मेन्द्रो विश्वान्यति दुर्गहाणि ॥ ७

तं । वः । धिया । नव्यस्या । शविष्ठं । प्रत्नं । प्रत्नऽवत् ।
परिऽतंसयध्यै ।
सः । नः । वक्षत् । अनिऽमानः । सुऽवह्मा । इन्द्रः । विश्वानि ।
अति । दुःऽगहानि ॥ ७

नव्यसा नवतरया धिया स्तुत्या शविष्ठं बलवत्तमं प्रत्नं पुराणं हे इन्द्र तं वस्त्वां प्रत्नवत् चिरंतना ऋषय इव परितंसयध्यै परितो विस्तारयितुं । अहं प्रवृत्तोऽस्मीति शेषः । अनिमानोऽपरिमाणः सुवह्मा शोभनवहनः स इन्द्रो विश्वानि समस्तानि दुर्गहाणि दुर्गाणि नोऽस्मानतिवक्षत् । अतिवहतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ जनाय द्रुह्वणे पार्थिवानि दिव्यानि दीपयोऽन्तरिक्षा ।
तपा वृषन्विश्वतः शोचिषा तान्ब्रह्मद्विषे शोचय क्षामपश्च ॥ ८

आ । जनाय । द्रुह्वणे । पार्थिवानि । दिव्यानि । दीपयः ।
अंतरिक्षा ।
तप । वृषन् । विश्वतः । शोचिषा । तान् । ब्रह्मऽद्विषे ।
शोचय । क्षां । अपः । च ॥ ८

हे इंद्र त्वं द्रुह्वणे साधुजनानां द्रोग्धुर्जनाय जनस्य राक्षसादेः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि दिव्यानि दिवि भवान्यंतरिक्षांतरिक्षे भवानि च स्थानान्या दीपयः । आ समंतात्तापय । हे वृषन् कामानां वर्षितरिंद्र त्वं विश्वतः सर्वतो विद्यमानान् तान् राक्षसादीन् शोचिषा स्वदीयया दीप्त्या तप । दह । किंच ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेष्ट्रे राक्षसाद्ये । ब्रह्मद्विषं दग्धुमित्यर्थः । क्षां पृथिवीमपश्चांतरिक्षं शोचय । दीपय । आप इत्यंतरिक्षनामैतत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

भुवो जनस्य दिव्यस्य राजा पार्थिवस्य जगतस्त्वेषसंदृक् ।
धिष्व वज्रं दक्षिण इंद्र हस्ते विश्वा अजुर्य दयसे वि मायाः ॥ ९

भुवः । जनस्य । दिव्यस्य । राजा । पार्थिवस्य । जगतः ।
त्वेषऽसंदृक् ।
धिष्व । वज्रं । दक्षिणे । इंद्र । हस्ते । विश्वाः । अजुर्य ।
दयसे । वि । मायाः ॥ ९

हे त्वेषसंदृक् दीप्तदर्शनेंद्र दिव्यस्य दिवि भवस्य जनस्य राजेश्वरो भुवः । भवसि । जगतो जंगमस्य पार्थिवस्य च राजा । भवसि । दक्षिणे हस्ते वज्रं धिष्व ।

निवेषि। तेन च निशितेन वज्रेण विश्वाः सर्वा आसुरीर्माया भिदस्व। विदारय॥
इव दामनिविंशामनिरस्य बेध्यिति धातुः॥ हे इंद्र त्वं जरयितृणामयमिंद्र त्वमिति॥

॥ अथ दशमी ॥

आ संयतमिंद्र णः स्वस्तिं शत्रुतूर्याय बृहतीममृध्राम्।
यया दासान्यार्याणि वृत्रा करो वज्रिन्त्सुतुका नाहुषाणि॥ १०

आ। संऽयतं। इंद्र। नः। स्वस्तिं। शत्रुऽतूर्याय। बृहतीं। अमृध्रां।
यया। दासानि। आर्याणि। वृत्रा। करः। वज्रिन्। सुऽतुका। नाहुषाणि॥ १०

हे इंद्र शत्रुतूर्याय शत्रूणां तारणाय बृहतीं महतीममृध्रामहिंसितां संयतं संयतीं संगच्छमानां स्वस्तिं क्षेमलक्षणां संपदं हे इंद्र नोऽस्मभ्यमाभर। वज्रिन्वज्रवन्निंद्र यया सत्या दासानि कर्महीनानि मनुष्यजातान्यार्याणि कर्मयुक्तानि करः अकरोः। नाहुषाणि मनुष्यसंबंधीनि। नहुषा इति मनुष्यनामैतत्। वृत्रा वृत्राणि शत्रून् सुतुका सुतुकानि शोभनहिंसोपेतान्यकरोः॥

॥ अथैकादशी ॥

स नो नियुद्भिः पुरुहूत वेधो विश्ववाराभिरा गहि प्रयज्यो।
न या अदेवो वरते न देव आभिर्याहि तूयमा मद्र्यद्रिक्॥ ११

सः। नः। नियुत्ऽभिः। पुरुऽहूत। वेधः। विश्वऽवाराभिः।
आ। गहि। प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो।
न। याः। अदेवः। वरते। न। देवः। आ। आभिः।
याहि। तूयं। आ। मद्र्यद्रिक्॥ ११

हे पुरुहूत हे बेधो विधातः प्रथमो मुख्यो यजमानो देवेषु मध्ये त्वं विप्रवाहाभिर्विप्रैर्वहनीयाभिः संभजनीयाभिर्नियुद्भिरश्वैर्नो ऽस्मानागहि। आगच्छ। यद्वोऽसुरो वा नियुतो यानस्य धरति न वारयति इंद्रस्य न धरति याभिर्नियुद्भिस्त्वया वि॥मव वाह्यादिकं नयसि ताभिः सह आयाहि। आगच्छ॥ आह्वाने आगमनस्य हविः सर्वं आदत्स्व॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्दशो वर्गः॥

सुत इदिति दशर्चं नवमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं। सुत इत्येतदनुक्रांतं॥ विषुवति निष्केवल्य इदं सूक्तं। सूत्रितं च। सुत इत्त्वमिव प्र पूर्वीः। आ० ८. ७. इति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य इत्यादीनि त्रीणि सूक्तानि। तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं। सुत इत्त्वं निमिश्ल इंद्र सोम इति त्रीणि। ऐ० आ० ५. ८. इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

सुत इत्त्वं निमिश्ल इंद्र सोमे स्तोमे ब्रह्मणि शस्यमान उक्थे।

यद्वा युक्ताभ्यां मघवन्हरिभ्यां बिभ्रद्वज्रं बाह्वोरिंद्र यासि॥ १

सुते। इत्। त्वं। निऽमिश्लः। इंद्र। सोमे। स्तोमे। ब्रह्मणि।

शस्यमाने। उक्थे।

यत्। वा। युक्ताभ्यां। मघऽवन्। हरिऽभ्यां। बिभ्रत्। वज्रं।

बाह्वोः। इंद्र। यासि॥ १

सोमे सुत इदभिषुत एव सति ब्रह्मणि हविषि भवति स्तोमे स्तोत्रे उक्थे शस्त्रे शस्यमाने सति हे इंद्र त्वं निमिश्लः निमिश्रः सन् हरी यद्योजयन् हे मघवन्निंद्र त्वं बाह्वोर्हस्तयोर्वज्रं स्वकीयमायुधं बिभ्रद्धारयन् युक्ताभ्यां रथे नियुक्ताभ्यां हरिभ्यामश्वाभ्यां यासि यज्ञं गच्छसीति यत् तस्मात् सेऽभिषुत इति संबंधः॥

॥ अथ द्वितीया॥

यद्वा दिवि पार्ये सुष्विमिंद्र वृत्रहत्येऽवसि शूरसातौ।

यद्वा दक्षस्य बिभ्युषो अबिभ्यदरंधयः शर्धत इंद्र दस्यून्॥ २

यत्। वा। दिवि। पार्ये। सुस्विं। इंद्र। वृत्रऽहत्ये।

अवसि। शूर॑ऽसातौ।

यत्। वा। दक्षस्य। बिभ्युषः। अबिभ्यत्। अरंधयः।

शर्धतः। इंद्र। दस्यून्॥ २

हे इंद्र त्वं दिवि द्युलोके शूरसातौ शूरैर्भटैः संभजनीये वृत्रहत्ये युद्धे च पार्ये प्राप्तव्ये सति सुष्विमभिषोतारं यजमानमवसि यद्वा रक्षसीति यत्तत् अत्र संबध्यते। दक्षस्य यागादिषु समर्थस्य बिभ्युषः शत्रुभ्यो बिभ्यतो जनस्य शर्धतः उत्साह-कानामस्य शत्रूनुपक्षपयितॄन् दस्यून् हे इंद्र त्वमबिभ्यद्भीतिरहितः सन् अरंधयो यद्वा वशीकरोषीति यत्तत् तदर्थं सोमेऽभिषुत इति पूर्वेण संबंधः॥ तथा च मंत्रः। यद्वाक्रो-धीरयन्नश्वं हरिभ्यां यासि वृत्रहन्। यत्र रक्षसि संग्रामे नॄन् सोममभिषुण्वतः॥ यस्य कर्म दक्षस्य यजमानस्यापारयः। वशीकरोषि तांस्तस्मै बिभ्यते भीतिवर्जितः॥ तदा सोमेऽभिषुते त्वां यजमानोऽथ महत्तयोः। इति द्वयोऽयमेकार्थः पुन इत्यनेन वृत्तिरिति॥

। अथ तृतीया।

पाता सुतमिंद्रो अस्तु सोमं प्रणेनीरुग्रो जरितारमूती।

कर्ता वीराय सुष्वय उ लोकं दाता वसु स्तुवते कीरये चित्॥ ३

पाता। सुतं। इंद्रः। अस्तु। सोमं। प्रऽनेनीः। उग्रः।

जरितारं। ऊती।

कर्ता। वीराय। सुस्वये। ऊं इति। लोकं। दाता। वसु।

स्तुवते। कीरये। चित्॥ ३

इंद्रः सुतमभिषुतं सोमं पाताऽस्तु। पानशीलो भवतु॥ तृन्नंतत्वात् लोकाव्यय-निष्ठेति षष्ठीप्रतिषेधः॥ उग्र उद्गूर्णः। ऊती ऊत्या पालनेन जरितारं स्तोतारं प्रणेनीः प्रकर्षेण नेतैव भवतु उ वीराय यागादिकर्मसु दक्षाय सुष्वये सोमाभिषवं कुर्वते

यजमानाय लोकं स्थानं कर्ता। दातेत्यर्थः। उ इति पादपूरणः। स्तुवते सोमं कुर्वते कीरये चित्॥ चिदिति चार्थे॥ स्तोत्रे च। कीरिरिति स्तोतृनामैतत्। वसु धनं दाता स्तु॥

। अथ चतुर्थी ।

गंतेयांति सवना हरिभ्यां बभ्रिर्वज्रं पपिः सोमं ददिर्गाः।
कर्ता वीरं नर्यं सर्ववीरं श्रोता हवं गृणतः स्तोमवाहाः॥ ४

गंता। इयंति। सवना। हरिऽभ्यां। बभ्रिः। वज्रं। पपिः।
सोमं। ददिः। गाः।
कर्ता। वीरं। नर्यं। सर्वऽवीरं। श्रोता। हवं। गृणतः।
स्तोमऽवाहाः॥ ४

इंद्रो हरिभ्यां स्वकीयाभ्यामश्वाभ्यामियंति हृदयस्थानि त्रीणि सवना सवनानि गंता गमनशीलो भवतु। कीदृशः। वज्रं स्वकीयमायुधं बभ्रिर्भर्ता धारकः सोममभिषुतं पपिः पाता गा ददिर्दाता नर्यं मनुष्यहितं सर्ववीरं बहुपुत्रोपेतं वीरं पुत्रं कर्ता यजमानाय दाता गृणतः स्तुवतः स्तोतुः संबंधि हवं स्तोत्रं श्रोता स्तावकः स्तोमवाहाः स्तोमैः स्तोत्रैर्वहनीयः॥

। अथ पंचमी ।

अस्मै वयं यद्वावान तद्विविष्म इंद्राय यो नः प्रदिवो अपस्कः।
सुते सोमे स्तुमसि शंसदुक्थेंद्राय ब्रह्म वर्धनं यथासत्॥ ५

अस्मै। वयं। यत्। ववान। तत्। विविष्मः। इंद्राय। यः।
नः। प्रऽदिवः। अपः। करिति कः।
सुते। सोमे। स्तुमसि। शंसत्। उक्था। इंद्राय। ब्रह्म।
वर्धनं। यथा। असत्॥ ५

प्रवितः पुराणो न इंद्रो गोऋजीकमपः पोषणादिकं कर्म कः करोति यजमानो गोऋजीकादिकं यजमान कामयतेऽत्रा इंद्राय वयं तद्विविष्मः। व्याप्नुमः। कुर्म इत्यर्थः। सोमे अभिषुते सति सुतपाः। सुतः। इंद्राय स्तोत्राणि कुर्मः। उक्थोक्थानि यज्ञानि शंतमं यज्ञे यज्ञांतः॥ पञ्चावमत्रणस्य लुक्॥ अस्मा उपरिस्थयजमानानिंद्रायेंद्रार्थं वर्धनं यथा हृद्विकरमसत् स्यात् तथा कुर्म इत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्टे पंचदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

ब्रह्माणि हि चकृषे वर्धनानि तावत्त इंद्र मतिभिर्विविष्मः।
सुते सोमे सुतपाः शंतमानि रांड्र्या क्रियास्म वक्षणानि यज्ञैः॥६

ब्रह्माणि। हि। चकृषे। वर्धनानि। तावत्। ते। इंद्र।
मतिऽभिः। विविष्मः।
सुते। सोमे। सुतऽपाः। शंऽतमानि। रांड्र्या। क्रियास्म।
वक्षणानि। यज्ञैः॥ ६

हे इंद्र त्वं हि यस्मात्कारणात् ब्रह्माणि स्तोत्राणि वर्धनानि स्वयमेव वृद्धिकराणि चकृषे तस्मात्कारणात्तावन्ति तावद्यानि स्तोत्राणि ते तुभ्यं मतिभिर्बुद्धिभिर्विविष्मः। व्याप्नुमः। वर्धनानि स्तोत्राणि मम यथा वर्धेरन् तावद्यानि कारणभावश्चोऽस्त्यर्थः। अपि च हे सुतपा अभिषुतस्य सोमस्य पातस्त्वं शंतमानि सुखतमानि रांड्र्या रांड्र्याणि रमणीयानि यज्ञैर्हविर्भिर्युक्तानि वक्षणानि वाहकानि स्तोत्राणि क्रियास्म। करवाम॥

॥ अथ सप्तमी॥

स नो बोधि पुरोळाशं रराणः पिबा तु सोमं गोऋजीकमिंद्र।
एदं बर्हिर्यजमानस्य सीदोरुं कृधि त्वायत उ लोकं॥७

सः। नः। बोधि। पुरोळाशं। ररा॑णः। पिब॑। तु। सोमं॑।

गोऽऋ॑जीकं। इंद्र।

आ। इदं। बर्हिः। यज॑मानस्य। सीद। उरुं। कृधि।

त्वाऽयतः। ऊं इति। लोकं ॥ ७

हे इंद्र रराणो रममाणः स त्वं नोऽस्मदीयं पुरोळाशमेतन्नामकं हविर्बोधि। बुध्यस्व। किंच गोऋजीकं गोविकारदध्यादिभिः संस्कृतमभिषुतं सोमं तु क्षिप्रं पिब। पिबेः। तदर्थं च यजमानस्य संबंधीदं बर्हिरासीद। अधितिष्ठ। तदनंतरं त्वायतस्त्वामिच्छतो यजमानस्य लोकं स्थानमुरु विस्तीर्णं कृधि। कुरु॥ उ इति पूरणः॥

॥ अथाष्टमी ॥

स मंदस्वा ह्यनु जोषमुग्र प्र त्वा यज्ञास इमे अश्नुवंतु।

प्रेमे हवासः पुरुहूतमस्मे आ त्वेयं धीरवस इंद्र यम्याः॥ ८

सः। मंदस्व। हि। अनुं। जोषं। उग्र। प्र। त्वा। यज्ञासः।

इमे। अश्नुवंतु।

प्र। इमे। हवासः। पुरुऽहूतं। अस्मे इति। आ। त्वा।

इयं। धीः। अवसे। इंद्र। यम्याः॥ ८

हे उग्रेंद्र उद्गूर्णबलेंद्र स त्वमनु जोषं कामानुकूल्यं यथा भवति तथा मंदस्व। मोदस्व॥ हिशब्दः पादादयः। हियोगे मंदस्वेत्याख्यातस्य अनुदात्ताभावाभावः॥ इमे यज्ञासो यज्ञाः सोमास्त्वां प्राश्नुवंतु। प्राप्नुवंतु। हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वामस्मे अस्मदीयानीमे हवासो हवाः स्तोत्राणि प्राश्नुवंतु। इयं धीः स्तुतिरवसेऽस्माकं रक्षणायावसरे। आ॥॥। नियच्छतु॥

॥ अथ नवमी ॥

तं वः सखायः सं यथा सुतेषु सोमेभिरीं पृणता भोजमिन्द्रं ।
कुवित्तस्मा असति नो भराय न सुष्विमिन्द्रोऽवसे मृधाति ॥ ९

तं । वः । सखायः । सं । यथा । सुतेषु । सोमेभिः । ईं ।
पृणत । भोजं । इंद्रं ।
कुवित् । तस्मै । असति । नः । भराय । न । सुष्विं । इंद्रः ।
अवसे । मृधाति ॥ ९

हे सखायः स्तोतारो यो यूयं सोमेषु सुतेष्वभिषुतेषु सत्सु भोजं दातारं तमीमेतमिंद्रं सोमेभिः सोमैर्यथा कामं संपृणत । संपूरयत । तस्मा इंद्राय कुवित्सूपकरणं । कुविदिति बहुनामैतत् । असति । अस्तु । किमर्थं । नोऽस्माकं भराय भरणाय पोषणाय । इंद्रः सुष्विमभिषवणशीलं यजमानमवसे तर्पणाय न मृधाति । न बाधते ॥

॥ अथ दशमी ॥

एवेदिंद्रः सुते अस्तावि सोमे भरद्वाजेषु क्षयदिन्मघोनः ।
असद्यथा जरित्र उत सूरिरिंद्रो रायो विश्ववारस्य दाता ॥ १०

एव । इत् । इंद्रः । सुते । अस्तावि । सोमे । भरत्ऽवाजेषु ।
क्षयत् । इत् । मघोनः ।
असत् । यथा । जरित्रे । उत । सूरिः । इंद्रः । रायः ।
विश्वऽवारस्य । दाता ॥ १०

मघोनो धनवतो हविष्मतो यजमानस्य क्षयदीश्वर इंद्रः सोमे सुतेऽभिषुते सति भरद्वाजेषु भरद्वाजैः एवेदेवमस्तावि । स्तुतोऽभूत् । इंद्रो जरित्रे स्तोत्रे यथा

स्याजौ प्रेरको यथासत् भवेत् । तथापि च विश्वतः सर्वतोऽस्मभ्यं दाता यथा भवेत् तथा क्षतयोनिः प्रीतः ॥ इति सूक्तं पूर्णं ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे षोडशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

तृतीयेऽनुवाके विंशति सूक्तानि । तत्र वृषा मद इति दशर्चं प्रथमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । वृषेत्यनुक्रांतं ॥ विषुवति निष्केवल्य एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । वृषा मदः प्र मंहिष्ठाय । आ० ८. ६ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वृषा मद इंद्रे श्लोक उक्था सचा सोमेषु सुतपा ऋजीषी ।

अर्चत्र्यो मघवा नृभ्य उक्थैर्द्युक्षो राजा गिरामक्षितोतिः ॥ १

वृषा । मदः । इंद्रे । श्लोकः । उक्था । सचा । सोमेषु ।

सुतऽपाः । ऋजीषी ।

अर्चत्र्यः । मघऽवा । नृऽभ्यः । उक्थैः । द्युक्षः । राजा ।

गिरां । अक्षितऽऊतिः ॥ १

सोमेषु सोमयज्ञेषु यत्रेंद्रे सोमपानजनितो मदो वृषा यजमानस्य कामानां वर्षको भवति । यद्वा सर्वजनस्तुत्यस्य वर्षकस्य कर्ता भवति । तथोक्थैः सह श्लोकः स्तोत्ररूपः शब्दो वृषा भवति । सुतपा अभिषुतस्य सोमस्य पाता ऋजीषी ऋजीषं यस्यास्ति स तादृशो मघवा धनवान् स चेंद्रो नृभ्यः स्तोतृभ्यः उक्थैः स्तोत्रैरर्चत्र्योऽर्चनीयो भवति । द्युक्षो द्युलोकनिवासी गिरां स्तुतीनां राजेश्वर इंद्रोऽक्षितोतिरक्षीणरक्षश्च भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ततुरिर्वीरो नर्यो विचेताः श्रोता हवं गृणत उर्व्यूतिः ।

वसुः शंसो नरां कारुधाया वाजी स्तुतो विदथे दाति वाजं ॥ २

ततुरिः। वीरः। नर्यः। विऽचेताः। श्रोता। हवं।
गृणतः। उरुविऽऊतिः।
वसुः। शंसः। नरां। कारुऽधायाः। वाजी। स्तुतः।
विदथे। दाति। वाजं॥ २

वाजी अन्नवानिंद्रो विदथे यज्ञेऽस्माभिः स्तुतः सन् वाजमन्नं दाति। अस्मभ्यं ददाति। कीदृश इंद्रः। ततुरिः शत्रूणां हिंसको वीरो विक्रांतो नर्यो नरहितो विचेता विविधप्रज्ञो हवमस्मदीयं स्तोत्रं श्रोता गृणतः स्तुवतः स्तोतृजनस्योरुव्यूतिर्विस्तीर्णरक्षो वसुर्वासयिता नरां मुख्यानां स्तोतृजनानां शंसः शंसनीयः कारुधायाः कारूणां स्तोतॄणां धारयिता। एवंभूत इंद्रो वाजं ददातीति संबंधः॥

॥ अथ तृतीया॥

अक्षो न चक्र्योः शूर बृहन् प्र ते मह्ना रिरिचे रोदस्योः।
वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वया व्यूतयो रुरुहुरिंद्र पूर्वीः॥ ३

अक्षः। न। चक्र्योः। शूर। बृहन्। प्र। ते। मह्ना।
रिरिचे। रोदस्योः।
वृक्षस्य। नु। ते। पुरुऽहूत। वयाः। वि। ऊतयः। रुरुहुः।
इंद्र। पूर्वीः॥ ३

हे शूर विक्रांतेंद्र बृहन् महान् ते त्वदीयो मह्ना महिमा रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः परिरिरिचे अतिरिच्यते। द्यावापृथिवीभ्यामधिक इत्यर्थः। अत्र दृष्टांतः। चक्र्योश्चक्रयोरक्षो न। रथसंबंध्यक्षो यथा चक्राभ्यामधिकंगतवत्। हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वदीयाः पूर्वीर्बह्व्य ऊतयो रक्षा वि रुरुहुः। विशेषेण रोहंति। तत्र दृष्टांतः। वृक्षस्य नु। यथा वृक्षस्य वयाः शाखा विरोहंति तद्वत्॥

। अथ चतुर्थी ।

शचीवतस्ते पुरुशाक शाका गवामिव स्रुतयः संचरणीः ।

वत्सानां न तंतयस्त इंद्र दामन्वंतो अदामानः सुदामन् ॥ ४ ॥

शचीऽवतः । ते । पुरुऽशाक । शाकाः । गवांऽइव ।

स्रुतयः । संऽचरणीः ।

वत्सानां । न । तंतयः । ते । इंद्र । दामन्ऽवंतः ।

अदामानः । सुऽदामन् ॥ ४

हे पुरुशाक बहुकर्मन्निंद्र शचीवतः प्रज्ञावतस्ते त्वदीयाः शाकाः शक्तयः कर्माणि वा सर्वतः संचरंतीति शेषः । तत्र दृष्टांतः । गवामिव धेनूनां स्रुतयो मार्गा यथा संचरणीः सर्वत्र संचारिण्यो भवंति तद्वत् । अपि च वत्सानां न तंतयः । तंतिर्नाम दीर्घप्रसारिता रज्जुः । यस्यां नियतैर्विशाखदामभिर्बध्यंते वत्साः बध्यंते यया तंतयो बहूनां वत्सानां बंधका हे सुदामन् शोभनदानेंद्र तथा ते त्वदीयाः शाकाः दामन्वंतो बंधनवंतो बहूनां शत्रूणां बंधका अदामानः स्वयमन्यैरबद्धाः ॥

। अथ पंचमी ।

अन्यदद्य कर्वरमन्यदु श्वोऽसच्च सन्मुहुराचक्रिरिंद्रः ।

मित्रो नो अत्र वरुणश्च पूषार्यो वशस्य पर्येतास्ति ॥ ५

अन्यत् । अद्य । कर्वरं । अन्यत् । ऊं इति । श्वः । असत् ।

च । सत् । मुहुः । आऽचक्रिः । इंद्रः ।

मित्रः । नः । अत्र । वरुणः । च । पूषा । अर्यः । वशस्य ।

परिऽएता । अस्ति । ५

यत्किंचिद्दृश्यविभिद्यतेऽत्यन्तरं। कर्म कार्यमत्। कर्म करोति। अन्यदु अन्यदेवोत्कृष्टतरमेव कर्म श्वः परश्विभूते करोति। एतदेव विवृणोति। असच्चाप्युत्पत्तियातनादिकं सत् धर्मप्रादिकं पोषणं कर्म च। यद्वा विश्विरस्तो विकृतपस्य धनादिकमसत्कर्म कोपोपद्रवकारिणो दस्यादेरसुरस्य धनादिरूपं सत्कर्म च तत्कः पुनः पुनरस्ताविंद्र आचक्रिः कर्ता भवति। एवं परस्परविलक्षणं कर्म आचरित्वा पुनः पुनरावर्तयन् प्रतिदिवसमन्यदेव परैरसाधारणं कर्म करोतीत्यर्थः सर्वमिव इंद्रोऽस्माभिरत्यन्तं नोऽस्माकं वशस्य कामयितव्यस्य फलस्य पर्यारैः पर्येतास्ति। परिगमयिता भवतु॥ अत्र सोऽहि रूपं॥ मित्रोऽहरभिमानी देवो वरुणो रात्र्यभिमानी पूषा पोषको देवोऽर्यः प्रेरकः सवितैते चैते च निवसन्ताना अस्मदीयस्य कामस्य परिगमयितारः संतु। यद्वा मित्रादयोऽप्यत्र अप्रधान्येनाभिधीयंते। मित्रादय इंद्रः प्रत्येकमस्मदीयस्य कामस्य पर्येतास्तु। तथा दृश्यदेवतायाश्च। प्रीतयेऽस्यादिति त्वेते नैश्वदेव्याहवो स्मृते इति॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादुक्थेभिरिंद्रानयंत यज्ञैः।

तं त्वाभिः सुष्टुतिभिर्वाजयंत आजिं न जग्मुर्गिर्वाहो

अश्वाः॥ ६

वि। त्वत्। आपः। न। पर्वतस्य। पृष्ठात्। उक्थेभिः।

इंद्र। अनयंत। यज्ञैः।

तं। त्वा। आभिः। सुस्तुतिऽभिः। वाजयंतः। आजिं।

न। जग्मुः। गिर्वाहः। अश्वाः॥ ६

हे इंद्र त्वत्त्वत्तः सकाशादुक्थेभिरुक्थैः शस्त्रैर्यज्ञैश्च स्तोतारः कामानामन्नानि आनयंत। विविधं प्रापयंति। तत्र दृष्टांतः। पर्वतस्य पृष्ठादुपरिभागादापो न आप इव वहतानि यथा तद्वत्। अपि च हे गिर्वाहो गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्वहनीयेंद्र तं प्रसिद्धं त्वा त्वां वाजयंतो बलिनं कुर्वंतः। यद्वा वाजमन्नमिच्छंतो यद्वाजाः

स्तोतारं शाभिः पूर्वीभिः बहुविधैः ऊतिभिः रक्षणैः बहुविधैः । ... । विभागकाले इन्द्रः । अन्या वाचा शग्मं न संस्थाप्य यथा वीर्यं प्रापयत्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न यं जरन्ति शरदो न मासा न द्याव इन्द्रमवकर्शयन्ति ।

वृद्धस्य चिद्वर्धतामस्य तनूः स्तोमेभिरुक्थैश्च शस्यमाना ॥ ७

न । यं । जरन्ति । शरदः । न । मासाः । न । द्यावः ।

इन्द्रं । अवऽकर्शयन्ति ।

वृद्धस्य । चित् । वर्धतां । अस्य । तनूः । स्तोमेभिः ।

उक्थैः । च । शस्यमाना ॥ ७

शरदः संवत्सरा इन्द्रं न जरयन्ति न जरयन्ति नापचीयन्ति । तथा मासाश्च नापचीयन्ति । तथा द्यावो दिवसाश्च इन्द्रं नावकर्शयन्ति नापक्षीणं कुर्वन्ति वृद्धस्य चित् प्रवृद्धस्याप्यस्येन्द्रस्य तनूः शरीरं स्तोमेभिः स्तोत्रैः स्तोमैरुक्थैश्च शस्त्रैश्च शस्यमाना स्तूयमाना सती वर्धतां । प्रवृद्धा भवतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

न वीळवे नमते न स्थिराय न शर्धते दस्युजूताय स्तवान् ।

अज्रा इन्द्रस्य गिरयश्चिदृष्वा गम्भीरे चिद्भवति गाधमस्मै ॥ ८

न । वीळवे । नमते । न । स्थिराय । न । शर्धते ।

दस्युऽजूताय । स्तवान् ।

अज्राः । इन्द्रस्य । गिरयः । चित् । ऋष्वाः । गम्भीरे ।

चित् । भवति । गाधं । अस्मै ॥ ८

...भिः अनवसान इन्द्रो वीर्यं ... न नमते । न ... भवति । ... च न नमते । ... यद्यपि लोकाः ... वर्तते ... इन्द्रस्य गाम्भीर्यं विषयो भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

गंभीरेण न उरुणामत्रिन्प्रेषो यंधि सुतपावन्वाजान् ।
स्था ऊ षु ऊर्ध्व ऊती अरिषण्यन्नक्तोर्व्युष्टौ परितक्म्यायाम् ॥ ९ ॥

गंभीरेण । नः । उरुणा । अमत्रिन् । प्र । इषः । यंधि ।
सुतऽपावन् । वाजान् ।
स्थाः । ऊं इति । सु । ऊर्ध्वः । ऊती । अरिषण्यन् ।
अक्तोः । विऽउष्टौ । परिऽतक्म्यायाम् ॥ ९ ॥

हे अमत्रिन् । अमत्रं बलं । तद्वन् हे सुतपावन् सुतस्य सोमस्य पातरिन्द्र गंभीरेण केनापि दुरवगाहेनोरुणा विस्तीर्णेन मनसा नोऽस्मभ्यमिषोऽन्नानि वाजानन्नानि च प्रयंधि । प्रयच्छ । किंचाक्तो रात्रेर्व्युष्टौ विवासेऽपि परितक्म्यायां रात्रौ हे इन्द्र त्वमूती अस्माकं रक्षायै हे इन्द्र अरिषण्यन्नहिंसन्नूर्ध्वः सु ... स्थाः । ... तिष्ठ च ॥

॥ अथ दशमी ॥

सचस्व नायमवसे अभीक इतो वा तमिन्द्र पाहि रिषः ।
अमा चैनमरण्ये पाहि रिषो मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ १० ॥

सचस्व । नायं । अवसे । अभीके । इतः । वा । तं । इन्द्र ।
पाहि । रिषः ।

अभा । च । एनं । अरण्ये । पाहि । रिषः । मदेम ।

शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ १०

हे इंद्र त्वं नायं कर्मणां स्तुतीनां च नेता भवसि संग्रामेऽस्मै रक्षणाय भवस्व । सेवस्व । इतो भावान्निष्क्रान्तात् रिपः शत्रोरस्तुतो निप्रहाणाच्छत्रोः । भावस्तोऽसुरैर्निधिमिव सम्प्रभवः । हे इंद्र तं स्तोतारं पाहि । रक्ष । तथाभा च अहं च । अंतिकं अभ्यागमाय । अरण्ये कानने च रिषः शत्रोः पाहि । तं रक्ष । तद्वयं सुवीराः शोभनपुत्रा वयं शतहिमाः शतसंवत्सरान्मदेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

या त ऊतिरिति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं । तथा चानुक्रान्तं । या ते नवेति ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेऽहनीदं सूक्तं निष्केवल्यनिविद्धानं । सूत्रितं च । या त ऊतिरवमेति मध्यंदिनः । आ० ७. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

या त ऊतिरवमा या परमा या मध्यमेन्द्र शुष्मिन्नस्ति ।

ताभिरू षु वृत्रहत्येऽवीर्न एभिश्च वाजैर्महान्न उग्र ॥ १

या । ते । ऊतिः । अवमा । या । परमा । या । मध्यमा ।

इंद्र । शुष्मिन् । अस्ति ।

ताभिः । ऊं इति । सु । वृत्रऽहत्ये । अवीः । नः । एभिः ।

च । वाजैः । महान् । नः । उग्र ॥ १

हे शुष्मिन् बलवन्निंद्र ते त्वदीया ऊतिः रक्षा अवमा अधमास्ति । या परमोत्कृष्टास्ति । या मध्यमास्ति ताभिरूतिभिर्वृत्रहत्ये युद्धे नोऽस्मान् सु सम्यगवीः । पालय । किंच हे उग्रोद्गूर्णेंद्र महांस्त्वमेभिर्वाजैरन्नैश्च नोऽस्मान् संयोजयेति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्नमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्र ।

आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीरार्याय विशोऽव

तारीर्दासीः ॥ २

आभिः । स्पृधः । मिथतीः । अरिषण्यन् । अमित्रस्य ।

व्यथय । मन्युम् । इन्द्र ।

आभिः । विश्वाः । अभिऽयुजः । विषूचीः । आर्याय ।

विशः । अव । तारीः । दासीः ॥ २

हे इन्द्र आभिस्त्वदीयाभिः ऊतिभिर्मित्रमतीः यान्यैन्यानि हिंसतोः स्पृधोऽस्पर्धमानाः सेना अरिषण्यन् हिंसन् । पालयन्नित्यर्थः । अमित्रस्य शत्रोर्मन्युं संग्रामादिषु विद्यमानं कोपं व्यथय । नाशय । अपि आभिः ऊतिभिर्विश्वा अभियुजोऽभियोक्त्रीर्विषूचीः सर्वतो विद्यमाना दासीः कर्मकरीरुपक्षयित्रीर्विश्वाः सर्वा विशः प्रजा आर्याय कर्मादिकर्मकर्त्रे यजमानायावतारीः । विनाशय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इन्द्र जामय उत येऽजामयोऽर्वाचीनासो वनुषो युयुज्रे ।

त्वमेषां विथुरा शवांसि जहि वृष्ण्यानि कृणुही पराचः ॥ ३

इन्द्र । जामयः । उत । ये । अजामयः । अर्वाचीनासः ।

वनुषः । युयुज्रे ।

त्वम् । एषाम् । विथुरा । शवांसि । जहि । वृष्ण्यानि ।

कृणुहि । पराचः ॥ ३

हे इंद्र जामयो ज्ञातिरूपाः अंतिकस्था ये शत्रवः । उतापि चाजामयो दूरदेशे स्थिता ये शत्रवोऽस्माभिर्योद्धुमस्मदभिमुखा वनुषो हिंसंतो युयुत्सवो वर्तंते एवमुभयविधानां शत्रूणां संबंधीनि शर्धांसि बलानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि दीनानि त्वं कृणुहीति शेषः । तथा वृष्ण्यानि एषां वीर्याणि जहि । नाशय । किंच पराच उभय विधान् शत्रून्पराचः पराङ्मुखान् कुरु । कुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शूरो॑ वा॒ शूरं॑ वनते॒ शरी॑रैस्तनू॒रुचा॒ तरु॑षि॒ यत्कृ॒ण्वैते॑ ।
तो॒के वा॒ गोषु॒ तन॑ये॒ यद॒प्सु वि क्रंद॑सी उ॒र्वरा॑सु॒ ब्रवै॑ते ॥

शूरः॑ । वा॒ । शूर॑म् । व॒न॒ते॒ । शरी॑रैः । त॒नू॒ऽरुचा॑ । तरु॑षि ।
यत् । कृ॒ण्वैते॒ इति॑ ।
तो॒के । वा॒ । गोषु॑ । तन॑ये । यत् । अ॒प्ऽसु । वि ।
क्रंद॑सी॒ इति॑ । उ॒र्वरा॑सु । ब्रवै॑ते॒ इति॑ ॥ ४

हे इंद्र शूरस्त्वदनुगृहीतो वीरः शरीरैरंगैः शूरं वा वीरमपि वनते । हंति । हिंसार्थोऽयं वनतिः । यद्वा वेत्यनेन विकल्पाभिधायकेनाशूरो वा त्वदनुगृहीतः सन् शूरं वनति । कदा वनत इत्येतदाह । तनूरुचा शरीरेण शोभमानौ परस्पर-विरोधिनौ तरुषि युद्धे यद्यदा कृण्वैते संग्रामं कुरुतः । यद्यदा च तोके वा पुत्रनिमित्ते वा गोषु निमित्तभूतासु वा तनये पौत्रे निमित्तभूते वाप्सु उदकेषु निमित्तेषु चोर्वरासु सर्वसस्याढ्यासु भूमिषु निमित्तासु क्रंदसी क्रंदमानावाक्रोशंतौ विब्रुवैते विब्रुवाते । हे इंद्र युष्मादिशाभजयस्त्वदनुगृहीतस्य भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न॒हि त्वा॒ शूरो॒ न तु॒रो न धृ॒ष्णुर्न त्वा॑ यो॒धो मन्य॑मानो
यु॒योध॑ ।
इंद्र॒ नकि॑ष्ट्वा॒ प्रत्य॑स्त्ये॒षां विश्वा॑ जा॒तान्य॒भ्य॑सि॒ तानि॑ ॥ ५

नहि। त्वा। शूरः। न। तुरः। न। धृष्णुः। न। त्वा।
योधः। मन्यमानः। युयोध।
इंद्र। नकिः। त्वा। प्रति। अस्ति। एषां। विश्वा।
जातानि। अभि। असि। तानि॥ ५

हे इंद्र त्वा त्वया सह शूरो विक्रांततमो नहि युयोध। न युध्यते। तथा तुरोऽन्येषां शत्रूणां हिंसकोऽसन्त्वया न युयोध। धृष्णुर्धर्षको न युयोध। मन्यमानो युद्धे क्रुध्यन् योधो भटस्त्वा त्वया न युयोध। हे इंद्र एषां शूरादीनां मध्ये कश्चन त्वा तव नकिः प्रत्यस्ति। प्रतिनिधिर्नास्ति। विश्वा विश्वानि जातानि प्रादुर्भूतानि तानि शूरादीनि त्वमभ्यसि। अभिभवसि॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे एकोनविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

स पत्यत उभयोर्नृम्णमयोर्यदी वेधसः समिथे हवंते।
वृत्रे वा महो नृवति क्षये वा व्यचस्वंता यदि वितंतसैते॥ ६

सः। पत्यते। उभयोः। नृम्णं। अयोः। यदि। वेधसः।
संऽइथे। हवंते।
वृत्रे। वा। महः। नृऽवति। क्षये। वा। व्यचस्वंता।
यदि। वितंतसैते इति॥ ६

उभयोरुभयोरुभयोर्मध्ये स जनो नृम्णं धनं पत्यते। ईष्टे। कयोर्मध्ये क ईष्ट इत्येतदुभयथाह। यदि यस्य जनस्य। यदीति निपातो यच्छब्दार्थे वर्तते। समिथे यज्ञे वेधसः कर्मणां विधातार ऋत्विजो हवंते इंद्रं स्तुवंति स ईष्ट इति संबंधः। महो महति प्रभूते वृत्रे वा निरोधे निमित्ते वा नृवति परिचारकमनुष्ययुक्ते क्षये वा गृहनिमित्ते वा। व्यचस्वंतौ यदि द्वौ जनौ। यदीति वाक्यार्थे वर्तते।

वितंतसैते वियुध्यते तस्योभय इति संबंधः॥ तसिकृपाव्ययकर्मणो विपूर्वाद्वितंतसैते इति भवति। यद्वा तंसयत इति धातुः कंड्वादिषु पठ्यते तस्मादिदं रूपमिति॥

॥ अथ सप्तमी॥

अध स्मा ते चर्षणयो यदेजानिंद्र त्रातोत भवा वरूता।

अस्माकासो ये नृतमासो अर्य इंद्र सूरयो दधिरे पुरो नः॥७

अध। स्म। ते। चर्षणयः। यत्। एजान्। इंद्र। त्राता।

उत। भव। वरूता।

अस्माकासः। ये। नृऽतमासः। अर्यः। इंद्र। सूरयः।

दधिरे। पुरः। नः॥७

अध अपि च हे इंद्र ते त्वदीयाश्चर्षणयः मनुष्या यद्यदैजान् एजेयुर्भीत्या कंपेयुः त्वं तेषां त्राता पालको भव। उतापि च वरूता संभक्ता भव। अस्माकासोऽस्मदीया नृतमासो नेतृतमा ये मनुष्या हे इंद्र त्वामर्योऽरयो। प्रापयितार इत्यर्थः। तेषां त्राता भव। हे इंद्र सूरयो ये स्तोतारो नोऽस्मान्पुरो दधिरे पुरस्कुर्वते तेषां च त्राता भवेति॥

साकमेधेषु माहेंद्र्यामिष्टाविंद्रस्य इत्यग्नौ याज्या। सूत्रितं च। अनु ते दायि मह इंद्रियाय विश्वकर्मन्हविषा वावृधानः। आ० २.१८.। इति॥ चतुर्थेऽहनि माध्ये निष्केवल्य एषैव सूक्तमुखीया। सूत्रितं च। अनु ते दायि मह इंद्रियाय वम्रे तु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे। आ० ८.५.। इति॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी॥

अनु ते दायि मह इंद्रियाय सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये।

अनु क्षत्रमनु सहो यजत्रेंद्र देवेभिरनु ते नृषह्ये॥८

अनु । ते । दायि । महे । इंद्रियाय । सत्रा । ते । विश्वं ।

अनु । वृत्रऽहत्ये ।

अनु । क्षत्रं । अनु । सहः । यजत्र । इंद्र । देवेभिः ।

अनु । ते । नृऽसह्ये ॥ ८

हे इंद्र महे महते ते तुभ्यमिंद्रियायैश्वर्यायैश्वर्यमनुदायि । अन्वदायि । अनुदीयते च । वृत्रहत्ये वृत्रवधे निमित्ते ते तुभ्यं विश्वं समस्तं सत्रा सत्यमनुदायि । कैः किमनुदायीति तदुभयमाह । येन विश्वं बिभर्ति तत्क्षत्रं बलमनुदायि । येन शत्रूनभिभवति तत् ऋजिषीष्टं सहो बलमनुदायि । हे यजत्र यजनीयेंद्र ते तुभ्यं नृषह्ये युद्धे देवेभिः सैन्यैरेतत्सर्वमनुदायि ॥

॥ अथ नवमी ॥

एवा नः स्पृधः समजा समत्स्विंद्र रारंधि मिथतीरदेवीः ।

विद्याम वस्तोरवसा गृणंतो भरद्वाजा उत त इंद्र नूनं ॥ ९

एव । नः । स्पृधः । सं । अज । समत्ऽसु । इंद्र । ररंधि ।

मिथतीः । अदेवीः ।

विद्याम । वस्तोः । अवसा । गृणंतः । भरत्ऽवाजाः । उत ।

ते । इंद्र । नूनं ॥ ९

हे इंद्र एवमेवं स्तुतस्त्वं नोऽस्मदीयाः स्पृधः शत्रुसेनाः समत्सु संग्रामेषु समज । शत्रुवधार्थं प्रेरय । किंच मिथतीर्हिंसतीरदेवीरासुरीः सेना ररंधि । अस्मदय वशीकुरु । वयमपि च हे इंद्र ते स्तुवंतस्त्वां स्तुवंतो भरद्वाजा यजमानपक्षाणेन कर्मणोपासकाः । निवासयितारं । नूनमद्य विद्याम । लभेमहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे विंशो वर्गः ॥

श्रुधी न इंद्रेत्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। तथा चानुक्रम्यते। श्रुधि नोऽष्टावैंद्रं। विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

श्रुधी नं इंद्र ह्वयामसि त्वा महो वाजस्य सातौ वावृषाणाः।

सं यद्विशोऽयंत शूरसाता उग्रं नोऽवः पार्ये अहंन्दाः॥ १

श्रुधि। नः। इंद्र। ह्वयामसि। त्वा। महः। वाजस्य।

सातौ। ववृषाणाः।

सं। यत्। विशः। अयंत। शूरऽसातौ। उग्रं। नः।

अवः। पार्ये। अहंन्। दाः॥ १

हे इंद्र ववृषाणाः सोमैस्त्वां सिंचंतो वयं स्तोतारो महो महतो वाजस्यान्नस्य सातौ लाभार्थं त्वा त्वां हुवामसि। आह्वयामः। हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं मदाह्वानं श्रुधि। शृणु। यद्यदा विशो जनाः शूरसाता शूरसातौ युद्धे समयंत संगच्छंते तदा पार्ये विशेषेण पारयितव्येऽहनि दिवसे नोऽस्मभ्यमुग्रमुद्गूर्णमवो रक्षणं दाः। अदाः। प्रयच्छ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां वाजी हवते वाजिनेयो महो वाजस्य गध्यस्य सातौ।

त्वां वृत्रेष्विंद्र सत्पतिं तरुत्रं त्वां चष्टे मुष्टिहा गोषु युध्यन्॥ २

त्वां। वाजी। हवते। वाजिनेयः। महः। वाजस्य।

गध्यस्य। सातौ।

त्वां। वृत्रेषु। इंद्र। सत्ऽपतिं। तरुत्रं। त्वां। चष्टे।

मुष्टिऽहा। गोषु। युध्यन्॥ २

वाजी हविर्लक्षणान्नवान् वाजिन्याः पुत्रो भरद्वाजो हे इंद्र त्वां महतः सर्वैः प्राप्यस्य महतो महतो वाजस्य सातौ लाभे निमित्ते ह्वयते। ह्वयति। अपि च हे इंद्र सत्पतिं सज्जनानां पालकं सहत्वं दुर्जनानां मारकं त्वां वृत्रेषूपद्रवेषु निमित्तेषु भरद्वाजो ह्वयति। मुष्टिहा मुष्टियुद्धेन शत्रूणां हंता गोषु निमित्तभूतासु युध्यन् शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वन् भरद्वाजस्त्वां चष्टे। पश्यति। प्रतिभाषते॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं कविं चोदयोऽर्कसातौ त्वं कुत्साय शुष्णं दाशुषे वर्क्।

त्वं शिरो अमर्मणः पराहन्नतिथिग्वाय शंस्यं करिष्यन्॥ ३

त्वं। कविं। चोदयः। अर्कऽसातौ। त्वं। कुत्साय। शुष्णं। दाशुषे। वर्क्।

त्वं। शिरः। अमर्मणः। परा। अहन्। अतिथिऽग्वाय। शंस्यं। करिष्यन्॥ ३

हे इंद्र त्वमर्कसातावन्नलाभार्थं कविं भार्गवमृषिं चोदयः। अचोदयः। प्रेरय। किंच हे इंद्र त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते कुत्साय शुष्णमसुरं वर्क्। छेदितवानसि वर्गिति वृजतेश्छेदनार्थस्य लुङि रूपं॥ तथा त्वमतिथिग्वायातिथीनामभिगंत्रे दिवोदासाय शंस्यं स्तुत्यं सुखं करिष्यन् अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्य शंबरस्य शिरः शीर्षं पराहन्। अवधीः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं रथं प्र भरो योधमृष्वमावो युध्यंतं वृषभं दशद्युं।

त्वं तुग्रं वेतसवे सचाहन्त्वं तुजिं गृणंतमिंद्र तूतोः॥ ४

त्वं। रथं। प्र। भरः। योधं। ऋष्वं। आवः। युध्यंतं।

वृषभं। दशऽद्युं।

त्वं। तुग्रं। वेतसवे। सचा। अहन्। त्वं। तुजिं। गृणंतं।

इंद्र। तूतोरिति तूतोः॥ ४

हे इंद्र त्वं वृषभसंज्ञकाय राज्ञे योधं युद्धसाधनमृष्वं महांतं रथं प्रभरः प्राभरः। अपि च युध्यंतं शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वंतं दशद्युं दश दिवसा युध्यतो यस्य गतास्तं वृषभमेतदाख्यं राजानमावः। युद्धादपोपरक्षः। किंच त्वं वेतसव एतन्नाम्ने राज्ञे सचा सहायभूतः सन् तुग्रमसुरमहन्। हतवानसि। वेतसुनाम कश्चिदसुरः। अत्र तस्मादन्यः उच्यते। यद्वा वेतसव इति तृतीयार्थे चतुर्थी। वेतसुनामासुरेण सहितं तुग्रं हतवानसि। तथा च मंत्रांतरे श्रूयते। अहं पितेव वेतसूँरभिष्टये तुग्रं कुत्साय स्मदिभं च रंधयं। ऋग्वे० १०, ४९, ४,। इति। हे इंद्र त्वं गृणंतं स्तुवंतं तुजिमेतदाख्यं राजानं तूतोः। अवर्धयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं तदुक्थमिंद्र बर्हणा कः प्र यच्छता सहस्रा शूर दर्षि।

अव गिरेर्दासं शंबरं हन्प्रावो दिवोदासं चित्राभिरूती॥ ५

त्वं। तत्। उक्थं। इंद्र। बर्हणा। कः। प्र।

यत्। शता। सहस्रा। शूर। दर्षि।

अव। गिरेः। दासं। शंबरं। हन्। प्र। आवः।

दिवःऽदासं। चित्राभिः। ऊती॥ ५

हे इंद्र बर्हणा बर्हणः शत्रूणां हिंसकस्त्वमुक्थं प्रशस्यं तत्कर्म कः। अकरोः। किं तत्कर्मेत्युच्यते। हे शूर वीरेंद्र त्वं शता शतानि सहस्राणि च शंबरसंबंधीन् भटान् प्रदर्षि। विदारितवानसि। तथा च निगमांतरे। अध्वर्यवो यः शतं शंबरस्य। ऋग्वे० २, १४, ६,। इति। तथा त्वं दासं यज्ञादिकर्मणामुपक्षपयितारं गिरेः पर्वतादवगतं शंबरमसुरमवहन्। अवावधीः। तथापि श्रूयते। यः शंबरं पर्वतेषु क्षियंतं। ऋग्वे० २, १२, ११,। इति। किंच चित्राभिर्विचित्राभिरूती ऊतिभी रक्षाभिर्दिवोदासं राजानं प्रावः। प्रकर्षेण पालयसि च॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे एकविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं श्रद्धाभिर्मंदसानः सोमैर्दभीतये चुमुरिमिंद्र सिष्वप्।
त्वं रजिं पिठीनसे दशस्यन्षष्टिं सहस्रा शच्या सचाहन्॥ ६

त्वं। श्रद्धाभिः। मंदसानः। सोमैः। दभीतये। चुमुरिं।
इंद्र। सिष्वप्।
त्वं। रजिं। पिठीनसे। दशस्यन्। षष्टिं। सहस्रा।
शच्या। सचा। अहन्॥ ६

हे इंद्र श्रद्धाभिः श्रद्धापुरःसरमादरातिशयेनानुष्ठितैः कर्मभिर्मंदसानो मोद-मानः श्रद्धया नूनं कर्म सत्यमेव भवति। तथा च श्रूयते। यदेव विद्यया करोति श्रद्धयोपनिषदा तदेव वीर्यवत्तरं भवति। छा० उ० १. १. १०. । इति। सोमैश्च मंदसानस्त्वं दभीतये एतन्नामकाय राजर्षये चुमुरिमेतदाख्यमसुरं सिष्वप्। अस्वापयः। अवधीरित्यर्थः। किंच हे इंद्र त्वं पिठीनसे एतन्नामकाय रजिमेतदाख्यां कन्यां वा राज्यं वा दशस्यन् प्रयच्छन् शच्या प्रज्ञया षष्टिं षष्टिसंख्याकानि सहस्रा घटानां सहस्राणि सचा सह युगपदेवाहन्। अवधीः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अहं चन तत्सूरिभिरानश्यां तव ज्याय इंद्र सुम्नमोजः।
त्वया यत्स्तवंते सधवीर वीरास्त्रिवरूथेन नहुषा शविष्ठ॥ ७

अहं। चन। तत्। सूरिऽभिः। आनश्यां। तव। ज्यायः।
इंद्र। सुम्नं। ओजः।
त्वया। यत्। स्तवंते। सधऽवीर। वीराः। त्रिऽवरूथेन।
नहुषा। शविष्ठ॥ ७

हे शवसीर वीरैः सहित शविष्ठ बलवत्तमेंद्र वीराः कर्मास्विरत्वेन वीरि बहुधान्यांत्यकानि भुवनानि यच्छ्रमेन। नहुषां मनुष्याणां मध्ये न त्वया च दत्तं अस्मभ्यं भुवनेषु न तथा ते स्तुवंति हे इंद्र तव त्वया दत्तं ज्यायोऽनि- प्रयेन प्रायश्चं तथा ... भरद्वाजो ऋषिभिर्दीर्घैः स्तोत्रभिः सहानमर्या। पाशुया॥

॥ अथाष्टमी॥

वयं त आस्याम् इंद्र द्युम्नहूतौ सखायः स्याम महिन प्रेष्ठाः।
प्रातर्दनिः क्षत्रश्रीरस्तु श्रेष्ठो घने वृत्राणां सनये धनानाम्॥ ८

वयं। ते। अस्यां। इंद्र। द्युम्नऽहूतौ। सखायः। स्याम।
महिन। प्रेष्ठाः।
प्रातर्दनिः। क्षत्रऽश्रीः। अस्तु। श्रेष्ठः। घने। वृत्राणां।
सनये। धनानां॥ ८

हे महिन पूजनीयेंद्र ते त्वदर्थं सखायः स्तोतारो वयमस्यां द्युम्नहूतावन्न-निमित्ते स्तोत्रे प्रेष्ठाः अतिशयेन प्रियाः स्याम। भवेम। प्रातर्दनिः। प्रतर्दनो नाम राजा। तस्य पुत्रः क्षत्रश्रीरेतन्नामको मम याज्यो राजा श्रेष्ठोऽस्तु। सर्वेषा-मुत्कृष्टो भवतु। किमर्थं। वृत्राणां शत्रूणां घने वधाय च धनानां बहूनां सनये संभजनाय च श्रेष्ठोऽस्त्विति संबंधः॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः॥

किमस्य मद इत्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं। त्रैष्टुभं च। किंत्वांत्या चायमानस्याभ्यावर्तिनो दानस्तुतिः। भरद्वाज ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। अंत्यायास्तु दानस्तुतिरूपत्वात्तया तेनोच्यत इति न्यायेन दानमेव देवता॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

किमस्य मदे किम्वस्य पीताविंद्रः किमस्य सख्ये चकार।
रणा वा ये निषदि किं ते अस्य पुरा विविद्रे किमु नूतनासः॥ १

किं। अस्य। मदे। किं। ऊं इति। अस्य। पीतौ। इंद्रः।
किं। अस्य। सख्ये। चकार।
रणाः। वा। ये। निऽसदि। किं। ते। अस्य। पुरा।
विविद्रे। किं। ऊं इति। नूतनासः॥ १

भरद्वाज ऋषिः फलविलंबनासहिष्णुः सन् अनयेंद्रं क्षिपति। अस्य सोमस्य मदे सतींद्रः किं चकार। न किमपि। किमु किंवास्य सोमस्य पीतौ पाने सति किं चकार। अस्य सोमस्य सख्ये सखित्वे किं चकार। पानमदेष्विंद्रः कोपि न सम्यक् चकारेत्यर्थः। अस्य सोमस्य निषदि स्थाने रणा वा ये स्तोतारः संति ते स्तोतारः पुरा पूर्वं च इंद्र ते त्वत्तः किं विविद्रे। किं लेभिरे। नूतनासो नूतना इदानींतनाः स्तोतारश्च किमु लेभिरे॥

॥ अथ द्वितीया॥

सदस्य मदे सद्वस्य पीताविंद्रः सदस्य सख्ये चकार।
रणा वा ये निषदि सत्ते अस्य पुरा विविद्रे सदु नूतनासः॥ २

सत्। अस्य। मदे। सत्। ऊं इति। अस्य। पीतौ। इंद्रः।
सत्। अस्य। सख्ये। चकार।
रणाः। वा। ये। निऽसदि। सत्। ते। अस्य। पुरा।
विविद्रे। सत्। ऊं इति। नूतनासः॥ २

एवमाक्षिप्य इंद्रस्याप्रियं कृतं मत्वा प्रददौ। तदनंतरमृषिरिंद्रस्य कामात्म-पूर्णकामः सन् पुरा यान्युपालंभप्रतिपादकानि वाक्यान्युक्तवान् इदानीं तानि निराकरोति इंद्रोऽस्य सोमस्य मदे सत् शुभं कर्म चकार। अस्य सोमस्य पीतौ पाने सत् शुभं कर्म चकार। अस्य सख्ये सत् शुभं चकार। ये रणा वा स्तोतारस्ते निषदि स्थाने।

अश्नुवत इत्यर्थः। पुरा पूर्वं हे इंद्र ते त्वत्तः सत् शुभं कर्म विविद्रे। लेभिरे। नूतनास इदानींतनाः स्तोतारः सद्य शुभमेव कर्म लेभिरे॥

॥ अथ तृतीया ॥

नहि नु ते महिमनः समस्य न मघवन्मघवत्त्वस्य विद्म।
न राधसोराधसो नूतनस्येंद्र नकिर्ददृश इंद्रियं ते॥

नहि। नु। ते। महिमनः। समस्य। न। मघऽवन्।
मघवत्ऽत्वस्य। विद्म।
न। राधसःऽराधसः। नूतनस्य। इंद्र। नकिः। ददृशे।
इंद्रियं। ते॥ ३

हे मघवन्धनवन्निंद्र ते त्वदीयस्य समस्य समस्तस्य महिमनो महिम्नो महिमानं नहि विद्म। वयं न जानीमः॥ नु इत्यनु पूरणः॥ तथा मघवत्त्वस्य त्वदीयस्य धनिकत्वस्य च वयं न जानीमः। नूतनस्य स्तुत्यस्य राधसः राधसस्त्वदीयं सर्व धनं च न जानीमः॥ सर्वत्र द्वितीयार्थे षष्ठी॥ हे इंद्र ते त्वदीयमिंद्रियं सामर्थ्य नकिर्ददृशे। केनापि न दृश्यते॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एतत्त्यत्त इंद्रियमचेति येनावधीर्वरशिखस्य शेषः।
वज्रस्य यत्ते निहतस्य शुष्मात्स्वनाच्चिदिंद्र परमो ददार॥ ४

एतत्। त्यत्। ते। इंद्रियं। अचेति। येन। अवधीः।
वरऽशिखस्य। शेषः।
वज्रस्य। यत्। ते। निऽहतस्य। शुष्मात्। स्वनात्। चित्।
इंद्र। परमः। ददार॥ ४

हे इंद्र येन वीर्येण वरशिखस्य। वरशिखो नाम कश्चिदसुरः। शेषः शेषांसि सुतान्। शेष इत्यपत्यनामैतत्। अवधीः अहिंसीः ते त्वदीयमेतदस्माभिरिदानीं वीर्यमचेति। अस्माभिर्ज्ञायि। हे इंद्र यद्यस्मात्कारणाद्बलः बलवतः प्रेरितस्य त्वदीयवज्रस्य स्वनात् शब्दादेव परमो वरशिखस्य पुत्राणां मध्ये बलाद्याभिक्रमेणोत्कृष्टः कश्चित्पुत्रो ददार अदीर्यत॥

॥ अथ पंचमी ॥

अवधीदिंद्रो वरशिखस्य शेषोऽभ्यावर्तिने चायमानाय शिक्षन्।
वृचीवतो यद्धरियूपीयायां हन्पूर्वे अर्धे भियसापरो दर्त्॥ ५

अवधीत्। इंद्रः। वरऽशिखस्य। शेषः। अभिऽआवर्तिने।
चायमानाय। शिक्षन्।
वृचीवतः। यत्। हरिऽयूपीयायां। हन्। पूर्वे। अर्धे।
भियसा। अपरः। दर्त्॥ ५

पूर्वोक्तमेवार्थमनया विवृणोति। अभ्यावर्तिने चायमानस्य राज्ञः पुत्राय अभ्यावर्तिन एतन्नामकाय राज्ञे शिक्षन् इष्टानि वसूनि प्रयच्छन् वरशिखस्यासुरस्य शेषः पुत्रानवधीत्। अजैषीत्। अहिंसीत्। वरशिखस्य पुत्रान् कथमवधीदित्युच्यते। यद्यदा इंद्रो हरियूपीयायां। हरियूपीया नाम काचिन्नदी काचिन्नगरी वा। तस्यां पूर्वेऽर्धे प्राग्भागे स्थितान् वृचीवतः। वृचीवान्नाम वरशिखस्य कुलोत्पन्नः पुरुषः। तद्वंश्यान्वरशिखस्य पुत्रान् हन् अवधीत् तदाऽपरभागे स्थितो वरशिखस्य शेषः पुत्रो भियसा भीत्या दर्त्। दीर्णोऽभूत्॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्रिंशच्छतं वर्मिणं इंद्र साकं यव्यावत्यां पुरुहूत श्रवस्या।
वृचीवंतः शरवे पत्यमानाः पात्रा भिंदाना न्यर्थान्यायन्। ६

त्रिंशत्ऽशतं । वर्मिणः । इंद्र । साकं । यव्याऽवत्यां ।

पुरुऽहूत । श्रवस्या ।

वृचीवंतः । शरवे । पत्यमानाः । पात्रा । भिंदानाः ।

निऽअर्थानि । आयन् ॥ ६

इदानीमुक्तमेवार्थं विवृणोति । हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र श्रवस्या अन्नेच्छया । अन्नमिच्छंतो यशो वा । तद्वांछया युद्धे त्वां जित्वान्नं प्राप्नुयाम यशो वा प्राप्नुयामेति कामयमानाः शरवे हिंसायै । त्वां हिंसितुमित्यर्थः । पत्यमाना आपतंतोऽभिगच्छंतः पात्रा पात्राणि यज्ञसाधनानि भिंदाना भिंदंतो वर्मिणः कवचवंतस्त्रिंशच्छतं त्रिंशदधिकशतसंख्याका वृचीवंतो वराशिखस्य पुत्राः साकं युगपदेव यव्यावत्यां पूर्वोक्तायां हरियूपीयायां न्यर्थानि मृत्युं न्यायन् । न्यगच्छन् । विनाशं प्राप्नुरित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्य गावावरुषा सूयवस्यू अंतरू षु चरतो रेरिहाणा ।

स सृंजयाय तुर्वशं परादाद्वृचीवतो दैववाताय शिक्षन् ॥ ७

यस्य । गावौ । अरुषा । सुयवस्यू इति सुऽयवस्यू । अंतः ।

ऊं इति । सु । चरतः । रेरिहाणा ।

सः । सृंजयाय । तुर्वशं । परा । अदात् । वृचीवंतः ।

दैवऽवाताय । शिक्षन् ॥ ७

अरुषावरुषौ रोचमानौ सुयवस्यू शोभनयवसानीच्छंतौ रेरिहाणा लेलिहानौ पुनः पुनरास्वादयंतौ । यद्वा गात्रविशेषं कुर्वंतौ । यस्येंद्रस्य संबंधिनौ गावावश्वा- वंतर्द्यावापृथिव्योर्मध्येंऽतरिक्षे चरंतौ गच्छतः ॥ तौ खलु हरी पूर्ण्यौ ॥ स इंद्रः सृंजयाय दैववाताय राज्ञे तुर्वशं राजानं परादात् । प्रददौ । किं कुर्वन् । वृचीवतो

वारशिखान् दैववातात् दैववातवंशोत्पन्नादभ्यावर्तिने दासे शिक्षन् वशीकुर्वन्। तेषां धनानि प्रयच्छसीति वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

द्वयाँ अग्ने रथिनो विंशतिं गा वधूमंतो मघवा मह्यं संराट्।
अभ्यावर्ती चायमानो ददाति दूणाशेयं दक्षिणा पार्थवानां॥ ८

द्वयान्। अग्ने। रथिनः। विंशतिं। गाः। वधूऽमंतः।
मघऽवा। मह्यं। संऽराट्।
अभिऽआवर्ती। चायमानः। ददाति। दुःऽनशा। इयं।
दक्षिणा। पार्थवानां॥ ८

अनया भरद्वाजः स्वस्मा अभ्यावर्तिना दत्तं धनजातमग्नये प्रख्यापयति। हे अग्ने मघवा धनवान् प्रभूतदानो वा सम्राट् राजसूययाजी चायमानस्य पुत्रोऽभ्यावर्त्यन्तदाख्यो राजा रथिनः रथसहितान्वधूमतः स्त्रीयुक्तान् द्वयान् मिथुनभूतान् विंशतिं विंशतिसंख्याकान् गाः पशून्मह्यं ददाति। प्रायच्छत्। पार्थवानां पृथोर्वंशजस्याभ्यावर्तिनो राज्ञः संबंधिनी॥ पूजायां बहुवचनं॥ इयं दक्षिणा दुर्णशा केनापि नाशयितुमशक्या भवति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

आ गाव इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। आ गावो गव्यं द्वितीयेंद्रो वांत्यस्य पादोऽंत्यानुष्टुप् जागतकृचो द्वितीयादिरिति। भरद्वाज ऋषिः। इंद्रो वचन इत्याद्यृचो जगत्यः। अंत्यानुष्टुप्। शिष्टास्त्रिष्टुभः। कृत्स्नस्य गौर्देवता द्वितीयायाः अंत्यपादस्य च विकल्पेनेंद्रो देवता॥ गवामुपस्थाने एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। आ गावो अग्मन्निति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ गावो अग्मन्नुत भद्रमक्रन्त्सीदंतु गोष्ठे रणयंत्वस्मे ।

प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युरिन्द्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः॥ १

आ। गावः। अग्मन्। उत। भद्रं। अक्रन्। सीदंतु।

गोऽस्थे। रणयंतु। अस्मे इति।

प्रजाऽवतीः। पुरुऽरूपाः। इह। स्युः। इंद्राय।

पूर्वीः। उषसः। दुहानाः॥ १

गाव आग्मन्। अस्मदीयं गृहमागच्छंतु। उतापि च भद्रं भजनीयं सुखमक्रन्। कुर्वंतु। तथा गोष्ठे अस्मदीये गवां स्थाने सीदंतु। उपविशंतु। तदनंतरमस्मे अस्मासु रणयंतु। रमंतां। अपि चेहास्मिन् गोष्ठे पुरुरूपा नानावर्णा गावः प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिमत्यः पूर्वीर्बह्व्य इंद्रायेंद्रार्थमुषस उषःकालान् प्रति दुहाना दोह्यमानाः स्युः। भवंतु॥

॥ अथ द्वितीया॥

इंद्रो यज्वने पृणते च शिक्षत्युपेद्ददाति न स्वं मुषायति।

भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्नभिन्ने खिल्ये नि दधाति देवयुं॥ २

इंद्रः। यज्वने। पृणते। च। शिक्षति। उप। इत्।

ददाति। न। स्वं। मुषायति।

भूयःऽभूयः। रयिं। इत्। अस्य। वर्धयन्। अभिन्ने। खिल्ये।

नि। दधाति। देवऽयुं॥ २

इंद्रो यज्वने यजनशीलाय पृणते च स्तुतिभिः प्रीणयित्रे च स्तोत्रे शिक्षति। अपेक्षितं धनं ददाति। न केवलं एकदैव दानमपि तु सर्वदेत्याह। उपेद्ददाति। उपेत्य सर्वदा ददात्येव। यज्वनः स्तोतुश्च स्वं स्वभूतं धनं न मुषायति। कदाचिदपि नापहरति। अपि चास्य यजमानस्य रयिं धनमात्मना दत्तं भूयो भूयः पुनः पुनर्वर्धयन्नित् वर्धयन्नेव देवयुं देवानिच्छंतं तं जनमभिन्ने शत्रुभिरभेद्ये

खिलत्वे। खिलमप्रतिहतं स्थानं। तद्देव खिलत्वं। स्वार्थिको ष्यञ्॥ यद्वैतेष्वनप्रकाशे स्थले निदधाति। निक्षिपति। निधि सम्प्रत्ययः॥

इंद्रोना ह्यविःषु न ता नशंति न ता अर्वेति गोदेवताया आज्यपुरोनुवाक्ये। आ० ६.१४.॥ ओषधसेऽपि सहत्वतीयानिष्टोत्युक्थ्यारेते सूक्तपाठोक्ते। सूत्रितं च। न ता अर्वा रेणुककाटो अश्नुते न ता नशंति न दभाति तस्करः। आ० ९.५.। इति॥

। तत्र तामेतां सूक्ते तृतीयामाह।

न ता नशंति न दभाति तस्करो नासामामित्रो व्यथिरा दधर्षति।
देवांश्च याभिर्यजते ददाति च ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह॥३

न। ताः। नशंति। न। दभाति। तस्करः। न। आसां। आमित्रः। व्यथिः। आ। दधर्षति।
देवान्। च। याभिः। यजते। ददाति। च। ज्योक्। इत्। ताभिः। सचते। गोपतिः। सह॥३

ता गावो न नशंति। अस्मत्सकाशान्न नश्यंतु। किंच तस्करश्चोरोऽपि न दभाति। अस्मदीया गा न हिंस्यात्। तथामित्रोऽमित्रस्य शत्रोः संबंधि व्यथिः शस्त्रमासामिमा गा न दधर्षति। न धर्षतु। स पतिरेतं भूतानां गवां स्वामी यजमानो याभिर्गोभि-र्देव इंद्रादीनुद्दिश्य यजते यज्ञं करोति। यो गा इंद्रार्थं ददाति च प्रयच्छति च ताभिस्ताद्दशीभिर्गोभिः सह ज्योगित् चिरकालमेव सचते। संगच्छतां॥

। अथ चतुर्थी।

न ता अर्वा रेणुककाटो अश्नुते न संस्कृतत्रमुप यंति ता अभि।
उरुगायमभयं तस्य ता अनु गावो मर्तस्य वि चरंति यज्वनः॥४

न । ताः । अर्वा । रेणुऽककाटः । अश्नुते । न । संस्कृतऽत्रम् ।
उप । यन्ति । ताः । अभि ।
उरुऽगायम् । अभयम् । तस्य । ताः । अनु । गावः । मर्तस्य ।
वि । चरन्ति । यज्वनः ॥ ४

रेणुककाटो रेणोः पार्थिवस्य रजस उद्भेदकः ॥ ककिर्भेदनकर्मा ॥ अर्वा युद्धार्थमागतोऽश्वो ता गा नाश्नुते । न प्राप्नुयात् । तथा ता गावः संस्कृतत्रं विशसनादिसंस्कारं नाभ्युपयन्ति । नाभिगच्छन्तु । अपि च ता गावो यज्वनो यागशीलस्य तस्य मर्तस्य मनुष्यस्योरुगायं विस्तीर्णगमनमभयं भयवर्जितं प्रदेशमनुलक्ष्य वि चरन्ति । विशेषेण गच्छन्तु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छान् गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः ।
इमा या गावः स जनास इन्द्र इच्छामीद्धृदा मनसा चिदिन्द्रम् ॥ ५

गावः । भगः । गावः । इन्द्रः । मे । अच्छान् । गावः ।
सोमस्य । प्रथमस्य । भक्षः ।
इमाः । याः । गावः । सः । जनासः । इन्द्रः । इच्छामि ।
इत् । हृदा । मनसा । चित् । इन्द्रम् ॥ ५

गाव एव मह्यं भगो धनं भवन्तु । इन्द्रश्च मे मह्यं गावो गा अच्छान् । ददातु । गावः प्रथमस्य हविषां मुख्यस्य सोमस्य भक्षो भक्ष्यं भवन्तु । अभिषुतस्य हि सोमस्य गव्येनाज्यादिना संस्कार्यत्वात् । हे जनासो जना इमा एवंभूता या गावः सन्ति ताः । ता इत्यर्थः । ता एव गाव इन्द्रो भवन्ति । दधिपयआदिरूपेणेन्द्रस्याप्यायकत्वात् । एवंभूतमिन्द्रं हृदा श्रद्धायुक्तेन मनसा चित् ॥ चिदित्यनर्थः ॥ इच्छामीत् । यजाम्येव । यागभूताभिर्गोभिरेवंभूतमिन्द्रं यष्टुमिच्छामीत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यूयं गावो मेदयथा कृशं चिदश्रीरं चित्कृणुथा सुप्रतीकं।
भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचो बृहद्वो वय उच्यते सभासु॥ ६

यूयं। गावः। मेदयथ। कृशं। चित्। अश्रीरं। चित्।
कृणुथ। सुऽप्रतीकं।
भद्रं। गृहं। कृणुथ। भद्रऽवाचः। बृहत्। वः। वयः।
उच्यते। सभासु॥ ६

हे गावो यूयं मेदयथ। आप्यायनं कुरुथेत्यर्थः। तथा कृशं चित् क्षीणमप्यश्रीरं चिदश्रीकमपि सुप्रतीकं शोभनाङ्गं कृणुथ। कुरुथ। हे भद्रवाचः कल्याणध्वन्युपेता गावोऽस्मदीयं गृहं भद्रं कल्याणं कृणुथ। गोभिर्युक्तं कुरुथ। सभासु यागपरिषत्सु हे गावो युष्माकं बृहद्वयोऽन्नमुच्यते। सर्वैर्दीयत इत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रजावतीः सूयवसं रिशंतीः शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिबंतीः।
मा वः स्तेन ईशत माघशंसः परि वो हेती रुद्रस्य वृज्याः॥ ७

प्रजाऽवतीः। सुऽयवसं। रिशंतीः। शुद्धाः। अपः। सुऽप्रपाने।
पिबंतीः।
मा। वः। स्तेनः। ईशत। मा। अघऽशंसः। परि। वः।
हेतिः। रुद्रस्य। वृज्याः॥ ७

हे गावो यूयं प्रजावतीः प्रजावत्यो वत्सादिभिर्युक्ता भवतेति शेषः। सूयवसं शोभनतृणं रिशंती रिशंत्यो भक्षयंत्यो भवत। सुप्रपाणे सुखेन पानयोग्ये तडागादौ शुद्धा निर्मला अप उदकानि पिबंतीः पिबंत्यश्च भवत। यो युष्मान्

सोमस्तव्यरो मेषत । मेमिष्ट । रिषदो । मा भूत् । तथाघ्नयशंसो आशादिः सत्त्वेभ्यश्चापि च वो युष्मान् रुद्रस्य कालात्मकस्य परमेश्वरस्य हेतिरायुधं च परिवृणक्तुः । परिवृणक्तु । परिहरतु ॥

। अथाष्टमी ।

उपेदमुपपर्चनमासु गोषूप पृच्यतां ।

उप ऋषभस्य रेतस्युपेंद्र तव वीर्ये ॥ ८

उप । इदं । उपऽपर्चनं । आसु । गोषु । उप । पृच्यतां ।

उप । ऋषभस्य । रेतसि । उप । इंद्र । तव । वीर्ये ॥ ८

आसु गोष्विदमुपपर्चनमाप्यायनमुपपृच्यतां । संपृच्यतां । हे इंद्र तव वीर्ये त्वदीयवीर्ये निमित्त ऋषभस्य गवां गर्भमादधानस्य वृषभस्य रेतसीदमुपपर्चनमाप्यायनं । गोषु ह्याप्यायितासु सतीषु तत्संबंधिक्षीरादिहविर्भिरेवेंद्र आप्यायितो भवतीत्यर्थः । उपेति पुनर्वचनं पादभेदानां पूरणार्थमिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । षष्ठस्य मंडलस्य तृतीयेऽनुवाके पंच सूक्तानि व्याख्यातानि । इंद्रं व इति षडृचं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । अनुक्रम्यते च इंद्रं षडिति । गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रं॑ वो॒ नरः॑ स॒ख्याय॑ सेपु॒र्महो॒ यंतः॑ सुम॒तये॑ चका॒नाः ।
म॒हो हि दा॒ता वज्र॑हस्तो॒ अस्ति॑ म॒हामु॑ र॒ण्वमव॑से यजध्वं ॥ १

इंद्रं॑ । वः॒ । नरः॑ । स॒ख्याय॑ । से॒पुः॒ । महः॑ । यंतः॑ । सु॒ऽम॒तये॑ ।
च॒का॒नाः ।
म॒हः । हि । दा॒ता । वज्र॑ऽहस्तः । अस्ति॑ । म॒हां । ऊं॒ इति॑ ।
र॒ण्वं । अव॑से । य॒ज॒ध्वं॒ ॥ १

हे यजमाना वो युष्माकं संबंधिनो नरो नेतार ऋत्विजः सख्याय सखित्वार्थमिंद्रं सेपुः । परिचरंति । स्तुवंति वा । कथंभूताः । महो महांति स्तोत्राणि यंतः प्रयच्छंतः प्राप्नुवंतः । कुर्वंत इत्यर्थः । तथा सुमतये । सुमतिः शोभनानुग्रहात्मिका मदीया बुद्धिः । तां चकानाः कामयमानाः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा । चकाना इति कामयतेर्लिटः कानचि रूपं । यद्वा महो महत्त्वं यंतोऽनुतिष्ठंतः सुमतये सुमतिं शोभनां स्तुतिं चकानाः शब्दयंतः ॥ कै गै शब्दे इत्यस्माल्लिटः कानचि रूपं ॥ हि यस्माद्वज्रहस्तो वज्रपाणिरिंद्रो महो महतो धनस्य दातास्ति भवति तस्मादु एनं रमणीयं महां महांतं तमिंद्रमवसे रक्षणाय यजध्वं । हविर्भिः पूजयत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यस्मि॒न्हस्ते॒ नर्या॑ मिमि॒क्षुरा रथे॑ हिर॒ण्यये॑ रथे॒ष्ठाः ।
आ र॒श्मयो॒ गभ॑स्त्योः स्थू॒रयो॒राध्व॒न्नश्वा॑सो॒ वृष॑णो युजा॒नाः ॥ २

आ । यस्मिन् । हस्ते । नर्याः । मिमिक्षुः । आ । रथे ।

हिरण्यये । रथेऽस्थाः ।

आ । रश्मयः । गभस्त्योः । स्थूरयोः । आ । अध्वन् ।

अश्वासः । वृषणः । युजानाः ॥ २

यस्मिन्निंद्रे नर्या नृभ्यो हिता दाना आमिमिक्षुः आसिच्यंते आपूर्यंते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ इंद्रे कुत्रेति चेत् । हस्ते तदीये पाणौ ॥ यद्वैतद्धस्तनामाभि-कर्यस्मिंद्रस्य विशेषणं । हस्ते हंतर्यस्मिन्निंद्रे इत्यर्थः । उक्तं यास्केन । हस्तो हंतेः प्राशुर्हनने । नि० १. ७. । इति । यद्वा हस्ते यस्मिन्निंद्रे नर्या नरहिता दाना आमिमिक्षुः आसिंचंति आपूरयंति स्तोतॄन् । यश्चेंद्रो रथेष्ठा रथे स्थाता सन् हिरण्यये सुवर्णमये रथ आतिष्ठति । यद्वा रथेष्ठा रथेऽवस्थिता दाता धनानि हिरण्यये रथे तिष्ठन् य इंद्र आसिंचति अभिवर्षति । यस्य च स्थूरयोः स्थूलयो-र्विपुलयोर्गभस्त्योः । बाहुनामैतत् । बाह्वो रश्मयोऽभीशव आसिच्यंते आबध्यंते । यस्य चाश्वासोऽश्वा वृषणः सेक्तारो युजानो युजाना रथे युज्यमाना अध्वन्यध्वनि मार्गे आमिमिक्षुः आसिंचंति आपूरयंति । आगच्छंतीत्यर्थः । तमिंद्रं स्तुम इति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

श्रिये ते पादा दुव आ मिमिक्षुर्धृष्णुर्वज्री शवसा दक्षिणावान् ।
वसानो अत्कं सुरभिं दृशे कं स्व१र्ण नृतविषिरो बभूथ ॥ ३

श्रिये । ते । पादा । दुवः । आ । मिमिक्षुः । धृष्णुः । वज्री ।

शवसा । दक्षिणाऽवान् ।

वसानः । अत्कं । सुरभिं । दृशे । कं । स्वः । न । नृतो इति ।

इषिरः । बभूथ ॥ ३

हे इंद्र श्रिये ऐश्वर्याय ते त्वदीयौ पादा पादौ दुवः परिचरणमामिमिक्षुः । आसिंचंति । उपचरंति । भरद्वाजः उपचरति । व्यत्ययेन बहुवचनं । यद्वा ते तव

पादौ स्थिते भवित इदं दीप्तं दुवः परिचरणमासिंचंति। अनुतिष्ठंति। अत्कं। शवसा
बलेन धृष्णुः शत्रूणां धर्षको वज्री वज्रवान् दक्षिणावान्। दक्षिणा गोअश्वा-
द्यात्मकं धनं। तद्वान् हे नृतो नेतरिंद्र स त्वं सुरभिं प्रशस्तगंधं सततगमनशील-
मात्मीयं रूपं हरे सर्वेषां दर्शनार्थं वसान आच्छादयन् स्वर्णं सूर्यं इव इविरो
गंतैषणीयो वा बभूथ। भवसि। कमिति पूरणः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स सोम आमिश्लतमः सुतो भूद्यस्मिन्पक्तिः पच्यते संति धानाः।
इंद्रं नरः स्तुवंतो ब्रह्मकारा उक्था शंसंतो देववाततमाः॥ ४

सः। सोमः। आमिश्लऽतमः। सुतः। भूत्। यस्मिन्। पक्तिः।
पच्यते। संति। धानाः।
इंद्रं। नरः। स्तुवंतः। ब्रह्मऽकाराः। उक्था। शंसंतः।
देववातऽतमाः॥ ४

सः सोमो यस्मिन् स सोमः सुतोऽभिषुतः सन् आमिश्लतम आमिश्रणेन मिश्रतमो
भूत्। इंद्रेणात्यर्थं संगच्छते। यस्मिन् सोमेऽभिषुते सति पक्तिः पक्तव्या पुरोडाशादिः
पच्यते। भृष्टयवा धानाः। ताश्च संति हविरर्थं संस्कृता भवंति। यस्मिंश्च सोमेऽभि-
षुते नरो नेतारो ब्रह्मकारा ब्रह्मणोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य कर्तार ऋत्विज इंद्रं स्तोमैः
स्तुवंत उक्थोक्थानि शस्त्राणि च शंसंत उच्चारयंतो देववाततमा देवानतिशयेनोपगता
भवंति स सोम इंद्रेण संमिश्रितोऽभूदित्यन्वयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

न ते अंतः शवसो धाय्यस्य वि तु बाबधे रोदसी महित्वा।
आ ता सूरिः पृणति तूतुजानो यूथेवाप्सु समीजमान ऊती॥ ५

न। ते। अंतः। शवसः। धायि। अस्य। वि। तु। बाबधे।
रोदसी इति। महिऽत्वा।

आ । ता । सूरिः । पृणति । तूतुजानः । यूथाऽइव । अप्ऽसु ।

समऽईजमानः । ऊती ॥ ५

हे इन्द्र ते तवाश्वोगव्यस्य धनस्य बहुलांतोऽवसानं न भवति । अत्र वैयधिकरण्येऽपि इष्टार्थित्वपूर्वार्धो द्रष्टव्यः । नानाविध यथाभिमतान्यर्थितान्यर्थः बहुत्वं रोदसी द्यावापृथिव्यौ महित्वा महत्त्वेन तु भिन्नं विभावये । यथा द्यावापृथिव्यौ विभीत इत्यर्थः । ता तद्धनं सूरिः स्तोता तूतुजानस्त्वरितः सन् ऊती ऊत्या तर्पकेण हविषा समीजमानः सम्यग्यजन् आपृणाति । आपूरयति । तत्र दृष्टान्तः । यूथेवाप्सु इवेन्दु गवां यूथानीव यथा गोपालोऽपः पाययन्नद्भिस्तर्पयति तद्वत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवेदिन्द्रः सुहव ऋष्वो अस्तूती अनूती हिरिशिप्रः सत्वा ।

एवा हि जातो असमात्योजाः पुरू च वृत्रा हनति नि दस्यून् ॥ ६

एव । इत् । इन्द्रः । सुऽहवः । ऋष्वः । अस्तु । ऊती ।

अनूती । हिरिऽशिप्रः । सत्वा ।

एव । हि । जातः । असमातिऽओजाः । पुरु । च । वृत्रा ।

हनति । नि । दस्यून् ॥ ६

एवैवमनेन प्रकारेण ऋष्वो महानिन्द्रः सुहवोऽस्तु सुखेनाह्वातव्यो भवतु । इदिति पूरणः । हिरिशिप्रः । शिप्रे हनू नासिके वा । हरितवर्णे शिप्रे यस्य तादृश इन्द्रः ऊती अत्यागमनेनानूती अनूत्यानागमनेन वा सत्वा गमयिता भवति धनानां । अयमागतोऽनागतोऽपि स्तोतृभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः । एवा एवं हि जातः प्रादुर्भूतोऽयमिन्द्रोऽसमात्योजा असमान्यसमानमनुपमं प्रभूततरमोजो बलं यस्य तादृशः सन् पुरु पुरूणि बहूनि च वृत्रा वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि हनति । हिनस्तु । तथा दस्यूनुपक्षपयितॄन् शत्रूंश्च निहंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

भूय इति पंचर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं । भूयः पंचेत्यनुक्रांतं ।

अभिष्टौति। आर्षं द्विवस्य ... आपाचकथा एतत्सूक्तं शंसनीयं। सूत्रितं च। अहिरु॰ ... चतु दिव्याते भूय इद्॥ आ॰ ५. १६.। इति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्ये एतत्सूक्तं। तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं। भूय इद्वावृधे वीर्याय महाँ इन्द्रो य ओजसा। ऐ॰ आ॰ ५. १.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

भूय इद्वावृधे वीर्यायँ एको अजुर्यो दयते वसूनि।

प्र रिरिचे दिव इन्द्रः पृथिव्या अर्धमिदस्य प्रति रोदसी उभे॥१

भूयः। इत्। ववृधे। वीर्याय। एकः। अजुर्यः। दयते।

वसूनि।

प्र। रिरिचे। दिवः। इन्द्रः। पृथिव्याः। अर्धं। इत्।

अस्य। प्रति। रोदसी इति। उभे इति॥१

अयमिन्द्रो भूय इद्बहुतरमेव वावृधे। प्रवृद्धोऽभूत्। किमर्थं। वीर्याय वीरकर्माणि शत्रुवधादीनि कर्तुं। एको मुख्योऽजुर्यो जरारहितश्च य इन्द्रो वसूनि धनानि दयते। स्तोतृभ्यो ददाति। तथा दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्चायमिन्द्रः प्ररिरिचे। अतिरिच्यते। किंचास्येन्द्रस्योभे रोदसी द्यावापृथिव्यावर्धमिदर्धमेव प्रति। अस्येन्द्रस्यार्धौ भागौ द्यावापृथिव्योः प्रतिनिधिभूतावित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

अधा मन्ये बृहदसुर्यमस्य यानि दाधार नकिरा मिनाति।

दिवेदिवे सूर्यो दर्शतो भूद्वि सद्मान्युर्विया सुक्रतुर्धात्॥२

अध। मन्ये। बृहत्। असुर्यं। अस्य। यानि। दाधार।

नकिः। आ। मिनाति।

दिवेऽदिवे। सूर्यः। दर्शतः। भूत्। वि। सद्मानि। उर्विया।

सुऽक्रतुः। धात्॥२

अथ पुनरपीन्द्रस्य वृत्रहननरूपवर्धनलक्षणमनुमतं पर्व मन्ये । वीर्याणि कर्माणि स्तुतिकर्मा ॥ स चेन्द्रो यानि कर्माणि दाधार धारयति तानि नकिरामिनाति । न कश्चिदपि हिनस्ति । कानि पुनस्तानि । उच्यते । दिवे दिवे प्रतिदिनं दृश्यमानः सूर्यो दर्शतो दर्शनीयो भूत् । भवति । आवरकान्धकारस्य वधेन सूर्यं प्रकाशितवानिति एकं कर्म । सुक्रतुः शोभनकर्मा स इन्द्रः अपांसि उदकान्युर्वीरुरूणि विस्तीर्णानि व्यधात् । व्यधात् । अकार्षीत् । इदमपरं कर्म । एतदादीनि बहूनि कर्माणि कृतवानित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अद्या चिन्नू चित्तदपो नदीनां यदाभ्यो अरदो गातुमिंद्र ।
नि पर्वता अद्मसदो न सेदुस्त्वया दृळ्हानि सुक्रतो रजांसि ॥ ३

अद्य । चित् । नु । चित् । तत् । अपः । नदीनां । यत् ।
आभ्यः । अरदः । गातुं । इंद्र ।
नि । पर्वताः । अद्मऽसदः । न । सेदुः । त्वया । दृळ्हानि ।
सुक्रतो इति सुऽक्रतो । रजांसि ॥ २

हे इंद्र अद्या चिदद्यापि नू चित्पुरापि तव नदीनां संबंधिकं तदपः कर्म वर्तते । आभ्यो नदीभ्यो गातुं मार्गमरदः प्रवहनार्थं व्यलिख इति यत्कर्म तत्सर्वदानुपक्षीणं वर्तत इत्यर्थः । अपि च त्वदाज्ञया पर्वता गिरयो निषेदुः । निषण्णाः । चलनं परित्यज्य कस्मिंश्चिदेव स्थाने नैश्चल्येनोपविष्टा बभूवुः । अद्मसदो न । अद्मादनीयमन्नं तदर्थं सीदंतः पुरुषा इव । यथा ते भोजनार्थं नैश्चल्येनासते तद्वत् । अतः कारणात् हे सुक्रतो शोभनकर्मन्निंद्र त्वया रजांसि सर्वे लोका दृंहानि दृंहितानि स्थिरीकृता आसन् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सत्यमित्तन्न त्वावाँ अन्यो अस्तींद्र देवो न मर्त्यो ज्यायान् ।
अहन्नहिं परिशयानमर्णोऽवासृजो अपो अच्छा समुद्रं ॥ ४

सत्यं । इत् । तत् । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अस्ति । इंद्र ।
देवः । न । मर्त्यः । ज्यायान् ।
अहन् । अहिं । परिऽशयानं । अर्णः । अव । असृजः ।
अपः । अच्छ । समुद्रं ॥ ४

हे इंद्र यद्ब्रुमाणं तत्सत्यमित्सत्यमेव नान्यत् । त्वावान् त्वत्सदृशोऽन्यो देवो नास्ति । त्वत्सदृशोऽन्यो मर्त्यो मनुष्योऽपि नैव विद्यते । ज्यायानधिकोऽपि देवो मनुष्यो वा न खल्वस्ति । इति यद्गीयते तत्सत्यमेवेत्यर्थः । अपि च त्वमर्णं उदकं परिशयानं परिहृत्य शयानमहिं मेघमहन् । अवधीः । हत्वा च समुद्रमंतरिक्षं जलधिं वाच्छाभिमुख्येनाप उदकान्यवासृजः । अधोमुखतया विसृष्टवानसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमपो वि दुरो विषूचीरिंद्र दृळ्हमरुजः पर्वतस्य ।
राजाभवो जगतश्चर्षणीनां साकं सूर्यं जनयन्द्यामुषासं ॥ ५

त्वं । अपः । वि । दुरः । विषूचीः । इंद्र । दृळ्हं । अरुजः ।
पर्वतस्य ।
राजा । अभवः । जगतः । चर्षणीनां । साकं । सूर्यं ।
जनयन् । द्यां । उषसं ॥ ५

हे इंद्र त्वं दुरो द्वारोपलक्षिता अपो विषूचीर्विषमंचनो यथा सर्वतः प्रसृता भवंति तथा व्यसृजः । यतस्त्वं पर्वतस्य पर्ववतो मेघस्य दृळ्हं दृढमपां बंधकप्रदेशमरुजः अभांक्षीः । अपि च त्वं जगतः जंगमस्य चर्षणीनां चर्षणीनां प्रजानां राजाभवः । अधिपतिरभवसि । किं कुर्वन् । सूर्यं द्यां द्युलोकमुषसं च तमसाहृतमेतानेतत्सर्वं साकं युगपदेव जनयन् प्रादुर्भावयन् । प्रकाशयन्नित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

अभूरेक इति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्य सुहोत्रस्यार्षं। उपांत्या शक्करी शिष्टास्त्रिष्टुभः। इंद्रो देवता। अनुक्रम्यते च। अभूरेकः सुहोत्रस्तु चतुर्थी शक्करीति॥ तृतीयसवने निष्केवल्य इदमादीन्यष्ट सूक्तानि शंसनीयानि। तथा पंचमारण्यकं। अभूरेको रयिपते रयीणामित्यष्टौ सूक्तानि। ऐ० आ० ५. ८.। इति॥ इष्टव्य षष्ठेऽहनि निष्केवल्य इदं सूक्तं निविद्धानं। सूत्रितं च। एंद्र याह्युप नः प्र घ। त्यस्याभूरेक इति निष्केवल्यं। आ० ८. १.। इति॥ विश्वजिति माध्यंदिने ऽच्छावाकशस्त्रे सामसूक्तान्यमेतच्छंसनीयं। सूत्रितं च। अभूरेको रयिपते रयीणामिति सामसूक्तानि। आ० ८. ७.॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अभूरेको रयिपते रयीणामा हस्तयोरधिथा इंद्र कृष्टीः।

वि तोके अप्सु तनये च सूरेऽवोचंत चर्षणयो विवाचः॥ १

अभूः। एकः। रयिऽपते। रयीणां। आ। हस्तयोः।

अधिथाः। इंद्र। कृष्टीः।

वि। तोके। अप्ऽसु। तनये। च। सूरे। अवोचंत।

चर्षणयः। विऽवाचः॥ १

हे रयिपते धनस्य पालकेंद्र एकः प्रधानभूतस्त्वं रयीणां धनानां स्वाम्यभूः अभवसि। यद्वा रयीणां रयिपत इति संबंधः। एको रयिशब्दोऽनुवादो यथा गवामसि गोपतिरेक इंद्र। ऋग्० ७. ९८. ६.। इति। तदानीमेको मुख्यस्त्वं अभवसीति योजनीयं। अपि च हे इंद्र त्वं हस्तयोरात्मीययोर्बाह्वोः कृष्टीः प्रजा आधिथाः। आधत्से। सर्वं जगत्त्वदाज्ञायां वर्तत इत्यर्थः। किंच चर्षणयो मनुष्यास्तोके पुत्रेऽप्सु उदकेषु सूरे शत्रूणां प्रेरके तनये पौत्रेषु चैतेषु निमित्तभूतेषु सत्सु विवाचो विविधाः स्तुतीर्व्यवोचंत। विविधं ब्रुवंति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वद्भियेंद्र पार्थिवानि विश्वाच्युता चिच्च्यावयंते रजांसि।

द्यावाक्षामा पर्वतासो वनानि विश्वं दृळ्हं भयते अज्मन्ना ते

त्वत् । भिया । इंद्र । पार्थिवानि । विश्वा । अच्युता । चित् ।
च्यवंते । रजांसि ।
द्यावाक्षामा । पर्वतासः । वनानि । विश्वं । दृळ्हं । भयते ।
अज्मन् । आ । ते ॥ २

हे इंद्र त्वत्तो भिया भयेन विश्वा विश्वानि व्यापकानि पार्थिवानि पृथिव्यंतरिक्षगतानि । तत्र भवानि रजांस्युदकान्यच्युता चित् च्यावयितुमशक्यान्यपि च्यावयंते । मेघाः च्यावयंति । वर्षंतीत्यर्थः । अपि च हे इंद्र ते तवाज्मन्नागमने सति द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ पर्वतासो गिरयो वनानि वृक्षाश्च भयं प्राप्नुवंति । किं बहुना । विश्वं सर्वं दृळ्हं स्थिरं प्राणिजातं भयते । बिभेति ॥

। अथ तृतीया ।

त्वं कुत्सेनाभि शुष्णमिंद्राशुषं युध्य कुयवं गविष्टौ ।
दश प्रपित्वे अध सूर्यस्य मुषायश्चक्रमविवे रपांसि ॥ ३

त्वं । कुत्सेन । अभि । शुष्णं । इंद्र । अशुषं । युध्य । कुयवं ।
गोऽइष्टौ ।
दश । प्रऽपित्वे । अध । सूर्यस्य । मुषायः । चक्रं । अविवेः ।
रपांसि । ३

हे इंद्र त्वं कुत्सेन महर्षिणा [illegible] शोषयितुमशक्यं प्रबलं शुष्णं सर्वस्य शोषकमेतन्नामकमसुरमभियुध्य । अभ्ययुध्यः । कुत्सस्य साहाय्यार्थं तेनासुरेण सह युद्धं कृतवानसीत्यर्थः । तथा गविष्टौ । गावो वाचो [illegible] गच्छंतीति गविष्टयः संग्रामाः । तस्मिन्कुयवमेतन्नामकमसुरं च हथ । अवधीः । [illegible] ॥ [illegible] कोटि [illegible] ॥ अथापि च प्रपित्वे प्रपतने युद्धे सूर्यस्य चक्रं रथावयवभूतं मुषायः । अपाहार्षीः । तदानीमेव सूर्यस्य रथ एकचक्रोऽभूत् । तथा च मंत्रांतरं । सप्त युंजंति रथमेकचक्रं । ऋग्० १.१६४.२ । इति । [illegible]

सुर्वं च स्व युधे तद्याज्यामागत इंद्रः सुर्वं च नमनपञ्चमानित्याख्यानं । कुरसकं प्र वज्रजान योजया । ऋग्वे० १, १२०, ८, । इति च निगमांतरं । अपि च दर्शाति पापकारोपि रक्षःप्रभृतीन्पविः । चक्रास्त्रोकादगमयः । अयधीदिलर्थः ॥

। अथ चतुर्थी ।

त्वं शतान्यव शंबरस्य पुरो जघंथाप्रतीनि दस्योः ।

अशिक्षो यत्र शच्या शचीवो दिवोदासाय सुन्वते सुतक्रे

भरद्वाजाय गृणते वसूनि ॥ ४

त्वं । शतानि । अव । शंबरस्य । पुरः । जघंथ । अप्रतीनि ।

दस्योः ।

अशिक्षः । यत्र । शच्या । शचीऽवः । दिवःऽदासाय । सुन्वते ।

सुतऽक्रे । भरत्ऽवाजाय । गृणते । वसूनि ॥ ४

हे इंद्र त्वं शतानि शतसंख्यानि दस्योरुपक्षपयितुरसुरस्य शंबरस्यैतन्नामकस्य पुरः पुरीरप्रतीनि ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ केनाप्यप्रतिगतान्यवजघंथ ; अवाहन् । हे शचीवः प्रज्ञावन् हे सुतक्रे अभिषुतेन सोमेन क्रीतेंद्र यत्र यस्मिन्काले सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते दिवोदासाय शच्या प्रज्ञयाशिक्षो धनानि प्रादा गृणते स्तुवते भरद्वाजाय च वसूनि प्रादाः तस्मिन्काले स शंबरीः पुरोऽवजघंथेत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सत्यसत्वन्महते रणाय रथमा तिष्ठ तुविनृम्ण भीमं ।

याहि प्रपथिन्नवसोप मद्रिक्प्र च श्रुत श्रावय चर्षणिभ्यः ॥ ५

सः । सत्यऽसत्वन् । महते । रणाय । रथं । आ । तिष्ठ ।

तुविऽनृम्ण । भीमं ।

याहि । प्रऽपथिन् । अवसा । उप । मद्रिक् । प्र । च । श्रुत ॥ श्रावय । चर्षणिऽभ्यः ॥ ५

हे सत्यसत्वन् । सत्याः सत्वानो भटा यस्य स तथोक्तः । हे तुविम्रक्षण । तुवि बहुलं म्रक्षणं धनं यस्य स तथोक्तः । हे ताह्येंद्र स त्वं महते रणाय संग्रामाय तदर्थं भीमं भयंकरमात्मीयं रथमातिष्ठ । हे प्रपथिन् प्रकृष्टमार्गेंद्र अवसा रक्षणेन सह तेन च रथेनोपयाहि आगच्छ मद्रिक् मदभिमुखः । तथा हे श्रुत विश्रुतेंद्र चर्षणिभ्यः प्रजाभ्यः प्रश्रावय च । अस्मान् प्रख्यापय च । सर्वासु प्रजासु मध्येऽस्मान् प्रख्यातान् कुर्वित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः ॥

अपूर्व्येति पंचर्चं नवमं सूक्तं त्रैष्टुभमैंद्रं । द्वितीये छांदोमिकेऽहनि निष्केवल्य एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । अपूर्व्या पुरुतमानि तां सु ते कीर्तिं । आ० ८.७ । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽस्य सूक्तस्य विनियोग उक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अपूर्व्या पुरुतमान्यस्मै महे वीराय तवसे तुराय ।
विरप्शिने वज्रिणे शंतमानि वचांस्यासा स्थविराय तक्षं ॥ १

अपूर्व्या । पुरुऽतमानि । अस्मै । महे । वीराय । तवसे । तुराय ।
विऽरप्शिने । वज्रिणे । शंऽतमानि । वचांसि । आसा ।
स्थविराय । तक्षं ॥ १

अपूर्व्याऽपूर्व्याणि पूर्वैरकृतानि नूतनानि पुरुतमानि बहुतमानि शंतमानि सुखतमानि वचांसि स्तुतिरूपाणि वाक्यान्यासास्येनास्मा इंद्राय तक्षं । अतक्षं । करोमि । कीदृशाय । महे महते वीराय विविधमसूनां प्रेरयित्रे तवसे बलवते तुराय त्वरमाणाय विरप्शिने विशेषेण स्तुत्याय वज्रिणे वज्रवते स्थविराय महते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स मातरा सूर्येणा कवीनामवासयद्रुजदद्रिं गृणानः ।

स्वाधीभिर्ऋक्वभिर्वावशान उदुस्रियाणामसृजन्निदानं ॥ २

सः । मातरा । सूर्येण । कवीनां । अवासयत् । रुजत् ।

अद्रिं । गृणानः ।

सुऽआधीभिः । ऋक्वऽभिः । वावशानः । उत् । उस्रियाणां ।

असृजत् । निऽदानं ॥ २

स इंद्रो मातरा मातरौ दिवं च पृथिवीं च कवीनां क्रांतदर्शिनामंगिरसामर्थाय सूर्येणावासयत् । प्राकाशयत् । किं कुर्वन् । अद्रिं गवामदर्शनाय बलेन स्थापितं पर्वतं रुजन्भंजन् । यद्वा कवीनामंगिरसामिति तृतीयार्थे षष्ठी । अंगिरोभिर्गृणानः स्तूयमान इति संबंधः । अपि च स्वाधीभिः शोभनध्यानैर्ऋक्वभिः स्तोतृभिरंगिरोभिर्वावशानः पुनः पुनः काम्यमानः सन् उस्रियाणां वलस्य भृत्यै पणिभिरपहृतानां गवां निदानं बंधनमुदसृजत् । अमोचयत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स वह्निभिर्ऋक्वभिर्गोषु शश्वन्मितज्ञुभिः पुरुकृत्वा जिगाय ।

पुरः पुरोहा सखिभिः सखीयन्दृळ्हा रुरोज कविभिः

कविः सन् ॥ ३

सः । वह्निऽभिः । ऋक्वऽभिः । गोषु । शश्वत् । मितज्ञुऽभिः ।

पुरुऽकृत्वा । जिगाय ।

पुरः । पुरःऽहा । सखिऽभिः । सखिऽयन् । दृळ्हाः ।

रुरोज । कविऽभिः । कविः । सन् ॥ ३

पुरुकृत्वा बहुकर्मकृत् इंद्रो वह्निभिर्वोढृभिर्ऋक्वभिः स्तोतृभिः शश्वत् मितज्ञुभिः संकुचितजानुभिरंगिरोभिः सह गोषु निमित्तभूतेषु जिगाय । असुरान्

भिन्नवान् । भित्त्वा च पुरोहा पुराणां हंता स इंद्रः सखिभिः समानख्यानैः ऋषिभिः अंगिरस्तमैरंगिरोभिः सह सखीयन् सखित्वमात्मन इच्छन् ऋषिः सन् स्वयमपि अंगिरस्तमो भवन् दृह्ळाः स्थिराः पुर आसुरीः पुरो दरोत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स नो नव्येभिर्जरितारमच्छा महो वाजेभिर्महद्भिश्च शुष्मैः ।
पुरुवीराभिर्वृषभ क्षितीनामा गिर्वणः सुविताय प्र याहि ॥ ४

सः । नव्येभिः । जरितारं । अच्छ । महः । वाजेभिः ।
महत्ऽभिः । च । शुष्मैः ।
पुरुऽवीराभिः । वृषभ । क्षितीनां । आ । गिर्वणः ।
सुविताय । प्र । याहि ॥ ४

हे वृषभ कामानां वर्षक हे गिर्वणो गिरा स्तुत्या संभजनीयेंद्र स त्वं महो महद्भिर्वाजेभिर्वाजैरन्नैर्महद्भिः शुष्मैर्बलैश्च सह क्षितीनां प्रजानां मध्ये जरितारं स्तोतारमच्छाभिमुख्येन नव्याभिर्नव्याभिर्नवतराभिः पुरुवीराभिः पुरूणां बहूनां वीरयित्रीभिर्वंदनाभिराप्रयाहि । आगच्छ । किमर्थं । सुविताय शोभनाय । सुखप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सर्गेण शवसा तक्तो अत्यैरप इंद्रो दक्षिणतस्तुराषाट् ।
इत्था सृजाना अनपावृदर्थं दिवेदिवे विविषुरप्रमृष्यं ॥ ५

सः । सर्गेण । शवसा । तक्तः । अत्यैः । अपः । इंद्रः ।
दक्षिणतः । तुराषाट् ।
इत्था । सृजानाः । अनपऽवृत् । अर्थं । दिवेऽदिवे । विविषुः ।
अप्रऽमृष्यं ॥ ५

तुराषाट् तुराणां हिंसकानां सोढाभिभविता स इंद्रः सर्गैः सर्वैर्दोधूयमानैर्गमना चलमानैरश्वैः सततगामिभिर्निजैरोजोभिर्वा नक्षुः संगतः सन् दक्षिणतो दक्षिणायनेऽप उदकानि विसृजतीति शेषः। इत्थं त्वमनेन प्रकारेण स्वर्भानोः सूर्यस्य मासाना आपोऽर्थं गंतव्यमप्रक्षष्यमन्यैरक्षोभ्यं सद्म दिवे दिवे प्रतिदिनमनपावृत् अपावर्तनं पुनरागमनं यथा न भवति तथा विविशुः। आप्नुवंति॥ अर्तेरस्यन्तर्भावितण्यर्थस्य रूपमर्थमिति॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः॥

य ओजिष्ठ इति पंचर्चं दशमं सूक्तं शुनहोत्रस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। अनुक्रम्यते च। य ओजिष्ठः शुनहोत्रस्त्विति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य उक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

य ओजिष्ठ इंद्र तं सु नो दा मदो वृषन्त्स्वभिष्टिर्दास्वान्।
सौवश्व्यं यो वनवत्स्वश्वो वृत्रा समत्सु सासहदमित्रान्॥ १

यः। ओजिष्ठः। इंद्र। तं। सु। नः। दाः। मदः। वृषन्।
सुऽअभिष्टिः। दास्वान्।
सौवश्व्यं। यः। वनवत्। सुऽअश्वः। वृत्रा। समत्ऽसु।
ससहत्। अमित्रान्॥ १

हे वृषन् कामानां वर्षयितरिंद्र त्वं यः पुत्र ओजिष्ठ ओजस्वितमो बलवत्तमो मदस्तव मादयिता। स्तुतिभिः स्तोतेत्यर्थः। स्वभिष्टिः शोभनाभ्येषणो दास्वान्। हविषां दानं दाः। तद्वान्। एवंगुणविशिष्टं तं पुत्रं नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु दाः। देहि। यः पुत्रः स्वश्वः सन् समत्सु संग्रामेषु सौवश्व्यं शोभनाश्वानां समूहं वनवत् हिंस्यात्। तथा वृत्रा वृत्रान् वारयितॄनमित्रान् शत्रूंश्च सासहत् अत्यर्थमभिभवेत् तं दा इत्यन्वयः॥

॥ अथ द्वितीया॥

त्वां हीं३द्रावसे विवाचो। हवंते चर्षणयः शूरसातौ।
त्वं विप्रेभिर्वि पणीँरशायस्त्वोत इत्सनिता वाजमर्वा॥ २

त्वां । हि । इंद्र । अवसे । विऽवाचः । हवंते । चर्षणयः ।

शूरऽसातौ ।

त्वं । विप्रेभिः । वि । पणीन् । अशायः । त्वाऽऊतः । इत् ।

सनिता । वाजं । अर्वा ॥ २

हे इंद्र त्वां हि त्वामेव विवाचो विविधस्तुतिरूपा वाचो येषां तादृशाश्चर्षणयो मनुष्याः शूरसातौ शूरैः संभजनीये संग्रामेऽवसे रक्षणार्थं हवंते । आह्वयंति । किंच त्वं विप्रेभिर्विप्रैर्मेधाविभिरंगिरोभिः सार्धं पणीन् । बलस्यानुचरा असुराः पणयः । तान्व्यशायः । विशेषेणाशाययः । हतवानित्यर्थः । अतस्त्वोत इंद्र त्वयोतो रक्षित एव सनिता संभक्ता पुरुषो वाजमन्नमर्वाभिगंता भवति ॥

॥ अथ तृतीया

त्वं ताँ इंद्रोभयाँ अमित्रान्दासा वृत्राण्यार्या च शूर ।

वधीर्वनेव सुधितेभिरत्कैरा पृत्सु दर्षि नृणां नृतम ॥ ३

त्वं । तान् । इंद्र । उभयान् । अमित्रान् । दासा । वृत्राणि ।

आर्या । च । शूर ।

वधीः । वनाऽइव । सुऽधितेभिः । अत्कैः । आ । पृत्ऽसु ।

दर्षि । नृणां । नृऽतम ॥ ३

हे इंद्र त्वं तानुभयानुभयविधानमित्रान् वधीः । अहिंसीः । के त उभयविधाः । दासोपक्षपयितृत्वेन विरोधिनो बलप्रभृतीनसुरान् ॥ सुपां सुलुगिति यस्याकारः ॥ आर्याण्यपि कर्मानुष्ठातृत्वेन श्रेष्ठानि वृत्राण्यावरकाणि विश्वरूपादीनि च तानुभयविधान् हे शूर त्वं हतवानित्यर्थः । नृणां नेतॄणां मध्ये नृतमातिशयेन नेतर्हे इंद्र त्वं संग्रामेषु सुधितेभिः सुष्ठु निहितैरत्कैरातनीयैरायुधैरादर्षि । अमित्रानपि सकलनाशयसि । विदारयसि । तत्र दृष्टांतः । वनेव वनानीव । यथा वनजातानि कुठारादिभिश्छिनत्सि तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स त्वं न इंद्राकवाभिरूती सखा विश्वायुरविता वृधे भूः ।

स्वर्षाता यद्ध्वयामसि त्वा युध्यंतो नेमधिता पृत्सु शूर ॥ ४

सः । त्वं । नः । इंद्र । अकवाभिः । ऊती । सखा ।

विश्वऽआयुः । अविता । वृधे ।

स्वःऽसाता । यत् । ह्वयामसि । त्वा । युध्यंतः । नेमऽधिता ।

पृत्ऽसु । शूर ॥ ४

हे इंद्र स तादृशस्त्वमकवाभिरकुत्सिताभिरूती ऊतिभी रक्षाभिर्नोऽस्माकं वृधे वर्धनायाविता रक्षिता भूः । भव । तथा विश्वायुः सर्वतो गंता त्वमस्माकं सखा च भव । नेमधिता । नेमशब्दोऽर्धवाची । उक्तं च । त्वो नेम इत्यर्धस्येति । अर्धाः कतिपयाः पुरुषा धीयंत एष्विति नेमधितयः संग्रामाः । तादृशेषु पृत्सु पृतनासु संग्रामेषु युध्यंतो युद्धं कुर्वंतो वयं स्वर्षाता स्वः सुष्ठु अरणीयं धनं तस्य संभजनार्थं हे शूर त्वां यद्यदा ह्वयामसि आह्वयामः तदानीं त्वमविता सखा च भवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नूनं न इंद्रापराय च स्या भवा मृळीक उत नो अभिष्टौ ।

इत्था गृणंतो महिनस्य शर्मन्दिवि ष्याम पार्ये गोषतमाः ॥ ५

नूनं । नः । इंद्र । अपराय । च । स्याः । भव । मृळीकः ।

उत । नः । अभिष्टौ ।

इत्था । गृणंतः । महिनस्य । शर्मन् । दिवि । स्याम ।

पार्ये । गोसऽतमाः ॥ ५

हे इंद्र त्वं नूनमद्य नोऽस्माकं वृधः । वर्धयिता भव । अपराय चापरस्मिन्नप्यहनि कालेऽस्मद्वृधो भव । उतापि च त्वं नोऽस्माकमभिष्टावभिगमने सति सुमृळीकः सुखयिता भव । इत्थमनेन प्रकारेण गृणंतः स्तुवंतो वयं गोषतमा महिनस्य महतस्तव संबंधिनि दिवि द्योतमाने पार्ये दुःखस्य पारके शर्मन् शर्मणि सुखे स्याम । वर्तमाना भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचमो वर्गः ॥

सं च त्वे जग्मुरिति पंचर्चमेकादशं सूक्तं शुनहोत्रस्यार्षं । सं च त्वे इत्यनुक्रांतं ॥ तृतीये छांदोमिकेऽहनीदमादिके द्वे सूक्ते । सूत्रितं च । सं च त्वे जग्मुरिति सूक्ते । आ० ८. ७. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं च त्वे जग्मुर्गिर इंद्र पूर्वीर्वि च त्वद्यंति विभ्वो मनीषाः ।

पुरा नूनं च स्तुतय ऋषीणां पस्पृध्र इंद्रे अध्युक्थार्का ॥ १ ॥

सं । च । त्वे इति । जग्मुः । गिरः । इंद्र । पूर्वीः । वि । च ।

त्वत् । यंति । विऽभ्वः । मनीषाः ।

पुरा । नूनं । च । स्तुतयः । ऋषीणां । पस्पृध्रे । इंद्रे ।

अधि । उक्थऽअर्का ॥ १ ॥

हे इंद्र त्वे त्वयि पूर्वीर्बह्व्यो गिरः स्तुतयश्च संजग्मुः । संगच्छंते । त्वत्तो विभ्वो विभवो विस्तृता मनीषाः स्तोतॄणां मतयश्च वियंति । विविधं निर्गच्छंति । शेषः परोक्षकृतः । पुरा पूर्वस्मिन्काले नूनमद्य च ऋषीणामतींद्रियार्थदर्शिनां भरद्वाजादीनां स्तुतयः स्तोत्राणींद्रेऽध्यधिकं पस्पृध्रे । अस्पर्धंत । अहमहमिकयेंद्रस्य व्यापने त्वरिता बभूवुरित्यर्थः । उक्थार्का । उक्थं शस्त्रं । तद्रूपाण्युक्थान्यर्चन-साधनानि स्तोत्राणि च पस्पृधे । अस्पर्धंत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पुरुहूतो यः पुरुगूर्त ऋभ्वाँ एकः पुरुप्रशस्तो अस्ति यज्ञैः ।

रथो न महे शवसे युजानोऽस्माभिरिंद्रो अनुमाद्यो भूत् ॥ २

पुरुऽहूतः । यः । पुरुऽगूर्तः । ऋभ्वा । एकः । पुरुऽप्रशस्तः ।

अस्ति । यज्ञैः ।

रथः । न । महे । शवसे । युजानः । अस्माभिः । इंद्रः ।

अनुमाद्यः । भूत् ॥ २

पुरुहूतो बहुभिराहूतः पुरुगूर्तो बहुभिरुद्यमित ऋभ्वा महानेकः प्रधानभूत एवंगुणविशिष्टो य इंद्रो यज्ञैरेभिः पुरुभैर्यजमानसाधनैः स्तोत्रैर्वा पुरुप्रशस्तोऽस्ति बहुधा प्रशस्तः स्तुतो भवति स इंद्रो रथो न रथ इव महे महते शवसे बलाय महते युजानोऽस्मत्स्तुतिभिर्युज्यमानः सन् अस्माभिः स्तोतृभिरनुमाद्यो भूत्। सर्वदा स्तुत्यो भवतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न यं हिंसंति धीतयो न वाणीरिंद्रं नक्षंतीदभि वर्धयंतीः ।

यदि स्तोतारः शतं यत्सहस्रं गृणंति गिर्वणसं शं तदस्मै ॥ ३

न । यं । हिंसंति । धीतयः । न । वाणीः । इंद्रं । नक्षंति ।

इत् । अभि । वर्धयंतीः ।

यदि । स्तोतारः । शतं । यत् । सहस्रं । गृणंति । गिर्वणसं ।

शं । तत् । अस्मै ॥ ३

यमिंद्रं धीतयः कर्माणि परिचरणानि न हिंसंति न बाधंते। वाणीर्वाण्यः स्तुतयश्च यं न बाधंते। दातुमसमर्थः पुरुषोऽन्यकृतैः परिचरणैः स्तुतिभिश्च अर्थं क्रियतेऽयं चेंद्रस्तु बहुधनत्वाद्दातृत्वाच्च तत्क्रियमुच्यमानानि परिचरणानि स्तोत्राणि

च बाधते तन्नो नाभूदित्यर्थः । किं तर्हीत्यत आह । तमिंद्रं वर्धयंतीर्वर्धयंत्योऽभि-नक्षंति । अभिगच्छंति । अपि च गिर्वणसं गिरा संभक्तारमिंद्रं शतं शतसंख्याकाः स्तोतारो यदि रणंति स्तुवंति । यद्यदि च सहस्रं सहस्रसंख्याकाः स्तोतारः स्तुवंति तत्सर्वं स्तोत्रमस्मा इंद्राय प्रियं सुखकरं भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्मा एतद्दिव्य१ऽर्चेव मासा मिमिक्ष इंद्रे न्ययामि सोमः ।

जनं न धन्वन्नभि सं यदापः सत्रा वावृधुर्हवनानि यज्ञैः ॥ ४

अस्मै । एतत् । दिवि । अर्चाऽइव । मासा । मिमिक्षः ।

इंद्रे । नि । अयामि । सोमः ।

जनं । न । धन्वन् । अभि । सं । यत् । आपः । सत्रा ।

ववृधुः । हवनानि । यज्ञैः ॥ ४

एतदेतस्मिन्दिवि दिवसे सोत्येऽर्चेवार्चनसाधनेन स्तोत्रेणेव मासा भविनेंद्राय त्वा सुतम् इत्यादिमंत्रसाध्येन युक्तो मिमिक्षो वसतीवरीभिरद्भिरासिक्तः सोमोऽस्मै ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ अस्मिन्निंद्रे न्ययामि । नियतोऽभूत् । यद्वास्मा इंद्रायैतत्स्तोत्रं प्रवाचीति शेषः । दिवि द्युलोकेऽर्चेवार्चिः सूर्य इव मासा । लुप्तोप-मैतत् । मासि परिच्छिनत्तीति मासश्चंद्रमाः । स इव मिमिक्षो वृष्ट्युदकानां सेक्ता स इंद्रो यस्मिन्निंद्रेऽभिषुतः सोमो नियम्यते स्म । किंच तमिंद्रं यज्ञैर्यजन-साधनैः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिः सार्धं हवनानि स्तोत्राणि सत्रा सह वावृधुः । अवर्धयन् । तत्र दृष्टांतः । धन्वन्मरुदेशेऽपि अभिमुखं संयत् गच्छन्त्यो जनं इव आपो जनं प्राणिनमिव । यथा मरुदेशे उपलभ्यमाना आपः प्राणिनं वर्धयंति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मा एतन्मह्यांगूषमस्मा इंद्राय स्तोत्रं मतिभिरवाचि ।

असद्यथा महति वृत्रतूर्य इंद्रो विश्वायुरविता वृधश्च ॥ ५

अस्मै। एतत्। महि। आंगूषं। अस्मै। इंद्राय। स्तोत्रं।
मतिऽभिः। अवाचि।
असत्। यथा। महति। वृत्रऽतूर्ये। इंद्रः। विश्वऽआयुः।
अविता। वृधः। च॥ ५

अस्मा इंद्राय महि महदेतदांगूषं स्तोत्रं मतिभिः स्तोतृभिरवाचि। उक्तमभूत्। अस्मा इंद्राय स्तोत्रमिति पुनरुक्तिरादरार्था। विश्वायुः सर्वत्र गंता स इंद्रो महति प्रभूते वृत्रतूर्ये संग्रामे यथा येन प्रकारेणास्माकमविता रक्षको वृधो वर्धयिता चासत् भवेत् तथावाचीत्यन्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः॥

कदा भुवन्निति पंचर्चं द्वादशं सूक्तं नरस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। तथा चानुक्रांतं। कदा नरस्त्विति॥ तृतीये छंदोमे मरुत्वतीये च निष्केवल्यस्य उक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

कदा भुवन्रथक्षयाणि ब्रह्म कदा स्तोत्रे सहस्रपोष्यं दाः।
कदा स्तोमं वासयोऽस्य राया कदा धियः करसि वाजरत्नाः॥ १

कदा। भुवन्। रथऽक्षयाणि। ब्रह्म। कदा। स्तोत्रे।
सहस्रऽपोष्यं। दाः।
कदा। स्तोमं। वासयः। अस्य। राया। कदा। धियः।
करसि। वाजऽरत्नाः॥ १

हे इंद्र ब्रह्म अस्माकं स्तोत्राणि त्वदीयानि रथक्षयाणि रथनिवासानि कदा कस्मिन्काले भुवन्। भवेयुः। रथेऽवस्थितं त्वां कदा प्राप्नुवंतीत्यर्थः। कदा कस्मिन्काले स्तोत्रे स्तुवते मह्यं सहस्रपोष्यं सहस्रसंख्याकपुरुषपोषकं गोसमूहं पुत्रं वा दाः। कदा चास्य मम स्तोतुः स्तोमं स्तोत्रं राया धनेन वासयः। आच्छादयेः। धियः कर्माणि चाग्निष्टोमादीनि वाजरत्ना वाजैरन्नै रमणीयाः कदा कस्मिन्काले करसि कुर्याः। एवं स्तोता फलस्य विलंबमसहमान इंद्रमनया दृष्टवान्॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कर्हिं स्वित्तदिंद्र यन्नृभिर्नॄन्वीरैर्वीरान्नीळयासे जयाजीन्।
त्रिधातु गा अधिं जयासि गोष्विंद्रं द्युम्नं स्वर्वद्धेह्यस्मे ॥ २

कर्हिं। स्वित्। तत्। इंद्र। यत्। नृऽभिः। नॄन्। वीरैः।
वीरान्। नीळयासे। जयं। आजीन्।
त्रिऽधातु। गाः। अधिं। जयासि। गोषुं। इंद्रं। द्युम्नं।
स्वःऽवत्। धेहि। अस्मे इति ॥ २

फलस्य विलंबमसहमान ऋषिरनयापींद्रं पृच्छति। हे इंद्र कर्हि स्वित्कदा खलु तद्भवेत्। नृभिरस्मदीयैः पुरुषैर्नॄन् शत्रुपुरुषान् तथा वीरैरस्मदीयैः पुत्रैर्वीरान् शत्रुपुत्रांश्च यन्नीळयासि त्वं संश्लेषयेः संयोजयेः॥ नीळयतिः संश्लेषणकर्मा॥ ईदृशं युद्धे यत्संश्लेषणं तत्कदा भवेदिति वितर्कः। अपि चास्मदर्थं त्वमाजीन् संग्रामान् कदा जय। जयेः। कदा च गोष्वधिगंतव्यासु शत्रुषु विद्यमानास्त्रिधातु त्रिधातूनि क्षीरदधिघृतानि धारयित्रीर्गा अभिजयासि। अधिकं जयेः। हे इंद्र त्वं स्वर्वत् व्याप्तिमत् द्युम्नं धनमस्मे अस्मासु कदा धेहि। धारयेः॥

॥ अथ तृतीया ॥

कर्हिं स्वित्तदिंद्र यज्जरित्रे विश्वप्सु ब्रह्म कृणवः शविष्ठ।
कदा धियो न नियुतो युवासे कदा गोमंघा हवनानि गच्छाः॥३

कर्हिं। स्वित्। तत्। इंद्र। यत्। जरित्रे। विश्वऽप्सुं।
ब्रह्म। कृणवः। शविष्ठ।
कदा। धियः। न। निऽयुतः। युवासे। कदा। गोऽमंघा।
हवनानि। गच्छाः॥ ३

अन्यथापि कतिचित् प्रश्नाः क्रियन्ते। हे इन्द्र कर्हि स्वित् कदा खलु तद्भवेत्। हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र त्वं जरित्रे स्तोत्रे विश्वपु बहुविधरूपं ब्रह्मास्त्रं कथयः करोषीति यत् तत्कदा भवेदिति वितर्कः। कदा च धियः कर्माणि। नेति सम्प्रश्ने। नियुतः स्तुतीश्च युनक्षि। आत्मनि योजयेः। कदा च त्वं गोमघा गोधनानि गवां दानानि ॥ संहितादीनामेव सुहुपसरपदं ॥ अन्यानि स्तोत्राणि गच्छ॥ अभिगच्छ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स गोमघा जरित्रे अश्वश्चन्द्रा वाजश्रवसो अधि धेहि पृक्षः।

पीपिहीषः सुदुघामिन्द्र धेनुं भरद्वाजेषु सुरुचो रुरुच्याः॥ ४

सः। गोऽमघाः। जरित्रे। अश्वऽचन्द्राः। वाजऽश्रवसः।

अधि। धेहि। पृक्षः।

पीपिहि। इषः। सुऽदुघाम्। इन्द्र। धेनुम्। भरत्ऽवाजेषु।

सुऽरुचः। रुरुच्याः॥ ४

हे इन्द्र स त्वं जरित्रे स्तोत्रे गोमघा गवां दात्रीरश्वचन्द्रा अश्वैराह्लादयन्तीर्वाजश्रवसा वाजैर्बलैः प्रसिद्धा एवंभूताः पृक्षः अन्नानि भरद्वाजेषु भरद्वाजकुलोत्पन्नेष्वस्मास्वधि धेहि। धारय। तथैवास्मास्वन्नानि सुदुघां शोभनदोग्ध्रीं धेनुं गां च हे इन्द्र पीपिहि। आप्यायय। अपि च ता इषो गोश्च पृक्षः शोभनदीप्तयो यथा भवन्ति तथा त्वं रुरुच्याः। दीपयेः। शोभनदीप्तियुक्ताश्च ताः संवित्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

तमा नूनं वृजनमन्यथा चिच्छूरो यच्छक्र वि दुरो गृणीषे।

मा निररं शुक्रदुघस्य धेनोराङ्गिरसान्ब्रह्मणा विप्र जिन्व॥ ५

तम्। आ। नूनम्। वृजनम्। अन्यथा। चित्। शूरः। यत्।

शक्र। वि। दुरः। गृणीषे।

मा। निः। अरं। शुक्रऽदुघस्य। धेनोः। आंगिरसान्।

ब्रह्मणा। विप्र। जिन्व॥ ५

हे इंद्र त्वं नूनमद्यतनं वृजनं बाधकमस्मदीयं मंत्रमन्यथा विदन्येनैव प्रकारेण योजय। येन प्रकारेण सर्वे जीवंति तद्विलक्षणं प्रकारं मरणाख्यं प्रापयेत्यर्थः। आकारः पूरकः। हे मघवन् सर्वकार्येषु शक्तेंद्र शूर वीर्योपेतो विदुरो विशेषेण दारयिता भव त्वं। यद्वा दुरो द्वाराणि धनसंबंधीनि विघटयंस्त्वं यद्यस्माकं धीभिः स्तूयसे तस्मात्कारणात् शुक्रदुघस्य शुक्राणां निर्मलानां दोग्धुरिंद्रस्य धेनोर्गोर्वः जीवात्मा निररं। मा निर्गच्छेत्। यद्वा शुक्रस्य पयसो दोग्ध्र्या धेनोस्त्वया दत्ताया गोः सकाशादात्मा निर्गच्छेत्॥ अरमित्यव्ययमलं गमनाभिप्रायस्य रूपं॥ मा सर्वदास्माकं निर्गच्छत्वित्यर्थः। हे विप्र प्राज्ञेंद्र आंगिरसानंगिरोगोत्रजानस्मान् ब्रह्मणान्नेन जिन्व। प्रीणय॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः॥

सत्रा मदास इति पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तं नरस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। सत्रेत्यनुक्रांतं॥ पृष्ठ्यस्य पंचमेऽहनि निष्केवल्य एतत्सूक्तं शस्यं। सूत्रितं च। इदं ह्यन्वोजसा मदाय सत्रा मदास इति निष्केवल्यं। आ० ७.१२। इति॥ विश्वजिति माध्यंदिनसवने प्रगाथः सत्र इदं सामसूक्तानां प्रथमं। सूत्रितं च। सत्रा मदासो यो जात एवाधूर्तेक इति सामसूक्तानि। आ० ८.७। इति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य एतस्य विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

सत्रा मदासस्तव विश्वजन्याः सत्रा रायोऽध ये पार्थिवासः।

सत्रा वाजानामभवो विभक्ता यद्देवेषु धारयथा असुर्यं॥ १

सत्रा। मदासः। तव। विश्वऽजन्याः। सत्रा। रायः। अध।

ये। पार्थिवासः।

सत्रा। वाजानां। अभवः। विऽभक्ता। यत्। देवेषु।

धारयथाः। असुर्यं॥ १

हे इंद्र तव त्वदीया मदाः सोमपानजनिता मदा सत्रा । सत्यनामैतत् । सत्यं विश्वजन्याः सर्वजनहिता भवंति । यद्वा सत्रेति सहनाम । सहांतस्तव मदा इति योज्यं । अथापि च पार्थिवासः पृथिव्युपलक्षिते लोकत्रये भवास्त्वदीया ये रायो धनसमूहाः संति तेऽपि सत्रा सत्यं विश्वजनहिता भवंतीत्यन्वयः । किंच त्वं वाजानामन्नानां सत्रा सत्यं विभक्ता दातासि । असि । यद्वा सत्रा बहूनां वाजानामिति योज्यं । यद्यस्मात् देवेषु मध्ये इंद्रियं बलं धारयथाः अतः कारणाद्यमेवं करोषीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अनु प्र येजे जन ओजो अस्य सत्रा दधिरे अनु वीर्याय ।
स्यूमगृभे दुधयेऽर्वते च क्रतुं वृंजंत्यपि वृत्रहत्ये ॥ २

अनुं । प्र । येजे । जनः । ओजः । अस्य । सत्रा । दधिरे ।
अनुं । वीर्याय ।
स्यूमऽगृभे । दुधये । अर्वते । च । क्रतुं । वृंजंति । अपि ।
वृत्रऽहत्ये ॥ २

अस्येंद्रस्यौजो बलं जनो यजमानोऽनु प्र येजे । संततं प्रकर्षेण यजति । पूजयति । अपि च तमिंद्रं वीर्याय वीरकर्म कर्तुं सत्रा सत्यमनुदधिरे । पुरोदधिरे यजमानाः । यद्वा सत्रा सहांतमिंद्रमिति योज्यं । अपि च स्यूमगृभे स्यून: स्यूतानविच्छेदेन वर्तमानानाम् धनानां ग्रहीत्रे दुधये । दुर्धिर्हिंस कर्मा । तेषां हिंसकायार्वते गंत्रे शत्रूणामभिगंत्रे च तस्मा इंद्राय क्रतुं कर्म परिचरणात्मकं वृंजंति निष्पादयंति । किमर्थं । वृत्रहत्ये वृत्रस्य मारकस्य शत्रोर्हननिमित्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं सध्रीचीरूतयो वृष्ण्यानि पौंस्यानि नियुतः सश्चुरिंद्रं ।
समुद्रं न सिंधव उक्थशुष्मा उरुव्यचसं गिर आ विशंति ॥ ३

तं। सध्रीचीः। ऊतयः। वृष्ण्यानि। पौंस्यानि। निऽयुतः।
सश्चुः। इंद्रं।
समुद्रं। न। सिंधवः। उक्थऽशुष्माः। उरुऽव्यचसं। गिरः।
आ। विशंति॥ ३

तमिंद्रमूतयो रक्षणानि सध्रीचीः सध्र्यंच्यः संगता भूत्वा सश्चुः। सश्चंते। सेवंते। सर्वे सवत्सर्पंकागत्ययाभि सन्न सतंगतानि भूत्वा सेवंते। तथा वृष्ण्यानि वीर्याणि पौंस्यानि बलानि च नियुतो रथे युज्यमाना वडवाश्च तमिंद्रं सेवंते। अपि चोक्थशुष्माः। उक्थं शस्त्रं। तदेव बलं यासां तादृश्यो गिरः स्तुतय उरुव्यचसं विस्तीर्णव्याप्तिकं तमिंद्रमाविशंति। प्रविशंति। तत्र दृष्टांतः। समुद्रं न सिंधवः। यथा स्यंदमाना नद्यः समुद्रमाविशंत्यविकृताश्च विभक्ततया न दृश्यंते एवं स्तुतयोऽपि स्तुतय इंद्रे ऐकीभवंतीत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स रायस्खामुप सृजा गृणानः पुरुश्चंद्रस्य त्वमिंद्र वस्वः।
पतिर्बभूथासमो जनानामेको विश्वस्य भुवनस्य राजा॥ ४

सः। रायः। खां। उप। सृज। गृणानः। पुरुऽचंद्रस्य।
त्वं। इंद्र। वस्वः।
पतिः। बभूथ। असमः। जनानां। एकः। विश्वस्य।
भुवनस्य। राजा॥ ४

हे इंद्र गृणानः स्तूयमानः स त्वं रायो धनस्य खां। नदीनामैतत्। अत्र तद्वचना धारा लक्ष्यते। धारामुपसृज। विसृज। अस्माभिः संबोधयेत्यर्थः। कीदृशस्य धनस्य। पुरुश्चंद्रस्य बहुमानाह्लादकस्य वस्वो निवासकस्य। अपि चासमोऽनुपमः सर्वोत्कृष्टस्त्वं जनानां सर्वेषां प्राणिनां पतिरधिपतिर्बभूथ। तथा विश्वस्य भुवनस्य भूतजातस्यैकोऽसाधारणो राजेश्वरश्च बभूविथ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स तु श्रुधि श्रुत्या यो दुवोयुर्द्यौर्न भूमाभि रायो अर्यः ।

असो यथा नः शवसा चकानो युगेयुगे वयसा चेकितानः ॥ ५

सः । तु । श्रुधि । श्रुत्या । यः । दुवःऽयुः । द्यौः । न । भूम ।

अभि । रायः । अर्यः ।

असः । यथा । नः । शवसा । चकानः । युगेऽयुगे । वयसा ।

चेकितानः ॥ ५

हे इंद्र श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि स्तोत्राणि तु क्षिप्रं श्रुधि । शृणु । यस्त्वं दुवोयुरस्मदीयं परिचरणमात्मन इच्छन् अर्योऽरेः संबंधीनि रायो धनानि भूम बहुतराणि द्यौर्न सूर्य इवाभिभवसि स त्वं श्रुधीत्यन्वयः । अपि च शवसास्मदीयेन बलेन स्तोत्रलक्षणेन युक्तश्चकानः कामयमानो युगे युगे काले काले वयसा हविर्लक्षणेनान्नेन चेकितानः प्रज्ञायमानस्त्वं यथा येन प्रकारेण नोऽस्माकमसाधारणोऽसि तथासः । भवः ।

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः ॥

अर्वाग्रथमिति पंचर्चं चतुर्दशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । अर्वाग्रथमित्यनुक्रांतं ॥ षष्ठेऽहनि निष्केवल्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अर्वाग्रथं विश्ववारं त उग्रेंद्र युक्तासो हरयो वहंतु ।

कीरिश्चिद्धि त्वा हवते स्वर्वानृधीमहि सधमादस्ते अद्य ॥ १

अर्वाक् । रथं । विश्वऽवारं । ते । उग्र । इंद्र । युक्तासः ।

हरयः । वहंतु ।

कीरिः । चित् । हि । त्वा । हवते । स्वःऽवान् । ऋधीमहि ।

सधऽमादः । ते । अद्य ॥ १

हे उग्रोग्र पुरुहूतेंद्र युक्तासो रथेन युक्ता हरयोऽश्वास्ते त्वदीयं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं रथमर्वागस्मदभिमुखं वहंतु । आनयंतु । हि यस्मात् खणीन् । स्नः सुष्टुरणीयं गुणवातं । तद्वान् कीरिश्चित् स्तोता भरद्वाज ऋषिस्त्वा त्वां हवते आह्वयति तस्मात्कारणात्त्वदीयं रथमभिमुखं वहंत्वित्यर्थः । वयं चाद्येदानीं ते तव सधमादः सह माद्यंत स्यधीमहि । समृद्धा भवेम ॥

तृतीये पर्यायेऽच्छावाकस्य प्रो द्रोण इत्येषा याज्या । सूत्रितं च । प्रो द्रोणे हरयः कर्माग्मन्निति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्रो द्रोणे हरयः कर्माग्मन्पुनानास ऋज्यंतो अभूवन् ।
इंद्रो नो अस्य पूर्व्यः पपीयाद्द्युक्षो मदस्य सोम्यस्य राजा ॥ २

प्रो इति । द्रोणे । हरयः । कर्म । अग्मन् । पुनानासः ।
ऋज्यंतः । अभूवन् ।
इंद्रः । नः । अस्य । पूर्व्यः । पपीयात् । द्युक्षः । मदस्य ।
सोम्यस्य । राजा ॥ २

हरयो हरितवर्णाः सोमाः कर्मास्मदीयं यज्ञं प्रो अग्मन् । प्रकर्षेण गच्छंति । प्राप्नुवंति । ताश्च पुनानासः पूयमाना द्रोणे द्रोणकलश ऋज्यंत ऋजु गच्छंतोऽभूवन् । भवंति । पूर्व्यः पुरातनो द्युक्षो दीप्तिनिवासभूतो द्युस्थानो वा मदस्य मदकरस्य सोम्यस्य सोमस्य राजेश्वर एवंभूत इंद्रोऽस्मदीयं सोमं पपीयात् । पिबतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आसस्राणासः शवसानमच्छेंद्रं सुचक्रे रथ्यासो अश्वाः ।
अभि श्रव ऋज्यंतो वहेयुर्नू चिन्नु वायोरमृतं वि दस्येत् ॥ ३

आऽसस्राणासः । शवसानं । अच्छ॑ । इंद्रं॑ । सुऽचक्रे ।

रथ्यासः । अश्वाः ।

अभि । श्रवः । ऋज्यंतः । वहेयुः । नु । चित् । नु । वायोः ।

अमृतं॑ वि । दस्येत् ॥ ३

आऽसस्राणासः परितो गच्छंतो रथ्यासो रथे युक्ता अश्वा ऋज्यंतः ऋजुगमनाः संतः सुचक्रे शोभनचक्रे रथेऽवस्थितं शवसानं बलमिच्छंतमिंद्रं श्रवः अन्नीयमस्मदीयं हविरच्छाभिमुख्येनाभिवहेयुः । आवहेयुः । नूचिदिति निपातो निषेधेऽत्र वर्तते अमृतमरणहेतुभूतं सोमलक्षणं हविर्वायोर्नोर्नु इदानीं नूचिदेव विदस्येत् । व्यथं न प्राप्नुयात् । पात्रे स्थितः सोमो वायुना शुष्यति ततः पुरैव तत्पानार्थमश्वा इंद्रमभिवहेयुरित्यर्थः ॥

। अथ चतुर्थी ।

वरि॑ष्ठो अस्य दक्षि॑णामियर्तींद्रो॑ मघोनां॑ तुविकूर्मितमः ।

ययां॑ वज्रिवः परियास्यंहो॑ मघा च॑ धृष्णो दयसे वि सूरीन् ॥ ४

वरि॑ष्ठः । अस्य । दक्षि॑णां । इयर्ति॑ । इंद्रः॑ । मघोनां॑ ।

तुविकूर्मिऽतमः ।

ययां॑ । वज्रिऽवः । परिऽयासि॑ । अंहः॑ । मघा । च ।

धृष्णो इति॑ । दयसे । वि । सूरी॑न् ॥ ४

वरिष्ठ उरुतमस्तुविकूर्मितमोऽतिशयेन बहुविधकर्मेंद्रो मघोनां मघवतां हविर्लक्षण-धनोपेतानां मध्येऽस्य यजमानस्य दक्षिणां यज्ञे दातव्यामियर्ति । प्रेरयति । यद्वा मघोनामित्यस्यानेन सामानाधिकरण्यं । वचनव्यत्ययः । मघोनो हविर्धनोऽस्य यजमानस्येत्यर्थः । शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे वज्रिवो वज्रवन्निंद्र यया दक्षिणया दत्तयांहः पापं यजमानसंबंधि परियासि विनाशयसि हे धृष्णो धर्षक मघो मघानि धनानि सूरीन् स्तोतॄन् पुत्रांश्च यया च दक्षिणया विदयसे प्रयच्छसि तादृशीं दक्षिणां प्रेरयसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रो वाजस्य स्थविरस्य दातेंद्रो गीर्भिर्वर्धतां वृद्धमहाः।

इंद्रो वृत्रं हनिष्ठो अस्तु सत्वा ता सूरिः पृणति तूतुजानः॥ ५

इंद्रः। वाजस्य। स्थविरस्य। दाता। इंद्रः। गीःऽभिः।

वर्धतां। वृद्धऽमहाः।

इंद्रः। वृत्रं। हनिष्ठः। अस्तु। सत्वा। आ। ता। सूरिः।

पृणति। तूतुजानः॥ ५

अयमिंद्रः स्थविरस्य वाजस्यान्नस्य बलस्य वा दाता भवतु स चेंद्रो वृद्धमहाः प्रवृद्धतेजस्कः सन् गीर्भिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिर्वर्धतां। सत्वा शत्रूणां सादयिता स इंद्रो वृत्रमावरकं शत्रुं हनिष्ठो हंतृतमः अस्तु। भवतु। अपि च सूरिः प्रेरकः स इंद्रस्तूतुजानस्त्वरमाणः सन् तानि धनान्याभिपृणाति। प्रयच्छतु॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे नवमो वर्गः॥

अपादित इति पंचर्चं पंचदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। अपादित्यनुक्रांतं॥ अत्राप्यति निष्केवल्य उक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

अपादित उदु नश्चित्रतमो मही भर्षद्द्युमतीमिंद्रहूतिं।

पन्यसीं धीतिं दैव्यस्य यामन् जनस्य रातिं वनते सुदानुः॥ १

अपात्। इतः। उत्। ऊं इति। नः। चित्रऽतमः। मही।

भर्षत्। द्युऽमतीं। इंद्रऽहूतिं।

पन्यसीं। धीतिं। दैव्यस्य। यामन्। जनस्य। रातिं।

वनते। सुऽदानुः॥ १

चित्रतमः पायनीयतमः आश्चर्यतमो वा स इंद्रो नोऽस्मदीयादिनोऽस्मात् चमसादैरयात्। सोमं पिबतु। यद्वा नोऽस्माकमन्नेनोऽपानपात्। पातु। रक्षतु। महद्वचसो पूर्व्यो। तथा महीं महतीं द्युमतीं दीप्तिमतीमिंद्रस्य स्तुतिं अर्षत्। स इंद्रो बिभर्ति। धारयतु। देव्या देवस्य जिनीं जनस्य यावत यायति यशो क्रियमाणां पश्यमः स्तूयमानां धीतिं परिचरणरूपां क्रियां रातिं दातव्यं हविश्च सुदानुः शोभनदान इंद्रो वनते। संभजतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दूराच्चिदा वसतो अस्य कर्णा घोषादिंद्रस्य तन्यति ब्रुवाणः।
एयमेनं देवहूतिर्ववृत्यान्मद्र्यगिंद्रमियमृच्यमाना ॥ २

दूरात्। चित्। आ। वसतः। अस्य। कर्णा। घोषात्।
इंद्रस्य। तन्यति। ब्रुवाणः।
आ। इयं। एनं। देवऽहूतिः। ववृत्यात्। मद्र्यक्। इंद्रं।
इयं। ऋच्यमाना ॥ २

अस्येंद्रस्य कर्णौ कर्णौ दूराच्चित् दूरदेशादप्यावसतः। समंतमागच्छतः। इंद्रस्य घोषाद्घोषणीयात्स्तोत्राद्धेतोः ब्रुवाणः स्तुवन् स्तोता तन्यति। शब्दं करोति। यद्वा स्वर्गं विस्तारयति। देवहूतिर्देवस्येंद्रस्याह्वानरूपेयं स्तुतिरृच्यमाना स्तूयमाना एनमिंद्रं मद्र्यक् मदभिमुखमाववृत्यात्। आवर्तयतु। पुनरियमिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं वो धिया परमया पुराजामजरमिंद्रमभ्यनूष्यर्कैः।
ब्रह्मा च गिरो दधिरे समस्मिन्महांश्च स्तोमो अधि
वर्धदिंद्रे ॥ ३

तं । वः । धिया । परमया । पुराऽजां । अजरं । इंद्रं ।

अभि । अनूषि । अर्कैः ।

ब्रह्म । च । गिरः । दधिरे । सं । अस्मिन् । महान् । च ।

स्तोमः । अधि । वर्धत् । इंद्रे ॥ ३

हे इंद्र तं तादृशमिंद्रं वस्त्वां । व्यत्ययेन बहुवचनं । परमयोत्कृष्टतमया धिया स्तुत्याकैरर्चनसाधनैर्हविर्भिः सार्धमभ्यनूषि । अभिष्टौमि । कीदृशं । पुराजां पूर्वस्मिन्काले जातं चिरंतनमजरं जरारहितं नित्यं । अतः कारणादस्मिन्निंद्रे ब्रह्म ब्रह्माणि हविर्लक्षणान्यन्नानि गिरः स्तुतयश्च संदधिरे । संधीयंते । संश्लिष्यंते । महान् महतः स्तोमश्चाधि वर्धत् । अधिकं वर्धते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वर्धाद्यं यज्ञ उत सोम इंद्रं वर्धाद्ब्रह्म गिर उक्था च मन्म ।

वर्धाहैनमुषसो यामन्नक्तोर्वर्धान्मासाः शरदो द्याव इंद्रं ॥ ४

वर्धात् । यं । यज्ञः । उत । सोमः । इंद्रं । वर्धात् । ब्रह्म ।

गिरः । उक्था । च । मन्म ।

वर्ध । अह । एनं । उषसः । यामन् । अक्तोः । वर्धान् ।

मासाः । शरदः । द्यावः । इंद्रं ॥ ४

यमिंद्रं यज्ञो यागो वर्धात् वर्धयति । उतापि च तन्निष्पन्नसुतः सोमश्च यमिंद्रं वर्धयति । तथा ब्रह्म हविर्लक्षणमन्नं च पुरोडाशादिकं यमिंद्रं वर्धात् वर्धयति । गिरः स्तोत्राणि मन्म मननीयान्युक्थोक्थशस्त्राणि च यं वर्धयंति एनमिंद्रमुषसश्चाक्तो रात्रेर्यामन् यामनि गमने सति वर्ध । वर्धयंति । मासाः शरदः संवत्सराश्च द्यावो दिवसाश्चैनमिंद्रं वर्धान् । वर्धयंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एवा जज्ञानं सहसे असामि वावृधानं राधसे च श्रुताय ।
महामुग्रमवसे विप्र नूनमा विवासेम वृत्रतूर्येषु ॥ ५

एव । जज्ञानं । सहसे । असामि । वावृधानं । राधसे । च ।
श्रुताय ।
महां । उग्रं । अवसे । विप्र । नूनं । आ । विवासेम ।
वृत्रऽतूर्येषु ॥ ५

हे विप्र मेधाविन्निंद्र एवैवं जज्ञानं प्रादुर्भवंतं सहसे शत्रूणामभिभवाय असामि बहुलं वावृधानं वर्धमानं महां महांतमुग्रमुद्गूर्णबलं त्वां नूनमद्य वृत्रतूर्येषु श्रुताय विश्रुताय राधसे धनाय चावसे रक्षणाय चाविवासेम । परिचरेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे दशमो वर्गः ॥

मंद्रस्य कवेरिति पंचर्चं षोडशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । मंद्रस्येत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मंद्रस्य कवेर्दिव्यस्य वह्नेर्विप्रमन्मनो वचनस्य मध्वः ।
अपा नस्तस्य सचनस्य देवेषो युवस्व गृणते गोअग्राः ॥ १

मंद्रस्य । कवेः । दिव्यस्य । वह्नेः । विप्रऽमन्मनः । वचनस्य ।
मध्वः ।
अपाः । नः । तस्य । सचनस्य । देव । इषः । युवस्व ।
गृणते । गोऽअग्राः ॥ १

मंदस्य मोदमानस्य मदकरस्य वा कवेर्विक्रांतप्रज्ञस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य वह्नेर्वोढुर्विप्रमन्मनः। विप्रा मेधाविनो मन्मनः स्तोतारो यस्य स तथोक्तः। तस्य वचनस्य वचनीयस्य स्तुत्यस्य मध्वः सर्वत्र प्रसिद्धस्य सचनस्य सेव्यस्य एवंभूतस्य मध्वो मधुनः सोमस्य॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी॥ एवंभूतं नोऽस्मदीयं सोमं हे इंद्र त्वमपाः। पिब। अपि च हे देव द्योतमानेंद्र गृणते स्तुवते॥ तृतीयार्थे चतुर्थी॥ स्तुवता मया गोअग्राः। गावोऽग्रे प्रमुखे यासां तास्तथोक्ता इषोऽन्नानि युवस्व। संयोजय॥

॥ अथ द्वितीया॥

अयमुशानः पर्यद्रिमुस्रा ऋतधीतिभिर्ऋतयुग्युजानः।
रुजदरुग्णं वि वलस्य सानुं पणीँर्वचोभिरभि योधदिंद्रः॥ २

अयं। उशानः। परि। अद्रिं। उस्राः। ऋतधीतिऽभिः।
ऋतऽयुक्। युजानः।
रुजत्। अरुग्णं। वि। वलस्य। सानुं। पणीन्। वचःऽभिः।
अभि। योधत्। इंद्रः॥ २

अयमिंद्रोऽद्रिं पर्वतं गोपिधानाय निमित्तं गिरिगुहां परि परितः पर्वतस्यांतर्विद्यमाना उस्रा गाः उशानः कामयमान ऋतधीतिभिः सत्यकर्मभिरंगिरोभिर्युजानः संगच्छमान ऋतयुक् ऋतेन सत्येन स्तोत्रेण युक्तश्च भूत्वा वलस्यासुरस्य स्वभूतं सान्वच्छिन्नं पर्वतस्याग्रमन्यैरभग्नं विरुजत्। अभांक्षीत्। किंच पणीन्वलानुचराने-तान्गवामपहर्तॄन्वचोभिः स्तुतिरूपैर्वाक्यैः स्तोतृभिः प्रयुक्तैरिव सहायैरिंद्रोऽभियोधत्। अभ्ययुध्यत्॥

॥ अथ तृतीया॥

अयं द्योतयदद्युतो व्यक्तून्दोषा वस्तोः शरद इंदुरिंद्र।
इमं केतुमदधुर्नू चिदह्नां शुचिजन्मन उषसश्चकार॥ ३

अयं । द्योतयत् । अद्युतः । वि । अक्तून् । दोषा । वस्तोः ।
शरदः । इंदुः । इंद्र ।
इमं । केतुं । अदधुः । नु । चित् । अह्नां । शुचिऽजन्मनः ।
उषसः । चकार । ३

हे इंद्र त्वया निपीयमानः पीयमानो वायमिंदुः सोमोऽद्युतोऽद्योतमानानक्तून्। अक्तुरिति रात्रिनाम। अत्र च तत्संबंधात्पक्षमासादयो लक्ष्यंते। पक्षमासादीन् तथा दोषा रात्रिं वस्तोर्दिवसं शरदः संवत्सरांश्च व्यद्योतयत्। व्यदीपयत्। कुत इत्यत आह। नूचित् पुरा देवा इमं सोमं चंद्रात्मना वर्तमानमह्नां दिवसानां केतुं प्रज्ञापकं यस्माददधः व्यदधः अकुर्वन् तस्मादनेन पक्षमासादयः सर्वे प्रकाश्यंते। चंद्रगत्यधीनत्वात्तिथिविभागानां। अपि चायं सोम उषस उषःकालान् शुचिजन्मानात्मीयेन तेजसा शुद्धोदयान् चकार। करोति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं रोचयदरुचो रुचानोऽयं वासयद्व्यृ१तेन पूर्वीः ।
अयमीयत ऋतयुग्भिरश्वैः स्वर्विदा नाभिना चर्षणिप्राः ॥ ४

अयं । रोचयत् । अरुचः । रुचानः । अयं । वासयत् । वि ।
ऋतेन । पूर्वीः ।
अयं । ईयते । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । स्वःऽविदा । नाभिना ।
चर्षणिऽप्राः ॥ ४

अयमिंद्रो रुचानः रोचमानः सूर्यात्मना दीप्यमानोऽरुचः प्रकाशरहितान् तमसा मलीमसान् सर्वांल्लोकान् रोचयत्। प्रकाशयति। तथा पूर्वीर्बह्वीरुषसश्चायमिंद्र ऋतेन सत्यभूतेन सर्वत्र गमनशीलेन वा तेजसा विवासयत्। व्यापयति। तत्रत्यानि तमांसि निवर्तयतीत्यर्थः। तथा ऋतयुग्भिर्ऋतेन स्तोत्रेण युज्यमानैरश्वैर्नाभिना संनहनेन स्वर्विदा स्वर्गप्रापकस्य धनस्य लंभकेन रथेन चर्षणिप्राश्चर्षणीनां मनुष्याणां कामैः पूरयिता सन् अयमेवेंद्र ईयते। गच्छति॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू गृ॑णा॒नो गृ॑ण॒ते प्र॑त्न राज॒न्निषः॑ पिन्व वसु॒देया॑य पू॒र्वीः ।
अप॒ ओष॑धीर॒विषा॒ वना॑नि॒ गा अर्व॑तो॒ नॄनृ॒चसे॑ रिरीहि ॥ ५

नु । गृ॒णा॒नः । गृ॒ण॒ते । प्र॒त्न॒ । रा॒ज॒न् । इषः॑ । पि॒न्व॒ ।
व॒सु॒ऽदेया॑य । पू॒र्वीः ।
अपः॑ । ओष॑धीः । अ॒वि॒षा । वना॑नि । गाः । अर्व॑तः ।
नॄन् । ऋ॒चसे॑ । रि॒री॒हि॒ ॥ ५

हे प्रत्न पुरातन राजन् राजमानेंद्र गृणानः स्तूयमानस्त्वं वसुदेयाय वसूनि धनानि त्वया देयानि यस्मै तादृशाय गृणते स्तुवते पूर्वीर्बह्वीरिषोऽन्नानि नु क्षिप्रं पिन्व । सिंच । प्रयच्छेत्यर्थः । किंच ऋचसेऽर्चयित्रे स्तोत्रेऽपो वृष्टिलक्षणान्युदकान्योषधीर्व्रीह्यादीन् अविषा विषरहितानि रसकाणि वा वनानि वननीयानि चूतपनसादीनि गा अर्वतोऽश्वान्नॄन्मनुष्यांश्च कर्मकरान् रिरीहि । देहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकादशो वर्गः ॥

इंद्र पिबेति पंचर्चं सप्तदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । इंद्र पिबेत्यनुक्रांतं ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ प्रथमे रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्याद्या याज्या । सूत्रितं च । इंद्र पिब तुभ्यं सुतो मदाय । आ० ६. १४. । इति ॥

॥ सैषा सप्त प्रथमा ॥

इंद्र॒ पिब॒ तुभ्यं॑ सु॒तो मदा॒याव॑ स्य॒ हरी॒ वि मु॑चा॒ सखा॑या ।
उ॒त प्र गा॑य ग॒ण आ नि॒षद्याथा॑ य॒ज्ञाय॑ गृण॒ते वयो॑ धाः ॥ १

इंद्र॑ । पिब॑ । तुभ्य॑म् । सु॒तः । मदा॑य । अव॑ । स्य॒ ।
हरी॒ इति॑ । वि । मु॒च॒ । सखा॑या ।

उत। प्र। गाय। गणे। आ। निऽसद्य। अथ। यज्ञाय।

गृणते। वयः। धाः॥ १

हे इंद्र तं सोमं पिब यः सोमस्तुभ्यं मदाय मदार्थं सुतोऽभिषुतः। यतस्त्वया सोमः पातव्योऽतः कारणात्सखाया समानख्यानौ मित्रभूतौ वा हरी अश्वावस्य। अवस्यापय। तदनंतरं विमुच। रथाद्विमुंच। उतापि च गणेऽस्मत्स्तोतृसंघ आ आभिमुख्येन निषद्योपविश्य प्रगाय। अस्माभिः कृतं स्तोत्रमुपश्लोकय। अथानंतरं यज्ञाय यजमानाय गृणते स्तुवते वयोऽन्नं धाः। देहि॥

द्वितीये रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्य पिबेति याज्या। सूत्रितं च। अस्य पिबेति याज्या। आ० ६. ४. इति॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया॥

अस्य पिब यस्य जज्ञान इंद्र मदाय क्रत्वे अपिबो विरप्शिन्।

तमु ते गावो नर आपो अद्रिरिंदुं समह्यन्पीतये समस्मै॥ २

अस्य। पिब। यस्य। जज्ञानः। इंद्र। मदाय। क्रत्वे।

अपिबः। विऽरप्शिन्।

तं। ऊं इति। ते। गावः। नरः। आपः। अद्रिः। इंदुः।

सं। अह्यन्। पीतये। सं। अस्मै॥ २

हे इंद्र अस्येमं सोमं पिब। हे विरप्शिन् महन् जज्ञानो जायमान एव त्वं यस्य यं सोममपिबः पूर्वं पीतवानसि। किमर्थं। मदाय हर्षाय क्रत्वे कर्मणे वृत्रवधादिलक्षणं वीर्यकर्म कर्तुं च। तमु तादृशमेवेंदुं सोमं गावो गवि भवाः श्रपणसाधनाः क्षीरादयो नरो नेतारोऽध्वर्य्वादय आपो वसतीवर्याख्या अद्रिरभिषवार्थो ग्रावा एते सर्वेऽस्मा अस्मेंद्राय ते तव पीतये पानार्थं समह्यन्। समगमयन्। ह्वि गतावित्यस्यैतद्रूपं। पुनः समिति पूरकः॥

॥ अथ तृतीया ॥

समिद्धे अग्नौ सुत इंद्र सोम आ त्वा वहंतु हरयो वहिष्ठाः ।
त्वायता मनसा जोहवीमींद्रा याहि सुविताय महे नः ॥ ३

सम्ऽइद्धे । अग्नौ । सुते । इंद्र । सोमे । आ । त्वा । वहंतु ।
हरयः । वहिष्ठाः ।
त्वाऽयता । मनसा । जोहवीमि । इंद्र । आ । याहि ।
सुविताय । महे । नः ॥ ३

अग्नौ समिद्धे दीप्ते सोमे सुतेऽभिषुते सति हे इंद्र त्वा त्वां वहिष्ठा वोढृतमा हरयोऽश्वा आवहंतु। इमं यज्ञं प्रत्यानयंतु। अहं च त्वायता त्वां कामयमानेन मनसा जोहवीमि। पुनः पुनराह्वयामि। हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं महे महते सुविताय कल्याणायायाहि। आगच्छ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ याहि शश्वदुशता ययाथेंद्र महा मनसा सोमपेयं ।
उप ब्रह्माणि शृणव इमा नोऽथा ते यज्ञस्तन्वे वयो धात् ॥ ४

आ । याहि । शश्वत् । उशता । ययाथ । इंद्र । महा ।
मनसा । सोमऽपेयं ।
उप । ब्रह्माणि । शृणवः । इमा । नः । अथ । ते । यज्ञः ।
तन्वे । वयः धात् ॥ ४

हे इंद्र पुरा शश्वदुशता ययाथ। सोमपानार्थं यज्ञं गतवानसि। अतः कारणादुशतास्मान्कामयमानेन महा महता मनसा सह सोमपेयं सोमः पीयते यस्मिन् तादृशमस्मदीयं यज्ञमायाहि। अभिगच्छ। आगत्य च ब्रह्माणि स्तोत्राणीदानीं प्रयुज्यमानानि नोऽस्मदीयान्युपशृणवः। उपशृणु। अथानंतरं यज्ञो यजमानस्ते तव तन्वे शरीराय त्वच्छरीरस्यार्थं वयोऽन्नं सोमात्मकं धात्। दधातु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यदिंद्र दिवि पार्ये यदृधग्यद्वा स्वे सदने यत्र वासि।
अतो नो यज्ञमवसे नियुत्वान्त्सजोषाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ॥५

यत्। इंद्र। दिवि पार्ये। यत्। ऋधक्। यत्। वा। स्वे। सदने। यत्र। वा। असि।
अतः। नः। यज्ञं। अवसे। नियुत्वान्। सऽजोषाः। पाहि। गिर्वणः। मरुत्ऽभिः॥ ५

हे इंद्र पार्ये पारगे दूरदेशे दिवि द्युलोके यद्यदि त्वं वर्तसे। यदि वा ऋधक्। एतत्पृथगर्थे समानार्थं। पृथगन्यस्मिन्देशे वर्तसे। यद्वा स्वे स्वकीये सदने गृहे। अथवा किमनेन विशेषणेन यत्र यस्मिन्देशेऽसि भवसि अतोऽस्मात्स्थानादागत्य हे गिर्वणो गिरां संभक्तरिंद्र नियुत्वान्। नियुतोऽश्वाः। तद्वान्मरुद्भिः सजोषाः सह प्रीयमाणस्त्वं नोऽस्माकमवसे रक्षणाय यज्ञमस्मदीयं यागं पाहि। रक्ष। यद्वा यज्ञं यजनसाधनमस्मदीयं सोममवसे तर्पणाय पाहि। पिब॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः॥

अहेळमान इति पंचर्चमष्टादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। अनुक्रांतं च। अहेळमान इति॥ गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अहेळमान उप याहि यज्ञं तुभ्यं पवंत इंदवः सुतासः।
गावो न वज्रिन्त्स्वमोको अच्छेंद्रा गहि प्रथमो यज्ञियानां ॥ १

अहेळमानः। उप। याहि। यज्ञं। तुभ्यं। पवंते। इंदवः।
सुतासः।

गावः । न । वज्रिन् । स्वं । ओकः । अच्छ । इंद्र । आ ।

गहि । प्रथमः । यज्ञियानां ॥ १

हे इंद्र अहेळमानोऽक्रुध्यंस्त्वं यजमानीयस्तपयाहि । उपगच्छ । यतः कारणा-त्तुभ्यं त्वदर्थं सुन्वासोऽभिषुता इंदवः सोमाः पवंते पूयंते दशापवित्रेण शोध्यंते । हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र गावो न गावः स्वकीयं गोष्ठमिव स्वं स्वकीयमोकः स्थानं द्रोणकलशादिलक्षणमच्छाभिमुख्येन । आगच्छंतीति शेषः । अतः कारणात् हे इंद्र यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानां मध्ये प्रथमो मुख्यस्त्वमागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या ते काकुत्सुकृता या वरिष्ठा यया शश्वत्पिबसि मध्व ऊर्मिं ।

तया पाहि प्र ते अध्वर्युरस्थात्सं ते वज्रो वर्ततामिंद्र गव्युः ॥ २

या । ते । काकुत् । सुऽकृता । या । वरिष्ठा । यया । शश्वत् ।

पिबसि । मध्वः । ऊर्मिं ।

तया । पाहि । प्र । ते । अध्वर्युः । अस्थात् । सं । ते । वज्रः ।

वर्ततां । इंद्र । गव्युः ॥ २

हे इंद्र या ते तव काकुज्जिह्वा सुकृता सुष्ठु धात्रा निर्मिता । या च वरिष्ठेंद्र-तमा विस्तीर्णतमा । यया च जिह्वया मध्वः सोमस्योर्मिं रसं शश्वद्बहुकालं पिबसि तया जिह्वयास्मदीयं सोमं पाहि । पिब । तदर्थमध्वर्युरध्वरस्य नेता ऋत्विक्सदसोऽग्र-तोऽग्रतः सन् प्रास्थात् । हविर्धानादुत्तरवेदिदेशं प्रत्यागमत् । अपि च हे इंद्र गव्युः शत्रुसंबंधिनीर्गा आत्मन इच्छन् ते त्वदीयो वज्रः संवर्ततां । शत्रुभिः संगतो भवतु । तान् हंत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एष द्रप्सो वृषभो विश्वरूप इंद्राय वृष्णे समकारि सोमः ।

एतं पिब हरिवः स्थातरुग्र यस्येशिषे प्रदिवि यस्ते अन्नं ॥ ३

एषः । द्रप्सः । वृषभः । विश्वऽरूपः । इंद्राय । वृष्णे । सं ।
अकारि । सोमः ।
एतं । पिब । हरिऽवः । स्थातः । उग्र । यस्य । ईशिषे ।
प्रऽदिवि । यः । ते । अन्नं ॥ ३

द्रप्सो द्रवणशीलो वृषभः कामानां वर्षिता विश्वरूपो बहुविधरूपोपेत ईदृग्विध एष सोमो वृष्णे कामानां वर्षित्र इंद्रायेंद्रस्य पानार्थं समकारि । अभिषवादिभिः संस्कृतोऽभूत् । हे हरिवः । हरी अश्वौ । तद्वन् हे स्थातः सर्वेषामधिष्ठातरुग्रोद्गूर्ण- बलेंद्र एतमीदृशं सोमं पिब । यस्य सोमस्य प्रदिवि । प्रभूतेषु दिवसेषु पुरातनेष्वहःसु ईशिषे स्वामीश्वरो भवसि । यश्च सोमस्ते तवान्नमन्नत्वेन परिकल्पितस्तं सोमं पिबेत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुतः सोमो असुतादिंद्र वस्यानयं श्रेयांचिकितुषे रणाय ।
एतं तितिर्व उप याहि यज्ञं तेन विश्वास्तविषीरा पृणस्व ॥ ४

सुतः । सोमः । असुतात् । इंद्र । वस्यान् । अयं । श्रेयान् ।
चिकितुषे । रणाय ।
एतं । तितिर्वः । उप । याहि । यज्ञं । तेन । विश्वाः ।
तविषीः । आ । पृणस्व ॥ ४

हे इंद्र सुतोऽभिषुतोऽयं सोमोऽसुतादनभिषवात्सोमादन्यदीयाद्वस्तुनो वसीयान् वसुमत्तरः प्रशस्यतरः । तथा चिकितुषे विदुषेऽभिज्ञाय तुभ्यं रणाय रमणीयाय मदार्थं श्रेयान् श्रेष्ठश्च भवति । त्वामतिशयेन रमयतीत्यर्थः । हे तितिर्वः शत्रूणां तरि- तरिंद्र यजनसाधनमेतं सोममुपयाहि । उपगतेन च सोमेन विश्वास्तविषीः सर्वाणि बलान्यापृणस्व । आपूरय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ह्वयामसि त्वेंद्र याह्यर्वाङरं ते सोमस्तन्वे भवाति।

शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु प्रास्माँ अव पृतनासु प्र विक्षु ॥ ५

ह्वयामसि। त्वा। आ। इंद्र। याहि। अर्वाङ्। अरं। ते।

सोमः। तन्वे। भवाति।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो। मादयस्व। सुतेषु। प्र। अस्मान्।

अव। पृतनासु। प्र। विक्षु ॥ ५

हे इंद्र त्वा त्वां ह्वयामसि। आह्वयामः। अतः कारणात्त्वमर्वाङस्मदभिमुखः सन् आयाहि। आगच्छ। अस्मदीयः सोमश्च ते तन्वे तव शरीरायारं पर्याप्तं भवाति भवतु। त्वदीयं शरीरं यथाभिलाषं तर्पयत्वित्यर्थः। हे शतक्रतो बहुविधकर्मन्निंद्र त्वं च सुतेष्वभिषुतेष्वस्मदीयेषु सोमेषु मादयस्व। तृप्यस्व॥ मद तृप्तियोगे॥ तदनंतरं पृतनासु संग्रामेष्वस्मानव। प्रकर्षेण रक्ष। न केवलं पृतनासु किंतु विक्षु सर्वासु प्रजास्वप्यस्मानव। रक्ष॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥

प्रत्यस्मा इति पंचर्चमेकोनत्रिंशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैंद्रं। चतुर्थी बृहती शिष्टा अनुष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। प्रत्यस्मै चतुष्कमानुष्टुभं बृहत्यंतमिति॥ प्रातःसवनेऽच्छावाकस्येदमावापार्थं सूक्तं। सूत्रितं च। प्रत्यस्मा इत्यच्छावाकायानुरूपः। आ० ५, ७। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रत्यस्मै पिपीषते विश्वानि विदुषे भर।

अरंगमाय जग्मयेऽपश्चाद्दध्वने नरे ॥ १

प्रति। अस्मै। पिपीषते। विश्वानि। विदुषे। भर।

अरंऽगमाय। जग्मये। अपश्चात्ऽदध्वने। नरे ॥ १

हे अध्वर्यो अस्मा इंद्राय प्रतिभर। अभिहर। सोमं प्रयच्छेत्यर्थः। कीदृशा-येंद्राय। पिपीषते पातुमिच्छते विश्वानि सर्वाणि वेद्यानि विदुषे जानतेऽरंगमाय पर्याप्तगमनाय जग्मये यज्ञेषु गमनशीलायापश्चाद्दघ्वने ॥ दघ्वतिर्गतिकर्मा ॥ अपश्चाद्-गमनाय सर्वेषामग्रगामिने नरे नेत्रे यज्ञानां॥

तृतीये छन्दसाह्नि निष्केवल्ये एमेनमिति तृचोऽनुरूपः। सूत्रितं च। एमेनं प्रत्येतनेत्यावापो वा सर्वेषां। आ० ८. ५. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते द्वितीया ॥

एमेनं प्रत्येतन सोमेभिः सोमपातमम्।

अमत्रेभिर्ऋजीषिणमिंद्रं सुतेभिरिंदुभिः॥ २

आ। ईं। एनं। प्रतिऽएतन। सोमेभिः। सोमऽपातमं।

अमत्रेभिः॥ ऋजीषिणं। इंद्रं। सुतेभिः। इंदुऽभिः॥ २

हे अध्वर्यवः सोमेभिः सोमैः। करणभूतैः सोमपातममतिशयेन सोमस्य पातार-मेनमिंद्रमा अभिमुखं प्रत्येतन। प्रतिगच्छत। ईमिति निपातोऽनर्थकः। कीदृश-मिंद्रं। अमत्रेभिरमत्रैः सोमपात्रैश्चमसादिभिर्ऋजीषिणं। ऋजीषं यजुषा-मुपार्थकं बलं। तद्वंतं। यद्वा ऋजीषिणमित्युत्तरत्र संबंधनीयं। सुतेभिरभिषुतैरिं-दुभिः सोमैर्ऋजीषिणं। गतसारः सोम ऋजीषः। तद्वंतं। अथवामत्रेभिरमत्रै-रमात्रैरपरिमितैरभिषुतैः सोमैर्ऋजीषिणं॥ ऋजेर्गत्यर्थाज्जायसाधन ऋजीषशब्दः। ततो मत्वर्थीय इनिः॥ संगतमित्यर्थः। एवंविधमिंद्रं प्रतिगच्छतेत्यन्वयः। अन्य आह। अमत्रेभिश्चमसादिगतैरभिषुतैः सोमैर्ऋजीषिणं बलवंतमेनमिंद्रं प्रतिगच्छतेति॥

॥ अथ तृतीया ॥

यदी सुतेभिरिंदुभिः सोमेभिः प्रतिभूषथ।

वेदा विश्वस्य मेधिरो धृषत्तंतमिदेषते॥ ३

यदीं । सुतेभिः । इंदुऽभिः । सोमेभिः । प्रतिऽभूषथ ।

वेद । विश्वस्य । मेधिरः । धृषत् । तंऽतं । इत् । आ ।

ईषते ॥ ३

हे अध्वर्यवः सुतेभिरभिषुतैरिंदुभिरिंदनशीलैर्दीप्तैर्वा सोमेभिः सोमैरीं इंद्रं प्रतिभूषथ इंद्रं प्रति यूयं प्रतिगच्छथ ॥ भूष प्राप्तावित्यस्यैतद्रूपं ॥ तदानीं मेधिरो मेधावी । मेधो यज्ञस्तद्वान्वा । स इंद्रो विश्वस्य विश्वं सर्वं भवदीयं कामं वेद । वेत्ति । जानाति । ज्ञात्वा च धृषत् धृष्णुः धर्षकः सन् तं तमित्तं तं काममेवैषते । प्रापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्माअस्मा इदंधसोऽध्वर्यो प्र भरा सुतं ।

कुवित्समस्य जेन्यस्य शर्धतोऽभिशस्तेरवस्परत् ॥ ४

अस्मैऽअस्मै । इत् । अंधसः । अध्वर्यो इति । प्र । भर । सुतं ।

कुवित् । समस्य । जेन्यस्य । शर्धतः । अभिऽशस्तेः ।

अवऽस्परत् ॥ ४

अस्मा अस्मा इत् अस्मा एवेंद्राय नान्यस्मै हे अध्वर्यो त्वमंधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य सुतमभिषुतं रसं प्रभर । संपादय । प्रयच्छेति यावत् । स चेंद्रः समस्य सर्वस्य जेन्यस्य जेतव्यस्य शर्धत उत्सहमानस्य शत्रोरभिशस्तेरभिशंसनात् तत्कृताद्धिंसनात्कुविद्बहुशोऽवस्परत् । अस्मान्पालयतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

यस्य त्यदिति चतुर्ऋचं विंशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमौष्णिहमैंद्रं । अनुक्रम्यते च । यस्यौष्णिहमिति । अत्रानुक्तेऽपि निरुक्त्योष्णिहस्याभिधानात्तत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । यस्य त्यच्छंबरं मद इति तृचस्तृचा गायत्र्यः । ऐ० आ० ५, ११, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्य त्यच्छंबरं मदे दिवोदासाय रंधयः।

अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिब॥ १

यस्य। त्यत्। शंबरं। मदे। दिवःऽदासाय। रंधयः।

अयं। सः। सोमः। इंद्र। ते। सुतः। पिब॥ १

हे इंद्र यस्य सोमस्य मदे पानेन जनिते हर्षे सति शंबरमसुरं दिवोदासाय राज्ञे रंधयः अहिंसीः। यद्वा वशीकृतवानसि॥ रध्यतिर्वशगमन इति यास्कः॥ त्यदिति क्रियाविशेषणं। त्यत्तत्प्रसिद्धं यथा भवति तथा रंधय इत्यर्थः। हे इंद्र सोऽयं सोमस्ते त्वदर्थं सुतोऽभिषुतः। अतस्तं पिब॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्य तीव्रसुतं मदं मध्यमंतं च रक्षसे।

अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिब॥ २

यस्य। तीव्रऽसुतं। मदं। मध्यं। अंतं। च। रक्षसे।

अयं। सः। सोमः। इंद्र। ते। सुतः। पिब॥ २

हे इंद्र त्वं यस्य सोमस्यावयवभूतं तीव्रसुतं। तीव्रं सुतमभिषवो यस्य स तीव्रसुतः प्रातःसवनिकः। तं मदं मदकरं सोमरसं मध्यं माध्यंदिनसवनगतमंतं तृतीयसवनगतं च सोमरसं रक्षसे रक्षसि सोऽयं सोमस्त्वदर्थमभिषुतस्तं पिबेति॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्य गा अंतरश्मनो मदे दृळ्हा अवासृजः।

अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिब॥ ३

यस्य । गाः । अंतः । अश्मनः । मदे । दृळ्हाः ।

अवऽअसृंजः ।

अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते । सुतः । पिब ॥ ३

यस्य सोमस्य मदे मदकरे रसे पीते सत्यश्मनो बलासुरेण निहितस्य पर्वतस्यांतर्मध्ये निरुध्यमाना दृळ्हा दृढपिधानाश्च गाः पणिभिरपहृता अवासृजः यस्य पानात्प्रासृजः स सोम इत्यादि गतं ॥

। अथ

यस्य मंदानो अंधसो माघोनं दधिषे शवः ।

अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिब ॥ ४

यस्य । मंदानः । अंधसः । माघोनं । दधिषे । शवः ।

अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते । सुतः । पिब ॥ ४

हे इंद्र त्वं यस्यांधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन मंदानो मंदमानो हृष्टः सन् माघोनमैंद्रं मघोनोऽसाधारणं शवो बलं दधिषे धारयसि । येन सोमेन तवेंद्रत्वं जातमित्यर्थः । सोऽयं सोमः सुतोऽभिषुतस्तं पिब ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

चतुर्थेऽनुवाके षट् सूक्तानि । तत्र यो रयिव इति चतुर्विंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरार्षमैंद्रं । आदितः षडनुष्टुभः सप्तम्यष्टमीनवम्यो विराजोऽष्टकेनैव वा विराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । यो रयिवश्चतुर्विंशतिः षडनुष्टुबाद्यास्तिस्रो विराजो नवमं च वाद्यामिति ॥

गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यो रयिवो रयिंतमो यो द्युम्नैर्द्युम्नवत्तमः ।

सोमः सुतः स इन्द्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥ १

यः । रयिऽवः । रयिंऽतमः । यः । द्युम्नैः । द्युम्नवत्ऽतमः ।

सोमः । सुतः । सः । इन्द्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥ १

हे रयिवो धनवन्निंद्र यः सोमो रयिंतमोऽतिशयेन रयिमान् धनवान् । यश्च द्युम्नैर्दीप्तिमानैर्यशोभिर्द्युम्नवत्तमोऽतिशयेन यशस्वी हे स्वधापते स्वधाया अन्नस्य सोमलक्षणस्य पालकेंद्र स सोमः ऽभिषुतः [illegible] ते तव मदो मदकरोऽस्ति । भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यः शग्मस्तुविशग्म ते रायो दामा मतीनां ।

सोमः सुतः स इन्द्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥ २

यः । शग्मः । तुविऽशग्म । ते । रायः । दामा । मतीनां ।

सोमः । सुतः । सः । इन्द्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥ २

हे तुविशग्म बहुसुखेंद्र यः शग्मः सुखकरस्ते त्वदीयः सोमो मतीनां स्तोतॄणां रायो धनस्य दामा दाता भवति हे स्वधापत इंद्र स सोमोऽभिषुतस्तव मदकरो भवति ॥

॥ अथ तृतीया

येन वृद्धो न शवसा तुरो न स्वाभिरूतिभिः ।

सोमः सुतः स इन्द्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥ ३

येन । वृद्धः । नः । शवसा । तुरः । न । स्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

सोमः । सुतः । सः । इन्द्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥ ३

इन्द्रो नमस्यो नमस्कार्यः। येन पीतेन सोमेन इन्द्रो न प्रहृष्यति तम् [illegible] अभिषुतैः सोमैरिन्द्रः वाचं अवसा यवेन तुरः मन्तूनां [illegible] इत्यादि पूर्ववत्॥

[illegible] चतुर्दशर्चे [illegible] सूक्ते [illegible]। [illegible]। त्यमु वो [illegible] इति विनियुक्तं। आ० ७. ११.। इति॥

। तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी।

तमुं वो अप्रंहणं गृणीषे शवंसस्पतिं।

इंद्रं विश्वासाहं नरं मंहिष्ठं विश्वचर्षणिं॥ ४

तं। ऊं इति। वः। अप्रऽहनं। गृणीषे। शवंसः। पतिं।

इंद्रं। विश्वऽसहं। नरं। मंहिष्ठं। विश्वऽचर्षणिं॥ ४

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्मदर्थं तमु तमेवेंद्रं गृणीषे। स्तौमि। यद्वा यो यूयं गृणीषे। गृणीत। स्तुत। वचनव्यत्ययः। कीदृशमिंद्रं। अप्रहणमप्रहंतारं [illegible] शवसो बलस्य पतिं पालकं विश्वासाहं विश्वस्य शत्रोरभिभवितारं नरं नेतारं मंहिष्ठं दातृतमं विश्वचर्षणिं सर्वस्य द्रष्टारं॥

। अथ पंचमी।

यं वर्धयंतीद्गिरः पतिं तुरस्य राधंसः।

तमिन्न्वंस्य रोदंसी देवी शुष्मं सपर्यतः॥ ५

यं। वर्धयंति। इत्। गिरः। पतिं। तुरस्यं। राधंसः।

तं। इत्। नु। अस्य। रोदंसी इति। देवी इति। शुष्मं।

सपर्यतः॥ ५

गिरः स्तुतय इंद्रं [illegible] यमित् यमेव शुष्मं बलं वर्धयंति। कीदृशं। पति- पालयितारं। कस्य। तुरस्य क्षिप्रकारिणो राधसो धनस्य। [illegible] अस्येंद्रस्य तमित्तमेव शुष्मं शोषकं बलं देवी देवनशीले रोदसी द्यावा- पृथिव्यौ नु क्षिप्रं सपर्यतः। परिचरतः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तद्व॑ उ॒क्थस्य॑ ब॒र्हणेन्द्रा॑योपस्तृणी॒षणि॑ ।
विपो॒ न यस्यो॒तयो॒ वि यद्रोह॑न्ति स॒क्षितः॑ ॥ ६

तत् । वः॒ । उ॒क्थस्य॑ । ब॒र्हणा॑ । इन्द्रा॑य । उ॒प॒ऽस्तृ॒णी॒षणि॑ ।
विपः॑ । न । यस्य॑ । ऊ॒तयः॑ । वि । यत् । रोह॑न्ति ।
स॒ऽक्षितः॑ ॥ ६

हे स्तोतारो वो युष्मदीयस्योक्थस्य स्तोत्रस्य तद्बर्हणा बहुत्वं बाहुल्यमिन्द्रायेन्द्रार्थमुपस्तृणीषणि । उपस्तरणीयं । अपि च विस्तरणीयं । इन्द्रो यथा स्तोत्रस्य बाहुल्यं जानीयात् तथा विस्तारयत इत्यर्थः । यस्येन्द्रस्योतयो रक्षा विपो न मेधाविन इव भवन्ति । सर्वकार्यकुशला इत्यर्थः । यद्वा नेति पूरणः । विपो विप्रस्य मेधाविनो यस्येन्द्रस्येति योज्यं । यद्यस्मिन्निन्द्रे सक्षितः समाननिवासाः संघशः ऊतयः विरोहन्ति प्रादुर्भवन्ति तस्मा इन्द्रायेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अवि॑दद्द॒क्षं मि॒त्रो नवी॑यान्पपा॒नो दे॒वेभ्यो॒ वस्यो॑ अचैत् ।
स॒स॒वान्स्तौ॒लाभि॑र्धौ॒तरी॑भिरुरु॒ष्या पा॒युर॑भव॒त्सखि॑भ्यः ॥ ७

अवि॑दत् । दक्षं॑ । मि॒त्रः । नवी॑यान् । प॒पा॒नः । दे॒वेभ्यः॑ ।
वस्यः॑ । अ॒चै॒त् ।
स॒स॒ऽवान् । स्तौ॒लाभिः॑ । धौ॒तरी॑ऽभिः । उ॒रु॒ष्या । पा॒युः ।
अ॒भ॒व॒त् । सखि॑ऽभ्यः ॥ ७

स इन्द्रो दक्षं बलं स्तुत्यर्थं महत् वा अविदत् । जानाति । लभते । मित्रो मित्रभूतो नवीयान्नवतरः स्तुत्यतरो वा । स च पपानः सोमं पिबन् देवेभ्यः स्तोतृभ्यो वस्यो वसीयः धनं प्रज्ञापयेत् । चिकेतीति । अचिकेत् चिकेति ।

वृत्राणीति यावत्। अपि च सद्मानि। सर्वाणि स्थानानि। ... स इंद्रः सोमाभिः स्तुतिभिः ... इति स्तुतः सन् उशिग्भ्यः सोमस्य ... प्रादुरभवत्। ... यद्वा सद्मानीति सप्तमी ... सोमाभिर्गीर्भिः सद्मान् ... इति संबंध॥

॥ अथाष्टमी ॥

ऋतस्य पथि वेधा अपायि श्रिये मनांसि देवासो अक्रन्।

दधानो नाम महो वचोभिर्वपुर्दृशये वेन्यो व्यावः। ८

ऋतस्य। पथि। वेधाः। अपायि। श्रिये। मनांसि।

देवासः। अक्रन्।

दधानः। नाम। महः। वचःऽभिः। वपुः। दृशये। वेन्यः।

वि। आवरित्यावः। ८

ऋतस्य यज्ञस्य पथि मार्गे वेधा विधाता सर्वस्य द्रष्टा सोमोऽपायि। इंद्रेण पीतोऽभूत्। यद्वा वेधा विधात्रेंद्रेणापायि। सोमं पिबतु॥ व्यत्ययेन कर्तरि निष्ठा॥ तमिमं सोमं इंद्रस्य मनांसि श्रिये ... देवाः स्तोतारः ऋत्विजोऽक्रन्। मनांसि कुर्वन्ति। स चेंद्रो नाम ... महो महद्दातॄणां वपुः शरीरं दधानो धारयन् वचोभिः स्तुतिभिर्वेन्यो वननीयः संभजनीयश्च सन् दृशये दर्शनार्थं व्यावः। विवृणोतु। प्रकाशयतु। ... इति शेषः। यद्वा वेन्य इति वेनतेः कान्तिकर्मणो रूपं वपुरिति च रूपनाम। वेन्यः कमनीयो वपुर्धारकं रूपं दृशये दर्शनार्थं व्यावः विवृणोति वचोभिः स्तूयमानः सन्॥

॥ अथ नवमी ॥

द्युमत्तमं दक्षं धेह्यस्मे सेधा जनानां पूर्वीररातीः।

वर्षीयो वयः कृणुहि शचीभिर्धनस्य सातावस्माँ अविड्ढि। ९

द्युम्निऽतमं । दक्षं । धेहि । अस्मे इति । सेध । जनानां ।
पूर्वीः । अरातीः ।
वर्षीयः । वयः । कृणुहि । शचीभिः । धनस्य । सातौ ।
अस्मान् । अविड्ढि ॥ ९

हे इन्द्र द्युम्नितमं दीप्तिमत्तमं दक्षं बलमस्मे अस्मासु धेहि । धारय । जनानां शत्रुजनानां पूर्वीर्बह्वीररातीः शत्रुभूताः सेध । निषेध । निवारय । अपि चास्माकं वर्षीयो वृद्धतरं वयोऽन्नं शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः कृणुहि । कुरु । तथा धनस्य सातौ संभजनेऽस्मानविड्ढि । गमय । यद्वा धनस्य संभजनायास्मानव ॥

॥ अथ दशमी ॥

इन्द्र तुभ्यमिन्मघवन्नभूम वयं दात्रे हरिवो मा वि वेनः ।
नकिरापिर्ददृशे मर्त्यत्रा किमङ्ग रध्रचोदनं त्वाहुः ॥ १०

इन्द्र । तुभ्यं । इत् । मघऽवन् । अभूम । वयं । दात्रे ।
हरिऽवः । मा । वि । वेनः ।
नकिः । आपिः । ददृशे । मर्त्यऽत्रा । किं । अंग ।
रध्रऽचोदनं । त्वा । आहुः ॥ १०

हे मघवन् धनवन्निन्द्र दात्रे कामानां दात्रे तुभ्यमित् तुभ्यमेव वयं शेषभूता अभूम । वयं त्वदर्थमेव दात्रे दानयुक्ते वर्तमाना अभूम । हे हरिवो हरिवन्निन्द्र अतः कारणादस्मान् मा विवेनः । मा विगतकामो भूः । अस्मान् सर्वदा कामयस्व ॥ वेनतिः कान्तिकर्मा ॥ मर्त्यत्रा मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये आपिर्बन्धुभूतस्त्वत्तः अन्यः कश्चिदपि नकिर्ददृशे । नैव दृश्यते । किमङ्ग क्षिप्रमेव । एवं हे इन्द्र त्वा त्वां रध्रचोदनं राधस्य दायकस्य समृद्धस्य धनस्य चोदकं चोदयितारमाहुः कथयन्ति ऋषयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

मा सजने वृषभ नो ररीथा मा ते रेवतः सख्ये रिषाम।

पूर्वीष्ट इंद्र निःषिधो जनेषु जह्यसुष्वीन्प्र वृहापृणतः॥ ११

मा। सजने। वृषभ। नः। ररीथाः। मा। ते। रेवतः।

सख्ये। रिषाम।

पूर्वीः। ते। इंद्र। निःऽसिधः। जनेषु। जहि। असुस्वीन्।

प्र। वृह। अपृणतः॥ ११

हे वृषभ कामानां वर्षितरिंद्र सजने। जनिद्वयवचनः॥ संग्रामे संग्रामाहवे नोऽस्मान् मा परारीरिषाः। मा दाः। रेवतो धनवतस्ते तव सख्ये सखित्वे वर्तमाना वयं मा रिषाम हिंसिता मा भूम। हे इंद्र ते त्वदीयाः पूर्वीर्बह्व्यो निःषिधो निःषेधा निवारणानि जनेषु शत्रुषु निहिताः संति। यद्वा निःषिधो निषेधार्था रश्मयः। ताः शत्रुजनेषु तव बह्व्यो विद्यंते। अतः कारणादसुष्वीननभिषोतॄनयजमानान् जहि। मारय। अपृणतो हवींष्यप्रयच्छतश्च प्रवृह। उन्मूलय॥ इष शाम श्रिति धातुः॥

॥ अथ द्वादशी॥

उदभ्राणीव स्तनयन्नियर्तींद्रो राधांस्यश्व्यानि गव्या।

त्वमसि प्रदिवः कारुधाया मा त्वादामान आ दभन्मघोनः॥ १२

उत्। अभ्राणिऽइव। स्तनयन्। इयर्ति। इंद्रः। राधांसि।

अश्व्यानि। गव्या।

त्वं। असि। प्रऽदिवः। कारुऽधायाः। मा। त्वा।

अदामानः। आ। दभन्। मघोनः॥ १२

अङ्गारीव धनमन्न गवेशन् पर्वेभ्यो यथा येषामुद्धवयावेवमिंद्रोऽप्यन्यास्यवर्तंतेऽनीति गव्या गव्यानि ग संबंधीनि मनुष्यदुहयज्ञपापि राणांसि अमान्युद्दियर्ति । उद्गोरयति । उद्गमयति स्तोतृभ्यो दातुं । अपवृणोः प्रत्यन्नमः । हे इंद्र पदिवः पुरोवत काङ्क्षायाः कामकुणां स्तोतृणां धारयितासि । भवसि । तादृशं त्वां कवीनां वचनैः तपसा अशासाना ऋषिवामश्चानादो मादनम् । मा हिंसिषुः । यद्वा वचनव्यत्ययः । वचमानं वमर्तं त्वामिति संबंधः ॥

। अथ त्रयोदशी ।

अध्वर्यो वीर प्र महे सुतानामिंद्राय भर स ह्यस्य राजा ।
यः पूर्व्याभिरुत नूतनाभिर्गीर्भिर्वावृधे गृणतामृषीणां ॥ १३

अध्वर्यो इति । वीर । प्र । महे । सुतानां । इंद्राय । भर ।
सः । हि । अस्य । राजा ।
यः । पूर्व्याभिः । उत । नूतनाभिः । गीःऽभिः । ववृधे ।
गृणतां । ऋषीणां ॥ १३

हे वीर हविषां विशेषेण प्रेरयितरध्वर्यो महे महतेऽस्मा इंद्राय सुतानां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ सुतानभिषुतान् सोमान् प्रभर । प्रहर । प्रगमय । स हि खल्विंद्रोऽस्य सोमस्य राजा स्वामी भवति । स इंद्रः पूर्व्याभिः पूर्वकाले कृताभिस्तुत्याभिश्च नूतनाभिरिदानीं क्रियमाणाभिर्गृणतां स्तुवतामृषीणां संबंधिनीभिर्गीर्भिर्वृषभविधाभिः स्तुतिभिर्वावृधे वर्धते । स इंद्रो यस्मात्सोमस्य राजा तस्मादस्मै सोमः प्रदेय इत्यर्थः ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्य अस्य मद इति याज्या । सूत्रितं च । अस्य मदे पुरु वर्पांसि विद्वानिति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

। सैषा सूक्ते चतुर्दशी ।

अस्य मदे पुरु वर्पांसि विद्वानिंद्रो वृत्राण्यप्रती जघान ।
तमु प्र होषि मधुमंतमस्मै सोमं वीराय शिप्रिणे पिबध्यै ॥ १४

अस्य । मदे । पुरु । वर्पांसि । विद्वान् । इंद्रः । वृत्राणि ।

अप्रति । जघान ।

तं । ऊं इति । प्र । होषि । मधुऽमंतं । अस्मै । सोमं ।

वीराय । शिप्रिणे । पिबध्यै ॥ १४

अस्य सं म म पानेन मदे हर्षे सति विद्वानभिज्ञ इंद्रः पुरु पुरूणि बहूनि वर्पांस्याच्छादकानि वृत्राणि यज्ञनप्रति आत्मनश्चैरप्रतिगतः सन् जघान । हतवान् । यद्वा वर्प इति रूपनाम । बहूनि वर्पांस्यसुरमायया निर्मितानि रूपाणि विद्वान् जानन्निंद्रो वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि पूर्वं मश्चैरप्रतिगतानि जघान । हतवान् । मधुमंतं माधुर्यवंतं तद्व तमेव सोमं शिप्रिणे शोभनहनुकायास्मै वीराय यज्ञानां प्रेरयित्र इंद्राय पिबध्यै पातुं प्रहोषि । हे अध्वर्यो प्रजुहुधि ॥

द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्यैव पाता सुतमिति याज्या । सूत्रितं च । पाता सुतमिंद्रो अस्तु सोमं हंता वृत्रमिति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ सैषा पंचदशी ॥

पाता सुतमिंद्रो अस्तु सोमं हंता वृत्रं वज्रेण मंदसानः ।

गंता यज्ञं परावतश्चिदच्छा वसुर्धीनामविता कारुधायाः ॥ १५

पाता । सुतं । इंद्रः । अस्तु । सोमं । हंता । वृत्रं । वज्रेण ।

मंदसानः ।

गंता । यज्ञं । पराऽवतः । चित् । अच्छ । वसुः । धीनां ।

अविता । कारुऽधायाः ॥ १५

अयमिंद्रः सुतमभिषुतं सोमं पातास्तु । साधु पाता भवतु ॥ साधुकारिणि तृन् । अत एव न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधात् द्वितीया । एवं हंतेत्यादावपि द्रष्टव्यं ॥ तेन च पानेन मंदसानो माद्यन् वज्रेणायुधेन वृत्रमावरकं शत्रुं हंतास्तु । भवतु । परावतः

भवायं परावतश्चित् दूरदेशादपि अस्मदस्मदीयं यज्ञमधि गंता भवतु। दूरदेशस्थोऽपि प्रीयमाणस्त्वं सोमपानायागच्छत्वित्यर्थः। कीदृश इंद्रः। यस्तु सर्वेषां निवासयिता धीनां धीमतां स्तोतॄणां कर्मणां भावयिता रक्षिता आहुषाणः आहृतां यजमानानां धारयिता॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमेऽष्टादशो वर्गः॥

तृतीये रात्रिपर्याये प्रशास्तुरिदं त्यदिति यज्याथाज्या। सूत्रितं च। इदं त्यत्पात्रमिंद्रपानमिति याज्या। आ० ६. ४. । इति॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी॥

इदं त्यत्पात्रमिंद्रपानमिंद्रस्य प्रियममृतमपायि।
मत्सद्यथा सौमनसाय देवं व्य१स्मद्द्वेषो युयवद्व्यंहः॥ १६

इदं। त्यत्। पात्रं। इंद्रऽपानं। इंद्रस्य। प्रियं। अमृतं।
अपायि।
मत्सत्। यथा। सौमनसाय। देवं। वि। अस्मत्। द्वेषः।
युयवत्। वि। अंहः॥ १६

पात्रं पात्रस्थमिंद्रपानमिंद्रस्य पानार्हमिंद्रस्य प्रियमनुकूलं त्यत्तदिदं सोमात्मकममृतमपायि। इंद्रः पिबतु॥ अत्ययेन कर्तरि चिण्॥ यद्वैतदमृतमपायि। इंद्रेण पीयतां। यथा येन प्रकारेण पीतः सोमः सौमनसाय सुमनस्त्वाय देवमिंद्रं मत्सत् मादयेत्तथा पीयतामित्यर्थः। स पीतसोम इंद्रो द्वेषो द्वेष्टॄनस्मदस्मत्तो वियुयवत्। वियोजयतु। अंहः पापं चास्मत्तो वियोजयतु॥

। अथ सप्तदशी।

एना मंदानो जहि शूर शत्रूञ्जामिमजामिं मघवन्नमित्रान्।
अभिषेणाँ अभ्या३देदिशानान्पराच इंद्र प्र मृणा
जही च॥ १७

एना । मंदानः । जहि । शूर । शत्रून् । जामिं । अजामिं ।

मघऽवन् । अमित्रान् ।

अभिऽसेनान् । अभि । आऽदेदिशानान् । पराचः । इंद्र ।

प्र । मृण । जहि । च ॥ १७

हे मघवन् धनवन् शूर शौर्यवन्निंद्र एनैनेन प्रक्रांतेनानेन सोमेन मंदानो मंद्यमानो माद्यन् जामिं ज्ञातिमजामिं तद्विलक्षणमेवमुभयविधानमित्रानप्रतिकूलाचरणपरान् शत्रून् जहि । हिंसितान्कुरु । किंचाभिषेणान् प्रत्यभिगताः सेना येषां तादृशानस्मदभिमुखमादेदिशानानायुधानि पुनः पुनरादिशतो विसृजतः शत्रूंश्च हे इंद्र पराचः प्रमृण । ते यथा पराङ्मुखा भवंति तथा बाधस्व । तदनंतरं तान् जहि च ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

आ तू नो मघवन्निंद्र पृत्स्वस्मभ्यं महि वरिवः सुगं कः ।

अपां तोकस्य तनयस्य जेष इंद्र सूरीन्कृणुहि स्मा नो अर्धं ॥ १८

आ । तु । नः । मघऽवन् । इंद्र । पृत्ऽसु । अस्मभ्यं ।

महि । वरिवः । सुऽगं । कः ।

अपां । तोकस्य । तनयस्य । जेषे । इंद्र । सूरीन् । कृणुहि ।

स्म । नः । अर्धं ॥ १८

हे मघवन् धनवन्निंद्र नोऽस्मदीयास्वासु पृत्सु पृतनासु संग्रामेष्वस्मभ्यं महि महत्सुगं सुखेन प्राप्यं वरिवो धनं कः । कुरु । आ इति पूरणः । अपि च हे इंद्र अपामाप्तव्यानां धनानामुदकानां वा तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पौत्रस्य च जेषे जयार्थं सूरीन् स्तोतॄन् नोऽस्मानर्धं महतो वर्धयितॄन् कृणुहि । कुरु । अर्धं वृद्धिकारिणः शत्रूणां वंचयितॄन् कुरु । स्मेति पूरकः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आ त्वा हरयो वृषणो युजाना वृषरथासो वृषरश्मयोऽत्याः।
अस्मत्रांचो वृषणो वज्रवाहो वृष्णे मदाय सुयुजो वहंतु॥ १९

आ। त्वा। हरयः। वृषणः। युजानाः। वृषऽरथासः।
वृषऽरश्मयः। अत्याः।
अस्मत्रांचः। वृषणः। वज्रऽवाहः। वृष्णे। मदाय। सुऽयुजः।
वहंतु॥ १९

हे इंद्र त्वा त्वां हरयोऽश्वा वृष्णे वर्षित्रे मदाय मदकराय सोमायेदयं सोमं पाययितुमावहंतु। कीदृशा अश्वाः। वृषणः कामानां वर्षितारो युजानाः स्वयमेव रथे युज्यमानाः वृषरथासः। वृषा कामाभिवर्षको रथो येषां ते तथोक्ताः। वृषरश्मयः। वर्षितारो रश्मयः प्रग्रहा येषां तादृशाः। अत्याः सततगामिनोऽस्मत्रांचोऽस्मानभ्यंचंतो गच्छंतो वृषणो नित्यतरुणा वज्रवाहो वज्रादीन्यायुधानि वहंतः सुयुजः शोभनयोजनाः॥

॥ अथ विंशी ॥

आ ते वृषन्वृषणो द्रोणमस्थुर्घृतप्रुषो नोर्मयो मदंतः।
इंद्र प्र तुभ्यं वृषभिः सुतानां वृष्णे भरंति वृषभाय सोमं॥ २०

आ। ते। वृषन्। वृषणः। द्रोणं। अस्थुः। घृतऽप्रुषः। न।
ऊर्मयः। मदंतः।
इंद्र। प्र। तुभ्यं। वृषऽभिः। सुतानां। वृष्णे। भरंति।
वृषभाय। सोमं॥ २०

हे वृषन् कामानां वर्षितरिंद्र वृषणः सेक्तारो युष्मानकदीया अश्वा घृतप्रुषो सोमको उदकवर्षकं सिंचंतः समुद्रावतरंगा इव मदंतो हृष्यंतो मत्ताः इंतको त्वदीयं

द्रोणं द्रुममयं रथमास्थुः। आतिष्ठंत। अतस्त्वमागच्छेति भावः। कुत इत्यत आह। हे इंद्र वृष्णे यूने नित्यतरुणाय वृषभाय कामानां वर्षित्रे तुभ्यं वृषभिः कामाभिवर्षकैर्ग्रावभिः सुतानामभिषुतानां सोमानां मध्ये त्वज्जागरूपं सोमं यस्मादध्वर्यवः प्रभरंति प्रहरंति होमार्थं प्रापयंति तस्मादागच्छेत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकोनत्रिंशो वर्गः॥

॥ अथैकविंशी॥

वृषा॑सि दि॒वो वृ॑ष॒भः पृ॑थि॒व्या वृषा॒ सिंधू॑नां वृष॒भः स्तिया॑नां।
वृष्णे॑ त इंदु॑र्वृषभ पीपाय स्वा॒दू रसो॑ मधु॒पेयो॒ वरा॑य॥ २१

वृषा॑। असि॒। दि॒वः। वृ॒ष॒भः। पृ॒थि॒व्याः। वृषा॑। सिंधू॑नां।
वृ॒ष॒भः। स्तिया॑नां॥
वृष्णे॑। ते॒। इंदुः॑। वृ॒ष॒भ॒। पी॒पा॒य॒। स्वा॒दुः। रसः॑।
म॒धु॒ऽपेयः॑। वरा॑य॥ २१

हे इंद्र त्वं दिवो द्युलोकस्य वृषासि। वृष्टिभिः सेक्ता भवसि। पृथिव्या भूमेश्च वृषभः कामानां वर्षिता। सिंधूनां स्यंदनशीलानां च नदीनां वृषा वर्षेण पूरयितासि। तथा स्तियानां संघीभूतानां स्थावरजंगमात्मनां प्राणिनां वृषभः कामानां वर्षिता भवसि। यद्वा स्तियाः संघीभूता आपः। तासां वर्षितासि हे वृषभ कामाभिवर्षकेंद्र वराय श्रेष्ठाय वृष्णे सेक्त्रे ते तुभ्यं त्वदर्थं स्वादुर्मधुरो रसो रसनीयः प्रशस्तो रसवान्वा रसात्मको वा मधुपेयो मधुवत्पातव्य इंदुः सोमः पीपाय प्यायते। वर्धते। अतस्त्वमागत्य तं सोमं पिबेति भावः॥

॥ अथ द्वाविंशी॥

अ॒यं दे॒वः सह॑सा॒ जाय॑मान॒ इंद्रे॑ण यु॒जा प॒णिम॑स्तभायत्।
अ॒यं स्वस्य॑ पि॒तुरायु॑धा॒नींदु॑रमुष्णा॒दशि॑वस्य मा॒याः॥ २२

अयं । देवः । सहसा । जायमानः । इंद्रेण । युजा ।

पणिं । अस्तभायत् ।

अयं । स्वस्य । पितुः । आयुधानि । इंदुः । अमुष्णात् ।

अशिवस्य । मायाः ॥ २२

देवो द्योतमानोऽयमिंदुः सोम इंद्रेण युजा सख्या सह जायमानः प्रादुर्भवन् पणिं पणिनं गवामादातारं बलाख्यमसुरं । यद्वा पणीनां स्वामित्वात्पणिरित्युच्यते। तमसुरं सहसा बलेनास्तभायत्। अस्तम्भत्। न्यरुधत्। अपि च स्वस्य धनस्य गोरूपस्य पितुः पालयितुरशिवस्यासुखकरस्य बलस्यायुधानि चक्रादीन्यमुष्णात्। अपाहरत्। तदीया मायाश्चामुष्णात्। हे इंद्र त्वत्सख्यवशादेतत्सर्वं सोम कृतवान् अतस्तव महिमा केन वर्णयितुं शक्यत इतींद्रस्तुतिः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

अयमकृणोदुषसः सुपत्नीरयं सूर्ये अदधाज्ज्योतिरंतः ।

अयं त्रिधातु दिवि रोचनेषु त्रितेषु विंददमृतं निगूळ्हं ॥ २३

अयं । अकृणोत् । उषसः । सुऽपत्नीः । अयं । सूर्ये ।

अदधात् । ज्योतिः । अंतरिति ।

अयं । त्रिऽधातु । दिवि । रोचनेषु । त्रितेषु । विंदत् ।

अमृतं । निऽगूळ्हं ॥ २३

अयं सोम उषस उषःकालान् सुपत्नीः शोभनः पतिः पालकः सूर्यो यासां तास्तथा शोभनपतिका अकृणोत्। अकरोत्। अयमेव सूर्ये सूर्यमंडलेऽन्तर्मध्ये ज्योतिस्तेजोऽदधात्। निहितवान्। त्रिधातु सवनत्रयरूपेण त्रिप्रकारमयं तथारूपः सोमो दिवि द्युलोके रोचनेषु रोचमानेषु त्रितेषु तृतीये स्थाने ततेषु विस्तृतेषु देवेषु निगूळ्हं नितरां गूढमदृश्यतया वर्तमानममृतममृतत्वकारणं पीयूषं विंदत्। अविंदत्। अलभत। हे इंद्र त्वत्साहाय्यादेवमेवं सोमः कृतवानितींद्रस्य स्तुतिरधिगंतव्या। यद्वायमिंद्र

एव पराणुद्यते। अयमिंद्र उषसः सोषनपतिका अकरोत्। अयमेव सूर्ये तज्ज्योति-रदधात्। दिवि द्युलोके रोचमानेषु त्रिस्थानगतेषु देवेषु मध्येऽयमेवेंद्रस्त्रिधातु सवनत्रयात्मना त्रिप्रकारं निगूढं पाणिभिः संवृतममृतममरणहेतुभूतं सोममविंदत्। अलभत॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अयं द्यावापृथिवी वि ष्कंभायदयं रथमयुनक्सप्तरश्मिं।
अयं गोषु शच्या पक्वमंतः सोमो दाधार दशयंत्रमुत्सं॥ २४

अयं। द्यावापृथिवी इति। वि। स्कभायत्। अयं। रथं।
अयुनक्। सप्तऽरश्मिं।
अयं। गोषु। शच्या। पक्वं। अंतरिति। सोमः। दाधार।
दशऽयंत्रं। उत्सं॥ २४

अयं सोमो द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवीं च विष्कभायत्। विविधमस्थापयत्। अपि चायं सोमः सूर्यस्य च रथं सप्तरश्मिं सप्त रश्मिभिः किरणैर्युक्तं सप्ताश्वं सप्तचक्रं वायुनक्। अयोजयत्। तथायं सोमो गोष्वंतर्मध्ये पक्वं निष्पन्नं शच्या प्रज्ञया संकल्परूपयोत्समुत्सरणशीलं पयो दाधार। धारयति। दशयंत्रं। उत्सस्य हेतुगर्भं विशेषणमेतत्। उत्सरणहेतुभूतैर्दशभिश्चक्षुःश्रोत्रादिभिरिंद्रियैरुपायैर्युक्तं। इदं च पदं स्वैतिकेन मंत्रांतरेण व्याख्यायते। चक्षुश्च श्रोत्रं च मनश्च वाक्च प्राणापानौ देह इदं शरीरं। द्वौ प्रत्यंचावनुलोमौ विसर्गावेतं तं मन्ये दशयंत्रमुत्समिति। यद्वायमिंद्रो द्यावापृथिवी विष्कभायत्। स्वे स्वे स्थाने स्थिते अकरोत्। अयमेव सप्तरश्मिं सूर्यस्य रथमयुनक्। अयमेवेंद्रो गोष्वंतः शच्यात्मीयेन कर्मणा पक्वं पयो धारयति। एवंभूतेंद्रार्थं सोमो दशयंत्रं दशसंख्याकैरैंद्रवायवादिभिर्ग्रहैर्यंत्रितै-र्गृहीतैरुपेतमुत्समुत्सरणशीलं रसं दाधार। धारयति। प्रातःसवन ऐंद्रवायवादयो दश ग्रहा गृह्यंते। तथा च ब्राह्मणं। नव प्रातर्ग्रहा गृह्यंते नवभिर्बहिष्पवमाने स्तुवते स्तुते सोमे दशमं गृह्णाति। ऐ० ब्रा० ३. १.। इति। अन्यत्राम्नातं। दशैतानध्वर्युः प्रातःसवने ग्रहान् गृह्णातीति। तदभिप्रायेणेदं दशयंत्रमिति विशेषणं॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रिंशो वर्गः॥

य आनयदिति त्रयस्त्रिंशदृचं द्वितीयं सूक्तं बार्हस्पत्यस्य शंयोरार्षं। पुरुतम-मित्येषातिनिचृत्। त्रयः सप्तकाः पादनिचृत् मध्यमः षट्क इदतिनिचृदित्युक्तलक्षणात् त्रयस्त्रिंश्यनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः। अधि बृबुः पणीनामित्यस्त्रिंशत्ये तृचे बृबुर्नाम तक्षा स्तूयते। अतः स तृचस्तद्देवताकः। शिष्टा ऐन्द्र्यः। तथा चानुक्रान्तं। य आनयत्त्रयस्त्रिंशद्बार्हस्पत्यः पुरुतममतिनिचृदंत्यानुष्टुप् तृचेऽन्त्येबृबुस्तक्षा देवतमिति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽन्यस्मिन्तृचेऽस्मिन्नेतत्सूक्तं। तथैव पंचमारण्यकं। य आनयत्परावत इति तिस्र उत्तमा उद्धरति। ऐ० आ० ५, ११, । इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य आनयत्परावतः सुनीती तुर्वशं यदुं ।
इन्द्रः स नो युवा सखा ॥ १

यः। आ। अनयत्। पराऽवतः। सुऽनीती। तुर्वशं। यदुं।
इन्द्रः। सः। नः। युवा। सखा॥ १

य इन्द्रस्तुर्वशं यदुं चैतत्संज्ञौ राजानौ पारेभिः दूरदेशे प्रक्षिप्तौ सुनीती सुनीत्या शोभनेन नयनेन परावतस्तस्माद्दूरदेशादानयत् आनीतवान् युवा तरुणः स इन्द्रो नोऽस्माकं सखा भवतु॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अविप्रे चिद्वयो दधदनाशुना चिदर्वता।
इन्द्रो जेता हितं धनं॥ २

अविप्रे। चित्। वयः। दधत्। अनाशुना। चित् अर्वता।
इन्द्रः। जेता। हितं। धनं॥ २

अविप्रे चित्। विप्रः स्तोता तद्विलक्षणेऽपि पुरुषे वयोऽन्नं दधत्। इन्द्रो धारयति। किमु वक्तव्यं स्तोतरि धारयतीति। स इन्द्रोऽनाशुना चित् अशीघ्रगमनेनाप्यर्वताश्वेन हितं शत्रुभिर्निहितं स्थापितं धनं जेता जयशीलो भवति. सर्वदैवाप्नोतीत्यर्थः। अत्र न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः॥

॥ अथ तृतीया ॥

महीरंस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रशंस्तयः ।

नास्य क्षीयंत ऊतयः ॥ ३

महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशंस्तयः ।

न । अस्य । क्षीयंते । ऊतयः ॥ ३

अस्येंद्रस्य प्रणीतयः प्रकृष्टा नीतयः प्रापणानि महीर्महत्यो बह्व्यो भवंति । उतापि च प्रशस्तयः प्रकृष्टाः स्तुतयः स्तोतृभिः क्रियमाणाः पूर्वीर्बह्व्यो भवंति । तथास्येंद्रस्योतयो रक्षा न क्षीयंते । नापक्षीयंते । किंतु सर्वदा वर्धंत एव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सखायो ब्रह्मवाहसेऽर्चत प्र चं गायत ।

स हि नः प्रमतिर्मही ॥ ४

सखायः । ब्रह्मऽवाहसे । अर्चत । प्र । च । गायत ।

सः । हि । नः । प्रऽमतिः । मही ॥ ४

हे सखायः समानख्यानाः स्तोतारो ब्रह्मवाहसे ब्रह्मभिर्मंत्रैर्वहनीयाय प्राप्तव्याये इंद्रायार्चत । शस्त्राणि शंसत । प्रगायत च स्तोत्राणि । स हि स खल्विंद्रो नोऽस्माकं महो महती प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः । ईदृश्या बुद्धेः प्रदातेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमेकस्य वृत्रहन्नविता द्वयोरसि ।

उतेदृशे यथा वयं ॥ ५

त्वं । एकस्य । वृत्रऽहन् । अविता । द्वयोः । असि ।

उत । ईदृशे । यथा । वयं ॥ ५

हे शतवन् हत्वानां मनुष्याणां हे इन्द्र त्वमेकस्य स्तोतुरुभयोश्च स्तोत्रोरविता रक्षितासि। सर्वेषां स्तोतॄणां रक्षको भवसीत्यर्थः। उतापि चेदृशे अस्मेऽप्यविता भवसि यथा यादृशा वयं। त्वया रक्षिता बहुविधपुत्रपौत्रा अभूम। ईदृशस्यापि जनस्य त्वमेव रक्षको नान्य इत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

नयसीद्वति द्विषः कृणोष्युक्थशंसिनः।

नृभिः सुवीर उच्यसे॥ ६

नयसि। इत्। ऊं इति। अति। द्विषः। कृणोषि।

उक्थऽशंसिनः।

नृऽभिः। सुऽवीरः। उच्यसे॥ ६

हे इन्द्र त्वमेव द्विषो द्वेष्टॄन् अति नयसि। अत्याययसि। तारयसि। उ इति पूरकः। तथोक्थशंसिन उक्थानि शस्त्राणि शंसतः स्तोतॄनस्मान् कृणोषि। समृद्धान्करोषि। यस्मात्त्वं नृभिः स्तुतीनां नेतृभिः पुरुषैः सुवीरः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिः स्तोतृभ्यो दातव्यैरुपेत इत्युच्यसे स्तूयसे अतस्तानप्यस्मभ्यं प्रयच्छेति शेषः॥

॥ अथ सप्तमी॥

ब्रह्माणं ब्रह्मवाहसं गीर्भिः सखायमृग्मियं।

गां न दोहसे हुवे॥ ७

ब्रह्माणं। ब्रह्मऽवाहसं। गीःऽभिः। सखायं। ऋग्मियं।

गां। न। दोहसे। हुवे॥ ७

ब्रह्माणं परिवृढं ब्रह्मवाहसं ब्रह्माणि स्तुतिरूपैर्मन्त्रैर्वहनीयं सखायमस्माकं सखिभूतमृग्मियं। ऋक्। ऋचः। तदर्हं। स्तुत्यर्हमित्यर्थः एवंभूतमिन्द्रं दोहसे दोग्धुं गां न गामिव गीर्भिः स्तुतिभिर्हुवे। आह्वयाम्यस्मदीयान्कामान्दोग्धुं॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्य विश्वानि हस्तयोरूचुर्वसूनि नि द्विता ।

वीरस्य पृतनाषहः ॥ ८

यस्य । विश्वानि । हस्तयोः । ऊचुः । वसूनि । नि । द्विता ।

वीरस्य । पृतनाऽसहः ॥ ८

वीरस्य वीर्यवतः पृतनाषहः । पृतनाः शत्रुसेनाः । तासामभिभवितुर्यस्येंद्रस्य हस्तयोर्बाह्वोर्विश्वानि सर्वाणि द्विता दिव्यपार्थिवरूपेण द्वैधं वर्तमानानि वसूनि निधीत इति न्यूचुः ऋषयो नितरां वदंति तमिंद्रं स्तुत इति पूर्वत्र संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

वि दृळ्हानि चिदद्रिवो जनानां शचीपते ।

वृह माया अनानत ॥ ९

वि । दृळ्हानि । चित् । अद्रिऽवः । जनानां । शचीऽपते ।

वृह । मायाः । अनानत ॥ ९

हे अद्रिवः । आदृणात्यनेनेत्यद्रिर्वज्रः । तद्वन् शचीपते इंद्र जनानां शत्रूणां दृळ्हानि चित् दृढानि स्थिराण्यपि पुराणि बलानि वा । विवृह । विभिंधि । विविधमुन्मूलयेत्यर्थः । हे अनानत अनम्रीभूत सर्वोत्कृष्टेंद्र मायाः शत्रुभिर्निर्मिता विवृह । विनाशय ॥

॥ अथ दशमी ॥

तमु त्वा सत्य सोमपा इंद्र वाजानां पते ।

अहूमहि श्रवस्यवः ॥ १०

तं । ऊं इति । त्वा । सत्य । सोमऽपाः । इंद्र । वाजानां । पते ।

अहूमहि । श्रवस्यवः ॥ १०

हे सत्य अवितथस्वभाव सोमपाः सोमस्य पातर्वाजानां पते अन्नानां पालयित-रेवंभूत हे इंद्र श्रवस्यवः अन्नोऽस्मात्मन इच्छंतो वयं तस्य त्वा तादृशं त्वामेवाह्नमहि । आह्वयामः । स्तुम इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तमु त्वा यः पुरासिथ यो वा नूनं हिते धने ।

हव्यः स श्रुधी हवं ॥ ११

तं । ऊं इति । त्वा । यः । पुरा । आसिथ । यः । वा ।

नूनं । हिते । धने ।

हव्यः । सः । श्रुधि । हवं ॥ ११

हे इंद्र तमु त्वा तमेव त्वां स्तुम इति शेषः । यस्त्वं पुरा पूर्वस्मिन्काले हव्यो ह्वातव्य आसिथ बभूविथ धनलाभार्थं । यो वा यश्च त्वं हिते यत्तेषु निहिते धने निमित्तभूते सति नूनमद्यापि हव्यो ह्वातव्यो बभूविथ स त्वमस्मदीयं हवं स्तोत्रं श्रुधि । शृणु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

धीभिरर्वद्भिरर्वतो वाजाँ इंद्र श्रवाय्यान् ।

त्वया जेष्म हितं धनं ॥ १२

धीभिः । अर्वत्ऽभिः । अर्वतः । वाजान् । इंद्र । श्रवाय्यान् ।

त्वया । जेष्म । हितं । धनं ॥ १२

हे इंद्र धीभिः स्तुतिभिस्त्वद्विषयाभिः प्रीतेन त्वयानुगृहीता वयमर्वद्भिरस्मदीयै-रश्वैरर्वतः शत्रुसंबंधिनोऽश्वान् श्रवाय्यान् श्रवणीयान् प्रशस्तान् वाजानन्नानि च हितं यत्तेषु निहितं धनं च जेष्म । त्वदनुग्रहाज्जयेम ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अभूरु वीर गिर्वणो महाँ इंद्र धने हिते ।

भरे वितंतसाय्यः ॥ १३

अभूः । ऊं इति । वीर । गिर्वणः । महान् । इंद्र ।

धने । हिते ।

भरे । वितंतसाय्यः ॥ १३

हे वीर विविधमीरयितः शत्रूणां हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेंद्र हिते शत्रुषु निहिते धने निमित्तभूते सति महान् प्रवृद्धस्त्वं भरे संग्रामे वितंतसाय्यः शत्रूणां जेताभूः ॥ तंतस इति धातुर्जयार्थः कंड्वादौ पठ्यते । तस्मादप्रत्ययादौणादिकः कर्तर्याय्यप्रत्ययः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

या त ऊतिरमित्रहन्मक्षूजवस्तमासति ।

तया नो हिनुही रथं ॥ १४

या । ते । ऊतिः । अमित्रऽहन् । मक्षुजवःऽतमा । असति ।

तया । नः । हिनुहि । रथं ॥ १४

हे अमित्रहन् अमित्राणां शत्रूणां हंतरिंद्र ते त्वदीया मक्षुजवस्तमातिशयेन शीघ्रगमना योतिर्गतिरस्ति अस्ति तया गत्या नोऽस्माकं रथं हिनुहि । प्रेरय । शत्रुवधार्थं शीघ्रं गमय ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स रथेन रथीतमोऽस्माकेनाभियुग्वना ।

जेषि जिष्णो हितं धनं ॥ १५

सः । रथेन । रथिऽतमः । अस्माकेन । अभिऽयुग्वना ।

जेषि । जिष्णो इति । हितं । धनं ॥ १५

हे जिष्णो जयशीलेंद्र रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः स त्वमश्वाकेनाश्वा-दीयेनाभियुग्वनाभियोक्त्रा शत्रूणामभिभवित्रा रथेन [illegible] यत्कु निश्चितं धनं जेषि। लडर्थे लट् ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

य एक इत्तमु ष्टुहि कृष्टीनां विचर्षणिः।

पतिर्जज्ञे वृषक्रतुः ॥ १६

यः। एकः। इत्। तं। ऊं इति। स्तुहि। कृष्टीनां।

विऽचर्षणिः।

पतिः। जज्ञे। वृषऽक्रतुः ॥ १६

विचर्षणिर्विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा वृषक्रतुर्वर्षकर्मा य इंद्र एक इदेक एव कृष्टीनां प्रजानां पतिरधिपतिर्जज्ञे अजायत नान्यः कश्चित् तमु तमेवेंद्रं हे स्तोतः स्तुहि ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यो गृणतामिदासिथापिरूती शिवः सखा।

स त्वं न इंद्र मृळय ॥ १७

यः। गृणतां। इत्। आसिथ। आपिः। ऊती। शिवः। सखा।

सः। त्वं। नः। इंद्र। मृळय ॥ १७

हे इंद्र यस्त्वमूती ऊत्या रक्षया शिवः सुखकरोऽत एव सखा मित्रभूतश्च सन् गृणतामित् स्तुवतामस्माकमेवापिर्बंधुराशिथ पुरा बभूविथ स तादृशस्त्वं नोऽस्मा-निदानीं मृळय। सुखय ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

धिष्व वज्रं गभस्त्यो रक्षोहत्याय वज्रिवः।

सासहीष्ठा अभि स्पृधः॥ १८

धिष्व। वज्रं। गभस्त्योः। रक्षःऽहत्याय। वज्रिऽवः।

ससहीष्ठाः। अभि। स्पृधः॥ १८

हे वज्रिवो वज्रवन्निन्द्र गभस्त्योरात्मीययोर्हस्तयोर्वज्रं कुलिशं धिष्व। धारय। किमर्थं। रक्षोहत्याय रक्षसां हननार्थं। [illegible] च स्पृधः स्पर्धमाना अभिगन्त्रीरासुरीः सेनाः ससहीष्ठाः। अत्यर्थमभिभव॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

प्रत्नं रयीणां युजं सखायं कीरिचोदनं।

ब्रह्मवाहस्तमं हुवे॥ १९

प्रत्नं। रयीणां। युजं। सखायं। कीरिऽचोदनं।

ब्रह्मवाहःऽतमं। हुवे॥ १९

प्रत्नं चिरंतनं सर्वेषामाद्यं रयीणां धनानां युजं योजयितारं दातारं सखायं मित्रभूतं कीरिचोदनं कीरीणां स्तोतॄणां चोदयितारं ब्रह्मवाहस्तममतिशयेन ब्रह्मभिर्मन्त्रैर्वहनीयमेवंविधमिन्द्रं हुवे। आह्वयामि॥

॥ अथ विंशी ॥

स हि विश्वानि पार्थिवा एको वसूनि पत्यते।

गिर्वणस्तमो अध्रिगुः॥ २०

सः। हि। विश्वानि। पार्थिवा। एकः। वसूनि। पत्यते।

गिर्वणःऽतमः। अध्रिऽगुः॥ २०

स हि स खल्विंद्रो विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि वसूनि धनान्येक एव पत्यते ईष्टे नान्यः कश्चित्। पत्यतिरैश्वर्यकर्मा। कोऽयम् इंद्रः। गिर्वणस्तमोऽतिशयेन गीर्भिः स्तुतिभिः संभजनीयोऽप्रतिधृष्टगमनः। अप्रतिहतगतिरित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्विंशो वर्गः॥

॥ अथैकविंशी॥

स नो॑ नि॒युद्भि॒रा पृ॑ण॒ कामं॒ वाजे॑भिर॒श्विभिः॑।

गोम॑द्भि॒र्गोप॑ते धृ॒षत्॥ २१

सः। नः। नि॒युत्ऽभिः॑। आ। पृ॒ण॒। काम॑म्। वाजे॑भिः।

अ॒श्विऽभिः॑।

गोम॑त्ऽभिः। गो॒ऽप॒ते॒। धृ॒षत्॥ २१

हे गोपते गवां पालयितः स त्वं नोऽस्माकं कामं नियुद्भिर्वडवाभिर्वा धृष्टं शत्रुद्रावणसमर्थं यथा भवति तथा पृण। आपूरय। यद्वा धृषदितींद्रविशेषणं। शत्रूणां धर्षकस्त्वमित्यर्थः। तथा गोमद्भिर्बहुभिर्गोभिर्युक्तैरश्विभिर्बहुभिरश्वैरुपेतैर्वाजैरन्नैश्चास्मदीयं काममापूरय॥

॥ अथ द्वाविंशी॥

तद्वो॑ गाय सु॒ते सचा॑ पुरुहू॒ताय॒ सत्व॑ने।

शं यद्गवे॒ न शा॒किने॑॥ २२

तत्। वः॒। गा॒य॒। सु॒ते। सचा॑। पु॒रु॒ऽहू॒ताय॑। सत्व॑ने।

शम्। यत्। गवे॑। न। शा॒किने॑॥ २२

हे स्तोतारो वो यूयं सुतेऽभिषुते सोमे सति पुरुहूताय बहुभिर्यजमानैराहूताय सत्वने शत्रूणां सादयित्रे धनानां वा सनित्रे दात्र इंद्राय तत्स्तोत्रं सचा सह संगता भूत्वा गाय। गायत। यत्स्तोत्रं शाकिने शक्तिमत इंद्राय शं सुखकरं भवति गवे न। यथा गवे यवसं सुखकरं तद्वदित्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

न घा वसुर्नि यमते दानं वाजस्य गोमतः ।

यत्सीमुप श्रवद्गिरः ॥ २३

न । घ । वसुः । नि । यमते । दानं । वाजस्य । गोऽमतः ।

यत् । सीं । उप । श्रवत् । गिरः ॥ २३

वसुर्वासयिता स इंद्रो गोमतो बहुभिर्गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्य बलस्य वा दानं प्रदानं न घ न खलु नियमते । नियच्छति । उपरतं करोति । यद्यदि सीमयं गिरोऽस्मदीयाः स्तुतीरुपश्रवत् उपशृणुयात् । स्तोत्रश्रवणे सति सर्वदा ददातीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

कुवित्सस्य प्र हि व्रजं गोमंतं दस्युहा गमत् ।

शचीभिरप नो वरत् ॥ २४

कुवित्ऽसस्य । प्र । हि । व्रजं । गोऽमंतं । दस्युऽहा । गमत् ।

शचीभिः । अपं । नः । वरत् ॥ २४

कुवित्सस्य । कुवित्बहुशः स्यति छिनत्तीति कुवित्सो नाम कश्चित् । तस्य संभृतं गोमंतं बहुभिर्गोभिर्युक्तं व्रजं गोष्ठं दस्युहा दस्यूनामुपक्षपयिता त्वमिंद्र प्र गमत् । प्रकर्षेण गच्छति । हि यस्मादेवं तस्मात् शचीभिरात्मीयैः कर्मभिः प्रज्ञाभिर्वा नोऽस्माकं ता गा अपवरत् । निगूढास्ता अपावृणोत् ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

इमा उ त्वा शतक्रतोऽभि प्र णोनुवुर्गिरः ।

इंद्र वत्सं न मातरः ॥ २५

इमाः । ओं इति । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अभि ।

प्र । नोनुवुः । गिरः ।

इंद्रं । वत्सं । न । मातरः ॥ २५

हे शतक्रतो बहुविधकर्मन् बहुप्रज्ञ वेंद्र त्वा त्वामभीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयः प्रणोनुवुः । प्रकर्षेण पुनः पुनर्गच्छंति । नौतिरत्र गतिकर्मा । तत्र दृष्टांतः । वत्सं न मातरः । यथा मातरो गावो गृहे वर्तमानं वत्सं शीघ्रमभिगच्छंति तद्वत् । यद्वास्मदीया वाचस्त्वामभि नोनुवुः । अभितः शब्दयंति । स्तुवंति । यथा गावो वत्समभिलक्ष्य हंभारवं कुर्वंति तद्वत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

दूणाशं सख्यं तव गौरसि वीर गव्यते ।

अश्वो अश्वायते भव ॥ २६

दुःऽनशं । सख्यं । तव । गौः । असि । वीर । गव्यते ।

अश्वः । अश्वऽयते । भव ॥ २६

हे इंद्र तव त्वदीयं सख्यं सखित्वं दूणाशं दुर्णाशं नाशयितुमशक्यं । अतिदृढं नित्यमित्यर्थः । अतो हे वीर वीरयितरिंद्र गव्यते गामात्मन इच्छते त्वं गौरसि । गवां प्रदाता भवसि । उपचारात्कारणे कार्यशब्दः । तथाश्वायतेऽश्वमात्मन इच्छतेऽश्वो भव । अश्वप्रदो भवसि ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

स मंदस्वा ह्यंधसो राधसे तन्वा महे ।

न स्तोतारं निदे करः ॥ २७

स:। मंदस्व। हि। अंधस:। राधसे। तन्वा। महे।

न। स्तोतारं। निदे। करः॥ २७

हे इंद्र स ताहशस्त्वमंधसः सोमस्य पानेन हृष्टया तन्वात्मीयेन शरीरेण मंदस्व। मोदस्व। किमर्थं। महे महते राधसे धनार्थं। हि पूरणः। अपि च त्वदीयं स्तोतारं निदे निंदकाय तस्य वशं न करः। न कुर्याः॥

॥ अष्टाविंशी॥

इमा उ त्वा सुतेसुते नक्षंते गिर्वणो गिरः।

वत्सं गावो न धेनवः॥ २८

इमा:। ऊं इति। त्वा। सुतेसुते। नक्षंते। गिर्वण:। गिर:।

वत्सं। गावः। न। धेनवः॥ २८

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेंद्र सुतेसुते सोमेऽभिषुतेऽभिषुते सति इमा अस्मदीया गिरः स्तुतयस्त्वां नक्षंते। व्याप्नुवंति। धेनवो दोग्ध्र्यो गावो न गाव इव वत्सं। यथा वत्सं गावः व्याप्नुवंति तद्वत्॥

॥ एकोनत्रिंशी॥

पुरूतमं पुरूणां स्तोतॄणां विवाचि।

वाजेभिर्वाजयतां॥ २९

पुरुऽतमं। पुरूणां। स्तोतॄणां। विऽवाचि।

वाजेभि:। वाजऽयतां॥ २९

हे इंद्र पुरूतमं पुरूणां बहूनां शत्रूणां तमयितारं ग्लपयितारं त्वां पुरूणां बहूनां स्तोतॄणामस्माकं स्तुतिः प्राप्नोत्विति शेषः। कीदृशानां। विवाचि विविधाः स्तुतिलक्षणा वाचो यस्मिन्यज्ञे तस्मिन्वाजेभिर्वाजैर्हविर्लक्षणैरन्नैर्वाजयतां वाजवंतं बलवंतं वा त्वां कुर्वतां॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

अस्माकमिंद्र भूतु ते स्तोमो वाहिष्ठो अंतमः ।
अस्मान्राये महे हिनु ॥ ३०

अस्माकं । इंद्र । भूतु । ते । स्तोमः । वाहिष्ठः । अंतमः ।
अस्मान् । राये । महे । हिनु ॥ ३०

हे इंद्र वाहिष्ठो वोढृतमोऽस्माकं स्तोमः स्तोत्रं ते तवांतमोंऽतिकतमो भूतु । भवतु । त्वं चास्मान्महे महते राये धनाय हिनु । प्रेरय ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

अधि बृबुः पणीनां वर्षिष्ठे मूर्धन्नस्थात् ।
उरुः कक्षो न गांग्यः ॥ ३१

अधि । बृबुः । पणीनां । वर्षिष्ठे । मूर्धन् । अस्थात् ।
उरुः । कक्षः । न । गांग्यः ॥ ३१

बृबुर्नाम पणीनां तक्षा । स चर्ष्यायाभ्यागतो भरद्वाजस्तदीयं दानमनेन तृचेनास्तौत् । एतच्च मनुना स्मर्यते । भरद्वाजः क्षुधार्तस्तु सपुत्रो विजने वने । बह्वीर्गाः प्रतिजग्राह बृबोस्तक्ष्णो महायशाः । म० १०, १०७ । इति ॥ पणनात्पणयो वणिज एतत्संज्ञा असुरा वा । तेषां तक्षा बृबुर्वर्षिष्ठे उरुतमे मूर्धन्मूर्धनि उच्छ्रिते स्थानेऽध्यस्थात् अधिष्ठितोऽभूत् गांग्यो गंगायाः कूल इवने अतः उरुः कक्षो न कक्ष इवोर्विस्तीर्णः सन् । जातितो हीनोऽपि दातृत्वादुत्कृष्टो भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

यस्य वायोरिव द्रवद्भद्रा रातिः सहस्रिणी ।
सद्यो दानाय मंहते ॥ ३२

यस्य । वायोःऽइव । द्रवत् । भद्रा । रातिः । सहस्रिणी ।
सद्यः । दानाय । मंहते ॥ ३२

वायोरिव द्रवत् शीघ्रगामिनो यस्य वृषभेर्भद्रा कल्याणी सहस्रिणी सहस्रसंख्यायुक्ता रातिर्दानं सद्यः स्तुतिसमय एव दानाय दानकामाय याचमानाय मह्यं मंहते अपेक्षितं धनं ददाति तं बृबुमित्युत्तरस्यामृचि संबंधः ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

तत्सु नो विश्वे अर्य आ सदा गृणंति कारवः ।
बृबुं सहस्रदातमं सूरिं सहस्रसातमं ॥ ३३

तत् । सु । नः । विश्वे । अर्यः । आ । सदा । गृणंति । कारवः ।
बृबुं । सहस्रऽदातमं । सूरिं । सहस्रऽसातमं ॥ ३३

तत्तं बृबुं नोऽस्मदीया विश्वे सर्वेऽर्यः स्तुतीनामीरयितारः कारवः स्तोतारः सु सुष्ठ्वा गृणंति । अभिगृणंति । अभिष्टुवंति । कीदृशं । सहस्रदातममतिशयेन सहस्रसंख्यस्य धनस्य दातारं सूरिं प्राज्ञं, यद्वा प्रेरयितारं सहस्रसातममतिशयेन सहस्रसंख्यस्य स्तोत्रस्य धनस्य वा संभक्तारं ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षड्विंशो वर्गः ॥

त्वामिद्धीति चतुर्दशर्चं तृतीयं सूक्तं बार्हस्पत्यस्य शंयोरार्षमैंद्रं । प्रथमातृतीयाद्या अयुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्याद्या युजः सतोबृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । त्वामिद्धि चतुर्दश प्रागाथमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ यदि ज्योतिष्टोमो बृहत्पृष्ठः स्यात्तदानीं निष्केवल्यशस्त्रे आद्यः प्रगाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । यद्यु वै बृहत्त्वामिद्धि हवामहे । आ० ५. १५. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽयं प्रगाथः शंसनीयः । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं । त्वामिद्धि हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहतः स्तोत्रियानुरूपौ । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वामिद्धि हवामहे साता वाजस्य कारवः ।
त्वां वृत्रेष्विंद्र सत्पतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ १

त्वां । इत् । हि । हवामहे । साता । वाजस्य । कारवः । त्वां । वृत्रेषु । इंद्र । सत्ऽपतिं । नरः । त्वां । काष्ठासु । अर्वतः ॥ १

कारवः स्तोतारो वयं वाजस्यान्नस्य साता सातौ संभजने निमित्तभूते सति हे इंद्र त्वामिद्धि त्वामेव हवामहे । स्तुतिभिराह्वयामः । हे इंद्र सत्पतिं सतां पालयितारं श्रेष्ठं त्वां नरोऽन्येऽपि मनुष्या वृत्रेष्वावरकेषु शत्रुषु सत्सु हवंते । आह्वयंति तज्जयार्थं । अपि चार्वतोऽश्वस्य संबंधिनीषु काष्ठासु यत्राश्वाः क्रांत्वा तिष्ठंति तासु काष्ठासु संग्रामेषु युद्धकाले च त्वामेवाह्वयंति । अतो वयं त्वामेवाह्वयाम इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृष्णुया मह स्तवानो अद्रिवः ।

गामश्वं रथ्यमिंद्र सं किर सत्रा वाजं न जिग्युषे ॥ २

सः । त्वं । नः । चित्र । वज्रऽहस्त । धृष्णुऽया । महः । स्तवानः । अद्रिऽवः ।

गां । अश्वं । रथ्यं । इंद्र । सं । किर । सत्रा । वाजं । न । जिग्युषे ॥ २

हे चित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो अद्रिवो वज्रवन् । अद्र्यात्यनेनेत्यद्रिरशनिः । तद्वन् । एवंभूतेंद्र धृष्णुया धृष्णुः शत्रूणां धर्षयिता महो महान् स तादृशस्त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् गां रथ्यं रथवाहनमश्वं च संकिर । सम्यक् प्रयच्छ । जिग्युषे जितवते पुरुषाय भोगार्थं सत्रा महत्प्रभूतं वाजं नान्नमिव । यथा प्रभूतं जितवते भोगार्थं बहुलं प्रयच्छसि तद्वत् ॥

चतुर्थेऽहनि निष्केवल्ये यः सत्राहेत्यादिस्तृचः शंसनीयः । सूत्र्यते हि । यः सत्राहा विचर्षणिरिति षोडश्यं ते मत्स्या वयं न इति सूक्ते । ऐ० आ० ५. १० । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने यः सत्राहेति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः स्तोत्रियश्च । यः सत्राहा विचर्षणिः स्वादोरित्था विषूवता । आ० ७. ४ । इति ॥

॥ प्रगाथे प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

यः सत्राहा विचर्षणिरिंद्रं तं हूमहे वयं ।

सहस्रमुष्क तुविनृम्ण सत्पते भवा समत्सु नो वृधे ॥ ३

यः । सत्राऽहा । विऽचर्षणिः । इंद्रं । तं । हूमहे । वयं ।

सहस्रऽमुष्क । तुविऽनृम्ण । सत्ऽपते । भव । समत्ऽसु ।

नः । वृधे ॥ ३

य इंद्रः सत्राहा महतां शत्रूणां हंता विचर्षणिर्विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा तमिंद्रं वयं हूमहे । हूतिपदैराह्वयामः । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । हे सहस्रमुष्क सहस्रशेफ । यां कां च स्त्रियं संभवत्विंद्रो भोगलंपटतया स्वशरीरे पर्वणि पर्वणि शेफान् ससर्जेति कौषीतकिभिराम्नातं । तदभिप्रायेणेदं संबोधनं । हे तुविनृम्ण बहुधन सत्पते सतां पालयितरिंद्र समत्सु संग्रामेषु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

बाधसे जनान्वृषभेव मन्युना घृषौ मीळ्ह ऋचीषम ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने तनूष्वप्सु सूर्ये ॥ ४

बाधसे । जनान् । वृषभाऽइव । मन्युना । घृषौ । मीळ्हे ।

ऋचीषम ।

अस्माकं । बोधि । अविता । महाऽधने । तनूषु । अप्ऽसु ।

सूर्ये ॥ ४

हे ऋचीषम ऋचासम ऋग्भ्यादृशं रूपं प्रतिपादयंति तादृशेंद्र घृषौ घर्षणे शत्रूणां घर्षके बाधके मीळ्हे संग्रामे जनानस्मदीयान् शत्रून् वृषभेव वृषभेणेव बलवता मन्युना क्रोधेन बाधसे । बाधस्व । तथा महाधने महतो धनस्य निमित्तभूते संग्रामे अस्माकमविता रक्षिता बोधि । बुध्यस्व । रक्षितृत्वेनात्मानं जानीहि । रक्षको भवेति यावत् । किमर्थं । तनूषु तनयेष्वप्सूदकेषु सूर्ये च सर्वथ्येषु सत्स्वेतेषां लाभार्थं । सूर्यस्य स्वभः संदर्शनं । तदर्थमित्यर्थः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिन इंद्र ज्येष्ठं न आ भरेति गाथो वैकल्पिकोऽनुष्टुपः । सूत्रितं च । इंद्र ज्येष्ठं न आ भरा त्वा सहस्रमा शतं । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

इंद्र ज्येष्ठं न आ भरँ ओजिष्ठं पपुरि श्रवः ।

येनेमे चित्र वज्रहस्त रोदसी ओभे सुशिप्र प्राः ॥ ५

इंद्र । ज्येष्ठं । नः । आ । भर । ओजिष्ठं । पपुरि । श्रवः ।

येन । इमे इति । चित्र । वज्रऽहस्त । रोदसी इति । आ ।

उभे इति । सुऽशिप्र । प्राः ॥ ५

हे इंद्र ज्येष्ठं प्रशस्यतममोजिष्ठमोजस्वितममतिशयेन बलकरं पपुरि पुरकं श्रवोऽन्नं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । प्रयच्छ । हे चित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो हे सुशिप्र शोभनहनुक एवंभूत हे इंद्र येनान्नेनेमे परिदृश्यमाने उभे रोदसी द्यावापृथिव्यावाप्रा आपूरयसि तदन्नमाभरेत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामुग्रमवसे चर्षणीसहं राजन्देवेषु हूमहे ।

विश्वा सु नो विथुरा पिब्दना वसोऽमित्रान्सुषहान्कृधि ॥ ६

त्वां । उग्रं । अवसे । चर्षणिऽसहं । राजन् । देवेषु । हूमहे ।

विश्वा । सु । नः । विथुरा । पिब्दना । वसो इति ।

अमित्रान् । सुऽसहान् । कृधि ॥ ६

हे राजन् राजमानेंद्र देवेषु देवानां मध्ये उग्रमुद्गूर्णबलं चर्षणीसहं चर्षणीनां मनुष्याणां प्रजानामभिभवितारं त्वामवसे रक्षणाय हूमहे । आह्वयामः । त्वं विश्वा

सर्वाणि विदृळ्हा दृढानि रक्षांसि। विदृळ्हमिति यस्कंदेन इति विदृळ्हानि। पृषोदरादिः। तानि तु सु विधुरा व्यथितानि बाधितानि कुरु। हे वसो वासकेंद्र नोऽस्मदीयानमित्रान् वनुष्व हतवतान् हतेनाभिभवितुं यच्छन् अधि। कुरु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यदिंद्र नाहुषीष्वाँ ओजो नृम्णं च कृष्टिषु।
यद्वा पंच क्षितीनां द्युम्नमा भर सत्रा विश्वानि पौंस्या ॥ ७

यत्। इंद्र। नाहुषीषु। आ। ओजः। नृम्णं। च। कृष्टिषु।
यत्। वा। पंच। क्षितीनां। द्युम्नं। आ। भर। सत्रा।
विश्वानि। पौंस्या ॥ ७

हे इंद्र नाहुषीषु। नहुष इति मनुष्यनाम। तत्संबंधिनीषु कृष्टिषु प्रजासु। आकारः समुच्चये। यच्चौजो बलं नृम्णं धनं च विद्यते। यद्वा यच्च पंच पंचानां क्षितीनां। निषादपंचमाश्चत्वारो वर्णाः पंच क्षितयः। तेषां स्वभूतं द्युम्नं द्योतमानमन्नं तत्सर्वमस्मभ्यमाभर। आहर। प्रयच्छ। तथा सत्रा महांति विश्वानि सर्वाणि पौंस्यानि बलानि चास्मभ्यमाहर ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यद्वा तृक्षौ मघवन्द्रुह्यावा जने यत्पूरौ कच्च वृष्ण्यं।
अस्मभ्यं तद्रिरीहि सं नृषाह्येऽमित्रान्पृत्सु तुर्वणे ॥ ८

यत्। वा। तृक्षौ। मघऽवन्। द्रुह्यौ। आ। जने। यत्।
पूरौ। कत्। च। वृष्ण्यं।
अस्मभ्यं। तत्। रिरीहि। सं। नृऽसह्ये। अमित्रान्।
पृत्ऽसु। तुर्वणे ॥ ८

हे मघवन् धनवन्निंद्र यद्वा वैतशं च राजनि यद्वा यत्र यद्बलं विद्यते द्रुह्यावा द्रुह्यौ चैतन्नामके च जने यद्बलमस्ति। पूरावेतन्नामके अपि च यत्किंचन वृष्ण्यं वीर्यं विद्यते तत्सर्वमस्मभ्यं नोऽस्मभ्यं सं सम्यग्रिरीहि। प्रयच्छ। यद्वा। यद्वलो नृषाह्ये नृभिः सोढव्ये युद्धे प्रवृत्ते। किमर्थं। पृत्सु पृतनासु संग्रामेष्वमित्रान् शत्रून् तुर्वणे वधितुं हिंसितुं॥

चातुर्विंशेऽहनि निष्केवल्ये इंद्र त्रिधात्विति वैकल्पिकः प्रगाथः शंसनीयः। सूत्रितं च। इंद्र त्रिधातु शरणं त्वमिंद्र प्रतूर्तिषु। आ० ७. ३.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते नवमी ॥

इंद्र॑ त्रि॒धातु॑ शर॒णं त्रि॒वरू॑थं स्व॒स्ति॒मत्।

छ॒र्दिर्य॑च्छ म॒घव॑द्भ्यश्च॒ मह्यं॑ च या॒वया॑ दि॒द्युमे॑भ्यः॥ ९

इंद्र॑। त्रि॒ऽधातु॑। श॒र॒णं। त्रि॒ऽव॒रू॑थं। स्व॒स्ति॒ऽमत्।

छ॒र्दिः। य॒च्छ॒। म॒घव॑त्ऽभ्यः। च॒। मह्यं॑। च॒। य॒व॒य॒।

दि॒द्युं। ए॒भ्यः॒॥ ९

हे इंद्र त्रिधातु त्रिप्रकारं त्रिभूमिकं त्रिवरूथं शीतातपवर्षाणां वारकं स्वस्तिमदविनाशयुक्तं छर्दिश्छादयितृप्रकाशादनुग्रहगुणविशिष्टं शरणं गृहं मघवद्भ्यश्च। मघं हविर्लक्षणं धनं। तद्वद्भ्यो यजमानेभ्यो मह्यं भरद्वाजाय च यच्छ। देहि। अपि चैभ्यः सकाशाद्दिद्युं शत्रुप्रेरितं द्योतमानमायुधं यवय। पृथक्कुरु॥

॥ अथ दशमी ॥

ये ग॑व्य॒ता मन॑सा॒ शत्रु॑मा॒दभु॑रभिप्र॒घ्नन्ति॑ धृष्णु॒या।

अध॑ स्मा नो मघवन्निंद्र गिर्वणस्तनू॒पा अंत॑मो भव॥ १०

ये। ग॒व्य॒ता। मन॑सा। शत्रु॑। आ॒ऽद॒भुः। अ॒भि॒ऽप्र॒घ्नन्ति॑।

धृ॒ष्णु॒ऽया।

अध । स्म । नः । मघऽवन् । इंद्र । गिर्वणः । तनूऽपाः ।

अंतमः । भव ॥ १०

ये जना मध्यता मत्तूर्णां मा दृष्वता मनसा युक्ताः सन्तः मत्तं प्रातविनारं वैरिणमादधुः अभिहिंसिषुः । तेष दृष्णुया धृष्णुनो भूत्वाः अंतोऽस्मानभितश्च पहुंति प्रकर्षेण हिंसं न हे मघवन् धनवन् गिर्वणो गिरां संभक्तरिंद्र अध अपि अस्माकं तेभ्यः सकाशात् नोऽस्माकं तनूपास्तनूनां शरीराणां रक्षिता सन् अंतमोऽन्तिकतमो भव ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अधं स्मा नो वृधे भवेंद्र नायमवा युधि ।

यदंतरिक्षे पतयंति पर्णिनो दिद्यवस्तिग्ममूर्धानः ॥ ११

अध । स्म । नः । वृधे । भव । इंद्र । नायं । अव । युधि ।

यत् । अंतरिक्षे । पतयंति । पर्णिनः । दिद्यवः ।

तिग्मऽमूर्धानः ॥ ११

हे इंद्र अधस्म तदानीं नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव । अपि च नायं नोऽस्माकं नयो नेता युधि युद्धे तमवस्व । रक्ष । तदेतदुच्यते कदेत्यत आह । पर्णिनः पक्षवंतस्तिग्म-मूर्धानस्तीक्ष्णाग्रा दिद्यवो दीप्ता बाणा यद्यदान्तरिक्षे व्योम्नि पतयंति अस्मभिर्विसृष्टाः पतंति तदानीं वृधे भवेत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यत्र शूरासस्तन्वो वितन्वते प्रिया शर्म पितृणां ।

अधं स्मा यच्छ तन्वे तने च छर्दिरचित्तं यावय द्वेषः ॥ १२

यत्र । शूरासः । तन्वः । विऽतन्वते । प्रिया । शर्म । पितृणां ।

अध॑ । स्म॒ । य॒च्छ॒ । त॒न्वे॑ । तने॑ । च॒ । छ॒र्दिः । अ॒चि॒त्तं ।

या॒वय॑ । द्वेषः॑ ॥ १२

यत्र यस्मिन्काले शूरासः शूराः शोषयंतो शोषकाः शत्रवः स्वकीयानि शरीराणि वितन्वते विस्तारयंति स्वामिनो जयाय शत्रूणां पुरतो दर्शयंति । तथास्मिन्काले द्विता द्विधानि यत्र यमीवि स्थानानि पितॄणां जनकानां संबंधीनि । नैरर्जितानीति यावत् । एतानि च वितन्वते शत्रूणां पुरस्ताद्विस्तारयंति । परित्यजंतीति यावत् । अध तस्मिन्काले तन्वे शरीराय तने तनयाय च छर्दिर्गृहमायुधानां निवारकं कवचमचित्तं शत्रुभिरज्ञातं यथा भवति तथा यच्छ । प्रयच्छ । शत्रूणामस्मत्संबंधेन द्वेषोऽभयं । अपि च द्वेषो द्वेष्टॄन् शत्रून्यावय । अस्मत्तो वियोजय ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यदिं॑द्र सर्गे॒ अर्व॑तश्चो॒दया॑से म॒हाध॑ने ।

अ॒स॒म॒ने अध्व॑नि वृजि॒ने प॒थि श्ये॒नाँ इ॑व श्रवस्य॒तः ॥ १३

यत् । इं॒द्र॒ । सर्गे॑ । अर्व॑तः । चो॒दया॑से । म॒हा॒ऽध॒ने ।

अ॒स॒म॒ने । अध्व॑नि । वृ॒जि॒ने । प॒थि । श्ये॒नान्ऽइ॑व ।

श्र॒व॒स्य॒तः ॥ १३

हे इंद्र महाधने जेतव्यस्य महतो धनस्य निमित्ते भवति संग्रामे सर्गे उद्योगे असमने विषमेऽध्वनि मार्गेऽर्वतोऽस्मदीयानश्वानस्मदर्थं चोदयासे प्रेरयसि । वृजिने कुटिले पथि मार्गेऽतरिक्षलक्षणे श्रवस्यतः अन्नोऽन्नमात्मन इच्छतः श्येनानिव यथामिषार्थिनः श्येना अंतरिक्षे शीघ्रं गच्छंति तथास्मदीयानश्वान्यदा त्वं शीघ्रं गमयसि तदानीमस्माकं तन्वे तनयाय च छर्दिर्यच्छेति पूर्वस्यामृचि संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

सिंधूँ॑रिव प्रव॒ण आ॑शु॒या य॒तो यदि॒ क्लोश॒मनु॒ ष्वणि॑ ।

आ ये वयो॒ न वर्वृ॑तत्यामि॑षि गृभी॒ता बा॒ह्वोर्गवि॑ ॥ १४

सिंधूँ॑रिव । प्र॒व॒णे । आ॒शु॒ऽया । य॒तः । यदि॑ । क्लोश॑म् ।

अनु॑ । स्वनि॑ ।

आ । ये । वयः॑ । न । वर्वृ॑तति । आमि॑षि । गृ॒भी॒ताः ।

बा॒ह्वोः । गवि॑ ॥ १४

पूर्वार्धेनार्थस्यातिशयप्रतिपादनमार्धर्चं। प्रवणे निम्नदेशे सिंधूनिव स्यंदमाना नदीरिवाशुयाशु शीघ्रं यतो गच्छतोऽस्मान् हे इंद्र यदि चोदयासि प्रेरयसि। कदा। क्लोशमनु। क्लोश इति शब्दनाम। शब्दमनुलक्ष्य स्वनि स्वने आक्रोशे सति। कीदृशा-स्तेऽस्माः। बाह्वोर्बाहुमूलयोर्गृभीताः अवस्थिता यथा वेगवा गवि गोरूपे धने जेतव्ये आवर्वृतति पुनः पुनरावर्तंते। आमिष्यामिषे मांसे एकीभवति वयो न यथा श्येनादयः पक्षिणः पुनः पुनरावर्तंते तद्वत्। एवंभूतानस्मान् धनेन क्लोशे सति यदा त्वं प्रेरयसि तदानीमस्मदीयेभ्योऽस्मदर्थं प्रयच्छेति संबंधः। यद्यप्यृषेर्युद्धे प्रवृत्तिर्नोचिता तथापि राजपुरोहितत्वेन राजकीयानां पुरुषाणां जयः प्रार्थ्यत इति नास्ति विरोधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे नवविंशो वर्गः ॥

स्वादुष्किलेत्येकत्रिंशदृचं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजपुत्रस्य गर्गस्यार्षं। प्रस्तोक इत्येषा त्रिष्टुप् वृषावानित्यनुष्टुप् वृष इन्द्रानिति गायत्री धिष्व राध इति द्विपदा त्रिष्टुबेकादशका। युजानो हरितेत्येषा बृहती दिवस्पृथिव्या इति जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः। आदितः पंचानामृचां सोमो देवता। अगव्यूति क्षेत्रमित्यस्याः प्रथमपादे देवा उत्तरस्य भूमिस्तृतीयस्य बृहस्पतिश्चतुर्थस्येंद्रः। प्रस्तोक इत्याद्याश्चतस्रः प्रस्तोकस्य राज्ञो दानस्तुतिरूपत्वात्तद्देवताकाः। वनस्पते वीड्वंग इत्याद्यास्तिस्रो रथदेवत्याः। उप श्वासयेति द्वे दुंदुभिदेवत्ये। अवामयामी इत्यर्धर्च ऐंद्रः। शिष्टा इंद्रदेवताकाः। तथा चानुक्रांतं। स्वादुरेकाधिका गर्गः पंचाद्यौ सोम्यो गव्यूत्यर्धर्चौ लिंगोक्तदेवतः प्रस्तोक इति त्रिष्टुबनुष्टुब्गायत्री द्विपदा चान्त्यश्च प्रस्तोकस्य दानस्तुतिः परो रथ्यौ दुंदुभिदेवत्यावैंद्रोऽर्धर्चो युजानो बृहती दिवस्पृथिव्या जगती॥ अतिरात्रे आश्विनशस्त्रे पंक्तीयाः। सूत्रितं च। स्वादुष्किलायमिति चतस्रो नवे चाश्विनं। आ० ५, २०। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स्वादुष्किलायं मधुमाँ उतायं तीव्रः किलायं रसवाँ उतायं ।
उतो न्व१स्य पपिवांसमिंद्रं न कश्चन सहत आहवेषु ॥ १

स्वादुः । किल । अयं । मधुऽमान् । उत । अयं । तीव्रः ।
किल । अयं । रसऽवान् । उत । अयं ।
उतो इति । नु । अस्य । पपिऽवांसं । इंद्रं । न । कः । चन ।
सहते । आऽहवेषु ॥ १

अयमभिषुतः सोमः स्वादुरास्वादनीयः किल भवति । उतापि च मधुमान्माधुर्यो- पेतोऽयं सोमः भवति । तथायं सोमस्तीव्रः किल अतिशयेन तीक्ष्णः खलु भवति । उतापि चायं सोमो रसवान् सारवांश्च भवति । अनेन वाक्यचतुष्टयेन सोमस्य माधुर्यातिशयत्वं च प्रतिपादितं । उतो अपि चास्य सोमस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ इमं सोमं पपिवांसं पीतवन्तमिन्द्रमाहवेषु संग्रामेषु न कश्चन न कोऽपि सहते । अभिभवति । नु इति पूरणः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयं स्वादुरिह मदिष्ठ आस यस्येंद्रो वृत्रहत्ये ममाद ।
पुरूणि यश्च्यौत्ना शंबरस्य वि नवतिं नवं च देह्यो३ हन् ॥ २

अयं । स्वादुः । इह । मदिष्ठः । आस । यस्य । इंद्रः ।
वृत्रऽहत्ये । ममाद ।
पुरूणि । यः । च्यौत्ना । शंबरस्य । वि । नवतिं । नवं । च ।
देह्यः । हन् ॥ २

इहास्मिन्यज्ञेऽयं सोमः स्वादुरास्वादितः पीतः सन् मदिष्ठोऽतिशयेन मदयितास । बभूव । यस्य सोमस्य पानेनेन्द्रो वृत्रहत्ये वृत्रहननकाले ममाद मत्तो बभूव । यः सोमः

शंबरस्यासुरस्य पुरः बहूनि च्यौत्नानि च्यौत्नानि बलानि जघान। तथा देह्यो दिग्धा उपचिता आसुरीः पुरीः नवतीनाम् देहानाम् वा नवतिं नव च नवोत्तरनवतिसंख्याकाः। यः सोमो निघ्नन् अघ्नन् अयं सोम इति प्रथमपादेन संबंधः॥

। अथ तृतीया ।

अयं मे पीत उदियर्ति वाचमयं मनीषामुशतीमजीगः।

अयं षळुर्वीरमिमीत धीरो न याभ्यो भुवनं कच्चनारे॥ ३

अयं। मे। पीतः। उत्। इयर्ति। वाचं। अयं। मनीषां।

उशतीं। अजीगरिति।

अयं। षट्। उर्वीः। अमिमीत। धीरः। न। याभ्यः।

भुवनं। कत्। चन। आरे॥ ३

अयं सोमः पीतः सन् मे मम वाचमुदियर्ति। उद्गमयति। अयमेव सोम उशतीं कांतां मनीषां बुद्धिमजीगः। उद्गारयति। प्रकाशयति॥ गॄ निगरणे इत्यस्माल्लुङि रूपं॥ अपि चायं धीरो धीमान् सोमः षळुर्वीः षडुर्वीर्विस्तीर्णाः द्यौश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चौषधयश्चेति प्रतिपादिता षडुर्वीर्याः अमिमीत। निर्मितवान्। याभ्य उर्वीभ्य आरे दूरे विप्रकृष्टे देशे कच्चन किंचन भुवनं भूतजातं न भवति अपि त्वासु एव सर्वं भूतजातं वर्तते ता अपीदृशीर्निर्मितवान्॥

। अथ चतुर्थी ।

अयं स यो वरिमाणं पृथिव्या वर्ष्माणं दिवो अकृणोदयं सः।

अयं पीयूषं तिसृषु प्रवत्सु सोमो दाधारोर्व१न्तरिक्षं॥ ४

अयं। सः। यः। वरिमाणं। पृथिव्याः। वर्ष्माणं। दिवः।

अकृणोत्। अयं। सः।

अयं। पीयूषं। तिसृषु। प्रवत्ऽसु। सोमः। दाधार।

उरु। अंतरिक्षं॥ ४

स चायमयं सोमो यः पृथिव्या परिमाणमुरुत्वं विस्तृतत्वमकरोत्। तथाऽयं सोमो दिवो द्युलोकस्य वर्ष्माणि संहतत्वं दृढत्वमकरोत्। अयं सोमः स हि भवति। अपि चायं सोमस्तिसृष्वोषधीष्वप्सु गोषु च प्रजासु प्रकटा स्वेतासु पीयूषं रसं दाधार। धारयति। तथोरु विस्तीर्णमंतरिक्षं च धारयति। तथा च मंत्रांतरं। त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्वं गाः। त्वमाततंथोर्वंतरिक्षं। ऋग्० १, ९१, २२.। इति॥

॥ अथ पंचमी॥

अयं विदच्चित्रदृशीकमर्णः शुक्रसद्मनामुषसामनीके।

अयं महान्महता स्कंभनेनोद्द्यामस्तभ्नाद्वृषभो मरुत्वान्॥ ५

अयं। विदत्। चित्रऽदृशीकं। अर्णः। शुक्रऽसद्मनां। उषसां। अनीके।

अयं। महान्। महता। स्कंभनेन। उत्। द्यां। अस्तभ्नात्। वृषभः। मरुत्वान्॥ ५

अयं सोमश्चित्रदृशीकं विचित्रदर्शनं महाघर्षत्वेन दर्शनीयमर्णः सर्वस्य प्रेरकं सौरं ज्योतिर्विदत्। लंभयति। कस्मिन्काले। शुक्रसद्मनां शुभ्रं निषण्णमंतरिक्षं सद्म सदनं यासां तासामुषसामनीके मुखे। उषःकाल इत्यर्थः। अपि च महान् प्रवृद्धोऽयं सोमो महता अधिकेन स्कंभनेन स्तंभनसाधनेन मध्यपतिनांतरिक्षेण द्यां द्युलोकमुदस्तभ्नात्। ऊर्ध्वमस्थापयत्। यथाधो न पतति तथांतरिक्षं मध्या-धारत्वेन स्तभ्नादित्यर्थः। कीदृशः सोमः। वृषभो वृष्टेर्जनयिता। सोमाख्या हि वृष्टिर्जन्यते॥ मरुत्वान्मरुद्भिर्युक्तः।

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

वृषन्पिंब कलशे सोममिंद्र वृत्रहा शूर समरे वसूनां।

माध्यंदिने सवन आ वृषस्व रयिस्थानो रयिमस्मासु धेहि॥ ६

धृषत्। पिब। कलशे। सोमं। इंद्र। वृत्रऽहा। शूर।
समऽअरे। वसूनां।
माध्यंदिने। सवने। आ। वृषस्व। रयिऽस्थानः। रयिं।
अस्मासु। धेहि॥ ६

हे शूर शौर्योपेतेंद्र वृत्रहा वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हंता त्वं वसूनां धनानां समरे संग्रामे निमित्तभूते सति कलशे द्रोणकलशेऽवस्थितं सोमं धृषत् धृष्टं यथा भवति तथा पिब। अपि च माध्यंदिने सवन आवृषस्व। आसिंचस्व। जठरं सोमेन पूरय। सवनं हि माध्यंदिनं सवनं। किंच रयिस्थानो रयीणां धनानां स्थानभूतस्त्वं रयिं धनमस्मासु धेहि। धारय॥

॥ अथ सप्तमी॥

इंद्र प्र णः पुरएतेव पश्य प्र नो नय प्रतरं वस्यो अच्छ।
भवा सुपारो अतिपारयो नो भवा सुनीतिरुत वामनीतिः॥ ७

इंद्र। प्र। नः। पुरएताऽइव। पश्य। प्र। नः। नय। प्रऽतरं।
वस्यः। अच्छ।
भव। सुऽपारः। अतिऽपारयः। नः। भव। सुऽनीतिः।
उत। वामऽनीतिः॥ ७

हे इंद्र त्वं पुरएतेव पुरतो गंतेव नोऽस्मान् प्र पश्य। प्रकर्षेणावेक्षस्व। यथा मार्गदर्शकः स्वयं पुरतो गच्छन्ननुगच्छतो रक्षणीयान् पथिकान्पश्यति तथा पश्येत्यर्थः। तथा वस्यो वसीयः श्रेष्ठं धनमच्छाभिमुख्येन प्रतरं प्रकृष्टतरमतिशयेन प्रणय। अस्मान्प्रापय। तथा सुपारः सुष्ठु पारयिता दुःखेभ्यस्तारयिता भव। तथा नोऽस्मान् अतिपारयः। अस्मानतिक्रामय। सुनीतिः शोभननयनव्याख्यायां भव। उतापि च वामनीतिर्वननीयानां धनानां नेता भव। [illegible] प्रापको भव॥

ऐंद्रे पशावुरुं न इत्येषा वपाया याज्या । सूत्रितं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान् प्र सम्राजे बृहदर्चा गभीरम् । आ० ३. ७. । इति ॥ सोमवैः सदःप्रसर्पण- कालेऽप्येषा जप्या । सूत्रितं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानिति जपंतः । आ० ५. ३. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहन्यग्निमारुते च द्वितीयादिष्वहःसु मार्ध्यंदिनसवनेऽ- च्छावाकस्यैषा चारंभणीया । सूत्रितं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानिति तृतीये चारंभणीया । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान्त्स्वर्वज्ज्योतिरभयं स्वस्ति ।

ऋष्वा त इंद्र स्थविरस्य बाहू उप स्थेयाम शरणा बृहंता ॥ ८

उरुं । नः । लोकं । अनु । नेषि । विद्वान् । स्वःऽवत् ।

ज्योतिः । अभयं । स्वस्ति ।

ऋष्वा । ते । इंद्र । स्थविरस्य । बाहू इति । उप । स्थेयाम ।

शरणा । बृहंता ॥ ८

हे इंद्र विद्वान् जानंस्त्वमुरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं अस्मान् नोऽस्माननुनेषि । अनुगमय । तथा स्वर्वत्सुखवत् अभयं भयरहितं ज्योतिश्च स्वस्ति क्षेमेणानुनेषि । अस्माननुगमय । हे इंद्र स्थविरस्य प्रवृद्धस्य ते तव संबंधिनावृष्वौ दर्शनीयौ बृहंता महांतौ बाहू बाहू शरणा शरणौ रक्षकौ रक्षकत्वेनोपस्थेयाम । उपतिष्ठेम । सेवेमहि ॥

॥ अथ नवमी ॥

वरिष्ठे न इंद्र वंधुरे धा वहिष्ठयोः शतावन्नश्वयोरा ।

इषमा वक्षीषां वर्षिष्ठां मा नस्तारीन्मघवन्रायो अर्यः ॥ ९

वरिष्ठे। नः। इंद्र। वंधुरे। धाः। वहिष्ठयोः। शतऽवन्।
अश्वयोः। आ।
इषं। आ। वक्षि। इषां। वर्षिष्ठां। मा। नः। तारीत्।
मघऽवन्। रायः। अर्यः॥ ९

हे इंद्र वरिष्ठ उरुतमे विस्तीर्णतमे वंधुर आत्मीये रथे नोऽस्मान् धाः। धेहि। धारय। अपि च हे शतावन् शतसंख्याधनेंद्र वहिष्ठयोर्वोढृतमयोः। आकारः समुच्चये। अश्वयोरा त्वदीययोरश्वयोश्चास्मान् धारय। तथेषामन्नानां मध्ये वर्षिष्ठां वृद्धतमामिषमन्नमावक्षि। अस्मदर्थमावह। आनय। हे मघवन् धनवन्निंद्र अर्यो धनस्य स्वाम्यन्यः कश्चिन्नोऽस्माकं रायो धनानि मा तारीत्। मा हिंसीत्॥

॥ अथ दशमी॥

इंद्र मृळ मह्यं जीवातुमिच्छ चोदय धियमयसो न धारां।
यत्किं चाहं त्वायुरिदं वदामि तज्जुषस्व कृधि मा देववंतं॥ १०

इंद्र। मृळ। मह्यं। जीवातुं। इच्छ। चोदय। धियं।
अयसः। न। धारां।
यत्। किं। च। अहं। त्वाऽयुः। इदं। वदामि। तत्।
जुषस्व। कृधि। मा। देवऽवंतं॥ १०

हे इंद्र मृळ। मृडय। अस्मान् सुखय। जीवातुं जीवनौषधं च मह्यं दातुमिच्छ। तथा धियं बुद्धिं चोदय। स्तुतिविषयां कर्मविषयां वा प्रेरय। तीक्ष्णां कुरु। अयसो न धारामयोमयस्य खड्गादेर्धारामिव। सा यथा तीक्ष्णा तद्वत्तीक्ष्णां विषयां धियं चोदयेत्यर्थः। किं च त्वायुस्त्वामात्मन इच्छन् यदिदानीं यत्किंच माहं वदामि समीचीनमसमीचीनं वा तज्जुषस्व। मा मां च देववंतं रक्षकैर्देवैरुपेतं कृधि। कुरु॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकत्रिंशो वर्गः॥

आयुष्कामेष्ट्यामिंद्रस्य त्रातारमित्यनुवाक्या। सूत्रितं च। त्रातारमिंद्रमवितारमिंद्रं मा ते अस्यां सहसावन्परिष्टौ। आ० २, १०.। इति॥

॥ सैषा एकादशी ॥

त्रातारमिंद्रमवितारमिंद्रं हवेहवे सुहवं शूरमिंद्रं।

ह्वयामि शक्रं पुरुहूतमिंद्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विंद्रः॥ ११

त्रातारं। इंद्रं। अवितारं। इंद्रं। हवेऽहवे। सुऽहवं।

शूरं। इंद्रं।

ह्वयामि। शक्रं। पुरुऽहूतं। इंद्रं। स्वस्ति। नः। मघऽवा।

धातु। इंद्रः॥ ११

त्रातारं शत्रुभ्यः पालयितारमिंद्रमाह्वयामि। तथावितारं कामैस्तर्पयितारमिंद्रमाह्वयामि हवे हवे सर्वेष्वाह्वानेषु सुहवं सुखेनाह्वातुं शक्यं शूरं शौर्यवंतं शक्रं सर्वकार्येषु शक्तं पुरुहूतं पुरुभिर्बहुभिः पालनार्थमाहूतमेवंविधमिंद्रं ह्वयामि। आहूय एवमाहूतो मघवा धनवान् स इंद्रः स्वस्त्यविनाशं नोऽस्मभ्यं धातु। ददातु। यद्वास्माकं विदधातु॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इंद्रः सुत्रामा स्ववाँ अवोभिः सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः।

बाधतां द्वेषो अभयं कृणोतु सुवीर्यस्य पतयः स्याम॥ १२

इंद्रः। सुऽत्रामा। स्वऽवान्। अवःऽभिः। सुऽमृडीकः।

भवतु। विश्वऽवेदाः।

बाधतां। द्वेषः। अभयं। कृणोतु। सुऽवीर्यस्य। पतयः।

स्याम॥ १२

सुत्रामा सुष्ठु त्राता स्ववान् धनवान् स इंद्रोऽवोभी रक्षणैः सुमृडीकः सुष्ठु सुखयिता भवतु। तथा च विश्ववेदाः सर्वधनः सर्वविद्वा स इंद्रो द्वेषो द्वेष्टॄन् शत्रून् बाधतां। हिनस्तु। अभयं भयरहितं चास्माकं कृणोतु। करोतु। वयं च तत्प्रसादात् सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य पतयः स्याम। भवेम॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम।

स सुत्रामा स्ववाँ इंद्रो अस्मे आराच्चिद्द्वेषः सनुतर्युयोतु॥ १३

तस्य। वयं। सुऽमतौ। यज्ञियस्य। अपि। भद्रे। सौमनसे।

स्याम।

सः। सुऽत्रामा। स्वऽवान्। इंद्रः। अस्मे इति। आरात्।

चित्। द्वेषः। सनुतः। युयोतु॥ १३

यज्ञियस्य यज्ञार्हस्य तस्य सुमतौ शोभनायामनुग्रहात्मिकायां बुद्धौ वयं स्याम। विषयभूता भवेम। तथा भद्रे कल्याणे सौमनसे सुमनसो भावेऽपि तदीये स्याम। भवेम। स इंद्रोऽस्मास्वनुग्रहात्मिकां बुद्धिं सौमनस्यं च करोत्वित्यर्थः। सुत्रामा सुष्ठु त्राता स्ववान्धनवान् स इंद्रोऽस्मे अस्मत्त आराच्चित् दूरदेश एव द्वेषो द्वेष्टॄन् सनुतः। अंतर्हितनामैतत्। अंतर्हितान्युयोतु। पृथक्करोतु॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अव त्वे इंद्र प्रवतो नोर्मिर्गिरो ब्रह्माणि नियुतो धवंते

उरू न राधः सवना पुरूण्यपो गा वज्रिन्युवसे समिंदून्॥ १४

अव। त्वे इति। इंद्र। प्रऽवतः। न। ऊर्मिः। गिरः।

ब्रह्माणि। निऽयुतः। धवंते।

उरु। न। राधः। सवना। पुरूणि। अपः। गाः। वज्रिन्।

युवसे। सं। इंदून्॥ १४

हे इंद्र त्वे त्वां नियुतः स्तोतृगिर ऊर्म्यात्मिका वाचो ब्रह्माणि स्तोत्ररूपाणि स्तोत्राणि चावधवंते। अवगच्छंति। तत्र दृष्टांतः। ऊर्मिर्जलसंघः प्रवतो न प्रवण-देशानिव। यथोच्छ्रितात्स्थलान्निम्नदेशं शीघ्रं गच्छति तद्वत्। तथा च। बहुरूपे।

उद्वृह्य राधो राधांसि पूर्वाभिलषणीयानि धनानि गृह्णन्ति महान्ति सदना सदनानि यज्ञोऽभिद्रुताः सोमाश्च त्वामेवाभिगच्छन्ति। हे मघवन् यज्ञवर्धिन्निन्द्र अपो वसतीवरीरपि च गा गोविकारान् पुरोडाशादीन् अपश्चायोभिन्द्र सोमांश्च सं वृणते। त्वमेव भिसवति। त्वां यदुं वसतीवरीभिरभिषुत्य तं सोमामिरादिभिः संस्कुर्वन्तीत्यर्थः॥

॥ अथ पंचदशी॥

क ईं स्तवत्कः पृणात्को यजाते यदुग्रमिन्मघवा विश्वहावेत्।
पादाविव प्रहरन्नन्यमन्यं कृणोति पूर्वमपरं शचीभिः॥ १५

कः। ईं। स्तवत्। कः। पृणात्। कः। यजाते। यत्।
उग्रं। इत्। मघऽवा। विश्वहा। अवेत्।
पादौऽइव। प्रऽहरन्। अन्यंऽअन्यं। कृणोति। पूर्वं।
अपरं। शचीभिः॥ १५

कः स्तोतेममिन्द्रं स्तवत्। स्तुयात्। कोऽमुं पक्वान्नात्। को वा पृणात्। एनं प्रीणयेत्। कश्च यजाते। एनं हविर्भिर्यजेत यद्यस्मादयं मघवा धनवानिन्द्र उग्रमित्युग्रमेव विश्वहा सर्वदावेत् आत्मानं वेत्ति जानाति सर्वदाप्य एव भवति तत्साक्षात्कारणात् न कोऽप्येनं स्तोतुं प्रीणयितुं यष्टुं वा शक्नोतीति भावः। स्तोतॄनपि स्तुत्यादेरविषय इत्याह शचीभिः कर्मभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः पूर्वं प्रथमभाविनं संतं स्तोतारमपरं पश्चाद्भाविनं चान्यमन्यं परस्परव्यतिहारेण कृणोति करोति। यः प्रथमभावी मुख्यः स्तोता तं जघन्यं करोति यश्च जघन्यः स्तोता तं मुख्यं करोति। तत्र दृष्टांतः। प्रहरन् पादाविव। यथा पादौ प्रहरन् मार्गं प्रक्रामन् पुरुषः पूर्वं पादमपरं करोत्यपरं च पूर्वं तद्वत्। अतोऽपि कारणादिन्द्रः स्तुत्यादेरविषय इति भावः। एतदादिभिस्तिसृभिर्ऋग्भिरिन्द्रस्याचिन्त्यमाहात्म्यं प्रतिपाद्यते॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वात्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षोडशी॥

शृण्वे वीर उग्रमुग्रं दमायन्नन्यमन्यमतिनेनीयमानः।
एधमानद्विळुभयस्य राजा चोष्कूयते विश इन्द्रो मनुष्यान्॥ १६

शृण्वे । वीरः । उग्रम्ऽउग्रम् । दमायन् । अन्यम्ऽअन्यम् ।

अतिऽनेनीयमानः ।

एधमानऽद्विट् । उभयस्य । राजा । चोष्कूयते । विशः ।

इंद्रः । मनुष्यान् ॥ १६

अयमिंद्रो वीरो वीर्यवानिति शृण्वे । श्रूयते । किं कुर्वन् । उग्रमुग्रमुद्गूर्णं बलिनं शत्रुं प्रति दमायन् । दमः दमनं । बाधनमिच्छन् । अन्यमन्यं प्रथमं नेतव्यमन्यं पश्चान्नेतव्यं चान्यं पूर्वमपरं परस्परव्यवहारेण स्तोतॄनतिनेनीयमानोऽत्यंतं पुनः पुनर्नयन् । अपि चैधमानद्विट् एधमानानां वर्धमानानामयज्वनां द्वेष्टोभयस्य दिव्यस्य पार्थिवस्य च धनस्य राजेश्वरोऽयमिंद्रो विशो निवेशयितॄन् स्वस्य परिचारकान्मनुष्यान् चोष्कूयते । रक्षणार्थं पुनः पुनराह्वयति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

परा पूर्वेषां सख्या वृणक्ति वितर्तुराणो अपरेभिरेति ।

अनानुभूतीरवधून्वानः पूर्वीरिंद्रः शरदस्तर्तरीति ॥ १७

परा । पूर्वेषाम् । सख्या । वृणक्ति । विऽतर्तुराणः ।

अपरेभिः । एति ।

अननुऽभूतीः । अवऽधून्वानः । पूर्वीः । इंद्रः । शरदः ।

तर्तरीति ॥ १७

अयमिंद्रः पूर्वेषां पूर्वभाविनां प्रयत्नानां कर्मणां कुर्वतां पुरुषाणां सख्या सखित्वानि पराङ्वृणक्ति । वर्जयति । अपि च वितर्तुराणस्तान् हिंसन् अपरेभिरपरैरनुष्ठैरप्रयत्नैरपि कर्मानुष्ठातृभिरेति । सख्यं प्राप्नोति । तथानानुभूतीरपरिचरणाः प्रजा अवधून्वानः परित्यजन् पूर्वीर्बह्वीः शरदः संवत्सरानयमिंद्रस्तर्तरीति । भृशमतिक्रामति । स्तोतृभिः सह सख्यं कुर्वन् चिरकालं वसतीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

रूपंरूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय ।

इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दश ॥ १८

रूपंऽरूपं । प्रतिऽरूपः । बभूव । तत् । अस्य । रूपं ।

प्रतिऽचक्षणाय ।

इंद्रः । मायाभिः । पुरुऽरूपः । ईयते । युक्ताः । हि । अस्य ।

हरयः । शता । दश ॥ १८

अयमिंद्रः प्रतिरूपो रूपाणां प्रतिनिधिः सन् रूपंरूपं तत्तदग्न्यादिदेवतास्वरूपं बभूव । प्राप्नोति ॥ भू प्राप्ताविति धातुः ॥ इंद्रः स्वमायया तत्तद्देवतारूपो भवतीत्यर्थः । अस्य चेंद्रस्य तत्प्राप्तमग्न्यादिदेवतास्वरूपं प्रतिचक्षणाय प्रतिनियत-दर्शनायायमग्निरयं विष्णुरयं रुद्र इत्येवमसंकीर्णदर्शनाय भवति । अपि चायमिंद्रो मायाभिः ॥ ज्ञाननामैतत् ॥ ज्ञानैरा थैः संकल्पैः पुरुरूपो बहुविधशरीरः सन् ईयते । यजमानान् गच्छति । ननु द्वावेवास्याश्वावेकश्च रथः कथमनेन युगपद्बहून् गच्छतीत्यत आह । अस्येंद्रस्य हरयोऽश्वा युक्ता रथे योजिताः शता दश सहस्रसंख्याका अपरिमिताः संति । हि यस्मादेवं तस्माद्बहुशरीराणि स्वीकृत्य युगपद्विभूतो यजमानान् गच्छतीत्यर्थः ॥ अन्ये मन्यंत इदि परमैश्वर्ये इत्यस्य धातोरर्थानुगमादिंद्रः परमात्मा । स चाकाशवत्सर्वगतः सदानंदरूपः । स एवो-पाधिभिरंतःकरणैः प्रतिशरीरमवच्छिन्नः सन् जीवात्मेति व्यपदिश्यते । स एवा-नादिमायाशक्तिभिर्वियदादिजगदात्मना विवर्तते शब्दादिविषयग्रहणशीला इंद्रिय-वृत्तयश्च तेनैव संभवाः । एतत्सर्वं तस्य परमात्मनो यद्वास्तवं रूपं तस्य दर्शनायेति । अयमर्थोऽनया प्रतिपाद्यते । रूपं रूपं । रूप्यत इति रूपं शरीरादि । प्रतिशरीरं चिद्रूपः सर्वगतः परमात्मा प्रतिरूपः प्रतिबिंबरूपः सन् सर्वाणि शरीराणि बभूव । प्राप्नोतु । तस्य प्राप्तं प्रतिबिंबरूपमस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय प्रतिनियताकारस्य दर्शनाय भवति । स चेंद्रः परमेश्वरो मायाभिर्मायाशक्तिभिः पुरुरूपो वियदादिवि-बहुविधरूपैरुपेतः सन् ईयते । चेष्टते एतद्रूपस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय भवति ।

अक्ष च इव यता तत्तत्संख्याका चरव इंद्रियवृत्तय युक्ता विषयव्यवधायोऽप्रमाः- संति। तदपास्य वास्तवरूपस्य दर्शनाय भवतीति। एवं स्थूलसूक्ष्मपरोक्षापरोक्ष- दादिभेदभिन्नं बहु च तत्तन्नाम देहत्वजनया प्रत्यपादीति॥

॥ अथैकोनविंशी॥

युजानो हरिता रथे भूरि त्वष्टेह राजति।
को विश्वाहा द्विषतः पक्ष आसत उतासीनेषु सूरिषु॥ १९

युजानः। हरिता। रथे। भूरि। त्वष्टा। इह। राजति।
कः। विश्वाहा। द्विषतः। पक्षः। आसते। उत।
आसीनेषु। सूरिषु॥ १९

हरिता हरितवर्णौ रथे युजानो युंजन् त्वष्टा दीप्त इंद्र इव त्रैलोक्ये भूरि भूरिषु बहुषु प्रदेशेषु राजति दीप्यते उतापि च सूरिषु स्तोतृष्वस्मासु आसीनेषु सत्सु विश्वाहा सर्वदेन्द्रादन्यः को नाम द्विषतः पक्ष्णोः शत्रोः पाचको बाधकः सन् आसते। तिष्ठति। इंद्र एव सर्वदा पक्षमध्यासते इत्यर्थः। यद्वा पक्ष इति सप्तमीं सामीप्यवचनं। इंद्रादन्यः को नाम द्विषतः पक्ष्णोः समीप आसते। आस्ते। इंद्र एव नियंता सन् पक्षसमीपे आस्थातुमर्हतीति भावः॥

॥ अथ विंशी॥

अगव्यूति क्षेत्रमागन्म देवा उर्वी सती भूमिरंहूरणाभूत्।
बृहस्पते प्र चिकित्सा गविष्टावित्था सते जरित्र इंद्र पंथां॥ २०

अगव्यूति। क्षेत्रं। आ। अगन्म। देवाः। उर्वी। सती।
भूमिः। अंहूरणा। अभूत्।
बृहस्पते। प्र। चिकित्स। गोऽइष्टौ। इत्था। सते। जरित्रे।
इंद्र। पंथां॥ २०

अक्षेत्रं । अरण्ये निर्जने गतौ देवान् भूमिं बृहस्पतिं । इंद्रं चा कोशद्धाजो यं-मृचा चार्गव्यूतीऽध्यायेति ॥ अगव्यू तौ क्षेत्र देवान् पाहि भूमिमघोऽस्मे । बृहस्पतिं तृतीये त इंद्र पथोऽस्तमे च्युत इति च ॥ हे देवा अगव्यूतिगोचरं गोभ्यं चाररहितं क्षेत्रं देशमागन्म । आगताः स्मः । अतो मां रक्षतेति शेषः । उर्वी विस्तीर्णा सती भूमिरंहूरणा । अंहूरणा अंहसां दस्यूनः । तेषां रमणी रमयित्र्यभूत् । अभवत् । अथानतः सापि रक्षत । हे बृहस्पते त्वं गविष्टौ गवामन्वेषण उपाये प्रचिकित्स । प्रवेदय । इत्थमनेन प्रकारेण सते भवते दुःखमनुभवते जरित्रे स्तोत्रे मह्यं हे इंद्र पंथां पंथानं मार्गं प्रचिकित्स । प्रज्ञापय ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे नवविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

दिवेदिवे सदृशीरन्यमर्धं कृष्णा असेधदप सद्मनो जाः ।

अहन्दासा वृषभो वस्नयंतोदव्रजे वर्चिनं शंबरं च ॥ २१

दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अन्यं । अर्धं । कृष्णाः । असेधत् ।

अप । सद्मनः । जाः ।

अहन् । दासा । वृषभः । वस्नऽयंता । उदऽव्रजे । वर्चिनं ।

शंबरं । च ॥ २१

अयमिंद्रः सद्मनः सदनादन्तरिक्षैकदेशात्सकाशात् जायमानाः सूर्या-दना प्रादुर्भवन् सदृशीस्तुल्यरूपाः कृष्णाः कृष्णवर्णा रात्रीर्दिवे दिवे प्रतिदिनं अपासेधत् । निवर्तयति । किमर्धं । अन्यमर्धं अद्वयं अपरं भागं प्रकाशयितुं अहोरात्रात्मकस्य दिवसस्य हि रात्रिरेको भागः । अपि च वृषभो वर्षिता स इंद्रो दासा दासावुपक्षपयितारौ वस्नयन्तौ धनं कामयमानौ । यद्वा निवासं तुभूतं धनं । अधिष्ठानौ वर्चिनं शंबरं चैतन्नामकावसुरावुदव्रजे । इदकानि प्रवर्त्यकिमत्यदव्रजी देशविशेषः । तस्मिन्नहन् । हतवान् ।

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्रस्तोक इन्नु राधसस्त इंद्र दश कोशयीर्दश वाजिनोऽदात्।
दिवोदासादतिथिग्वस्य राधः शांबरं वसु प्रत्यग्रभीष्म ॥ २२

प्रऽस्तोकः। इत्। नु। राधसः। ते। इंद्र। दश। कोशयीः।
दश। वाजिनः। अदात्।
दिवःऽदासात्। अतिथिऽग्वस्य। राधः। शांबरं। वसु।
प्रति। अग्रभीष्म ॥ २२

एतदाद्यास्तिस्रः सृंजयपुत्रस्य प्रस्तोकस्य राज्ञो दानस्तुतिः। स एव दिवोदासोऽश्वत्थोऽतिथिग्व इति चाख्यायते। हे इंद्र ते तव राधस आराधयितुः स्तोतुः। चतुर्थ्यर्थे षष्ठी। त्वां स्तुवते मह्यं गर्गाय प्रस्तोको राजा दश कोशयोः सुवर्णपूर्णान्दशसंख्याकान् कोशान्दश वाजिनोऽश्वांश्च तु क्षिप्रमदात्। प्रायच्छत्। इदिति पूरणः। वयं च तस्माद्दिवोदासादेतत्संज्ञात्प्रस्तोकाद्वसु धनं प्रत्यग्रभीष्म। प्रतिगृहीतवंतः। कीदृशं। अतिथिग्वस्य तस्यैव प्रस्तोकस्य स्वभूतं राधो राधकं शांबरं शंबरादसुरादागतं। शंबरं हत्वा त्वया दत्तं तदीयमित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

दशाश्वान्दश कोशान्दश वस्त्राधिभोजना।
दशो हिरण्यपिंडान्दिवोदासादसानिषं ॥ २३

दश। अश्वान्। दश। कोशान्। दश। वस्त्रा। अधिऽभोजना।
दशो इति। हिरण्यऽपिंडान्। दिवःऽदासात्। असानिषं ॥ २३

दश दशसंख्याकानश्वान् दशसंख्याकान् हिरण्मयपूर्णान् कोशानधिभोजना। भोजनमिति धननाम। अधिकं धनं येषां मूल्यं। तादृशानि दशसंख्यानि वस्त्राणि दशो दश च दशसंख्याकांश्च हिरण्यपिंडान् सुवर्णपिंडानेतान् सर्वान्दिवोदासात्प्रस्तोकादहमसानिषं। सनभजे। लब्धवानस्मि ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

दश रथान्प्रष्टिमतः शतं गा अथर्वभ्यः।

अश्वथः पायवेऽदात्॥ २४

दश। रथान्। प्रष्टिऽमतः। शतं। गाः। अथर्वऽभ्यः।

अश्वथः। पायवे। अदात्॥ २४

दश दशसंख्याकान् प्रष्टिमतः प्रष्टिस्त्रिपद आधारः। तद्युक्तानीति प्रष्टयोऽश्वाः। तद्युक्तान्रथान् शतं शतसंख्याका गाश्चाथर्वभ्योऽथर्वगोत्रेभ्य ऋषिभ्यः पायवे भरद्वाजपुत्रायैतत्संज्ञायाश्वत्थे चाक्षुर्योऽश्वत्थानेतत्संज्ञः प्रस्तोकोऽदात्। दत्तवान्॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

महि राधो विश्वजन्यं दधानान्भरद्वाजान्त्सार्ञ्जयो अभ्ययष्ट॥ २५

महि। राधः। विश्वऽजन्यं। दधानान्। भरत्ऽवाजान्।

सार्ञ्जयः। अभि। अयष्ट॥ २५

विश्वजन्यं सर्वजनहितं महि महद्राधो धनं दधानान्धारयतो भरद्वाजान् भरद्वाजपुत्रानस्मान् सार्ञ्जयः सृञ्जयपुत्रः प्रस्तोकोऽभ्ययष्ट। अपूजयत्॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुस्त्रिंशो वर्गः॥

वनस्पत इत्येषा रथारोहणे विनियुक्ता। सूत्रितं च। वनस्पते वीड्वंगो हि भूया इत्येतयाभ्यान्यपि यानस्थानानि। आ० सू० २. ६.। इति॥

॥ सैषा षड्विंशी ॥

वनस्पते वीड्वंगो हि भूया अस्मत्सखा प्रतरणः सुवीरः।

गोभिः संनद्धो असि वीळयस्वास्थाता ते जयतु जेत्वानि॥ २६

वनस्पते । वीडुऽअंगः । हि । भूयाः । अस्मत्ऽसखा ।
प्रऽतरणः । सुऽवीरः ।
गोभिः । संऽनद्धः । असि । वीळयस्व । आऽस्थाता । ते ।
जयतु । जेत्वानि ॥ २६

हे वनस्पते वनस्पतिविकार रथ त्वं वीड्वंगो दृढावयवो भूयाः । भव । अस्मत्सखा वयं सखायो यस्य स तादृशश्च भव । प्रतरणः प्रवर्धयिता सुवीरः शोभनैर्वीरैः शूरभटैः पुत्रादिभिर्वा युक्तश्च भव । अपि च त्वं गोभिर्गोविकारैश्चर्मभिः संनद्धोऽसि । सम्यग्बद्धो भवसि । तादृशस्त्वं वीळयस्व । अस्मान्दृढीकुरु । ते तवास्थाता त्वय्यवस्थितो रथी च जेत्वानि जेतव्यानि शत्रुसैन्यानि जयतु ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

दिवस्पृथिव्याः पर्योज उद्भृतं वनस्पतिभ्यः पर्याभृतं सहः ।
अपामोज्मानं परि गोभिरावृतमिंद्रस्य वज्रं हविषा
रथं यज ॥ २७

दिवः । पृथिव्याः । परि । ओजः । उत्ऽभृतं । वनस्पतिऽभ्यः ।
परि । आऽभृतं । सहः ।
अपां । ओज्मानं । परि । गोभिः । आऽवृतं । इंद्रस्य ।
वज्रं । हविषा । रथं । यज ॥ २७

दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्चोद्भृतमुद्धृतं सारत्वेनोपात्तं यदोजो बलमस्ति तद्रूपं । वनस्पतिविकारत्वाद्रथस्य । वनस्पतयो हि पृथिव्याः सारभूताः ते च द्युसंबंधिभिर्वृष्ट्यादिभिः प्रवृद्धाः । अतो रथस्य लोकद्वयसारत्वमुपपन्नं ॥ परि पंचम्यर्थानुवादी अपि च वनस्पतिभ्यो वृक्षेभ्यः । परि पूर्ववत् । आभृतमाहृतं सहो बलरूपमपामुदकानामोज्मानं प्रेरकं । यद्वोज्मा वेगः । अपां वेग इव वेगवन्तं गोभिर्गोविकारैश्चर्मभिः परितः आवृतमावेष्टितमिंद्रस्य वज्रं वज्रकारेयं । श्रूयते हि । इंद्रो

उक्ताय यत्नवहदवयवात् स मेधा अभवत् यन्नस्तीयं रथस्तीयं नृपस्तीयमिति।
एवंगुणविशिष्ट' रथं हविषा पुरोडाशादिना हे अध्वर्यो यजमानमेषोत्तरा च
रथदेवत्यस्य हविषो याज्यानुवाक्ये लिंगादवगंतव्ये॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

इंद्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मित्रस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः।
सेमां नो हव्यदातिं जुषाणो देव रथ प्रति हव्या गृभाय॥ २८

इंद्रस्य। वज्रः। मरुतां। अनीकं। मित्रस्य। गर्भः।
वरुणस्य। नाभिः।
सः। इमां। नः। हव्यऽदातिं। जुषाणः। देव। रथ।
प्रति। हव्या। गृभाय॥ २८

यो रथ इंद्रस्य वज्र वज्राकारेण वज्रं करेयो मरुतामेतत्संज्ञानां देवगणानामाय-
नीकमग्रभूतं तद्वज्ञीभूगामी मित्रस्यापरभिमानिनो देवस्य गर्भो गर्भवदंतर्वर्तमानः।
अवनि हि रथः संचरति। वरुणस्य रात्र्यभिमानिदेवस्य नाभिर्नाभिस्थानीयः।
नाभिर्यथा देहमध्ये नैचल्ये नावतिष्ठते तद्वद्रात्रौ कश्चिदेव स्थितः। हे देव द्योतमान
रथ स त्वमुपः स नाडमस्मदीयां नोऽस्मदीयां हव्यदातिं हविर्दानवतीं यागक्रियां
जुषाणः सेवमानः सन् हव्या हव्यान्यस्मदीयानि हवींषि प्रतिगृभाय। प्रतिगृहाण॥

परेषा स येन संग्रामे दुंदुभिनामयंतीयः। स्तुतिं च। उप श्वासय पृथिवी मुत
द्यामिति तृचेन दुंदुभिमस्तुवत। स्त० सू० ६. ११. । इति॥

॥ ऐषाऽकोनत्रिंशी ॥

उप श्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुत्रा ते मनुतां विष्ठितं जगत्।
स दुंदुभे सजूरिंद्रेण देवैर्दूराद्दवीयो अप सेध शत्रून्॥ २९

उप। श्वासय। पृथिवीं। उत। द्यां। पुरुऽत्रा। ते। मनुतां।
विऽस्थितं। जगत्।

सः । दुंदुभे । सऽजूः । इंद्रेण । देवैः । दूरात् । दवीयः ।

अप । सेध । शत्रून् ॥ २९

हे दुंदुभे पृथिवीमुतापि च द्यां दिवमुपश्वासय । आत्मीयेन शब्देनाश्वासय । यथा लोकद्वयं त्वदीयेन शब्देनापूरितं भवति तादृशं शब्दं कुर्वित्यर्थः । अपि च विष्ठितं विशेषेण स्थितं स्थावरं जंगमं चानयविधं प्राणिजातं ते त्वदीयं शब्दं श्रुत्वा बहुधा मनुतां । जानातु । हे दुंदुभे स त्वमिंद्रेणान्यैर्देवैश्च सजूः सह दूराद्दवीयो दूरादपि दूरतरं शत्रूनस्मदीयानपसेध । अपगमय । अत्र निरुक्तं । दुंदुभिरिति शब्दानुकरणं द्रुमो भिन्न इति वा दुंदुभ्यतेर्वा स्याद्दाब्दकर्मणः । नि० ९. १२. । इत्यादि ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

आ क्रंदय बलमोजो न आ धा निः ष्टनिहि दुरिता बाधमानः ।

अप प्रोथ दुंदुभे दुच्छुना इत इंद्रस्य मुष्टिरसि वीळयस्व ॥ ३०

आ । क्रंदय । बलं । ओजः । नः । आ । धाः । निः ।

स्तनिहि । दुःऽइता । बाधमानः ।

अप । प्रोथ । दुंदुभे । दुच्छुनाः । इतः । इंद्रस्य । मुष्टिः ।

असि । वीळयस्व ॥ ३०

हे दुंदुभे आक्रंदय । अस्मच्छत्रून्रोदय । बलं सेनाङ्गपनोजः शरीरबलं च नोऽस्मास्वाधाः । आधेहि । प्रयच्छ । तथा दुरिता दुरितानि दुर्गमनानि बाधमानो हिंसन्त्वं निःष्टनिहि । नितरां शब्दं कुरु ॥ स्तन शब्दे इति धातुः ॥ हे दुंदुभे दुच्छुना अस्माकं दुःखहेतुभूतं शुनं सुखं यासां तादृशीः शत्रुसेना इतोऽस्मत्स्थाना-दपप्रोथ । बाधस्व । त्वं चेंद्रस्य मुष्टिरसि । मुष्टिरिव शत्रूणां हंता भवसि । अतोऽस्मान्वीळयस्व । दृढीकुरु ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

आमूरज प्रत्यावर्तयेमाः केतुमद्दुंदुभिर्वावदीति।

समश्वपर्णाश्चरंति नो नरोऽस्माकमिंद्र रथिनो जयंतु॥ ३१

आ। अमूः। अज। प्रतिऽआवर्तय। इमाः। केतुऽमत्।

दुंदुभिः। वावदीति।

सं। अश्वऽपर्णाः। चरंति। नः। नरः। अस्माकं। इंद्र।

रथिनः। जयंतु॥ ३१

अस्याः पूर्वार्धो दुंदुभिदेवत्य उत्तरार्धश्चैंद्रः। यद्वोभावप्यर्धर्चावैंद्रौ। हे इंद्र अमूः शत्रुषु स्थिताः ता गा आज। अस्मान्प्रत्यागमय। इमा अस्मदीया गाः शत्रुभिर्जिहीर्षिताः प्रत्यावर्तय। प्रतिनिवर्तय। अयं च दुंदुभिः केतुमत् प्रज्ञानवत् यथा सर्वैर्ज्ञायते तथा वावदीति। भृशं शब्दं करोति। अश्वपर्णा अश्वपतना अश्ववाहाश्च नोऽस्मदीयाश्च नरः पुरुषाः संचरंति। शत्रुभिर्युध्यमाना वर्तंते। तथा सति हे इंद्र अस्माकं रथिनो रथारूढाः पुरुषाः शत्रून् जयंतु॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचत्रिंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः॥

अजीजनज्जनयसि च जातं पुत्रं प्रशंसितमित्यत्र वर्णनात् प्रशंसायामित्यर्थः। हिनेति निपातद्वयसमुदायो वीर्यत्वार्थे। स त्वदर्थमग्निरस्मद्रक्षाकामसमानो भवति। वयं च हव्यदातारो हव्यानां हविषां देवेभ्यो दातारो वयमग्नये दाशेम। हवींषि दद्याम। स चाग्निरोजस्वी संग्रामेष्ववितारक्षिता वृधो वर्धकश्चास्माकं शुभदः भवतु। अस्माकं च तनूनां तनयानामपत्यानां पुत्राणां च त्राता रक्षिता भवतु॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृषा ह्य॑ग्ने अजरो महान्विभास्यर्चिषा।
अजस्रेण शोचिषा शोशुचच्छुचे सुदीतिभिः सु दीदिहि॥ ३

वृषा। हि। अग्ने। अजरः। महान्। विऽभासि। अर्चिषा।
अजस्रेण। शोचिषा। शोशुचत्। शुचे। सुदीतिऽभिः।
सु। दीदिहि॥ ३

हे अग्ने वृषा वर्षिता कामानां वृष्टेः कर्ता वा अजरो जरारहितो महान् गुणैरधिक एवंभूतस्त्वमर्चिषा दीप्त्या विभासि हि। विशेषेण प्रकाशसे खलु। हे शुचे दीप्ताग्ने अजस्रेणाविच्छिन्नेन शोचिषा तेजसा शोशुचत् भृशं दीप्यमानस्त्वं सुदीतिभिः सुदीप्तिभिः सु दीदिहि। सुष्ठु अस्मान् प्रकाशय॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

महो देवान्यजसि यक्ष्यानुषक्तव क्रत्वोत दंसना।
अर्वाचः सीं कृणुह्यग्नेऽवसे रास्व वाजोत वंस्व॥ ४

महः। देवान्। यजसि। यक्षि। आनुषक्। तव। क्रत्वा।
उत। दंसना॥
अर्वाचः। सीम्। कृणुहि। अग्ने। अवसे। रास्व। वाजा।
उत। वंस्व॥ ४

हे अग्ने त्वं मह्नो महतो देवान्यजसि। प्रशस्तानां यज्ञे ऋत्विग्भिः पूज्यसि। अतोऽस्माकमपि यज्ञ आनुषक् आनुषक्तं संततं यथा भवति तथा यक्षि। तान्देवानाभज तदर्थं तव क्रत्वा प्रज्ञयापि च दंसना कर्मणा च। सोमिति परिग्रहार्थीयः। तान् सर्वान्देवानभितोऽभिमुखीकृत्य कर्माणि कुर्वन्नस्मद्यज्ञार्थं। तथा वाजा वाजान् हविर्लक्षणान्यन्नानि। रास्व। तेभ्यो देवेभ्यो देहि। यानि च त्वमपि भंक्ष। तुभ्यं प्राप्तानि हवींषि सम्भज ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यमापो अद्रयो वना गर्भमृतस्य पिप्रति।

सहसा यो मथितो जायते नृभिः पृथिव्या अधि सानवि ॥ ५

यं। आपः। अद्रयः। वना। गर्भं। ऋतस्य। पिप्रति।

सहसा। यः। मथितः। जायते। नृऽभिः। पृथिव्याः।

अधि। सानवि ॥ ५

आपो वसतीवर्याख्या अद्रयो पाषाणा वना वनानि काष्ठानि च ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा गर्भं गर्भवदन्तर्वर्तमानं यमग्निं पिप्रति पूरयंति। यद्वापः समुद्रिया अद्रयो मेघा वनान्यरण्यानि च ऋतस्य गर्भं गाढवर्षं ब्युतदापरूपेण वर्तमानं यमग्निं पिप्रति पूरयंति। यश्चाग्निर्नृभिर्नेतृभिर्ऋत्विग्भिः सहसा बलेन मथितः सन् पृथिव्या अधि भूमेरुपरि सानवि समुच्छ्रिते उत्कृष्टे देवयजनदेशे जायते प्रादुर्भवति स त्वं यष्टव्यः। यद्वा यः पप्राविति वक्ष्यमाणसंबंधः ॥

॥ इति चतुर्थाष्टके प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ यः पप्रौ भानुना रोदसी उभे धूमेन धावते दिवि।

तिरस्तमो ददृश ऊर्म्यास्वा श्यावास्वरुषो वृषा श्यावा

अरुषो वृषा ॥ ६

आ। यः। पप्रौ। भानुना। रोदसी इति। उभे इति।

धूमेन। धावते। दिवि।

तिरः। तमः। ददृशे। ऊर्म्यासु। आ। श्यावासु। अरुषः।

वृषा। आ। श्यावाः। अरुषः। वृषा॥६

योऽग्निर्भानुना दीप्त्योभे रोदसी द्यावापृथिव्यावापप्रौ आपूरयति स धूमेन दिव्यन्तरिक्षे धावते। गच्छति। धूमो हि मेघात्मना परिणतः सन्नन्तरिक्षे गच्छति। कार्यकारणयोरभेदविवक्षया तद्गमनमग्नावुपचर्यते। अपि चायमरुष आरोचमानो वृषा वर्षिता कामानामेवंगुणकोऽग्निः श्यावासु श्याववर्णासु ऊर्म्यासु। रात्रिनामैतत्। निशासु तमोऽन्धकारं तिरस्कृत्या समन्ताद्ददृशे। दृश्यते। श्यावाः श्याववर्णा रात्रीरा तिष्ठति। अरुषो वृषेति पुनरुक्तिरादरार्था पादपूरणार्था वा॥

॥ अथ सप्तमी॥

त्वद्भिरग्ने अर्चिभिः शुक्रेण देव शोचिषा।

भरद्वाजे समिधानो यविष्ठ्य रेवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक दीदिहि॥७

त्वत्ऽभिः। अग्ने। अर्चिऽभिः। शुक्रेण। देव। शोचिषा।

भरत्ऽवाजे। सम्ऽइधानः। यविष्ठ्य। रेवत्। नः। शुक्र।

दीदिहि। द्युऽमत्। पावक। दीदिहि॥७

हे देव दानादिगुणयुक्त यविष्ठ्य युवतमशुक्र दीप्ताग्ने शुक्रेण निर्मलेन शोचिषा तेजसा भरद्वाजेऽस्मत्पितरि समिधानः समिध्यमानस्त्वं त्वद्भिर्मदीयैरर्चिभिस्तेजोभिर्नोऽस्मदर्थं रेवद्धनयुक्तं यथा भवति तथा दीदिहि। दीप्यस्व। तथा पावक हे शोधकाग्ने द्युमद् द्योतमानेन च युक्तं यथा भवति तथा दीदिहि। दीप्यस्व॥

॥ अथाष्टमी॥

विश्वासां गृहपतिर्विशामसि त्वमग्ने मानुषीणाम्।

शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्यंहसः समेद्धारं शतं हिमाः स्तोतृभ्यो

ये च ददति॥८

विश्वासां। गृहऽपतिः। विशां। असि। त्वं। अग्ने।
मानुषीणां।
शतं। पूःऽभिः। यविष्ठ। पाहि। अंहसः। सम्ऽएद्धारं।
शतं। हिमाः। स्तोतृऽभ्यः। ये। च। ददति॥ ८

हे अग्ने त्वं मानुषीणां मनोरपत्यभूतानां विश्वासां सर्वासां विशां प्रजानां गृहपतिरसि। गृहस्वामी भवसि। हे यविष्ठ युवतमाग्ने समेद्धारं शतं हिमाः शतं हेमन्तान् संवत्सरान् समेद्धारं त्वां सम्यगिद्धं कुर्वन्तं मां शतं शतेन शतसंख्याकैः पूर्भिः पालकैरंहसः पापादागसः मत्तो वा पाहि। रक्ष। ये च स्तोतृभ्यो ददति धनं तव समिन्धनस्य कर्तरि प्रयच्छन्ति तांश्च पाहि॥

॥ अथ नवमी॥

त्वं नश्चित्र ऊत्या वसो राधांसि चोदय।
अस्य रायस्त्वमग्ने रथीरसि विदा गाधं तुचे तु नः॥ ९

त्वं। नः। चित्रः। ऊत्या। वसो इति। राधांसि। चोदय।
अस्य॥ रायः। त्वं। अग्ने। रथीः। असि। विदाः। गाधं।
तुचे। तु। नः॥ ९

हे वसो वासकाग्ने चित्रो दर्शनीयस्त्वमूत्या रक्षया सह राधांसि धनानि नोऽस्मभ्यं चोदय। प्रेरय। अस्य सर्वत्र लोके परिदृश्यमानस्य रायो धनस्य त्वं रथीरसि। रथिता नेता भवसि। अतः कारणादस्मभ्यं धनानि प्रेरयेत्यर्थः। अपि च नोऽस्माकं तुचे। अपत्याय। तु। अपत्यायापत्यहेतुभूताय पुत्रादये गाधं प्रतिष्ठां क्षिप्रं विदाः। लंभय॥

॥ अथ दशमी॥

पर्षि तोकं तनयं पर्तृभिष्ट्वमदब्धैरप्रयुत्वभिः।
अग्ने हेळांसि दैव्या युयोधि नोऽदेवानि ह्वरांसि च॥ १०

पाहि । तोकम् । तनयम् । पर्तृऽभिः । त्वम् । अदब्धैः ।

अप्रयुत्वऽभिः ।

अग्ने । हेळांसि । दैव्या । युयोधि । नः । अदेवानि ।

ह्वरांसि । च ॥ १०

हे अग्ने त्वमदब्धैः केनाप्यहिंसितैरप्रयुत्वभिः । यौतिरत्र पृथग्भावार्थः अपृथग्भूतैः संहतैः पर्तृभिः पालनसाधनैस्तोकं पुत्रं तनयं पौत्रं च पाहि । पालय । दैव्या देवसंबंधीनि च हेळांसि क्रोधानस्मद्युयोधि । पृथक्कुरु । अदेवानि मनुष्यसंबंधीनि च ह्वरांसि हिंसनानि चास्मत्तः पृथक्कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ सखायः सबर्दुघां धेनुमजध्वमुप नव्यसा वचः ।

सृजध्वमनपस्फुराम् ॥ ११

आ । सखायः । सबःऽदुघाम् । धेनुम् । अजध्वम् । उप । नव्यसा ।

वचः ।

सृजध्वम् । अनपऽस्फुराम् ॥ ११

हे सखायः समानख्यानाः ऋत्विजः सबर्दुघां । सबरिति पयसो नाम । सबरस्य क्षीरस्य पयसो दोग्ध्रीं धेनुं गामाजध्वं । अभिगच्छत । प्रमुत । केन साधनेन । नव्यसा नवीयसा नवतरेण वचो वचसा स्तुतिरूपेण शब्देन । तदनंतरमनपस्फुरां । अपस्फुरतिर्वधकर्मा । अनपवाध्यां तां धेनुमुपसृजध्वं । वत्सेनोपसृष्टां कुरुत । बहुदेवत्यत्वात् बहूनां यागानां पयो दोग्ध्रीमिति शेषः । अथवा महतां माता पृश्निराख्या माध्यमिका वाग्धेनुः । हे सखायः स्तोतारः सबर्दुघां सबरस्योदकस्य पयसो दोग्ध्रीं धेनुं पृश्निं नव्यसा नवतरेण वचसा स्तोत्रेणोपाजध्वं । उपागच्छत । अनपस्फुरामनपवाधनीयां तां सृजध्वं । बंधनाद्विसृजत । मुंचत । ईदृशी महती धेनुर्मरुतां माता किल मरुतां तेषां प्राशस्त्यमिति मरुत्स्तुतिः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

या शर्धाय मारुताय स्वभानवे श्रवोऽमृत्यु धुक्षत।

या मृळीके मरुतां तुराणां या सुम्नैरेवयावरी॥ १२

या। शर्धाय। मारुताय। स्वऽभानवे। श्रवः। अमृत्यु।
धुक्षत।

या। मृळीके। मरुतां। तुराणां। या। सुम्नैः। एवऽयावरी॥ १२

या धेनुरमृत्यु मरणरहितं श्रवोऽन्नं पयोलक्षणं मारुताय शर्धाय धुक्षत अधुक्षत्। दोहनाय। शर्धाय प्रसहनशीलाय स्वभानवे स्वायत्तदीप्तये। याच तुराणां क्षिप्रकारिणां मरुतां मृळीके सुखे तत्परा वर्तते। या च सुम्नैः सुखैः स्तुभिरेवयावरी गन्त्री भवति तां धेनुमुपाजानीत इति पूर्वेणान्वयः। अत्रापि पूर्ववत्संप्रतिपत्तिरभिगंतव्या॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

भरद्वाजायाव धुक्षत द्विता।

धेनुं च विश्वदोहसमिषं च विश्वभोजसं॥ १३

भरत्ऽवाजाय। अव। धुक्षत। द्विता।

धेनुं। च। विश्वऽदोहसं। इषं। च। विश्वऽभोजसं॥ १३

हे मरुतो भरद्वाजायावधुक्षत द्विता द्विप्रकारमधुक्षत। किं तद्द्वितयं। धेनुं च गां दोग्ध्रीं चान्नं च। कीदृशीं धेनुं। विश्वदोहसं विश्वस्य व्याप्तस्य पयसो दोग्ध्रीं। कीदृशमन्नं। विश्वभोजसं सर्वेषां भोगपर्याप्तं॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तं व इंद्रं न सुक्रतुं वरुणमिव मायिनं।

अर्यमणं न मंद्रं सृप्रभोजसं विष्णुं न स्तुष आदिशे॥ १४

तं। वः। इंद्रं। न। सुऽक्रतुं। वरुणंऽइव। मायिनं।

अर्यमणं। न। मंद्रं। सृप्रऽभोजसं। विष्णुं। न। स्तुषे।

आऽदिशे ॥ १४

हे मरुद्गण तं तादृशं वस्त्वां स्तुषे। स्तौमि। किमर्थं। आदिशे आदेशनाय धनानामभिमतानां प्रदानाय। कीदृशं त्वां। इंद्रं नेंद्रमिव सुक्रतुं सुकर्माणं वरुणमिव मायिनं प्रज्ञावंतं प्रज्ञावंतमर्यमणं नार्यमणमिव मंद्रं स्तुत्यं विष्णुं न विष्णुमिव सृप्रभोजसं प्रभूतधनं। यदा त्वष्टा लिंगोक्तदेवतास्तदानीं नेयमृक् अपक्षार्थे द्रष्टव्यो ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

त्वेषं शर्धो न मारुतं तुविष्वण्यनर्वाणं पूषणं सं यथा शता ।
सं सहस्रा कारिषच्चर्षणिभ्य आँ आविर्गूळ्हा वसू करत्सुवेदा
नो वसू करत् ॥ १५

त्वेषं। शर्धः। न। मारुतं। तुविऽस्वनि। अनर्वाणं। पूषणं।
सं। यथा। शता।
सं। सहस्रा। कारिषत्। चर्षणिऽभ्यः। आ। आविः।
गूळ्हा। वसु। करत्। सुऽवेदा। नः। वसु। करत् ॥ १५

नेति संप्रत्यर्थे। न संप्रतीदानीं त्वेषं दीप्तं तुविष्वणि बहुशब्दमनर्वाणमप्रत्यृतं शत्रुभिरनभिगतं पूषणं पोषकं मारुतं मरुत्संबंधीदृशं शर्धोबलं स्तौमीति शेषः। स च मरुद्गणो यथा येन प्रकारेण शता शतसंख्याकानि धनानि सं सहैव चर्षणिभ्यो मनुष्येभ्योऽस्मभ्यं कारिषत् कुर्यात्। आकारः समुच्चये। यथा वा सहस्रा सहस्रसंख्याकानि धनानि च सं सहैव कारिषत् कुर्यात् तथा स्तौमीति पूर्वत्रान्वयः। अपि च स मरुद्गणो गूळ्हा गूढानि संवृतानि वसु वसूनि धनान्याविष्करत् अस्मभ्यमाविष्कुर्यात्। तथा वसु वसूनि धनानि सुवेद सुलभानि च नोऽस्माकं करत्। करोतु। यदा तु लिंगादियं पौष्णी तदा मारुतं शर्ध इव त्वेषं पूषणं पूषाख्यमेतन्नामकं देवं स्तौमीति योजनीयं ॥

॥ अथ षोडशी ॥

आ मा पूषन्नुप द्रव शंसिषं नु ते अपिकर्ण आघृणे ।

अघा अर्यो अरातयः ॥ १६

आ । मा । पूषन् । उप । द्रव । शंसिषं । नु । ते । अपिऽकर्णे ।

आघृणे ।

अघाः । अर्यः । अरातयः ॥ १६

हे पूषन् मा मामुप द्रव । रक्षणार्थमभिगच्छ । हे आघृणे आगतदीप्ते अघाः आहंतारोऽर्यः अरेरभिगंतारोऽरातयः शत्रुभूताः प्रजा उपद्रव । बाधस्व ॥ उपपूर्वो द्रवतिर्बाधायां वर्तते । यथा प्रजां पशूंश्च यजमानस्योपद्रावयति ॥ अहं च ते तवापिकर्णे कर्णावपिगते समीपदेशे स्थितः सन् नु क्षिप्रं शंसिषं । प्रशंसानि ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

मा काकंबीरमुद्वृहो वनस्पतिमशस्तीर्वि हि नीनशः ।

मोत सूरो अह एवा चन ग्रीवा आदधते वेः ॥ १७

मा । काकंबीरं । उत् । वृहः । वनस्पतिं । अशस्तीः । वि ।

हि । नीनशः ॥

मा । उत । सूरः । अहरिति । एव । चन । ग्रीवाः ।

आऽदधते । वेरिति वेः ॥ १७

ऋषिः पुत्रपौत्रसहितमात्मानं वृक्षपक्ष्याश्रयवनस्पतित्वेन रूपयन् तस्यानुद्धार-माशास्ते । हे पूषन् मा काकंबीरं काकानां भर्तारं वनस्पतिं वृक्षं मोद्वृहः । उद्धर । मा बाधस्व । पुत्रपौत्रादिभिः शाखाभूतैरुपेतमत एव पक्षिभिराश्रितं मां मा हिंसीरित्यर्थः । विपल्लवत्यर्थे । अपशस्तीरशंसनीया अशंसनीयस्य दुःखस्य कीर्तयित्रीर्वा

यत्प्रसूताः प्रजा विनीयन्ते हि। विनाशय च। सोम मा च सूरः प्रेरकः यत्सूर्यो वैव-नरः। अस्मान्मा वधीत्। एकस्मिन्नभिवर्धमानाद्वृक्षात्प्रवृद्धाद्वनस्पतिशाखासु तोऽपि यथान्येन वृक्षाः काष्ठमाच्छिद्यते। पोषाः। गिरं त्वचतदनस्यापर्यन्ति यद्ध्नन्ति पोषा दामानि। यथा अयथा वेः पक्षिणो चरणार्थं पोषा दामानि पाशरूपाण्यादधति धृत्वा निदधति तैव निहितैः पक्षिणो चरं त्वेव मत्वान् बंधनोपायैः यत्सूर्यो मा वधीदित्यर्थः॥

॥ अथाष्टादशी ॥

दृतेरिव तेऽवृकमस्तु सख्यम्।
अच्छिद्रस्य दधन्वतः सुपूर्णस्य दधन्वतः॥ १८

दृतेः। इव। ते। अवृकम्। अस्तु। सख्यम्।
अच्छिद्रस्य। दधन्ऽवतः। सुऽपूर्णस्य। दधन्ऽवतः॥ १८

हे पूषन् ते तव सख्यं सखित्वमस्मभ्यं बाधकारहितं सर्वैराक्रम्येण मतंमानमनाक्रम्यमस्तु। सर्वदा भवतु। दृतेरिव। यथा दृतेरुदकं अच्छिन्नमविच्छिन्नं भवतु। कीदृशो दृतिः। अच्छिद्रस्य छिद्ररहितस्य संस्थितस्य दधन्वतो दधिमतः। सुपूर्णस्य दधा सह पूरितस्य। पुनर्दधन्वत इति दध्नोऽधिकत्वद्योतनार्थः॥ ईदृशो दृतिः सर्वदा पूर्यते रथे वर्तते। स एव वयमपि तव सखायो भवेमेत्यभिप्रायः॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

परो हि मर्त्यैरसि समो देवैरुत श्रिया।
अभि ख्यः पूषन्पृतनासु नस्त्वमवा नूनं यथा पुरा॥ १९

परः। हि। मर्त्यैः। असि। समः। देवैः। उत। श्रिया।
अभि। ख्यः। पूषन्। पृतनासु। नः। त्वम्। अव। नूनम्।
यथा। पुरा॥ १९

हे पूषन् मर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः परः परस्तात्स्थितोऽसि। श्रिया संपदा देवेभिः सदृङ्ङेव जनः समानोऽसि। अस्मान् पृतनासु संग्रामेषु नोऽस्मानभिचक्ष्व। अभिपश्यानुग्रहबुद्ध्या विलोकय। यथा पुरा येन प्रकारेण पूर्वकालीनान्स्तोतॄन् रक्षित एवं नूनमद्येदानीमव। रक्षस्व ॥

॥ अथ विंशी ॥

वामी वामस्य धूतयः प्रणीतिरस्तु सूनृता ।
देवस्य वा मरुतो मर्त्यस्य वेजानस्य प्रयज्यवः ॥ २०

वामी । वामस्य । धूतयः । प्रऽनीतिः । अस्तु । सूनृता ।
देवस्य । वा । मरुतः । मर्त्यस्य । वा । ईजानस्य ।
प्रऽयज्यवः ॥ २०

हे धूतयः कंपयितारः प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्टव्या मरुतः वा युष्माकं प्रियसत्यात्मिका माध्यमिका युष्मदीया वाक् प्रणीतिरस्तु। अस्मदर्थं धनानां प्रणेत्री भवतु। देवस्य वा मर्त्यस्य मनुष्यस्य वेजानस्य यजमानस्य उभयविधस्य पुरुषस्य वामी प्रशस्या या वाक् वामस्य वननीयस्य धनस्य प्रणीतिः प्रणेत्री वा सूनृतेत्यन्वयः। प्रणीतिरस्त्वस्मदर्थं ॥

॥ अथैकविंशी ॥

सद्यश्चिद्यस्य चर्कृतिः परि द्यां देवो नैति सूर्यः ।
त्वेषं शवो दधिरे नाम यज्ञियं मरुतो वृत्रहं शवो ज्येष्ठं
वृत्रहं शवः ॥ २१

सद्यः । चित् । यस्य । चर्कृतिः । परि । द्याम् । देवः । न ।
एति । सूर्यः ।
त्वेषम् । शवः । दधिरे । नाम । यज्ञियम् । मरुतः । वृत्रऽहम् ।
शवः । ज्येष्ठम् । वृत्रऽहम् । शवः ॥ २१

यस्य च महतपसः प्रकृतिः कर्म सद्यश्चित्तस्य एव द्यां पर्येति परिगच्छति दिव्यन्तरिक्षे परितो वर्तते द्वेषो न द्वेष्टो द्योतमानः सूर्य इव ताद्दृशा गणात्मना मरुतस्त्वेषं दीप्तं नाम मरुत्सु नमस्विन्नत् वृष्णियं वर्षणशीलं शवो बलं दधिरे। अथ-यन्। तस्मा शवो बलं त्वेषं चास्तिरदृश्यस्य चंड भवति। तस्य त्वेषं शवो ज्येष्ठं सर्वेभ्यः प्रशस्ततमं भवति॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

सकृद्ध द्यौरजायत सकृद्भूमिरजायत।

पृश्न्या दुग्धं सकृत्पयस्तदन्यो नानु जायते॥ २२

सकृत्। ह। द्यौः। अजायत। सकृत्। भूमिः। अजायत।

पृश्न्याः। दुग्धम्। सकृत्। पयः। तत्। अन्यः। न। अनु।

जायते॥ २२

सकृद्ध सकृदेव द्यौरजायत। उदपाद्यत। सकृदुत्पन्नैव स्थिता भवति। न पुनस्तस्यां नष्टायामन्या तत्सदृशी द्यौर्जायते। भूमिश्च सकृदेवाजायत। पृश्न्या मरुतां मातुर्गोः पयश्च सकृदेकवारमेव दुग्धं यस्मात्पयसो मरुतो जज्ञिरे। पृश्न्यै वै पयसो मरुतो जाता इति तैत्तिरीयकं। यथा द्यावापृथिव्यौ सकृदेवोत्पद्येते एवं पृश्निरपि सकृद्दुग्धेनैव पयसा मरुतोऽजीजनत। ततः परमन्यः पदार्थो नानुजायते। तत्सदृशो नोत्पद्यते॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे चतुर्थो वर्गः॥

स्तुषे जनमिति पंचदशर्चं षष्ठं सूक्तं भारद्वाजस्य ऋजिश्वन आर्षं वैश्वदेवं। अंत्या षट्पंचाशदक्षरा शक्वरी शिष्टास्त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। स्तुषे पंचोना ऋजिश्वा च वैश्वदेवं च शक्वर्यंतमिति॥ व्यूढे दशरात्रे पंचमेऽहनीदं वैश्वदेवनिविद्धानं। सूत्रितं च। ऋजुनिंभ्या स्तुषे जनमिति वैश्वदेवं। आ० ८, ८। इति आद्या मध्यमाकृतीस्त्रोतने अथा॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

स्तुषे जनं सुव्रतं नव्यसीभिर्गीर्भिर्मित्रावरुणा सुम्नयंता।

त आ गमंतु त इह श्रुवंतु सुक्षत्रासो वरुणो मित्रो अग्निः॥ १

स्तुषे। जनं। सुऽव्रतं। नव्यसीभिः। गीःऽभिः। मित्रावरुणा। सुम्नऽयंता।

ते। आ। गमंतु। ते। इह। श्रुवंतु। सुऽक्षत्रासः। वरुणः। मित्रः। अग्निः॥ १

सुव्रतं सुकर्माणं जनं दैव्यं जनं देवसंघं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीर्भिः स्तुतिभिः। स्तुषे। अहं स्तवे। तथा मित्रावरुणा। मित्रः प्रमीतेस्त्रायको वरुणः पापान्निवार-यिता। एतावपि देवौ स्तौमि। कीदृशौ। सुम्नयंता सुम्नं स्तोतॄणामिच्छंतौ। सुक्षत्रासः शोभनबलास्ते वरुणादयः सर्वे देवा इहास्मिन्यज्ञे आगमंतु।

आगच्छंतु। ते तादृशः श्रुवंतु। अस्मदीयाः स्तुतीः शृण्वंतु च। अत्र मित्रादीनां परिगणनमुपलक्षणं सूक्तस्य सर्वदेवताप्रतिपादकत्वात्। अत एव पूर्वं जनमिति सामान्यनिर्देशः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विशोविश ईड्यमध्वरेष्वदृप्तक्रतुमरतिं युवत्योः।

दिवः शिशुं सहसः सूनुमग्निं यज्ञस्य केतुमरुषं यजध्यै॥ २

विशःऽविशः। ईड्यं। अध्वरेषु। अदृप्तऽक्रतुं। अरतिं। युवत्योः।

दिवः। शिशुं। सहसः। सूनुं। अग्निं। यज्ञस्य। केतुं।

अरुषं। यजध्यै॥ २

विशोविशः सर्वस्याः प्रजाया अध्वरेषु यज्ञेष्वीड्यमृत्विग्भिः स्तुत्यमदृप्तक्रतुं दर्परहितकर्माणमसूढप्रज्ञं वा युवत्योर्द्यावापृथिव्योररतिमधिगंतारमर्थं स्तुत्यमदृप्त-क्रतुं दिवो द्युलोकस्य शिशुं पुत्रं। दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निः। ऋग्वे० १०. ४५. १.। इति निगमः। यद्वा दिवः स्तोतुः पुत्रभूतं। तथापि निगमो भवति। त्वं पुत्रो भवसि यस्ते विधत्। ऋग्वे० २. १. ९.। इति। सहसो बलस्य सूनुं पुत्रं यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकमरुषं आरोचमानमेवंगुणकमग्निं यजध्यै यष्टुं। स्तुष इत्यनुवर्तते। स्तुषे। स्तुवे॥

॥ अथ तृतीया ॥

अरुषस्य दुहितरा विरूपे स्तृभिरन्या पिपिशे सूरो अन्या ।
मिथस्तुरा विचरन्ती पावके मन्म श्रुतं नक्षत ऋच्यमाने ॥ ३

अरुषस्य । दुहितरा । विरूपे इति । विऽरूपे । स्तृऽभिः ।
अन्या । पिपिशे । सूरः । अन्या ।
मिथःऽतुरा । विचरन्ती इति । विऽचरन्ती । पावके इति ।
मन्म । श्रुतं । नक्षत । ऋच्यमाने इति ॥ ३

अहोरात्रयोः स्तुतिः । अरुषस्य रोचमानस्य सूर्यस्य दुहितरा दुहितरौ । सूर्येण ह्यहोरात्रयोर्विभागः क्रियते । अतस्तद्योगात्तस्य दुहितरावित्युच्येते । विरूपे शुक्लकृष्णतया नानारूपे । तयोरन्यैका रात्रिः स्तृभिर्नक्षत्रैः पिपिशे । पिंश्यते । संश्लिष्यते । पिश अवयवे इति धातुः । अन्या इतरा त्वहर्दुहिता सूरः सूर्येण च पिपिशे । संश्लिष्यते तिग्मरश्मिभिः सूर्येण [illegible] भवत इत्यर्थः । मिथस्तुरा परस्परं बाधयन्त्यौ । अह्ना रात्रिर्निवर्त्यते रात्र्या चाहरिति परस्परं बाधः । अत एव विचरन्ती विविधं [illegible] पावके सर्वस्य शोधयित्र्यौ । एवंभूते अहश्च रात्रिश्च ऋच्यमाने अस्माभिः स्तूयमाने सत्यौ श्रुतं श्रोतव्यं मन्म मननीयं स्तोत्रलक्षणं नक्षत । व्याप्नुतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा बृहद्रयिं विश्ववारं रथप्रां ।
द्युतद्यामा नियुतः पत्यमानः कविः कविमियक्षसि प्रयज्यो ॥ ४

प्र । वायुं । अच्छ । बृहती । मनीषा । बृहत्ऽरयिं ।
विश्वऽवारं । रथऽप्रां ।
द्युतत्ऽयामा । निऽयुतः । पत्यमानः । कविः । कविं ।
इयक्षसि । प्रयज्यो । इति प्रऽयज्यो ॥ ४

वहती महती मनीषा कल्याणी स्तुतिर्वा युवमभ्यामिवत्स्योन प्रगच्छतु । उपसर्ग-श्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । कीदृशं यातं । पुरुहूतं बहुभिराहूतं विप्रभारं विशेषेण पोषं संभजनीयं रयिं रक्षस्तीभ्यश्च दातारं पूरयितारं । यद्वा स्तोतृणां रयिं धनैः पूरयितारं । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे प्रवज्यौ प्रकर्षेण वहन्ती यायो ऋजुगामिनौ प्रवीण्यामो निवृत्त आमीवरथवेश्या वनानाः प्रत्यक्षामोऽभिपतत्यभिगच्छतु । यद्वा पत्यतिरै स्यंवनौ । तादृशौ भवतामभीष्टः कविः क्रान्तदर्शी । एवंभूतस्त्वं कविं मेधाविनं स्तोतारमिच्छति । यमेन पूजक ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स मे वपुश्छदयदश्विनोर्यो रथो विरुक्मान्मनसा युजानः ।

येन नरा नासत्येषयध्यै वर्तिर्याथस्तनयाय त्मने च ॥ ५

सः । मे । वपुः । छदयत् । अश्विनोः । यः । रथः । विरुक्मान् ।

मनसा । युजानः ।

येन । नरा । नासत्या । इषयध्यै । वर्तिः । याथः । तनयाय ।

त्मने । च ॥ ५

अश्विनोः संबन्धी स रथो मे मदीयं वपुः शरीरं छदयतु । छदयतु । तेजसाच्छा-दयतु । यो रथो विरुक्मान् विरोचनवान् विशेषेण दीप्यमानो । मनसा मनोव्यापार-मात्रेण युजानोऽश्वैः संयुज्यमानो भवति । हे नरा नेतारौ हे नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ येन रथेन वर्तिः यातमस्मदं तनयाय पुत्रायात्मने तत्पितृभ्योऽन्नं चयमे कामान्प्रापयितुं गच्छथः स रथ इति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टके पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र वाँ व्ययाता वपुषा पृथिव्याः पुरीषाणि जिन्वतमप्यानि ।

सख्यंस्तुतः वयसो वसं गीर्भिर्जरन्ते स्यातजंगद्धा ज्यायः ॥ ६

पर्जन्यवाता । वृषभा । पृथिव्याः । पुरीषाणि । जिन्वतं ।

अप्यानि ।

सत्यऽश्रुतः । कवयः । यस्य । गीःऽभिः । जगतः । स्थातः ।

जगत् । आ । कृणुध्वं ॥ ६

हे पर्जन्यवाता पर्जन्यवायू वृषभा वृषभौ वर्षितारौ पृथिव्याः । अंतरिक्षनामैतत् । अंतरिक्षाद्भवान्याप्यानि पुरीषाणि पूरकाण्युदकानि जिन्वतं । प्रेरयतं । उत्तरोऽर्धः प्रत्यक्षकृतः । हे सत्यश्रुतः सत्यस्य श्रोतारः कवयो मेधाविनो मरुतो यस्य स्तोतुर्गीर्भिः स्तुतिभिर्यूयं स्तुता भवथ तस्य स्तोतुर्जगत्स्थावरजंगमात्मकं सर्वं प्रणिजातमा कृणुध्वं । आभिमुख्येन कुरुत । हे जगतः स्थातः । गणाभिप्रायमेकवचनं । स्थावरजंगमात्मकस्य जगतोऽवस्थापक हे मरुद्गणेति वार्थः ॥

अन्वारंभणीयायां सारस्वतस्य हविषो याज्या पावीरवीत्येषा । सूत्रितं च । पावीरवी कन्या चित्रायुः पीपिवांसं सरस्वतः । आ० २. ८. । इति ॥ एवोदयिते सारस्वते पशावेषैव पुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । पावीरवी कन्या चित्रायुर्यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः । आ० ३. ७. । इति ॥ अग्निमारुते शस्त्रेऽप्येषा । सूत्रितं च । राकामहमिति द्वे पावीरवी कन्या चित्रायुः । आ० ५. २०. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तमी ॥

पावीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धात् ।

ग्नाभिरच्छिद्रं शरणं सजोषा दुराधर्षं गृणते शर्म यंसत् ॥ ७

पावीरवी । कन्या । चित्रऽआयुः । सरस्वती । वीरऽपत्नी ।

धियं । धात् ।

ग्नाभिः । अच्छिद्रं । शरणं । सऽजोषाः । दुःऽआधर्षं ।

गृणते । शर्म । यंसत् । ७

धूता सरस्वती विश्वमस्मदीयं कर्म अस्माकं धातु । दधातु । धारयतु ददातु वा । मत्वेन प्रतिपादितो ह्यर्थोऽनुदीयते । अपि च ग्नाभिर्देवपत्नीभिः सजोषाः सह प्रीयमाणा । यद्वा ग्ना गायत्र्यादीनि छंदांसि । छंदांसि वै ग्ना इति श्रुतेः । तैः तादृभिश्च अच्छिद्रमवच्छिन्नं शरणं गृहं शर्म सुखं च यंसत् । प्रयच्छतु ॥

एकादशिने पैष्णे पथस्पथ इति याज्या । सूत्रितं च । पथस्पथः परिपतिं वचस्या शुक्रमते परमा परावदिति द्वे । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

पथस्पथः परिपतिं वचस्या कामेन कृतो अभ्यानळर्कं ।
स नो रासच्छुरुधश्चंद्राग्रा धियंधियं सीषधाति प्र पूषा ॥ ८

पथःऽपथः । परिऽपतिं । वचस्या । कामेन । कृतः । अभि । आनट् । अर्कं ।
सः । नः । रासत् । शुरुधः । चंद्रऽअग्राः । धियंऽधियं । सीसधति । प्र । पूषा ॥ ८

पथस्पथः सर्वस्य मार्गस्य परिपतिमधिपतिमर्कमर्चनीयं पूषणं कामेन काम्यमानेन फलेन कृतो वशीकृतः स्तोता वचस्या स्तुत्याभ्यानट् । अभ्यश्नुतां । प्राप्नोतु । स च पूषा नोऽस्मभ्यं शुरुधः शुचो रोधयित्रीर्गाश्चंद्राग्राः । चंद्रमिति हिरण्यनाम । हिरण्यप्रमुखा यद्वा आह्लादकाग्रा रासत् । ददातु ॥ रा दाने । लेटि रूपं ॥ तथा धियंधियं सर्वमस्मदीयं कर्म स पूषा प्रसीषधाति । प्रसाधयतु ॥

त्वष्ट्रे पशौ प्रथमभाजमिति याज्या । सूत्रितं च । प्रथमभाजं यशसं वयोधां सोमापूषणा जनना रयीणां । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी ॥

प्रथमभाजं यशसं वयोधां सुपाणिं देवं सुगभस्तिमृभ्वं ।
होता यक्षद्यजतं पस्त्यानामग्निस्त्वष्टारं सुहवं विभावा ॥ ९

प्रथमऽभाजं। यशसं। वयःऽधां। सुऽपाणिं। देवं।
सुऽगभस्तिं। ऋभ्वं।
होता। यक्षत्। यजतं। पस्त्यानां। अग्निः। त्वष्टारं।
सुऽहवं। विभाऽवा॥ ९

पावीरवी शोधयित्री कन्या कमनीया चित्रायुश्चित्रगमना चित्रान्ना वा वीरपत्नी। वीरः प्रजापतिः पतिर्यस्याः सा तादृशी। यद्वा वीराणां पालयित्री। एवंगुणविशिष्टं वयोधां वयसोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य धातारं धारयितारं यद्वा स्तोतृभ्योऽन्नस्य दातारं सुपाणिं। कल्याणं मणिबन्धादूर्ध्वं प्रदेशः पाणिः। शोभनपाणियुक्तं देवं दानादिगुणयुक्तं सुगभस्तिं। गभस्तिरिति बाहुनाम। शोभनदोर्दण्डयुक्तमृभ्वं भासमानं महान्तं वा पस्त्यानां। पस्त्यमिति गृहनाम। गृहस्थानां यजतं यष्टव्यं। त्वष्टारं कमनीयमित्यर्थः। सुहवं सुखेन ह्वातुं शक्यं। एवंभूतं त्वष्टारं होता देवानामाह्वाता विभावा दीप्यमानोऽग्निर्यक्षत्। यजतु। अनेन हविषा यजतु॥

॥ अथ दशमी ॥

भुवनस्य पितरं गीर्भिराभी रुद्रं दिवा वर्धया रुद्रमक्तौ।
बृहन्तमृष्वमजरं सुषुम्नमृधग्घुवेम कविनेषितासः॥ १०

भुवनस्य। पितरं। गीःऽभिः। आभिः। रुद्रं। दिवा। वर्धय।
रुद्रं। अक्तौ।
बृहन्तं। ऋष्वं। अजरं। सुऽसुम्नं। ऋधक्। हुवेम।
कविना। इषितासः॥ १०

भुवनस्य भूतजातस्य पितरं पालयितारं रुद्रं। रुद्राख्यं महानुभावमीश्वरमाभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्दिवाहनि हे स्तोतर्वर्धय। अक्तौ रात्र्यां च तमेव रुद्रं स्तुतिभिर्वर्धय। वयं च कविना प्राज्ञेन रुद्रेणेषितासः प्रेरिताः सन्तो बृहन्तं महान्तमृष्वं दर्शनीयमजरं जरारहितं सुसुम्नं शोभनसुखमृधक्समृद्धं यथा भवति तथा हुवेम। आह्वयाम॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे षष्ठो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

आ युवानः कवयो यज्ञियासो मरुतो गंत गृणतो वरस्यां ।

अचित्रं चिद्धि जिन्वथा वृधंत इत्था नक्षंतो नरो

अंगिरस्वत् ॥ ११

आ । युवानः । कवयः । यज्ञियासः । मरुतः । गंत । गृणतः ।

वरस्यां ।

अचित्रं । चित् । हि । जिन्वथ । वृधंतः । इत्था । नक्षंतः ।

नरः । अंगिरस्वत् ॥ ११

हे युवानो नित्यतरुणाः कवयः क्रान्तप्रज्ञा यज्ञियासो यज्ञार्हा एवंभूता हे मरुतो गृणतः स्तुवतः वरस्यां वरणीयां स्तुतिं प्रत्यागंत । आगच्छत । अपि च हे नरो नेतारो मरुत उदकप्रदानेन प्रजा वृधंतो वर्धमानाः । इत्थानेनास्मिन्प्रकारेण नक्षंतो व्याप्नुवंतोऽङ्गिरस्वत् । अंगिरसो गमनशीला रश्मयः । तैर्यथा सोमं प्रथम आरंभे प्रथम एवाग्निरुक्तान् एव विभक्तारं जनयंतीत्यर्थः । यावन्तो वै देवाः स्थित्वा स्तुष्टा स्तूयाशो विकरोति तावन्तो वै मरुतायत एव व्याप्नुवंति तद्वत् । अंगिरसः एवांगिरसः । तद्वचोऽभिगामिनः । एवंभूता यूयमचित्रं चित् । ओषधि-वनस्पतिभिश्चित्रतो देशश्चित्रं । तादृशमप्योषध्यादिभिर्युक्तमपि देशं जिन्वथ । इष्टं प्रीणयथ । प्रीणयत इति पूरणः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र वीराय प्र तवसे तुरायाजा यूथेव पशुरक्षिरस्तं ।

स पिस्पृशति तन्वि श्रुतस्य स्तृभिर्न नाकं वचनस्य विपः ॥ १२

प्र । वीराय । प्र । तवसे । तुराय । अज । यूथाऽइव ।

पशुऽरक्षिः । अस्तं ।

सः । पिस्प्रयति । तन्वि । श्रुतस्य । स्तृऽभिः । न । नाकं ।

वचनस्य । विपः ॥ १२

वीराय विक्रांताय विविधं ममूवाशोरकाय वा महद्रूपाय प्राज। हे स्तोतः स्तुतिं प्रगायस्व। तथा तवसे बलिने तुराय क्षिप्रगमनाय च तस्मै गयाय प्राज। तत्र दृष्टांतः। पशुरक्षिः पशुपालको यूथेव। स यथा गोयूथानि सायंकालेऽस्तं गृहं शीघ्रं गमयति तद्वत् शीघ्रं स्तुतिं प्रेरयेत्यर्थः। स च महद्रूपो वचनस्य वक्तुर्विपो विप्रस्य मेधाविनः स्तोतुः स्तुतस्य ॥ क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ श्रुतं श्रोतव्यं स्तोत्रं तन्वि आत्मीये शरीरे पिस्प्रयति। स्पर्शयतु। संश्लेषयतु। तत्स्तोत्रं भवत्वित्यर्थः। स्पर्शने दृष्टांतः। स्तृभिर्न नाकं। यथा नक्षत्रैर्नाकमंतरिक्षं स्पर्शयति संश्लेषयति तद्वत् ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो रजांसि विममे पार्थिवानि त्रिश्चिद्विष्णुर्मनवे बाधिताय ।

तस्य ते शर्मन्नुपदद्यमाने राया मदेम तन्वा३ तना च ॥ १३

यः । रजांसि । विऽममे । पार्थिवानि । त्रिः । चित् । विष्णुः ।

मनवे । बाधिताय ।

तस्य । ते । शर्मन् । उपऽदद्यमाने । राया । मदेम । तन्वा ।

तना । च ॥ १३

यो विष्णुर्बाधितायासुरैर्हिंसिताय मनवे मनुष्याय तदर्थं पार्थिवानि पृथिव्याः संबंधीनि रजांसि लोकान्। त्रींल्लोकानित्यर्थः। त्रिर्विममे। चिदित्यवधारणे। त्रिभिरेव विक्रमणैः परिच्छिन्नवान् हे विष्णो तस्य तादृशस्य ते तव ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ त्वयोपदद्यमानेऽस्मभ्यं दीयमाने शर्मन् शर्मणि गृहे सुखे वा वर्तमाना वयं राया धनेन तन्वा रोगादिरहितेन शरीरेण च तना तनयेन पुत्रेण च मदेम। मोदेम। हृष्टा भवेम ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तन्नोऽहिर्बुध्न्यो अद्भिरर्कैस्तत्पर्वतस्तत्सविता चनो धात्।

तदोषधीभिरभि रातिषाचो भगः पुरंधिर्जिन्वतु प्र राये॥ १४

तत्। नः। अहिः। बुध्न्यः। अत्ऽभिः। अर्कैः। तत्।

पर्वतः। तत्। सविता। चनः। धात्।

तत्। ओषधीभिः। अभि। रातिऽसाचः। भगः। पुरंऽधिः।

जिन्वतु। प्र। राये॥ १४

बुध्न्यः। बुध्नमंतरिक्षं। तत्र भवोऽहिः। एत्यंतरिक्ष इत्यहिः। अक्रं च। अहिरयनादेत्यंतरिक्ष इति। एतन्नामकदेवताविशेषो देवोऽर्कैरर्चनसाधनैर्मंत्रैः स्तूयमानः सन् नोऽस्मभ्यं तत् लोके प्रसिद्धं चनोऽन्नमद्भिरुदकैः सार्धं धात्। दधातु। विदधातु। प्रयच्छतु। पर्वतः पुरयिता॥ पर्व पूरण इति धातुः॥ यद्वा पर्वबहुलं पर्वतः। तद्वान्। पर्वतस्य गिरेः प्रभुरिति वा पर्वतः। स च तच्चनो दधातु। तथा सविता प्रेरको देवश्च तच्चनो दधातु। अपि च रातिषाचः। रातिं दानं सचंते सेवंत इति रातिषाचो विश्वे देवाः। ते चौषधीभिः। ओषः पाक आसु धीयत इत्योषधयो व्रीहि-यवाद्याः। ताभिः सार्धं तदन्नमभिप्रयच्छन्तु। तथा पुरंधिर्बहुधीर्बहुप्रज्ञो वा बहुकर्मा वा भगो भजनीय एतन्नामको देवश्च राये धनार्थं प्रजिन्वतु। अस्मान्प्रेरयतु॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नू नो रयिं रथ्यं चर्षणिप्रां पुरुवीरं मह ऋतस्य गोपां।

क्षयं दाताजरं येन जनान्स्पृधो अदेवीरभि च क्रमाम् विश

आदेवीरभ्यश्नवाम॥ १५

नु। नः। रयिं। रथ्यं। चर्षणिऽप्रां। पुरुऽवीरं। महः।

ऋतस्य। गोपां

क्षयं । दात । अजरं । येन । जनान् । स्पृधः । अदेवीः । अभि । च । क्रमाम । विशः । आऽदेवीः । अभि । अश्नवाम ॥ १५ ॥

हे सर्वे देवा नोऽस्मभ्यं रयिं धनं क्षयं गृहं च दात। प्रयच्छत कीदृशं रयिं। रथ्यं रथसंबंधिनं। रथयुक्तमित्यर्थः। चर्षणिप्राम्। चर्षणयो मनुष्याः। तेषां पूरयितारं पुरुवीरं। वीरं वज्रार्यति इति वीराः पुत्रादयः। बहुभिर्वीरैरुपेतं। महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपाम्। रक्षितारं। हविर्लक्षणेन धनेन हि यज्ञो रक्ष्यते। ऋतो यज्ञनामधेयम् इति वचनात्। कीदृशं क्षयं। अजरं जरारहितं। येन रयिणा क्षयेण च जनान् जन्तून् स्पृधः स्पर्धमानान् अदेवीरदेवनशीलान् विनीतान् आसुरीः प्रजा अभिक्रमाम अभिभवेम। तथा आदेवीः। आगता देवा यासु ताः शोभना आदेव्यः। तादृशीश्च विशः प्रजा यथा आसुरभावेनोपेतान् अनेन रयेण क्षयेण च अभ्यश्नवाम अभिप्राप्नवाम तादृशं धनं क्षयं च दातेत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थाष्टके अष्टमो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्र हुवे व इति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तं ऋजिश्वन आर्षं वैश्वदेवं त्रैष्टुभं। हुवे व इत्यनुक्रान्तं। गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हुवे वो देवीमदितिं नमोभिर्मृळीकाय वरुणं मित्रमग्निं।
अभिक्षदामर्यमणं सुशेवं त्रातॄन्देवान्त्सवितारं भगं च ॥ १ ॥

हुवे । वः । देवीं । अदितिं । नमःऽभिः । मृळीकाय । वरुणं । मित्रं । अग्निं ।
अभिऽक्षदां । अर्यमणं । सुऽशेवं । त्रातॄन् । देवान् । सवितारं । भगं । च ॥ १ ॥

हे देवा वो युष्माकं मातरं देवीं द्योतमानामदितिमनर्वणमबाधकामदीनां एतन्नामिकां देवतां मृळीकाय सुखार्थं नमोभिर्नमस्कारैः जोहवीमि हुवे। ह्वयानि। जोहवि तथा वरुणं वारकं मित्रं प्रमीतेस्त्रायकं देवमग्निं चैतांश्च देवानभिजुहुवे। तथाभि क्षदां अभिक्षितदायकम्। अभिक्षदातारं यद्वा निःक्षितारं सुशेवं सुसेवनीयम् एतन्नामकमभिजुहुवे। सवितारं भगं च नमोभिर्जुहुवे। किं बहुना त्रातॄन् पालयितॄन् सर्वान्देवानजोहवि। जोह्वेऽह्वे। जोहवि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सुज्योतिषः सूर्य दक्षपितॄननागास्त्वे सुमहो वीहि देवान्।
द्विजन्मानो य ऋतसापः सत्याः स्वर्वन्तो यजता अग्निजिह्वाः ॥ २

सुऽज्योतिषः । सूर्य । दक्षऽपितॄन् । अनागाःऽत्वे । सुऽमहः ।
वीहि । देवान् ।
द्विऽजन्मानः । ये । ऋतऽसापः । सत्याः । स्वःऽवन्तः । यजताः ।
अग्निऽजिह्वाः ॥ २

हे सुमहः शोभनदीप्ते सूर्य सर्वस्य प्रेरक दक्षपितॄन्। दक्षः पिता जनको येषां ते दक्षपितरः। पितृशब्दो हि सामान्येन पूर्वपुरुषवाची। यथार्थं पितृकर्मस्विदं अदितिर्ह्य। ऋग्वे० १०. ५५. २. । इति। एषां दक्षपितृत्वं चादितिर्ह्यजनिष्टेति। ऋग्वे० १०. ७२. ५. । मंत्रान्तरगम्यम्। एतान् सुज्योतिषः शोभनज्योतिषोऽस्मदी- यानानागास्त्वेऽपराधराहित्ये वीहि। कामयस्व। यथास्माकमपराधं ते न कुर्वंति तथा कुर्वित्यर्थः। ये देवा द्विजन्मानो द्युलोके भूलोके च जायमानाः प्रादुर्भवंत ऋतसाप ऋतं यज्ञं स्पृशंतः सत्या अवितथाः स्वर्वन्तः स्वर्गिणो वा धनवंतो यजता यष्टव्या अग्निजिह्वाः। अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां ते। एवंभूता ये देवाः संति तान्देवान्वीहीत्यन्वयः॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत द्यावापृथिवी क्षत्रमुरु बृहद्रोदसी शरणं सुषुम्ने।
महस्करथो वरिवो यथा नोऽस्मे क्षयाय धिषणे अनेहः ॥ ३

उत । द्यावापृथिवी इति । क्षत्रं । उरु । बृहत् । रोदसी इति ।
शरणं । सुसुम्ने इति सुऽसुम्ने ।
महः । करथः । वरिवः । यथा । नः । अस्मे इति । क्षयाय ।
धिषणे इति । अनेहः ॥ ३

उतापि च हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावुरु विस्तीर्णं क्षत्रं बलं करथः। कुरुतं। तथा रोदसी द्यावापृथिव्यौ सुसुम्ने सुसुखे युवां बृहन्महच्छरणं स्थानं करथः। कुरुतं। महो महद्वरिवो धनं नोऽस्माकं यथा स्यात्तथा कुरुतमित्यर्थः। अपि च हे धिषणे धारयित्र्यौ द्यावापृथिव्यावनेहः पापरहितं चास्मे अस्माकं क्षयाय निवासार्थं कुरुतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ नो रुद्रस्य सूनवो नमंतामद्या हूतासो वसवोऽधृष्टाः ।
यदीमर्भे महति वा हितासो बाधे मरुतो अह्वाम देवान् ॥ ४

आ । नः । रुद्रस्य । सूनवः । नमंतां । अद्य । हूतासः ।
वसवः । अधृष्टाः ।
यत् । ईं । अर्भे । महति । वा । हितासः । बाधे । मरुतः ।
अह्वाम । देवान् ॥ ४

रुद्रस्य सूनवः पुत्रा मरुतोऽद्यास्मिन्काल आहूतास आहूताः संतो नोऽस्मानभ-त्यानमंतां। आनता भवंतु। आगच्छंतु। कीदृशाः। वसवो वासयितारोऽधृष्टा अन्यैरहिंसिता। यद्यदैमेनाह्वतो देवानर्भेऽल्पे महति प्रभूते वा बाधे संग्रामे हितासो निहिताः स्थिताः संतो वयमह्वाम आह्वयाम तदानीमद्येत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मिम्यक्ष येषु रोदसी नु देवी सिषक्ति पूषा अभ्यर्धयज्वा।

श्रुत्वा हवं मरुतो यद्ध याथ भूमा रेजंते अध्वंनि प्रविक्ते ॥ ५

मिम्यक्ष। येषु। रोदसी। नु। देवी। सिषक्ति। पूषा।

अभ्यर्धऽयज्वा।

श्रुत्वा। हवं। मरुतः। यत्। ह। याथ। भूम। रेजंते।

अध्वंनि। प्रऽविक्ते ॥ ५

येषु मरुत्सु रोदसी रुद्रस्य पत्नी देवी द्योतमाना माध्यमिका वाक् मिम्यक्ष नु क्षिप्रं संगच्छते। तथाभ्यर्धयज्वा स्तोतॄनभ्यर्धयन् समृद्धान्कुर्वन्यो यजति धनेन पूजयति तादृशः पूषा पूषाख्यो देवश्च सिषक्ति यान्मरुतः सेवते। अभ्यर्धयज्वाभ्यर्धयन्यजति। नि० ६. ६.। इति यास्कः। हे मरुतस्ते यूयं हवमस्मदीयमाह्वानं श्रुत्वा यद्ध यदा खलु याथ आगच्छथ तदानीमध्वनि मार्गे प्रविक्ते गमनार्थं पृथक्कृते सति तत्र विद्यमानानि भूम भूतजातानि रेजंते। कंपंते। तथा च मंत्रांतरं। प्रवे पवंति पर्वतान्वि विंचंति वनस्पतीन्। ऋग्वे० १. ३९. ५.। इति॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभि त्यं वीरं गिर्वणसमर्चेंद्रं ब्रह्मणा जरितर्नवेन।

श्रवदिद्धवमुप च स्तवानो रासद्वाजाँ उप महो गृणानः ॥ ६

अभि। त्यं। वीरं। गिर्वणसं। अर्च। इंद्रं। ब्रह्मणा।

जरितः। नवेन।

श्रवत्। इत्। हवं। उप। च। स्तवानः। रासत्। वाजान्।

उप। महः। गृणानः ॥ ६

हे जरितः स्तोतः त्वं तं प्रसिद्धं वीरं वीर्यवन्तं विशेषेण शत्रूणामीरकं वा गिर्वणसं गिरां संभक्तारमेवंविधमिन्द्रं नवेनाभिनवेन शोभनेन ब्रह्मणा स्तोत्रेणाभ्यर्च। अभिष्टुहि। स च स्तवानः स्तूयमानः सन् इदमस्मदीयं स्तोत्रमुपश्रवदित्। उप-शृणुयादेव। अपि च गृणानः स्तूयमान इन्द्रो महो महतः प्रभूतान् वाजानन्नानि उपरासत्। प्रदेयात्। यत एवमतः स्तुहीत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ओमानमापो मानुषीरमृक्तं धात तोकाय तनयाय शं योः।

यूयं हि ष्ठा भिषजो मातृतमा विश्वस्य स्थातुर्जगतो जनित्रीः॥ ७

ओमानम्। आपः। मानुषीः। अमृक्तम्। धात। तोकाय।

तनयाय। शम्। योः।

यूयम्। हि। स्थ। भिषजः। मातृऽतमाः। विश्वस्य। स्थातुः।

जगतः। जनित्रीः॥ ७

हे आपो मानुषीर्मनुष्यहिता यूयमक्तं निरन्तरमोमानम्। अवति रक्षतीत्योमा रक्षकमन्नं तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च धात। धत्त। प्रयच्छत। तथा शं शमनमुपद्रवाणां योः यावनं पृथक्करणं च दुःखसंस्थानां धत्त। प्रयच्छत। कुत इत्यत आह। हि यस्माद्यूयं मातृतमा मातृभ्योऽप्यधिकाः भिषजः स्थ भवथ तस्मादिति अन्वयः। कथं मातृभ्योऽप्यधिकं भैषज्यमित्यत आह। विश्वस्य सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य जगतो जंगमस्य जनित्रीर्जनयित्र्यः भवथ। अतो यूयं भिषजः स्थ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नो देवः सविता त्रायमाणो हिरण्यपाणिर्यजतो जगम्यात्।

यो दत्रवाँ उषसो न प्रतीकं व्यूर्णुते दाशुषे वार्याणि॥ ८

आ। नः। देवः। सविता। त्रायमाणः। हिरण्यऽपाणिः।

यजतः। जगम्यात्।

यः। हस्तऽवान्। उषसः। न। प्रतीकम्। विऽऊर्णुते। दाशुषे।

वार्याणि॥ ८

जायमानो यजत् हिरण्यपाणिः सुवर्णहस्तो हितरमणीयपाणिर्वा यजत्रो यष्टव्य एवंभूतः सविता प्रेरको देवो नोऽस्मानागम्यतु। आगच्छतु। यो देवो हस्तवान्हस्तयुक्तो न प्रतीकमुषसः प्रमुखमिव दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यूर्णुते विवृणोति प्रकाशयति स सवितेत्यन्वयः॥

॥ अथ नवमी॥

उत त्वं सूनो सहसो नो अद्या देवाँ अस्मिन्नध्वरे ववृत्याः।

स्यामहं ते सदमिद्रातौ तव स्यामग्नेऽवसा सुवीरः॥ ९

उत। त्वम्। सूनो इति। सहसः। नः। अद्य। आ। देवान्।

अस्मिन्। अध्वरे। ववृत्याः।

स्याम्। अहम्। ते। सदम्। इत्। रातौ। तव। स्याम्। अग्ने।

अवसा। सुऽवीरः॥ ९

उतापि च हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने त्वमद्यास्मिन्काले नोऽस्मदीयेऽस्मिन्नध्वरे यागे देवानस्मदभ्यर्थितानिन्द्रादीनाववृत्याः। आवर्तय। आगमय। अपि चाहं ते तव रातौ धनस्य दाने सदमित्सर्वदैव वर्तमानः स्याम्। भवेयम्। तथा हे अग्ने तवावसा त्वदीयेन रक्षणेन सुवीरः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतश्च स्याम्। भवेयम्॥

॥ अथ दशमी॥

उत त्या मे हवमा जग्म्यातं नासत्या धीभिर्युवमङ्ग विप्रा।

अत्रिं न महस्तमसोऽमुमुक्तं तूर्वतं नरा दुरितादभीके॥ १०

उत । त्या । मे । हवं । आ । जग्म्यातं । नासत्या । धीभिः ।

युवं । अंग । विप्रा ।

अत्रिं । न । महः । तमसः । अमुमुक्तं । तूर्वतं । नरा ।

दुःऽइतात् । अभीके ॥ १०

उतापि च हे विप्रा प्राज्ञौ नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ वा हे अश्विनौ त्या तौ प्रसिद्धौ युवं युवां धीभिः परिचरणैः कर्मभिरुपेतं मे मदीयं हवं स्तोत्रमंग क्षिप्रमाजग्म्यातं। आगच्छतं। आगत्य च महो महतस्तमसोऽसुरकृतादंधकारात् अत्रिं न यथात्रिमृषिमसुरकृतं मोचितवंतौ स्थः हे नरा नेतारावश्विनौ तथास्मानप्यभीकेऽभ्यक्ते प्राप्ते संग्रामे दुरिताद्दुःखात् पत्नकृतात्तूर्वतं। अस्मांस्तारयतं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ते नो रायो द्युमतो वाजवतो दातारो भूत नृवतः पुरुक्षोः ।
दशस्यंतो दिव्याः पार्थिवासो गोजाता अप्या मृळता च देवाः ॥ ११

ते । नः । रायः । द्युऽमतः । वाजऽवतः । दातारः । भूत ।

नृऽवतः । पुरुऽक्षोः ।

दशस्यंतः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । अप्याः ।

मृळत । च । देवाः ॥ ११

हे देवास्ते यूयं द्युमतो दीप्तिमतो वाजवतो बलयुक्तस्य नृवतो नृभिः पुत्रादिभिरुपेतस्य पुरुक्षोर्बहुभिः कीर्तनीयस्य रायो धनस्य नोऽस्मभ्यं दातारो भूत। भवत अपि च दशस्यंतः कामान्प्रयच्छंतो दिव्या दिवि भवा आदित्याः पार्थिवास पृथिव्यां भवा वसवो गोजाताः। गौः पृश्निर्माध्यमिका वाक्। तत उत्पन्ना मरुतोऽप्या अप्स्वंतरिक्षे भवा रुद्राश्च ते सर्वे यूयमस्मान्मृळत। सुखयत ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ते नो रुद्रः सरस्वती सजोषा मीळ्हुष्मन्तो विष्णुर्मृळन्तु वायुः ।

ऋभुक्षा वाजो दैव्यो विधाता पर्जन्यावाता पिप्यतामिषं नः ॥ १२

ते । नः । रुद्रः । सरस्वती । सऽजोषाः । मीळ्हुष्मन्तः ।

विष्णुः । मृळन्तु । वायुः ।

ऋभुक्षाः । वाजः । दैव्यः । विऽधाता । पर्जन्यावाता ।

पिप्यतां । इषं । नः ॥ १२

मीळ्हुष्मन्तो वर्षणवन्तस्ते देवा नोऽस्मान्मृळन्तु । सुखयन्तु । दुःखयन्तु । के त इति चेदुच्यते । रुद्रः सरस्वती च सजोषाः सह प्रीयमाणा विष्णुर्वायुश्च ऋभुक्षा । ऋभुर्विभ्वा वाज इति त्रयः सौधन्वनाः । तेषामाद्य ऋभुश्च वाजोऽन्तिमश्च । उपलक्षणमेतत् । विभ्वा च । दैव्यो देवेभ्यो हितो विधाता प्रजापतिश्च । अपि च पर्जन्यावाता पर्जन्यश्च वायुश्चोभौ नोऽस्मभ्यमिषं पिप्यतां । वर्धयतां ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उत स्य देवः सविता भगो नोऽपां नपादवतु दानु पप्रिः ।

त्वष्टा देवेभिर्जनिभिः सजोषा द्यौर्देवेभिः पृथिवी समुद्रैः ॥ १३

उत । स्यः । देवः । सविता । भगः । नः । अपां । नपात् ।

अवतु । दानु । पप्रिः ।

त्वष्टा । देवेभिः । जनिऽभिः । सऽजोषाः । द्यौः । देवेभिः ।

पृथिवी । समुद्रैः ॥ १३

उतापि च स्य स यः प्रेरकतया सर्वत्र प्रख्यातः सविता देवो भगश्चापां नपादपां मेघस्थानां पुत्रो माध्यमिकोऽग्निः स च नोऽस्मानवतु । रक्षतु । कीदृशोऽपां नपात् ।

दातु दातव्यं धनं पप्रिः प्राता पूरयिता ॥ प्रापूरणे इत्यस्मादादृगमहनजन इति किनौ लिड्वद्भावाच्च लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ तथा देवेभिर्देवैरनिमिषद्भिरग्निभिश्च सजोषाः सहप्रीतियुक्ता च देवेभिर्देवैः सह प्रीयमाणा द्यौश्च समुद्रैः सह प्रीयमाणा पृथिवी चैताश्च सर्वा देवता अस्मानवन्तु ॥

अग्निमारुत उत नोऽहिरित्येषा । सूत्रितं च । उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोतु देवाना पत्नीरुशतीरवन्तु नः । आ० ५, २०, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वज एकपात्पृथिवी समुद्रः ।

विश्वे देवा ऋतावृधो हुवानाः स्तुता मन्त्राः कविशस्ता अवन्तु ॥१४

उत । नः । अहिः । बुध्न्यः । शृणोतु । अजः । एकऽपात् ।

पृथिवी । समुद्रः ।

विश्वे । देवाः । ऋतऽवृधः । हुवानाः । स्तुताः । मन्त्राः ।

कविऽशस्ताः । अवन्तु ॥ १४

उतापि चाहिर्बुध्न्यो नोऽस्माकं स्तोत्रं शृणोतु । अजो जन्मरहितः । एकोऽजः पाद एव पद्यते गच्छतीत्येकपात् । एतत्पदद्वयाभिधेयो देवश्च पृथिवी समुद्रश्चास्मदीयं स्तोत्रं शृणोतु । अपि च ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितारो हुवाना अस्माभिराहूयमानाः पूर्वैर्ऋषिभिश्च स्तोत्रैः स्तुता मन्त्रा मन्त्रणीया गुप्तं भाषितव्या मन्त्रप्रतिपाद्या वा कविशस्ताः कविभिर्मेधाविभिर्ऋषिभिः शस्तैः शंसिता ईदृशा विश्वे देवा अवन्तु । अस्मान् रक्षन्तु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एवा नपातो मम तस्य धीभिर्भरद्वाजा अभ्यर्चन्त्यर्कैः ।

ग्ना हुतासो वसवोऽधृष्टा विश्वे स्तुतासो भूता यजत्राः ॥ १५

एव । नपातः । मम । तस्य । धीभिः । भरत्ऽवाजाः । अभि । अर्चंति । अर्कैः ।

ग्नाः । हुतासः । वसवः । अधृष्टाः । विश्वे । स्तुतासः । भूत । यजत्राः ॥ १५

एवेनं मोऽहं देवान् स्तुतवान् तस्य मम ऋजिश्वनो नपातः पुत्रा भरद्वाजा भरद्वाजगोत्रजाः धृ(?)धीभिः स्तोत्रैरर्कैरर्चनसाधनैरभ्यर्चंति । अभिष्टुवंति । हे यजत्रा यष्टव्या देवा हुतासः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिर्हुताः संतर्पिता वसवो निवा-सयितारोऽधृष्टाः कैरप्यधर्षिता एवंभूता विश्वे ते सर्वे यूयं ग्ना देवपत्न्यश्च स्तुतासो भूत । अस्मदादिभिः स्तुता भवत ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे दशमो वर्गः ॥

उदु त्यदिति षोडशर्चं द्वितीयं सूक्तमृजिश्वन आर्षं वैश्वदेवं । त्रयोदश्याद्यास्तिस्र उष्णिहः चाद्यनुष्टुप् त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । उदु त्यत्षोडश त्र्युष्णिगनुष्टुबंतमिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

। तत्र प्रथमा ॥

उदु त्यच्चक्षुर्महि मित्रयोराँ एति प्रियं वरुणयोरदब्धं ।
ऋतस्य शुचि दर्शतमनीकं रुक्मो न दिव उदिता व्यद्यौत् ॥ १

उत् । ऊं इति । त्यत् । चक्षुः । महि । मित्रयोः । आ ।
एति । प्रियं । वरुणयोः । अदब्धं ।
ऋतस्य । शुचि । दर्शतं । अनीकं । रुक्मः । न । दिवः ।
उत्ऽइता । वि । अद्यौत् ॥ १

त्यत्तत्प्रसिद्धं चक्षुः प्रकाशकं महि महद्विस्तृतं मित्रयोर्वरुणयोः प्रियं । मित्रशब्दो वरुणशब्दश्चेतरेतरयोगाभिप्रायत्वाद्द्विवचनांतौ । मित्रावरुणयोरतिप्रियमदब्धं रक्षोभिरहिंसितं शुचि शुद्धं निर्मलं दर्शतं दर्शनीयं । एवंभूतमृतस्यादित्यस्यानीकं ;

तेज आ सर्वं धामभिश्चक्षुरुदेति । उद्गच्छति । उदितोदितो सूर्यस्योदये सत्युदितं तत्तेजो दिवोऽन्तरिक्षस्य रुक्मो न भूषणमिव व्यद्यौत् । विद्योतते । प्रकाशते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वेद यस्त्रीणि विदथान्येषां देवानां जन्म सनुतरा च विप्रः ।
ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन्नभि चष्टे सूरो अर्य एवान् ॥ २

वेद । यः । त्रीणि । विदथानि । एषां । देवानां । जन्म ।
सनुतः । आ । च । विप्रः ।
ऋजु । मर्तेषु । वृजिना । च । पश्यन् । अभि । चष्टे ।
सूरः । अर्यः । एवान् ॥ २

यः सूर्यस्त्रीणि त्रिसंख्यानि विदथानि वेदितव्यानि स्थानानि लोकान्वेद वेत्ति जानाति । एषामेतल्लोकत्रयवर्तिनां देवानां वसुरुद्रादित्यात्मनां सनुतः । अंतर्हितनामैतत् । अंतर्हितमदृश्यमानं जन्म जननं च यो विप्रो मेधावी सूर्यो वेत्ति । आकारः पूरकः । स सूर सूर्यो मर्तेषु मनुष्येषु विद्यमानान्यृजूनि शोभनानि कर्माणि वृजिना वृजिनान्यशोभनानि कर्माणि च पश्यन् सर्वतया जानन् अभि चष्टे । अभितः सर्वं जगत्प्रकाशयति । तथार्यः स्वामी तूत्वेषान् प्राप्तव्यान् कामांश्च मनुष्येषु प्रकाशयति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स्तुष उं वो मह ऋतस्य गोपानदितिं मित्रं वरुणं सुजातान् ।
अर्यमणं भगमदब्धधीतीनच्छा वोचे सधन्यः पावकान् ॥ ३

स्तुषे । ऊं इति । वः । महः । ऋतस्य । गोपान् । अदितिं ।
मित्रं । वरुणं । सुऽजातान् ।
अर्यमणं । भगं । अदब्धऽधीतीन् । अच्छ । वोचे । सऽधन्यः ।
पावकान् ॥ ३

हे देवा महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपान् रक्षकान्वो युष्मान् स्तुषे स्तुवे। उ इति पूरणः। तानेव दर्शयति। अदितिमदीनां देवमातरं मित्रं वरुणं चैतान् सुजातान् शोभनजननानर्यमणं भगं चादब्धधीतीनहिंसितकर्मणः। सधन्यो धनसहितान् पावकान् विश्वस्य शोधकान्। ईदृशान् युष्मानच्छाभिमुख्येन वोचे। अभिप्रब्रवीमीत्यर्थः॥

। अथ चतुर्थी ।

रिशादसः सत्पतीँरदब्धान्महो राज्ञः सुवसनस्य दातॄन्।
यूनः सुक्षत्रान्क्षयतो दिवो नॄनादित्यान्याम्यदितिं दुवोयु॥ ४

रिशादसः। सत्ऽपतीन्। अदब्धान्। महः। राज्ञः।
सुऽवसनस्य। दातॄन्।
यूनः। सुऽक्षत्रान्। क्षयतः। दिवः। नॄन्। आदित्यान्।
यामि। अदितिम्। दुवःऽयु॥ ४

रिशादसो रिशतां हिंसकानामत्तॄन् क्षेप्तॄन् यद्वा रिशानां हिंसकानामत्तॄन् अत्तॄन् सत्पतीन् सतां पालकानदब्धानहिंसितान्महतो राज्ञो राजमानानीश्वरान्वा सुवसनस्य शोभननिवासस्य दातॄन् यूनो नित्यतरुणान् सुक्षत्रान् शोभनबलान् शोभनधनान्वा क्षयतः सर्वत्र निवसतः॥ यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा॥ ईदृशान् दिवो द्युलोकस्य नॄन्नेतॄनादित्यानदितेः पुत्रान्। ईदृशान् सर्वान्देवान्याचामि॥ लुप्तविभक्तिकमेतत्॥ दुवोयु दुवोऽस्मदीयं परिचरणं कामयमानामदितिं। देवमातरं च यामि। प्राप्नोमि। यद्वा यामि। याचामि॥

। अथ पंचमी ।

द्यौ३ष्पितः पृथिवि मातरध्रुगग्ने भ्रातर्वसवो मृळता नः।
विश्व आदित्या अदिते सजोषा अस्मभ्यं शर्म बहुलं वि यंत॥ ५

द्यौः । पितः । पृथिवि । मातः । अध्रुक् । अग्ने ।
भ्रातः । वसवः । मृळत । नः ।
विश्वे । आदित्याः । अदिते । सऽजोषाः । अस्मभ्यं । शर्म ।
बहुलं । वि । यंत ॥ ५

हे पितः पितृस्थानीय द्यौर्द्युलोक हे मातर्मातृस्थानीयेऽध्रुगद्रोग्ध्रि पृथिवि हे भ्रातर्भ्रातृस्थानीयाग्ने हे वसवो वासयितारो देवास्ते सर्वे यूयं नोऽस्मान्मृळत । सुखयत । हे विश्व आदित्याः सर्वेऽदितिपुत्रा देवा हे अदिते यूयं सजोषाः संगता भूत्वास्मभ्यं बहुलमधिकं शर्म सुखं विस्तृतं वा गृहं वियंत । प्रयच्छत ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

मा नो वृकाय वृक्ये समस्मा अघायते रीरधता यजत्राः ।
यूयं हि ष्ठा रथ्यो नस्तनूनां यूयं दक्षस्य वचसो बभूव ॥ ६

मा । नः । वृकाय । वृक्ये । समस्मै । अघऽयते । रीरधत ।
यजत्राः ।
यूयं । हि । स्थ । रथ्यः । नः । तनूनां । यूयं । दक्षस्य ।
वचसः । बभूव ॥ ६

हे यजत्रा यष्टव्या देवा नोऽस्मान्वृकाय हिंसकाय स्तेनाय वृक्ये तस्य स्त्रियै च मा रीरधत । मा वशं नैष्ट । मा वशीकुरुत । यद्वा वृकोऽरण्यश्वा तस्य स्त्री वृकी । अपि च समस्मै सर्वस्मा अघायतेऽघमनर्थमस्माकमिच्छते शत्रुजनायाप्यस्मान्मा वशं नयत । यूयं हि यूयं खलु नोऽस्माकं तनूनां शरीराणां रथ्यो । नेतारः स्थ । भवथ । यूयमेव दक्षस्याक्षीणस्य वचसो वाक्यस्य च नेतारो बभूव । अतः कारणादस्मान्मा रीरधतेत्यन्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा व एनो अन्यकृतं भुजेम मा तत्कर्म वसवो यच्चयध्वे ।
विश्वस्य हि क्षयथ विश्वदेवाः स्वयं रिपुस्तन्वं रीरिषीष्ट ॥ ७

मा । वः । एनः । अन्यऽकृतं । भुजेम । मा । तत् । कर्म ।
वसवः । यत् । चयध्वे ।
विश्वस्य । हि । क्षयथ । विश्वऽदेवाः । स्वयं । रिपुः । तन्वं ।
रिरिषीष्ट ॥ ७

हे देवा वो युष्माकं स्वभूता वयमन्यकृतमन्यैः यजुर्भिः कृतमस्मदीयमेनः पापं मा भुजेम । मा भुङ्क्ष्महि । हे वसवो वासयितारो देवा यत्कर्मेण कृतेन पापेन चयध्वे यस्मान्नाशयध्वे ॥ चयतिर्हिंसाकर्मा ॥ तत् पापं कर्म मा कर्म । मा कार्ष्म ॥ करोतेर्लौकिके लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक् ॥ हे विश्वदेवाः सर्वे देवा विश्वस्य सर्वस्य जगतो यूयं हि क्षयथ । ईश्वरा भवथ । अतः कारणादस्मदीयो रिपुः शत्रुस्तन्वं स्वशरीरं स्वयमेव रिरिषीष्ट । हिंस्यात् । यथैवं भवति तथा कुरुतेति भावः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नम इदुग्रं नम आ विवासे नमो दाधार पृथिवीमुत द्याम् ।
नमो देवेभ्यो नम ईश एषां कृतं चिदेनो नमसा विवासे ॥ ८

नमः । इत् । उग्रं । नमः । आ । विवासे । नमः । दाधार ।
पृथिवीं । उत । द्यां ।
नमः । देवेभ्यः । नमः । ईशे । एषां । कृतं । चित् । एनः ।
नमसा । आ । विवासे ॥ ८

आसां तावद्देवानां मध्ये अयं अर्हो नमस्कारोऽपीत्यं नमस्कार इति ब्रुवाणः [illegible] देवान् स्तौति। नम इत् नमस्कार एवोग्रमुद्गूर्णं बलं सर्वोत्कृष्टं। तेन हि सर्वं लभ्यते। अतो नमो नमस्कारमाविवासे। परिचरामि। नमो नमस्कार एव पृथिवीमुत द्यां द्युलोकं च दाधार। धारयति। [illegible] प्राणिभिर्नम-स्क्रियमाणो यज्ञो [illegible] इति। अतो देवेभ्य इत्थं नमः करोमि। एषां देवानां नमो नमस्कार ईशे। ईष्टे [illegible] कृतं चिदेनः पापं नमसा नमस्कारेण आविवासे। विवासो वर्जने। वर्जयामि। विवासयामि॥

॥ अथ नवमी ॥

ऋतस्य वो रथ्यः पूतदक्षानृतस्य पस्त्यसदो अदब्धान्।
ताँ आ नमोभिरुरुचक्षसो नॄन्विश्वान्व आ नमे महो

यजत्राः ॥ ९

ऋतस्य। वः। रथ्यः। पूतऽदक्षान्। ऋतस्य। पस्त्यऽसदः।
अदब्धान्।
तान्। आ। नमःऽभिः। उरुऽचक्षसः। नॄन्। विश्वान्। वः।
आ। नमे। महः। यजत्राः ॥ ९

हे यजत्रा यष्टव्या देवा वो युष्माकं [illegible] रथ्यो रथिनो नेतॄन् पूतदक्षान् शुद्धबलान् ऋतस्य यज्ञस्य पस्त्यसदो यज्ञसंबन्धिनि गृहे देवयजनलक्षणे सीदतो [illegible] अदब्धान् [illegible] उरुचक्षसो [illegible] नॄन् नेतॄन् विश्वान् सर्वान् वो युष्मान् [illegible] नमोभिर्नमस्कारैः आ नमे। आनतोऽस्मि॥

॥ अथ दशमी ॥

ते हि श्रेष्ठवर्चसस्त उ नस्तिरो विश्वानि दुरिता नयन्ति।
सुक्षत्रासो वरुणो मित्रो अग्निर्ऋतधीतयो वक्मराजसत्याः ॥ १०

ते । हि । श्रेष्ठऽवर्चसः । ते । ऊं इति । नः । तिरः ।

विश्वानि । दुःऽइता । नयंति ।

सुऽक्षत्रासः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । ऋतऽधीतयः ।

वक्मराजऽसत्याः ॥ १०

ये देवा यजमानानुग्राहकास्ते हि ते खलु श्रेष्ठवर्चसः प्रशस्ततमदीप्तयो भवंति । अपि च त एव नोऽस्माकं विश्वानि सर्वाणि दुरिता पापानि तिरस्तिरोहितानि यथा भवंति तथा नयंति । नयंतु । विनाशयंत्वित्यर्थः । ये वरुणादयो देवाः सुक्षत्रासः शोभनबलाः शोभनधना वा ऋतधीतयः सत्यकर्माणो वक्मराजसत्याः । वक्म वचनं स्तोत्रं । तस्य राजान ईशाना वक्मराजानः स्तोतारः । तेषु सत्या अवितथाः । एवंभूता ते स्तोतव्याः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ते न इंद्रः पृथिवी क्षाम वर्धन्पूषा भगो अदितिः पंच जनाः ।
सुशर्माणः स्ववसः सुनीथा भवंतु नः सुत्रात्रासः सुगोपाः ॥ ११

ते । नः । इंद्रः । पृथिवी । क्षाम । वर्धन् । पूषा । भगः ।

अदितिः । पंच । जनाः ।

सुऽशर्माणः । सुऽअवसः । सुऽनीथाः । भवंतु । नः ।

सुऽत्रात्रासः । सुऽगोपाः ॥ ११

ते देवा नोऽस्माकं क्षाम निवासभूमिं वर्धन् । वर्धयंतु । के ते । इंद्रः पृथिवी च पूषा च भगश्चादितिरदीना देवमाता च पंच जना देवमनुष्याणां गंधर्वाप्सरसा-पित्रादिरूपाः पंच जना देवमनुष्यादयश्च ते च नोऽस्मदर्थं सुशर्माणः सुसुखाः स्ववसः शोभनान्नाः सुनीथाः सुप्रापणाश्च भवंतु । अथवा शोभनसुखादिकं प्रयच्छंत्विति भावः । तथा सुत्रात्रासः सुष्ठु त्रातारः सुगोपाः शोभनगोपायितारश्च भवंतु । उपस्थितेभ्यः शत्रुभ्यो रक्षणं त्राणं । तेषामप्राप्तिनिरोधेन रक्षणं गोपनं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

नू सद्मानं दिव्यं नंशि देवा भारद्वाजः सुमतिं याति होता ।

आसानेभिर्यजमानो मियेधैर्देवानां जन्म वसूयुर्ववंद ॥ १२

नु । सद्मानं । दिव्यं । नंशि । देवाः । भारत्ऽवाजः ।

सुऽमतिं । याति । होता ।

आसानेभिः । यजमानः । मियेधैः । देवानां । जन्म ।

वसुऽयुः । ववंद ॥ १२

अनया ऋषिरात्मानं परोक्षवदाह । हे देवा भारद्वाजो भरद्वाजगोत्रजो होता होतावदृषिर्दिव्यं दिवि भवं सद्मानं सदनं स्थानं नु क्षिप्रं नंशि । व्याप्नोतु । तथा सुमतिं शोभनां मतिं युष्मदीयामनुग्रहबुद्धिं च याति । याचति यातिर्याच्ञाकर्मा । तदर्थमासानेभिरासीनैः सत्रासनं कुर्वद्भिर्मियेधैर्मेध्यैर्मेधार्हैरन्यैर्यजमानैः सार्धं यजमानो यागं कुर्वन्वसूयुर्वसूनि धनान्यात्मन इच्छन्नु देवानां जन्म जनं संघं ववंद । वंदते ॥ स्तौति ॥

दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽप त्यं वृजिनमित्येषा । वैश्वदेवतृचः । सूत्रितं च । अप त्यं वृजिनं रिपुमविदमग्ने महीमम इत्याद्युष्णिक् प्रउगं । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अप त्यं वृजिनं रिपुं स्तेनमग्ने दुराध्यं ।

दविष्ठमस्य सत्पते कृधी सुगं ॥ १३

अप । त्यं । वृजिनं । रिपुं । स्तेनं । अग्ने । दुःऽआध्यं ॥

दविष्ठं । अस्य । सत्ऽपते । कृधि । सुऽगं ॥ १३

हे अग्ने त्वं त्यं तं प्रसिद्धं वृजिनं कुटिलं रिपुं पापकारिणं दुराध्यं दुःखस्याध्यातारं दुष्टाभिप्रायमेवंभूतं स्तेनं हिंसकं दविष्ठं दूरतममपाक्ष्व । अपक्षिप ॥ अक्षू व्याप्तौ इति धातुः ॥ हे सत्पते सतां पालयितरग्ने अस्माकं सुगं शोभनेन गंतव्यं मार्गं कृधि । कुरु । अत्र सर्वदेवात्मकत्वादग्नेः स्तवनाद्वैश्वदेवत्वं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ग्रावाणः सोम नो हि कं सखित्वनाय वावशुः।

जही न्य१त्रिणं पणिं वृको हि षः॥ १४

ग्रावाणः। सोम। नः। हि। कं। सखिऽत्वनाय। वावशुः।

जहि। नि। अत्रिणं। पणिं। वृकः। हि। सः॥ १४

हे सोम नोऽस्मदीया इमे ग्रावाणोऽभिषवसाधनाः पाषाणास्तव सखित्वनाय सख्यार्थं वावशुः। कामयंते। कमिति पूरकः। हि यस्मादर्थे। यस्मादेवं तस्मात् पणिं वणिजमदातारमत्रिणमदनशीलं राक्षसादिकं निजहि। विनाशय। स पणिर्वृको हि। आदानपरः खलु। सर्वदाऽस्तोऽपहरणशीलः। अतस्त्वं जहीत्यर्थः। वृक वृक आदान इति धातुः॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानव इंद्रज्येष्ठा अभिद्यवः।

कर्ता नो अध्वन्ना सुगं गोपा अमा॥ १५

यूयं। हि। स्थ। सुऽदानवः। इंद्रऽज्येष्ठाः। अभिऽद्यवः।

कर्त। नः। अध्वन्। आ। सुऽगं। गोपाः। अमाः॥ १५

हे सुदानवः शोभनदाना देवा यूयं हि स्थ। यूयं खलु भवथ। कीदृशाः। इंद्रज्येष्ठाः। इंद्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषां ते। अभिद्यवोऽभिगतदीप्तयस्ते यूयमध्वन्यध्वनि मार्गे नोऽस्माकममा सहैव गोपा गोपायितारो रक्षितारः संतः सुगं सुखं। आकारः समुच्चये। सुखं च कर्त। कुरुत॥

प्रवासादागमनेऽपि पंथामित्येषा यजमानेन जप्या। सूत्रितं च। अपि पंथामगन्महीति प्रत्येत्य जपित्वाग्निः। आ० २. ५. । इति॥

। सैषा सूक्ते षोडशी।

अपि पंथामगन्महि स्वस्तिगामनेहसं।

येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विंदते वसु॥ १६

अपि। पंथा॑म्। अ॒ग॒न्म॒हि॒। स्व॒स्ति॒ऽगाम्। अ॒ने॒हस॑म्।

येन॑। विश्वाः॑। परि॑। द्विषः॑। वृ॒णक्ति॑। वि॒न्दते॑। वसु॑ ॥ १६

पंथां पंथानं वयमगन्महि। अपिगताः प्राप्ताः स्मः। कीदृशं। स्वस्तिगां स्वस्त्या क्षेमेण गंतव्यमनेहसं पापरहितं। येन पथा गच्छन् विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्टॄः प्रजाः परिवृणक्ति परिवर्जयतीति यावत् वसु धनं च विंदते लभते तादृशं पंथानमित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे त्रयोदशो वर्गः ॥

न तद्दिवेति सप्तदशर्चं तृतीयं सूक्तमृजिश्वन आर्षं वैश्वदेवं। आदितः षट् त्रिष्टुभः सप्तम्याद्याः षट् गायत्र्यस्त्रयोदशी त्रिष्टुप् चतुर्दशी जगती शिष्टास्तिस्रस्त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। न तद्दिवा सप्तोना ऋजिश्वा षड्गायत्र्यश्चतुर्दशी जगतीति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

न तद्दि॒वा न पृ॑थि॒व्यानु॑ मन्ये॒ न य॒ज्ञेन॒ नोत शमी॑भिरा॒भिः।

उ॒ब्जन्तु॒ तं सु॒भ्वः१॒॑ पर्व॑तासो॒ नि ही॑यताम॒तिया॒जस्य॑ य॒ष्टा ॥ १

न। तत्। दि॒वा। न। पृ॒थि॒व्या। अनु॑। म॒न्ये॒। न। य॒ज्ञेन॑।

न। उ॒त। शमी॑ऽभिः। आ॒भिः।

उ॒ब्जन्तु॑। तम्। सु॒ऽभ्वः॑। पर्व॑तासः। नि। ही॒य॒ता॒म्।

अ॒ति॒ऽया॒जस्य॑। य॒ष्टा ॥ १

अतियाजो नाम कश्चिदृषिरस्मादृजिश्वन उत्कृष्टः स्यामहमिति बुद्ध्या देवानियक्षुरास। अतियाजनीयं यजनं निराचष्टेऽनया ॥ न तदतियाजस्य यजनं दिवा द्युलोकेन तत्स्थेन देवगणेन युक्तमित्यहं नानुमन्ये। नानुमतिं करोमि। न च पृथिव्या पार्थिवेनापि देवगणेन युक्तमिति नानुमन्ये। न च यज्ञेन यथाविहितेन सहितं तदित्यहं नानुमन्ये। उतापि आभिः शमीभिरेतैरपि तथा अस्मदीयैः कर्मभिः

यष्टव्यमित्यपि नानुमन्ये। यथा यथोक्ता देवास्तदीयं यजनं नाङ्गीकुर्वंति स्वात्मनिष्ठ-त्वात्तस्यायष्टृ अपि न यज्ञमाप्नोति भावः। अपि च तमृषिं सुभ्वः सुष्टु भवंतः पर्वतासः पर्वता इंद्रेण प्रेरिताः संत उब्जंतु। हिंसंतु॥ उब्जिर्हिंसाकर्मा॥ तथा तस्याति-याजस्य अतिशयेनात्मनोऽयष्टव्यमिति यजनेन यं देवाञ्यजतीति बुद्ध्या युक्तस्य ऋषेर्यो यष्टा याजकः स नि हीयतां। नितरां हीनो भवतु॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अति वा यो मरुतो मन्यते नो ब्रह्म वा यः क्रियमाणं
निनित्सात्।
तपूंषि तस्मै वृजिनानि संतु ब्रह्मद्विषमभि तं शोचतु द्यौः॥ २

अति। वा। यः। मरुतः। मन्यते। नः। ब्रह्म। वा। यः।
क्रियमाणं। निनित्सात्।
तपूंषि। तस्मै। वृजिनानि। संतु। ब्रह्मऽद्विषं। अभि।
तं। शोचतु। द्यौः॥ २

हे मरुतो यः पुरुषो नोऽस्मानतिमन्यते अतीत्य स्वस्याधिक्यं मन्यते अस्मत्तोऽपि स्वयमधिक इति बुध्यते। अस्माभिः क्रियमाणं ब्रह्म स्तोत्रं वा यो निनित्सात् निंदितुमिच्छेत् तस्मै पुरुषाय तपूंषि तेजांसि वृजिनानि बाधकानि संतु। भवंतु। ब्रह्मद्विषं तं यष्टुं द्यौरादित्यश्चाभिशोचतु। अभितपतु। अभिदहतु॥

॥ अथ तृतीया ॥

किमंग त्वा ब्रह्मणः सोम गोपां किमंग त्वाहुरभिशस्तिपां नः।
किमंग नः पश्यसि निद्यमानान्ब्रह्मद्विषे तपुषिं हेतिमस्य॥ ३

किं। अंग। त्वा। ब्रह्मणः। सोम। गोपां। किं। अंग।
त्वा। आहुः। अभिशस्तिऽपां। नः।

किं । अंग । नः । पश्यसि । निद्यमानान् । ब्रह्मऽद्विषं ।
तपुषिं । हेतिं । अस्य ॥ ३

किमंगेति प्रतिषिद्धार्थीयको निपातौ । हे सोम त्वा त्वां खलु ब्राह्मणो मंत्रस्य कर्मणो वा ब्रह्मजातेर्वा गोपां गोपायितारमाहुः । कथयंति पुराविदः । तथा नोऽस्माकमभिशस्तिपामभिशंसकेभ्यः पालयितारं त्वामेव खल्वाहुः । यद्वांगेत्यभिमुखीकरणे । अंग हे सोम किंकारणं त्वां ब्राह्मणो गोपामाहुः । किंकारणं वा त्वामस्माकमभिशस्तिपामाहुः । निद्यमानान् परैर्दूष्यमाणानस्मानंग हे सोम किंकारणं पश्यसि । त्वामेव सर्वं ब्राह्मणो रक्षकं शत्रुभ्यः पालकं च कथयंति अतोऽस्मासु परैर्निंद्यमानेष्वौदासीन्यं तवानुचितं । अतो ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेष्ट्रे तस्मै तपुषिं तापकं हेतिमायुधमस्य । क्षिप । प्रेरय ॥

। अथ चतुर्थी ।

अवंतु मामुषसो जायमाना अवंतु मा सिंधवः पिन्वमानाः ।
अवंतु मा पर्वतासो ध्रुवासोऽवंतु मा पितरो देवहूतौ ॥ ४

अवंतु । मा । उषसः । जायमानाः । अवंतु । मा । सिंधवः ।
पिन्वमानाः ।
अवंतु । मा । पर्वतासः । ध्रुवासः । अवंतु । मा । पितरः ।
देवऽहूतौ ॥ ४

जायमानाः प्रादुर्भवंत्य उषसो मामवंतु । रक्षंतु । तथा पिन्वमाना वर्धमानाः सिंधवः स्यंदनशीला नद्यश्च मामवंतु । यथा ध्रुवासो निश्चलाः पर्वतासः पर्वताश्च मामवंतु । तथा देवहूतौ । देवानां हूतिराह्वानमस्मिन्निति देवहूतिर्यागः । तत्र विद्यमानाः पितरः पितृदेवताश्च मामवंतु ॥

। अथ पंचमी ।

विश्वदानीं सुमनसः स्याम पश्येम नु सूर्यमुच्चरंतं ।
तथा करद्वसुपतिर्वसूनां देवाँ ओहानोऽवसागमिष्ठः ॥ ५

विश्वऽदानीं । सुऽमनसः । स्याम । पश्येम । नु । सूर्यं ।
उत्ऽचरंतं ।
तथा । करत् । वसुऽपतिः । वसूनां । देवान् । ओहानः ।
अवसा । आऽगमिष्टः ५

हे देवा विश्वदानीं सर्वदा वयं सुमनसः स्याम । शोभनमनस्का च भवेम । सुमनस्त्वे चाश्रये । उद्यरंतमुद्यंतं सूर्यं सर्वदा पश्येम च । वसूनां वसुपतिरुत्कृष्ट-धनाधिपतिरग्निर्देवानवसास्मदीयेन हविषौहानो वहन् प्रापयन् आगमिष्ट आगंतृ-तम एवंगुणविशिष्टः सन् तथा करतु । अस्मांस्तथाविधानुक्तप्रकारान्करोतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्रो नेदिष्ठमवसागमिष्ठः सरस्वती सिंधुभिः पिन्वमाना ।
पर्जन्यो न ओषधीभिर्मयोभुरग्निः सुशंसः सुहवः पितेव ॥ ६

इंद्रः । नेदिष्ठं । अवसा । आऽगमिष्ठः । सरस्वती ।
सिंधुऽभिः । पिन्वमाना ।
पर्जन्यः । नः । ओषधीभिः । मयःऽभुः । अग्निः । सुऽशंसः ।
सुऽहवः । पिताऽइव ॥ ६

अयमिंद्रो नेदिष्ठमंतिकतमं यथा भवति तथावसा रक्षणेन सार्धमागमिष्ठ आगंतृतमोऽस्तु । सिंधुभिः स्यंदनैरुदकैः पिन्वमाना वर्धमाना नदीरूपा सरस्वती आगंतृतमा भवतु । ओषधीभिः सार्धं पर्जन्यश्च नोऽस्माकं मयोभुः सुखस्य भावयिता भवतु । अग्निश्च पितेव पुत्रस्य जनक इव सुशंसः सुखेन शंसनीयः सुहवः सुखेनाह्वातव्यश्च भवतु ॥

आग्रयणे वैश्वदेवस्य चरोर्विश्वे देवास आ गतेत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । विश्वे देवास आ गत ये के च ज्मा यज्ञिनो यज्ञियासः । आ० २, ९, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तमी॥

विश्वे देवास आ गंत शृणुता म इमं हवं।

एदं बर्हिर्नि षीदत॥ ७

विश्वे। देवासः। आ। गत। शृणुत। मे। इमं। हवं।

आ। इदं। बर्हिः। नि। सीदत॥ ७

हे विश्वे देवासः सर्वे देवा आगत। आगच्छत। आगत्य च मे मदीयमिमं हवमाह्वानं शृणुत। श्रुत्वा चेदमास्तीर्णं बर्हिरानिषीदत। आस्तीर्णे बर्हिषि निषण्णा भवत॥

॥ अथाष्टमी॥

यो वो देवा घृतस्नुना हव्येन प्रतिभूषति।

तं विश्व उप गच्छथ॥ ८

यः। वः। देवाः। घृतऽस्नुना। हव्येन। प्रतिऽभूषति।

तं। विश्वे। उप। गच्छथ॥ ८

हे देवा वो युष्मान्यो जनो घृतस्नुना घृतप्रक्षरणेन हव्येन हविषा प्रतिभूषति परिचरति तं जनं विश्वे सर्वे यूयमुपगच्छथ। उपगता भवथ॥

॥ अथ नवमी॥

उप नः सूनवो गिरः शृण्वंत्वमृतस्य ये।

सुमृळीका भवंतु नः॥ ९

उप। नः। सूनवः। गिरः। शृण्वंतु। अमृतस्य। ये।

सुऽमृळीकाः। भवंतु। नः॥ ९

अमृतस्य मरणरहितस्य प्रजापतेर्ये सूनवः पुत्राः ते देवा नोऽस्माकं गिरः स्तुतीरुपशृण्वंतु। नोऽस्माकं सुमृळीकाः सुष्ठु सुखयितारः सुखयितारश्च भवंतु॥

॥ अथ दशमी ॥

विश्वे देवा ऋतावृधं ऋतुभिर्हवनश्रुतः ।

जुषंतां युज्यं पयः ॥ १०

विश्वे । देवाः । ऋतऽवृधः । ऋतुऽभिः । हवनऽश्रुतः ।

जुषंतां । युज्यं । पयः ॥ १०

ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धका ऋतुभिः कालविशेषैर्हवनश्रुतो हवनस्य स्तोत्रस्य श्रोतारस्तस्मिंस्तस्मिन्यागकाले स्तूयमाना ईदृशा विश्वे सर्वे देवा युज्यं योग्यं पय आमिक्षारूपं जुषंतां । सेवंतां । स्तुयते हि । तप्ते पयसि दध्यानयति सा वैश्वदेव्यामिक्षेति ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स्तोत्रमिंद्रो मरुद्गणास्त्वष्टृमान्मित्रो अर्यमा ।

इमा हव्या जुषंत नः ॥ ११

स्तोत्रं । इंद्रः । मरुत्ऽगणाः । त्वष्टृऽमान् । मित्रः । अर्यमा ।

इमा । हव्या । जुषंत । नः ॥ ११

मरुद्गणो मरुतो गणभूताः परिजनभूता यस्य तादृश इंद्रस्त्वष्टृमान् त्वष्टृसहितो मित्रोऽर्यमा च नोऽस्माकं स्तोत्रमिमा हव्यानि हवींषि च जुषंत । सेवंतां ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं होतर्वयुनशो यज ।

चिकित्वान्दैव्यं जनं ॥ १२

इमं । नः । अग्ने । अध्वरं । होतः । वयुनऽशः । यज ।

चिकित्वान् । दैव्यं । जनं ॥ १२

हे होतर्देवानामाह्वातरग्ने देव्यं देवसंबंधिनं जनं संघं यजनीयं चिकित्वान् जानंस्त्वं नोऽस्मदीयमिममध्वरं हिंसारहितं यज्ञं वयुनशो ज्ञानक्रमेण यथानुपूर्व्या देवा ऋत्विजः तथा यज । यागं कुरु ॥

वैश्वदेवपशावस्य विश्वे देवा इति याज्या । सूत्रितं च । आयुष्टे त्वेति यस्त्वा अपीहिश्वे देवाः शृणुतेमं हवं म इति याज्या । आ० ५. १८. । इति ॥ वैश्वदेवे पशावेषैव याज्या । सूत्रितं च । विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे ये के च ज्मा महिनो अहिमायाः । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे ये अंतरिक्षे य उप द्यवि ष्ठ ।

ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्रा आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वं ॥ १३

विश्वे । देवाः । शृणुत । इमं । हवं । मे । ये । अंतरिक्षे ।

ये । उप । द्यवि । स्थ ।

ये । अग्निऽजिह्वाः । उत । वा । यजत्राः । आऽसद्य ।

अस्मिन् । बर्हिषि । मादयध्वं ॥ १३

हे विश्वे देवा मे मदीयमिमं हवमाह्वानं शृणुत । ये यूयमंतरिक्षेऽस्य अंतरिक्षलोके वर्तमाना भवथ । ये चोप तत्समीपस्थे भूलोके भवथ । ये च द्यवि द्युलोके स्थ । ये चाग्निजिह्वाः । अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां । यद्वाग्नेर्जिह्वा । तथा पोष्यमाण-त्वादग्निजिह्वा इत्युच्यंते । उत वापि वा ये यजत्रा यजनीयाः ते सर्वे यूयमस्मिन्बर्हिष्यासद्योपविश्य मादयध्वं । सोमेनात्मानं तर्पयथ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

विश्वे देवा मम शृण्वंतु यज्ञिया उभे रोदसी अपां नपाच्च मन्म ।

मा वो वचांसि परिचक्ष्याणि वोचं सुम्नेष्विद्वो अंतमा

मदेम ॥ १४

विश्वे। देवाः। मम। शृण्वंतु। यज्ञियाः। उभे इति।
रोदसी इति। अपां। नपात्। च। मन्म।
मा। वः। वचांसि। परिऽचक्ष्याणि। वोचं। सुम्नेषु। इत्।
वः। अंतमाः। मदेम॥ १४

यज्ञिया यज्ञार्हा विश्वे देवा मम मदीयं मन्म मननीयं स्तोत्रं शृण्वंतु। चित्तेन धारयंतु। तथोभे रोदसी द्यावापृथिव्यावपां नपात् मध्यमस्थानोऽग्निश्च मदीयं स्तोत्रं शृण्वंतु। अथ प्रत्यक्षकृतः। हे देवा वो युष्मभ्यं परिचक्ष्याणि वर्जनीयानि वचांसि स्तोत्राणि मा वोचं। मा ब्रवीमि। अपि तु सर्वोचीनानि। अतो वो युष्माकमंतमा अंतिकतमाः संतो वयं सुम्नेष्वित् युष्माभिर्दत्तेषु सुखेष्वेव वर्तमाना मदेम। मोदेम॥

आग्रयणे वैश्वदेवस्य ये के च ज्मेति याज्या। सूत्रितं च। विश्वे देवास आ गत ये के च ज्मा महिनो अहिमायाः। आ० २. ८.। इति॥ वैश्वदेवपुरोडाशस्यैव याज्या। सूत्रमुदाहृतं॥

॥ सैषा सूक्ते पंचदशी॥

ये के च ज्मा महिनो अहिमाया दिवो जज्ञिरे अपां सधस्थे।
ते अस्मभ्यमिषये विश्वमायुः क्षप उस्रा वरिवस्यंतु देवाः॥ १५

ये। के। च। ज्मा। महिनः। अहिऽमायाः। दिवः।
जज्ञिरे। अपां। सधऽस्थे।
ते। अस्मभ्यं। इषये। विश्वं। आयुः। क्षपः। उस्राः।
वरिवस्यंतु। देवाः॥ १५

महिनो महांतोऽहिमायाः। माया प्रज्ञानाम। आहंतप्रज्ञाः। एवंभूता ये के च न देवा ज्मा। पृथिवीनामैतत्। पृथिव्यां जज्ञिरे प्रादुर्बभूवुः। ये के च न दिवो द्युलोकाज्जज्ञिरे। ये के च नापां सधस्थे सहस्थानेंतरिक्षे जज्ञिरे ते सर्वे देवा अस्मभ्यमिषये। इष्यत इतीषिः पुत्रादिः। तस्मै च विश्वं सर्वमायुरन्नं जीवनं वा क्षपः रात्रीरुस्राः उस्रा अहानि च सर्वदा नैरंतर्येण वरिवस्यंतु। प्रयच्छंतु॥

॥ अथ षोडशी ॥

अग्नीपर्जन्याववतं धियं मेऽस्मिन्हवे सुहवा सुष्टुतिं नः।
इळामन्यो जनयद्गर्भमन्यः प्रजावतीरिष आ धत्तमस्मे ॥ १६

अग्नीपर्जन्यौ। अवतं। धियं। मे। अस्मिन्। हवे।
सुऽहवा। सुऽस्तुतिं। नः।
इळां। अन्यः। जनयत्। गर्भं। अन्यः। प्रजाऽवतीः।
इषः। आ। धत्तं। अस्मे इति ॥ १६

हे अग्नीपर्जन्यौ मे मदीयं धियं कर्म यज्ञलक्षणमवतं। गच्छतं। रक्षतं वा। हे सुहवा सुखेन ह्वातुं शक्यावस्मिन्हवे यज्ञे नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं च रक्षतं। यद्वानुहवस्य ऽर्पितः अपधार्यः। अवतं। प्रत्युतं युवयोर्मध्येऽन्यः पर्जन्य इळामन्नं जनयत्। जनयति। वृष्ट्या ह्योषधिवनस्पतयो जायंते तेभ्यश्चान्नं जायते। अन्योऽग्निर्गर्भं जनयति। पुरुषेण भुक्तमन्नं जाठरेणाग्निना पक्वं सत् रेतोरूपेण परिणमते तदेव योषित्सु गर्भो भवति। अतो युवां प्रजावतीः प्रजाभिर्युक्ता इषोऽन्नान्यस्मे अस्मास्वाधत्तं। अवस्थापयतं॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

स्तीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्नौ सूक्तेन महा नमसा विवासे।
अस्मिन्नो अद्य विदथे यजत्रा विश्वे देवा हविषि मादयध्वं ॥ १७

स्तीर्णे। बर्हिषि। संऽइधाने। अग्नौ। सुऽउक्तेन। महा।
नमसा। आ। विवासे।
अस्मिन्। नः। अद्य। विदथे। यजत्राः। विश्वे। देवाः।
हविषि। मादयध्वं ॥ १७

हे विश्वे देवा यद्यपि दर्भपुंजे वेद्यां स्तीर्णे सत्यग्नौ च सन्निधाने सति सूयनेन सूक्तेन स्तोत्रेण च मह्ना महता नमसा नमस्कारेण चाविवासे । पर्यचरं । हे यजत्रा यजनीया विश्वे देवा अस्मिन्निहास्मदीयेऽस्मिन्हव्ये यज्ञे हविषि ॥ ततोऽर्थे सप्तमी ॥ हविषास्माभिर्दत्तेन मादयध्वं । तृप्यध्वं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे षोडशो वर्गः ॥

वयमु त्वेति दशर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं । यां पूषन्नित्यनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । वयं दश पौष्णं तद्गायत्रं वै यां पूषन्ननुष्टुबिति ॥ अपर्युर्भिः प्रचरद्भिरेतज्जप्यं । सूत्रितं च । वयमु त्वा पथस्पत इत्यर्धर्चान् परिध्यन् । आ० सू० ३, ७, । इति । जपेदिति शेषः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वयमु त्वा पथस्पते रथं न वाजसातये ।

धिये पूषन्नयुज्महि ॥ १

वयं । ऊं इति । त्वा । पथः । पते । रथं । न । वाजऽसातये ।

धिये । पूषन् । अयुज्महि ॥ १

हे पथस्पते मार्गस्य पालयितः पूषन् धिये कर्मणे वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय च वयं रथं न युद्धे रथमिव त्वा त्वामयुज्महि । युंज्महि । अस्मदभिमुखं कुर्मः ॥ उ इति पूरकः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अभि नो नर्यं वसु वीरं प्रयतदक्षिणं ।

वामं गृहपतिं नय ॥ २

अभि । नः । नर्यं । वसु । वीरं । प्रयतऽदक्षिणं ।

वामं । गृहऽपतिं । नय ॥ २

हे पूषन् नर्यं नृभ्यो हितं वसु धनमभिमुखं वीरं दारिद्र्यस्य विशेषेणेरयितारं गमयितारं प्रयतदक्षिणं पूर्वमन्येभ्योऽपि दत्तधनं। यद्वा प्रयतं शुद्धं दक्षिणं धनं यस्य तादृशं। वामं वननीयमेवंविधं गृहपतिं गृहस्थं नोऽस्मानभिनय। प्रापय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अदित्सन्तं चिदाघृणे पूषन्दानाय चोदय।

पणेश्चिद्वि म्रदा मनः ॥ ३

अदित्सन्तं। चित्। आघृणे। पूषन्। दानाय। चोदय।

पणेः। चित्। वि। म्रद। मनः ॥ ३

हे आघृणे आगतदीप्ते पूषन् अदित्सन्तं चित् दातुमनिच्छन्तमपि पुरुषं दानायास्मद्दानार्थं चोदय। प्रेरय। पणेश्चिद्वणिजोऽपि बाधुषिकस्य लुब्धस्यापि मनो हृदयं विम्रद। दानार्थं मृदूकुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि पथो वाजसातये चिनुहि वि मृधो जहि।

साधन्तामुग्र नो धियः ॥ ४

वि। पथः। वाजऽसातये। चिनुहि। वि। मृधः। जहि।

साधन्तां। उग्र। नः। धियः ॥ ४

हे उग्रोद्गूर्णबल पूषन् पथो मार्गान् वाजसातयेऽन्नलाभाय विचिनुहि। शोधितान्कुरु। यैः पथिभिर्गता धनं लभेमहि तादृशान्पथः पृथक्कुर्वित्यर्थः। मृधो बाधकान् तस्करादीन् विजहि। बाधस्व। तथा नोऽस्माकं धियः कर्माण्यन्नलाभार्थं क्रियमाणानि साधन्तां। सिध्यन्तु। सफलानि भवन्तु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

परि तृन्धि पणीनामारया हृदया कवे।

अथेमस्मभ्यं रन्धय ॥ ५

परि। तृंधि। पणीनां। आरया। हृदया। कवे।

अथ। ईं। अस्मभ्यं। रंधय॥ ५

हे कवे प्राज्ञ पूषन् पणीनां वणिजां लुब्धानां हृदयानि कठिनान्यारया। प्रत्यमूलं प्राजो दंडः प्रतोद इत्यारेति भाष्यते। तया परितृंधि। प्रविध्य। मृदूतं काठिन्यमपनयेत्यर्थः। अथानंतरमेनमेनान्पणीनस्मभ्यं रंधय। वशीकुरु॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे सप्तदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

वि पूषन्नारया तुद पणेरिच्छ हृदि प्रियं।

अथेमस्मभ्यं रंधय॥ ६

वि। पूषन्। आरया। तुद। पणेः। इच्छ। हृदि। प्रियं।

अथ। ईं। अस्मभ्यं। रंधय॥ ६

हे पूषन् आरया प्रतोदेन पणेर्वणिजो हृदयं वितुद। विविध्य। तस्य पणेर्हृदि हृदये प्रियमस्मभ्यमनुकूलं धनमिच्छ। दातव्यमितीच्छां जनय। अथानंतरमस्मभ्य-मेनमेनान् रंधय। वशीकुरु॥

॥ अथ सप्तमी॥

आ रिख किकिरा कृणु पणीनां हृदया कवे।

अथेमस्मभ्यं रंधय॥ ७

आ। रिख। किकिरा। कृणु। पणीनां। हृदया। कवे।

अथ। ईं। अस्मभ्यं। रंधय॥ ७

हे कवे प्राज्ञ पूषन् पणीनां वणिजां हृदया हृदयान्यारिख। आलिख। आलिख्य च किकिरा कीर्णानि प्रशिथिलानि कृणु। कुरु। मृदूनि कुर्वित्यर्थः। अन्यद्गतं॥

॥ अथाष्टमी ॥

यां पूषन्ब्रह्मचोदनीमारां बिभर्ष्याघृणे ।

तया समस्य हृदयमा रिख किकिरा कृणु ॥ ८

यां । पूषन् । ब्रह्मऽचोदनीं । आरां । बिभर्षि । आघृणे ।

तया । समस्य । हृदयं । आ । रिख । किकिरा । कृणु ॥ ८

हे आघृण आगतदीप्ते पूषन् ब्रह्मचोदनीं ब्रह्मणोऽन्नस्य प्रेरयित्रीं यामारां बिभर्षि हस्ते धारयसि तया समस्य सर्वस्य लुब्धजनस्य हृदयमारिख । आलिख । किकिरा किकिराणि कीर्णानि प्रशिथिलानि च कृणु । कुरु ॥

॥ अथ नवमी ॥

या ते अष्ट्रा गोओपशाघृणे पशुसाधनी ।

तस्यास्ते सुम्नमीमहे ॥ ९

या । ते । अष्ट्रा । गोऽओपशा । आघृणे । पशुऽसाधनी ।

तस्याः । ते । सुम्नं । ईमहे ॥ ९

हे आघृण आगतदीप्ते पूषन् ते त्वदीया याष्ट्रारा गोओपशा । उपशेरत इत्यो-पशाः । गाव ओपशा यस्यास्तादृशी । अत एव पशुसाधनी पशूनां साधयित्री भवति ते त्वदीयायास्तस्याः संबंधि सुम्नं सुखमीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत नो गोषणिं धियमश्वसां वाजसामुत ।

नृवत्कृणुहि वीतये ॥ १०

उत । नः । गोऽसनिं । धियं । अश्वऽसां । वाजऽसां । उत ।

नृऽवत् । कृणुहि । वीतये ॥ १०

उतापि च हे पूषन् गोषणिं गवां सनित्रीमश्वसामश्वानां सनित्रीं वाजसां वाजानामन्नानां सनित्रीमुतापि च नृवत् नृवतीं नृणां सनित्रीं दात्रीमेवंभूतां धियं बुद्धिं कर्म वा नोऽस्माकं वीतये खादनायोपभोगार्थं कृणुहि । कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टादशो वर्गः ॥

सं पूषन्निति दशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं गायत्रं । पूषन्नित्यनुक्रांतं ॥ नष्टधनमन्विच्छता पुरुषेणैतज्जप्यं । सूत्रितं च । सं पूषन्विदुषेति नष्टमधिजिगमिषन्क्षुद्रो वा । आ० सू० ३, ७ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं पूषन्विदुषा नय यो अंजसानुशासति ।

य एवेदमिति ब्रवत् ॥ १

सं । पूषन् । विदुषा । नय । यः । अंजसा । अनुऽशासति ।

यः । एव । इदं । इति । ब्रवत् ॥ १

हे पूषन् पोषक देव विदुषा जानता तेन जनेन संनय अस्मान् संगमय यो विद्वानंजसा ऋजुमार्गेणानुशासति अनुशास्ति नष्टद्रव्यप्राप्त्युपायमुपदिशति । यश्चैवमिदं नष्टं भवदीयं धनमिति ब्रवत् ब्रवीति । नष्टं धनं दर्शयतीत्यर्थः । तेन विदुषेत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

समु पूष्णा गमेमहि यो गृहाँ अभिशासति ।

इम एवेति च ब्रवत् ॥ २

सं । ऊं इति । पूष्णा । गमेमहि । यः । गृहान् ।

अभिऽशासति ।

इमे । एव । इति । च । ब्रवत् ॥ २

पूष्णानुशिष्टा वयं संगमेमहि तेन अनेन संगच्छेमहि यो जनो गृहान् येन गृहेष्वस्मदीया नष्टाः पशवस्तिष्ठन्ति तान् गृहानभिशासति अभिशास्ति आभिमुख्येन बोधयति । य एवेमे त्वदीया नष्टाः पशव एवैवं तिष्ठन्तीति च ब्रवत् ब्रूयात् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पूष्णश्चक्रं न रिष्यति न कोशोऽव पद्यते ।

नो अस्य व्यथते पविः ॥ ३

पूष्णः । चक्रम् । न । रिष्यति । न । कोशः । अव । पद्यते ।

नो इति । अस्य । व्यथते । पविः ॥ ३

पूष्णः पोषकस्य देवस्य चक्रमायुधं न रिष्यति । न विनश्यति । अस्य चक्रस्य कोशश्च नावपद्यते न क्षीयते । अस्य पविर्धारा च नो नैव व्यथते । कुण्ठीभवति । तेन चक्रेण चोरान्हत्वास्मदीयं धनं प्रकाशयेति भावः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो अस्मै हविषाविधन्न तं पूषापि मृष्यते ।

प्रथमो विन्दते वसु ॥ ४

यः । अस्मै । हविषा । अविधत् । न । तम् । पूषा । अपि ।

मृष्यते ।

प्रथमः । विन्दते । वसु ॥ ४

यो यजमानोऽस्मै पूष्णे हविषा चरुपुरोडाशादिनाविधत् परिचरति तं यजमानं पूषा नापि मृष्यते । अपिशब्द ईषदर्थे । ईषदपि न हिनस्ति । स च प्रथमो मुख्यः सन् वसु धनं विन्दते । लभते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पूषा गा अन्वेतु नः पूषा रक्षत्वर्वतः ।

पूषा वाजं सनोतु नः ॥ ५

पूषा। गाः। अनु। एतु। नः। पूषा। रक्षतु। अर्वतः।

पूषा। वाजं। सनोतु। नः॥ ५

पूषा पोषको देवो नोऽस्मदीया गा अन्वेतु। रक्षणार्थमनुगच्छतु। स च पूषार्वतोऽश्वान् रक्षतु चोरेभ्यः। तथा वाजमन्नं च नोऽस्मभ्यं पूषा सनोतु। प्रयच्छतु॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकोनत्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

पूषन्ननु प्र गा इहि यजमानस्य सुन्वतः।

अस्माकं स्तुवतामुत॥ ६

पूषन्। अनु। प्र। गाः। इहि। यजमानस्य। सुन्वतः।

अस्माकं। स्तुवतां। उत॥ ६

हे पूषन् सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य गाः पशूननुप्रेहि। रक्षणार्थमनुगच्छ। उतापि च स्तुवतां त्वद्विषयं स्तोत्रं कुर्वतामस्माकं गा अनुगच्छ॥

॥ अथ सप्तमी॥

माकिर्नेशन्माकीं रिषन्माकीं सं शारि केवटे।

अथारिष्टाभिरा गहि॥ ७

माकिः। नेशत्। माकीं। रिषत्। माकीं। सं। शारि।

केवटे।

अथ। अरिष्टाभिः। आ। गहि॥ ७

हे पूषन् अस्मदीयं गोधनं माकिर्नेशत्। मा नश्यतु। माकिर्माकीमित्येतौ प्रतिषेधवाचिनौ वर्तेते। माकीं रिषत्। मा व्याघ्रादिभिर्हिंस्यतां। माकीं मा च केवटे कूपे संशारि। संशीर्णं भूत्। कूपपातेनापि हिंसितं मा भवतु। अथैवं सत्यरिष्टाभिरहिंसिताभिर्गोभिः सहागहि। सायंकाल आगच्छ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शुगवं तं पूषणं वयमियंमनष्टवेदसं ।

ईशानं राय ईमहे ॥ ८

शुगवंतं । पूषणं । वयं । इर्यं । अनष्टऽवेदसं ।

ईशानं । रायः । ईमहे ॥ ८

अवारस्तोत्राणि शृण्वंतमिर्यं दारिद्र्यस्य प्रेरकमनष्टवेदसमविनष्टधनमीशानं सर्वस्येश्वरमेवंविधं पूषणं देवं वयं रायो धनानीमहे । याचामहे ॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे पर्वणि पौष्णस्य हविषः पूषन्तव व्रत इत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । वाममद्य सवितर्वाममु श्वः पूषन्तव व्रते वयं । आ० २. १६. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी ॥

पूषन्तव व्रते वयं न रिष्येम कदा चन ।

स्तोतारस्त इह स्मसि ॥ ९

पूषन् । तव । व्रते । वयं । न । रिष्येम । कदा । चन ।

स्तोतारः । ते । इह । स्मसि ॥ ९ ॥

हे पूषन् पोषक ते त्वदीये व्रते कर्मणि वर्तमाना वयं कदा चन कदाचिदपि न रिष्येम । हिंसिता न भवेम । तादृशाश्च वयमिहास्मिन्कर्मणि ते तव स्तोतार स्मसि । स्मः । भवामः ॥

॥ अथ दशमी ॥

परि पूषा परस्ताद्धस्तं दधातु दक्षिणं ।

पुनर्नो नष्टमाजतु ॥ १०

परि । पूषा । परस्तात् । हस्तं । दधातु । दक्षिणं ।

पुनः । नः । नष्टं । आ । अजतु ॥ १०

पूषा पोषको देवः परस्तात्परस्मिन्देशे दूरदेशादस्मिन् चोरव्याघ्रादिभिरुपद्रुते देशे गच्छतो गोधनस्य निवारणाय स्वकीयं दक्षिणं हस्तं परिदधातु। परिधानं निवारणं करोतु। नोऽस्मदीयं नष्टं च गोधनं पुनराजतु। आगमयतु। आनयतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे त्रिंशो वर्गः ॥

एहि वामिति षडृचं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं गायत्रं पौष्णं। अनुक्रम्यते च। एहि वां षळिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

एहि वां विमुचो नपादाघृणे सं सचावहै ।

रथीर्ऋतस्य नो भव ॥ १

आ । इहि । वां । विऽमुचः । नपात् । आघृणे । सं ।
सचावहै ।

रथीः । ऋतस्य । नः । भव ॥ १

हे विमुचो नपात्। विमुञ्चति सृष्टिकाले आत्मकायात्प्रजा विमुञ्चतीति विमुक् प्रजापतिः। तस्य पुत्रस्य आघृणे दीप्ते पूषन् वां। याति गच्छति स्तुतिं प्राप्नोतीति वा स्तोता ॥ या गतिगंधनयोरित्यस्मादातो मनिन्निति विच् ॥ वां गंतारं स्तोतारं मामेहि। आगच्छ। आवां च संसचावहै। सचवाव। संगच्छावहै। तादृशस्त्वं नोऽस्माकमृतस्य यज्ञस्य रथी रंहिता नेता भव। तथा सति ऋतस्य ऋणिकत्वादपि सत्यस्य इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

रथीतमं कपर्दिनमीशानं राधसो महः ।

रायः सखायमीमहे ॥ २

रथिऽतमं। कपर्दिनं। ईशानं। राधसः। महः।

रायः। सखायं। ईमहे॥ २

रथीतममतिशयेन रथिनं। यद्वातिशयेन रंहितारं नेतारं कपर्दिनं कपर्दश्चूडा। तद्वन्तं। राध्नोत्यनेनेति राधो धनं। महो महतो राधसो धनस्येशानं स्वामिनं सखायमस्माकं मित्रमेवंविधं पूषणं रायो धनानीमहे। याचामहे॥

॥ अथ तृतीया ॥

रायो धारास्याघृणे वसो राशिरजाश्व।

धीवतोधीवतः सखा॥ ३

रायः। धारा। असि। आघृणे। वसोः। राशिः।

अजऽअश्व।

धीवतःऽधीवतः। सखा॥ ३

हे आघृणे आगतदीप्ते पूषन् रायो धनस्य धारासि। प्रवाहो भवसि। स्तोतृभ्यो बहु धनं नैरन्तर्येण प्रयच्छसीत्यर्थः। अजाश्व। अजाश्छागा एवाश्वा अश्वकार्योपेता यस्य तादृश पूषन् वसोर्वसुमतो धनस्य राशिः संघश्च भवसि। धनसंघस्य स्वामीव निवसतीत्यर्थः। धीवतो धीवतः सर्वस्य स्तोत्रवतः पुरुषस्य सखा मित्रभूतश्च भवसि॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पूषणं न्व१जाश्वमुप स्तोषाम वाजिनं।

स्वसुर्यो जार उच्यते॥ ४

पूषणं। नु। अजऽअश्वं। उप। स्तोषाम। वाजिनं।

स्वसुः। यः। जारः। उच्यते॥ ४

अजाश्वं अजा वाहनं वाजिनमन्नवंतं बलवंतं वा पूषणं पोषकं देवं तु अस्तोपवाम। उपस्तवाम। सः पूषा अस्मदीयस्तोत्रं उपपतिरिति श्रुयते तं पूषणमभिष्टुमः॥

॥ अथ पंचमी ॥

मातुर्दिधिषुमब्रवं स्वसुर्जारः शृणोतु नः।

भ्रातेंद्रस्य सखा मम॥ ५

मातुः। दिधिषुं। अब्रवं। स्वसुः। जारः। शृणोतु। नः।

भ्राता। इंद्रस्य। सखा। मम॥ ५

मातुर्निर्मात्र्या रात्रेर्दिधिषुं पतिं पूषणमब्रवं। स्तौमि। स्वसुरुषसो जारश्च पूषा नोऽस्माकं स्तोत्राणि शृणोतु। इंद्रस्य भ्राता सहजातः पूषा मम स्तोतुः सखा मित्रभूतोऽस्तु॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आजासः पूषणं रथे निशृंभास्ते जनश्रियं।

देवं वहंतु बिभ्रतः॥ ६

आ। अजासः। पूषणं। रथे। निऽशृंभाः। ते। जनऽश्रियं।

देवं। वहंतु। बिभ्रतः॥ ६

अजासोऽजाश्छागा निशृंभा निश्चयेन संबध्य वहंतारस्ते पूष्णो वाहनतया प्रसिद्धाश्छागा जनश्रियं। जनं स्तोतृजनं श्रयति गच्छतीति जनश्रीः। तं पूषणं देवं रथे बिभ्रतो धारयंत आवहंतु। आनयंतु॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टकस्य एकविंशो वर्गः ॥

य एनमिति षड्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं। अंत्यानुष्टुबादौ पंच गायत्र्यः। तथा चानुक्रांतं। य एनं षड् इति॥ गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य एनमादिदेशति करंभादिति पूषणं ।
न तेनं देव आदिशे ॥ १

यः । एनं । आऽदिदेशति करंभऽअत् । इति । पूषणं ।
न । तेनं । देवः । आऽदिशे ॥ १

यः स्तोतैनं पूषणं पोषकं करंभादं करंभाणां दधिमिश्राणां धानसक्तूनामत्तेत्यादि-देशति अभिष्टौति तेन पुरुषेणान्यो देवो नादिशे। आदेष्टव्यः स्तोतव्यो न भवति। पूष्णा एव पूर्वं स्वाभिमतस्य धनस्य लाभात् देवतांतरं न स्तौतीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उत घा स रथीतमः सख्या सत्पतिर्युजा ।
इंद्रो वृत्राणि जिघ्नते ॥ २

उत । घ । सः । रथिऽतमः । सख्या । सत्ऽपतिः । युजा ।
इंद्रः । वृत्राणि । जिघ्नते ॥ २

उत घापि च स यः पूषा चक्रत्वेन प्रसिद्धत्वाद्रथी रथीतमोऽतिशयेन रथी अत्यंतः सत्पतिः सतां पालयिता एवंगुण इंद्रः सख्या मित्रभूतेन पूष्णा युजा सहाय-भूतेन युक्तः सन् वृत्राणि शत्रून् जिघ्नते। हंति। इंद्रस्याप्ययमेव साहाय्यकारीत्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

उतादः परुषे गवि सूरश्चक्रं हिरण्ययं ।
न्यैरयद्रथीतमः ॥ ३

उत । अदः । परुषे । गवि । सूरः । चक्रं । हिरण्ययं ।
नि । ऐरयत् । रथिऽतमः ॥ ३

कदापि च शूरः प्रत्यो रथीतमोऽतिशयेन रथी नेतृतमो वा पूषा इन्द्रो पश्यति पर्यंचति आक्रामति वा नदि। गच्छतीति गौराहिनः। सखिन् हिरण्यवत् हिरण्यवं हरण्यंनिर्मितचक्रसद्रूपस्य चक्रं धारयत्। नितरां प्रेरयति च॥

। अथ चतुर्थी ।

यदद्य त्वां पुरुष्टुत ब्रवाम दस्र मंतुमः ।

तत्सु नो मन्मं साधय ॥ ४

यत् । अद्य । त्वा । पुरुऽस्तुत । ब्रवाम । दस्र । मंतुऽमः ।

तत् । सु । नः । मन्मं । साधय । ४

हे पुरुष्टुत बहुभिर्यजमानैः स्तुत दस्र दर्शनीय मंतुमो ज्ञानवन् पूषन् अद्येदानीं यद्धविष्मं त्वां ब्रवाम याचाम नोऽस्माकं मन्म मननीयं तद्धनं साधय। प्रसाधय॥

। अथ पंचमी ॥

इमं च नो गवेषणं सातये सीषधो गणं ।

आरात्पूषन्नसि श्रुतः ॥ ५

इमं । च । नः । गोऽएषणं । सातये । सीसधः । गणं ।

आरात् । पूषन् । असि । श्रुतः । ५

हे पूषन् नोऽस्माकं सातये लाभायेमं च गणं मनुष्यसंघं गवेषणं गवामेषयितारं सीषधः। साधय। हे पूषन् आरात् दूरदेशेऽपि त्वं श्रुतो विश्रुतः प्रख्यातोऽसि। भवसि॥

। अथ षष्ठी ॥

आ ते स्वस्तिमीमह आरेअघामुपावसुं ।

अद्या च सर्वतातये श्वश्च सर्वतातये ॥ ६

आ। ते। स्वस्तिं। ईमहे। आरेऽअघां। उपऽवसुं।

अद्य। च। सर्वऽतातये। श्वः। च। सर्वऽतातये ॥ ६

हे पूषन् ते त्वदीयां तथा देवीं स्वस्तिं कल्याणीं ईमहे याचामहे। आरे दूरेऽघं पापं यस्यास्तादृशीं। उपावसुमुपगतधनां। ईदृशीं अद्य चास्मिन् काले सर्वतातये। सर्वदेवात्तातिल् इति सर्वतातिर्यज्ञः। तदर्थं। यद्वा सर्वेषां भोगानां विस्ताराय। श्वश्च परस्मिन्नपि दिने सर्वतातये सर्वदा सर्वतातये वयमीमहे। अभियाचामहे॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वाविंशो वर्गः ॥

इंद्रा नु पूषणेति षडृचमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं गायत्रमैंद्रापौष्णं। अनुक्रांतं च। इंद्रा नु षट् चेति॥ गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रा नु पूषणा वयं सख्याय स्वस्तये।

हुवेम वाजसातये ॥ १

इंद्रा। नु। पूषणा। वयं। सख्याय। स्वस्तये।

हुवेम। वाजऽसातये ॥ १

इतरेतरयोगादिंद्रपूषन्शब्दयोरुभयत्र द्विवचनं। इंद्रापूषणौ देवौ नु अद्य च वयं यजमानाः सख्याय सखित्वाय स्वस्तये अविनाशाय वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा सातये संभजनाय च हुवेम। आह्वयाम। स्तवाम॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सोममन्य उपासदत्पातवे चम्वोः सुतं।

करंभमन्य इच्छति ॥ २

सोमं। अन्यः। उप। असदत्। पातवे। चम्वोः। सुतं।

करंभं। अन्यः। इच्छति ॥ २

अन्योरधिषवणफलकयोः सुतमभिषुतं सोममन्योऽनयोरेकतर इंद्रः पातवे पातुमुपासदत्। उपसीदति। उपगच्छति। अन्य एकतरः पूषा करंभं घृतमिश्रं सक्त्वात्मकं हविर्भक्षयितुमिच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अजा अन्यस्य वह्नयो हरी अन्यस्य संभृता ।

ताभ्यां वृत्राणि जिघ्नते ॥ ३

अजाः । अन्यस्य । वह्नयः । हरी इति । अन्यस्य । संऽभृता ।

ताभ्याम् । वृत्राणि । जिघ्नते ॥ ३

अनयोरिंद्रापूष्णोरन्यस्यैकस्य पूष्णोऽजाश्छागा वह्नयो वाहका अश्वाः। अन्यस्यापरस्येंद्रस्य संभृता संभृतौ सम्यक् पुष्टौ हरी एतन्नामकौ वाहकौ। स चेंद्रस्ताभ्यां वृत्राणि शत्रून् जिघ्नते। हंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यदिंद्रो अनयद्रितो महीरपो वृषंतमः ।

तत्र पूषाभवत्सचा ॥ ४

यत् । इंद्रः । अनयत् । रितः । महीः । अपः । वृषन्ऽतमः ।

तत्र । पूषा । अभवत् । सचा ॥ ४

यद्यदा वृषंतमोऽतिशयेन वर्षितेंद्रो रितो गंत्रीर्महीर्महतीरपो वृष्ट्युदकान्यनयत् इमं लोकं प्रापयति तत्र तदानीं पूषा पोषको देवः सचाभवत्। सचेंद्रस्य सहायो भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तां पूष्णः सुमतिं वयं वृक्षस्य प्र वयामिव ।

इंद्रस्य चा रभामहे ॥ ५

तां। पूष्णः। सुऽमतिं। वयं। वृक्षस्य। प्र। वयांऽइव।

इंद्रस्य। च। आ। रभामहे॥ ५

पूष्णः पोषकस्य देवस्येंद्रस्य च तां प्रसिद्धां सुमतिं कल्याणीं मतिमनुग्रहबुद्धिं वृक्षस्य संबंधिनः प्र वयां प्रकृष्टां वयां शाखामिव अवलम्बनायारभामहे। अवलंबामहे। आश्रयामह इत्यर्थः॥

॥ अथ षष्ठी॥

उत्पूषणं युवामहेऽभीशूँरिव सारथिः।

मह्या इंद्रं स्वस्तये॥

उत्। पूषणं। युवामहे। अभीशूंन्ऽइव। सारथिः।

मह्यै। इंद्रं। स्वस्तये॥

पूषणं पोषकं देवमिंद्रं च मह्यै महत्यै स्वस्तये क्षेमाय उद्युवामहे। उद्योजयामः। उद्योजनमाकर्षणं। तत्र दृष्टांतः। सारथिः सूतोऽभीशूनिव। अभीशून् रश्मीन-श्वबंधनार्थान्यथाकर्षति तद्वत्॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे त्रयोविंशो वर्गः॥

शुक्रं त इति चतुरृचं नवमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं। द्वितीया जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। शुक्रं चतस्रो द्वितीया जगतीति॥ वैश्वदेवे पर्वणि वैश्वदेवस्य हविषः शुक्रं त इति याज्या। सूत्रितं च। शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विवेष नः सनयः। आ० २, १६.। इति॥ एकादशिनस्य पौष्णस्य पशोर्वपाया एषैव याज्या। सूत्रितं च। शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत्प्रपथे पथामजनिष्ट पूषा। आ० ३, ७.। इति॥ अनाभिष्टवेऽप्येषा। सूत्रितं च। शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्रूपमन्यं गोवाजनियद्युवानं। आ० ४, ६.। इति॥

॥ सैषा प्रथमा॥

शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि।

विश्वा हि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु॥१

शुक्रं। ते। अन्यत्। यजतं। ते। अन्यत्।

विषुरूपे इति विषुऽरूपे। अहनी इति। द्यौःऽइव। असि।

विश्वाः। हि। मायाः। अवसि। स्वधाऽवः। भद्रा। ते।

पूषन्। इह। रातिः। अस्तु॥१

हे पूषन् ते तव शुक्रं शुक्लवर्णमन्यदेकमहर्भवति वासरात्मकं। तथा ते तव संबंधि यजतं। यजिरत्र संगतिकरणे वर्तते। यजनीयं प्रकाशेन संगमनीयं अतः कृष्णवर्णमन्यदेकमहर्भवति रात्र्याख्यं। इत्थं विषुरूपे शुक्लकृष्णतया नानारूपे अहनी तव महिम्ना निष्पद्येते। यद्वा हे पूषन् त्वदीयमन्यदेकं रूपं शुक्रं निर्मलं दिवसस्योत्पादकं। त्वदीयमन्यदेकं रूपं यजतं केवलं यजनीयं न प्रकाशकं रात्रेरुत्पादकं। अत एव विषुरूपे विषमरूपे अहनी अहश्च रात्रिश्च भवतः। अहोरात्रयोर्निर्माणे सूर्य एव कर्ता कथमस्य प्रसक्तिरिति तत्राह। द्यौरिवासि। यथा द्यौरादित्यः प्रकाशयिता तथा त्वं प्रकाशकोऽसि। कुत इत्यत आह। हे स्वधावोऽन्नवन्पूषन् विश्वाः सर्वा मायाः प्रज्ञा हि यस्मात्कारणादवसि रक्षसि अतः कारणात्त्वं सूर्य इव भवसीत्यर्थः। इह यज्ञे ते तव भद्रा कल्याणी रातिर्दानमभिलाषास्त्वस्तु। भवतु॥ यास्कस्त्वाह। शुक्रं ते अन्यल्लोहितं ते अन्यद्यज्ञियं ते अन्यदिति वा विषमरूपे अहनी कर्मणा द्यौरिव चासि। सर्वाणि च प्रज्ञानान्यवस्यन्नवन्॥ नि० १२. १७। इति॥

॥ अथ द्वितीया॥

अजाश्वः पशुपा वाजपस्त्यो धियंजिन्वो भुवने विश्वे अर्पितः।
अष्ट्रां पूषा शिथिरामुद्वरीवृजत्संचक्षाणो भुवना देव ईयते॥२

अजऽअश्वः। पशुऽपाः। वाजऽपस्त्यः। धियंऽजिन्वः। भुवने।

विश्वे। अर्पितः।

अष्ट्रां । पूषा । शिथिराम् । उत्ऽबरीवृजत् । संऽचक्षाणः ।

भुवना । देवः । ईयते ॥ २

अजाश्वम्ख्यागवाहनः पशुपाः पशूनां पालयिता वाजपस्त्यः । वाजा अन्नानि पस्त्ये गृहे यस्य तादृशः । धियंजिन्वः । धियः स्तोतारः कर्माणि वा । तेषां प्रीणयिता विश्वे विश्वस्मिन् सर्वस्मिन् भुवने लोकेऽपि तः प्रजापतिना पोषकत्वेन स्थापित । अत एवंभूतः पूषा पोषको देवोऽष्ट्राख्यारां प्रत्यस्तगतां शिथिरां शिथिलां सतीमुद्वरीवृजत् उद्यच्छन् भुवना भुवनानि सर्वान् लोकान् भूतजातानि वा संचक्षाणः संपश्यन् सूर्यात्मना प्रकाशयन् ईयते । गच्छति ॥

पौष्णस्य पशोर्वपापुरोडाशयोर्याते पूषन्नित्यादिके द्वे ऋचावनुवाक्ये । सूत्रितं च । यास्ते पूषन्नावो अंतः समुद्र इति द्वे पूषेमा आशा अनु वेद सर्वाः । आ० ७. २. । इति ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

यास्ते पूषन्नावो अंतः समुद्रे हिरण्ययीरंतरिक्षे चरंति ।

ताभिर्यासि दूत्यं सूर्यस्य कामेन कृत श्रव इच्छमानः ॥ ३

याः । ते । पूषन् । नावः । अंतः । समुद्रे । हिरण्ययीः ।

अंतरिक्षे । चरंति ।

ताभिः । यासि । दूत्यं । सूर्यस्य । कामेन । कृत । श्रवः ।

इच्छमानः ॥ ३

हे पूषन् ते त्वदीया या हिरण्ययीर्हिरण्मयो हिरण्मयोया नावः समुद्र उदधावंतर्मध्येऽन्तरिक्षे नभसि चरंति संचरंति ताभिर्नौभिः सूर्यस्य दूत्यं यासि । गच्छसि । कदाचिद्देवैः सार्धं सूर्यैऽसुरवधार्थं प्रस्थिते सति तस्य भार्यो त्वमतंरि संजातोत्सुका बभूव तां प्रति स्वयं पूषणं प्राहैषीत् तेन चात्र पूषा स्तूयते । अपि च त्वं श्रवो हविर्लक्षणमन्नमिच्छमान इच्छन् कामेन पश्वादिविषयेण स्तोतृभिः कृतो वशीकृतोऽसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पूषा सुबंधुर्दिव आ पृथिव्या इळस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः

यं देवासो अददुः सूर्यायै कामेन कृतं तवसं स्वंचं ॥ ४

पूषा । सुऽबंधुः । दिवः । आ । पृथिव्याः । इळः । पतिः ।

मघऽवा । दस्मऽवर्चाः ।

यं । देवासः । अददुः । सूर्यायै । कामेन । कृतं । तवसं ।

सुऽअंचं ॥ ४

पूषा पोषको देवो दिव आ द्युलोकस्य च पृथिव्याश्च सुबंधुः शोभनो बंधुर्भवति । तथेळस्पतिरिळाया अन्नस्य पतिर्मघवा । मघमिति धननाम । तद्वान् । यद्वा मंहते-र्दानकर्मणो भावसाधनो मघशब्दः । दानवान् दस्मवर्चाः । वर्च इति रूपनाम । दस्मं दर्शनीयं वर्चो यस्य तादृशः । यं पूषणं देवासः सर्वे देवाः सूर्यायै सूर्यस्य पत्न्यै यद्वा सावित्र्यै सूर्याख्याया अश्विनोर्वरं यायाददुः दत्तवंतः । पुत्रः पितरावृणीत पूषा । ऋग्वे० १०. ८५. १४. । इति हि श्रूयते । कीदृशं पूषणं । कामेन पश्वादि-विषयेण कृतं स्तोतृभिर्वशीकृतं तवसं बलवंतं प्रवृद्धं वा स्वंचं स्वंचनं सुष्ठु गच्छंतं । एवंविधं यं पूषणं ददुः स पूषा सुबंधुरित्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

प्र नु वोचेति दशर्चं दशमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमिंद्राग्निदेवताकं । सप्तम्याद्या-श्चतस्रोऽनुष्टुभः शिष्टाः षट् बृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । प्र नु दशैंद्राग्नं तु चांत्यं चतस्रोऽनुष्टुभंतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र नु वोचा सुतेषु वां वीर्या३ यानि चक्रथुः ।

हतासो वां पितरो देवशत्रव इंद्राग्नी जीवथो युवं ॥ १

प्र । नु । वोच । सुतेषु । वां । वीर्या । यानि । चक्रथुः ।

हतासः । वां । पितरः । देवऽशत्रवः । इंद्राग्नी इति ।

जीवथः । युवं ॥ १

हे इंद्राग्नी यानि वीर्याणि वीरकर्माणि चक्रथुः कृतवंतौ युवां सुतेष्वभिषुतेषु सोमेष्वस्मदीयेषु वां युवयोस्तानि वीर्याणि नु क्षिप्रं प्रवोच। प्रवोचं। प्रब्रवीमि। तदेव वीर्यं दर्शयति। हे इंद्राग्नी देवशत्रवः। देवाः शत्रवः घातयितारो येषां तादृशाः। असुराः पितरो हिंसकाः ॥ पीयतिर्हिंसाकर्मा। तस्यैतद्रूपं ॥ ईदृशा असुरा वां युवाभ्यां हतासो हता आसन्। युवं युवां तु जीवथः। जीवनवंतौ भवथः। असुरैर्न बाधिताविति यावत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

बळित्था महिमा वामिंद्राग्नी पनिष्ठ आ ।

समानो वां जनिता भ्रातरा युवं यमाविहेहमातरा ॥ २

बट् । इत्था । महिमा । वां । इंद्राग्नी इति । पनिष्ठः । आ ।

समानः । वां । जनिता । भ्रातरा । युवं । यमौ ।

इहेहऽमातरा ॥ २

हे इंद्राग्नी वां युवयोर्महिमा महत्त्वमित्थमित्थमनेन प्रकारेण बट् सत्यं। युष्मद्विषयं यत्कर्मादिकं प्रतिपाद्यते तत्सर्वं यथार्थमित्यर्थः। पनिष्ठ आ पनिष्ठः स्तुत्यतमश्च प्रजापतिः समान एक एव वां युवयोर्जनिता जनयिता। अतो युवं युवां भ्रातरा भ्रातरौ स्थः। अपि च यमौ यमलौ सहोत्पन्नाविहेहमातरा। इह चेह च सर्वत्र माता ययोस्तादृशौ स्थः। अदितिर्ह्युभयोर्माता सैव विस्तीर्णा भूमिरितीहेहमातराविति ब्रूयते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ओकिवांसा सुते सचाँ अश्वा सप्ती इवादने ।

इंद्रा न्व१ग्नी अवसेह वज्रिणा वयं देवा हवामहे ॥ ३

ओकिऽवांसा। सुते। सचा। अश्वा। सप्ती इवेति सप्ती॑ऽइव। आदने।

इंद्रा। नु। अग्नी इति। अवसा। इह। वज्रिणा। वयं। देवा। हवामहे ॥ ३

हे इंद्राग्नी सुतेऽभिषुते सोमे युवां सचा सहौकिवांसौकिवांसौ समवेतौ संगतौ भवतं ॥ उच समवाय इत्यस्यैतद्रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः। आदने भक्षणीये घासे सप्ती इवाश्वा सर्पणशीलावश्वाविव। नु अद्य वयं तादृशाविंद्राग्नी इहास्मिन्यज्ञेऽवसा रक्षणेन हेतुना हवामहे। आह्वयामहे ॥ इतरेतरयोगादिंद्रश्चाग्निश्च च द्विवचनं ॥ कीदृशाविंद्राग्नी। वज्रिणा वज्रिणावायुधोपेतौ देवा दानादिगुणयुक्तौ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

य इंद्राग्नी सुतेषु वां स्तवत्तेष्वृतावृधा।

जोषवाकं वदतः पज्रहोषिणा न देवा भसथश्चन ॥ ४

यः। इंद्राग्नी इति। सुतेषु। वां। स्तवत्। तेषु। ऋतऽवृधा।

जोषऽवाकं। वदतः। पज्रऽहोषिणा। न। देवा।

भसथः। चन ॥ ४

हे ऋतावृधा ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयिताराविंद्राग्नी सुतेष्वभिषुतेषु सोमेषु यः स्तोता वां युवां स्तवत् कुत्सितं स्तुयात्तेषु सोमेषु मध्ये जोषवाकं वदतो जोषं जोषयितव्यं प्रीतिहेतुत्वेन कर्तव्यं स्वयमप्रीतिकरं तादृशं वाकं वाक्यं वदतस्तस्य स्तोतुः सोमं हे पज्रहोषिणा पज्रः प्रार्जनः प्रसिद्धो होषो ययोः स्तोत्रं ययोस्तादृशौ हे देवौ युवां न भसथः। न भक्षयथः चनेति पादपूरणः ॥ अत्र निरुक्तं। जोषवाकमित्यविज्ञातनामधेयं जोषयितव्यं भवति। य इंद्राग्नी सुतेषु वां सोमेषु स्तौति तेष्वृतस्य वर्धयितारौ न तस्याश्नीथः। योऽयं जोषवाकं वदति विजंजपः प्रार्जितहोषिणौ देवौ न तस्याश्नीथः। नि० ५, २२, । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्राग्नी को अस्य वां देवौ मर्तश्चिकेतति ।

विषूचो अश्वान्युयुजान ईयत एकः समान आ रथे ॥ ५

इंद्राग्नी इति । कः । अस्य । वां । देवौ । मर्तः । चिकेतति ।

विषूचः । अश्वान् । युयुजानः । ईयते । एकः । समाने ।

आ । रथे ॥ ५

हे देवौ द्योतमानाविंद्राग्नी वां युवयोरस्येदं कर्म को मर्तो मनुष्यश्चिकेतति । जानीयात् । न कोऽपीत्यर्थः । किं तत्कर्म । विषूचो नानांचतो गच्छतोऽश्वान् समाने उभयार्थे एकस्मिन्रथे युवयोरेक इंद्रः सूर्यात्मना वर्तमानो युयुजानस्तान्दधान-श्वान्योजयन् एयते । सर्वं जगदभिगच्छति । यद्वा विषूचो नानारूपानश्वान् व्यापकान् समाने एकरूपे रथे संवत्सरात्मके युयुजानो योजयन् युवयोरेकः सूर्यात्मेंद्र एयते । आगच्छति । एतद्युवयोः कर्म को यथावज्जानीयादित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्राग्नी अपादियं पूर्वागात्पद्वतीभ्यः ।

हित्वी शिरो जिह्वया वावदच्चरत्त्रिंशत्पदा न्यक्रमीत् ॥ ६

इंद्राग्नी इति । अपात् । इयं । पूर्वा । आ । अगात् ।

पत्ऽवतीभ्यः ।

हित्वी । शिरः । जिह्वया । वावदत् । चरत् । त्रिंशत् । पदा ।

नि । अक्रमीत् ॥ ६

हे इंद्राग्नी अपात्पादरहितेयमुषाः पद्वतीभ्यः पादयुक्ताभ्यः सुप्ताभ्यः प्रजाभ्यः पूर्वा प्रथमभाविनी सत्यागात् आगच्छति । तथा प्राणिनां शिरो हित्वी प्रेरयित्री ।

यद्वा शिरो छित्वा त्वक्तु स्वयमशिरस्का सती । जिह्वया प्राणिस्थया तदीयेन वागिंद्रियेण वावदत् भृशं शब्दं कुर्वती चरत् । एवं चरंत्युषा त्रिंशत्पदान्यवयवभूतान्त्रिंशन्मुहूर्तान्यक्रमीत् । एकेन दिवसेनातिक्रामति । एतच्च युवयो कर्म । तस्मा आनीयादिति पूर्वत्रान्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्राग्नी आ हि तन्वते नरो धन्वानि बाह्वोः ।

मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्क्तं गविष्टिषु ॥ ७

इंद्राग्नी इति । आ । हि । तन्वते । नरः । धन्वानि । बाह्वोः ।

मा । नः । अस्मिन् । महाऽधने । परा । वर्क्तं । गोऽइंष्टिषु ॥ ७

हे इंद्राग्नी नरो योद्धारो मनुष्या बाह्वोर्हस्तयोर्धन्वानि धनूंष्यातन्वते हि । आततज्यानि कुर्वते हि । युवां चास्मिन्महाधने जेतव्येन महाधनेनोपेते संग्रामे गविष्टिषु गवामन्वेषणेषु नोऽस्मान् मा परावर्क्तं । मा परित्यजतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इंद्राग्नी तपंति माघा अर्यो अरातयः ।

अप द्वेषांस्या कृतं युयुतं सूर्यादधि ॥ ८

इंद्राग्नी इति । तपंति । मा । अघाः । अर्यः । अरातयः ।

अप । द्वेषांसि । आ । कृतं । युयुतं । सूर्यात् । अधि ॥ ८

हे इंद्राग्नी अघा आहंतव्योऽर्योऽभिगंतारोऽरातयः शत्रुसेना मा तपंति । मां बाधंते । ता अपाकृतं । अपाकुरुतं । तथा द्वेषांसि द्वेष्टॄन् शत्रून् सूर्यादधि । अधिः पंचम्यर्थानुवादकः । सूर्यदर्शनाद्युयुतं । पृथक्कुरुतं च । यथा ते सूर्यं न पश्यंति तथा कुरुतं । मारयतमित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्राग्नी युवोरपि वसु दिव्यानि पार्थिवा ।

आ न इह प्र यच्छतं रयिं विश्वायुपोषसं ॥ ९

इंद्राग्नी इति । युवोः । अपि । वसु । दिव्यानि । पार्थिवा ।

आ । नः । इह । प्र । यच्छतं । रयिं । विश्वायुऽपोषसं ॥ ९

हे इंद्राग्नी युवोर्युवयोर्दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि लोकद्वयसंबंधीनि वसु वसूनि धनान्यपि स्थितानि युवयोरेव वर्तंते । अतः कारणादिहास्मिन्यज्ञे नोऽस्मभ्यं रयिं धनमा अभिप्रयच्छतं । कीदृशं रयिं । विश्वायुपोषसं । आयव इति मनुष्यनाम । सर्वेषां मनुष्याणां पोषणाय पर्याप्तं । यद्वा सर्वस्यायुषः पोषणे समर्थं ॥ छांदसो वर्णलोपः ॥

॥ अथ दशमी ॥

इंद्राग्नी उक्थवाहसा स्तोमेभिर्हवनश्रुता ।

विश्वाभिर्गीर्भिरा गतमस्य सोमस्य पीतये ॥१०

इंद्राग्नी इति । उक्थऽवाहसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता ।

विश्वाभिः । गीःऽभिः । आ । गतं । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥१०

हे उक्थवाहसा उक्थैः स्तुतिभिर्वहनीयौ हे हवनश्रुता हवनस्याह्वानस्य श्रोतारौ एवंभूतौ हे इंद्राग्नी स्तोमेभिः स्तोत्रैर्विश्वाभिः सर्वाभिर्गीर्भिः अस्मदूपाभिर्वाग्भिश्च हेतुभूताभिरागतं । आगच्छतं । किमर्थं । अस्यास्मदीयस्य सोमस्य पीतये पानार्थं ॥

॥ इति चतुर्दशस्य पंचत्रिंशो वर्गः ॥

अयमुत्यमिति पंचदशर्चमेकादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैंद्राग्नं । आदौ तिस्रस्त्रिष्टुभस्ततस्ततो नव गायत्र्यस्त्रयोदशी त्रिष्टुप् चतुर्दशी बृहती पंचदश्यनुष्टुप् । तथा चानुक्रांतं । अयमुत्यं पंचोना गायत्रं तु त्रिस्त्रिष्टुबादि त्रिष्टुब्बृहत्यनुष्टुबंतमिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ चतुर्थस्याह्न ऐंद्राग्नस्य पशोः अयमुत्येति याज्या । सूत्रितं च । इंद्राग्नी अवसा गतं अयमुत्यमुत सनोति वाजं । आ० २, १७ । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

श्नथंद्वृत्रमुत सनोति वाजमिंद्रा यो अग्नी सहुरी सपर्यात् ।
इरज्यंता वसव्यस्य भूरेः सहस्तमा सहसा वाजयंता ॥ १

श्नथंत् । वृत्रं । उत । सनोति । वाजं । इंद्रा । यः ।
अग्नी इति । सहुरी इति । सपर्यात् ।
इरज्यंता । वसव्यस्य । भूरेः । सहःऽतमा । सहसा ।
वाजऽयंता ॥ १

स पुरुषो वृत्रमावरकं शत्रुं श्नथत् । हिनस्ति । उतापि च वाजमन्नं बलं वा सनोति । लभते । यः पुरुषः सहुरी शत्रूणामभिभविताराविंद्राग्नी सपर्यात् परिचरेत् ॥ इतरेतरयोगादुभयत्र पूर्वपदे द्विवचनं ॥ कीदृशाविंद्राग्नी । भूरेः प्रभूतस्य वसव्यस्य वसुसमूहस्य ॥ यद्वा स्वार्थिको यत् ॥ धनस्येरज्यंतेशानौ स्वामिनौ ॥ इरज्यतिरैश्वर्यकर्मा ॥ सहसा बलेन सहस्तमातिशयेनाभिभवितारौ शत्रूणां वाजयंता वाजं हविर्लक्षणमन्नमात्मन इच्छंतौ । यद्वा वाजं स्तोतृभ्यो दातव्यमन्नं कामयमानौ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता योधिष्टमभि गा इंद्र नूनमपः स्वरुषसो अग्न ऊळ्हाः ।
दिशः स्वरुषस इंद्र चित्रा अपो गा अग्ने युवसे नियुत्वान् ॥ २

ता । योधिष्टं । अभि । गाः । इंद्र । नूनं । अपः । स्वः ।
उषसः । अग्ने । ऊळ्हाः ।
दिशः । स्वः । उषसः । इंद्र । चित्राः । अपः । गाः ।
अग्ने । युवसे । नियुत्वान् ॥ २

हे इंद्र हे अग्ने ता तौ युवां गा अप उदकानि स्वः सूर्यमुषस उषःकालान्नूढाः पथिभिरपहृता एतान् गवादीनभिलक्ष्य योधिष्टं। तैरसुरैर्युद्धं कृतवंतौ। नूनमिति पादपूरणार्थः। हे इंद्र त्वं दिशः प्राच्याद्याः स्वः सूर्यमुषसश्च विस्रावयितव्या अप उदकानि च गाश्च पथिभिरपहृतानेतान्युवसे। अनेन संवेनायोजयः। यद्वासुरैरा-हृतान्दिगादीनसुरापिधानावरणमपनीय हृदयङ्गमानानीत्यर्थः। हे अग्ने नियुत्वान् नियुद्भिरश्वैर्युक्तः सन् त्वमप्येवमकार्षीरित्यर्थः॥

ऐंद्राग्नस्य पशोर्वपाया आ वृत्रहणेत्यनुवाक्या। सूत्रितं च। आ वृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैरा भरतं शिक्षतं वज्रबाहू। आ० ३. ७.। इति॥

॥ सैषा तृतीया ॥

आ वृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैरिंद्र यातं नमोभिरग्ने अर्वाक्।
युवं राधोभिरकवेभिरिंद्राग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः॥ ३

आ। वृत्रऽहना। वृत्रहऽभिः। शुष्मैः। इंद्र। यातं।
नमःऽभिः। अग्ने। अर्वाक्।
युवं। राधःऽभिः। अकवेभिः। इंद्र। अग्ने। अस्मे इति।
भवतं। उत्ऽतमेभिः॥ ३

हे वृत्रहणा वृत्रस्यासुरस्य हंतारौ हे इंद्र हे अग्ने वृत्रहभिर्वृत्रस्य हंतृभिर्वृत्र-हननिमित्तैः शुष्मैर्बलैर्नमोभिरस्मदीयैर्दातव्यैरन्नैश्च सार्धमर्वागस्मदभिमुखमायातं। आगच्छतं। हे इंद्र हे अग्ने युवं युवामकवेभिरकुत्सितैरनिंद्यैरुत्तमेभिरुत्कृष्टतमै राधोभिर्धनैः सहास्मे अस्मासु भवतं। आभिभवतं॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे ता हुवे इति मध्यमस्तोत्रियस्तृचः। सूत्रितं च। ता हुवे ययोरिदमित्थं प्रामस्य मन्मनः। आ० ७. २.। इति॥ इष्ट्याभि-प्लवषडहयोः स्तोमवृद्धौ ता हुव इत्याद्या नवर्च आवापार्थाः। सूत्रितं च। ता हुवे ययोरिदमिति नवर्चं प्रामस्य मन्मन इत्येकादश। आ० ७. ५.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

ता हुवे ययोरिदं पप्ने विश्वं पुरा कृतं ।

इंद्राग्नी न मर्धतः ॥ ४

ता । हुवे । ययोः । इदं । पप्ने । विश्वं । पुरा । कृतं ।

इंद्राग्नी इति । न । मर्धतः ॥ ४

ता तौ तादृशाविंद्राग्नी हुवे । आह्वये । ययोरिंद्राग्न्योः पुरा पूर्वस्मिन्काले कृतं विश्वं सर्वमिदं पूर्वास्वृक्षु कीर्तितं वीर्यं पप्ने पन्यते ऋषिभिः स्तूयते । ताविंद्राग्नी हुव इत्यन्वयः । तौ चेंद्राग्नी न मर्धतः । स्तोतृन्न हिंस्तः । अतोऽस्मानप्याहूतौ रक्षतामिति भावः ॥ मर्धतिर्हिंसाकर्मा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उग्रा विघनिना मृध इंद्राग्नी हवामहे ।

ता नो मृळात ईदृशे ॥ ५

उग्रा । विऽघनिना । मृधः । इंद्राग्नी इति । हवामहे ।

ता । नः । मृळातः । ईदृशे ॥ ५

उग्रोग्रावुद्गूर्णबलावत एव मृधः शत्रून्विघनिना विघनिनौ विशेषेण हंतारा-विंद्राग्नी हवामहे । आह्वयामहे । तौ चेंद्राग्नी ईदृशेऽस्मिन् संग्रामे नोऽस्मान्मृळातः । सुखयतां । मृळ्ड्वा मृळतिरुपदयाकर्मा । नोऽस्माकं मृळातः । उपदयां कुरुतां ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

हतो वृत्राण्यार्या हतो दासानि सत्पती ।

हतो विश्वा अप द्विषः ॥ ६

हुतः । वृत्राणि । आर्या । हुतः । दासानि ।

सत्पती इति । सत्ऽपती ।

हुतः । विश्वाः । अप । द्विषः ॥ ६

ताविंद्राग्नी आर्यैः कर्मानुष्ठातृभिः हतानि वृत्राण्युपद्रवजातानि हतः । हिंस्तः । तथा सत्पती सतां पालयिताराविंद्राग्नी दासानि । दासाः कर्मद्वेषिणः यज्वनः । तैः कृतानि चोपद्रवजातानि हतः । अपि च विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः शत्रुभूताः प्रजा अपहतः । विनाशयतः । अतोऽस्माकमप्येवमेव कुरुतामिति भावः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र इंद्राग्नी युवामिति षड्ऋचो विजयस्तृचः । सूत्रितं च । इंद्राग्नी युवामिमे यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजेत्यच्छावाकस्य । आ० ७. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

इंद्राग्नी युवामिमे३भि स्तोमा अनूषत ।

पिबतं शंभुवा सुतं ॥ ७

इंद्राग्नी इति । युवां । इमे । अभि । स्तोमाः । अनूषत ।

पिबतं । शंऽभुवा । सुतं ॥ ७

हे इंद्राग्नी युवामिमे स्तोमाः स्तोतारोऽभ्यनूषत । अभिष्टुवंति । हे शंभुवा सुखस्य भावयिताराविंद्राग्नी सुतमभिषुतमस्मदीयं सोमं पिबतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

या वां संति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुषे नरा ।

इंद्राग्नी ताभिरा गतं ॥ ८

या । वां । संति । पुरुऽस्पृहः । निऽयुतः । दाशुषे । नरा ।

इंद्राग्नी इति । ताभिः । आ । गतं ॥ ८

हे नरा नेताराविंद्राग्नी या युवयोः स्वभूताः पुरुस्पृहः पुरुभिर्बहुभिः स्पृहणीया दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानायार्थं तत्पक्षा या नियुतोऽश्वाः संति हे इंद्राग्नी ताभिर्नियुद्भिरागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

ताभिरा गच्छतं नरोपेदं सवनं सुतं ।

इंद्राग्नी सोमपीतये ॥ ९

ताभिः । आ । गच्छतं । नरा । उप । इदं । सवनं । सुतं ।

इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ९

हे नरा नेताराविंद्राग्नी । सूयतेऽभिषूयत इति सवनः सोमः । इदं सवनमिमं सोमं सुतमभिषुतमुप प्रति । यद्वेदं प्रातःसवनसमाख्ये सवने सुतमभिषुतं सोमं प्रति ताभिर्नियुद्भिरागच्छतं । किमर्थं । सोमपीतये तस्य सोमस्य पानार्थं ॥

॥ अथ दशमी ॥

तमीळिष्व यो अर्चिषा वना विश्वा परिष्वजत् ।

कृष्णा कृणोति जिह्वया ॥ १०

तं । ईळिष्व । यः । अर्चिषा । वना । विश्वा । परिऽस्वजत् ।

कृष्णा । कृणोति । जिह्वया ॥ १०

हे स्तोतस्तमग्निमीळिष्व स्तुहि योऽग्निरर्चिषा ज्वालारूपेण तेजसा विश्वा सर्वाणि वनान्यरण्यानि परिष्वजत् परिष्वजति परितो वेष्टयति । अथ तानि वनानि जिह्वया ज्वालया दग्ध्वा कृष्णा कृष्णवर्णानि कृणोति करोति ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

य इन्द्र आविवासति सुम्नमिंद्रस्य मर्त्यः ।

द्युम्नाय सुतरा अपः ॥ ११

यः । इन्द्रे । आऽविवासति । सुम्नं । इंद्रस्य । मर्त्यः ।

द्युम्नाय । सुऽतराः ॥ अपः ॥ ११

यो मर्त्यो मनुष्य इन्द्रे दीप्तेऽग्नौ सुम्नं सुखकरं हविरिंद्रस्येंद्रायाविवासति परिचरति प्रयच्छति ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ तस्य मर्त्यस्य द्युम्नाय द्योतमानायान्नाय तदर्थं सुतराः सुखेन तरणीया अप उदकानि इन्द्रात्मकानींद्रः करोतीति शेषः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ता नो वाजवतीरिष आशून्पिपृतमर्वतः ।

इंद्रमग्निं च वोढवे ॥ १२

ता । नः । वाजऽवतीः । इषः । आशून् । पिपृतं । अर्वतः ।

इंद्रं । अग्निं । च । वोढवे ॥ १२

हे इंद्राग्नी ता तौ युवां वाजवतीर्बलवतीरिष इच्छमाना इष्टीः । यद्वा वाजो बलं । तद्वतीरिषोऽन्नान्याशून् शीघ्रगामिनोऽर्वतोऽश्वांश्च नोऽस्मभ्यं पिपृतं । पूरयतं । प्रयच्छतं । किमर्थं । इंद्रमग्निं च युवां वोढवे वोढुं हविर्भिः प्रापयितुं ॥

ऐंद्राग्नस्य पशोर्हविषोऽनुवाक्योभा वामित्येषा । सूत्रितं च । उभा वामिंद्राग्नी आहुवध्यै युवं हि स्तोमं नवजातमद्य । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

उभा वामिंद्राग्नी आहुवध्या उभा राधसः सह मादयध्यै ।

उभा दातारविषां रयीणामुभा वाजस्य सातये हुवे वां ॥ १३

उभा। वां। इंद्राग्नी इति। आऽहुवध्यै। उभा। राधसः।

सह। मादयध्यै।

उभा। दातारौ। इषां। रयीणां। उभा। वाजस्य।

सातये। हुवे। वां॥ १३

हे इंद्राग्नी उभोभौ संहत्य वर्तमानौ वां युवां हुवे। आह्वयामि। किमर्थं। आहुवध्या आभिमुख्येन ह्वातुं। तयोर्भौ युवामाह्वये राधसो राधसा राधकेन हविषा सह युगपदेव मादयध्यै मादयितुं तर्पयितुं। सर्वेषु देवेषु सत्स्वावयोराह्वाने किं कारणमिति चेदुच्यते। उभोभौ तौ युवामिषामन्नानां रयीणां धनानां च दातारौ स्थः। अतः कारणादुभोभौ वां युवां वाजस्यान्नस्य सातये संभजनाय हुवे। आह्वये॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ नो गव्येभिरश्व्यैर्वसव्यैरुप गच्छतं।

सखायौ देवौ सख्याय शंभुवेंद्राग्नी ता हवामहे॥ १४

आ। नः। गव्येभिः। अश्व्यैः। वसव्यैः। उप। गच्छतं।

सखायौ। देवौ। सख्याय। शंऽभुवा। इंद्राग्नी इति।

ता। हवामहे॥ १४

हे इंद्राग्नी गव्येभिर्गोसमूहैरश्व्यैरश्वसमूहैर्वसव्यैर्धनसमूहैश्च सार्धं नोऽस्मानाभिमुख्येनोपगच्छतं। शेषः परोक्षकृतः। सखायौ समानख्यानौ देवौ दानादिगुणयुक्तौ शंभुवा शंभुवौ सुखस्य भावयितारौ ता तादृशाविंद्राग्नी सखाय सखित्वार्थं वयं हवामहे। आह्वयामहे॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इंद्राग्नी शृणुतं हवं यजमानस्य सुन्वतः ।
वीतं हव्यान्या गतं पिबतं सोम्यं मधु ॥ १५

इंद्राग्नी इति । शृणुतं । हवं । यजमानस्य । सुन्वतः ।
वीतं । हव्यानि । आ । गतं । पिबतं । सोम्यं । मधु ॥ १५

हे इंद्राग्नी सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानं स्तोत्रं शृणुतं । श्रुत्वा च तदीयानि हव्यानि हवींषि वीतं । कामयेथां । कामयित्वा चागतं । आगच्छतं । आगत्य च सोम्यं सोमात्मकं मधु पिबतं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

इयमददादिति चतुर्दशर्चं द्वादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं सरस्वतीदेवताकं । आदितस्तिस्रो जगत्यस्तथोदश्यपि जगती चतुर्दशी त्रिष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । इयं चतु‸ना सारस्वतं त्रिजगत्यादि जगतीत्रिष्टुबंतमिति ॥ अत्र शौनकः । इयमित्येतदाद्यं तु सूक्तं सारस्वतं जपेत् । द्विजः प्रातः शुचिर्भूत्वा वाग्मी भवति बुद्धिमान् । ऋग्वि० २, २३. । इति ॥ पार्ष्णिके षष्ठेऽहनि प्रउग इयमददादिति सारस्वततृचः । सूत्रितं च । इयमददाद्रभसमृणच्युतमिति प्रउगं । आ० ८, १. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इयमंददाद्रभसमृणच्युतं दिवोदासं वध्र्यश्वाय दाशुषे ।
या शश्वंतमाचखादावसं पणिं ता ते दात्राणि तविषा
सरस्वति ॥ १

इयं । अददात् । रभसं । ऋणऽच्युतं । दिवःऽदासं ।
वध्रिऽअश्वाय । दाशुषे ।

या । शश्वन्तम् । आऽचखादं । अवसम् । पणिम् । ता । ते ।
दात्राणि । तविषा । सरस्वति ॥ १

इयं सरस्वती रभसं वेगवन्तमृणच्युतं वैदिकस्य देवऋणस्य पितृऋणस्य लौकिकस्य च ऋणस्य च्यावयितारं दिवोदासमेतन्नामकं पुत्रं दाशुषे हवींषि दत्तवते वध्र्यश्वाय- तन्नामकाय ऋषयेऽददात्। दत्तवती। या सरस्वती शश्वन्तं बहुलं पणिं पणनशीलं वणिजमदातारमवसं केवलं स्वात्मन एव तर्पकमाचखाद आजघान सेयमददा- दित्यन्वयः। अथ प्रत्यक्षीकृत्य स्तौति। हे सरस्वति देवि ता तानि पुत्रदानादीनि ते त्वदीयानि दात्राणि दानानि तविषा तविषाणि महान्ति भवन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इयं शुष्मेभिर्बिसखा इवारुजत्सानु गिरीणां तविषेभिरूर्मिभिः।
पारावतघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः ॥ २

इयम् । शुष्मेभिः । बिसखाःऽइव । अरुजत् । सानु ।
गिरीणाम् । तविषेभिः । ऊर्मिऽभिः ।
पारावतऽघ्नीम् । अवसे । सुवृक्तिऽभिः । सरस्वतीम् । आ ।
विवासेम । धीतिऽभिः ॥ २

सरस्वती देवतारूपेण नदीरूपेण च वर्तते। देवतारूपा स्तुता। अधुनानया नदीरूपां सरस्वतीं स्तौति। इयं नदीरूपा सरस्वती शुष्मैः शोषकैरात्मीयैर्बलैस्त- विषेभिर्महद्भिरूर्मिभिस्तरङ्गैर्गिरीणां पर्वतानां तीरसंबद्धानां सानु सानून्यरुजत्। भनक्ति। बिसखा इव। बिसं खनतीति बिसखाः। स यथा बिसार्थं पंकं रुजति तद्वत्। तां सरस्वतीं पारावतघ्नीं परावति दूरदेशे विद्यमानस्यापि वृक्षादेर्हन्त्रीं सुवृक्तिभिः स्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिश्चावसे रक्षणार्थमाविवासेम। परिचरेम। यद्वा पारावतघ्नीं पारावारे पारावारयोस्तीरे। तयोर्घातिनीं। उक्तं च। पारावतघ्नीं पारावारघातिनीं। नि० २, २४,। इति ॥

।अथ तृतीया।

सरस्वति देवनिदो नि बर्हय प्रजां विश्वस्य बृसयस्य मायिनः।

उत क्षितिभ्योऽवनीरविंदो विषमेभ्यो अस्रवो वाजिनीवति ॥ ३

सरस्वति। देवऽनिदः। नि। बर्हय। प्रऽजां। विश्वस्य।

बृसयस्य। मायिनः।

उत। क्षितिऽभ्यः। अवनीः। अविंदः। विषं। एभ्यः।

अस्रवः। वाजिनीऽवति ॥ ३

हे सरस्वति देवनिदो देवानां निंदकानसुरादीन्निबर्हय। न्यबर्हयः। अवधीः। तथा विश्वस्य व्याप्तस्य मायिनो मायाविनो बृसयस्य। बृसय इति त्वष्टुर्नामधेयं। त्वष्टुः प्रजां पुत्रं वृत्रासुरं च न्यवधीः। त्वत्प्रसादाद्देवेंद्रो हतवानित्यर्थः। उतापि च हे वाजिनीवति अन्नवति सरस्वति त्वं क्षितिभ्यो मनुष्येभ्योऽवनीरसुरैरपहृता भूमीरविंदः। अलंभयः। एभ्यो मनुष्येभ्यो विषमुदकं चास्रवः। अक्षारयः। यद्वा क्षितयोऽसुरजनाः। तेभ्यः सकाशादवनीर्भूमीरविंदः। लब्धवानसि। तान् हत्वैभ्यश्चासुरेभ्यो विषं हतिहेतुभूतं गरलमस्रवः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र णो देवी सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती।

धीनामवित्र्यवतु ॥ ४

प्र। नः। देवी। सरस्वती। वाजेभिः। वाजिनीऽवती।

धीनां। अवित्री। अवतु ॥ ४

देवी दानादिगुणयुक्ता वाजिनीवती। वाजोऽन्नं यस्यां क्रियायां सा वाजिनी। तद्युक्ता। धीनां ध्यातॄणां स्तोतॄणामवित्री रक्षित्री। एवंभूता सरस्वती वाजेभिरन्नैर्नोऽस्मान्प्रावतु। प्रकर्षेण तर्पयतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्त्वा देवि सरस्वत्युपब्रूते धने हिते।

इंद्रं न वृत्रतूर्ये ॥ ५

यः। त्वा। देवि। सरस्वति। उपऽब्रूते। धने। हिते।

इंद्रं। न। वृत्रऽतूर्ये ॥ ५

हे देवि सरस्वति यः स्तोता वृत्रतूर्ये संग्रामे धने हिते निहिते निमित्तभूते सतीन्द्रं न इंद्रमिव त्वामुपब्रूते स्तौति तं रक्षेति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं देवि सरस्वत्यवा वाजेषु वाजिनि।

रदा पूषेव नः सनिं ॥ ६

त्वं। देवि। सरस्वति। अव। वाजेषु। वाजिनि।

रद। पूषाऽइव। नः। सनिं ॥ ६

हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे वाजिनि। वाजो बलमन्नं वा। तद्युक्ते। हे सरस्वति त्वं वाजेषु संग्रामेष्वव। अस्मान्रक्ष। अपि च नोऽस्मभ्यं पूषेव पोषको देव इव सनिं संभजनीयं धनं रद। विलिख। प्रयच्छेति यावत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्या नः सरस्वती घोरा हिरण्यवर्तनिः ॥

वृत्रघ्नी वष्टि सुष्टुतिं ॥ ७

उत। स्या। नः। सरस्वती। घोरा। हिरण्यऽवर्तनिः।

वृत्रऽघ्नी। वष्टि। सुऽस्तुतिं ॥ ७

उतापि च त्वा सा प्रसिद्धा सरस्वती घोरा शत्रूणां भयकारिणी हिरण्यवर्तनिः । वर्तते ऽनेनेति वर्तनी रथः । हिरण्मयो वर्तनिर्यस्याः सा तथोक्ता । वृत्रघ्नी हन्त्री शत्रूणां हंत्री । एवंभूता सा सरस्वती नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं वष्टि । कामयतां ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्या अनंतो अह्रुतस्त्वेषश्चरिष्णुरर्णवः ।

अमश्चरति रोरुवत् ॥ ८

यस्याः । अनंतः । अह्रुतः । त्वेषः । चरिष्णुः । अर्णवः ।

अमः । चरति । रोरुवत् ॥ ८

यस्याः सरस्वत्या अमो बलमनंतोऽपर्यंतोऽपरिमितोऽह्रुतोऽहिंसितोऽकुटिलो वा त्वेषो दीप्तश्चरिष्णुश्चरणशीलः । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । अर्णव उदकवान् । उदकप्रद इत्यर्थः । एवंभूतः सन् रोरुवत् भृशं शब्दं कुर्वन् चरति वर्तते सा नो विश्वा इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सा नो विश्वा अति द्विषः स्वसॄरन्या ऋतावरी ।

अतन्नहेव सूर्यः ॥ ९

सा । नः । विश्वाः । अति । द्विषः । स्वसॄः । अन्याः ।

ऋतऽवरी ।

अतन् । अहाऽइव । सूर्यः ॥ ९

सा सरस्वती नोऽस्मान्विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः प्रजा अतिनयतु । अतितारयतु । तथा स्वसॄः स्वयं सारिणीः सप्तोत्पन्ना वा ऋतावरीः । ऋतमित्युदकनाम । तद्युक्ता अन्याश्च नदीरस्मानतिनयतु ॥ यद्वा अन्येन वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ उदकवत्यः स्वसारो भगिन्योऽन्या गंगाद्या नद्यश्चास्मान् प्रत्यनतिनयंतु । तत्र दृष्टांतः । सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्योऽतन् सततं गच्छन् अहेवाहानीव । यथाहानि शीघ्रमतिनयति तद्वत् ॥

दशराात्रे तृतीयेऽहनि प्रउग उत नः प्रियेति सारस्वततृचः। सूत्रितं च। उत नः प्रिया प्रियास्वित्योष्णिहं प्रउगं। आ० ७, १०, । इति॥ पथिकेष्ट्यामुत नः प्रियेति सारस्वतस्य हविषोऽनुवाक्या। सूत्रितं च। उत नः प्रिया प्रियास्विषा शुष्माना युष्मदा नमोभिः। आ० २, १२, । इति॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते दशमी॥

उत नः प्रिया प्रियासु सप्तस्वसा सुजुष्टा।
सरस्वती स्तोम्या भूत्॥ १०

उत। नः। प्रिया। प्रियासु। सप्तऽस्वसा। सुऽजुष्टा।
सरस्वती। स्तोम्या। भूत्॥ १०

अतापि च नोऽस्माकं प्रियासु प्रियाणां मध्ये प्रिया प्रियतमा सप्तस्वसा। गायत्र्यादीनि सप्त छंदांसि स्वसारो यस्यास्ताहशी। नदीरूपायास्तु गंगाद्याः सप्त नद्यः स्वसारः। सुजुष्टा सुष्ठु पुरातनैरृषिभिः सेविता। एवंभूता सरस्वती देवी स्तोम्या भूत्। स्तोतव्या भवतु॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकत्रिंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

आपप्रुषी पार्थिवान्युरु रजो अंतरिक्षं।
सरस्वती निदस्पातु॥ ११

आऽपप्रुषी। पार्थिवानि। उरु। रजः। अंतरिक्षं।
सरस्वती। निदः। पातु॥ ११

पार्थिवानि पृथिव्याः संबंधीन्युरूण्यपि विस्तीर्णानि रजो रजांसि लोकानंतरिक्षमंतरा क्षांतं नभश्चापप्रुषी स्वतेजसा पूरितवती सरस्वती देवी निदो निंदकाच्छत्रोः पातु। अस्मान्रक्षतु॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्रिषधस्था सप्तधातुः पंच जाता वर्धयंती ।

वाजेवाजे हव्या भूत् ॥ १२

त्रिऽसधस्था । सप्तऽधातुः । पंच । जाता । वर्धयंती ।

वाजेऽवाजे । हव्या । भूत् ॥ १२

त्रिषधस्था त्रिषु लोकेषु सहावतिष्ठमाना त्रिलोकव्यापिनी सप्तधातुः । सप्त धातवोऽवयवा गायत्र्याद्या गंगाद्या वा यस्याः सा तथोक्ता । पंच जाता जातानि निषादपंचमांश्चतुरो वर्णान् गंधर्वादीन्वा वर्धयंत्यभिवर्धयंती । ईदृशी सरस्वती वाजे वाजे युद्धे युद्धे सर्वेषु युद्धेषु हव्या भूत् । ह्वातव्या भवति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र या महिम्ना महिनासु चेकिते द्युम्नेभिरन्या अपसामपस्तमा ।

रथ इव बृहती विभ्वने कृतोपस्तुत्या चिकितुषा सरस्वती ॥ १३

प्र । या । महिम्ना । महिना । आसु । चेकिते । द्युम्नेभिः ।

अन्याः । अपसां । अपःऽतमा ।

रथःऽइव । बृहती । विऽभ्वने । कृता । उपऽस्तुत्या ।

चिकितुषा । सरस्वती ॥ १३

महिम्ना माहात्म्येन महिना महती द्युम्नेभिर्द्युम्नैर्द्योतमानैर्यशोभिरन्नैर्वा युक्ता अस्यास्वासां नदीनां देवतानां मध्ये या सरस्वती प्र चेकिते प्रकर्षेण ज्ञायते । आसु आस्वा अन्यासां ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठीबहुवचनस्य लुक् ॥ अपसां वेगवतीनां नदीनां मध्येऽपस्तमा वेगवत्तमा । या च रथ इव विभ्वने विभुत्वाय बृहती परिवृढा गुणैरधिका कृता प्रजापतिना निर्मिता सा सरस्वती चिकितुषा जानता स्तोत्रोपस्तुत्या । उपस्तोतव्या भवति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यो माप स्फरीः पयसा मा न आ धक्।
जुषस्व नः सख्या वेश्या च मा त्वत्क्षेत्राण्यरणानि गन्म ॥ १४

सरस्वति। अभि। नः। नेषि। वस्यः। मा। अप। स्फरीः।
पयसा। मा। नः। आ। धक्।
जुषस्व। नः। सख्या। वेश्या। च। मा। त्वत्। क्षेत्राणि।
अरणानि। गन्म ॥ १४

हे सरस्वति नोऽस्मान्वस्यो वसीयः प्रशस्तं वसु धनमभिनेषि। अभिप्रापय। मापस्फरीः। अपहृद्धाम्मा कार्षीः ॥ स्फारो वृद्धिः। उपसर्गवशात्तद्विपरीते वर्तते ॥ तथा पयसोदकेनाधिकेन नोऽस्मान्मा धक्। नाभिदह। न बाधस्व ॥ अपि च नोऽस्माकं सख्या सख्यानि सखिकर्माणि वेश्या प्रवेशनानि च जुषस्व। सेवस्व। वयं च त्वत्त्वत्सकाशादरणान्यरमणानि निकृष्टानि क्षेत्राणि मा गन्म। मा प्राप्नवाम। अपि तु रमणीयान्येव ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले पंचमोऽनुवाकः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥